

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLÂHİYAT ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI

MUHAMMED ESAD DEDE VE MESNEVÎ ŞERHİ

Yüksek Lisans Tezi

NESRİN ÖKTAY

İSTANBUL 2008

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLÂHİYAT ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI

MUHAMMED ESAD DEDE VE MESNEVÎ ŞERHİ

Yüksek Lisans Tezi

NESRİN ÖKTAY

Danışman
PROF. DR. HASAN AKSOY

İSTANBUL 2008

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

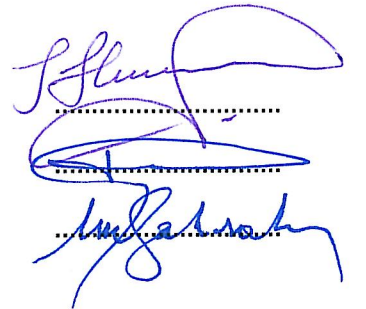
İLAHİYAT Anabilim Dalı İSLAM TARİHİ VE SANATLARI Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi NESRİN ÖKTAY' ın MUHAMMED ESAD DEDE VE MESNEVİ ŞERHİ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 17.07.2008 tarih ve 2008/12-16 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 02.09.2008

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. HASAN AKSOY
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. MUSTAFA UZUN
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. MUSTAFA TAHRALI

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....III

ÖNSÖZIV

GİRİŞ..... 1

Mesnevi Tercüme ve Şerhleri

I.	Türkçe Tercüme ve Şerhler..	1
	A. Tamamına Yapılan Şerhler	1
	B. Bir Kısımına Yapılan Şerhler.....	7
	C. Tercümeler.....	11
II.	Diğer Dillerdeki Tercüme ve Şerhler	14
	A. Doğu Dillerindeki Tercüme ve Şerhler.....	14
	B. Batı Dillerindeki Tercüme ve Şerhler	18
III.	<i>Mesnevi</i> İle İlgili Diğer Eserler.....	20

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED ESAD DEDE

I.	Hayatı	22
	A. Doğumu, Ailesi ve Yetiştği Çevre	22
	B. Aldığı Görevler	25
	C. Seyahatleri.....	26
	D. Vefatı	28
II.	İlmî-Edebî ve Tasavvufî Şahsiyeti.....	31
	A. İlmî-Edebî Şahsiyeti	35
	1. İlmî Şahsiyeti	35
	2. Edebî Şahsiyeti	38
	B. Tasavvufî Şahsiyeti	46
	C. Eserleri	50
	1. Telif Eserler	50

2. Tercümeler	51
3. Şerhler.....	51

İKİNCİ BÖLÜM

ŞERH-İ MESNEVÎ'nin TENKİTLİ NEŞRİ

I- Transkripsiyon Sistemiyle İlgili Esaslar.....	53
II- <i>Şerh-i Mesnevî</i> 'nin Nüshaları ve Nüsha Tavsifleri.....	55
III- <i>Şerh-i Mesnevî</i> Metni	57
SONSÖZ	380
KAYNAKÇA	382
EKLER	387

I. *Şerh-i Mesnevî*'nin Tıpkı Basımı

II. Belgeler

III. Fotoğraflar

KISALTMALAR

- a.g.e.* : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
b. : bin
bk. : Bakınız
BOA. :Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c. : Cilt
çev. : Çeviren
DİA : *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*
Ens. : Enstitüsü
H. : Hicrî
haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazreti
İ.Ü. : İstanbul Üniversitesi
M. : Milâdî
M¹ : Konya Mevlânâ Müzesi Yazmaları, 5792 numarada kayıtlı eser.
M² : Konya Mevlânâ Müzesi Yazmaları, 5793 numarada kayıtlı eser.
M.E.B. : Milli Eğitim Bakanlığı
nr. : No, numara
Nşr. : Neşriyatı
öl. : Ölümü
s. : Sayfa
sy. : Sayı
s.a.v. : Sallallâhu aleyhi vesellem
ter. : Tercüme eden
vb. : Ve benzeri
vr. : Varak
Yay. : Yayınları

ÖNSÖZ

İslâmî Türk Edebiyatı içerisinde Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin tartışmasız çok önemli bir yeri vardır. Yazıldığından bu tarafa yüzlerce yıl geçmesine rağmen bu münbit kaynak pek çok dile defalarca tercüme ve şerh edilmiş, her çalışmada farklı hususlara temas edilmiş ve hâlâ da edilmektedir. Belki de bunun için *Mesnevî*'den, “Dünyada Kur’ân’dan sonra en fazla okunan ikinci eser”, Mevlânâ’dan ise “peygamber olmadığı hâlde kitabı olan kişi” diye bahsedilmektedir.

Esad Dede’nin *Şerh-i Mesnevî*’si, *Mesnevî*’ye, XIX. yüzyılda yazılmış ancak tamamlanamamış önemli şerhlerden biridir. Bu sebeple biz de tezimize konu olarak, değerine rağmen pek tanınmayan bu eseri aldık. Metnin hacimli olması, kullanılan dilin oldukça ağır olması, metin içerisinde Arapça ve Farsça kısımların yoğun olması bizi epey uğraştırmıştır.

Şerh-i Mesnevî’nin müellifi, Mevlevî şâir Esad Dede velûd bir müelliftir; çok sayıda eser telif etmesine rağmen bunların önemli bir kısmı Yenikapı Mevlevîhânesi yangınında yanmış olduğundan bugün maalesef elimizde sadece iki eseri bulunmaktadır. Bunlardan biri *Ziyâü’l-kulûb Tercümesi*, diğeri de *Şerh-i Mesnevî*’dir. Eserlerin ikisi de Konya Mevlânâ Müzesi’nde kayıtlıdır. Çalışmamızda, daha tam olduğu için ilk nüshayı esas kabul ettik ve bunu, diğeri nüsha ile de karşılaştırarak sağlam bir metin elde etmeye çalıştık.

Bu çalışma bir giriş, iki bölüm ve eklerden oluşmaktadır. Giriş kısmında, *Mesnevî*’nin, başta Türkçe olmak üzere çeşitli dillere yapılan şerh ve tercümeleri ile *Mesnevî* hakkında yapılan çalışmalar üzerinde kısaca durduk. Birinci bölümde Esad Dede’nin hayatı, ilmî, edebî ve tasavvufî şahsiyeti ile eserlerini inceledik. Son bölüm olan ikinci bölümde transkripsiyon sistemiyle ilgili esaslar, *Şerh-i Mesnevî*’nin nüshaları ve nüsha tavsifleri ve şerhin tenkitli metnine yer verdik. Eklerde ise eserin tıpkı basımının yanı sıra, Esad Dede ile ilgili edindiğimiz çeşitli belge ve fotoğraflara da yer vererek çalışmayı zenginleştirmeye gayret ettik.

Metnin aslında hiçbir noktalama işareti bulunmamasına rağmen çok gerekli yerlerde, ifadenin daha iyi anlaşılması için noktalama işaretleri kullandık. Ayrıca eser XIX. yüzyılda telif edildiğinden kelimeleri günümüz telâffuzuna uygun olarak verdik.

Gösterilen çabalara rağmen çalışmamızın mutlaka kusur ve eksikleri olacaktır. İlgilenenlerin yapacakları tenkit ve tashihler, daha iyisini ortaya koymak adına önemli bir basamak teşkil edecektir.

Tez boyunca yardımlarını esirgemeyen, büyük bir sabırla daima yanımda olan danışman hocam Hasan Aksoy Bey'e müteşekkirim. Lisans döneminden itibaren fikir ve teşviklerini esirgemeyen değerli hocam Mustafa Uzun Bey'e, kendisiyle görüşme talebimizi kırmayarak değerli bilgilerini bizimle paylaşan Pamir Bezmen Bey'e, Farsça metinlerin okunmasında büyük yardımları dokunan Hakkı Uygur Bey'e, çalışmamın çeşitli safhalarında yardımlarını esirgemeyen hocam Meliha Sarıkaya Hanımefendi'ye ve Hâlit Zevalsiz Bey'e , ayrıca Mahmut Erol Kılıç Bey'e gönülden teşekkür ederim.

KISALTMALAR

- a.g.e.* : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
b. : bin
bk. : Bakınız
BOA. :Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c. : Cilt
çev. : Çeviren
DİA : *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*
Ens. : Enstitüsü
H. : Hicrî
haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazreti
İ.Ü. : İstanbul Üniversitesi
M. : Milâdî
M¹ : Konya Mevlânâ Müzesi Yazmaları, 5792 numarada kayıtlı eser.
M² : Konya Mevlânâ Müzesi Yazmaları, 5793 numarada kayıtlı eser.
M.E.B. : Milli Eğitim Bakanlığı
nr. : No, numara
Nşr. : Neşriyatı
öl. : Ölümü
s. : Sayfa
sy. : Sayı
s.a.v. : Sallallâhu aleyhi vesellem
ter. : Tercüme eden
vb. : Ve benzeri
vr. : Varak
Yay. : Yayınları

ÖNSÖZ

İslâmî Türk Edebiyatı içerisinde Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin tartışmasız çok önemli bir yeri vardır. Yazıldığından bu tarafa yüzlerce yıl geçmesine rağmen bu münbit kaynak pek çok dile defalarca tercüme ve şerh edilmiş, her çalışmada farklı hususlara temas edilmiş ve hâlâ da edilmektedir. Belki de bunun için *Mesnevî*'den, “Dünyada Kur’ân’dan sonra en fazla okunan ikinci eser”, Mevlânâ’dan ise “peygamber olmadığı hâlde kitabı olan kişi” diye bahsedilmektedir.

Esad Dede’nin *Şerh-i Mesnevî*’si, *Mesnevî*’ye, XIX. yüzyılda yazılmış ancak tamamlanamamış önemli şerhlerden biridir. Bu sebeple biz de tezimize konu olarak, değerine rağmen pek tanınmayan bu eseri aldık. Metnin hacimli olması, kullanılan dilin oldukça ağır olması, metin içerisinde Arapça ve Farsça kısımların yoğun olması bizi epey uğraştırmıştır.

Şerh-i Mesnevî’nin müellifi, Mevlevî şâir Esad Dede velûd bir müelliftir; çok sayıda eser telif etmesine rağmen bunların önemli bir kısmı Yenikapı Mevlevîhânesi yangınında yanmış olduğundan bugün maalesef elimizde sadece iki eseri bulunmaktadır. Bunlardan biri *Ziyâü’l-kulûb Tercümesi*, diğeri de *Şerh-i Mesnevî*’dir. Eserlerin ikisi de Konya Mevlânâ Müzesi’nde kayıtlıdır. Çalışmamızda, daha tam olduğu için ilk nüshayı esas kabul ettik ve bunu, diğeri nüsha ile de karşılaştırarak sağlam bir metin elde etmeye çalıştık.

Bu çalışma bir giriş, iki bölüm ve eklerden oluşmaktadır. Giriş kısmında, *Mesnevî*’nin, başta Türkçe olmak üzere çeşitli dillere yapılan şerh ve tercümeleri ile *Mesnevî* hakkında yapılan çalışmalar üzerinde kısaca durduk. Birinci bölümde Esad Dede’nin hayatı, ilmî, edebî ve tasavvufî şahsiyeti ile eserlerini inceledik. Son bölüm olan ikinci bölümde transkripsiyon sistemiyle ilgili esaslar, *Şerh-i Mesnevî*’nin nüshaları ve nüsha tavsifleri ve şerhin tenkitli metnine yer verdik. Eklerde ise eserin tıpkı basımının yanı sıra, Esad Dede ile ilgili edindiğimiz çeşitli belge ve fotoğraflara da yer vererek çalışmayı zenginleştirmeye gayret ettik.

Metnin aslında hiçbir noktalama işareti bulunmamasına rağmen çok gerekli yerlerde, ifadenin daha iyi anlaşılması için noktalama işaretleri kullandık. Ayrıca eser XIX. yüzyılda telif edildiğinden kelimeleri günümüz telâffuzuna uygun olarak verdik.

Gösterilen çabalara rağmen çalışmamızın mutlaka kusur ve eksikleri olacaktır. İlgilenenlerin yapacakları tenkit ve tashihler, daha iyisini ortaya koymak adına önemli bir basamak teşkil edecektir.

Tez boyunca yardımlarını esirgemeyen, büyük bir sabırla daima yanımda olan danışman hocam Hasan Aksoy Bey'e müteşekkirim. Lisans döneminden itibaren fikir ve teşviklerini esirgemeyen değerli hocam Mustafa Uzun Bey'e, kendisiyle görüşme talebimizi kırmayarak değerli bilgilerini bizimle paylaşan Pamir Bezmen Bey'e, Farsça metinlerin okunmasında büyük yardımları dokunan Hakkı Uygur Bey'e, çalışmamın çeşitli safhalarında yardımlarını esirgemeyen hocam Meliha Sarıkaya Hanımefendi'ye ve Hâlit Zevalsiz Bey'e , ayrıca Mahmut Erol Kılıç Bey'e gönülden teşekkür ederim.

GİRİŞ

Mesnevî Tercüme ve Şerhleri

Mesnevî, başta Türkçe olmak üzere bir çok dile tamamen ya da kısmen tercüme ve şerh edilmiştir. Bu bölümde önce *Mesnevî* üzerine Türk dilinde yapılan çalışmalar üzerinde duracak, ardından önce doğu, sonra batı dillerindeki çalışmalara yer vereceğiz.

I. Türkçe Tercüme ve Şerhler

A. Tamamına Yapılan Şerhler

Mesnevî'nin tamamı günümüze kadar, Türk dilinde yedi kez şerh edilmiştir. Bunlar sırasıyla şunlardır:

1. *Şerh-i Mesnevî-i Şerif*:

Mesnevî'nin tamamını şerh eden ilk şârih Mustafa Şem'î Dede'dir (öl. 1600'den sonra). Şem'î Dede bu eseri yazmaya, tefekkür hâlinde ve halvet köşesinde iken, âniden karar vermiştir. Ayrıca Sultan III. Murad kendisinden *Mesnevî*'yi Türkçe olarak şerh etmesini istemiş, o da bu istek üzerine 1586 yılında başladığı şerhi 1596 yılında bitirmiştir.

Hız. Mevlânâ hayatta iken bir gün dostları yanına gelerek ona, *Mesnevî-i Şerif*'in Türkî lisan ile şerh olursa, bütün halkın ondan faydalanacağını ve çok şöhret bulacağını söylemişlerdir. Hız. Mevlânâ da kendisinden bir miktar zaman sonra “ehibbâ”sından gelecek birinin *Mesnevî*'yi Türk dilinde şerh edeceğini söylemiştir. Şem'î Dede Hız. Mevlânâ'nın işaret ettiği kişinin kendisi olduğunu ifade etmiştir. Nitekim *Mesnevî*'nin ilk Türkçe tam şerhi Şem'î'ye aittir.

Şerh, mensur ve muhtasardır. Müellif, âdet üzere esere hamdele, salvele ile başlamış ve ardından eseri telif sebebini anlatmıştır.¹ Sebeb-i Telif bölümünden sonra III. Murad için yapılan dua faslı ve eserin yazılmasına sebep olan Silahdar Hasan Ağa'ya teşekkür ve dua bölümü yer almaktadır. Şerhin tamamı dokuz yıllık bir sürede

¹ Şeyda Öztürk, *Şem'î'nin Mesnevî Şerhi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Doktora tezi, İstanbul 2007, s. 109-122.

tamamlanmış olup şerhin ortaya çıkışında III. Murad'ın silahtar ağası Hasan Ağa'nın büyük yardımları olmuştur. Eser tamamlanmadan III. Murad vefât edince saray kapı ağası Gazanfer Ağa'nın girişimleri ile son cildin de şerhi tamamlanmıştır.²

2. *Mecmuâtü'l-letâif ve Matmûratü'l-maârif:*

Mesnevî'nin tamamı geniş bir şekilde ilk defa Ankaravî İsmail Rusûhî (öl. 1631) tarafından şerh edilmiştir. Doğum tarihi bilinmeyen Ankaravî, yazdığı *Mesnevî* şerhi dolayısıyla “Hz. Şârih” ve “Rusûhî Dede” lâkaplarıyla anılmaktadır. İleri derecede Arapça ve Farsça bilen Ankaravî önce, Ankara çevresinde yaygın olan Bayrâmiyye tarikatına Girmiş ve şeyh olmuştur. Bir süre sonra gözleri görmez olan Ankaravî, Hz. Mevlânâ'nın kabrini ziyaret için Konya'ya gelir. Dergâhın şeyhi Bostan Çelebi'nin duasıyla gözleri iyileşir ve Mevlevîliğe intisab ederek Galata Mevlevîhânesi'ne şeyh tayin edilir. Vefatına kadar, yirmi bir yıl boyunca buradaki görevini ifâ eder.

Ankaravî, döneminde çok yaygın olan şerh geleneğinin etkisiyle yalnız Hz. Mevlânâ'nın değil Herevî, İbn Fârız, İbn Arabî gibi pek çok mutasavvıfın eserini de şerh etmiştir. Geniş tasavvuf kültürü ve eserlere kattığı yeni yorumlarla yazdığı şerhler en az telif eserler kadar önem taşımaktadır.³

En fazla başvurulmuş şerh olan *Mecmuâtü'l-letâif ve Matmûratü'l-maârif* aynı zamanda ilk matbu şerh olma özelliğine de sahiptir. İstanbul, Matbaa-i Âmire'de (1257, 1289) ve Mısır'da Bulak Matbaasında (1221, 1242, 1251) defalarca basılmıştır. Arapça ve Farsça tercümeleri de bulunmaktadır.⁴

Ankaravî'nin bu eseri yazmasının sebebi; Hazret-i Pîr'in kelâmını okumaya ve takrir etmeye başladıktan sonra dostlarının kendisinden, bu tahkik ve beyânı kayda geçirmesini istemeleridir. Müellif önce ilk on sekiz beyti şerh eder, bu bölüm '*Fâtihü'l-*

² a.g.e., s. 124.

³ İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Makâsıd-ı Aliyye Fî Şerhi't-Tâiyye, Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi*, haz. Mehmet Demirci, Vefâ Yay., İstanbul 2007, s. 19.

⁴ İsmail Güleç, “Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler”, *İlmî Araştırmalar*, sy. 22 (İstanbul 2006), s. 139.

Ebyât’ nâmıyla şöhret bulup müstakil bir kitap hâlinde basılınca şârih, *Mesnevî*’nin tamamını şerh etmek istediğini söyler ve şerhe başlar. Arapça dibâceyi de Türkçe’ye tercüme eder.⁵ Tefsir, hadis, tasavvuf, kelâm, akaid, hikmet, fıkıh, lügat gibi başvurduğu kaynakları sıralayarak eserini mesnevîhanların yararlanması için yazdığını ve yararlananlardan da hayır dua beklediğini söylemiştir. Eserinde âyet, hadis ve kelâm-ı kibâra da yer vermiş, Farsça beyitleri ise yeri geldikçe şerh sonunda kullanmıştır.⁶

Eser, Şam Mevlevîleri’nin talebi üzerine Çengî Yusuf Dede tarafından *Menhecü’l-kavî li-tullâbi’l-Mesnevî* adıyla Arapça’ya çevrilmiştir (Kâhire 1289).⁷

3. Şerh-i Mesnevî-i Şerif:

Şifâî Mehmed Dede (öl. 1671) Mısır Mevlevîhânesi şeyhi iken müritlerinden Derviş Mehmet, Dede’den *Mesnevî*’yi nakletmesini ister. Bunun üzerine Dede, Sürûrî ve Ankaravî şerhlerini inceler. Birinin uzun hikâyelerle, diğerinin de âyet ve hadislerle konuyu uzattığını görür ve dinleyicileri sıkmayacak şekilde kısaltarak kürsüden dersler vermeye başlar. Bu dersler sonunda ortaya çıkan *Mesnevî* şerhi metinlerini de Mustafa İspartavî adında bir derviş, 1670 yılı mart ayında beyaza çeker.

Şifâî Dede şerhe, *Mesnevî* mukaddimesiyle başlar. Mukaddime şerhinden sonra manzum kısmın şerhi gelmektedir. Beyitlerin çok kısa şerh edildiği eserin, geniş bir tercüme olduğu bile söylenebilir.⁸

⁵ Ankaravî İsmâil Rusûhî, *Mecmûatü’l-letâif ve Matmûratü’l-maârif*, Dâru’t-Tıbbâti’l-Âmire, Bulak 1835/1251, s. 2.

⁶ İsmail Güleç, “Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sinin Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler”, *İlmî Araştırmalar*, sy. 22 (İstanbul 2006), s. 139-140.

⁷ Semih Ceyhan, “*Mesnevî*”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, s. 331.

⁸ İsmail Güleç, “Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sinin Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler”, *İlmî Araştırmalar*, sy. 22 (İstanbul 2006), s. 141-142.

4. *Hulâsatü’ş-şürûh:*

Bir Nakşibendî şeyhi olan Şeyh Murâd-ı Buhârî (öl. 1848) *Mesnevî*’yi şerh eden dördüncü kişidir. Eyüp ilçesi Nişanca semtinde bir Dârü’l-Mesnevî yaptırmıştır ve burada *Mesnevî* okutmaktadır. Devrinde, İstanbul’daki iki büyük mesnevîhandan biri olan şârih, *Mesnevî*’nin tamamını gayet kısa ve veciz bir biçimde şerh etmiştir.

Şeyh Murâd-ı Buhârî Çarşamba’da bulunan Murad Molla Tekkesi’nde ilim ile meşgul iken *Mesnevî*’yi üç kez hatmeder ve aklına bir şerh yazmak gelir. Öğrencilerinin de talebi üzerine 1839 yılında başladığı şerhi 1841’de de tamamlar. Şerhe kısa bir giriş yaptıktan sonra *Mesnevî*’nin mukaddimesine geçer, yeri geldikçe konuyla ilgili âyet ve hadisleri de verir. Bu şerh, Şifâî Mehmed Dede’nin şerhinden biraz daha genişçedir⁹ ve ana kaynaklar okunmadan yazıldığı için problemli olduğunu düşünenler vardır.¹⁰

5. *Şerh-i Mesnevî:*

Şerh-i Mesnevî’nin müellifi Ahmed Avni Konuk 1868’de İstanbul’da doğmuş, Dârüşşafaka’dan mezun olduktan sonra câmi derslerinden icâzet almış ve hâfız olmuştur. Mevlevî Tarikatı’na intisab ederek Muhammed Esad Dede’den *Mesnevî* okumuş ve icâzet almıştır. Eseri yazmaya 1929 yılında başlamış ve 1937 tarihinde de tamamlamıştır (öl. 1938). Altı cildin şerhini ihtivâ eden eser, Türkçe ve Farsça bir çok şerhten istifâde edilerek yazılmıştır ve mufassal şerhler arasında çok önemli bir yere sahiptir.

Ahmed Avni Konuk, eserinin mukaddimesinde *Mesnevî* nüshaları, *Mesnevî*’nin yedinci cildi ve vahdet-i vücûd gibi meseleler hakkında geniş malûmât vermektedir. *Mesnevî* nüshaları ile ilgili bilgileri Esad Dede’nin *Mesnevî Şerhi*’nden faydalanarak yazmıştır.¹¹

⁹ a.g.m., s. 142-143.

¹⁰ Abdülbaki Gölpinarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1953, s. 144.

¹¹ Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, haz. Selçuk Eraydın, Mustafa Tahrallı, Gelenek Yay., İstanbul 2004, I, 15-56.

Avni Konuk'un (öl. 1938) şerh metodu, önce metin, sonra tercüme, lügat bilgisi ve izah şeklindedir. *Mesnevî*'nin Arapça dibâcesi geniş bir biçimde şerh edilmiştir. Farsça beyitler numaralandırılarak okuyucuya kolaylık sağlanmaya çalışılmıştır. Diğer şerhlerde olduğu gibi âyet ve hadislere de yer verilmiştir. Şerh sırasında *Mesnevî*'nin diğer ciltlerinden, *Fîhi Mâ Fih*, *Füsûsü'l-Hikem* ve *Tedbîrât-ı İlâhiye* gibi eserlerden de alıntılar yapılmıştır.¹²

Şerh-i Mesnevî:

Tâhirü'l-Mevlevî (öl. 1951) 20 Ağustos 1929 tarihinden itibaren Fâtih Câmiî'nde *Mesnevî* dersleri vermeye başlar. Derste söyleyeceklerini hatırlamak için '*Mesnevî* Takrirleri' adı altına tuttuğu notlar şerhinin temelini oluşturmaktadır. Bu notlar ilk olarak *İslâm Yolu* mecmuası sahibi Esad Ekicigil tarafından 'Mesnevî Dersleri' adıyla 11 Şubat 1949'dan itibaren, on beş günde bir on altı sayfalık formalar hâlinde yayımlanmaya başlar.¹³

Tâhirü'l-Mevlevî'nin bu dersleri yazmak istemesinin sebebi; muazzam Ankaravî şerhinin dilini artık günümüz insanının anlamaktan uzak olması, son yıllarda yapılan tercümelerin ise okuyucuları tatmin etmemesidir. Müellif, ilerlemiş yaşına ve rahatsızlıklarına rağmen yoğun bir tempo ile çalışarak *Mesnevî*'nin dördüncü cildi ile beşinci cildin ilk bin beytini ancak şerh edebilmiş, kalanına ömrü vefa etmemiştir.¹⁴ Müellifin tuttuğu bu notlar yıllar sonra Fethi Sezai Türkmen'in girişimleriyle ve 1963'ten itibaren yeniden yayımlanmaya başlanır. En düzgün basım ise Şâmil Yayınevi'ne aittir. *Mesnevî*'nin geri kalan kısmı Şefik Can tarafından tamamlanarak yayımlanmıştır.

Şerhin metoduna gelince; müellif önce *Mesnevî*'nin Arapça mukaddimesinin şerhini vermektedir. Beyitlerin şerhinde de önce metin, sonra beytin okunuşu, tercümesi, kelimeler, fiil kipleri, izahlar ve yeri geldikçe âyet ve hadisler verilmektedir.

¹² a.g.e. Eserin, 2008 yılında dokuzuncu cildi yayımlanmış olup neşri devam etmektedir.

¹³ İsmail Güleç, "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler", *İlmî Araştırmalar*, sy. 22 (İstanbul 2006), s. 146-147.

¹⁴ Tâhirü'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, Şâmil Yay., İstanbul (baskı yılı yok), s. 15.

Bu mufassal şerhte hocası Esad Dede'nin şerhinden de alıntılar yapan müellif, yıllarca Esad Dede'nin terbiye ve tedrisinden geçmiş, onun gibi bir mesnevîhandır.¹⁵

6. *Mesnevî ve Şerhi:*

Mesnevî'nin tamamını şerh eden son şârih Abdülbâki Gölpınarlı'dır (öl. 1982). Gölpınarlı'nın şerhine esas aldığı metin, Konya Mevlânâ Müzesi 51 numarada kayıtlı olan eserdir. Yazar, şerhin başında bu metin hakkında ayrıntılı bilgiler vermekte, kullandığı nüshanın en sağlam nüsha olduğu, hatta Hz. Mevlânâ tarafından da görüldüğünü iddia etmektedir.¹⁶

Gölpınarlı, *Mesnevî*'yi beyit beyit şerh etmek yerine bölüm bölüm şerh etmiş, böylelikle okuyucunun konuyu unutmasına mani olmuştur. Gerekli görülmeyen beyitlerin de sadece tercümesini vermiştir. Şerh sonuna bir indeks hazırlanmış ve bu, altıncı cildin baş kısmına yerleştirilmiştir. Mufassal şerhlerden biri olan bu şerhi, yazar, günümüzün anlayışına uygun yeni bir *Mesnevî* şerhi yazmak gerektiği düşüncesiyle kaleme almıştır.¹⁷

Kendisi hemen hemen bütün şerhleri eleştiren Gölpınarlı'nın şerhi de, Şîî ve Câferî propaganda yapıldığı, şerh geleneğine bir yenilik getirmediği gerekçeleriyle eleştirilmektedir.

8. Bunlardan başka Bosnalı Sûdî (öl. 1594-1595) isimli birinin de *Mesnevî* şerhinden bahsedilmektedir ancak bu şerh hakkında kaynaklarda hemen hiçbir bilgi yoktur. Yalnız Abdülbâki Gölpınarlı, eseri anlayış bakımından hatalı bulduğunu söylemektedir. Hâfız'ın *Divan*'ını mükemmel şerh edecek kadar Farsça'yı iyi bilen

¹⁵ a.g.e.

¹⁶ İsmail Güleç, "Mevlânâ'nın *Mesnevî* sinin Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler", *İlmî Araştırmalar*, sy. 22 (İstanbul 2006), s. 150-151.

¹⁷ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973, s. XXXIX.

Sûdî, İbrahim Paşa sarayında padişah çocuklarına dersler verir.¹⁸ Müellifin aynı zamanda *Risâle-i Müşkilât* ve *Istılâhât-ı Mesnevî* adlı eserleri de bulunmaktadır.¹⁹

B. Bir Kısımına Yapılan Şerhler

1. Münâcât-ı İbrâhim Bey:

Anadolu sahasında ilk *Mesnevî* şerhleri XV. yüzyılda yapılmıştır. Bunların ilki bir Mevlevî olan İbrâhim Bey'e aittir. İbrâhim Bey *Mesnevî*'nin on yedi hikâyesini nazmen ve Türkçe olarak şerh etmiştir. Şâirin şiirlerini derli toplu ihtiva eden tek nüsha Selim Ağa Kütüphânesi Kemankuş Bölümü 250 numarada kayıtlıdır. Eser münâcâtla başladığı için kayıtlara *Münâcât-ı İbrâhim Bey* şeklinde geçmiştir. 2377 beyittir. Şâirin doğum ve ölüm tarihleri ve diğer eserleri hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır.²⁰

2. Manevî-i Murâdiye:

Bir diğer şerh, Mevlânâ'dan sonraki Mevlevîlerden altı ya da yedincisi olduğu rivâyet edilen Muînüddin b. Mustafa'ya aittir. Müellif, İbrahim Bey'le aynı asırda yaşamıştır.²¹ *Mesnevî*'nin ilk cildini 14404 beyit hâlinde manzum olarak tercüme ve şerh etmiş, eserini 840 (1436-1437)'ta tamamlayarak II. Murad'a sunmuştur. *Manevî-i Murâdiye* adı verilen eser iki ciltten oluşmaktadır. Eserin üç bin beyti Kemal Yavuz tarafından yayımlanmıştır (*Mesnevî-i Murâdiye*, Ankara 1982).²²

3. Şerh-i Mesnevî:

Abdûlmecid Sivâsî'nin (öl. 1639) *Şerh-i Mesnevî*'si de şerhlerden biridir. Abdûlmecid Sivâsî Halvetiyye tarikatı Şemsiye kolunun kurucusu meşhur Şemseddin Sivâsî'nin yeğenidir. Aynı tarikatte şeyhlik makamına kadar yükselmiş, devrinde pek

¹⁸ Abdûlbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1953, s. 142.

¹⁹ Semih Ceyhan, "Mesnevî", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, s. 331.

²⁰ İsmail Güleç, "Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri", *Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 27/II, Harvard 2003, s. 166.

²¹ a.g.m., s. 166.

²² Semih Ceyhan, "Mesnevî", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, s. 331.

çok kişiyi irşad etmiştir. Şiirlerinde Şeyhî mahlasını kullanan şâir, İslâmî ilim dallarının bir çoğunda eser veren velûd bir müelliftir.

Abdûlmecid Sivâsî şerhe başlamadan evvel Hz. Mevlânâ'yı iki kez rüyasında görmüş, üçüncü rüyada Mevlânâ, “Benim kitabımı başka kitaplara mâni’ eyle” deyince ve Sultan I. Ahmet’in de isteği üzerine esere başlamıştır. *Mesnevî*’nin ilk cildinin ortalarına kadar da şerh etmiştir. Şerhe başlamasının diğer sebepleri ise devrinde yapılan şerh çalışmalarını yeterli görmemesi ve her bir beytin hangi makama, hangi âyet ve hadise ait olduğunu açıklayıp bu yola yeni başlayanların daha iyi anlamalarını sağlamaktır.²³

4. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî:*

Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Sarı Abdullah Efendi İstanbul’da doğmuştur. Aynı zamanda bir hattat olan müellif, 1660 yılında, yetmiş altı yaşında iken vefat etmiştir. Pek çok tarikate intisab etmiş, bir çok eser yazmış olan Abdullah Efendi’nin telif ettiği eserler arasında en kıymetlilerinden biri de *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’sidir ve şerhteki ustalığı kendisine “Şârih-i *Mesnevî*” ünvanını kazandırmıştır. 1625 senesinde başladığı şerhi 1631 tarihinde tamamlamıştır. Eserinde *Mesnevî*’nin yalnız birinci cildini şerh etmiştir.²⁴

Bu şerh beş cilt hâlinde, İstanbul’da basılmıştır (1871).²⁵

5. *El-İhtiyârâtü Hazret-i Mesnevî-i Şerif:*

Sabûhî Ahmed b. Muhammed (öl. 1647)’in eserinin adı *El-İhtiyârâtü Hazret-i Mesnevî-i Şerif*’tir. Bu şerhin İlmî Dede’nin şerhine nazire olduğunu söyleyenler vardır. Sabûhî Dede Yenikapı Mevlevîhânesi’ne hizmet eden yedi kişiden üçüncüsüdür; Konya’daki dergâhın post-nişini Ebubekir Çelebi Efendi’nin hizmetinde bulunduktan

²³ Cengiz Gündoğdu, “Mevlânâ’nın Mesnevî’sinin Türkçe’ye Şerh Geleneği ve Halvetî Şeyhin Abdûlmecid-i Sivâsî’nin Mesnevî Üzerine Çalışmaları”, *EKEV Akademi Dergisi*, yıl 9/XXV, (Erzurum 2005), s. 113-114.

²⁴ Ülker Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi*, M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Doktora Tezi, İstanbul 2002, s. 2-9, 43.

²⁵ Şefik Can, *Mevlânâ, Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, Ötüken Yay., İstanbul 1995, s. 381.

sonra 1617 yılında Şam Mevlevîhânesi'ne tayin edilmiştir. Talebelerden bazıları *Mesnevî*'de geçen anlaşılması güç âyet, hadis ve bazı beyitleri açıklamasını kendisinden ricâ etmeleri üzerine şerhe başlamıştır. Müellifin de ifade ettiği gibi eser, seçme beyitlerin şerhidir ancak dibâce de şerh edilmiştir.²⁶

6. Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif:

Âbidin Paşa'nın (öl. 1907) en meşhur eseri *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif*'tir. Bu eser *Mesnevî*'nin ilk cildinin tercüme ve şerhidir, altı ciltten müteşekkildir. Âbidin Paşa, ilk cildi 1884 yılında Adana valiliği döneminde, bir Mevlid-i Nebî okunduğu esnada yazmaya başlamış, 1885 yılında Sivas'ta tamamlamıştır. Eserin tamamı İstanbul Tahir Bey Matbaası'nda 1887-1888 yılında basılmıştır. Şerhin yazımının ne zaman tamamlandığına dair kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte son cildin basım tarihinden hareketle 1888 yılında tamamlanmış olabileceği tahmin edilmektedir.

Eser, bir şerh olmakla birlikte yeri geldikçe Allah'ın vahdâniyetini ispat etmesinin yanı sıra çeşitli ilim dallarına ait mânâları da barındırmaktadır. Âbidin Paşa beyitleri şerh ederken âyet, hadis ve kelimeler üzerinde dikkatle durmuş; günlük hayattan örnekler vererek konuları izaha çalışmıştır.²⁷

Âbidin Paşa eserinin mukaddimesinde tercüme-i hâlinin yanı sıra, ilk sayfada Sultan Abdülhamid Hân'a övgüde bulunmuş ve eserini onun himmetiyle yazdığını ifade etmiştir.²⁸

7. Mesnevî Hatıraları / Şerhli Mesnevî-i Şerif :

²⁶ İsmail Güleş, "Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri", *Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 27/II, Harvard 2003, s. 169.

²⁷ İsa Çelik, *Âbidin Paşa'nın Mesnevî Şerhi ve Tasavvufî Düşünceleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Doktora Tezi, Erzurum 2001, s. 93-94.

²⁸ Âbidin Paşa, *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1305, s. 3-5.

Son devrin tanınmış Rufâî şeyhlerinden Kenan Rifâî (öl. 1950) *Mesnevî*'nin ilk cildini şerh etmiştir. Eserin bir bölümü ilk olarak oğlu Kâzım Büyükkaksoy tarafından *Mesnevî Hatıraları* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul 1968). Daha sonra ise talebelerinden oluşan bir grup tarafından gözden geçirilip genişletilmiş ve *Şerhli Mesnevî-i Şerif* adı altında, 1973 yılında İstanbul'da neşredilmiştir. Şerhte anlaşılır ve sade bir üslûp kullanılmıştır.²⁹

7. *Mesnevî'nin Özü:*

Mehmet Muhlis Koner (öl. 1957) *Mesnevî*'nin bir çok tercüme ve şerhi olmasına rağmen muğlak ve tumturaklı kelimelerden dolayı şerhlerin anlaşılamadığını, özellikle Mevlânâ sevdalısı gençlerin anlayabilecekleri şekilde günün ilmi, anlayışı ve kelimeleri ile yeni bir şerh yazılması gerektiğini düşünmüştür. Bu amaçla hazırladığı şerhte *Mesnevî*'de geçen hikâyeleri beyit beyit tercüme etmemiş, hikâyeyi anlamına uygun şekilde özetlemiştir. 1957 yılında tamamlanan eser, *Mesnevî'nin Özü* adıyla, müellifin vefatından sonra, 1961 yılında basılmıştır.³⁰

9. *Ruhu'l-Mesnevî:*

Bursalı İsmail Hakkı (öl. 1725) *Mesnevî*'nin birinci cildinin 738 beytine şerh yazmıştır. *Ruhu'l-Mesnevî* adındaki iki ciltlik şerhinde Bursevî, tasavvufî görüşlerini eserine yansıtmıştır. Eser 1704'te tamamlanmış olup 1287/1870-71 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Şerhin sonunda, yazdıklarının, *Mesnevî*'nin anlaşılması için yeterli olacağını söylemiştir.³¹ Eseri yazış sebebini ise şerhin önsözünde dile getirmiştir. Buna göre; bir arkadaşı ona, *Mesnevî*'nin daha iyi anlaşılması için bir eser yazmasını söyler, bunun üzerine o da *Mesnevî*'den bir beyit açıp okur. Gece rüyasında

²⁹ Şefik Can, *Mevlânâ, Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, Ötüken Yay., İstanbul 1995, s. 381.

³⁰ İsmail Güleç, "Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri", *Journol of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 27/II, Harvard 2003, s. 171.

³¹ Semih Ceyhan, "Mesnevî", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, s. 331.

kendisine büyük bir cilt verilir ki bu, ondan istenen kitaptır. Bursevî şerhe bu hâdise üzerine başlar.³²

10. *Hazînetü'l-ebrâr*:

Kâdirî Eşrefî Pir Muhammed Mevlevî *Hazînetü'l-ebrâr* isimli eseriyle *Mesnevî*'nin ilk dört cildini şerh etmiştir.³³

11. On sekizinci asrın sonları ile on dokuzuncu asrın başlarında yaşamış olan Erzurumlu Ahmed Naim hakkında kaynaklarda hemen hiçbir bilgi bulunmamaktadır, edinilen malumat ise eserinde yazdığı hayat hikâyesine dayanmaktadır. Müellif, *Mesnevî*'nin dördüncü defterine mensur olarak tercüme ve şerh yazmıştır. Eser, aslında Ganem Dede'nin ilk üç cilde yazdığı şerhin, ömrü vefâ etmeyince yarım kalması üzerine Ahmed Naim'in şerhe devam etmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Ganem Dede'nin şerhine hiçbir yerde rastlanmamıştır. Ahmed Naim beyitleri sırasıyla ve kelime kelime şerh etmiştir, bazen iki beyiti bir arada şerh ettiği de görülmüştür. Şerh sadece dördüncü cilde aittir, bundan sonra hâtime başlar.³⁴

C. Tercümeler

Anadolu sahasında *Mesnevî*'nin ilk Türkçe tercümesi Gülşehrî'ye aittir. Gülşehrî *Mesnevî*'deki “Mumla Pervâne”, “Tavukla Kaz Palazları” gibi hikâyeleri *Feleknâme* ve *Mantıku't-tayr* isimli eserlerinde tercüme ederek kullanmıştır.³⁵ Dede Ömer Rûşenî (öl. 1478) *Neynâme* adlı mesnevîsinde *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytini nazmen tercüme edip bir kısmını da şerh etmiştir. Yine dostlarının ricâsıyla yazdığı *Çobannâme* adlı eseri de *Mesnevî*'deki “Kıssa-i Çoban Bâ Mûsâ” isimli hikâyenin serbest bir tercümesidir.³⁶ Fâtih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemi

³² İsmail Güleç, *Rûhü'l-Mesnevî*, İnsan Yay., İstanbul 2004, s. 26.

³³ Semih Ceyhan, “Mesnevî”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, s. 331.

³⁴ Kemal Yavuz, “Erzurumlu Ahmed Naim'in Mesnevî Şerhi”, *I. Millî Türkoloji Kongresi*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türkiyat Ens., İstanbul 1980, s. 177-180.

³⁵ Semih Ceyhan, “Mesnevî”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, s. 330.

³⁶ Mustafa Uzun, *Dede Ömer Rûşenî'nin Hayatı, Eserleri ve Miskinnâmesi*, M.Ü. İlâhiyat Fakültesi, Doktora tezi, İstanbul 1982, s. 46-49.

mutasavvıflarından Yûsuf-ı Hakîki ve Cemâl-i Halvetî (öl. 1494) tarafından manzum şerhler kaleme alınmıştır.

Gülzâr-ı Ma'nevî adlı eserinde İbrahim Tennûrî, *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytini yeniden uyarlayarak tercüme etmiştir. Mehmed Nazmi Efendi *Sırrı-ı Ma'nevî*'sinde *Mesnevî*'nin birinci cildini nazmen tercüme etmiştir.³⁷

Mesnevî'nin tamamını tercüme eden ilk mütercim Nahîfî Süleyman Efendi'dir (öl. 1739). Nahîfî'nin yazdığı eser, *Mesnevî* ile aynı vezinde, aynı beyit sayısında ve güzel bir Türkçe ile tercüme edilmiş ve beğenilerek okunmuştur. 1851 senesinde Bulak Matbaası'nda basılmış ve Âmil Çelebioğlu tarafından sadeleştirilerek İstanbul'da, 1967'de yayımlanmıştır.³⁸

On sekizinci yüzyılda yaşamış olan bir başka isim Abdullah Salâhî Uşşâkî (öl. 1782)'dir. Onun da bir *Mesnevî* tercümesi olduğu söylenmesine rağmen, hakkında geniş çaplı araştırma yapan Mehmet Akkuş, müellifin eserleri arasında böyle bir şerhe rastlamadığını ifade etmiştir. Yenişehirli Avni (öl. 1892) *Mesnevî*'yi mensur olarak tercüme etmiş, ancak ilk dört cildin tercümesini tamamlayabilmiştir.³⁹

Kütük sâhibi diye tanınan Hayri Bey (öl. 1890) *Mesnevî*'nin ilk cildinin az bir kısmını nazmen tercüme etmiştir. Hayri Bey, Nahîfî'yi, meâlen tercüme yapıyor diye eleştirmiş ancak kendisi de yine böyle bir eser ortaya koymuştur. Abdülbâki Gölpınarlı'nın çok kötü bulduğu bu çalışma 1308'de (M. 1890-91), İstanbul Mahmut Bey Matbaası'nda basılmıştır.⁴⁰

Mehmed Şâkir Efendi (öl. 1836), *Mesnevî*'yi, yedinci cildi de dâhil ederek *Mesnevî-i Şerîf Ma'a Terceme-i Manzûme-i Türkî* adıyla nazmen tercüme etmiş ve II. Mahmud'a sunmuştur. Ferruh İsmâil (öl. 1840) de yedinci cilde ait manzum bir

³⁷ Semih Ceyhan, "Mesnevî", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, s. 330.

³⁸ Süleyman Nahîfî, *Mesnevî-i Şerîf*, haz. Âmil Çelebioğlu, Sönmez Nşr., İstanbul 1967.

³⁹ İsmail Güleç, "Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri", *Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 27/II, Harvard 2003, s. 164.

⁴⁰ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1953, s. 146.

tercüme yazmıştır. Mehmed Tevfik, Hayri Bey, F. Rahîmî'nin kısmî tercüme ve şerhleri basılmıştır.⁴¹

Feyzullah Sâcid Ülkü *Mesnevî*'nin ilk cildini hece vezniyle nazmen tercüme etmiştir. M. Hulûsi Koner de seçme beyitlerden bir tercüme ortaya koymuş ve bunu *Mesnevî'nin Özü* adıyla yayımlamıştır (İstanbul 1945). Eseri, *Mesnevî*'deki konuların vahdet-i vücûd perspektifinden tahlili niteliğinde olduğu için önemlidir (Konya 1961).

M. Fâruk Gürtunca (öl. 1982), İbrahim Hakkı Konyalı ile birlikte on beş günde bir çıkardığı *Mesnevî Mecmuası*'nda *Mesnevî*'nin ilk cildinin 213 beytini nazmen tercüme etmiştir. Konyalı, eserinde çeşitli şerhlerden faydalanarak açıklamalar da yapmıştır (İstanbul 1963).⁴²

Veled Çelebi İzbudak (öl. 1953) *Mesnevî*'nin tamamını mensur olarak tercüme etmiştir. Eser, önce dönemin Maarif Bakanı Hasan Ali Yücel'in teşvikiyle 1942'de, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından, altı cilt hâlinde yayımlanmıştır. Bu neşri gözden geçiren Abdûlbâki Gölpınarlı baş tarafına bir önsöz koyarak yayımlamıştır. Bundan ötürü çeşitli tartışma ve dedikodular olmuş, Veled Çelebi kendi tercümesini bozdu diye Gölpınarlı'yı suçlamış, Gölpınarlı da tercümenin tamamen kendine ait olduğunu iddia etmiştir.

Şefik Can (öl. 2005)'ın *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi* İstanbul'da, 1977 yılında, Ötüken Yayınları tarafından, altı cilt hâlinde yayımlanmıştır. Müellif önsözde, *Mesnevî*'nin daha rahat okunup daha iyi anlaşılması için eserini yazdığını ifade etmektedir. Şefik Can, Nicholson neşrini esas almıştır ve tercüme esnasında başka tercümelerden de faydalanmıştır. Bu tercümenin diğerlerinden farkı, tercümenin sırasıyla değil de konulara göre ilerlemesidir.

⁴¹ Yakup Şafak, "Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Hz. Mevlânâ ve Eserleri Üzerine Çalışma Yapanlar", *Konya'dan Dünya'ya Mevlânâ ve Mevlevîlik*, Karatay Belediyesi, Konya 1989, s. 250.

⁴² Semih Ceyhan, "Mesnevî", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, s. 330.

Feyzi Halıcı *Mesnevî*'yi kendi vezniyle tercüme edenlerden biridir. İlk 1001 ve sonraki 1001 beyti beş cilt hâlinde Konya'da yayımlamıştır.⁴³ Abdullah Öztemiz Hacıtâhiroğlu, *Mesnevî*'nin Farsça olması sebebiyle halkımız tarafından yeterince okunmadığı ve anlaşılmadığı, zaten sade bir dille manzum tercümesinin de bulunmadığı düşüncesiyle yeni bir tercüme yazmaya teşebbüs ettiğini ifade etmektedir. O da *Mesnevî*'nin kendi veznini kullanmış ve aslına sâdık kalmıştır. Bu şekilde 1212 beyti tercüme etmiştir.⁴⁴

Âmil Çelebioğlu (öl. 1990) Nahîfî'nin eserini yayına hazırlarken *Mesnevî*'nin tamamını mensur olarak tercüme etmiştir.⁴⁵ 'O Mevlevî' imzasıyla kimliğini açıklamayan biri, *Mesnevî*'yi tercüme ve kısmen de şerh etmiştir. Üç cilt hâlinde yayımlanan eserin ilk cildi İstanbul'da, 1972 yılında basılmıştır.⁴⁶

Tokat Mevlevî şeyhi Hâfız Mehmed Emin yedinci cildin de Mevlânâ'ya ait olduğu düşüncesiyle nazmen Türkçe'ye tercüme etmiş ve III. Selim devri vezirlerinden Gâzi Yusuf Paşa'ya (öl. 1816) ithâf etmiştir. Eserin bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi'nde mevcuttur.⁴⁷

Ahmet Metin Şahin'in de çok sade bir dille yazılmış manzum bir *Mesnevî* tercümesi vardır. Eser ilk iki cildin tercümesidir ve 2006 yılında yayımlanmıştır.⁴⁸

Bunların dışında Şeyh Nazmî-i Halvetî (öl. 1701) ile İbnü's-Seyyid Gâlib'in de manzum *Mesnevî* tercümeleri olduğundan behsedilmektedir.⁴⁹

II. Diğer Dillerdeki Tercüme ve Şerhler

⁴³ İsmail Güleç, "Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri", *Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 27/II, Harvard 2003, s. 164-166.

⁴⁴ Abdullah Öztemiz Hacıtâhiroğlu, *Mesnevî*, Ötüken Yay., İstanbul 1972, s. 8.

⁴⁵ İsmail Güleç, "Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri", *Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 27/II, Harvard 2003, s. 164-166.

⁴⁶ O Mevlevî, *Mesnevî*, Yörük Matbaası, İstanbul 1972.

⁴⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1953, s. 146.

⁴⁸ Ahmet Metin Şahin, *Mesnevî I-2*, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay., İstanbul 2006.

⁴⁹ İsa Çelik, *Âbidin Paşa'nın Mesnevî Şerhi ve Tasavvufî Düşünceleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Doktora Tezi, Erzurum 2001, s. 74.

A. Doğu Dillerindeki Tercüme ve Şerhler

İlk olarak Hz. Mevlânâ'nın dostu ve bir dönem de hocası olan Sadreddin-i Konevî (öl.1274) *Mesnevî*'ye Arapça kısa bir takriz yazmıştır. Anadolu'da bir sûfî olup Hindistan'da Mevlevîliği yaymaya çalışan Ahmed-i Rûmî (Sultan Veled'in müridi, öl. 1349), bir bakıma *Mesnevî*'deki konuları şerh ve izah niteliğindeki *Dekâiku'l-hakâik* adlı Farsça bir eser kaleme almıştır. Bir sonraki asırda yaşamış, “Musannifek” lâkabıyla anılan Alâaddin Ali (öl. 1470) tarafından bazı müşkil beyitlere Farsça şerh yazılmıştır.⁵⁰

XV. yüzyıla kadar İran'da *Mesnevî* üzerine ciddî bir çalışmaya pek rastlanmamaktadır. Bu asırda Nûreddin Abdurrahmân-ı Câmî, *Mesnevî*'nin başlangıcına şerh niteliğinde Farsça bir manzûme yazar. Yine Şâh Dâî-yi Şîrâzî *Hâşiye-i Şâh Dâî* adıyla bir eser ortaya koyar. Bu asrın sonlarına doğru Molla Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî *Lübb-i Lübbât-ı Mesnevî*'sinde Mevlânâ'nın değindiği konu ve fikirlerden manzum bir özet hazırlar.⁵¹

Bu asırda Nakşibendî şeyhlerinden Molla Câmî ve Molla Yâkub-ı Çerhî *Mesnevî*'nin dibâcesindeki “ney ve neyistan” konusuna iki şerh yazmışlardır. Bunlardan Molla Câmî'nin şerhi manzum ve *Mesnevî* vezniyledir. XV. yüzyılın ilk kapsamlı şerhi Kübreviyye tarikatî mensubu Kemâleddin Hüseyin Harezmî'ye (öl. 1436) aittir. Onun, *Cevâhirü'l-esrâr ve Zevâhirü'l-envâr* adıyla yazdığı eser *Mesnevî*'nin ilk üç cildinin şerhidir. Yine Harezmî, *Künûzü'l-hakâyık* adıyla Farsça, manzum bir şerh de yazmıştır.⁵²

⁵⁰ Yakup Şafak, “Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Hz. Mevlânâ ve Eserleri Üzerine Çalışma Yapanlar”, *Konya'dan Dünya'ya Mevlânâ ve Mevlevîlik*, Karatay Belediyesi, Konya 1989, s. 249-250.

⁵¹ Muhammed İsti'lâmî, “İran'da Mevlânâ'nın Tesiri ve Eserleri Üzerine Yapılan Önemli Çalışmalar”, çev. Yusuf Öz, *Konya'dan Dünya'ya Mevlânâ ve Mevlevîlik*, Karatay Belediyesi, Konya 1989, s. 297-298.

⁵² a.g.m., s. 296.

XVI. yüzyılda Anadolu’da yaşamış Gelibolulu Surûrî Muslihuddin Mustafa Efendi, basit bir Farsça ile bir şerh yazmıştır. Bu eser bazı kaynaklarda tam şerh olarak geçmektedir; beyitlerin gramer tahlili ve hikâyelerin açıklanmasıyla sınırlı kalmıştır.⁵³

Abdullâtif ibn Abdullah-i Abbasi ismindeki Hindistanlı zât, 1623 senesinde *Mesnevî*’nin tenkitli bir metnini hazırladıktan sonra *Letâyifü’l-ma’nevî min Hakâyıkı’l-Mesnevî* adlı şerhini hükümdar Şahcihan’a ithaf etmiştir. Bununla birlikte bir de *Mesnevî*’de geçen ıstılâhları açıkladığı bir lügati vardır. Yine Sialkotlu Molla Civan, hükümdar için bir şerh hazırlamış ve *İrşad-ı Mevlevî Şerh-i Mesnevî* adıyla bir *Mesnevî* tasnifi yapmıştır. Aynı dönemde Seyyid Abdülfettah el-Hüseynî el-Askarî *Miftâh el-Maânî*’si ile şerh geleneğine katkıda bulunmuştur.⁵⁴

Fars dilinde XVIII. yüzyılda karşımıza çıkan meşhur şerhler şunlardır: Hintli Hâce Eyüp Parsâ’nın *Hâce Eyüp Şerhi* de denilen eseri *Esrâru’l-guyûb*, 1708’de tamamlanmıştır ve anlaşılması güç beyitleri şerh etmektedir. Şâh Mîr Muhammed Nurullah Ahrârî Ekberâbâdî’nin şerhi, *Şerh-i Mesnevî* ve *Mahzenü’l-esrâr* (1738’de tamamlanmıştır) isimleriyle çeşitli tarihlerde basılmıştır. Yine Hindistanlı âlim Muhammed Rezavî’nin *Mükâşefât-ı Rezavî* adlı eseri ile Abdülalî Muhammed Leknovî’nin, Molla Câmi’nin şerh anlayışını devam ettirdiği *Bahru’l-ulûm*’u (Esad Dede’nin eserinde de isimleri çokça geçmektedir) diğer eserlerdir. Muhammed Sâlih Kazvînî Rugânî, Muhammed b. Nizâmeddin Muhammed Rahmetullah ve Kadı Telemmuz Hüseyin Hindistanlı diğer *Mesnevî* şârihleridir.⁵⁵

XIX. asra geldiğimizde İran’da, en büyük *Mesnevî* şârihlerinden birini, Hakîm Molla Hâdî-i Sebzevârî’yi görmekteyiz. Onun *Şerh-i Mesnevî* adlı eseri *Mesnevî*’nin ilk iki cildindeki anlaşılması güç beyitlerin izahı niteliğindedir; eser, hikmet-i ilâhi ve irfan

⁵³ Semih Ceyhan, “Mesnevî”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, s. 331.

⁵⁴ Annemarie Schimmel, “Mevlânâ Hindistan’da”, *Mevlânâ ve Yaşama Sevinci*, haz. Feyzi Halıcı, Konya Turizm Derneği 1978, s. 71-72.

⁵⁵ Muhammed İsti’lâmî, “İran’da Mevlânâ’nın Tesiri ve Eserleri Üzerine Yapılan Önemli Çalışmalar”, çev: Yusuf Öz, *Konya’dan Dünya’ya Mevlânâ ve Mevlevîlik*, Karatay Belediyesi, Konya 1989, s. 297-298; Semih Ceyhan, “Mesnevî”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, s. 332-333.

ekolünün tesirinde kaleme alınmıştır. Kerim Zamânî'nin *Şerh-i Câmi-i Mesnevî-i Ma'nevî*'si *Mesnevî*'nin ilk dört cildinin şerhidir.

Bu asırda Urduca'ya yapılan tercüme ve şerh çalışmaları da bulunmaktadır. Bunlardan Matrahlî Şeyh Ali Muhammed ibn Molla Hudadad, *Mesnevî*'nin ilk defterini şerh etmiştir. Lahor'da Maulvi Nazir Arşi Nakşibendi de *Miftâhu'l-ulûm* adında bir şerh yazmıştır. *Mesnevî*'nin Urduca'ya ilk tercümesi Yûsuf Ali Şâh Çişî Nizâmî Gülşenâbâdî tarafından yapılmıştır. Mevlevî Firûzeddin'in de *Îlhâm-ı Manzûm* adında bir tercümesi vardır. *Pirâhen-i Yusûfî* isimdeki Urduca ilk şerh oldukça meşhurdur. İkinci şerh de Abdülmecid Han Pilifitî'nin *Bostân-ı Ma'rîfet*'idir. Feyz Ahmed Üveysî'nin *Sedâ-ye nâvî*, Mevlânâ Muhammed Abdüsselâm Hân'ın *Efkâr-ı Umûmî*'si, Kadı Seccâd Hüseyin'in *Mesnevî-i Ma'nevî*'si Urduca diğer şerh çalışmalarıdır.⁵⁶

Mevlânâ ve *Mesnevî* çalışmalarına Arap dünyasında pek fazla rastlanmamaktadır. Buna mukâbil Mısır ve Sûriye gibi diğer ülkelerde, bu sahada Arapça daha fazla çalışma ile karşılaşmaktayız. Televizyonda yapılan yayınlardan basılan eserlere kadar pek çok çalışmada Mevlânâ tesirini görmek mümkündür.

Ciddî anlamda ilk *Mesnevî* tercümesi Beşiktaş Mevlevî şeyhi Trabluslu Çengî Yusuf Dede (öl. 1669) tarafından yapılmıştır. Eser, 1873'te Vehbiyye matbaasında basılmıştır. Şitâ isminde bir zât, *Mesnevî* tercümesinin önsözünde, Çengî Yusuf Dede, Abdulaziz Sâhibü'l-Cevâhir ve hocası Kefâfî'yi (öl. 1972), kendisinden evvel bu konuda öncü eserler verenler olarak zikretmektedir. Kâhire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Arapça dersleri veren Kefâfî, Mevlânâ ve eserlerine hayrandır; *Mesnevî*'nin ilk iki cildini Arapça'ya tercüme ederek yayımlamıştır. Kefâfî vefât etmeden önce talebesi İbrâhim Desuki Şitâ'yı yanına çağırarak ona, kendisinin vefâtı hâlinde *Mesnevî*'nin kalan kısımlarını Arapça'ya çevirmesini söyler. Şitâ da hocasının vasiyetini yerine getirerek diğer ciltleri tercüme eder. Şeyh Abdülganî en-Nablusî *Kitâbu'l-Ukûd el-Lu'liyye fî Tarîk es-Sa'âdeti'l-Mevleviyye* isimli eseriyle Mevlevîlik alanında Arapça en kapsamlı ve değerli eseri ortaya koymuştur. Eser, 1329'da Şam Mevlevîhânesi şeyhi Mehmed Said Efendi tarafından bastırılmıştır.

⁵⁶ Annemarie Schimmel, "Mevlânâ Hindistan'da", *Mevlânâ ve Yaşama Sevinci*, haz. Feyzi Halıcı, Konya Turizm Derneği, 1978, s. 73-78; Semih Ceyhan, "Mesnevî", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, s. 333.

Günümüz Arap dünyasında Halep Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı öğretim üyelerinden Dr. İsa Ali el-Akub “Şekvâ eş-Şekvâ Teemmülât fî Kasîdet ‘Şekvâ en-Nây’ li’ş-Şâir Celâleddîn er-Rûmî” isimli makalesinde *Mesnevî*’nin ilk on sekiz beytini Arapça’ya çevirmiş ve ney’in mecâzî anlamları üzerinde durmuştur.⁵⁷

Bunların yanı sıra *Mesnevî*’nin Bengal, Paştâ, Pencâbî ve Sindh dillerine manzum ve mensur pek çok güzel tercüme ve neşirleri bulunmaktadır.

Yirminci yüzyılın Mevlânâ ve *Mesnevî* araştırmalarına büyük katkıda bulunan iki önemli ilim adamı, Bediüzzaman Furûzanfer ve Celâleddin Hümâyî’dir. Bediüzzaman Furûzanfer, Mevlânâ’nın diğer bazı eserleri ile ilgili çalışmalarının yanı sıra *Mesnevî*’nin ilk üç bin on iki beytini şerh ederek üç cilt hâlinde yayımlamıştır. *Şerh-i Mesnevî-i Şerîf* adını verdiği eserine ömrü vefâ etmemiş, erken yaşta aramızdan ayrılmıştır.⁵⁸

Yine bu yüzyılda Şeyh Muhammed Tâkî-i Câferî, *Tefsîr ü Nakd ü Tahlîl-i Mesnevî* isimli eseriyle oldukça geniş bir şerh meydana getirmiştir. Mûsa Nasrî’nin *Neşr ü Şerh-i Mesnevî*, Seyyid Câfer Şehîdî’nin *Şerh-i Mesnevî* ve Muhammed İsti’lâmî’nin şerhleri de zikredilebilir. İranlı profesör Muhammed İsti’lâmî, şerhin yanı sıra *Mesnevî*’nin tenkitli bir metnini de yayımlamıştır.⁵⁹

B. Batı Dillerindeki Tercüme ve Şerhler

Jaques de Wallenbourg *Mesnevî*’yi güzel bir üslûpla Fransızca’ya çevirmiş ve basıma da hazırlamış (1799), ancak bir yangında eserin büyük kısmının heba olması gibi sebeplerden ötürü basılamamıştır. F. Baudry de *Mesnevî*’nin bazı bölümlerini Fransızca olarak tercüme etmiştir. Fransızca ilk tam *Mesnevî* tercümesi ise Eva de Vitray Meyerovitch ile İranlı Murtazavî’nin ortak çalışmasına dayanmaktadır; *Masnavi*

⁵⁷ Ahmet Kâzım Ürün, “Günümüz Arap Dünyasında Mevlânâ”, *Konya’dan Dünya’ya Mevlânâ ve Mevlevîlik*, Karatay Belediyesi, Konya 1989, s. 301-303.

⁵⁸ Muhammed İsti’lâmî, “İran’da Mevlânâ’nın Tesiri ve Eserleri Üzerine Yapılan Önemli Çalışmalar”, çev: Yusuf Öz, *Konya’dan Dünya’ya Mevlânâ ve Mevlevîlik*, Karatay Belediyesi, Konya 1989, s. 300.

⁵⁹ Semih Ceyhan, “Mesnevî”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, s. 333.

as *Mathnawi: la quête de l'absolu*. Diğer tercümelemler ise Christer Gabriel Oxenstierna, Ahmet Kutsi Erguner ve Pierre Maniez'e aittir.

George Rosen, *Mesnevî*'nin üçte birini Almanca'ya çevirmiş ve eser, *Mesnewi Order Doppelverse des Scheich Mevlânâ Dschelâled-Dîn Rûmî* adıyla Leipzig'te, 1849'da basılmıştır. Rückert Tholuck ve Rosenzweig'in de Almanca tercümelemleri vardır. Hammer Purgstahl 1851 yılında *Mesnevî*'nin Almanca bir çevirisini yapmıştır. Bunların yanı sıra Hussard ve Kaveh Dalir Azar'ın da tercüme çalışmaları bulunmaktadır.

Mesnevî İngilizce'ye Redhouse tarafından, manzum olarak tercüme edilmiş, 1881'de Londra'da basılmıştır. E. H. Whinfield, üç bin beş yüz seçme beyti mensur olarak ve *Masnawi-i Ma'navi* adıyla 1887'de Londra'da yayımlamıştır. Bu tercüme aynı zamanda Nicholson'ın da çok beğendiği bir tercümedir. Yine V. E. H. Wilson, *Mesnevî*'nin ikinci cildini nesir olarak İngilizce'ye çevirmiştir. Onun bu eseri *The Masnawi* adıyla 1910'da, iki cilt hâlinde Londra'da basılmıştır. Reynold A. Nicholson, Mevlânâ'nın vefatından beş yıl sonra yazılan ve Sultan Veled'in huzurunda mukabele edilen nüshayı esas alarak *Mesnevî*'nin altı cildini de hem neşir hem tercüme hem de şerh etmiştir. Bu neşir, Türk ve yabancı pek çok araştırmacının çalışmalarına yardımcı olan, güvenilir bir eserdir. Eserler Londra'da 1925'ten itibaren Gibb vakfı tarafından yayımlanmıştır. Nicholson, *Divan-ı Kebir*'den bazı şiirleri de tercüme ederek bastırıştır.⁶⁰

Nicholson'dan sonra öğrencisi Arthur John Arberry, *Mesnevî*'nin pek çok hikâyesini *Tales from the Masnavi* ve *More Tales from the Masnavi* isimleriyle İngilizce'ye çevirmiştir. Son dönemde İngilizce *Mesnevî* çalışmalarında farklı görüşler öne çıkmakta, çeşitli isimler eseri, farklı yaklaşım ve ekollerin etkisiyle ele almaktadır. Bunların arasından tasavvufî düşünceye bağlı olanların yanı sıra olmayanlar da vardır. Bunlardan Roy C. DeLamotte, *Jalaluddin Rumi: Songbird Of Sufism* adlı eserinde *Mesnevî*'deki lâfız figürlerini ve delâlet ettiği mistik tecrübeyi ele almış; Annemarie Schimmel, *The Triumphal Sun* adlı eserinde *Mesnevî*'ye öz-bilinç açısından yaklaşmış;

⁶⁰ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1953, s. 149-150; İsa Çelik, *Âbidin Paşa'nın Mesnevî Şerhi ve Tasavvufî Düşünceleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Doktora Tezi, Erzurum 2001, s. 80.

William Chittick, *The Sufi Path of Love* adlı eseriyle *Mesnevî*'yi varlık, bilgi ve sülûk hâlleri açısından incelemiştir.

Mesnevî'nin hemen hemen bütün dünya dillerine kısmen veya tamamen tercüme ve antolojileri bulunmaktadır. İspanyolca'da Oscar Zorilla Antonia Lopez Ruiz, Juon Vivanco; İtalyanca'da A. Bausani; Felemenkçe'de R. Van Brakell Buys; İsviçre'de Alex Eric Hermelin ve Ulla Olsson; Çekçe'de Jiri Becka, Josef Hirsal; Rusça'da Naum Grebnev; Grekçe'de Gregoriou D. Ziaka; Japonca'da Toshihiko Izutsu; İbranice'de Hanah Ginguld ve Boşnakça'da Mehmed Cemâleddin Çauşeviç, Muyaga Merhemiç ve Kâdirî şeyhi Hacı Feyzullah Hacıbayriç'in kısmen yaptıkları tercümeler bulunmaktadır.⁶¹

III. *Mesnevî ile İlgili Diğer Eserler*

Ceziretü'l-Mesnevî Şerhleri: Yukarıda bahsettiğimiz şerhler *Mesnevî*'nin bizzat kendisinden yapılan şerh ve tercümelerdir. Bunların yanında Yusuf Sîneçâk'ın *Ceziretü'l-Mesnevî* isimli eserine yapılan şerhler de vardır. Yusuf Sîneçâk, *Mesnevî*'nin her cildinden seçtiği üç yüz altmış beyti bir araya getirerek bu eseri ortaya koymuş, kendisinden sonra bazı kimseler de onun eserini şerh etmişlerdir. Eseri şerh edenlerin başında Mevlevî şâirlerinden İlmî Dede (öl. 1611) gelmektedir. Şâir, Konya Mevlevîhânesindeki bir dervişin, Yusuf Sîneçâk'ın, eserinden Farsça bilmeyenlerin de istifade etmesi için kendisinden yardım istemesi üzerine *Lemaât-ı Bahrü'l-ma'nevî Şerh-i Cezîre-i Mesnevî* isimli eseri telif etmiştir. 1571 yılında İlmî Dede tarafından mensur olarak yazılan eser, Abdullah Bosnavî (öl. 1644) tarafından *Şerh-i Manzum-ı Cezîre-i Mesnevî* adıyla manzum olarak yeniden şerh edilmiştir.

Abdûlmecid Sivâsî, 1602 tarihinde *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî* adında bir şerh yazmıştır. Cevrî İbrâhim Çelebi de (öl. 1654) *Mesnevî* tercüme ve şerhleriyle alakalı *Hall-i Tarikat* ve *Aynü'l-füyûz* isimli iki eserin sahibidir. Bunlardan ilki, *Mesnevî*'nin altı sayfasından seçilen elli bir beyte beşer beyit ilâve etmek sûretiyle, *Mesnevî*'nin aynı

⁶¹ Semih Ceyhan, "Mesnevî", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, s. 333-334.

vezinde ve terhib-i bend biçiminde yazılmıştır. *Aynü'l-füyûz* ise *Ceziretü'l-Mesnevî*'nin 1647'de yazılmış manzum şerhidir. Her iki eser bir arada İstanbul'da basılmıştır.⁶²

Şeyh Gâlip de (öl. 1799) *Ceziretü'l-Mesnevî*'yi, *Semahâtu Lemaât-ı Bahrî'l-ma'nevî bi-Şerh-i Cezireti'l-Mesnevî* adıyla şerh etmiştir.⁶³

Nazireler: Gülşenî tarikatı şeyhlerinden İbrahim Gülşenî, *Mesnevî*'ye *Ma'nevî* adında Fransıza bir nazire yazmıştır. Bu eserde pek çok hikâye *Mesnevî*'den mülhem yazılmış, bazı beyitler ise aynen nakledilmiştir. Kırk bin beyitlik eserin çok ağır bir üslûba sahip ilk beş yüz beyti Şeyh La'lî Mehmet Fenâî tarafından şerh edilmiş ve basılmıştır.⁶⁴

Mesnevî Lugatları: *Mesnevî* içerisinde yer alan anlaşılması zor kelimeler ve tasavvufî terimler için çeşitli sözlükler hazırlanmıştır. Anadolu sahasında ilk *Mesnevî* lugatı Abdülmecid Sivâsî tarafından *Meyâdinü'l-fursân* adıyla yazılmıştır. Eser, 1070 fiilin mânâsını ve Farsça gramer bilgilerini ihtivâ etmektedir. Abdullatif b. Abdullah el-Gücerâtî'nin *Letâifü'l-lugat*'ı 3325 kelimenin anlamını ve 300 kadarının da tasavvufî mânâsını veren en önemli *Mesnevî* lugatlarından biridir. 1031 (1622)'de kaleme alınmıştır (Leknev 1292/1875). 2000'e yakın Arapça-Farsça kelime ile menkıbe ve hikmetli sözlere de yer veren Şabanzâde Mehmet Muhteşem b. Hürrem'in eseri *Muzhiru'l-işkâl*, 1113 (1701-02)'de telif edilmiştir. Diğerlerine nazaran en kapsamlı sözlük Sâdık Gevherî'nin *Ferheng-i Lugat ve Ta'birât-ı Mesnevî* isimli eseridir (I-IV, Tahran 1958-1975).⁶⁵

Bunların dışında kaynaklarda, tercüme ya da şerh olduğu söylenen bazı çalışmaların isimlerine de yer verilmektedir. Ancak bunlara dair hemen hiçbir kesin bilgi bulunmadığı için çalışmamızda onlara yer vermemeyi daha uygun gördük.

⁶² Takvimhâne-i Âmire, İstanbul 1269/1852.

⁶³ İsmail Güleç, "Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri", *Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 27/II, Harvard 2003, s. 171-172.

⁶⁴ Dâru't-Tıbbâti'l-Âmire, İstanbul 1257; a.g.e., s. 172.

⁶⁵ Semih Ceyhan, "Mesnevî", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, s. 332.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED ESAD DEDE

I. Hayatı

A. Doğumu, Ailesi ve Yetiştği Çevre

Esad Dede 1843 (h.1259/r.1257) tarihinde⁶⁶, Selânik'te, Kadı Abdullah Efendi mahallesi, kırk beş numaralı evde dünyaya gelmiştir.⁶⁷ Doğduğu ev, Pazartekkesi Caddesi'nde, Mustafa Paşa Câmii'nin hemen yanında bulunan köşe başındaki yerdir. Bu ev, eski devirlerden kalma olup, büyük bir hânedân konağının selâmlık dâiresi şeklinde inşâ edilmiştir. İki katlı ve geniş odalara sahip olan evin bazı odaları, Türk mimarlarının maharetli ellerinde âdeta bir sanat eserine dönüşmüştür.⁶⁸

Annesi Hânuş Hanım, zeki, güler yüzlü ve çalışkan bir hanımdır. Ticâretle iştigâl eden babası Receb Efendi, Selânik avdetîlerinden olup, Paşaral adıyla anılan Musevî bir aileden gelmektedir. Ecdâdı, hicri 1078 (1667-68) tarihinden sonra İslâm ile şereflenmiş, köklü bir ailedir.⁶⁹

⁶⁶ Doğum ve vefat tarihleri ile ilgili kaynaklarda çok farklı rivayetler bulunmaktadır. Tezimize konu olan *Şerh-i Mesnevî*'de doğum tarihi olarak hicrî 1259, milâdî 1843; arşiv belgesinde 1259 tarihi verilmiştir. Yine *Esadnâme* ve Tâhirü'l-mevlevî'nin yazısında da aynı hicrî tarihlere rastlamak mümkündür. Bu nedenle biz de ittifaken kullanılan tarihi esas alıyoruz.

⁶⁷ Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, Medrese Yay., İstanbul 1980, III, 209-210.

⁶⁸ Hüseyin Vassaf, *Esadnâme*, 1289-1348, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2324/2, s. 108.

⁶⁹ *a.g.e.*, s. 108. Esad Dede'nin ecdâdı uzun yıllar önce İslâm ile şereflenmiş bir aile olmasına rağmen kendisi ve ailesi, dönme veya sabataistler arasında, menfî bir üslûpta zikredilmektedir. Müslüman biri, özellikle de bu din uğruna pek çok hizmetlerde bulunmuş birine yapılan bu tür ithamlara hiçbir şekilde itibar edilemez.

Receb Efendi'nin dördü erkek beş çocuğu olup, Muhammed Esad bunların üçüncüsüdür. Diğer erkek kardeşlerden Emin Receb, Refik Receb ve İsmail Receb manifatura tüccarıdır. İlk zamanlar Selânik'teki evlerinde faaliyet göstermişler, sonradan (1879 senesine doğru) Selânik'in İstanbul Çarşısı'nda bir mağazaya taşınarak işlerine burada devam etmişlerdir. Birkaç yıl sonra da Emin Receb Kardeşler adıyla bir şirket kurmuşlardır. Bu şirket, küçük kardeş İsmail Receb yoluyla Manchester'de bir şube açmış ve neticede bu üç şehirde çokça itibar kazanmıştır. Emin ve İsmail Receb kardeşler Manchester'de, Refik Receb ise Selânik'te vefat etmiştir.⁷⁰ Bu üç kardeş Esad Dede'yi daima koruyup kollamış, Dede'nin kitapçılara borcu olduğu zaman da ona yardımcı olmuşlardır.⁷¹

İlk tahsilini Selânik'te bir hocanın yanında yapan Esad Dede, Selânik, Kapan'da ibtidâî mektebinden çıktıktan sonra Arapça ve Farsça öğrenmeye başlar.⁷² On altı yaşlarında iken Selânik mâliye (diğer bir rivâyete göre tahrîrat) kaleminde memur olarak çalışmaktadır.⁷³ Henüz bülûğ çağına girmediği bir zamanda, rüyâsında kendisini bir kuyuya düşmüş görür. Peygamber efendimiz de mübârek ellerini uzatıp Esad'ı kurtarır. Bu rüyâ onun hâlini değiştirmiş ve hayatında âdeti bir dönüm noktası olmuştur. Bu rüyâyı ve akabinde gelişen olayları Hüseyin Vassaf şöyle anlatmaktadır:

“Husûsî muallimden tahsil-i ilme başlayıp, henüz sinn-i bülûğa vasıl olmadığı bir çağda iken rüyâsında görür ki, kendisi bir kuyuya düşmüş; server-i âlem (s.a.v.) Efendimiz Hazretleri şeref-zâhir olup, mübârek yed-i saâdet-i Muhammedîlerini uzatıp cenâb-ı Esad'ı kurtarmıştır. İşte bu neş'e, onun hâlini diğer-gûn etmiş; rütbe-i celîle-i İslâmiyet'te sâhib-i makam ve nâil-i merâm olmasına âmil-i müessir olmuştur.

Hiz. Yusuf'u kuyudan bir vesile-i hasene ile halâs buyuran Cenâb-ı Hak, Muhammed Esad'ı, mazhar-ı şeref-i İslâm ve nâil-i eltâf ve in'âm buyurmak murâd etmiş ve o yed-i mün-ci-i hidâyeti ona uzattırmıştır. Nezd-i İlâhî'deki şerefini i'lâ eden

⁷⁰ Aşağıda bahsedeceğimiz Bezmen ailesi de hâlâ tekstil sahasında çalışmaktadırlar.

⁷¹ Hüseyin Vassaf, *Esadnâme*, 1289-1348, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Başlıklar, nr. 2324/2, s. 106.

⁷² bk. Ekler, Ulemâ Sicili Dosyası, İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, nr. 363, belge III.

⁷³ Mustafa Tatçı-Cemal Kurnaz, “Mehmed Esad Dede”, *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 469.

bu inâyetle müşârun ileyh, hâlini müftehîran şâkird-i muhteremi Şeyh Ali Behced Efendi hazretlerine nakl eylemişlerdir.”⁷⁴

Bir süre sonra Bedevî tarikatı şeyhlerinden Şeyh Osman Efendi’ye intisâb ederek dine ve ilme dair büyük feyizler elde eder.

Beş sene kadar memuriyete devam ettikten sonra 1280 senesinde (1863-64), yirmi üç yaşında iken İstanbul’a gelir. Esad Dede Selânik’te bulunduğu dönemde evlenmiştir. Sonradan ailesi ile birlikte İstanbul’a gelmiş, eşini boşayarak memleketinde bırakmıştır.⁷⁵ Bu izdivaçtan bir kızı ve oğlu olan Dede⁷⁶, bir daha evlenmemiş, “mücerredâne” bir hayat yaşamıştır.⁷⁷

İstanbul’a gelince evvelâ Hoca Şevket Efendi’nin ders halkasına dâhil olur, bir zaman sonra da aldığı mânevî bir işaret neticesinde, Hoca Âdil Efendi’nin ilminden istifâde edip ondan icâzet alır.⁷⁸ Fâtih civarında Çayırılı Medresesi’nde ikâmete başlar. Medrese yanınca oraya yakın olan Tahir Ağa tekkesinin kahve ocağına bitişik hücrede bir seneden fazla kalır. Özellikle burayı seçmesinin sebebi, dergâhın şeyhi Behcet Efendi’ye olan kalbî yakınlığıdır. Medrese yeniden inşâ olununca oraya avdet eder.

Bu arada Şeyh Temimî’den *Mutavvel*, Şeyh Şetvan Efendi’den *Buhârî*, Abdülkerim Efendi’den *Şerhu’l-işârât* ve bazı hikemî eserler, Mağribî Şeyh Mustafa Efendi’den *Fütûhât-ı Mekkiyye* okumuştur. “Zevk-i tarikat” kendisinde günden güne artan Esad Dede, Yenikapı Mevlevîhânesi seccâde-nişini Şeyh Salahaddin Dede Efendi’nin irfan halkasına dâhil olup ondan da *Fusûsü’l-hikem*, *Mesnevî-i Şerif* ve *Zevra ve Havra* adlı eserleri okumuş ve Eskişehir Mevlevîhânesi şeyhi Hasan Hüsnü

⁷⁴ Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, Kitabevi Yay., haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul 2006, I, 402.

⁷⁵ Esad Dede’nin boşanma sebebi hakkında daha geniş bilgi için bk. Hüseyin Vassaf, *Esadnâme*, 1289-1348, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2324/2, s. 47.

⁷⁶ a.g.e., s. 7.

⁷⁷ Mustafa Tatçı-Cemal Kurnaz, “Mehmed Esad Dede Hayatı, Eserleri ve Şiirleri”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları Âgâh Sırrı Levend Özel Sayısı*, I/24 (Harvard 2000), s. 247; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yay., (baskı tarihi yok) İstanbul, II, 95.

⁷⁸ Tâhirü’l-Mevlevî, “Merhum Esad Dede Efendi’ye Dair Bazı Hâtırat”, *Mahfil* III/35, s. 171.

Dede'den hilâfet almıştır. Fatih Câmîi'nde pek çok Farsça eserle iştilal etmiş ve mesnevîhanlık görevinin yanısıra başka bazı Farisî eserleri de okutmaya başlamıştır.⁷⁹

B. Aldığı Görevler

Yukarıda da belirtildiği gibi, on yedi on sekiz yaşlarında Selânik tahrirat⁸⁰ ya da mâliye kaleminde memur olarak çalışmaya başlayan Esad Dede, beş sene sonra yirmi üç yaşlarında iken İstanbul'a gelmiştir. Arapça ve Farsça'sını ilerlettikten ve çeşitli icazetnâmeler aldıktan sonra mesnevîhan⁸¹ olan Esad Dede'ye bu vazifesi dolayısıyla, vakıf tarafından, senede bin iki yüz kuruş tutarında bir miktar tahsis edilmiştir.⁸²

İstanbul'da 1282 (1865-66) tarihinde açılan Farsça seyyar muallimliği imtihanına girmiş, kazanarak, üç yüz kuruş maaşla Davutpaşa Rüşdiyesi'ne tâyin edilmiştir. Bir taraftan da Aksaray'daki Mahmudiye Rüşdiyesi'ne yine imtihanla ve ek memuriyet olarak tayin edilmiştir.⁸³

Nümûne-i Terakki Mektebi'nde de Farsça hocalığı yapan Dede⁸⁴, 1314'te (1896-97) “inhirâf-ı mizaçtan” yani yaşlılık ve hastalık sebebiyle emekli olur.

1291 (1874-75) senesinde Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi tarafından kendisine Edirne müderrisliği (ibtidai hariç) ruûsu⁸⁵ tevcih olunur. Kütübhâne-i Umûmî'ye yedi

⁷⁹ Hüseyin Vassaf, *Esadnâme*, 1289-1348, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2324/2, s. 3-4.

⁸⁰ Tahrîrât kalemi: Resmi dâirelerin yazı işleriyle meşgul kalem. bk. Osman Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, III, 377.

⁸¹ mesnevîhan: *Mesnevî*'yi okuyan, nâdire tegannî eden ve şerh mâhiyetinde birtakım açıklamalarda bulunanlara “mesnevîhan” denilmiştir. Mevlânânın halifesi Hüsameddin Çelebi'nin Mevlânâ'dan sonra *Mesnevî*'yi, sâlikleri irşâd edecek kitap olarak belirlemesi onu ilk mesnevîhan ve mesnevîhanlık müessesinin bânisi yapmıştır. Tarikat geleneğinde mesnevîhanlık için icâzetnâme almak şart olsa da icâzet için *Mesnevî*'yi bir mesnevîhandan okumak zorunlu değildir. İbrahim Şâhidî'nin *Tuhfe*'sini okuyup *Mesnevî* dilini anlayacak kadar Farsça'ya vâkıf olan kimse bir mesnevîhanın kendisine verdiği icâzetle mesnevîhanlık yapabilir. Mesnevîhanlığın icrâ edildiği yerler başta Mevlevî tekkeleri olmak üzere selâtin câmilere, dârülmesevîler ve padişah sarayıdır. *Mesnevî* okutulması için vakfiyeler düzenlenmiştir. bk. Semih Ceyhan, “Mesnevî”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, s. 332.

⁸² Hüseyin Vassaf, *Esadnâme*, 1289-1348, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2324/2, s. 4.

⁸³ Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, Medrese Yay., İstanbul 1980, III, 209-210.

⁸⁴ Mustafa Tatçı-Cemal Kurnaz, “Mehmed Esad Dede”, *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 469.

yüz cilde yakın eser vakfettiğinden dördüncü rütbeden bir adet Mecidî nişânına⁸⁶ lâyık görülmüştür.⁸⁷

Bunların yanı sıra Fâtih Câmii'nde *Mesnevî-i Şerif* ve medresedeki odasında da bazı talebelerine hususî olarak *Kasîde-i Tâiyye*, *Fusûsü'l-hikem* ve diğer bazı mühim eserleri de okutmuştur.⁸⁸ 1310 (1892-1893) senesinde Mahmudiye ve Davutpaşa'daki öğrencilerinin bir kısmına icazet vermiş ve derslerini Hâfız Hayri Efendi'ye bırakmıştır. Bundan sonra ilk defa hacca gitmiş, hacdan sonra da orada kalıp bir müddet ders okutmuştur. Dönüşte Fâtih Câmii'ndeki derslerine devam eden Esad Dede, vefatından iki yıl önce Kasımpaşa Mevlevîhânesi mesnevîhanlığı görevine getirilmiştir.⁸⁹

C. Seyahatleri

Esad Dede, hac için çıktığı yolculukta Şam'a gitmiş, burada Muhyiddin-i Arabî hazretlerinin kabrini daha sonra Kudüs ve Halilürrahman v.b. yerlerdeki mübarek makamları ziyaret etmiş ve ilk haccını 1311 (1893-94) senesinde yapmıştır.⁹⁰ 1894 senesi Temmuz ya da Ağustos ayında hacdan İstanbul'a döner. Birkaç ay sonra talebesi Tâhirü'l-Mevlevî'nin ısrarı üzerine birlikte tekrar hacca giderler.⁹¹

⁸⁵ ruûs: 1. Başlar, şahıslar, kimseler. 2. Vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, tımar ve zeâmet sahipleriyle vilâyet kadıları gibi üst kademedeki görevlilerin dışında kalan bütün devlet memurlarının tayin işlemlerini gösteren resmî yazı. 3. Medrese tahsilini ve yedi senelik mülâzımlık hizmetini bitirdikten sonra girdikleri imtihanda başarılı olanlara verilen berat ve müderrislik payesi. bk. Osman Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, III, 2605.

⁸⁶ Mecidî nişanı: Osmanlı nişanlarından birinin adı. Halk arasında Mecidiye nişanı sûretinde de kullanılırdı. Sultan Mecit'e nisbetle bu adı almıştı. 1,2,3,4 ve 5. rütbeleri olduğu gibi murassası vardı. Kayd-ı hayat şartıyla verilirdi. bk. *a.g.e.*, II, 428.

⁸⁷ Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, Medrese Yay., İstanbul 1980, III, 210; Nişanlar için bk. Ekler, BOA, MF MKT 134/49; BOA, İ DH 99154, belge V-VIII.

⁸⁸ Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şâirleri*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1969, s. 328.

⁸⁹ Mustafa Tatçı-Cemal Kurnaz, "Mehmed Esad Dede Hayatı, Eserleri ve Şiirleri", *Türklük Bilgisi Araştırmaları Âgâh Sırrı Levend Özel Sayısı*, I/24 (Harvard 2000), s. 247.

⁹⁰ Hüseyin Vassaf, *Esadnâme*, 1289-1348, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2324/2, s. 4.

⁹¹ Mustafa Tatçı-Cemal Kurnaz, "Mehmed Esad Dede", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 469.

Altı defa Hicaz'a⁹², üç veya dört defa Efendimiz'in kabrine, iki defa da Konya'ya gitmiştir. Konya'ya yaptığı ilk seferini hacca giderken ve yalnız, ikincisini ise Hulusizâde Osman Nuri Efendi ile birlikte yapmıştır.⁹³ Bunların yanı sıra Bursa, Akşehir, Kütahya ve Eskişehir'e de gitmiştir.⁹⁴

İkinci hac yolculuğu için 1312 senesi Cemâziyelâhîrinde (1894 Kasım-Aralık), Tâhirü'l-Mevlevî ile İstanbul'dan İskenderiye'ye doğru vapurla yola çıkarlar. Burada bir iki gün kalarak "Kasîde-i Bürde" şâiri Bûsirî'yi ziyaretten sonra Tanta'ya geçerek burada da Bedevîlik Tarikatı'nın pîri Seyyid Ahmed-i Bedevî'yi ve onun halifesi Seyyid Abdü'l-Âl'in türbelerini ziyaret ederler.⁹⁵

Kâhire'de kaldıkları iki günlük süre zarfında mevlevîhânedeki misâfir olurlar ve orada bir Mevlevî merasimine iştirâk ederler.⁹⁶ Câmi-i Ezher'i, Meşhed-i Hüseyin'i, İmam-ı Şâfîi, Seyyide Nefise ve İbnü'l-Fârız gibi büyüklerin türbelerini de ziyaret ederler. Buradan büyük bir sandık dolduracak kadar kitap alıp İstanbul'a gönderdikten sonra Süveyş'e giderek Hicaz sahillerini takip edecek olan vapura binerler.⁹⁷

Seyahatleri esnasında pek çok âlimle karşılaşan Esad Dede, onlardan da istifadeden geri kalmamıştır. Bunlardan biri, Kâhire dönüşünde bindikleri vapurda karşılaştıkları ve Tâhirü'l-Mevlevî'nin ismini öğrenemediği Hintli âlim, Muhammed İmdadullah Tehânevî olmalıdır. Bu kişiye intisâb eden Dede, daha sonraki zamanlarda ona yakın olabilmek için çok fedakârlıklar yapmış ve uzun yıllar hizmetinde kalmıştır.

⁹² Esad Dede bir defasında üç dört yıl kadar Hicaz'da kalmıştır. 2 Ramazan 1317 tarihli gazetelerde vefat ettiği haberi verilince bizzat kendisi *Tercüman-ı Hakikat* gazetesine bir mektup göndermiş ve Mekke-i Mükerrreme'de ders okuttuğunu bildirmiştir. bk. Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şâirleri*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1969, s. 329.

⁹³ Hüseyin Vassaf, *Esadnâme*, 1289-1348, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2324/2, s. 4.

⁹⁴ Mustafa Tatçı-Cemal Kurnaz, "Mehmed Esad Dede Hayatı, Eserleri ve Şiirleri", *Türklük Bilgisi Araştırmaları Âgâh Sırrı Levend Özel Sayısı*, I/24 (Harvard 2000), s. 247.

⁹⁵ Tâhirü'l-Mevlevî, "Esad Dede Efendi'ye Dair Bazı Hâtırat", *Mahfil*, IV/46, s. 184.

⁹⁶ Katıldıkları merasimin adı "mübtedî mukabelesi"dir. Mübtedî mukabelesi Mevlevîlikte semâ çıkarmaya hazır olan semâzenin davetliler huzurunda ilk semâ edışıdır. bk. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yay., İstanbul 2005, II, 2220.

⁹⁷ Tâhirü'l-Mevlevî, "Merhum Esad Dede Efendi'ye Dair Bazı Hâtırat", *Mahfil*, V/50, s. 30-31.

Bu güzel tesadüfleri ve yol hikâyelerini, Dede'nin yetiştirdiği talebelerden biri olan Tahirü'l-Mevlevî, *Mahfil* adlı mecmuanın birkaç sayısında tafsilatlı olarak anlatmaktadır.⁹⁸

D. Vefatı

Yenikapı Mevlevîhânesi yangınından altı ay evvel burada kalmaya başlayan Esad Dede, yangından sonra Kasımpaşa Mevlevîhânesi mesnevîhanlığı görevine getirilir. İki sene kadar bu görevde kalan Dede'nin senelerdir çekmekte olduğu bâsur ve göğüs rahatsızlığı iyice ilerlemiş ve⁹⁹ nihâyet, 1329 yılı Şaban ayının on üçüncü pazartesi günü, yetmiş iki yaşında iken, öğleyin saat bir buçuğa doğru (9 Ağustos 1911)¹⁰⁰ ruhunu teslim etmiştir. Ertesi gün cenaze namazı Kasımpaşa Câmi-i Kebir'inde, öğle namazını müteâkip kılınarak, aynı mevlevîhânenin hazîresine defnedilmiştir. Görenler, mübârek na'şlarının billur gibi şeffaf, yüzlerinin ise son derece nurlu olduğunu söylemişlerdir.¹⁰¹

Vefatından birkaç gün önce Dede'yi ziyarete giden Hüseyin Vassaf, onun son derece rahatsız olduğunu görür ve ona nasıl olduğunu sorar. Esad Dede “Tecelliyat-ı Celâliyye Cemâle münkalib olmaya başladı.” der ve pazartesi veya salı ayağa kalkıp gezinecek kadar iyileştiğine dair haberi kendisine ulaştırmayı ümid ettiğini söyler. Birkaç gün içinde hocasının bu kadar iyileşeceğine ihtimal vermeyen Hüseyin Vassaf durumu sonradan kavrayacaktır. Esad Dede, bahsini ettiği pazartesi günü vefat eder, salı günü de defnedilir.¹⁰²

Hüseyin Vassaf, hocasını son yolculuğuna uğurlarken yanındadır. O anları şöyle anlatmaktadır:

⁹⁸ a.g.m., V/50, s. 31.

⁹⁹ Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şâirleri*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1969, s. 328.

¹⁰⁰ Esad Dede'nin mezar taşında vefat tarihi Rûmî 25 Temmuz 1327 olarak kayıtlıdır. Vefatına düşürülen tarihlerden ve *Esadnâme* ile *Şerh-i Mesnevî*'den hareketle biz 9 Ağustos 1911 (27 Temmuz 1327) tarihini vermeyi daha uygun gördük. İkisi arasında iki günlük bir zaman farkı bulunmaktadır.

¹⁰¹ Hüseyin Vassaf; *Esadnâme*, 1289-1348, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2324/2, s. 7.

¹⁰² a.g.e., s. 51.

O güne öyle bir mânevî hava hâkimdir ki ehl-i muhabbet olanların hepsi sessiz ve kimsenin bir merasime mecâli yoktur. Dedenin sikkesi insanların kalplerine bir heybet vermiştir. Tezkiye olunur ve omuzlar üzerine alınır. Hüseyin Vassaf orada olanlara, böyle bir zâtın başlar üzerinde götürülmeye layık olduğunu hatırlatınca naaş derhal eller üzerine yükseltilir ve büyük bir hürmetle dergâha götürülür. Mübarek vücudu kabre indirilir.¹⁰³

Kabri, Kasımpaşa Mevlevîhânesi haziresinin son kısımlarında, etrafa hâkim bir yerdedir. Bir kısım zevât, mezarın üzerine demirden bir şebeke yaptırmışlardır. Sonradan Hüseyin Vassaf da kabrin duvarlarını sağlamlaştırıp, demir kısmı boyamak suretiyle bakım yapmıştır. Vefatına düşülen ve şâiri bilinmeyen tarih, mezarındaki kitâbede bulunmaktadır:

“Mesnevîhan kenz-i esrâr-ı hikem Esad Dede
Âlem-i devrânda dervîş-i hü mâ-pervâz idi
Feyz-i nutkun ahz edenler söyledi tarihini
Gitti sûy-ı lâ-mekâna nâtık-ı mümtâz idi”¹⁰⁴

Aynı zamanda Emin Hâkî’nin düştüğü tarih ise şöyledir:

“İrci’î emr-i celîliyle bugün
Hâcemiz eyledi ikmâl-i kelâm

¹⁰³ “Muharrir-i fakîr o gün hazır bulundum, ruhâniyet istilâsıyla erbâb-ı muhabbet başka bir hâle dâçar olmasa idi herkes sükûnette, kimsenin şakşakaya mecâli yok idi. Sikke-i şerife-i destâr-ı münif her kalbe bir heybet vermiş idi. Tezkiye olundu. Düş-ı ihtirâma alındı, cüretle huzzâra hitâben; ‘Ey ihvân-ı din, biz böyle bir zâtı başlar üstünde götürmez isek kimi götüreceğiz?’ dedim, derhal eller üstüne alındı, mefârık-ı ta‘zime is’âd edildi. Tazimât-ı fâika ile dergâh-ı şerife götürüldü. Kitâb-ı irfân vücûdu mahfaza-i kabre saklandı. Kaddesallahu sırrahu.” bk. *a.g.e.*, s. 7.

¹⁰⁴ *a.g.e.*, s. 7. (Hikmet sırlarının kaynağı olan mesnevihan Esad Dede, dönüp duran bu âlemde yükseklerde uçan/ yükseklerden konuşan bir dervîş idi. Onun konuşmalarından feyiz alanlar vefat tarihini ‘Mekânsızlık tarafına gitti, seçkin bir hatipti.’ diye söylediler.) Şiirin son mısraının harfleri toplanarak vefat tarihi elde edilmiştir:

[Kef+ye+te+dal+ye+sin+vav+ye+lam+elif+mim+kef+elif+nun+he+nun+elif+sad+ha+mim+mim+te+elif+ze+elif+ye+dal+ye=1329]

İrticâlen dedi Hâkî târîh

Etdi Esad Dede dersi itmâm”¹⁰⁵

Esad Dede bir süre sonra buradan ayrılmak zorunda kalacaktır. Kasımpaşa Mevlevîhânesinin son birkaç yılının tarihine göz attığımızda içler acısı durumu görmek mümkündür. Mevlevîhânenin semâhâne kısmı Cumhuriyet döneminde bir süre Kasımpaşa Güreş Kulübü’nün güreş salonu, diğer bölümleri ise ilkokul olarak kullanılmıştır. Bu esnada ana yapı içerisinde kalan bölüm, avluda bulunan şadırvan ve hazîre ortadan kaldırılmış, arsanın çiçeklerle bezenmiş doğu kesimine Sürûrî İlkokulu inşâ edilmiştir. Esas bina Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından hücre hücre kiraya verilerek mahvolmuş ve nihayet 1979 yılında çıkan bir yangınla tamamen yok olmuştur.

106

Esad Dede’nin en yakın talebelerinden Hüseyin Vassaf, tekkelerin kapatılmasından yaklaşık bir sene sonra hocasının kabrini ziyâret kasdıyla Mevlevîhâne’ye gider. Mevlevîhânenin bir tarafında okul ve Halk Fırkası merkezi, diğer tarafında ise bazı kulüplerin odaları bulunmaktadır. Tam kabre yönelmişken karşısına memur bir hanım çıkar. Hanım, kendisine niçin oraya geldiğini sorunca o da hanımın dikkatini çekmesin diye amcasının mezarına geldiğini söyler. Hemen akabinde kadın içeri girerek oradakilere durumu haber verir. Bu sefer birkaç kişi daha gelerek kendisini izlemeye başlarlar. Kabri hızla ziyaret eden Hüseyin Vassaf, yanında bulunan oğlu Suad’a mezarın fotoğrafını çektirir. Esad Dede’nin hemen yakınındaki pek çok zevâtın kabri kazılmış, dağıtılmış, çocuklara oyun sahası hâline getirilmiştir. Uzakta bir Esad Dede’nin kabri kalmıştır ancak o da yıkılmakla yüz yüzedir.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şâirleri*, İstanbul 1936, III, 1318. (“Dön” yüce emriyle hocamız bugün, sözlerini tamamladı. Hâkî, içine doğan tarihi söyledi; Esad Dede dersi bitirdi.) Şiirin son mısraının harfleri toplanarak vefat tarihi elde edilmiştir:

[Elif+ye+te+dal+ye+elif+sin+ ‘ayın+dal+dal+dal+he+dal+ra+sin+ye+elif+te+mim+elif+mim=1329]

¹⁰⁶ M. Baha Tanman, “Kasımpaşa Mevlevîhânesi”, *DİA*, , İstanbul 2001, XXIV, 554.

¹⁰⁷ “Tekyelerin sırrından beri bir seneden fazla zaman mürûr ettiği hâlde kabrinin başına gidip hazret-i Kur’ân’ın o nur hâlesini rûh-ı pâkine gönderemediğim hâce-i irfânım Esadü’l-mevlevî hazretlerinin kabri enverini ziyâret sevdâsıyla 10 Rebiülâhîr 1345 (18 Ekim 1926) tarihinde bir Pazar günü ...

Dede burada medfun iken, mevlevîhânenin yıkılıp mektep olarak inşâ edilmesi üzerine kabri, Fâtih'teki Tâhir Ağa Tekkesi'ne nakledilmiştir.¹⁰⁸

II. İlmî, Edebî ve Tasavvufî Şahsiyeti

Orta boylu, ince yapılı, kumral sakallı bir görünüşe sahip olan Esad Dede, daima güleryüzlü olup sokakta rastladığı kişilere selâm vermeden geçmeyen, durumunu dost düşman herkesten gizlemeye çalışan, çok şefkatli, zarif, ince, fâzıl ve kâmil bir kimsedir. Merhamet, şefkat ve hakkâniyet duygusu o derecedir ki; Hicaz'a yaptığı seyahatlerden birinde, odasında beslediği kedinin bir senelik ciğer bedelini bir tanıdığına bırakmıştır. Mahmut Kemal İnal onu “merd-i İlâh/Allah adamı” olarak tanımlamaktadır.¹⁰⁹

Talebesi Hüseyin Vassaf, hayatının bir döneminde yakınında bulunduğu Esad Dede'nin yaşadığı yeri, evini, *Esadnâme*'de anlatmaktadır. Esad Dede'nin odasında bir sürü üst üste dolap, dolaplarda kitaplar ve yerlerde, minderlerin üzerinde de yine dağılmış vaziyette kitaplar bulunmaktadır. Odasına biri gelse, kendisine yer bulabilmek

mevlevîhâneye gittim. Bir tarafı mektep ve Halk Fırkası merkezi ve diğer taraf bir takım kulüplerin birleşme odaları ittihaz edilmiş gördüm, kabri-i müşârun ileyhe teveccühle karşıma meydan memuru hanım çıktı. Ne için geldiğimi sordu, nazar-ı dikkati celb etmesin diye, “Şu mezarlıkta amcam medfundur, onu ziyaret edeceğim” dedim, yürüdüm. Karı koştu, bir odaya girdi, haber verdi, derhal arkamdan iki genç geldi, tarassuda başladı. Hemen kabri ziyâret ettim. Yanımızda bulunan oğlum Suad'ıma yanındaki fotoğraf makinesiyle bâlâdaki resmi aldırđım. Büyükçe bir kabristandır, urefâ ve eâzım ve muhibbân-ı Mevleviyye'den pek çok zevât medfûndur. Kabirleri kazılmış, taşları kaldırılmış, toprak dümdüz edilmiş, çocuklara gençlere oyun ve eğlence mahalli ittihâz edilmiş. Serhadde dedemizin kabri ve türbesi kalmış. İhtimaldir, an-karib bunun da hâk ile yeksân edildiğı görülecektir. Bir zamanlar ehl-i imânın ârâmgâhı, müminlerin ziyâretgâhı olan bu mahal, bu gün çocukların ve gençlerin lu'begâhıdır. Gönüm mahzun, gözlerim pür-hûn oldu. Bir hâtıra-i hâzıra olsun diye bu resim buraya telhîk olundu.” bk. Hüseyin Vassaf, *Esadnâme*, 1289-1348, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2324/2, s. kapakta resmin altındaki yazı.

¹⁰⁸ Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, Bizim Büro Yay., Ankara 2001, II, 136.

¹⁰⁹ Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şâirleri*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1969, s. 329.

için bu eşyaları düzenlemek mecburiyetinde kalır hatta maharetle adım atamazsa bu odada yürüyemez.¹¹⁰

Çayırılı Medresesi'nde iken medrese avlusunun sol tarafındaki odalardan üç ya da dördüncüsünde kalmaktadır. Buraya birkaç merdivenle çıkılır, ancak içeri girmek o kadar kolay değildir. Çünkü pencere etrafındaki sedir ve kitap dolaplarının önünde bulunan minderlerin üzeri, hatta yerdeki hasırın üstü bile kitaplarla kaplıdır. Belki de bu nedenle, Dede'nin enfiye kutusu, gözlük, tesbih ve evrâd gibi çok önemli eşyalarından birkaç tane vardır ki her aradığında bulabilsin. Bazı talebeleri odayı biraz düzene sokmak isterlerse de bir mütalâa ya da bir konunun araştırılması sonucunda oda yine eski hâline döner.¹¹¹

Yeme-içme konularına fazla ehemmiyet vermez, zayıf ve bitkin düşmeyecek kadar yerler. Daima sikke-i şerife ve abâ ile, temiz kıyafetle gezerler. Hâl ve etvârında şeriat ve tarikat âdâbına son derece dikkat eder, boş şeyleri sevmez, ciddiyyetten ayrılmaz, vefâlı, sâdık, insanı sever ve fakir fukarayı koruyup kollarlar. Maişet konusunda tuttuğu yol “esteîzü billah ve men yettekillah; yani Allah'a ve ondan sakınana sığınırım sırrıdır.”¹¹²

Onun bir başka karakteristik özelliği de diğergamlığı, yani başkalarını kendine tercih edebilmesidir. Tâhirü'l-Mevlevî zikir ve semâ derslerini Esad Dede'den aldığı hâlde Dede kendisine biat vermemiş ve Şeyh Celâleddin Efendi'den feyz alacağını söyleyerek ona yönlendirmiştir. Halbuki hiçbir hoca öğrencisini bir başka hocaya göndermek istemez, talebenin kendisinden mezun olmasını ister. Bu durum da onun ahlâkî yüceliğine örnek teşkil etmektedir.¹¹³

Esad Dede aynı zamanda iyi bir nişancıdır. Çengelköy'de Selânikli Sermet Paşa yalısının müdâvimlerinden olup, burada Cuma günleri, ihvanla birlikte atış tâlimleri yaparlar.

¹¹⁰ Hüseyin Vassaf, *Esadnâme*, 1289-1348, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2324/2, s. 7.

¹¹¹ Tâhirü'l-Mevlevî, “Merhum Esad Dede Efendi'ye Dair Bazı Hâtırat”, *Mahfil* IV/41, s. 89.

¹¹² Hüseyin Vassaf, *Esadnâme*, 1289-1348, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2324/2, s. 8-9.

¹¹³ Tâhirü'l-Mevlevî, “Merhum Esad Dede Efendi'ye Dair Bazı Hâtırat”, *Mahfil* IV/46, s. 183.

Onun, omuzunda daima asılı duran bir zenbili vardır, bu zenbil içinde kitaplar, kutularda birkaç çeşit kahve ve benzeri şeyler bulunur. Hüseyin Vassaf, Mahmûdiye Rüşdiyesi'ne devam ettiği zamanlarda Dede de onların Farsça hocasıdır, geldiği gibi kutulardan birini verir ve talebelere “Haydi evlâdım bana bir kahve pişir.” diye emreder. Diğer hocalara da isteklerine göre kahve pişirtir ve ikram eder.¹¹⁴

Dede'nin çayı çok sevdiği, onu tanıyanların malûmudur. Üstelik çayını kendisi, ispiro ocağında hazırlar. Soğuk havalarda bir yere gideceği zaman önce şişede suyu kaynatır, çayı haşlar, yan cebine yerleştirir, yolda çay kıvamını bulunca da o civardaki bir kahvede oturup çayını içer, yanındakilere dahi ikram eder. Cebinde bulunan şişe aynı zamanda onu ısıtarak soba vazifesi görmektedir. Sokakta aldığı yiyecek türündeki şeyleri mutlaka zenbili ile eve götürür, elinde başkalarının göreceği şekilde taşımamaya dikkat eder.

Esad Dede, Câmî' ism-i şerifinin mazharıdır. Bazen talebelerini ve onların pederlerini davet eder, yemek pişirtip yedirir, masraflarını da herkes durumuna göre karşılar. Hüseyin Vassaf bu güzel günleri ve birlikte olduğu bu müstesnâ zevâtı –ki büyük kısmı bu dünyadan göçmüşlerdir- yâd ettikçe hüzünlenmekte ve; “O ne âlemler idi/ Âh o ne âlemler idi” sözleriyle geçmişe olan özlemini dile getirmektedir.

Bir Mevlevî şeyhi olan Dede, zikir meclislerinden lezzet alır, tasavvufta vahdet-i vücud ilminde bir umman ve zamanının bir nevî müftüsüdür. Yanında bulunan kimseler ondan sıkılmazlar, herkes hâlini rahatlıkla ona arzedebilir ve ismini duyanların, kalblerinde bir hürmet hissi oluşur. Kul hakkından çok korkar, bir defasında birine borcu kalır, onu iâde hususunda oldukça titizlenmiştir. Herkesle seviyesine göre konuşur ve ibâdet ü tâata zemin teşkil eden gezintilerle, yakınında bulunan sevenlerini bir araya getirmek suretiyle de insanların hoş vakit geçirmesini sağlar.

Pek çok kişi kerâmetlerine şahit olmuştur. İnsanlardan, ona dair tatlı menkıbeleri dinlemek bile dünyaya dalmış kalplere neşe vermektedir. “Oğlum, Cenâb-ı Hak âhir âkıbetini hayretsin” şeklindeki duâsı meşhurdur ve herkese de böyle duâ etmesini

¹¹⁴ Hüseyin Vassaf, *Esadnâme*, 1289-1348, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2324/2, s. 108.

söylemektedir. Bulunduğu yere, makama uygun olarak konuşur, büyüklerin ibretli hikâyelerinden de konuşmaları esnasında örnekler verir.¹¹⁵

Çok zengin bir kütüphâneye sahip olan Esad Dede'nin kitap sevgisi, onu tanıyanların malûmudur. Mektebelerde çalışarak elde ettiği maaşı ekseriyetle kitap için sarfeder. Bir ara bu kitapların bir kısmını, Mekke-i Mükerre'me'de ikamet eden Şeyh İmdâdullah'a yakın olmak emeliyle satmaya karar verir. Hatta Sahhâflar çarşısında bir dükkân kiralayıp orada pekçok kitap satmıştır. Bu eserlerin bir kısmını Abdülhamid devri ricâlinden Mahmut Efendi satın almış ve tesis ettiği kütübhâneye de vakfetmiştir. Kalanların bir kısmını Esad Dede beraberinde Mekke-i Mükerre'me'ye götürmüş ve fakat nedendir bilinmez, bırakmayı uygun görmeyip tekrar İstanbul'a getirmiş, Yenikapı Mevlevîhânesi içerisinde bulunan hücresinde muhafaza etmiştir.¹¹⁶ Sahip olduğu kitapların bir kısmını (yaklaşık yedi yüz cilt¹¹⁷) evvelâ Beyazıd'da bulunan Kütübhâne-i Umumi'ye hediye etmiş, bir kısmı ise (iki bin civarında olduğu bilinmektedir¹¹⁸) Yenikapı Mevlevîhânesi yangınında yanmıştır. Pek çok yazma ve nâdir eser günümüze ulaşmadan bu şekilde yok olmuştur. Kalanlar ise vefatının ardından Hakkâklar çarşısında satılmıştır. Bu müzayede esnasında Mahmut Kemal İnal, bu kıymetli eserlerden birkaçını satın almak istediğini ve fakat bunun kabil olmadığını üzümlere beyan etmektedir.¹¹⁹

¹¹⁵ a.g.e., s. 8-10.

¹¹⁶ a.g.e., s. 5-7

¹¹⁷ bk. Ekler; Ulemâ Sicili Dosyası, İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, nr. 363, belge III.

¹¹⁸ bk. Ekler; Ulemâ Sicili Dosyası, İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, nr. 363, belge III.

¹¹⁹ Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şâirleri*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1969, s. 328. Günümüzde yaşayan meşhur Bezmen ailesinin bir ferdi olan ve kendileriyle yüz yüze görüşme imkânı bulduğumuz Pamir Bezmen Beyefendi Esad Dede'nin soyundan gelmektedir. Pamir Bey, anneanesi Vedia Hanım'ın büyük dayısı yani kendisinin büyük büyük dayısı olan Esad Dede ile ilgili olarak, onu bizzat gören Refik Bezmen'in anlattıklarına da dayanarak şunları söylüyor:

“Mevlevî büyüğümüz ise Vedia Hanım'ın büyük dayısı Mehmet Esad Dede uzun beyaz sakallı, nur yüzlü, güzel bir insan. Her ay Âşirefendi'deki dükkâna geliyor, Ağababamız Halil Ali Bezmen'den istihkakı olan birkaç altını alıp, hayır dualar ediyor. Refik Bezmen bunu hep anlatıyor, o onu çok görmüş. Esad Dede değerli bir yazar, aynı zamanda da değerli bir şâir. Zaten vefatı da kitap aşkıdan oluyor. Çok kıymet verdiği kütüphanesi Yenikapı Mevlevîhânesi yangınında yandıktan sonra iflâh olmuyor. İçine

A. İlmî-Edebî Şahsiyeti

Hocaları, aldığı icazetler, vâkıf olduğu ilim dalları, yetiştirdiği talebeler ve eserleri, Esad Dede'nin, ilmî ve edebî açıdan çok önemli bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.

1. İlmî Şahsiyeti

Esad Dede tahsiline Selânik'te, bir hocadan özel dersler almak sûretiyle başlamıştır. Hangi mekteplere devam ettiğine dâir kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, daha sonra çeşitli memûriyetlerde bulunduğuna dayanarak belli bir eğitim aldığına hükmedebiliriz. Yine Selânik'te iken gördüğü bir rüyanın da tesiriyle tasavvufî konulara meyl etmiş ve Bedevî tarikatı şeyhlerinden Şeyh Osman Efendi'nin ders halkasına dâhil olarak ondan istifade etmiştir.

Yirmi üç yaşında iken İstanbul'a gelen Dede, burada evvelâ meşhur Hoca Şevket Efendi'nin talebesi olmuş, akabinde Gelibolu ulemâsından Hoca Âdil Efendi'nin derslerini takip ederek ondan icâzet almaya muvaffak olmuştur.

Fâtih'te, Yeni Hamam yakınlarındaki Çayırılı Medresesi'ne yerleşen Esad Dede, Şeyh Temîmî'den *Mutavvel*, Fâtih Câmîi'nde de Şeyh Şetvan Efendi'den *Buhârî-i Şerîf* okumuştur. Meclis-i Maarif âzâsı Abdülkerim Efendi'den *Şerhü'l-işârât* ve bazı hikemî eserler okumuştur. Esad Dede'nin Hicaz'a gideceği kesinleşinceye kadar Mağribî Şeyh Mustafa Efendi'den, birkaç ay boyunca Pazar günleri *Fütûhât-ı Mekkiyye* dersleri almıştır.

Esad Dede'de tarikat neşvesi/zevki günden güne artmaktadır. Yenikapı Mevlevîhânesi seccâde-nişîni Şeyh Osman Salâhaddin Dede Efendi'nin irşad edici sohbetlerine katılmakta ve ondan Muhyiddin İbn-i Arabî'nin *Fusûsü'l-Hikem*'ini, Mevlânâ hazretlerinin *Mesnevî-i Şerîf*'ini, Celâl Devvânî'nin *Havra ve Zevra* isimli eserlerini okumaktadır. Hocası vefat ettiğinde *Mesnevî*'nin beşinci cildinin başlarına

avlât acısı gibi oturan üzüntüsü onun vefatına sebep oluyor.” Refik Bezmen Vedia Hanım'ın oğlu yani Pamir Bey'in dayısıdır ve Esad Dede ile pek çok kez görüşmüştür. bk. Pamir Bezmen, “Mevlevî Şeyhi, Şâir, Yazar, Mesnevihan Mehmet Esad Dede, *Antik&Dekor* (1994), XXIII,138.

kadar gelmiştir. *Mesnevî* icâzetini ise Eskişehir Mevlevîhânesi şeyhi Hasan Dede'den almıştır.

Tahsili devam ederken bir taraftan Fâtih Câmîi'nde *Mesnevî-i Şerif*, *Divân-ı Hâfız*, Feridüddin-i Attâr'ın *Pend-i Attâr*'ı, *Kavâid-i Fârisî*, Sadî'nin *Bostan* ve *Gülüstan*'ı, Molla Câmî'nin *Levâyih* ve *Rubâiyyât*'ı, *Gülşen-i Râz*, Feridun bin Ahmed'in *Menâkıb-ı Sipehsâlâr*'ını ve arûz ilmi okutan Dede; diğer taraftan çeşitli mekteplerde Farsça muallimliği yapmıştır.

Bu câmîi derslerinde, Ramazanları câminin müezzin mahfili arkasındaki direk dibini, Ramazan dışındaki günlerde, cuma günleri hünkâr mahfilinin altını mekân olarak tercih eder. Bazen, cuma ve salı günleri ikindiden sonra Hâfız, *Bostan* ve diğer bazı kitaplardan okutur. Bazı öğrencilerine ise medresedeki odasında özel dersler vermeye devam etmiştir. Derslerine pek çok talebe katılmaktadır. Hüseyin Vassaf da medresede iken kendisinden *Kasîde-i Hamriyye* okumuştur. Dede'nin *Mesnevî* derslerinden feyz alanlar arasında Tâhir Ağa Dergâhı şeyhi Ali Behcet Efendi, ticâret dâiresi sanâyi müdürü Cemal Bey, Aksaraylı Hüseyin Bey, Mehmet Âkif Ersoy, Nazmî Efendi, Ahmed Avni Konuk, Şeyh Abdülhayy, Abdülbâki Efendi ve Tâhirü'l-Mevlevî de vardır.¹²⁰

Burada da ifade edildiği gibi, Esad Dede yukarıda saydığımız eserlerin yanı sıra *Kasîde-i Sülûkiyye-i Hakânî*, *Kasîde-i Tâiyye*, *Kasîde-i Hamriyye* de okutmuştur.¹²¹

Hicrî 1310/ Milâdî 1892-1893 tarihinde hac ibadetini ifâ etmek için Mahmûdiye ve Davutpaşa mekteplerindeki derslerini Hâfız Hayri Efendi'ye bırakmış, bu arada talebelerinden bazılarını da icâzet vermiştir.¹²²

Esad Dede'nin vefatından sonra mesnevîhanlık vazifesi Ahmed Dede'ye, ondan sonra da Mevlevî Tâhir Efendi'ye intikal etmiştir.¹²³

¹²⁰ Hüseyin Vassaf, *Esadnâme*, 1289-1348, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2324/2, s. 3-7.

¹²¹ Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şâirleri*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1969, s. 328.

¹²² Tâhirü'l-Mevlevî, "Merhum Esad Dede Efendi'ye Dair Bazı Hâtırat", *Mahfil* IV/45, s. 188.

Mevlevîliğin yanı sıra daha pek çok tarikattan icâzet alan Dede'nin bu yönünden “Tasavvufî Şahsiyeti” kısmında bahsedeceğimiz için burada üzerinde durmuyoruz.

Dede'nin yaptığı seyahatler de ilim merkezlidir. Kimi, bütün kitaplarını gittiği yere, yanında götürür, kimi, yolculuk yaparken tanıştığı âlimlerle çeşitli mübâhaselerde bulunur. Hatta bu kişilerin bazıları onun hayatında çok önemli bir yer teşkil ederler. Bunlardan biri Mekke-i Mükerrede tanıştığı meşâyihin büyüklerinden, *Mesnevî* şerhleriyle tanınmış Hintli âlim Şeyh Muhammed İmdâdullah Efendi'dir. Bu kişinin yanında on sekiz yıl kaldığı ve onunla birlikte ilim ve irfânının ziyâdeleştiği bilinmektedir. Eserleri bölümünde bahsedeceğimiz üzere İmdâdullah'ın kitaplarından birini de Türkçe'ye tercüme etmiştir.¹²⁴

Şerh-i Mesnevî adlı eserin bir yerine ayrıca yapıştırılan bir kâğıtta, hac yolculuğu esnasında yaşadığı bir olay, kendi dilinden anlatılmaktadır. Onun ilmî derinliğine ışık tutması açısından önemli olan bu olay şöyle gelişmiştir:

Esad Dede, 1311 tarihinde (1893-1894), Hicaz'a ilk gidişi esnâsında, bazı mübârek mekânları ziyâret fikriyle Şam ve Beyrut'a da geçmiş ve Beyrut'ta iken İbn-i Fârız'ın *Divân*'ını satın almıştır. *Divân*'ın kimi yerlerinde Eminü'l-Hûri imzasıyla birtakım açıklamalar vardır. Dede, bu zâtın bir Nasrânî olduğunu refâkatine aldığı mütercimden öğrenir.

Beyrut'tan vapura binen Dede, aynı vapurda Eminü'l-Hûri ile karşılaşır. O da Mısır yoluyla Fransa'ya gitmektedir. Bir ara Esad Dede, güverte üzerinde Kur'ân-ı Kerim'den Yâsin Sûresi'ni okumaya başlar. Eminü'l-Hûri yanına gelerek onu dinler, okumasını bitirdikten sonra da Dede'ye İbn-i Fârız'ın *Kasîde-i Tâiyye*'sinden bir beyit okur. Ezberinde bu şâire ait binlerce beyit bulunan Esad Dede de ona, başka ve daha belâgatli iki beyitle mukâbeleda bulunur. Bu durum birkaç defa tekrarlanır. Sonra bu zât, İmrü'l-Kays'ın İbn-i Fârız'la aynı asırda yaşasaydı şiirlerini yakacağını söyleyerek İbn-i Fârız'ı medheder. Dede de onu tasdik ederek, “Pek doğru söylediniz, belâgat

¹²³ Hüseyin Vassaf, *Esadnâme*, 1289-1348, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2324/2, s. 4.

¹²⁴ Necâti Elgin, “Mesnevîhan Mehmed Esad Dede”, *Mevlânâ Güldestesi*, Turizm Derneği, Konya 1965, s. 65.

derecât üzerinedir” der. Ardından Kur’ân-ı Kerim’i açar, besmeleyle ilk iki âyeti okur; (Yâsîn ve’l-Kur’âni’l-hakîm). Bunun da belîğ ve güzel bir kelâm olduğunu, buradaki “Hakîm” kelimesinin yerine, Arapça gibi ifade kuvveti çok yüksek bir dilde bile bir başka kelimenin bulunup yerleştirilemeyeceğini, benzerlerinin ise asla bunun yerini tutmayacağını dile getirir. Eminü’l-Hûri bir süre gözlerini kapayıp düşündükten sonra hiçbir kelime bulamadığını ve Kur’ân’ın beşer kelâmı olamayacağını itiraf eder. Daha sonra da bu iki âyeti güzel bir hatla bir kâğıda yazıp Dede’ye hediye eder. Bu itirâfı nefsine ağır gelmiş olmalıdır ki havanın güzelliğine rağmen kamarasına giderek uzun süre oradan çıkmaz.¹²⁵

İşte Esad Dede, birkaç dakikada bir Hristiyan âlimi ilzâm edecek derecede kuvvetli ilme sahiptir. Bunun farkında olan Abdülvâhid Çelebi Esad Dede’nin, âlimlere mahsus tâc-ı allâme taşımasına, evliyâ ve mesnevîhanlara mahsus beyaz destar-ı şerîfe kullanmasına izin vermiştir. Yine Abdülhalim Çelebi de ona, Mevlevî şeyhlerine mahsus olan kafesî destar sarmasını söylemiştir.¹²⁶ Ayrıca yukarıda kendisinin de ifade ettiği üzere, ezberinde sadece İbn-i Fârız’dan üç bin beyit bulunması, onun hâfızasının da ne kadar kuvvetli olduğuna delildir.

Bir makalede Dede’nin mûsıkîye ilgisinin, beste yapacak boyutta olduğu iddiası yer almaktadır ancak başka bir yerde bu tür bir bilgiye rastlamadığımız için üzerinde durmuyoruz.¹²⁷

2. Edebî Şahsiyeti

Şiirlerine baktığımızda; Esad Dede’nin samimi fakat sanatlı ve ağır bir dil kullandığını görüyoruz. Şiirlerde çok sayıda Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalar yer almaktadır. Bu kelimeler o devrin Türkçe’sinde kullanılan kelimeler olmakla birlikte, bazıları tasavvufî, dînî mâhiyettedir ve ancak konunun erbâbına hitâb ederler. Bu

¹²⁵ Muhammed Esad Dede, *Şerh-i Mesnevi*, Konya Mevlânâ Müzesi Yazmaları, nr. 5792, s. bu sayfanın varak numarası yoktur, 155a’dan sonra gelen sayfadır.

¹²⁶ Necâti Elgin, “Mesnevîhan Mehmed Esad Dede”, *Mevlânâ Güldestesi*, Turizm Derneği, Konya 1965, s. 68.

¹²⁷ Mehmet Ali Gökaçtı, “Selânik Mevlevîhânesi”, *Tarih ve Toplum* XXXIV/201, (2000), s. 175.

yönüyle de şiirler, herkesin anlayacağı bir üslûptan ziyâde, belli bir eğitim almış, şiir ve edebiyat hatta tasavvuf kültürüne sahip, mütehasşs kimselere hitâb etmektedir.

“Derûn-ı sîne-i ârfite aşk u şevk-i Mevlâ var
O mir’ât-ı mücellâda hemân isbât-ı illâ var
Libâsın ferş ederdi kanda görse kalb-i sevdâyı
Dil-i Mecnûn’da aşk u şevk-i vasl-ı zât-ı Leylâ var”¹²⁸

Bu dörtlükte bahsettiğimiz hususları görmek mümkündür. Akıcı bir üslûpla beraber Arapça, Farsça kelimeler ve tasavvufî terimler şiire ağır ve sanatlı bir hava kazandırmıştır. Ârifin gönlünün derinliklerinde Allah aşkı vardır. O parlak ayna hükmündeki kalpte Allah’ın varlığının isbâtı vardır. Kim ki sevdanın kalbini, en derin noktasını görse elbiselerini paramparça eder. Mecnun’un gönlünde Leylâ’ya kavuşma aşk ve şevki vardır. Görüldüğü gibi şiirin inceliklerini kavrayabilmek için Allah aşkı, mir’ât-ı mücellâ, isbât-ı illâ, Leylâ ile Mecnun’un aşkı gibi tasavvufun muhtelif mevzûlarına âşinâ olmak gerekmektedir.

Bununla birlikte şâirin çok daha sâde ve kolay anlaşılır beyitleri de mevcuttur. Aşağıdaki müfredde, bir hayâlden ibâret olan derviş yani mürşidin aradan çıkıp yok olmasıyla, geriye yalnız Allah’ın zâtının kaldığından bahsedilmektedir.

“Bir hayâl idi o da mahv oldu
Gitti derviş aradan kaldı Hudâ”¹²⁹

Kimi şiirlerinde yer yer bir âyet, hadis ya da tarihte bilinen bir mevzûya telmihler yapan Esad Dede, manzûmelerinde, dînî edebiyatın da kaynağı olan bu malzemeyi, arûza da uygun bir biçimde, ustalıkla kullanır. Bunlara birkaç örnek verecek olursak:

“Gerçi Bû Cehl Esadâ cehlinden imân etmedi
Mucizât-ı Ahmed etti âsumânda mâhı şakk”¹³⁰

¹²⁸ Hüseyin Vassaf, *Esadnâme*, 1289-1348, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2324/2, s. 41.

¹²⁹ a.g.e., s. 42.

¹³⁰ a.g.e., s. 37.

Ebû Cehil, Efendimiz'in büyük düşmanı, cehâletinden ötürü imân etmemiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in mucizeleri ise gökteki ayı ikiye ayırmıştır. Görüldüğü gibi beyitte hem Ebû Cehil'e hem de şakk-ı kamer mûcizesine işaret edilmiştir.

“Libâs-ı Hüsrev'e tâc-ı Keyân'a eylemem râğbet
Serimde sikke-i Mollâ omuzda köhne hırkam var”¹³¹

Yine tarihte makam ve zenginlik sahibi meşhur İranlı padişah I. Hüsrev (Nuşirevan) ve büyük İranlı âile Keyâniyân'lardan bahsedilmiştir. Şâir, bunların dünyalık makamlarına itibar etmediğini, başta bir sikke ve omuzda eski bir hırkanın kendisine yeteceğinden bahsederek müntesibi olduğu yol ile iftihar etmektedir.

“Aczi derk oldu kemâl-i idrâk
Mâ aref dedi Nebî-i ekme”¹³²

Bu beyitte de Peygamber Efendimiz'in “*Mâ arefnâke hakka ma'rifetike yâ ma'rûf*” şeklindeki beyânına telmih vardır. İdrâkin, anlayışın en üst noktası, insanın acziyetini fark ederek “seni hakkıyla bilemedik” buyurmuştur.

Arûza olan vukûfiyeti açıkça görülen Dede'nin şiirlerinde, zaman zaman arûz kusurlarına düştüğü de görülmektedir. Ancak bu durum mânâyı daha ileride tuttuğundan ileri gelmelidir. Bir defasında Tâhirü'l-Mevlevî ile birlikte Hâfız'ın aynı şiirini nazmen tercüme etmişler; her ikisinde de bir takım arûz kusurları bulunmakla birlikte Dede, şiirdeki mânâyı tam olarak verebilmiş ve talebesinden çok farklı bir tercüme ortaya koymuştur. Edebiyatın kâide ve nazariyelerini iyi bilen Dede, bunlara harfiyyen bağlı kalmak yerine, içine doğduğu gibi ve mânâyı muhâfaza endişesiyle şiir yazmıştır.¹³³

Zaten ona göre maksat sanat değil; şiiri herkesin râğbet edeceği sade bir eda ile, güzel bir biçimde dile getirmektir:

¹³¹ *a.g.e.*, s. 42.

¹³² *a.g.e.*, s. 37.

¹³³ Tâhirü'l-Mevlevî, “Merhum Esad Dede Efendi'ye Dair Bazı Hâtırat”, *Mahfil* IV/39, s. 83.

“Esadâ san‘at-ı eşâra tekellûf etme
Âlemin rağbetine sâde-edâdır bâis”¹³⁴

“Esadâ san‘at değil maksûd olan
Şi‘ri şîrîn edâ etmek gerek”¹³⁵

Şiirlerinin çoğu yangında yanan kitaplar arasındadır ve orjinalleri de bilinmemektedir. Arapça, Farsça ve Türkçe pek çok şiiri vardır. Bunların bir kısmına Hüseyin Vassaf’ın *Esadnâme* isimli eserinden ulaşabiliyoruz. Bu şiirlerin otuz dokuz tanesi gazel, on ikisi dörtlük ve otuz dördü de müfreddir.¹³⁶

Şiirlerinde ekseriyetle tasavvufun bilinen konu ve kavramlarını işleyen Esad Dede, bu şiirlerde, aldığı dinî eğitimi de yansıtmış, son derece coşkulu ve içten manzûmeler söylemiştir. Allah aşkı, vahdet-i vücûd, seyr-i sülûk, fenâ-bekâ, sivâ-mâsivâ, dünyâ-ukbâ, zikir, Hz. Peygamber ve Mevlânâ sevgisi ele aldığı başlıca konulardır. Şimdi bu kavramların geçtiği şiirlere bir göz atalım:

“Tuttu iklim-i derûnu ser-be-ser dârâ-yı aşk
Etti vîran milket-i mamûru istilâ-yı aşk

Âlem-i lâhutdan tâ âlem-i nâsûta dek
Mest ü bîhûş eylemiş her zerreyi sahbâ-yı aşk

Etti hayrân bir nice allâmeyi dîbâcesi
Halli nâ-kâbil muammâdır hemân mânâ-yı aşk

Bulmamıştır intihâsın rûz-ı hilkatten beri
Gerçi âşıklar siyâset-gâhıdır sahrâ-yı aşk

¹³⁴ Hüseyin Vassaf, *Esadnâme*, 1289-1348, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2324/2, s. 34.

¹³⁵ *a.g.e.*, s. 37.

¹³⁶ Mustafa Tatçı-Cemal Kurnaz, “Mehmed Esad Dede Hayatı, Eserleri ve Şiirleri”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları Âgâh Sırrı Levend Özel Sayısı*, I/24 (Harvard 2000), s. 249.

Sâhil-i imkâna attı lâ-yü‘ad dürdâneler
Esadâ çün cûşa geldi şevk ile deryâ-yı aşk”¹³⁷

Aşkın, bütün âlemi etkisi altına aldığından bahsedilen bu şiirde şâir, gönül ikliminin de baştan başa aşk hükümdârı tarafından tutulduğunu, mamûr memleketlerin ise aşk istilâsı altında viran olduğunu ifâde etmektedir. Ulûhiyet âleminden insanlık âlemine kadar her bir zerreyi, aşkın şarabı kendinden geçirmiştir. Nice âlimi, önsözü bile hayrân eden aşkın mânâsı, çözülmesi zor bir bilmece gibidir. Her ne kadar aşk sahrâsı, âşıkların siyâset yaptıkları alan olsa da; aşk, yaratıldığı günden beri nihâyet bulmamıştır. Aşk deryâsı şevk ile coşunca varlık âlemine sayısız inciler atmıştır.

O’na göre kişi, eğer gönlünden sivâyı yani Allah’tan alıkoyacak her şeyi çıkarmazsa ruhu safâ görmez ve gönül aynası keder içinde kalır. Âlemler aslında yok hükmündedir, onun için var gibi görünen bu âleme itibâr etmemek, bir şeyleri araştırıp sormamak ve her şeyi kaderden bilmek gerektir:

“Sürmez isen sivâyı sen hâne-i dilinden
Görmez safâ-yı rûhun mir’ât-ı dil mükedder

Âlemleri adem bil meyl etme mâsivâyâ
Terk eyle cüst ü cûyu her şeyi bil mukadder”¹³⁸

Yine de mâsivâ Allah’a perde olamaz, herşeyden görünen yine O’dur. Hz. Muhammed’in pâk ruhuna bağlan ki gönlünde dünya alâkaları kalmasın, yani kendini dünya bağlarından kurtarabilesin. Şâir burada hem peygamber sevgisi, hem mâsivâ, hem de vahdet-i vücûdla ilgili görüşlerini dile getirmiş olmaktadır:

“Hâil olmaz zât-ı Hakk’a mâsivâ
Cümle eşyâdan Hüdâ’dır rû-nümâ

¹³⁷ Hüseyin Vassaf, *Esadnâme*, 1289-1348, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2324/2, s. 37.

¹³⁸ *a.g.e.*, s. 35.

Ol murâkıb rûh-ı pâk-i Ahmed'e
Kalmaya dilde alâiktan sivâ"¹³⁹

Hız. Peygamber'le ilgili benzer duygu ve düşüncelere diğır şiirlerinde de rastlamak mümkündür. Âlemin övdüğü yüce peygambere cân u gönülden sığınmak gerektir:

“Mefhar-i âlem cenâb-ı Ahmed'e
Cân u dilden ilticâ etmek gerek”¹⁴⁰

Ey Esad Allah'ın sevgilisini sen de sev ki kullarını Rabb'e ulaştıran vâsıta O'dur:

“Sev Habîbini Hudâ'nın Es'ad
Ki O'dur vâsıta-i Rabb-i ibâd”¹⁴¹

Kişi yalnız dünyevî değil, aynı zamanda uhrevî makamlardan geçip yerini gökler ötesi kılmalıdır:

“Câh-ı dünyâ câh-ı ukbâdan geçip
Câyını fevka's-semâ etmek gerek”¹⁴²

İsyân ve günah zindânında esir olan şâir, Hız. Mevlânâ'nın elini tutmasını istemektedir; pîrin himmeti, onun kalbini aşkıyla nurlandırmıştır:

“Kalmışım çâh-ı masiyette esîr
Tut yedim yâ cenâb-ı Mevlânâ”¹⁴³

¹³⁹ a.g.e., s. 31.

¹⁴⁰ a.g.e., s. 36.

¹⁴¹ a.g.e., s. 34.

¹⁴² a.g.e. , s. 36.

¹⁴³ a.g.e., s. 31.

“Hazret-i monlâ-yı Rûm’un himmeti
Kalbimi şevkiyle etti pür-ziyâ”¹⁴⁴

Zikir sürmesini gözüne öyle bir yerleştir ki gönül gözü Hakk’ın yüzünü görsün.
Gönül aynasını zikir ile cilâla ki orada Allahu teâlâ görünsün:

“Kuhl-i zikre müstekar kıl aynını
Rûy-ı Hakk’ı çeşm-i dil bînâ ola”¹⁴⁵

“Ver cilâ mir’ât-ı kalbe zikr ile
Hakk teâlâ olsun anda rû-nümâ”¹⁴⁶

Hakk’ın tecellîlerine dâir daha söyleyecek çok sözü olan Dede, yanlış anlaşılmaktan korkmaktadır. Allah’ın feyiz şarâbından zevk alan, kendini Esad Dede gibi mahv etmiş, yani Allah’tâ fâni (fenâ-fillâh) olmuştur:

“Var tecellî-i Hudâ’da çok sözüm
Korkarım ki yanlış anlar ân ü ân

Kendini mahv eyledi Esad gibi
Bâde-i feyz-i Hudâ’dan zevk alan”¹⁴⁷

Mensur yazılarına gelince; aynı sanatlı ve ağır üslûbu burada da görüyoruz. Hatta düz yazılarda uzayıp giden cümleler, maksadı anlamamızı biraz daha zorlaştırıyor. *Mesnevî Şerhi*’nden aşağıdaki bölümde bu husus açıkça görülmektedir:

“Yani imân ve küfrü mahkûm-ı hükm-i Hakk bil ve hidâyet ve izlâli yed-i kudret-i İlâhî’de olduğunu bilince dâima hidâyet-i Hudâ’yı tâlib ol ve zalâletten cenâb-ı

¹⁴⁴ a.g.e., s. 32.

¹⁴⁵ a.g.e., s. 31.

¹⁴⁶ a.g.e. , s. 31.

¹⁴⁷ a.g.e., s. 38.

Hudâ'ya ilticâ eyle ve Cibrîl gibi şikeste-pâ olma ve İbâhîler gibi tarîk-i bâtıla sapma yani haram ve helâl ne imiş deme ve zerre kadar hükm-i şer'îden rûgerdân olma.”

Bununla birlikte müellif, konuyu anlatırken bazen âyet ve hadisler kullanmakta, başka yazar ve şâirlerden alıntılar yapmakta, bazen de konuyla alâkalı olarak tarih, coğrafya ve tıp gibi farklı disiplinlerden faydalanmaktadır. Bu da muhtelif bakış açılarıyla mevzûya eğilebilmemizi sağlamakta ve esere zenginlik katmaktadır. Aşağıya sadece bir kısmını aldığımız yazıda Esad Dede, konuyu anlatabilmek için yaşadığı dönemin tıbbî terimlerinden bol bol faydalanmıştır.

“Bu eşyâ-yı erba‘a-i mezkûre bedende dört şey üzerinedir: 1. Balgam, 2. Merre-i safrâ, 3. Merre-i sevdâ, 4. Dem bunlara ahlât-ı erba‘a ta‘bîr olunur. (1. Safrâ) tabiatı hâr ve yâbistir, unsur-ı nâr-ı tabîîden mütevelliddir, mesken-i vücûd-ı insânîde merâredir ve merârenin meskeni re’s tir. (2. Dem) hâr-ı ratbdır havâ-yı tabîîden mütevelliddir, vücûd-ı insânîde meskeni beyaz ciğerdir.”¹⁴⁸

Aşağıdaki yazıda da müellifin, tasavvufî bir eserden (*Nefahâtü’l-üins*) ve İran’lı bir şâirin (Hâfız) şiirinden alıntı yaptığı görülmektedir. Bu tür açılımlara kitabın tamamında rastlamak mümkündür. Böylelikle ele alınan mevzû çok yönlü ve derinlemesine işlenmiş, bu durum okuyucuya tafsilâtlı bilgi alma imkânı kazandırmıştır. Bunların yanı sıra şâir, eseri, tekdüze ve sıkıcı bir şiir şerhi havasından da kurtarmış olmaktadır.

“*Nefahâtü’l-üins*’te mestûrdur ki Şeyh Rükneddin ale’d-devle kuddise sırruh rivâyet buyururlar; cenâb-ı Mecdü’d-dîn-i Bağdâdî bana hikâye etti ki cenâb-ı risâlet-penâh sallâllâhu aleyhi vesellem efendimizi âlem-i manâda müşâhade ettiğimde (mâ tekûlü fî hakkı İbn-i Sînâ) dedim yani İbn-i Sînâ hakkında ne buyurursunuz dedim. (Kâle sallâllâhu aleyhi vesellem hüve racûlü erâde en yesile ilallâhi teâlâ bilâ vâsıatî fehücceytehû biyedî hâkeza efsekata fî’n-nâri), sallâllâhu aleyhi vesellem efendimiz buyurdular ki; İbn-i Sînâ bir racûldür ki benim tavassutum olmayarak Hudâ-yı müteâle vâsıl olmağı irâde etti, elimle şöyle men ettim, nâra düştü. Hâfız;

¹⁴⁸ Muhammed Esad Dede, *Şerh-i Mesnevî*, Konya Mevlânâ Müzesi Yazmaları, nr. 5792, vr. 58b.

“Müddeî hâst ki âyed be temâşâ ki râst
Dest-i gayb âmed vü ber sîne-i nâ-mahrem zed”¹⁴⁹

Tehânevî'nin eserinden yaptığı tercüme, *Ziyâu'l-kulûb Tercümesi*'ne göz attığımızda, Esad Dede'nin, burada güzel ve sanatlı bir üslûp kullandığını görüyoruz. İncelediğimiz kadarıyla Dede, tercümede, cümle cümle metne bağlı kalmıştır. Fakat Tehânevî'nin kimi anlattığı hususlarla alâkalı olarak, özellikle *Mesnevî*'den verdiği beyitleri, metnin aslında olmamasına rağmen nazmen tercüme etmiştir.¹⁵⁰ Aşağıya, bu eserden bir bölümü, örnek olması için alıyoruz.

“Reft ô zi miyân
Hemîn Hudâ mâned Hudâ

Tercüme:
Gitti derviş aradan kaldı Hudâ, kaldı Hudâ

Diğer Tercüme:

Bir hayâl idi, o da mahvoldu gitti bîçâre, hemen kaldı Hudâ. Ve bu mertebeye rü'yet ve tecellî-i zâtî ve lâhût-ı Muhamedî tesmiye etmişlerdir. Bu şuglde eğer sarı nûr görünür ise, nefsin ve nâsûtun nûrudur. Ve eğer kırmızı nûr görünür ise nûr-ı melekûtîdir. Ve eğer yeşil görünür ise, nûr-ı ceberûtî ve eğer sırf siyah nûr görünür ise nûr-ı lâhûtîdir ‘zâlike fazlullâhi yü'tîhi men yeşâ'u’ (Mâide 5/54).”¹⁵¹

B. Tasavvufî Şahsiyeti

Esad Dede'nin yetiştiği aile içerisinde tarikate mensup olanların sayısı çok fazla değildir. Ancak müntesip olanlar da Mevlevî tarikatındandır. Esad Dede'nin tarikate intisâbı ise İstanbul'a geldikten sonra olmalıdır. Çünkü Selânik'teki mevlevîhâneye

¹⁴⁹ a.g.e., vr. 157a.

¹⁵⁰ Karşılaştırmak için bkz: *Kalplerin Işığı, Ziyâu'l-kulûb Tercümesi*, Mütercim: Mehmed Esad Dede, haz. Adnan Kaya, İnsan Yay., İstanbul 2007, s.138; *Ziyâu'l-kulûb*, Hacı İmdâdullah Sâhib, (baskı yeri yok) 1284, s. 40.

¹⁵¹ a.g.e., s.115.

devam ettiğine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Dede'nin akrabası, dava vekillerinden Abdurrahman Âdil Efendi aile içerisinde söylenilenlere dayanarak, Dede'nin Selânîk'te iken bir müderristen dersler aldığını, burada herhangi bir tarikate dâhil olmadığını, İstanbul'a da ilim tahsili için gittiğini bildirmektedir.¹⁵²

Pek çok tarikatle ileri derecede alâkası bulunan Esad Dede “câmiu't-turuk” olarak tanınmaktadır. Yani Mevleviyye tarikatı dışında diğer tarikatlerden de icâzet almıştır. Mağribî Şeyh Mustafa Efendi'den Şâzeliyye tarikatının esaslarını öğrenmiş, Kâdiriyye tarikatı şeyhlerinden Osman Şemsi Efendi'den Kâdirî, Şabânî ve Nakşibendiyye tarikatlerinin icâzetlerini almıştır. Bunların yanı sıra Mekke-i Mükerreme'deki Süleymâniye Medresesi müderrisi İdrisiyye tarikatından Hintli âlim Şeyh İsmâil Nüvvâb'ın İstanbul'a bir gelişinde ondan İdrisiyye tarikatının esaslarını almış ve hocasının emri üzerine medresede kırk gün boyunca halvete girmiştir. Yine Halep ulemâsından Yâsin Efendi'nin Tâhir Ağa Dergâhında ikâmet ettiği dönemde ondan Ekberiyye tarikatının¹⁵³, mesnevîhân ve *Mesnevî* şârihi Hintli âlim Şeyh İmdâdullah Tehânevî'den Çeştiyye tarikatının icâzetini almış ve bu şeyhin nezdinde de halvet çıkarmıştır. Mevlevî tariki icâzetini Eskişehir mevlevîhânesi şeyhi Hasan Dede'den alan Esad Dede, Sühreverdiyye'den de icâzet sâhibidir.¹⁵⁴

Tasavvufta oldukça derinleşen Esad Dede, Mevlevîlik'te bazı kimselerce kutub¹⁵⁵ kabul edilmiştir. Bu hususu Abdûlbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik* adlı eserinde şöyle anlatmaktadır:

“Son zamanlarda içlerinde Bahâriye şeyhi Hüseyin Fahreddin Dede (ölm. 1911), Ferruh Çelebi (ölm. 1933) ve Karahisarlı Ahmed Çelebi, hatta çecelebilik makamının mümessili Abdülhalim Çelebi (ölm. 1925) gibi birçok ileri ve kudretli kişiler de

¹⁵² Hüseyin Vassaf, *Esadnâme*, 1289-1348, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2324/2, s. 108.

¹⁵³ *a.g.e.*, s. 5.

¹⁵⁴ Mustafa Tatçı-Cemal Kurnaz, “Mehmed Esad Dede”, *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 469; Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, Kitabevi Yay., haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul 2006, I, 403.

Tarikatler hakkında bilgi için bk. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Hasan Kâmil Yılmaz, Enşar Nşr., İstanbul, 1997; *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Mustafa Kara, İletişim Yay., İstanbul 1992.

¹⁵⁵ kutub: En büyük velî; her zaman âlemde Allah'ın nazar kıldığı yer olan tek kişi. bk. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Süleyman Uludağ, Marifet Yay., İstanbul 1991, s.299.

bulunduğu hâlde Mevlevîlerin çoğu, Hamzaviyye kutbu Seyyid Abdülkâdir Belhî'yi (ölm. 1923) kutub tanırlardı. Onun vefatından sonra Ferruh Çelebi'yi, Konya'daki dedelerden mesnevîhan ve Sultan Selim Câmîi hatibi Sıdkı Dede'yi (ölm. 1933), Kasımpaşa Mevlevîhânesi'nde medfun mesnevîhan Esad Dede'yi (ölm. 1911) kutub tanıyanlar bulunduğu gibi Seyyid Abdülkâdir'in oğlu Seyyid Ahmed Muhtar'a (ölm. 1933) teveccüh edenler de vardı. Bunların intikallerinden sonra Mevlevîlerin mühüm bir kısmı Galata şeyhi Ahmed Celâleddin Efendi'ye (ölm. 1946) tâbi oldu.”¹⁵⁶ Her çiçekten bal toplayan bir arı misâli, pek çok tarikatten ve şeyhten behredâr olan Dede, durumunu âdetâ *Mesnevî*'nin bir beytine yaptığı manzum tercüme ile, aşağıdaki beyitle özetlemiştir:

Ey birâder bî-nihâyet dergehî est
Herçi bervey mî resî billâh meîst

Bu tarikte nice bin dergâh var
Hiç birinde sen anın etme karâr¹⁵⁷

Dede'nin dînî ve ilmî konulardaki derinliğinin farkında olan Abdülvâhid Çelebi, onun, tâc-ı allâme ile evliyâ ve mesnevîhanlara özgü beyaz destar-ı şerîfe kullanmasına izin vermiştir. Yine Abdülhalim Çelebi de Esad Dede'nin, Mevlevîler'e mahsus olan kafesî destar sarmasını istemiştir.¹⁵⁸

Bütün hayatı bir Mevlevî'ye yakışır şekilde geçen Esad Dede'nin vefâtı da yine öyle olmuştur. Ruhunu teslim edeceği esnada, varlığının fâniliğine işaretten, “Usûl-i Mevleviyye” üzere ellerini lâ (ل) şeklinde kavuşturmuş; sonra okumaya başlamış, son nefesini de Hû (هو) diyerek vermiş ve gözlerini kapamıştır.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1953, s. 410.

¹⁵⁷ Hüseyin Vassaf, *Esadnâme*, 1289-1348, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2324/2, s. 42.

¹⁵⁸ Necati Elgin, “Mesnevîhan Mehmed Esad Dede”, *Mevlânâ Güldestesi*, Turizm Derneği, Konya 1965, s. 68.

¹⁵⁹ Hüseyin Vassaf, *Esadnâme*, 1289-1348, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2324/2, s. 55.

Bir mutasavvıf olan Dede, şeriat ve sünnet-i seniyye esaslarını da asla ihmâl etmemiş, her yönden çevresine örnek olacak şekilde hareket etmiştir. “Rızık olarak Allah’ın size helâl ve temiz kıldıklarından yiyin” İlâhî beyânına muvâfık olarak yumurtanın dışını sabunlamadan kırmaz. Peygamberimiz’in, bir hediye geldiğinde orada bulunanlarla paylaşma âdetlerini taklîden, kendisine hediye olarak getirilen bir paket kuru üzümü yanında bulunanlara ikrâm eder. Yine Hz. Peygamber, namazı kaba hasırda kılıyor diye kendisi de namazlarını bu şekilde edâ eder.¹⁶⁰

Dede’nin kerâmetlerine, yakınında bulunan pek çok kişi şâhit olmuştur. Bunlardan biri de Esad Dede’nin cenâzesine katılan Ahmed Bey isminde bir zâttır. Kendisi, orada bulunanlara şâhit olduğu iki kerâmeti nakleder. Bir süre önce Ahmed Bey’in eşi hastalanarak vefât etmiştir. Esad Dede, Ahmed Bey’in pederinin yanına gelerek cenâze boyunca oğluna dikkat etmelerini ve onu korumalarını, çünkü bir suikast yapılacağını söyler. Hakikaten de tam cenâzenin mezarlığa götürüldüğü esnâda bir adam Ahmed Bey’e bıçakla saldırmaya çalışır. Ancak onu yakalayıp zabıtaya teslim ederler. Meğer bu adam, vaktiyle Ahmed Bey’in eşini istemiş ve fakat kızı kendisine vermemişler. O da kadının vefatından Ahmed Bey’i sorumlu tutmuş ve ondan intikam almak istemiştir. Ahmed Bey belki de Dede’nin kerâmeti sâyesinde ölümden kurtulmuştur.

Bir defasında da Dede, Ahmed Bey’in babasının evine yemeğe davetlidir. Önce çay içilir. Havalar çok soğuk olduğundan, bu esnâda evin hanımı yemekleri sıcak muhâfaza etme gayreti içindedir. Çay ikrâmı sonunda Dede yemeğe davet edilir, ancak kendileri biraz daha çay içmek düşüncesindedir. Yemek ertelenir, bu sırada vakit ilerlemiştir. Hanıma artık yemeğe geçileceği haber verilince o da yemekleri ısıtmaya gider. Ama o soğuk havada yemekler kaynar bir hâldedir. Hiç ısıtmadan direk sofrayı hazırlar ve bu durumun, Dede’nin kerâmeti sonucu olduğunu söyler.¹⁶¹

Bir başka kerâmeti de posta ve telgraf idaresi memurlarından, aynı zamanda Rifâiyye tarikatı halifelerinden Osman Efendi, Hüseyin Vassaf’a anlatmıştır. Bu zât bir yaz günü, sabah namazını edâ etmek için Ayasofya Câmii’ne gitmek üzere yola çıkar.

¹⁶⁰ a.g.e., s. 64.

¹⁶¹ a.g.e., s. 56.

Üzerinde farklı bir hâlin etkisini hissetmektedir. Namazı kıldıktan sonra Bayezid'de bir yokuştan inerken kendinden geçer ve ona Fâtihâ Sûresi'nin mânâları ilhâm olmaya başlar. Biraz ilerde Esad Dede ile karşılaşır. Dede kendisine tebessüm ederek selâm verir ve Şeyh-i Ekber'in, Fâtihâ Sûresi'ne altı yüz kadar mânâ verdiğini, kendisine ise yüz kadar mânânın zâhir olduğunu söyler. Başka bir şey demeden oradan uzaklaşır.¹⁶² Osman Efendi Dede'ye hiçbir şey söylemediği hâlde Dede, onun içinde bulunduğu hâli bilmiş ve ona göre konuşmuştur.

Esad Dede'nin şiirlerinden çıkardığımız tasavvufî görüşleri şu şekilde özetlenebilir:

O'na göre kâinât âdeta bir aşk meydanıdır ve aşk, çözümü zor bir bilmecedir.

Eğer kişi gönlünü mâsivâ ile kirletirse gönül aynası kederlenir.

Tüm varlıklarda görünen Allah'tır.

Hiz. Peygamber'e gönülden bağlanmak, O'nu Cenâb-ı Hakk'a vâsita kılmak gerektir.

Kişi gönlüne zikri yerleştirmeli ve orayı daima Allah'a bakan ve O'nu gören bir yer kılmalıdır.

Kişi her iki cihandan ve varlığından geçmelidir ki Yâr'ın cemâli görülsün.

Âşıkların kalbi Allah'ın nazar ettiği yerdir. Gönül öyle genişdir ki arz ve semâ ona nisbetle zerre hükmündedir.

C. Eserleri

Esad Dede'nin pek çok eseri vardır. Biz bunları telif, tercüme ve şerh olmak üzere üç grupta vereceğiz:

1. Telif Eserler:

a. *Nümûne-i Kavâid-i Fârisî*.

b. *Tevhidnâme*: 294 beyitlik bir şiirdir. Eserin matla'ı;

“Görünen cümle eşyâdan Hüdâ'dır / Sakın sanma anı senden cüdâdır” dır.

¹⁶² a.g.e., s. 64.

c. Usûl-i Tarikate dair bir risâle.

d. Maâda dair risâle.

e. *Istılâhât-ı Sûfîyye*: Alfabetik olarak düzenlenmiş bir tasavvuf terimleri sözlüğüdür. Daha önce tasavvuf terimleri, hiçbir müellif tarafından bir kamus şeklinde hazırlanmamıştır. Eser, bu yönüyle büyük bir önem taşımaktadır. Ancak pek çok kez istinsah edilmesine rağmen esere ulaşılammış, nüshaların bir çoğu çıkan yangınlarda yol olmuştur.¹⁶³

f. *Divançe*: Esad Dede'nin şiirleri bir divançe oluşturacak kadar vardır ancak bunlar muhtemelen Yenikapı Mevlevihânesi yangınında yanan kitaplar arasındadır. Şiirlerin bir kısmını Hüseyin Vassaf *Esadnâme*'de vermiştir.

2. Tercümeler:

a. *Ziyâu'l-kulûb Tercümesi*: Bu eser, Şeyh İmdâdullah Tehânevî'nin *Ziyâu'l-kulûb* adlı Farsça eserinden tercümedir. Tâhirü'l-Mevlevî'nin istinsah ettiği bu tercümeyi Adnan Kaya ise günümüz alfabesine aktarmıştır.¹⁶⁴

b. Molla Câmi'nin Tarîk-i Hâcegânî'ye dair eserinin tercümesi.

c. *Cevâhir-i Aynî* adlı eserden tercümeler.

d. Hz. Ömer'in oğlu hakkındaki hadd-i şer'îye dair Farsça bir eserin tercümesi.

3. Şerhler:

a. *Mesnevî-i Şerîf Tercüme ve Şerhi*: *Mesnevî*'nin ilk cildinin beş yüz altmış altı beytinin tercüme ve şerhidir.

b. Ebû Said Ebu'l-hayr'ın *Rubâiler*'inin tercüme ve şerhi.

c. *Mesnevî*'nin ilk beytinin şerhi.

¹⁶³ a.g.e., s. 107.

¹⁶⁴ *Kalplerin Işığ, Ziyâu'l-kulûb Tercümesi*, Mütercim: Mehmed Esad Dede, haz. Adnan Kaya, İnsan Yay., İstanbul 2007.

- d. *Kasîde-i Tâiyye*'nin ilk beytinin şerhi.
- e. Molla Câmi'nin *Rubâiler*'inin şerhi.¹⁶⁵

¹⁶⁵ Mustafa Tatçı-Cemal Kurnaz, "Mehmed Esad Dede Hayatı, Eserleri ve Şiirleri", *Türklük Bilgisi Araştırmaları Âgâh Sırrı Levend Özel Sayısı*, I/24 (Harvard 2000), s. 248-249.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞERH-İ MESNEVÎ'nin TENKİTLİ NEŞRİ

I- Transkripsiyon Sistemiyle İlgili Esaslar

Esad Dede'nin *Şerh-i Mesnevî* isimli eserinin, bildiğimiz kadarıyla Konya Mevlânâ Müzesi Yazmaları arasında, 5792 ve 5793 numaralarıyla peş peşe kayıtlı iki nüshası bulunmaktadır. Biz çalışmamıza, müellif hattıyla yazılan, daha tam ve geniş olan ilk nüshayı esas aldık. Eserde müstensihe dair herhangi bir bilgi bulunmamakta, ilk sayfada Esad Dede'nin ismi, doğum ve vefat tarihleri yer almaktadır. Eserin kayıtlı olduğu kütüphanenin kataloğunu hazırlayan Abdülbaki Gölpınarlı'nın ve bir makalesini incelediğimiz Necati Elgin'in ifadesine göre bu nüsha müellif hattıyla yazılmıştır. Şerh, Halil Can tarafından bu kütüphaneye hediye edilmiştir. Karşılaştırılan nüsha ise Ahmed Avni Konuk tarafından yazdırılmış, diğerine göre oldukça eksik bir nüshadır.

Karşılaştırmada kolaylık sağlaması için ilk nüsha M^1 , ikincisi ise M^2 simgeleri ile kısaltılmıştır. Nüshaları karşılaştırırken, bir kelime ya da kısım, esas nüsha olarak kabul ettiğimiz M^1 'de farklı, diğerinde farklı şekilde geçiyorsa önce M^1 'deki şeklini, karşısına ise tırnak içinde M^2 'deki şeklini verdik. M^2 'de fazladan bir kısım varsa onu da tırnak içinde nüsha farkı olarak belirttik. İlk nüshada bulunup ikincisinde olmayan kısımları ise yine dipnotlarla gösterdik.

Metnin aslında birkaç hâşiye hariç hiçbir noktalama işareti kullanılmamıştır. Mânânın daha iyi anlaşılabilmesi için bazı yerlerde paragraflar ve çok gerekli yerlerde de noktalama işaretleri kullandık. Okunamayan yerleri ... ile, tereddütte kalınan kelimeleri ise (?) ile gösterdik. Metinde olması gerektiği hâlde bulunmayan kelime, harf ya da rakamları köşeli parantez içerisinde [] verdik. Açılıp kapanmayan parantezler ve bazı problemli kısımlara da dipnotlarda işaret ettik. Kırmızı ile yazılmış beyitleri koyu renkle ve belirgin bir şekilde gösterdik.

Metinde geçen âyet-i kerîmelerin, Kur'ân'ın hangi sûresi ve âyeti olduğunu; hadis-i şeriflerin ise kaynaklarını dipnotlarda göstermeye çalıştık.

Sayfa kenarlarında bulunan (sağ, sol, üst, alt) ve metinde bizzat cümle içinde yeri olmayan (bir kelimenin anlamı ya da bir telmih vb.) hâşiyeleri dipnotta verdik. Bağlantılı olanları ise metne dâhil ettik.

Bazı kelimelere gelen ekleri, özel isim olmasalar bile kelimenin aslına işaret etmek ve karışıklığa engel olmak maksadıyla üstten kesme ile ayırdık. (örnek: “sin’in” vb.)

Metinde tam transkripsiyon sistemi kullanılmıştır. Arapça ve Farsça'dan Türkçe'ye girmiş kelimelerdeki uzun sesler “Ââ, Êê, Îî” şeklinde, kalın seslerdeki uzatmalar ise “Āā, Ūū, Īī” şeklinde gösterilmiştir. Bazı Farsça kelimelerde yer alan ancak okunmayan vâv-ı ma'dûleler ise harften sonra üst simge hâlindeki v ile “ḥ^v” ile belirtilmiştir.

Osmanlı alfabesinde mevcut olup günümüzde kullanılmayan sessiz harfler için aşağıdaki işaretler kullanılmıştır:

ء	'
ث	Ṣ, ṣ
ح	H, ḥ
خ	Ḥ, ḥ
ذ	Ẓ, ẓ
ص	Ṣ, ṣ
ض	Ḍ, ḍ, Ṣ̣, ṣ̣
ط	Ṭ, ṭ
ظ	Ẓ, ẓ
ع	'
غ	Ġ, ġ
ق	Ḳ, ḳ
ك	Ñ, ñ

Birleşik isim ve sıfatların, Farsça ve Arapça ön eklerle kelimelerin yan yana gelmesi hâlinde aralara tire (-) işareti konulmuştur.

II. Şerh-i Mesnevî'nin Nüshaları ve Nüsha Tavsifleri

A- Konya Mevlânâ Müzesi Yazmaları, nr. 5792: M¹

172 varaktan oluşan bu eser 29,2 x 20,05 cm ebadlarındadır. Kırmızı bez kaplı olup sırtı meşin mukavva ciltlidir. Sayfa kalınlığı normal ve sayfalar krem renklidir. Yazı çeşidi rik'a, yazı okunaklı ve düzgün, satır sayısı değişmektedir. Özellikle 15-36. varaklar asıl kâğıt ebadından daha küçük boyuttadır. *Mesnevî* beyitleri kırmızı mürekkeple yazılmış, sayfa kenarlarında hâşiyeler bulunmaktadır. Bunların bazıları da yine kırmızı, kimi zaman da yeşil mürekkeple yazılmıştır.

İlk yaprakta eserin ismi, kaç adet yazıldığı, müellifi, müellifin doğum ve vefat tarihleri ile Neyzenbaşı Halil Can'ın hediyeleri olduğu yazılıdır. Eserde müstensihce dair herhangi bir kayıt bulunmamakla birlikte bulunduğu yerin kataloğundan ve bir makaleden hareketle Esad Dede'nin el yazısı olduğu anlaşılmaktadır. Müsvedde hâlinedir. 6^a'da Esad Dede'nin talebesi Hüseyin Vassaf'ın, kendi el yazısıyla, bu şerhi öven beş beyitlik bir kıt'ası vardır. Şiirin tarihi 4 Zilka'de 1341'dir (18 Haziran 1923). 155^a'dan sonra gelen üç sayfanın varak numarası yoktur ve burada Esad Dede'nin Emînü'l-Hûri isimli bir âlimle karşılaşması anlatılmaktadır. Sayfalar farklı bir fon üzerinde bulunduğu sonradan yapıştırılmış görünümü arz etmektedir.

Baş: “Bismillâhirrahmânirrahîm ve bihî neste'înü. Bişnev in ney çün şikâyet mî küned / Ez cüdâyîhâ hikâyet mî küned. Evvelâ ma'lûm ola ki *Meşnevî-i Şerîf* baħr-i remeldendir”.

Son: “bu zümre-i 'ibâd şol tâ'ife murâddır, kendisine muhtaşar olan Rabb'i tanıdı ve kendi Rabb'iniñ gayrıya”.

Şerh, *Mesnevî*'nin birinci cildinin başlarındaki; “Bî-ḥiss u bî-gûş u bî-fikret şevîd / Tâ ḥitâb-ı ırci'î râ bişnevîd” beytinin şerhi bitmeden sona ermektedir.

B- Konya Mevlânâ Müzesi Yazmaları, nr. 5793: M²

26,1 x 18,4 cm ebadlarındaki bu eser 87 varaktır. Dışı ebrû kaplı, sırt ve kenarları meşin, miklepli, mukavva ciltlidir. Hattı fazla okunaklı olmayan rik'adır ve satırları ise çeşitlidir. Beyitler kırmızı mürekkeple yazılmış olup bazı sayfaların kenarlarında hâşiyeler bulunmaktadır. Ahmed Avni Konuk'un yazdırdığı bu nüshanın hem baş hem son tarafı diğerine göre eksiktir. İlk sayfası M¹'in 6^b sayfasına, son sayfası da 131^b'ye denk gelmektedir. Bu nüshada, diğerinde bulunmayan bazı kısımlar vardır.

Baş: “Bimillâhırrahmânirrahîm vemâ tevfiķî illâ billâhi'l-‘aliyyi'l-‘azîm. Bişnev in ney çün şikâyet mî küned / Ez cüdâyîhâ ḥikâyet mî küned. Evvelâ ma‘lûm ola ki *Meşnevî-i Ma‘nevî-i* cenâb-ı Mevlânâ ḳaddesanallâhu bi-sırrihi'l-a‘lâ baḥr-i remelden vâķı‘ olmuştur”.

Son: “Ân kelimesi muṭlaķâ işâret içündür ki müşârun ileyhe mübhem olsun kes gibi ve gerek mu‘ayyen olsun zîd gibi”.

III. Şerh-i Mesnevî Metni

Şerh-i Ebyât-ı Meşnevî

Şârihi: Muhammed Es‘ad Dede Hâzretleri

‘Aded: 500

H. 1259 - 1843 M. Selânik

“ 1329 – 1911 “ İstanbul

Neyzenbaşı Halîl Can hediyeleridir.

M^{11b} Bismillâhırrahmânirrahîm ve bihî neste‘înü.

Bişnev in ney çün şikâyet mî kuned

Ez cüdâyîhâ hikâyet mî kuned

Evvelâ ma‘lûm ola ki *Meşnevî-i Şerîf* baħr-i remeldendir. Ve baħr-i remel fi‘l-aşl sekiz kere fâ‘ilâtün’dür ve on yedi kısma münkasımdır ki resâ‘il-i ‘arûzda beş u tafşîl olunmuştur ve ebyât-ı *Meşnevî-i Şerîf* mezkûr on yedi kısımdan ba‘zısı müseddes maqşûr ve ba‘zısı müseddes maħzûf vâki‘ olmuştur ve maħzûf ve maqşûruñ miyânında tefâvüt ve fark oldur ki kaşr ‘illeti cüz’ün âhîrinde olan sebep-i hafifîñ sâkitini ħazf ve müteħarrikini sâkin kılmaktır. Bu taqdirce fâ‘ilâtün’den nûn işkât ve tâ sâkin kılındıķta fâ‘ilât kalır ki fâ‘ilât maqşûr tesmiye olunur ve ħazf ‘illeti cüz’ün âhîrinde olan sebep-i hafifî ħazfe derler ki fâ‘ilâtünden tûn sâkıķ olduķta fâ‘ilâ bâķî kalır. Yerine fâ‘ilün lâfzını getirirler zîrâ fâ‘ilâ bî-ma‘nâ bir lâfz-ı mühmeldir ve ehl-i ‘arûzun ‘âdât-ı me‘lûfedendir ki ‘ilel ü zihâfâtdan ħâsıl olan elfâz-ı gayr-ı me’nûseyi hem-vezni olan elfâz-ı me’nûseye tahvîl ve tebdîl ederler ve buña daħi fâ‘ilün maħzûf derler Şeyh Muhammed Efđal ħuddise sırruh.

(Bişnev) şın’ın fethi ve kesriyle olan şenîden maşdarından emr-i ħâzırdır ve emr-i ħâzır fi‘l-aşl evvelinde yâ ile vaz‘olunmuştur nite ki dîbâce-i *Burhân-ı Kâfî*°da ve kezâlik kitâb-ı mezkûrda **derî** mâddesinde beyân olunmuştur ve şın’ın fetha veya kesresi zarûret-i vezinden nâşî sâkin kılınmıştır. (În) ħarîbe mevzû‘ ism-i işârettir müşârün ileyhi ney’dır (ney) nûn’uñ fethi ve yâ’nıñ sükûnuyla nây kelimesinin muħaffefidir ve

nây sâz envâ'ından âlet-i meşhûredir ki birkaç nev'i vardır: Baṭṭal ve şâh ve manşûr ve girift gibi ki 'Arabî'de mizmâr derler

M^{12a} ve boğaz ve hulkûm ma'nâsına gelir ve nûn'un kesriyle edât-ı nefy'dir ki lâ-yı nâfiye mevki'inde isti'mâl olunur. (Çün) vâv-ı mechûl ile bir kaç ma'nâya gelir: (1) Teşbîh, (2) tevkît (Hâfız-ı Şirâzî) kuddise sirruh; (Hayal-i rûy-ı tû çün be-güzered bi-gülşen-i çeşm) (Dil ez pey-i naẓar âyed be-sûy-ı revzen-i çeşm), (3) ta'lîl, (4) şart, (5) sened ü hüccet talebinde cırâ ma'nâsına isti'mâl olunur, (6) istifsâr ma'nâsınadır ki 'Arabî'de keyfe mürâdifidir ve lisânımızda nice ve nite ile ta'bîr olunur hudâ-yı bî-çûn denilir ki zât-ı pâki 'ârıza-i istifsâr-ı keyfiyetten muḳaddes demektir, **andan niteliksiz**, (7) istifhâm edâtı olur gerek inkârî ve gerek ikrârî olsun, (8) kelime-i ta'acüb olur ve âhîrinde olan nûn'un işbat ve isḳâṭı câ'izdir. (Şikâyet) şikâyet, hikâyet vezninde. Bir kimse za'f hâlini ihbâr eylemek ma'nâsınadır ve âhîrinde olan tâ'nın tavîl yazılışı kâ'ide-i Fûrs'dendir. (Mî kuned) mî muzâri'e dâhil olduğta hâle taḥşîş eder ve ba'zı kere taḥsîn-i lafz ve tekmi'l-i vezn için olur ve eğer mâzîye dâhil olur ise edât-ı hikâye-i hâl mâzî olur. Kuned kerden maşdarından muzâri'dir hilâf-ı kıyâs râ nûn'a ḳalbolunmuştur. Kerden eylemek ve etmek ma'nâsına (ez cüdâyîhâ)¹⁶⁶ Ez bunda beyan edâtıdır. (2) İbtidâ' içündür bir mekân veya bir zamanın ibtidâsına delâlet eder. Ez İstanbul ta be-Mekke mîrevem. Ez kûçekî ta be-hengâm-ı pîrî be-âmuhten-i 'ilm meşgûl bâş, (3) İntizâ' içündür bir mevki'den ayrılığı ifâde için isti'mâl ederler. Ez mîve çidem ve ez û harîdem.(4) Ta'lîl içündür. Ez dîden şümâ ferahnâk şüdem. (5) Nisbet içündür. Bir şey'in diğr şeyden daha iyi, daha fenâ, daha ziyâde, daha az olduğunu beyân için kullanılır. İn ez ân bih-terest ve ân ezîn kemest. (6) İhtîşâş içündür. İn esb ezûst_bu at eşektir. (7) Bir şey'in cinsini beyân eyler. İn zarf ez tılâst. (8) Teb'îz içündür. Ez evlâd-ı ô dîdem. (9) Zarfîyet içündür. (Ezû çîzî nîst) der ve çîzî nîst ma'nâsına.

M^{12b} (10) Tecâvüz içündür. Ezû güzeştrem gibi. (11) Zâ'id olarak kemâl-i şîve için isti'mâl olunur (ez yerây, ez pey, ez beher) lâfızlarında olan ez'ler gibi. (Cüdâyîhâ) hâ edât-ı cem' yâ edât-ı maşdar (cüdâyîhâ) ayrılıklar (hikâyet) hikâye kitâbe vezninde bir sözü ve haberi naḳl ü rivâyet eylemek ma'nâsınadır.

¹⁶⁶ Burada "l" olmalı idi ancak metinde yok.

(Şi'riñ taqtı'ine dâ'ir birkaç satır yazmak hâtıra huâtır etti¹⁶⁷.

Taqtı', pâre pâre etmeye derler, ıstılâh-ı ehl-i 'arûzda eczâ ve erkân-ı şi'ri ber-vechile tefrîkden 'ibârettir ki şi'riñ vâkı' olmuş olduğu eczâ ve erkân-ı 'arûza tetâbuk düşe ve bu taqtı' sebebiyle şi'riñ şahîhu'l-vezn olanı fâsidinden tefrîk ve temyîz olunur ve tarîkı şu vechiledir ki fetḥa ve zamme ve kesreden 'ibâret olan ahvâl-i harekeye nazar olunmayıp belki nefs-i harekeye nazar oluna ve taqtı'de mu'teber ḥurûf-ı melfûzadır ve ḥurûf-ı mektûbe-i nâ-melfûza mu'teber değildir ki vech-i emsâlinde olan hâ-yı resmiyyeler gibi ki hâlet-i taqtı'de sâkıt olurlar ve ḥurûf-ı melfûza-i gayr-ı mektûbelerde mu'teber 'addolunur ve ḥarf-i müşedded iki ḥarf ve eşbâ'-ı hemzeden ḥâsıl olan elif taqtı'de mahsûb i'tibâr olunur. Mısrâ'-ı âtîde olduğu gibi mısra': (Ey ḳadd-i tû âfet-i cihânî) taqtı'ı (ey kaddi) mef'ûlû (tu âfetî) mefâ'ilûn (cihânî) fe'ûlûn ve her bir yâ ki âhîrinde hâ-yı resmiyye olan kelimâtıñ izâfet hâlinde ve mevşûfiyet hengâmında ve nekre kılındıkta hemze şûretinde yazılıp telâffuz olunmaz. Taqtı'de yâ-yı müteḥarrik i'tibâr olunur beyit: Ğamze-i ḥûnḥâre-i 'ayyâre-i zed reh-i sergeşte-i bî-çâre-i taqtı'ı (ğamze-i ḥû) müfte'ilûn ḥâre-i 'ay müfte'ilûn yâreyî fâ'ilûn zed rehi ser müfte'ilûn keşteyi bî müfte'ilûn çâreyî fâ'ilûn ve kitâbette mevcûd ve lâkin telâffuz olunmayan ḥarfler taqtı'de sâkıt olur. Meşelâ cân ü cânânıñ beyninde olan vâv-ı 'âtîfe cânın âhîrinde olan nûnun zammesini beyân içün yazılır ve taqtı'de sâkıt kılınır ve vâv-ı işmâm-ı zamme ki ḥ^vâb ve ḥûr ve ḥ^vâce ve ḥûy gibi kelimâtta yazılır, taqtı'de sâkıt olur. Mısra': Ḥ^vâb u ḥûrem zülf-i düta-yı tû berd. Taqtı'ı, ḥ^vâb u ḥûrem

M^{13a} müfte'ilûn zülf-i düta müfte'ilûn yî tû berd fâ'ilât. Ma'lûm ola ki cenâb-ı Mevlânâ Câmi ḳuddise sırruhu's-sâmî fâ'ilât mişillülerde olan tâ-yı sâkineyi nûn-ı sâkine tebdîl ve taḥvîl eder ve taqtı'de serd olunan mişâller merḥûm müşârun ileyhiñ 'arûzundan naql olunduğîçün anıñ mezhebi ihtiyâr olundu. Ve her bir ḥarf-i hâ-yı mektûbe ki telâffuz olunmaz ki ve ḥâ şüküfte ve güfte gibi eğer beytin mısra'ları ortasında vâkı' olursa taqtı'de sâkıt olur ve eğer beytin mısra'ları nihayetinde vâkı' olursa ḥarf-i sâkin i'tibâr olunur. Beyit: Müşkîn-i ḥatt-ı tû tâze rüste / Ber gül zi benefşe deste beste. Taqtı'ı müşki ḥa mef'ûlû tı tû ki tâ mefâ'ilûn ze rüste fe'ûlûn. Ber gül zi mef'ûlûn benefşe des mefâ'ilûn te beste fe'ûlûn ve her bir nûn-ı sâkine ki mâ-ḳabli elif vav yâ ḥarflerinden

¹⁶⁷ Birkaç kelime öncesinde açılan parantez kapanmamış ve parantezler kurallara uygun olarak kullanılmamıştır.

biri ola ve mâ-ḳablinin ḥarekesi ḥurûf-ı mezkûre cinsinden ola ve eğer beytin mışra‘ları miyânında vâḳı‘ olup kendisine ḥareke ‘ârız olmazsa taḳtî‘den sâḳıṭ olur ve eğer mışra‘ların nihâyetinde vâḳı‘ olursa ḥarf-i sâkin i‘tibâr olunur. Mışra‘: Çün feşandî zülf-i müşkîn müşk-i çîn âmed birûn. Taḳtî‘i çü feşadî fâ‘ilâtün zülf-i müşkî fâ‘ilâtün müşk-i çî â fâ‘ilâtün med birûn fâ‘ilât ve her bir tâ-yı sâkine ki mâ-kabli ḥarf-i sâkin ola. Dest ve mest ve güft ve şinüft ve huft ve heft mişillü. Eğer beytin mışra‘ları beyitte vâḳı‘ olursa müteḥarrik i‘tibâr olunur ve eğer âhirlerinde vâḳı‘ olursa ḥarf-i sâkin i‘tibâr olunur. Mışra‘: Zân nergis mest şüd dilem bâde-perest. Taḳtî‘i zân nergi mef‘ûlün s mest-i şüd mefâ‘ilün dilem bâde mefâ‘ilü perest fe‘ûl ve yine her bir ḥarf-i sâkin ki diğér ḥarf-i sâkinden soñra vâḳı‘ ola bu ḳabildendir. Mışra‘: Yâr-ı dâred bâz-ı zîn bîmâr-ı ‘âr. Taḳtî‘i yâr-ı dâred fâ‘ilâtün bâz-i zî bî fâ‘ilâtün mâr-ı ‘âr fâ‘ilât ve her bir tâ-yı sâkine ki mâ-ḳablinde iki sâkin buluna ve eğer mışra‘ların miyânında vâḳı‘ olur ise ve telâffuza gelirse tâ mâ-ḳabli ile birlikte birer ḥarf-i müteḥarrik maḥsûb olunur.

M^{13b} Mışra‘: Suḥt-i dilem zi iştîyâḳ-ı kâst-ı tenem der firâḳ. Taḳtî‘i suḥt-i dil müfte‘ilün zi iştîyâḳ-i fâ‘ilâtün kâst-ı ten müfte‘ilün der firâḳ fâ‘ilât ve eğer telâffuza gelmezse taḳtî‘den sâḳıṭ olur ve mâ-ḳabli müteḥarrik i‘tibâr olunur. Mışra‘: (Suḥt-ı dilem zi iştîyâḳ-i kâst-ı tenem der firâḳ) taḳtî‘i suḥt-ı dilem müfte‘ilün ziştîyâḳî fâ‘ilâtün kâst-i tenem müfte‘ilün der firâḳ fâ‘ilât ve eğer mışra‘ların âhirinde vâḳı‘ olursa behe-meḥal taḳtî‘den sâḳıṭ olur zirâ evzân-ı ‘arûzda hiçbir vechile üç sâkin cem‘ olmaz. Beyit: Bende râ bâ tû dostdârî ḥost / Gerçi tû bende râ nedârî dost. Bende râ bâ fâ‘ilâtün, tu dost dâ mefâ‘ilün, rî ḥost fu‘lân, gerçi tû ben fâ‘ilâtün, derânedâ mefâ‘ilün, rî dost fu‘lân. Ve kârd ve begüzâred mişillülerde olan dâl’lar daḥi bu ḳabildendir. Mışra‘: Kârd berdâşt kâr û begüzâred. Taḳtî‘i, kârd ber dâ fâ‘ilâtün, şt kâr û mefâ‘ilün, begüzâr fe‘ilât. Ve güştâsib ve lührâsib mişillülerde olan bâ’lar da bu ḳabildendir. Mışra‘: Çü güştâsib lührâsib râ dâd taḥt. Çügüştâ fe‘ûlün, sib lührâ fe‘ûlün, si râ dâ fe‘ûlün, d taḥt fe‘ilât. (Lührâsib) Râbi‘-i selâṭîn-i Keyâniyân’dandır, İbn-i Ervend b. Keypuşîn b. Keyḳubâd’dır. Oğlu Güştâsib’e yüz yirmi yıl saltanattan soñra taḥtı terk edip Belḥ’t e ‘ibâdetle meşḡul oldu. Bu taḳrîrden münfehim oldu ki bu mışra‘; Çü lührâsib güştâsib râ dâd taḥt ola. El-‘ilmü ‘indallâh ve her bir elif-i müteḥarrik ki ḥarekesi mâ-ḳabline naḳl oluna, taḳtî‘de sâḳıṭ olur. Mışra‘: Ḥarâbî-i men ezân nergis-i ḥumârî-perest. Taḳtî‘i, ḥarâbî-i mefâ‘ilün, men ezâ ner fe‘ilâtün, gis ḥummâ mefâ‘ilün, rî perest fe‘ilât. Ve her bir ḥarf-i yâ ki mâ-ba‘dinde elif-i müteḥarrik vâḳı‘ olur ba‘zan yâ-yı mezkûr telâffuz

olunmaz ve taqî'î'den sâkıt olur. Mısra': Refî ez çeşm bordi ez dil-hôş. Refî ez çeşm fâ'ilâtün, mi bordi ez mefâ'ilün, dil-hâş fu'lânun. Ma'lûm ola hurûf-ı mektûbe-i gayr-ı melfûza ve hurûf-ı gayr-ı mektûbe-i melfûza bunda taḥrîr kılınan mîqdâra münḥaşır zannolunmaya. Zirâ maḳşûd ba'zı şuverine tenbîhdir ve inḥişâr değildir. Vallâhu ya'lemü bi-ḥaḳâyıkı'l-esrâr taḳî'ata meleke gelmek ümniyesiyle ibtidâ-yı *Meşnevî-i Şerîf* te olan on sekiz beyt-i laṭîf ve dilârâ taqî'î olunmak münâsîp göründü.)¹⁶⁸

M^{14a}

Bişnev în ney çün şikâyet mîkuned

Ez cüdâyîhâ ḥikâyet mîkuned

Bişnevî ney fâ'ilâtün, çû şikâyet fâ'ilâtün, mîkuned fâ'ilün; ez cüdâyî fâ'ilâtün, hâ ḥikâyet fâ'ilâtün, mîkuned fâ'ilün.) Hülâsa-i ma'nâ-yı beyt-i şerîf; dinle bu nâyı ne keyfiyetle şikâyet ediyor. Nâyın şikâyeti ḥaḳîḳatten şikâyet değildir, belki şikâyet şûretinde ayrılıkları ḥikâyetdir. Cenâb-ı Anḳaravî ḳuddise sırruh daḥi şikâyeti ḥikâyete taḳdîmiyle şerḥ buyurdular ve lâkin nüsaḥ-ı maḥbû'ada sehv vâḳî' olmuştur. Müte'addid nüsaḥ-ı mu'tebere-i ḳalemiyeye mürâca'at ettim, 'ibâresini şu vechile buldum: İşte bu ney nice şikâyet eder, şikâyet değil belki cüdâlıklardan olan sergüzeştin ḥikâyet eder. Kezâlik Bursevî İsmâ'il Haḳḳı ḥazretleri nüsaḥ-ı ḳadîmede şikâyet, ḥikâyetten aḳdem olduğunu ve ḥikâyet muḳaddem olan nüshalar sehv olduğunu iddi'a buyururlar. (Tafşîl) Ḥazret-i Âdem dedeniñ mürîdi Perzinli¹⁶⁹ 'Alî Dede'niñ Oşmân b. 'Îsâ el-Mevlevî ki ḥuzûr-ı Cenâb-ı Mevlânâ min-küllî'l-vücûh evlânâ *Meşnevî-i Şerîf*'i yazanlardan biri idi. Türbe-i sa'âdetde mevcûd olan nüshasından taşḥîḥ eylediği *Meşnevî-i Şerîf* te ve Cenâb-ı Ḥüsâmeddîn Çelebi ḳuddise sırruh maḥdûmu içün yazdırmış olduğu nüshada mısra'-ı evvelde şikâyet ve şânîde ḥikâyet'dir ve kezâlik yirmi ḳadar nüsaḥ-ı mu'tebere-i ḳadîmede ki tafşîli şadâ'ı mûcibdir, böylece vâḳî' buldum. Ve nüsaḥ-ı mezkûrde in ney'dir, ez ney değildir ve in ney ile kendi zât-ı sa'âdetlerine işâret buyururlar ve ḥikâyet muḳaddem olan nüshaya su'âl vârid olup ve cevâbıyla ref' olur ise de def'-i ref'den evlâdır ḳâ'idesi de bu nüshayı mu'teber kılar. Ve cenâb-ı pîr-i dest-gîr kaddesenallâhu bi-sırrıhi'l-münîriñ *Meşnevî*;

¹⁶⁸ Burada kapanan bir parantez var ama açılan bir parantez yok.

¹⁶⁹ Aslı "Perzrin".

M^{14b} Men zi cân-ı cân şikâyet mîkûnem / Men neyem şâkî rivâyet mîkûnem. Beyt-i dil-nişîni de bu da‘vâyı işbâta bürhân olduğu gibi bir tavr-ı hakîmânede de bu beyti şerh u beyândır ve ba‘zı nüshalarda ez ney vâkı’dır.

Bişnev ez ney çün şikâyet mîkûned ilh.¹⁷⁰ Bişnev ile olan hitâb hitâb-ı ‘âmdır ve kitâbın bişnev ile taşdırinde istimâ‘ın şemeresi olan ‘ilme’l-yaķın ‘ayne’l-yaķından aķdem ve şerî‘at, tarîķat ve haķıķatten muķaddem olduğuna işâret buyururlar. Niteki hadîs-i şerifte; Eşşerî‘atü aķvâlî ve’t-tarîķatü ef‘âlî ve’l-haķıķatü aķvâlî ve’l-ma‘rifetü esrârî¹⁷¹ buyrulmuştur ve ney’den murâd ene-i mevhûmîsi fânî ve maķâm-ı beķâ-billâhda bâķî olan velî-i kâmilidir. Veyâhut bilâ-te’vîl ney’den, müte‘ârif olan ney murâd ola ve te’vîl ve tevcîhe ihtiyâc hissetmez (rd) ve ney’den murâd insân-ı kâmilidir ki zât-ı Mevlânâ kuddise sırruh’dur. Eğerçi zât-ı mübârek-i pür-bereketler dâ‘ima ‘ayn-ı vişâldedir. Lâkin H^vâce Hâfız’ın nazm-ı dilârasına muţâbık olur. Şi‘r: Bûlbûlî berg-i gülî hoşreng der minķâr dâşt / Enderân berg-i gülî hoş nâlhây-ı zâr dâşt / Güftemeş der ‘ayn-ı vaşl in nâlhây-ı zâr çîst / Güft mârâ şîve-i ma‘şûķ der in kâr dâşt. Ve ‘âlem-i ķudsten müfâraķat buyurup bu ‘âlem-i ibtilâda ķabz u başt ihtimâli de vardır ki müşâhedetü’l-ebrâr beyne’t-tecellâ ve’l-istitârdır ve tecellî-i Haķ te‘âlâya nihâyet ve pâyân olmadığı gibi ve tâ‘ife-i ‘aliyye’niñ daķı zevķ u şevķ u iştiyâķlarına daķı nihâyet yoktur. (Kıble-i ‘âlem Hacı Muhammed İmdâdullâh Şâhib ķuddise sırruh) mûmâ ileyhiñ sekiz sene miķdârı zîr-i terbiyesinde bulundum ve kendisinden pek çok hâriķu’l-‘âde aķvâl müşâhede eyledim. (Bişnev) ilh. ile hitâb, her bir tâlib-i şâdıķ ve sâlik-i lâ‘iķ mürîd-i muvâfıķadır ki mişķale-i riyâzât ve mücâhedât ile âyîne-i idrâkini mücellâ ve muşaffâ ederek sırr-ı nâle-i nâyı istimâ‘a muķtedir ve esrâr-ı pûşîde-i neķamâttan habîr ola, yohsa bî-maģz u fehîm ü idrâķ olan ‘avâm-ı ke’lhevâm murâd deģildir. Anların ‘indinde şadâ-yı nây bir hevâ-yı bî-ma‘nâ ve istimâ‘ı¹⁷²

M^{16a} mûtâlâ‘asından taķaşşul eden zevķ-i ma‘nevî te’sîriyle ta‘zîmen söylenmiştir:

¹⁷⁰ ilh.: Bu ifade ilâhîirihî’nin kısaltılmışıdır. Metnin kimi yerlerinde uzun uzun yazılmış, kimi yerlerinde kısaltılmıştır.

¹⁷¹ Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî, *Câmi‘u’l-usûl*, 212.

¹⁷² Bu sayfadan sonraki 5^a ve 5^b kaybolmuş ya da kaydedilmemiş olmalı çünkü bir sonraki varaģa atlanmış. Ayrıca sayfa sonlarında yer alıp bir sonraki sayfayı işaret eden kelime de bir sonraki sayfa ile uyumlu deģil.

Maḥzen-i ‘ilm ü kerâmettir bu *Şerḥ-i Meşnevî* / Kâşif-i esrâr-ı vahdettir bu *Şerḥ-i Meşnevî*

Şâriḥ-i ‘âlisi memdûḥü’ş-şiyem Es‘ad Dede / Maṭlab-ı ehl-i başirettir bu *Şerḥ-i Meşnevî*
Kenz-i ‘irfân-ı nübüvvetten çıkarmış cevheri / Zînete bâğ-ı hüviyyettir bu *Şerḥ-i Meşnevî*

Ṭâlib ü râğıplara ders-i ḥaḳâyık verem / Rehber-i râh-ı ḥaḳîkattir bu *Şerḥ-i Meşnevî*
Der ki ‘irfân u aşkıñ kem-teri Vaşşâf’a / Bâ‘iş-i ‘aşḳ u muḥabbettir bu *Şerḥ-i Meşnevî*
Şâriḥ-i müşârün ileyh ḥazretlerinden istifâde ve istifâza eden şâkirdlerinin eñ kem-teri
el-ḥâc Hüseyin Vaşşaf-ı bî-evşâf

Fî 4 Zilkâ‘ade sene 1341 yevm-i pençşenbe

M¹⁶ / M²¹ Bimillâhirrahmânirrahîm¹⁷³ vemâ tevfiḳî illâ billâhi’l-‘aliyyi’l-‘azîm.

Bişnev in ney çün şikâyet mî küned

Ez cüdâyihâ ḥikâyet mî küned

Evvelâ ma‘lûm ola ki *Meşnevî-i Şerîf* cenâb-ı Mevlânâ ḳaddesanallâhu bi-sırrihi’l-a‘lâ baḥr-i remelden vâḳı‘ olmuştur ve bu remel daḫi fî’l-aşl sekiz kere fâ‘ilâtünden ‘ibârettir ve baḥr-i mezkûr ‘ilel ve zihâfât sebebiyle on yedi kısma münḳasim olmuştur. Ve ebyât-ı lâṭîf-i *Meşnevî-i Şerîf* aḳsâm-ı mezkûreden ba‘zısı müseddes ve ba‘zısı müseddes maḥzûf vâḳı‘ olmuştur ve maḥzûf ve maḳşûruñ¹⁷⁴ miyânında tefâvüt ve fark şu vechiledir ki ḥazf ‘illeti¹⁷⁵

¹⁷³ M² nüshası burada başlamaktadır. Bundan sonra M²’de yeni bir varağa hangi kelime ile başlanmışsa o kelime koyu siyah gösterilmiştir.

¹⁷⁴ maḥzûf ile maḳşûruñ: M² “ḥazf ile ḳaşrñ”.

¹⁷⁵ ‘illeti: Bu kelime M²’de yoktur. Metnin bundan sonrası okunmamaktadır. M² nüshasının bu sayfası şu şekildedir: “cüz’ün âḫirinde olan sebep-i ḥaffî ḥazften ‘ibârettir, bu şûrette fâ‘ilâtün cüz’ünden sebep-i ḥaffî ki (tün) dūr, ḥazf olundukta fâ‘ilâ bâḳî kalır ve fâ‘ilâtün yerine fâ‘ilün lâfzını getirirler. Zîrâ fâ‘ilâ bir lâfz-ı mühmel-i bî-ma‘nâdır ve ehl-i ‘arûz ‘ilel ü zihâfâttañ soñra bâḳî ḳalan elfâz-ı ḡayr-ı me’nûseyi hem-vezni olan elfâz-ı me’nûseye tebdîl ve tahvîl ederler ve buña fâ‘ilün maḥzûf tesmiye ederler.

Ve ḳaşr ‘illeti cüz’ün âḫirinde olan sebep-i ḥaffiñ sâkinini ḥazf ve müteḥarrikini sâkin ḳılmaḳtan ‘ibârettir. Bu şûrette fâ‘ilâtün lâfzından tün sâḳıṭ ve tâ sâkin ḳılındıkta tâñ sükûnuyla fâ‘ilât bâḳî kalır ve buña fâ‘ilât-ı maḳşûr tesmiye ederler. Şeyḫ Muḥammed Efzâl ḳuddise sırruh eş‘ârı selîs okumaḳ taḳṭî‘-i evzân-ı şî‘ire mevḳûf bulunduğundan taḳṭî‘e dâ‘ir bir baḥş-i cüz’iñ bu maḫalde ityânı münâsib göründü

M^{17a} Mezḳûr on şey'in ekşeri eş'âr-ı 'Arab'a maḥşûş ise de eş'âr-ı Fârisî miyânında câ-be-câ 'Arabî ebyât eksik olduğundan¹⁷⁶ evvelâ mezḳûr on şey' muḳaddime şeklinde serd ü ityân olundu. Mezḳûr on şey' bunlardır: (1) (Vaşlı ḳaṭ') ya'ni her vaşlı hemze-i ḳaṭ', (2) (Ḳaṭ'ı vaşl), (3) (Taḥfîfî teşdîd), (4) (Teşdîdi taḥfîf), (5) (Meddi ḳaşr) Hemze-i müdevvereyi maḳşûre okumak, (6) (Ḳaşrı med), (7) (Müteḥarriki iskân), (8) (Sâkini müteḥarrik), (9) (Men'i ḥazf)¹⁷⁷ Ya'ni ğayr-ı mutaşarrıfı mutaşarrıf¹⁷⁸ i'tibâr etmek, (10) ('Aksi) (Taḳṭî') Baḥş-i lügat¹⁷⁹ pâre pâre etmek ma'nâsına ve lâkin ıstılâḥ-ı ehl-i 'arûzda şî'riñ vâḳı' olduğu baḥriñ eczâ ve erkânına muṭâbık eczâ-yı şî'ri tefrîḫ ve küşâd etmekten 'ibârettir. Ve baḥriñ eczâsı fâ'ilâtün ve mefâ'ilün gibi erkândan 'ibârettir. Şu vechile ki nefis ve zât-ı ḥarekeye nazar oluna ve aḥvâl-i ḥareke ki fetḥa, kesre¹⁸⁰ ve zammenden 'ibârettir, i'tibâr olunmaya zîrâ fetḥa zammeye ve kesre zammeye¹⁸¹ muḳâbil olur ya'ni müteḥarrik müteḥarrike ve sâkin sâkine

M^{22a} i'tibâr olunur ve i'tibâr-ı ḥurûf-ı melfûzaya ve ḥurûf-ı mektûbe-i ğayr-ı melfûza mu'teber değildir. (Tafşîl) Ḥarf-i müşedded, iki ḥarf i'tibâr olunur ve kezâlik hemze-i müdevvere iki ḥarf i'tibâr olunur. (Mişâl): (Mısra')¹⁸²

(Ey ḳadd-i tû âfet-i cihânî) Taḳṭî'i: (Ey ḳadd-i) mef'ûlü¹⁸³, (tû âfetî¹⁸⁴) mefâ'ilün, (cihânî) fe'ûlün. İşbu mısra'-ı mezḳûrde ḳad kelimesi bir dâl ile mektûb iken taḳṭî'de iki dâl i'tibâr olundu ve tû kelimesiniñ vâvı ğayr-ı melfûza olduğundan sâḳıṭ kılındı ve âfet kelimesinde vâḳı' hemze-i müdevvere iki ḥarf 'addolundu.

ve ibtidâ-yı *Meşnevî-i Ma'nevî*-i Mevlevî'de ḳaddesallâhu sırrahu'l-cellâ vâḳı' on sekiz beyt-i şerîf ve laṭîf daḥî taḳṭî' olundu ki ...leriñ ṭab'ında meleke ḥâşıl olur(?). Evvelâ ma'lûm ola ki 'arûz-ı 'Arabî ve Fârisî'niñ beyinde ol derecelerde ihtilâf vâḳı' olmuştur ki ... diğeri 'addolunsa câ'iz olabilir ve 'Arabî 'arûz kitaplarında zarûret-i veznden nâşî on beş tecvîz olunmuştur."

¹⁷⁶ olduğundan: M² "olmadığından".

¹⁷⁷ men'i ḥazf: M² "men'i şarf".

¹⁷⁸ M¹'de "mutaşarrıf" kelimesi tekrarlanmış iken M²'de bir kez geçmektedir.

¹⁷⁹ baḥş-i lügat: M² "bi-ḥaseb-i lügat".

¹⁸⁰ fetḥa, kesre: M² "fetḥa ve kesre".

¹⁸¹ kesre zammeye: M² "zammeye".

¹⁸² Metnin aslında mısra' kelimesi yerine 'ayın (ع) harfî bulunmaktadır. Bu, yeni bir mısranın geleceğine işaret ettiği için bu şekilde verilmiştir.

¹⁸³ mef'ûlü: M² "ve" ilâve edilmiştir.

¹⁸⁴ tû âfetî: M² "tâ âfetî".

Ve şikeste ve beste ve çâre ve hâre gibi âhîrinde hâ-yı resmiyye olan kelimât **M^{17b}** diğer kelimâta muzâf kılındıkta veyahut mevşûf olduğta veya nekre kılındıklarında¹⁸⁵ her ne kadar kitâbette yâ nâ-mevcûd ise de ve lâkin telâffuzda mevcûd olduğundan yâ¹⁸⁶ taqtî‘de mu‘teber olur, beyt-i âtîde olduğu gibi. Beyit:

Ğamze-i hun-h^vâre-i ‘ayyâre-i / Zid reh-i sergeşte-i bî-çâre-i. Taqtî‘i: (Ğamze-i hû) müfte‘ilün, (h^vâre-yi ‘î) müfte‘ilün, (yâreyî) fâ‘ilün, (zid reh-i ser) müfte‘ilün, (geşte-yi bî) müfte‘ilün, (çâreyî) fâ‘ilün. Hun-h^vâre kelimesinden taqtî‘de nûn sâkıttır.

Ve kitâbette mevcûd olup telâffuzda nâbûd. Miyân-ı cân u cânânda olan vâv-ı ‘âtîfe ve li-ecl-i beyân zamme, dû ve tû’nuñ âhîrinde olan vâv’lar ve işmâm-ı zammeden nâşî h^vâb ve hûr emşâline yazılan vâv’lar hîn-i taqtî‘de sâkıttır kılınır ve mısra‘-ı âtî bu üç gûne vâvı câmi‘dir: (Mısra‘) (H^vâb u hûrem zülf-i dûtâ-yı tû **berd**) (Taqtî‘i) (Hâb-ı hûrem) müfte‘ilün, (zülf-i dûtâ) müfte‘ilün, (yî tû berd) fâ‘ilâtün. (H^vâb-ı hûrem) h^vâb-ı hûremde olan vâv-ı işmâmlar ve kezâlik h^vâb-ı hûremiñ beyninde olan vâv-ı ‘âtîfe ve kezâlik dû ve tû’nuñ vâvları taqtî‘de sâkıttır (tâ-yı tû) yâniñ kesresiniñ işbâ‘ından bir yâ tevellüd etmiştir ve yâ-yı mezkûr taqtî‘de mu‘teberdir¹⁸⁷. Ma‘lûm ola ki mısra‘-ı evveliñ âhîrine ‘arûz ve mısra‘-ı şânîniñ âhîrine zarb ta‘bîr eder.

Ve ki ve çi ve güfte ve şüküfte emşâli kelimâtın âhîrinde olan hâ-yı resmiyyeler ki mücerred harekeniñ beyânı içün tahtîr olunup telâffuz olunmaz. Eğer mısra‘larıñ miyânında vâkı‘ olursa taqtî‘den sâkıttır olur ve eğer beytiñ ‘arûz veya zarbınıñ nihâyetinde vâkı‘ olur ise bir harf-i sâkin i‘tibâr olunur. Beyit:

Müşkîn-i haţî-tû ki tâze rüste / Ber gül zi benefşe deste beste Taqtî‘i: (Müşkî ha) mef‘ûlün, (tı tû ki tâ) mefâ‘ilün, (zi rüste) fe‘ûlün, (bir gül zi) mef‘ûlün, (benefşe des) mefâ‘ilün, (tebeste) fe‘ûlün. Müşkînden nûn sâkıttır olmuştur ve tû’nuñ zammesinin işbâ‘ından

M^{18a} nâşî vâvı taqtî‘de mu‘teber olmuştur ve (ki), (tâze), (benefşe), (deste) kelimâtında

M^{22b} olan hâ-yı resmiyyeler taqtî‘de **sâkıttır** ve rüste ve bestede birer harf sâkin i‘tibâr olunmuştur ve beytiñ mısra‘larıñ miyânında (vâv), (elif), (yâ)dan hareke¹⁸⁸ vâkı‘ olan nûn-ı sâkine eger hûrûf-ı mezkûreniñ mâ-ğabliniñ harekesi kendi cinsinden olur ise

¹⁸⁵ kılındıklarında: M² “kıldıklarında”.

¹⁸⁶ yâ: M² “veya”.

¹⁸⁷ mu‘teberdir: M² “sâkıttır”.

¹⁸⁸ hareke: M² “şoñra”.

nûn-ı mezkûre taqtî'den sâkıt olur. Ve eğer nihâyet 'arûz veya zarbde vâkı' olur ise nûn-ı mezkûre taqtî'den sâkıt olur ise¹⁸⁹ harf sâkin i'tibâr olunur. (Mısra') Çün feşândî zülf-i müşkîn müşk-i çîn âmed birûn) Taqtî'i (çû feşâdî) fâ'ilâtün, (zülf-i müşkî) fâ'ilâtün, (müşk-i çî â) fâ'ilâtün, (med birûn) fâ'ilât. (Çün), (feşândî), (müşkîn), (çîn) kelimâtından nûnlar taqtî'de sâkıt ve âmediñ hemze-i müdevveresi iki harf ve birûn kelimesiniñ âhırinde olan nûn bir harf-i sâkin i'tibâr olunmuştur.

Mâ-kaqli bir harf-i sâkin olan tâ-yı sâkine eger beytiñ mısra'ları beyninde vâkı' olur ise müteharrik ve eğer 'arûz veya zarbıñ nihâyetinde vâkı' olur ise sâkin i'tibâr olunur. Mısra':

(Zân nergis mest şüd dilem bâde-perest) Taqtî'i (zâ nergi) mef'ûlü, (si mest-i şüd) mefâ'ilün, (dilem bâde) mefâ'ilü, (perest) fe'ül. Zân kelimesinden nûn sâkıt ve mest'iñ tâ-yı sâkini müteharrik ve kezâ bâdeden hâ-yı resmî sâkıt ve perestiñ tâ'sı da bir harf-i sâkin i'tibâr olunmuştur.

Kezâlik harf-i sâkiniñ ba'dinde vâkı' olan diğér harf-i sâkin dañi bu kabildendir ya'ni miyân-ı mısra'da müteharrik ve âhır-i 'arûz ve zarbda sâkin i'tibâr olunur. Mısra': (Yâr dâred bâz zîn bîmâr-ı 'âr) Taqtî'i (yâr-ı dâred) fâ'ilâtün, (bâz-ı zî bî) fâ'ilâtün, (mâr-ı 'âr) fâ'ilât. (Yâr), (bâz), (bîmâr) kelimelerinde ikinci harf-i sâkinler müteharrik, (zîn) den nûn sâkıt ve ('âr) da¹⁹⁰ bir harf-i sâkin i'tibâr olunmuştur. Ve kezâlik kendüden muqaddem iki sâkini hâvî olan tâ, mâ-kaqli ile birlikte müteharrik i'tibâr olunur. Mısra': (Suht-i dil zi iştiyâk kâst-ı ten der firâk) Taqtî'i

M^{18b} (Suht-i dil) müfte'ilün, (ziştiyâk) fâ'ilât, (kâst-i ten) müfte'ilün, (der firâk) fâ'ilât.

Suht kelimesinde hâ' ve tâ müteharrik ve kezâlik kâst kelimesinde sin ve tâ müteharrik i'tibâr olunup iştiyâk kelimesiniñ evvelinde olan elif sâkıt olmuştur. Ve eğer tâ-yı mezkûr telâffuza gelmezse taqtî'de sâkıt olur. Mısra':

Suht-ı dilem zi iştiyâk kâst-ı tenem der firâk. Taqtî'i (suht-i dilem) müfte'ilün, (ziştiyâk) fâ'ilât, (kâs-ı tenem) müfte'ilün, (der firâk) fâ'ilâtün. Suhtuñ ve kâstıñ tâ'ları taqtî'de sâkıt olmuştur. Ve eğer tâ-yı mezkûr mısra'larıñ nihâyetinde vâkı' olursa behe-meñâl taqtî'den sâkıt olur. Zîrâ hiçbir vechile 'arûzda üç sâkin cem' olmaz. Beyit:

¹⁸⁹ nûn-ı mezkûre taqtî'den sâkıt olur ise: M²'de bu bölüm yoktur.

¹⁹⁰ ('âr) da: M²'de "râ" ilâve edilmiştir.

Bende râ bâ tû dostdârî hest / Gerçi tû bende râ nedârî dost. Taqţî‘i (bende râ bâ) fâ‘ilâtün, (tû dosidâ) mefâ‘ilün, (riyi hest) fe‘ilât, (gerçi tû ben) fâ‘ilâtün, (de râ nedâ) mefâ‘ilün, (rî-yi dos) fe‘ilât. Bendeden hâ-yı resmiye ve tû‘den vâv ve dostdan tâ sâkıţ ve eğer fe‘ilât kelimesiniñ ‘ayını müteharrik ise dârî ve nedârîniñ yâ‘ları müteharrik i‘tibâr olunur ve eğer sâkin ise kezâlik

M^{23a} yâ‘lar dañi sâkin i‘tibâr olunur ya‘ni fe‘ilât mañbûn mañşûr veya¹⁹¹ fe‘lât mañtu‘ dır saññ. Ve kezâlik gerçiden ve bendeden hâ-yı resmiye ve tû‘dan vâv sâkıttır.

Ve kârd ve be-güzâred mişillü kelimelerde vâkı‘ olan dâl‘lar dañi bu kabildendir. (Mışra‘) (Kârd berdâşt kâr-ı û be-güzâred) Taqţî‘i (kâr berdâ) fâ‘ilâtün, (şî kâr-ı û) mefâ‘ilün, (begüzâr) fe‘ilât. Kârdden dâl ve dâştten tâ, be-güzâreddən dâl sâkıţ olmuştur. Güştâsib ve lührâsib emşâli kelimâtta vâkı‘ olan bâ‘lar dañi bu kabildendir. Mışra‘: (Çü Güştâsb râ dâd Lührâsb taht) Taqţî‘i (çügüştâ) fe‘ülün, (si râ dâ) fe‘ülün, (di lührâ) fe‘ülün, (si taht) fe‘ül. Çü‘den vâv güştâsb ve lührâsbdən bâ‘lar sâkıţ ve mâ-kablleri müteharrik i‘tibâr olunmuştur. İşbu mışra‘ *Kitâb-ı Şahnâme*‘dendir. Aşl-ı beyit: Çü güştâsb râ dâd lührâsb taht / Ferûd âmed ez taht berbest raht. Güştâsb’e pederi ya‘ni Lührâsb yüz yirmi yıl salţanattan soñra salţanatı terk edip Belh‘te ‘ibâdete meşğûl oldu ve Güştâsb’iñ salţanattan otuz sene mürûr ettikte Zerdüşt hakîm zuhûr edip âyîn-i meğânı bünyâd¹⁹²

M^{19a} Tá‘iyye-i Kübrâ‘ya yazmakta olduğumuz tercümeniñ evâñirinde Zerdüşt’ün zuhûru ve sebebe binâ-yı âyîn Zerdüşt’ü in-şâallâhü te‘âlâ tafşîl olunur ve *Tercüme-i Bürhân-ı Kâfir*‘da Zerdüşt ve Zertüşt maddelerine nazâr oluna. (Lührâsb) râbi‘-i selâţîn-i Keyâniyân’dandır, İbn-i Ervend bin Keypüşîn bin Keykubâd’dır. (Lührâsb) bî- mânend bir pâdişâh-ı ‘adâlet-küster ve ra‘iyyet-perver idi ve kendisiniñ dört oğlu var idi ki cümlesi ‘âkııl ve dâñâ ve şeci‘ ve tüvânâ idi. (1) Erdeşîr (2) (Şeydâsp) Bu ikisi Keykâvus’uñ duñter-i pâkize-añterinden kadem-nihâde-i sâñha-i vücûd olmuştur ve zevce-i diğerdən dañi iki ferzend-i ercmendi olmuştur.¹⁹³ (1) Zerîr (2) Güştâsb cümlesiniñ e‘kal ve eşca‘ı Güştâsb idi velâkin Lührâsb, Güştâsb’ı hor u hañîr ve bî-kadr

¹⁹¹ veya: M² “ve tâ”.

¹⁹² M²‘de bu sayfada bir sağı hâşiyeye var: “Dendi Ze[r]düşt aña kim yapmış mañviçün kitâb”. Bir sonraki sayfanın ilk kelimesi, bu sayfanın sonunda yer alan ve diğeri sayfayı işaret eden kelime değıl. İkinci nüshada da aynı şekildedir.

¹⁹³ Sol hâşiyeye: “Keykâvus Keyhüsrev’e ve Keyhüsrev Lührâsb’e salţanatı terk etmiştir”.

u zelîl tutardı. Güştâsb pederiniñ bu gûne hareket-i haķâret-âmîzinden dil-gîr olarak biñ süvâri ile cânib-i Hind'e müteveccihen firâr eylediği gûş-zede-i peder-i nâmdâr olduķta arķasından bir vezîr-i şâhib-i tedbîr irsâl edip geriye 'avdet ettirmiş ise de yine pederi 'âdet-i kadîmi üzere Güştâsb'ı tahķîr ve tezlîl etmekten ferâgat etmedi. Bir eyyâm soñra tek ü tenhâ firâr ve bilâd-ı Rûm'a ķudûm edip bir kaç sene Rûm'da evân-güzâr olduķta fazl ü kemâlî etrâfa intişâr ve¹⁹⁴ zekâvet ve ferâseti, ķuvvet ve şecâ'ati gün gibi âşikâr olduķta ķayşer-i Rûm kendisine damat ittiḥâz eyledi. Biraz zamân mürûrunda Mışır vâlisi İlyâs vezîr dâ'imâ ķaysere ser-keşlikte bulunduğundan ķayşer dil-gîr idi. Güştâsb'ı serdâr edip vâlî-i Mışır'ıñ cengine gönderdi. Güştâsb ğâlib gelip İlyâs'ı esîr, dest ü pâ-yı derbend-i zincîr, zelîl ü haķîr ederek dergâh-ı ķaysere taķdîm etti. Ķayşer Güştâsb'a bî-hadd ü ğâye nüvâziş ve dil-dârlıķlar eyledi ve 'inde mertebesi 'âlî ve ķadr u i'tibârî ğâlî oldu. Zamân-ı ķalîl mürûrundan soñra Lührâsb'ıñ cengi tedârikini müheyyâ eylesini 'arz eyledi. Ķayserin vükelâsı dediler ki: Lührâsb ķuvvetli bir 'azîm pâdişâhtır, bizim oña muķâbeleye tâb u tâķatimiz tâķtır. Güştâsb dedi

M^{23b} ki: Lührâsb benim babamdır, ben anıñ **ķuvvet** ve miknetiñ a'lâ bilirim. Eğer siziñ **M^{19b}** mu'âvenetiñiz olmazsa da ben kendi başıma bir cem'iyet ile gidip aña ğâlib gelirim. Güştâsb'ıñ bu kelâmı ķayşeriñ ğâyet hoşuna gitti. Güştâsb'a bî-hadd ü pâyân 'izzet ü ikrâm ve ta'zîm-i ihtirâm eyledi, (Lührâsb'a elçi ile bir nâme gönderdi ki mülk-i Îrân'ıñ nişfini baña terk et, benimle muşâlâḥa et ve illâ bi'l-cümle iķlîm-i Îrân elinden gider. Lührâsb nâme'yi okuduķta elçiden ķayşeriñ Mışır'a keyfiyet-i ğalebesini su'âl etti. (Elçi) Güştâsb nâmında Rûm'da bir pehlevân zuhûr eyledi. Pehlevân-ı mezkûru ķayşer, kendüye dâmâd edindi. O vâşîta ile Mışır'a ğalebe eyledi. (Lührâsb): Pehlevân-ı mezkûr ḥâzır-ı meclis olanlardan kime beñzer, deyû su'âl eyledi. Elçi Zerîr'e işâret eyledi. Lührâsb bildi ki bu belâ kendi oğlundan peydâ olmuştur.

Lührâsb ķaysere şu vechile cevap yazdı ki: Bir pehlevâna maġrûr olup dâ'ire-i ḥadd-i inķıyâddan ḥârice 'ubûr eyleme, zîrâ añdan ziyâde şecî' ve bahâdır pehlevânlar bende pek çoktur ve illâ yer ķaldırmaz leşker ile o ṫarafa hücûm, mülküñ târumâr ve seni perîşân-ı rûzigâr eylerim. Kemâ fi's-sâbık ya bâc ü harâcını gönder ve illâ mülk ü salṫanatıñ eliñden gider. Güştâsb'ıñ büyük birâderi Zerîr'i elçi gönderdi ve Zerîr'e dedi ki: Nâme'yi ķayşer verdikten soñra tenhâ bir maḥalde Güştâsb'a mülâķî ol ve de ki; pîr

¹⁹⁴ ve: M², de bu kelime yoktur.

olmuş olan pederin saña ettiği mu'âmeleden nâdim ve peşimân olup seniñ gaybubetden beri kârı nâle vü zârî olmuştur. Sen geldikte salṭanatı saña teslîm edip bir gûşede 'ibâdetle meşgûl olacaktır. Zerîr nâmeyi kayşer ba'de'l-i'tâ ol gice¹⁹⁵ ârâm u qarâr kalmayıp ol gice kendi menkûhası kayşeriniñ duhteri Ketâyûn ile yola girdi. Ma'a Zerîr Bulğar tariķiyle 'âzim-i cânib-i Îrân oldu. Güştâsb pederiniñ pâ-yı tahtına takarrüb ettikte Lührâsb bi'l-cümle erkân-ı devleti Güştâsb'ın istikbâline gönderdi. Huzuruna duhûl ettikte tahttan kıyâm ve qarşısında vaz' olunmuş olan taht-ı zerrîne iclâs etti. Üzerinden bir müddet mürûrunda bi'l-cümle erkân-ı devleti cem' edip Güştâsb'a itâ'atı **M¹10^a** vaşiyet etti. Ba'dehu tahttan inip Belḥ'te Hâne-i Hudâ nâmında olan ma'bede giderek 'ibâdet-i Hudâ ile meşgûl oldu. Tafşilâtı *Kitâb-ı Şâhnâme*'de meşûrdur.

Ve her bir elif-i müteharrik ki harekesini mâ-ḳabline nakl ederler, taḳṭî'den sâḳıṭ olur. Mıṣra': (Ḥarâbî-i men ezân nergis-i ḥumârî-peres) Taḳṭî'i (ḥarâbî me) mefâ'ilü, (ne zi en ner) fe'ilâtün, (gis-i ḥumâ) mefâ'ilün, (rî peres) fe'ilât. Ve ba'zı kere ḥarf-i yâ'dan soñra elif-i müteharrik vâḳı' olur ve eğer yâ telâffuza gelmezse taḳṭî'den sâḳıṭ olur. Mıṣra': (Reftî ez çeşm bordî ez dil-hûş) Taḳṭî'i (reftî ez çeşm) fâ'ilâtün, (mü bordî ez) mefâ'ilün, (dil-i hûş) fe'ilât.

Hurûf-ı melfûz-ı gayr-ı mektûbu ve kezâlik¹⁹⁶ hurûf-ı mektûb-ı gayr-ı melfûzu bu mezkûrâta münḥaşır zannetmeyeler belki ṭab'-ı mübtedîye ḥuşûl-i meleke içün bu ḳadar çî beyân olundu ve işbu bahş-i taḳṭî'-i 'arûz Mevlânâ 'Abdurrahmân Nûreddîn Câmî'den teberrûken aḥz olundu.

Bişnev î n ey çün şikâyet mîkuned

Ez cüdâyîhâ ḥikâyet mîkuned

Taḳṭî'i;(Bişnev î n ey) fâ'ilâtün, (çü şikâyet) fâ'ilâtün, (mîkuned) fâ'ilün, (Ez cüdâyî) fâ'ilâtün, (hâ ḥikâyet) fâ'ilâtün, (mîkuned) fâ'ilün. İn'den ve çün'den nûnlar sâḳıṭ olmuştur. (Bişnev) şın'ın fethi veyahut kesriyle olan şenîden maşdarından

¹⁹⁵ ol gice: M² "Güştâsb'ın ḥânesine gidüp vaşiyet-i pederi âteş-nâk bir şûrette taḳrîr eyledi ki Güştâsb'da" ilâve edilmiştir.

¹⁹⁶ kezâlik: M² "ve" ilâve edilmiştir.

M²4^a **emr-i** hâzırdır ve emr-i hâzırlar fi'l-aşl evvelinde bâ ile vaz' olunmuş olduğu *Bürhân-ı Kâfî*'nin evvelinde ve kezâlik kitâb-ı mezkûrde "derî" maddesinde taşrîh olunmuş.

(În) karîbe mevzû' ism-i işârettir ve müşârün ileyhi ney'dir. Ney, nûn'ın fethi ve yâ'nın sükûnuyla nây kelimesiniñ muhaffefidir ve nây sâz envâ'ından âlet-i meşhûredir ki birkaç nev'i vardır: Baṭṭâl ve şâh ve mansûr ve girift gibi ki 'Arabî'de mizmâr ta'bir olunur ve boğaz ve hulkûm ma'nâsına gelir ve nûn'ın kesriyle edât-ı nefydir ki 'Arabî'de olan lâ-yı nâfiye mevki'inde müsta'meldir. (Çün) vâv-ı meçhûl ile birkaç ma'nâya gelir: (1) Teşbih, (2) Tevķit. Hâfız kuddise sırruh buyurur. Beyit:

M¹10^b Hayâl-i rûy-ı tû çün be-güzêred bigülşen-i çeşm / Dil ez pey-i nazar âyed bi-sûy-ı revzen-i çeşm (3) Ta'lîl, (4) Şart, (5) Senet ve hüccet talebinde cırâ ma'nâsına isti'mâl olunur. (6) İstifsâr [ma'nâsınadır ki 'Arabî'de keyfe mürâdifidir ve lisânımızda nice ve nite ile ta'bir olunur. Hudâ-yı biçûn denilir ki]¹⁹⁷ zât-ı pâki 'ârîza-i istifsâr-ı keyfiyetten muḳaddes demektir, andan niteliksiz murâd olunur. (7) İstifhâm edâtı olur ve istifhâm gerek inkârî ve gerek ikrârî olsun. (8) Kelime-i ta'accüb olur ve bu çün kelimesiniñ âhîrinde olan nûn'ın işbât ve işkâtı câ'izdir.

(Şikâyet) hikâyet vezninde, bir kimse za'îf hâlini hikâyet eylemek ma'nâsınadır ve âhîrinde olan tâ'nın tavîl yazılmaqlığı kâ'ide-i Fars icâbındandır. (Mîküned) mî muzâri'e dâhil olur ise hâle tahşîs ve ba'zen tahşîn-i lafz ve tekmiî için olur ve eğer mâzîye duḥûl eder ise edât-ı hikâyet hâl-i mâzî olur. Küned kerdin maşdarından muzâri'dir. Râ hilâf-ı kıyâs üzere nûn'a ḳalbolmuştur ve kerdin eylemek ve etmek ma'nâsınadır. (Ez cüdâyîhâ) ez kelimesiniñ birçok ma'nâsı var ise de bunda on bir ma'nâsı zikr olunacaktır: (1) Beyân, bunda olduğu gibi. (2) İbtidâ' içündür ki bir mekân ve bir zamanın ibtidâsına delâlet eder. (Ez İstanbul tâ be Mekke mîrevem). (Ez kûçekî tâ be-hengâm-ı pîrî be-âmuhten meşgûl bâş.) (3) İntizâ' içündür ki bir mevki'den ayrılığı ifâde mevki'inde isti'mâl ederler (Ez dıraḥt mîve çîdem), (Ez û ḥarîdem). (4) Ta'lîl edâtıdır (Ez dîden-i şümâ feraḥ-nâk şüdem). (5) Nisbet içündür ki bir şey'in diğêr şeyden daha iyi ve daha fenâ ve daha ziyâde ve daha az olduğunu ifâde için isti'mâl ederler (în ezân bih-terest ve ân ezîn kemest) gibi. (6) İhtîşâş içündür (în esb ez ûst). (7)

¹⁹⁷ ma'nâsınadır ki 'Arabî'de keyfe mürâdifidir ve lisânımızda nice ve nite ile ta'bir olunur. Hudâ-yı biçûn denilir ki: Bu bölüm M² nüshasında yoktur.

Bir şey'in cinsini beyân içündür (în zarf ez tılâst) (8) Teb'îz içündür (ez evlâd-ı û dîdem). (9) Zarfîyet içündür (ezû çîzî nîst) derû çîzî nîst ma'nâsına. (10) Tecâvüz içündür (ezû güzêstem) gibi. (11) Zâ'id olarak kemâl-i şîve için isti'mâl olunur (ez yerây, ez pey, ez beher) lâfızlarında olan hemzeler gibi.

M^{11a} (Cüdâyîhâ) da yâ edât-ı maşdar ve hâ edât-ı cem'dir. (Hikâyet) kitâbet vezninde bir sözü veya bir haberi nakl u rivâyet eylemek ma'nâsınadır. (Hulâşa-i tercüme-i beyt-i lâtif): Dinle bu nây ne keyfiyetle şikâyet ediyor? Nâyın şikâyeti hakîkate şikâyet

M^{24b} değildir, belki ayrılıkları **şikâyet** şûretinde hikâyettir. Bi'l-cümle kadîm nüshalarda (în ney) yazılmış olduğu ve kezâlik şikâyet hikâyetten muḳaddem bulunduğu Anḳaravî kuddise sırruh ḥazretleri daḥi o nüshayı ihtiyâr etmiş ise de ḥîn-i ṭab'ında ṭabî'den sehven hikâyet şikâyetten muḳaddem konulmuş. Ḥattâ bu fakîr müte'addid nüsha-i ḳalemiyye-i mu'tebereye mürâca'at ettim ve 'ibâresini şu vechile buldum: İşt bu ney nice şikâyet eder, şikâyet değil belki cüdâlıklardan olan ser-güzeştin hikâyet eder. Ve kezâlik Bursevî İsmâ'îl Ḥaḳḳı kuddise sırruh ḥazretleri daḥi bi'l-cümle nüsaḥ-ı kadîmde şikâyet, hikâyetten aḳdem ve hikâyet muḳaddem yazılmış olan nüshalar sehv olduğunu iddi'â buyururlar. (Tafşîl) Ḳale Ḳapısı Dergâhı'nda ḥazret-i şâriḥden soñra seccâdenişîn-i irşâd olan Âdem Dede kuddise sırruh ḥazretlerinin¹⁹⁸ nüshasından istinsâḥ ve merḥum müşârun ileyhin çend 'adet diğerk nüshalarıyla muḳâbele ba'dehû Konya'yı teşrifinde Oşman bin 'Îsâ el-Mevlevî'niñ ḳaddesallâhu sırrahüma ravza-i muṭahhara-i cenâb-ı pîr-i dest-gîrde olan nüsha-i şerîfiyle muḳâbele eylemiş olduğu nüshada daḥi şikâyet hikâyetten aḳdemdir. Ğanem Dede kuddise sırruh ḥazretlerinin ḳalem-i müşkîn raḳamıyla mektûb *Şerḥ-i Anḳaravî* niñ altıncı cildiniñ âḥirinde cenâb-ı 'Oşmân bin 'Îsâ el-Mevlevî'niñ yazmış olduğu *Meşnevî-i Şerîf* in târîḥi altı yüz altmış sekiz olduğu maşarraḥtır.

Ma'lûm ola ki Perzinli 'Ali Dedeniñ yazmış olduğu *Meşnevî-i Şerîf* ve Ğanem Dede'niñ ḥattıyla olan cild-i sâdis Anḳaravî 1324 senesi şevvali beşinci gece, çehârşenbe, taḳrîben iki biñ cild kütüb-i nefisem ile birlikte Yeniḳapı Mevlevîḥânesi ḥarîḳında muḥterîḳ olmuştur.

¹⁹⁸ ḥazretlerinin: M² "mürîdânından Perzinli 'Ali Dede'niñ, 'Ubeyd Dede kuddise sırruh ḥazretlerinin" ilâve edilmiştir.

Ve cenâb-ı Çelebi Hüsameddîn dâme feyz ü rûhâniyyetihî ‘alâ ru’ûsü’l-muhibbîn ilâ yevmi’d-dîn kendi mahdûm-ı mükerrerleri-çün yazdırmış olduğu *Meşnevî-i Şerîf*’te de kezâlik şikâyet

M^{11b} hikâyetten akdemdir ve yirmi ‘adet nüsha-i kadîme-i mu‘tebere ki mezkûr harîkdan muqaddem nezd-i dervîşanemde mevûd idi, cümlesinde evvelâ şikâyet ve ba‘dehû hikâyet muharrer olmuş idi. Ve ma‘nâ cihetinden şikâyetiñ muqaddem olması müreccahtır zîrâ hikâyet muqaddem olan nüshaya şî‘r: (Be-derd-i Vassaf¹⁹⁹ türâ hükm nîst hûş derkeş ki herçi sâkî-i mâ kerd ‘aynü’l-leţâfet) muqtezâsınca aşhâb-ı kemâl hâkķı bi’l-cümle zerrât-ı kâ’inâtta mutaşarrıf ber heme-hâl müşâhede ederler ve ‘azâbı ‘ayn-ı ‘uzûbet ve celâli ‘ayn-ı cemâl olduğunu ‘ayne’l-yaķın ve belki hâķķa’l-yaķın bilirler diyerek su’âl vârid olur. Ve su’âl-i mezkûre vücûh-ı müte‘addide ile cevâb i’tâ olunur ise de (in-şâ‘allâhu te‘âlâ tafşîlen zikr olunacaktır) def‘ ref‘den evlâdır kâ‘idesi daķı bu nüshayı müreccahtır.

Ve kezâlik cenâb-ı pîr-i dest-gîr kıddesenallâhu bi-sırrihi’l-münîr hâzretleriniñ âtîde (*Meşnevî*): Men zi cân-ı cân şikâyet mîkûnem / Men neyem şâķ hikâyet mîkûnem Beyt-i dil-nişîni de bu iddi‘âlî işbâtta bir bürhân-ı kâtı‘ olduğu gibi bir tarz-ı hâķimânede de bu beyt-i lâţîfî şerh u beyândır. Bir mîktar daķı şerrâh rahîmehullâh hâzerâtıñ kelâmını naķl ü ityâna şuru‘ olundu.

(Bîşnev ez ney çün şikâyet mîkûned ilh. Cenâb-ı pîr-i dest-gîriñ kıddesenallâhu bi-nûrihi’l-münîriñ bîşnev ile olan hıţâbı hıţâb-ı ‘âmdır ve kitâbı bîşnev **M^{25a}** ile taşdirde semere-i istimâ‘ olan ‘ilme’l-yaķın ‘ayne’l-yaķından ve ‘ayne’l-yaķın hâķķa’l-yaķından akdem ve kezâlik şerî‘at tarîķattan ve tarîķat hâķîķattan muqaddem olduğuna işâret buyururlar. Nitekim²⁰⁰ hadîs-i şerîfte eş-şerî‘atü aķvâlî ve’t-tarîķatü ef‘âlî ve’l-hâķîķatü ahvâlî ve’l-ma‘rifetü esrârî²⁰¹ burulmuştur.

Ve (ney)den murâd enâniyyeti fânî ve mertebe-i beķâ billâhta bâķî olan velî-i kâmil ve mürşid-i âgâh-dildir. Veyaķut bilâ-te’vîl nây müte‘ârifdir ve te’vîl etmeye ihtiyaç yoktur. (r.ż.) (r.ż. : Mirzâ Muhammed Rızâ’ya remzdir ve şerhiniñ ismi

¹⁹⁹ be-derd-i Vassaf: M² “şî‘ridir ve Vassaf”.

²⁰⁰ nitekim: M² “niteki”.

²⁰¹ Aclûni, *Keşfu’l-hafâ*, II, 4.

Mükâşefât-ı Rızavî dir²⁰².) Neyden murâd velî-i vâsıl ve insân-ı kâmil olan zât-ı Mevlânâ min-küllî'l-vücûh evlânâdır. Egerçi zât-ı mübârek pür-bereketleri dâ'imâ 'ayn-ı vişâldedir ve iştikâları Hoca Hâfız'ın nazm-ı dilârâsına

M^{12a} müşâbih ve muţâbıktır. Hâfız kıddise sırruh:

Bülbülî berg-i gülî hoş-renk der minkâr dâşt / Enderân berg-i nevâ hoş nâlehây zârdâşt
Güftemeş der 'ayn-ı vaşl in nâle vü feryâd çîst/ Güft mârâ şîve-i ma'sûk der in kârdâşt
Ve 'âlem-i kudsten müfâraķat buyurup bu 'âlem-i ibtilâda ķabz u başt ihtimâli de vardır
ki (müşâhedetü'l-ebrâr beyne't-tecellâ ve'l-istitâr) dır ve tecellî-i cenâb-ı Hudâ'ya hadd
ü ğâye olmadığı gibi bu tâ'ife-i 'aliyyeniñ zevķ u şevķ u iştîyâķlarına dağı pâyân u
nihâye yoktur.(Kıble-i 'âlem Hacı Hâfız Muhammed İmdâdullâh Şâhib kıddise sırruh)
müşârün ileyiñ sekiz sene miķdârı zîr-i terbiyesinde bulundum ve kendisinden
hâriķu'l-'âde pek çok ahvâl müşâhede eyledim. (Bişnev) ilh. bişnev ile hitâb, bi'l-cümle
tâlib-i şâdık ve mürîd-i muvâfıķadır ki mişķale-i riyâzât ve mücâhedât ile âyîne-i
idrâkini mücellâ ve muşaffâ ederek sırr-ı nâle-i nâyı istimâ'a muķtedir ve esrâr-ı pûşîde-
i neġamâttan habîr ola yoġsa bî-maġz u idrâk olan 'avâm-ı ke'l-hevâm murâd deġildir.
Zîrâ 'indlerinde şadâ-yı nây ve âvâz-ı cân-fezâsı bir hevâ-yı bî-ma'nâ ve muħarrik-i
şehvet ve hevâdır. İntehâ.

Ma'lûm ola ki semâ' fî hadd-i zâtihî mübâhtır. Kerâhet ve tahrîm emr-i
hâriciden neş'et eder. Nitekim İmâm-ı Kuşeyrî risâlesinde ve İmâmü'l-Harameyn Ebû
Tâlib Mekkî *Kûtü'l-ķulûb* unda ve İmâm-ı Gazzâlî *İhyâ'ü 'ulûm* unda ve 'Ömer
Sühreverdi *'Avârifü'l-ma'ârif* inde ve 'Abdü'l-ġanî Nablusî (*İzâhu'd-delâlât fî
Semâ'i'l-âlât*) risâlesinde ve sâ'ir e'imme-i şûfiyye te'lifâtlarında îzâh ve beyân ve
ibâhâtı haķķında bürhân-ı bî-pâyân serd ü ityân etmişlerdir rızvânullâhi te'âlâ 'aleyhim
ecma'in (ķuvvetî gird-i hayalât-ı derûn) ilh. Şerhinde Hudâ nasîb eder ise tafşîlât i'tâ
olunur ve burada da bir zerrecik ketb ü imlâ olunur. 'Abdü'l-ġanî Nablusî (*İzâhu'd-
delâlât fî Semâ'i'l-âlât*) risâle-i nefîsesinde buyururlar ki; biz tegannî ve istimâ'ının
'ale'l-ittlâķ tahrîm u ibâhatıyla hüküm etmekliğimiz câ'iz deġildir, belki ahvâl ü eşķâsın
ve erbâb-ı riyâ' ve ihlâsın

M^{12b} ihtilâfiyla hüküm dağı muhtelifdir. Li-ecl-i hâzâ semâ' üç kısıma münķasımdır: (1)
(Harâm-ı maġz) dır. Bu hüküm dağı ekşer civânlar ve şehevât ve lezzât üzerlerine ġalîb

²⁰² Rızavî' dir: M² "minhu" ilâve dilmiştir.

ve bâtinları hubb-i dünyâ ile memlû ve derûnları hubb-ı sivâ ile dolu olan kimseler hakkında. Zîrâ semâ‘ tabî‘atta gâlib olan şey’i tahrik eder ve semâ‘ bunların hakkında mezmûm olan şîfâtı ve ahlâk-ı seyyi’âtı muharrik olur ve bâ-huşûş ki bizim

M^{25b} zamânımızdaki **ahvâlimiz** mükedder ve a‘mâlimiz fesâda müşkildir. (2) Mübahıtır ve semâ‘ın ibâhatı şol zevât hakkında ki istimâ‘, şavt-ı hüsnden ancak hazz ü naşîbi sürûr u hubûr u telezzüz ü bî-fütûrdur veyahüt bir şâdık-ı gâ‘ibi tezekkürden hâşıl olan endûh u gamı veya kalben ta‘alluğu olan fevt olmuş aḥbâbı taḥatturdan peydâ olan dâğ u elemi izâle ola. (3) (Mendub) tur ve bu kısım mendub şol zevât-ı kirâma mahşûştur ki muḥabbet-i ilâhî ve iştiyâk-ı likâ-ı şamedânî üzerlerine gâlib olduğundan semâ‘ bunlarda olan şîfât-ı mücerrede ve ahvâl-i mes‘ûdeyi muharrik olur ve kimde ki ‘inde’s-semâ‘ kerâmât-ı ilâhiye ve mevâhib-i rabbâniye zâhir olur ise anın hakkında semâ‘ mendubtur. Üç kısmın beyânı nihâyet buldu ve bu kısım-ı şâliş şâhib-i şıdk u şafâ ve mevşûf-ı ihlâş u vefâ olan şûfiyenin semâ‘larıdır ki ilâ yevmi’l-kıyâme her bir ‘aşırda mevcûddurlar. Cenâb-ı Hudâ anları ve a‘mâllerini ekdâr-ı kevnîyeden hıfz buyursun âmin.

Fi’l-haḳîkat-i zî şûfiyede bir gürûh-ı mekrûh zâhir olmuşsa da şûfiyye-i ‘âmilîn ü kâmilîn-i fâzılîne anların riyâ ve fışk u fesadlarından bâzâr-ı şûfiyyeye kesâd gelmez ve şûfiyye şuver u eşkâlinde olan füreḳa sebebiyle sûfiyân-ı aşḥâb-ı vecd ü hâlât ve şâfiyân-ı zümre-i kemâlâta ta‘n u teşnî‘ tecvîz olunmaz ve kezâlik nitekim libâs-ı fuḳahâda zuhûr eden câhil bir tâ‘ifeden nâşî fuḳahâ-i ‘âmilîn ü kâmilîn maṭ‘un olmaz. (Hulâşa) ilâ yevmi’l-kıyâme her bir tâ‘ifede muḥliş-ı muvâfık ve kâzib-i münâfık mevcûd bulunur ve eğer bu tavâ’iften bir zümre ta‘n olursa ehl-i fesâdı

M^{13a} murâddır ve eğer medḥ u senâ olursa memdûḥ olan şuleḥâsıdır. Fuḳahânın muṭaşavvıfe ‘aleyhinde olan ta‘n u teşnî‘leri ancak ehl-i fesâdı hakkında ve taḳbîḥ-i a‘mâllerinden daḥi ḡarazları taḳbîḥ-i a‘mâl-i ehl-i fesâddır, bâ-cem‘ihim zümre-i şûfiyyeyi irâde etmemişlerdir. Şûfiyye ‘aleyhinde irâd olunan ... ‘ibârelerinde olan karâ’in delîl-i vâzîḥadır. Nitekim (*Kenz*’de) *Kitâb-ı Kerâhef*’te şâhib-i *Kenz*’in (kerihün külli lehv) ḳavli şerḥinde ‘allâme ‘Aynî Ḥanefî rahmetullâhi ‘aleyh li-ḳavliḥ şallâllâhu ‘aleyhi ve sellem (külli le‘ibün ibn-i âdeme ḥarâmun illâ selâsete melâ‘ibeten e’r-racûlû ehlehû ve te’dîbehû liferasihî münâzaletihî li ḳavsihî)²⁰³ ve hâzâ naşsun şarîḥun fî

²⁰³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/144. Hadis farklı lafızlarla rivâyet edilmiştir.

tahrîmin rakşillezî tusemmihi'l- mutaşavvifetü'l- vaqt ve's-semâ'u't-ı tayyib ve innemâ hüve fihî envâ'u'l-fıskî ve envâ'u'l-'azâbî fî'l-âhîrati intehâ kelâmuhû. Sen cenâb-ı 'Aynî'niñ kelâmını añla ve muṭlaқа rakş u deverân ve istimâ'-ı şavt-ı hüsnüñ hürmetiyle hükmetme ve nazar et ki cenâb-ı 'Aynî mutaşavvifetü'l-vaqt ile kayd eyledi, rakş u semâ' u şûfiye demedi. Ve cenâb-ı Sa'dî kâdesallâhu sırâhu's-sâmîden birkaç beyit taḥrîrî ḥâtıra ḥutûr etti:

Güftâr ender-i semâ'-ı ehl-i dil

Eger merd-i 'aşķî gem-i ḥ'îş gîr / Ve ger ne reh-i 'âfiyet pîş gîr

Meters ez muḥabbet ki ḥâket küned / Ki bâķî şevî ger helâket küned

Nerûyed nebât der ḥubûbest²⁰⁴ / Meger ḥâk bervey bigereded nuḥest

Türâ bâ ḥaķķ ân âşinâyî dehed / Ki ez dest ḥ'îşet rehâyî dehed

Ki tâ bâ ḥûdî ki²⁰⁵ der ber-i ḥudâ râh nîst / Ve zîn nûkte cüz beḥod âgâh nîst

Ne muṭrıb ki âvâz pâ-yı setûr / Semâ'at eger 'aşķ dârî u şûr

Meges pîş-i şûrîde-dil per nezed / Ki ô çün mekes dest ber ser nezed

Ne bum dâned âşüfte sâ mân ne zîr / Be âvâz-ı mürģî benâled faķîr

M²6^a Serâyende ḥod men negerded ḥamûş / Velîken ne her vaqt bâzest gûş

Çü şûrîdegân mey perestî künen / Be âvâz-ı dölâb mestî künen

Bi çerḥ ender âyend dölâb vâr / Çü dölâb ber ḥöd begiryend zâr

Be teslîm ser der girîbân berend / Çü tâķat nemâned girîbân derend

Mekün 'ayb-ı dervîş-i medhûş u mest / Ki ğarķest ez ân mîzened pâ-yı u dest

Güftâr der beyân-ı ḥaķîķat-i semâ'

Ne ğûyem semâ' ey birâder ki çist / Meger müstemi' râ bedânem ki kist

Gû ez burc-i ma'nâ per ü ṭayr-ı ô / Firişte fûrûmâned ez seyr-i ô

Ve ger merd-i lehvest u bâzî u lâĝ / Kāvî-ter şevd dîveş ender dimâĝ

Çe merd-i semâ'at-i şehvet-perest / Be âvâz-ı ḥoş ḥafte ḥîzed ne mest

Perîşân şevd gül bebâd-ı seḥer / Ne hîzem ki nekâfireş cüz teber

Cihân pür semâ'at u mestî u şûr / Velîken çe bîned der âyine kûr

Ne bînî şotor ber şadâ-yı 'Arab / Ki çûneş bi rakş-ı ender âred ṭarab

Şotor râ çü şûr u ṭarab der serest / Eger âdemî râ nebâşed ḥarest

²⁰⁴ Der ḥubûbest: M² "ḥubûb der est".

²⁰⁵ ki: bu kelime M² nüshasında yoktur.

M^{13b} Hikâyet

Şeker-leb civânî ney âmûhtî / Ki dilhâ der âteş çü ney sûhtî
Peder bârhâ bânķ bervey u²⁰⁶ zedî / Bitondî u âteş derân ney zedî
Şebî ber nevâ-yı püser gûş kerd / Semâ'eş perîşân u medhûş kerd
Hemî güft u ber çehre efkende hûy / Ki âteş bimen der zed in bâr-ı ney
Ne dâni ki şûrîde hâlân u mest / Çerâ der feşânend der raķş dest
Güşâyend derî ber dil ez vâridât / Feşânend serdest ber kâ'inât
Helâleş büved raķş ber yâd-ı dôt / Ki her kâstîneş ki cânî derûst
Girifte ki merdâne-i der şınâ / Birihne tüvânî zeden dest u pâ
Biken hırķa-i nâm u nâmûs u rızķ / Ki 'âciz büved merd-i bâ câme ğarķ
Ta'alluķ hıcâbest u bî hâşılî / Çü peyvendhâ bigoselî vâşılî
Ve *Gülistân*'da buyururlar: Dâni merâ çi güft ân²⁰⁷ bûlbûl-i seherî / Tû hod çi âdemî gez
'aşķ bî-haberî
Oştör bi-şî'r-i 'Arabî²⁰⁸ der hâletest u tarab / Ger zevķ nîst türâ kej tab' cânverî (velehu)
Ve 'inde hubûbü'n-nâşirâtî 'ale'l-hamî / Tembel ğaşûnü'l-bân li'l-hacerî's-şaldi
(velehu)
Bizîkreş her çe bînî her çe bînî der hûrûşest / Dilî dâned derîn ma'nâ ki gûşest
Ne bûlbûl ber güleş tesbîh h'ânîst / Ki her hârî be tesbîheş zebânîst. Hikâye-i manzûme:
Dûş mürġî bi-şubh mînâlîd / 'Aķl u şabrem biberd u tâķat-i hûş
Yekî ez dôtân-ı muhlis râ / Meger âvâz-ı men resîd bigûş
Güft bâver nedâştem ki türâ / Bâng-i mürġî çünîn küned medhûş
Güftem in şart âdemiyet nîst / Mürġ tesbîh-h'ân u men hâmûş (Lâ'edri)
Herkes ez defter-i gul fehm-i ma'ânî neküned / Şerh-i in defter-i nenüvişte zi bûlbûl
bişnev. Mevlânâ Câmî kuddise sirruhu's-sâmî'niñ *Sayhatü'l-Îrânî* niñ otuz dördüncü
'akdinden daķi bir kaç beyit taķrîr olundu:
(Ey derîn h'âb ki bî-haberân / Bîhaber hufte çü kûrân u kerân
Ser ber âver ki derîn perde serâ / Mîresed bâng-i sürûd ez heme câ
Bûlbûl ez minber-i gül naġme nüvâz / Kamerî ez serv sehî zemzeme-sâz

²⁰⁶ u: Bu harf M²'de yoktur.

²⁰⁷ ân: M² "in".

²⁰⁸ 'Arabî: M² "'Arab".

Fâhte çenber def kerde zi şevk / Ez nevâ geşte celâcil-zen-i zevk
 Lahñ-i kavvâl şüde şavma‘a gîr / Ne mürîd ez dem-i ô cüste ne pîr
 Muṭrib ez maştaba-i dürr keşân / Dâde ez menzil-i maṣṣûd nişân
 Yâd-ı ney ber dil-i mestân şabûḥ / Feth kerde heme ebvâb fütûḥ
 ‘Ûd ḥâmûş biyek mâleş gûş / Kûdek âsâst ber âverde ḥurûş
 Çeng-i bâ ‘aql reh-i ceng-zede / Reh-i şad-dil biyek âhenk-zede
 Tâ‘ib kâse şikeste zi şarâb / Be yekî kâse şüde mest ü ḥarâb
 Pîr-i râhib şüde nâḳûs zenân / Nevbetî maḳrame(?) ber kevs-i zenân
 Bâṅ ber dâşte mürġ-ı seḥerî / Kerde ber ḥufte-dilân perde derî
 Maḳar ez râḥat-dil ber kende / Kerde şad mürde beyâ ḥayy-i zinde
 Çarḥ der kerd ezîn bâṅ-i nevâ / Kûh der rakş ezîn şavt ü şadâ
M¹14^a Hergiz ez cây nemî ḥîzî tû / Allah Allah çe girân çîzî tû
 Hîç dâni çe girân bâşed fl / Besteş ez pîşe-i er zîr-i şakîl
 Zîr-i ân bâr-i girân cân dâde / Poşte ber poşt zi pâ üftâde
 Ger nesenced ḥurûş bâ tû behem / Bâ bedeş ez beste-i bisiyârî kem
M²6^b Sâ‘atî terk-i girân cânî kün / Şevk râ silsile cünbânî kün
 Bigosel ez pâ-yı ḥod in lenger gil / Gâm-ı zen şev besûy-ı kişver-i dil
 Âstîn ber ser-i ‘âlem efşân / Dâmen ez tîynet-i âdem efşân
 Seng-i ber şîşe-i nâmûs endâz / Çâk der ḥırķa-i sâlûs endâz
 Herçi bendest bikeş ez vey pâ / Herçi ḥuşet tû ken zân cây
 Nağme-i cân şinev ez çeng-i semâ‘ / Sayḥa ez cism be âheng-i semâ‘
 Heme zerrât-ı cihân der rakşend / Rû nihâde bi-kemâl ez naḳşend
 Tû hem ez naḳş ḳadem neh bi-kemâl / Dâmen efşân zi şer câh u celâl
 Zîn sürûdend behâyem ḥâyem / Tû ezîn gûne ḡanâyem nâyem
 Ḥ‘âb begüzâr ki bî ḥ‘âbî biḥ / Dîde râ sürme-i bî ḥ‘âbî neh
 Ḥayf bâşed ki bedân çîşe şütr / Bâşed ez lezzet-i in zemzeme pür
 Tû bedîn debdebe-i insânî / Zân şadâ çün debbe ḥâlî mânî
 Hikâyet:
 Şûfî râ yakîn mî peymûd / Pâ be meydân-ı tevekkül mey sûd
 Rûz der bâdiye mî bered bi-şeb / Yek şebî zindei ez ḥayy-i ‘Arab

Âmedeş der reh²⁰⁹ ân bâdiye pîş / Sâhateş şem siyeh hâne h^viş
 Kerd der sâhat-i ân hâne nigâh / Dîd şeb-renk gulâmî çün mâh
 Der gıl ü bend zi kerdên tâ pây / Kudreteş ney ki be cünbed ez cây
 Ber zemîn rû-yî tevâzu‘ mâlîd / Pîş-i mihmân tazarru‘ nâlîd
 Ki bûd h^vâce-i men ehl-i kerem / Ne nehed cüz be-reh-i luţf-ı kadem
 Neşevêd şûd revîş-i îhsân râ / Neküned reh sühan-ı mihmân râ
 H^vâh ez u ‘afv-i günahkârî-i men / Raḥm ber ‘acz u giriftârî-i men
 H^vâce çün rûy be mihmân âverd / Ez pey-i ta‘me-i ô h^vân âverd
 Güft engüşt be h^vânet nezenem / Tâ nebaḥşî güneḥ-i îñ siyeh
 H^vâce güftâ güneheş baḥşîdem / Lîk bişnev ki çî ez vey dîdem
 Şotorân bûd merâ cümle necîb / Der hüner nâdire der şekl-i ‘acîb
 Kûhkûhân-ı heme u deşt neverd / Poşt u poştân heme u şahrâ kerd
 Gergedân vâd besî nîrûmend / Fîl kerdâr u tûnûmend u bülend
 Saḥt refîâr terâz-ı şarşar-ı ‘âr / Çü irem peyker-i şân zât-ı ‘imâd
 Ez sefer vâşıta-i rûzî men / Vez ceres-i nevbet-i firûzî men
 Der se rûze reh ezîn ser menzil / Gerdişân bârgerân müsta‘cil
 Vü zi şadâ-yî şavt-ı tarab zây keşîd / Tâ beyekrûz bedîn cây resîd
 Bârişân çün begüşâdend behem / Ber giriftend heme râh ‘adem
 Nîst eknûn ki dil ez guşşa berem / Cüz be şahrâ-yî ‘adem reh siperem
 Güft şûfî beḥudâvend gulâm / Kây be dil cû’î men kerde kıyâm
 Hestem ez vaşf-ı hoş-âvâzî-i ô / Ârzûmend şadâ-yî sâzî-i ô
 H^vâce güfteş şadâ ken âgâz / Dâd kânûn şadâ sâzî sâz
 Bûd şûfî bi-edeb be-nîşiste / Şotorî ber nazâr-ı ô beste
 Şûfî ez zevk-i girîbân zed çâk / Vez cihân bî-ḥaber üftâd be-ḥak
 Ve ân şotor kerd resen râ pâre / Rûy der bâdiye geşt âvâre

M^{14b} Temhîd-i Muḥaddime-i Ebḥâş-ı Âtî

Ma‘lûm ola ki insân-ı kâmil şerî‘at, tarîkat ve ḥaḳîḳatte tamâm ve kâmil olan
 zât-ı pür-fezâ’ildir. İzâḥ-ı merâm ve tavzîḥ-i beyândan nâşî ‘ibârât-ı diğêr ityân olundu.
 Akvâl-i nîk ü güzide ve ef‘âl-i hûb u pesendîde ve aḥlâḳ-ı ḥamîde şâḥibi ve menâzil-i
 seyr-i sülûku ‘ârif ü dîde olan zât-ı nâdîde-sıfâtîr ve bi’l-cümle sâlikânîñ seyr u

²⁰⁹ reh: M² “râh”.

sülûkları bu dört şey'i kemâle îşâlden nâşîdir. Bu ta'riften insân-ı kâmilî 'ârif ve kemâlâtına bir nebze vâkıf olduñsa vâkıf ol ki bir takım neseb ü i'tibârata binâ'en insân-ı kâmilî bir çok esmâ-ı muhtelifle ile müsemma kılmışlardır. Şems-i münîrden bir zerre ve deryâ-yı muhîtden yek katre beyân olunur. Şeyh, pîr, mürşid, reh-nümâ, hâdî, mehdî, dâna, bâliğ, kâmil, mükemmel, mükemmil, câm-ı cem, câm-ı cihân-nümâ, âyîne-i Sikender, âyîne-i cihân-nümâ, âyîne-i kîtî-nümâ, pîr-i muğân, pîr-i harâbât, tiryâk-i ekber, iksîr-i a'zam, 'Îsâ, Mûsâ, Hızır, Süleymân ve daha nice esmâ ile tesmiye olunmuştur. Ey dervîş-i dil-rîş, tamâmen cümle-i mevcûdât ve zühûr-ı cemi'-i kâ'inât bir şahıf menziline'dir ve insân-ı kâmil o şahıfın rûhu mertebesindedir ve ba'zı ehl-i kemâl kâ'inâtı bir dıraht-ı meyvedâra ve insânı meyvesine ve insân-ı kâmilî insânların hûlâşasına teşbîh buyurmuştur²¹⁰ ve insân-ı kâmil 'ilmi ile bu dırahtı bi-tamâmihî muhîtdir ve insân-ı kâmile eczâ-yı kâ'inâtın bir cüz'-i nâçiz daği pûşîde ve

M^{27a} mestûr kalmamıştır. İnsân-ı kâmil, 'ârif-i billâh, vâsıl-ı ilâllah olmuştur. Ve bu 'irfândan sonra haqâyık-ı eşyâyı kemâ hiye bilmiştir ve görmüştür. Sâlik-i ilallah tekâmîl-i sülûkden sonra râhat-resân-ı halk olmağtan maqbûl ve mergûb bir kâr-ı hûb ve tâ'at-i maqbûb görmediler ve en büyük râhat-ı halk tahsîl-i rızâ-yı Haqq'ta olduğundan leyl ü nehâr pend ü naşîhati kendilere kâr ittihâz ettiler ki müstemi' ve mütenaşıh olanlar 'azâb-ı dünyâ ve âhiretten râst-kâr olalar ve sa'âdet-i dâreyni bulalar ve bu maqlûkâta rahmet-i 'uzmâ ve sa'âdet-i kübrâdır, buña binâ'en bi'l-cümle peygamberâna rahmet-i âlemyân denildi. Maqşad-ı akşâ²¹¹

M^{15b}

M^{210b}

Bend bügsil bâş âzâd ey püser

Çend bâşî bend-i sîm ü bend-i zer

(Bend) çend vezninde bâğ ve buğâğı ma'nâsınadır ki kayd ta'bîr olunur, bunda murâd ta'alluk-ı ma'nevîdir ki kuruntu ta'bîr olunur. (Bügsil) bâ tahsîn-i lâfz ve tekâmîl-i vezn içündür, (güsîl) güsîlhten maşdarından emr-i hâzîrdır, güsîlhten kâf-ı Fârisî ile müte'addî ve lâzım olarak isti'mâl olunur. Üzüp kıparmak ve üzülp kıparmak, bunda

²¹⁰ ve insanı meyvesine ve insân-ı kâmilî insanların hûlâşasına teşbîh buyurmuştur: M²'de bu ibâre yoktur.

²¹¹ Buradan M^{210b}'ye kadar sayfalar boş. Sayfa bağlantıları göz önüne alındığında bir ya da birkaç sayfa eksik olmalı.

üzüp kıpar demektir,(bâş) bâşîden maşdarından emr-i hâzırdır ol demektir, (âzâd) başı boş istediğı yere gider bir kimse, zîr-i hükmünde olmayan kıl âzâdı bu ma'nâdan me'hûzdür. Ehl-i tahkîk 'indinde âzâd ol kimsedir ki 'avâyib-i zâhire ve 'avâyık-ı bâtınadan kırtulmuş ola.(Ey) hemzenî kesri ile²¹² harf-i nidâdır, (püser) bâ-yı Fârisî'niñ zammı ve kesriyle oğlu ma'nâsınadır, (çend) pend vezninde bunda tâ bigi ve ne vakte kıdar ma'nâsınadır (bend-i sîm) der maḥzûf der bend-i sîm demektir, bend-i sîm izâfet-i lâmiyyedir gümüşüñ kıydında demektir ve (bend-i zer) de bend-i sîm gibidir. (Bend bügsil) kıyd-ı ma'nevîyi mücâhede ve riyâzât ile üzüp kıpar, (bâş âzâd) bend-i mâ-sivâ ve kıyûd-ı heves ü hevâdan âzâd

M¹16^a ol. (Ey püser) ey benim evlâdım, (çend bâşî) ne vakte kıdar olacaşıñ, (bend-i sîm) gümüş kıydında esîr, (ve bend-i zer) altın kıydında esîr. Hülâşâ eğer puhte ve muḥabbet-i Hudâ ile varlığını yakmış olan merdân-ı Hudâ ve maḥbûbân-ı kibriyânîñ aḥvâline vukûf istersen; ey benim evlâdım evvelâ 'alâ'ık-ı sivâ, 'avâyık-ı hevâdan ve ḥubb-i câh-ı dünyevî ve merâtib-i uhrevîden âzâd ol.

Tû kez sarây-ı tabî'at nemî revî bîrûn / Kücâ begûy ḥaḳîkat sefer tuvânî kerd

Ne vakte kıdar ve ne zamâna dek sîm ü zerriñ bendinde ve sivânîñ yedinde esîr olacaşıñ?

Mâ-sivâ naḳşına iğne kıdar olma dil-bend / Ehl-i tecrîdi yolundan alıķor bir sûzen

Der tecerrüd rişte-dârî ez ta'alluķ sehl nîst / Sûzenî der râh-ı 'Îsâ sedd-i âhen mî şevd

Cenâb-ı Mevlânâ min külli'l-vücûh evlânâ ḥazretleri puhte olmanîñ ve kemâl bulmanîñ tarîķi bu beyt-i laṭîf ile ta'lîm ü tefhîm buyurdular ve püser ile ḥiṭâb buyurmaları sîm ü zerre dil-dâde olmaķ maḳâm-ı tufûliyyet olduķunu iş'âr buyurdular.

Ger birîzî baḥr râ der kûze'i

Çend künced kısmet-i yekrûze'i

Ve bu beyt-i dil-ârâ ile terk-i hırş ve ihtiyâr-ı kanâ'ata taḥrîz buyurdular. (Ger) edât-ı şarttır, (rîzî) rîḥten'den muzâri' muḥâtabdır (râ) edât-ı mef'ûl, (kûze) âḥirinde

²¹² kesri ile: M² "kesriyle".

M¹⁶ hâ-yı resmiye ‘alâmet-i naql ve hemze harf-i tevessül, bâ vahdet içündür. Kûz ‘Arabî’dir, elde tutulup şu içilen kap ve kâse bardak gibi Fârisî’de bükülmüş ve münhanî **arḳaya(?)** derler,

M¹¹ gerek pîrlikten ve gerek ‘illetten **olsun** ve felekten kinâye olur . (Çend) pend vezninde istifhâmdır, (künced) şıḡar ma’nâsına (yekrûze) bir günlük işbu beyt-i lâtf-i dil-keş su’âl ve cevâb san’atını müştemildir.

(Ger birîzî) farazâ dönmüş olsañ, baḡr râ baḡri ya’ni dünyayı, (der kûze’i) kûze müşâbehesinde olan vücûduna, (çend künced) ne miḳdâr şıḡar bu su’âldir; cevâbı (kısmet-i yekrûze’i) bir günlük kısmet farazâ serâser dünyâyâ mâlik olsañ ḳalıb ve vücûduna bir günlük rızḳından ziyâde bir şey şıḡmaz. Seniñ cemî‘ mâ-melek için meşḡuliyetiñ püserlik ve bî-başarlık eṣeridir.

Berev ez ḡâne-i gerdûn peder u nân-ı maṭlab / Ki in siyeh kâse der âḡir be-küşed mihmân râ

Kûze-i çeşm-i ḡarîşân pür neşûd

Tâ şadef ḳâni‘ neşûd pür dūr neşûd

(Kûze-i çeşm-i ḡarîşân) ḡarîşânıñ kûze gibi olan gözleri (pür neşûd) ṭolmadı, (tâ şadef ḳâni‘ neşûd) şadef ḳâni‘ olmayınca (pür dūr neşûd) içi ṭolu olmadı. (Ḥulâşa) ebr-i nîsandan taḳâṭur eden ḳaṭarâttañ bir ḳaṭre, şadefiñ boḡazına vâşıl olduḡta dehânıñ bend edip ṭâlib-i ḳaṭre-i diḡer olmazsa derûnunda ḳaṭre-i mezbûre dürdâne olur.

M¹⁷ Ve eḡer ḳanâ‘at etmeyerek ṭâlib-i ḳaṭre-i diḡer olursa inci peydâ olmaz ve kezâlik sâlik-i râh-ı Hüdâ ve ṭâlib-i ma‘rifet-i Hüdâ emvâl-i dünyâdan şey’-i ḳalîl ile ḳanâ‘at ederse ḳalbinde nûr-ı ma‘rifet peydâ olur. (Şeyḡ Efzal ḳuddise sırruh) **ye‘ûbü(?)**’l-muvaḡḡidîn ‘Alî bin Ebî Ṭâlib kerremallâḡu vecheh ve raḡıyallâḡu ‘anh buyururlar: Kûn ḡaniyye’l-ḳalbi ve’ḳna‘ bi’l-ḳalîl / Mût velâ taṭlûb me‘âşen min le’îm

Her ki râ câme zi ‘aşḳî çâḳ şûd

Û zi ḡırş u ‘ayb küllî pâḳ şûd

(Her) edât-ı sûrdur, (ki) ism-i istifhâm, (râ) edât-ı taḡşîş câme libâs, (zi) ez lâfzıñıñ mürâḡḡamıdır ibtidâ ve beyan için, (‘aşḳ) farṭ-ı muḡabbet, (î) tenkîr-i ta‘zîmi

müfiddir, mışra‘-ı evveldeki zâ, mışra‘-ı evveldeki şüde ve şânîdeki zâ mışra‘-ı şânîdeki şüde müte‘allıktır. (Her ki râ) her kimiñ ki, (câme) libâs-ı cismi (zi ‘aşkı) ‘aşkıdan cenâb-ı pîr-i dest-gîr kıddesânâllâhu bi-sırrihi’l-münîr mecâzî ve haķıķıye şumûl olmaklığı için ‘aşkı yâ-yı tenkîr ile ityân buyurdu ve karîben; (‘Âşıkî ger zîn sürû verzân serest / ‘Âķibet mârâ bedân sû rehberest) buyuracaklardır. (Çâķ şüd) yırtıldı ve paralandı, (û zi hırş u ‘ayb küllî) o kimse hırşdan ve bi’l-cümle ‘uyûbdan (pâķ şüd) pak oldu. (Hulâşa): Her kimiñ derûnu ‘aşķ u şevķ ile âbâdân ve bîrûnu elem u ğam ile **M^{211b}** perîşan olursa hırş-ı mâl-ı dünyâdan **ve** ‘ayb-ı meyl-i sivâdan

M^{17b} pâķ u tâhir olur. Mürşidünâ kıble-i ‘âlem cenâb-ı İmdâdullâh Efendi câ’e’l-haķķ ve zeheķa’l-bâtıl ile tefsîr edip vuşlat-ı ilâhîniñ tarîķleriniñ aķrebi tarîķ-i ‘aşķ-ı muhabbet-i Hudâ olduğunu beyân buyurdular. İntehâ. Bu beyt-i lâtf, hırşın def u refî ‘ilâcını beyân eder ve tarîķ-i sülûk iki nev’dır. Birincisi tehzîb-i ahlâķ ve neķâyis ve rezâ’ilden pâķ olarak müste‘id-i ma‘rifet-i Hudâ olup ba‘dehû ‘aşķ u şevķ kendisinde hâşıl olur. Ba‘zı evliyâ-yı kirâm ve mürşidân-ı ‘izâm terbiye-i sâlik ve tezkiye-i nüfûs haķķında bu tarîķi münâsip gördüler ve mürîdân-ı şâdıķanı riyâzât ve mücâhedât ile bi’l-cümle ‘uyûb-ı nefsânî ve evşâf-ı şeytânîden pâķ ve evşâf-ı ahlâķ-ı şamedânî ile tâb-nâķ eylediler ve evvelâ tahliye ve ba‘dehû tahliye buyurdular. İkinci tarîķ evvelâ ‘aşķ u muhabbet ve şevķ u derd-i tahsîl, ba‘dehû ‘aşķ u şevķ ile bi’l-cümle neķâ’iş ve rezâ’il zâ’il olur buyurdular. Ve ba‘zı kümmelân(?)’ı mükemmilân bu tarîķi pesend eylediler, cenâb-ı Mevlânâ kıddesenallâhu bi-sırrihi’l-a’lâ tarîķ-ı ûlâ bend büĝsil bâş âzâddan evc-i beyt-i şerîf ile beyân buyurdular ve tarîķ-ı şânîyi beyân her ki câme ilâ âķirihi beytiyle şurû‘ buyurdular ve tab‘-ı lâtf ve şerîf-i enverlerine tarîķ-ı ‘aşķ u şevķ haķķ, muvaffaķ ve evfaķ olduğundan tafşîl ve tatvîl buyurdular.

Şâd bâş ey ‘aşķ-ı hûş sevdâ-yı mâ

Ey tabîb-i cümle ‘illethâ-yı mâ

M^{18a} (Şâd) mesrûr u feraķ-nâķ (şâd bâş) cümle-i du‘â’iyyedir, (‘aşķ) ‘ayınıñ kesriyle bir kimseniñ sevdiği maķbûbdan ğayrı nazarında dilber ve maķbûb olmayıp nazarı aña haşr eylemek, ifrât üzere muhabbet eylemek ve maķbûbuñ ‘uyûb ve neķâyisini görmez olmak ve serâpâ ‘ayn-ı cemâl müşâhede eylemek ma’nâlarına dördüncü bâbdan maşdardır. (Hûş sevdâ) vaşf-ı terkîbîdir, hûş fâ’ideli demektir, (sevdâ) evc ma’nâsında

müsta‘meldir. (1) Ahlât-ı erba‘anın süflîsidir ki egdiye mi‘dede ba‘de’n-nezc hâşıl olan âb şaf ciğere vâşıl olduğta aında tekrar nezc u intihâ-yı gâyet lâtîfî dem ve nâ-puhte ve hâmî balgam ve köpükî şafra ve derd ü eşkalî sevdâ olur ve karar-gâhı tıhal ya‘ni talakdır.²¹³ (2) Bi-ţarîkı’l-isti‘âre karanlık gece. (3) Fâ‘ide ma‘nâsınadır, bunda ma‘nâ-yı ahîr murâddır. (Tabîb) şan‘atında mâhir olan kimseye derler ba‘dehû mu‘âlece-i emrâzda hâzık olan kimse de isti‘mâl olundu. (‘İllethâ) (hâ) edât-ı cem‘dir, (‘illet) bu²¹⁴ maraz ma‘nâsınadır, (şâd bâş) mesrûr ve feraḥ-nâk ol. (Ey ‘aşk-ı hûş sevdâ-yı mâ) hûş **M²12^a** sevdâlı ve laţîf²¹⁵ **fâ‘ideli** ‘aşk u şevkimiz, (ey tabîb-i cümle ‘illethâ-yı mâ) ey bizim bi’l-cümle ‘illetlerimizin tabîbi, (hulâşa) ey bizim bi’l-cümle ya‘ni şuverî ve ma‘nevî ‘ilel u emrâzımızın tabîb-i hâzıkı olan ‘aşk, sen dâ‘im feraḥ-nâk ve mesrûr ol. Su‘âl, ‘aşk emrâz-ı ma‘nevî

M¹18^b ki ahlâk-ı rezîle ve enâniyettir. ‘Îlâç ve devâsı olduğu müsellemdir ve lâkin emrâz-ı şuverîne za‘f-ı beden ve inḥirâf-ı mizâç ve emşâli emrâzın izdiyâd ve takvîyetini mûcibdir. Cevâb: ‘Aşk, kâlib-i ‘âşıkı istîlâ’ eyledikte ‘azâb-ı ‘uzûbete münkalib olur, ‘âşık müşâhede eder ki cism u teninin şıḥhati kuvvet-i rûhunun za‘if ve bî-tâb u tâkat olmasını mûcib ve muktezîdir. Derd u marazı şıḥhat, ni‘meti ni‘met, cevri u cefâ-yı cânânı cânâ minnet bilirler. Şûrette ‘aşk, emrâz şuverînin daḥi tabîb-i hâzıkı olduğu bî-şekk ve lâ-raybdır.

Yaḥut cenâb-ı pîr-i dest-gîr kuddise sırruhu’l-münîr bi’l-cümle emrâz-ı ma‘nevîyi murâd buyurmuşlardır ve emrâz-ı şuverî ‘indlerinde ‘ilelden ma‘dûd değildir (derd-i meyçû derd-i meyçû derd u derd).

Ey devâ-yı naḥvet u nâmûs-ı mâ

Ey tû Eflâtûn u Câlînûs-ı mâ

(Naḥvet) nûnuñ kesriyle büzürgî ve kibir (müntehib) naḥve hâ-yı mu‘ceme ile ḥaṭve bir kimse büyüklenip ḥod-bînlik ve ta‘azzum ve iftiḥâr eylemek (*Tercüme-i Kāmûs*) (ey devâ-yı naḥvet u nâmûs-ı mâ) bizim naḥvet ve nâmûsumuzun devâ ve ‘ilâcı

²¹³ Sol hâşiye: “Ger hünerî u dârî u heftâd ‘ayb / Dost ne bîned be-cüz ân yek hüner”.

²¹⁴ bu: M² “bunda”.

²¹⁵ laţîf: M² “ve” ilâve dilmiştir.

olan ey ‘aşk, sen şâd ol. (Ey tû Eflâtûn u Câlînûs-ı mâ) ‘aql-ı cüz’î şâhipleri Eflâtûn ve Câlînûs ve emsâli hukemâ ve ‘ukalâya tâbi‘ler ve añları kendilerine muhtedâ kılmışlardır. Zümre-i ‘uşşâkıñ ve aşhâb-ı iştiyâkıñ muhtedâsı olan ey ‘aşk, sen şâd u mesrûr ol.

M¹19^a

Cism-i hâk ez ‘aşk ber eflâk şüd

Kûh der rakş âmed u çâlâk şüd

(Cism-i hâk) hâtem-i fızza kabilinden izâfet-i beyâniyyedir, (cism-i hâk) hâkden olan cisim, (ez ‘aşk) cezbe-i ‘aşkdan, (ber eflâk) eflâk üzerinde (şüd) oldu, (kûh der rakş âmed) kûh-ı Tûr rakşa geldi, (u çâlâk şüd) ve çüst u çâlâk oldu. (Hulâşa): ‘Aşkda bir ‘azîm kuvvet-i câzibe vardır ki ‘anâsır-ı erba‘anın şakıl-i haqîkisi hâkdir ve hâkden maşnû‘ olan cismi eflâk üzere çekti. İdrîs ve ‘Îsâ ‘aleyhime’s-selâm’ı çektiği²¹⁶ gibi ve bâ-huşûs hazret-i risâlet-penâh-ı ‘aleyhi’s-salâtullâh efendimizi leyle-i Mi‘râc’da eflâk üzere çekip maķâm-ı kâb-ı kavseyn ve ev ednâ’ya îşâl eyledi ve kûh-ı Tûr’a ki eşkal-i ecsâmdan iken muķârenet-i Mûsâ (‘a.m.)‘dan,²¹⁷ Şeyh Efzal ve Bahru’l-‘ulûm kuddise sırruh maķal ve isti‘dâdı mikdarı ‘aşk te’sîr edip rakşa geldi ve çâbûk ve çâlâk **M²12^b** oldu. İntehâ. Muķârenet ve şöhetin **te’sîr-i** ‘azîmi olduğunu bu kıssa-i pür-hişşeden derk ve iz‘ânı olan fehm eyler.

Ger tû seng u hâre u mermer şevî / Çün bi-şâhib-dil resî gevher şevî
Beyt-i lâtfîniñ şerhinde in-şâ‘allâh tafsîlât-ı müfide i‘tâ olunur.

‘Aşk cân-ı tûr âmed ‘âşıkā

Tûr mest u harre Mûsâ şâ‘ikā

²¹⁶ çektiği: M² “geldiği”.

²¹⁷ (‘a.m.): Bu ifâde “‘aleyhi’s-selâm”ın kısaltılmış hâlidir. Metin içinde de م م (‘ayın mim) şeklinde verilmiştir.

(Tûr) kaşaba ile kurbunda maḥşûş bir tağın ismidir, Sîna ve Sînîn kelimelerine izâfetle Sîna ve Sînîn ile zebân-zededir. Kemâ fî kavlihi te‘âlâ (min tûr-i sînâ)²¹⁸ ve fî kavlihi te‘âlâ (ve tûru sînîn)²¹⁹ el-âyet cebel-i merkûm

M^{19b} Şam ile Medyen beyninde vâkı‘dır, Süveyş denizinden Yenbu‘ tarafına gidenlere görünür ve Tûr, Şam ülkesinde başka bir tağın ismidir, ‘alâ kavlı Tûr-ı Sînâ budur ki münâcât-gâh-ı ḥazret-i Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’dır ilâ âḥirihi. (*Tercüme-i Kāmûs*) bunda murâd kavlı-i âḥirdir. (‘Aşıkā) âḥirinde elif nidâ içündür, ey ‘âşık (ḥarre) düştü, (şâ‘ikā ve şa‘ikā) kırâ’ettir bî-hûş.

Bu beyt-i lâṭîf su’âl-i muḳaddere cevâbtır, kân-ı sâ’il rakş etmek ve çâlâk olmak cânın ḥavâşşındandır ve cebel-i Tûr ecsâm-ı münce midedendir, ne keyfiyetle aından hareket şudûr etti? (Cevâb): Muḳârenet-i Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’dan Tûr-ı Sînâ’ya isti’dâdı miḳdarı ‘aşk te’sîr etti ve ‘aşk-ı Tûr’u cânı meşabesinde oldu ve Tûr daḥi çâbüḳ ve çâlâk rakş u hareket etti.

(‘Aşk cân-ı tûr âmed ‘âşıkā) ey ‘âşık ‘aşk-ı Tûr’a cân geldi ya’ni Tûr ‘aks ve pertev-i ‘aşk-ı Mûsâ (‘a.m.) ile zinde ve ḥayy oldu (tûr mest u ḥarre mûsâ şâ‘ikā) Tûr şarâb-ı muḥabbetten mest oldu ve Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm bî-hûş olarak düştü. Buna mebnîdir ki ‘aşk u muḥabbetten ba’zı kere cân ve şarâb ile kinâye ederler. Sûre-i A‘râf da bu âyet-i kerîmeden muḳtebestir, burada icmâlen tercüme olundu, ‘an ḳarîb mufaşşalan in-şâ’allâh şerḥ olunur. (Ve lemmâ câ’e mûsâ limîḳâtinâ)²²⁰ vaḳtâ ki Mûsâ bizim muḳarrer ve mu‘ayyen ettiğimiz vaḳitte geldi, (ve kellemeḥû rabbuhû)²²¹ Mûsâ’nın Rabb’isi Mûsâ’ya kelâm söyledi ve kendi kelâmını²²²

M^{20a} Mûsâ’ya işittirdi, (ḳâle) Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm dedi (rabbi erinî)²²³ ey benim perverdigâрім zâtını baña göster ya’ni dîde-i serâyyla seni görmekte beni mütemekkin eyle, (enḳur ileyke)²²⁴ ben saña nazar edeyim, (ḳâle) cenâb-ı Hudâ buyurdu, (len

²¹⁸ el-Mü’minûn 23/20.

²¹⁹ et-Tîn 90/2.

²²⁰ el-A‘râf 7/143.

²²¹ el-A‘râf 7/143.

²²² Sağ ḥâşiye: “Cüz’ 9”.

²²³ el-A‘râf 7/143.

²²⁴ el-A‘râf 7/143.

terânî)²²⁵ sen beni göremezsın ya‘ni sende bağıyye-i vücûd mevcûddur, mezkûr bağıyye ile beni görmeye kâdir olamazsın. Cenâb-ı Mûsâ şalevâtullâhi ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhi hazretlerinin rü‘yeti talebi cevâz-ı rü‘yete bir bürhândır. Eğer rü‘yet muhâl olaydı Mûsâ (‘a.m.) taleb etmezdi zîrâ enbiyânın müstehîli talebi câ‘iz değildir ve ma‘rifetullâhta cehl lâzım gelir ve cenâb-ı Hakk Mûsâ’ya ben görülmem demedi, sende bağıyye-i **M²13^a** vücûd olduğundan **sen** beni elbette göremezsın dedi.

Ey besâ bülbül ki pîş ez nevbahâr / Mî serâyed behr-i gül ber şâhsâr (diğer)

Len terânî mî resed ez tûr mûsâ râ cevab / Her çi ân ez dost âyed serbenek kerden metâb (velâkini’nizur ile’l-cebeli) velâkin Cebel-i Tûr’a veyâhut Cebel-i Zübeyir ki Medyen’iñ en büyük tağı idi, (fe’inistekarra mekânehû)²²⁶ mekânında hengâm-ı tecellîde müsteşkarr olursa, (fesevfe terânî)²²⁷ karîben beni görürsün ya‘ni kendinde olan bağıyye-i hestîye nazar ile hîn-i tecellîde mahv u müstehlek olmazsa me‘a’l-bağıyye sen de yakında beni görürsün. (Felemmâ tecellâ rabbuhû li’l-cebeli ce‘alehû dekken ve harra mûsâ şa‘ikâ)²²⁸ vaktâ ki Rabb-i Mûsâ ya‘ni cenâb-ı Hudâ cebele tecellî eyledi, cebel-i mezkûru pâre pâre eyledi ve Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm bî-hûş olarak düştü ya‘ni ta‘ayyün-i Mûsâ’ya Hudâ tecelli eyledikte mahv u müstehlek edip cenâb-ı Mûsâ bî-hûş sukût etti .

M¹20^b ²²⁹ (Felemmâ efâka)²³⁰ vaktâ ki Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm²³¹ mahvdan şahve ve fenâdan beâyâ ifâkat buldukta bağıyye-i vücûduyla sen görünmekten münezzeh ve müberrâ olduğuna imân edenleriñ ben evveliyim ve bu cür’etimden saña tevbe ve rücû‘ ettim.

Bâ-leb-i demsâz-ı hod ger cüftemî

²²⁵ el-A‘râf 7/143.

²²⁶ el-A‘râf 7/143.

²²⁷ el-A‘râf 7/143.

²²⁸ el-A‘râf 7/143.

²²⁹ Üst ve sağ hâşiyeler: “Ey biñ lem’a zi tû kûh beşad pâre şeved / Çi ‘aceb müşt-i gülî ‘âciz-i bî-çâre şeved. Dil peziroft âñçi gerdûn ber netâft / Dil bedâşt âñçi ‘arş ender neyâft”.

²³⁰ el-A‘râf 7/143.

²³¹ Mûsâ ‘aleyhisselâm: M² “Mûsâ ‘aleyhisselâm mezkûr bî-hûşluktan ifâkat buldu (kâle sübhâneke) seni tenzîh ve takdîs ederim (tübtü ileyke) saña tevbe ve rücû‘ eyledim (ve ene evvelü’l-mü’mînîn) seniñ ‘âzamet ve celâliñe inananlarıñ evveli benim ya‘ni Mûsâ ‘aleyhisselâm”.

Hemçû ney men güftenîhâ güftemî

(Bâ) muşâhabet veya ilşâk, (leb) dudak, (demsâz) vaşf-ı terkîbîdir, nefes urucu ma'nâsına ve yâr-ı muvâfîk ve muhibb-i şâdık ma'nâsına gelir. (Ger) egeriñ muhaffefî edât-ı şarttır ve ba'zen çün ma'nâsına isti'mâl olunur, (cüftemî) cüft müft zevc ma'nâsına ki tek mukâbilidir ve âhirindeki yâ temennî ve yâhut istimrâr içündür, (güftenî) âhirindeki yâ liyâkat içündür söylemeye lâıyk hurdenî yemeye lâıyk, bu yâ-yı liyâkat maşdarıñ ahirine lâıyk olur, güftenî ya temennî veya istimrâr içündür.

(Bâ-leb-i demsâz-ı hod ger cüftemî) ben bir zât-ı mahrem-i esrâr ve kâbil-i istimâ'-ı güftâre olsaydım zafer-yâb (hemçû ney men güftenîhâ güftemî) ney gibi ya'ni insân-ı kâmil gibi söylenecek sözleri söyleseydim ya'ni keşf-i râz etseydim böyle bir refîka demsâz ve dest-res olamadığım, hâmuşlugumu mûcib oluyor.

M^{121a} ²³² Ya hut ma'nâ benim demsâz olan cânânımıñ dudağıyla veya hut dudağına cüft ve mukârin olduğum vakitte ney gibi ya'ni insân-ı kâmil gibi esrârı söylerim²³³, (Ahmed Hasan Şâhib) buyurur ki: Şârihler bu beyti iki vechile tefsîr etmişlerdir (birincisi) *Minhac-ı Kavi Fî Şerh-i Meşnevî* bu beyte şu vechile ma'nâ verir: Eğer lâıyk-ı istimâ'-ı **M^{213b}** esrâr ve kâbil-i idrâk-i nüket-i güftâr-ı muşâhib **ve** refîka mülâkî olaydım. Ben dañi söylenecek esrârı ney gibi söyleyeydim çünki sâmi' ve müstemi' olanlar mahrem-i esrâr değıllerdir, esrârı söylemekten hâmuş oldum (Mevlânâ Bahru'l-'ulûm 'Abdû'l-'Alî kaddesallâhu sırruhu'l-cellâ şu 'üvnânyıla baş-ı mağâl eder, nâyzen ney-nüvâz olduğa nâyıñ dehânını kendi iki dudağı arasına ahz eder ve nâyı üfler ve neyden şadâ ve âvâz gelir ve eğer üflemese neyden dañi âvâz gelmez bu şûrette neyiñ âvâzı kendi dem-sâzınıñ leb ve âvâzına tâbi'dir. Ve belki âvâz, ney-nüvâzdır, neyden zuhûr eder ve ney insân-ı kâmilden 'ibâret olduğu tağdîrde leb-i demsâz dañi zât-ı bâ-cem' esmâ ve şıfâtan 'ibâret olur ve hâşıl-ı ma'nâ bu beyt-i lâtif şu vechile olur ki çünki cenâb ve cemi' esmâ ve şıfâtıyla cüftüm ve Hakk cemi' esmâ ve şıfâtıyla

²³² Sol hâşiyeler: “*Minhac-ı Kavi Fî Şerh-i Meşnevî* merhûm Şeyh Yûsuf efendiniñ *Şerh-i Cenâb-ı Ankaravî*’yi lisân-ı ‘Arabî’ye olan tercümesidir minhu. Der pes-i âyine tûfî-şıfâtem dâşte end / Ânci üstâd-ı ezel güft begû mîgûyem minhu”.

²³³ söylerim: M² “söyledim”.

M^{121b}²³⁴ bende zâhirdir ve ben Hakk'ın âletiyim ben daği insân-ı kâmil gibi söylenecek sözleri söylerim. Cenâb-ı Hakk insân-ı kâmilde insân-ı kâmilin lisânıyla nâtık olduğu gibi bende daği benim nutkumla nâtıktır eğerçi lâfz-ı (eğer) meşkûkü'l-vücûde mevzû'dur zîrâ 'Arabî'de olan (in) şartıyenin tercümesidir ve bu maqamda çün ma'nâsına olarak muhakkaqu'l-vücûda dâhil olmuştur. Ve kezâlik lisân-ı 'azbû'l-beyân-ı 'Arabî'de in lâfzı izâ ma'nâsına olarak muhakkaqu'l-vücûda dâhil olur. Bu beyt-i şerîfin leb ve demsâz gibi ba'zı elfâz-ı lâtifî hazret-i Bahru'l-'ulûmuñ taqrîrini mü'eyyedir ve *Minhâc-ı Kavî*niñ taqrîrine leb-i demsâz-ı mülâyim olmayıp belki sem'-i demsâz-ı münâsip olur. Ve kezâlik elfâz-ı zarâfet-iştimalî mü'ekked taqrîr-i *Minhâc-ı Kavî*dir ki lâfz-ı (ger) zâhiren meşkûkü'l-vücûda delâlet eğerçi te'vîl ile şâhîh olur ve cüfemî kezâlik mâzî-i temennâyîdir ve temennâ emr-i gayr-ı hâşîda olur ve cenâb-ı Mevlânâ min-küllî'l-vücuh evlânâ hazretleri leb-i demsâz ile cüft olması haqqıyla tâhir olmasından 'ibârettir. Her ne kadar (güfemî ve cüfemî) şîğaları mâzî-i istimrârîdir zîrâ 'Abdü'l-vâsi' *Risâle-i Kavâ'id-i Fârisî*sinde (yâ gâhî berây-ı istimrâr mî âyed) naşş eylemiştir. Mâ-ba'dinde olan dü beyt taqrîr-i *Minhâc-ı Kavî*ye takviye verir. Cenâb-ı Bahru'l-'ulûm mezkûr iki beyti daği kendi taqrîrine

M^{122a} muvâfık tevcih eder. İntehâ²³⁵.

Ve li'n-nâsi fîmâ ya'seķüne mezâhibü, fakîr derim ki²³⁶ (cümle ma'sûķest 'âşîķ perdei) beytine enseb ve a'lâdır (el-'ilmü 'indallâh).

Her ki û ez hem-zebânî şûd cüdâ

Bî-nevâ şûd gerçi dâred şad nevâ

²³⁴ Üst ve sağ hâşîye: "Kurb-ı ferâyizde 'abd Rabb'e âlet olur ve mâ rameyte iz rameyte velâkinnallâhe ramâ [Enfal 8/17] ve kurb-ı nevâfilde Rabb 'abdin âleti olur, küntü semî'a gibi. Minhu. Gerçi Qur'an ez leb-i peygamber / Her ki gûyed hakk negüft o kâfirest".

²³⁵ Üst hâşîye: "Bahru'l-'ulûm hazretlerinin (ger) lâfzı ba'zen muhakkaqu'l-vücûdda isti'mâl olunur dediği muhakkaķ ve 'Abdü'l-vâsi'in ba'zı kere yânin istimrâr için gelir diyerek haşî erbâbı 'inde muşaddaktır ve âti (her ki û ilâ âhirihi ve çünki gül reft beyitlerini Bahru'l-'ulûm'un taqrîr ve tevcihi vecih ve becâdır ve bâ-ķuşuş mâ-ba'dinde olan".

²³⁶ derim ki: M² nüshasında "Bahru'l-'ulûmuñ taqrîr ve tevcihi vecih ve becâdır ve bâ-ķuşuş mâ-ba'dinde olan" ibâresi "derim ki"den sonra gelmektedir.

(Hem-zebân) hem-lisân, refîk-ı lisân-ı âşinâ, (nevâ) şadâ ve ses, (dâred) dâşten maşdarından muzâri'dir, lügatte dâşten tutmak ma'nâsına ise de ekşeriyâ mâlik olmak **M²14^a** ma'nâsında müsta'meldir. (Şad nevâ) şad keşretten kinâyedir, (nevâ) kumanya ma'nâsınadır, bunda ma'nevî kumanya murâddır ki me'ârifdir. Her kimse ki refîk-ı demsâz ve enîs-i hem-râzından dûr ve cüdâ oldu, (bî nevâ şüd gerçi dâred şad nevâ) her ne kadar ki kendisinde yüz türlü me'ârif ise de yine ses ve şadâ vermeyip hâmûş oturdu.

Çünkü gül reft u gülistân der güzêşt

Neşnevî zân pes zi bûlbûl següzêşt

(Çünkü gül reft u gülistân der güzêşt) çünkü gül gitti ve gülistân dağı geçti ya'ni gül kalmayınca ve âb u tâb-ı gülistân mahv olunca (neşnevî zân pes zi bûlbûl sergüzêşt) ba'de ez ân bûlbûlden sergüzêşt iştmezsın. Cenâb-ı Bahru'l-'ulûm bu iki beyt (bâ leb-i demsâz-ı hûd) beytine temşildir ya'ni bir kimse biñ türlü hikmet ve ma'ârif mâlik iken bir hem-lisân-ı râz-dân²³⁷ bulmazsa hâmûş ve sâkit ve ses urmadığı gibi ben de leb-i demsâzımdan cüdâ oldukça hâmûş ve bî-zebân olurum.

Der pes-i âyîne tûfî-şifatem dâşte end / Ânci üstâd-ı ezel güft begû mîgûyem

Ve kezâlik kış gelip gül u gülistân harâb oldukça bûlbûl gülden cüdâ ve gülistândan

M¹22^b dûr ve bî-nevâ oldukça sâkit ve hâmûş olur, şâhib-i ma'ârifîñ hâmûşiyetini hem-zebân ve âşinâ-yı lisândan dûriyet ve bûlbûlün sükût ve sükûnetini gül ve gülistândan mahrûmiyeti muktezî ve mûcib olduğu gibi benim dağı²³⁸ leb-i demsâz-ı cânânımdan ba'îd ve cüdâ olmağlığım esrârı nuṭka getirmemeği ve ihtiyâr-ı sükûnumu mûcib ve muktezî olur. İntehâ. Ve Mevlânâ Câmî kuddise sirruhu's-sâmîniñ bu manzûmesini bu maḥalle taḥrîr münâsip göründü:

Fâni ez hîşem men u bâkî bi-ḥaḳḳ / Şüd libâs-ı hestiyem yek-pâre çâk

Âramîdem bâ-ḥaḳḳ u ez hûd demîd / Ân dehem bîrûn ki ḥaḳḳ der men demîd

Bâ-leb-i demsâz ḥuşem geşte cûft / Mî neyârem ber leb illâ ânci güft

Başed ez bângem kelâm-ı ḥaḳḳ zuḥûr / Ḥ^vah furḳân ḥ^vah İncîl u Zebûr

²³⁷ râz-dân: M² “be-râz-dân”.

²³⁸ benim dağı: M² “benim”.

Rakş-ı çarh u encüm ez sâz-ı menest / Kudsiyân râ sayha zi âvâz-ı menest ilâ âhirihi.

Cümle ma‘şûkest u ‘âşık perdei

Zinde ma‘şûkest u ‘âşık mürdei

Cümle ma‘şûkest u ‘âşık perdei. Bi’l-cümle kâ’inât ‘ayn-ı ma‘şûktur ki ma‘şûk zât-ı Hakk’tır ve ‘âşık perde-i zât-ı Hakk’tır ki şü’ûn-ı İlâhi’dan pür-se’ndir. Eğer bu perde ve hicâb kalkarsa ‘âlem mahv ve muntehî olur. İntehâ. Bahru’l-‘ulûm zinde ma‘şûkest u ‘âşık mürdei, zinde ve hayy ma‘şûktur ve ‘âşık mürdedir.

(‘Âşık perdei) cenâb-ı Mevlânâ min-küllî’l-vücûh evlânâ buyururlar ki ben ki **M²14^b** ‘âşıkım perde ve hicâb-ı ma‘şûkum **ve** ma‘şûk miyân-ı perdede nağme-serâlık eder ve cenâb-ı ma‘şûkuñ her kim kelâm-ı gûş ederse harâb-ı bî-hûş olur. Şeyh-i efzâl ve mürşidünâ Şeyh İmdâdullâh kâdesallâhu sırrahumâ (zinde ma‘şûkest u ‘âşık mürdei) kelâm-ı sâbık-ıñ tetimmesindendir ki leb-i demsâzıma muķârin olursam esrârı söylerim ve eğer cüdâ

M¹23^a olursam hâmûş ve sâkit olurum heme kâ’inat ve bi’l-cümle mevcudât ‘ayn-ı ma‘şûk-ı Hakk’tır. ‘Âşık ve sâlik, ‘âbid ve zâhid cümlesi perde-i zühûrât-ı Hudâ ve hicâb-ı ef’âl-i kibriyâdır ki²³⁹ ve ‘âşık mürdedir ki bir şeye mâlik değildir, nây-ıñ nâle u efğânı hakîkatte nây-ıñ olduğu gibi ‘ârif ve ‘âşık-ıñ beyan ve esrârı cenâb-ı Bârî’niñdir. (Kible-i ‘âlem mürşidünâ Şeyh İmdâdullah ve Mirzâ Rızâ).

Çün nebâşed ‘aşk râ pervâ-yı û

Û çü mürğî mând bî-pervâ-yı û

(Çün) bunda izâ ma’nâsınadır, (‘aşk) far-ı muhabbet ve ‘âşık ve ma‘şûk ma’nâsınadır, ‘ilim ‘âlem ma’lûm gibi. Bu beyt-i şerifte üç ma’nâsı dağı muhtemeldir, (pervâ) meyl u iltifât, (çü) edât-ı teşbîh, (mürğ) kuş, yâ vahdet, (bî-per) kanatsız, (vây) edât-ı tahassürdür.

Bu beyt-i lâtif bir kaç vechile rabt olunur, (çün nebâşed ‘aşk râ) eğer ‘aşk u muhabbete çünki olmaya (pervâ-yı û), ‘âşık-ıñ pervâsı bu şûrette o ‘âşıka râcî‘ olur,(û çü

²³⁹ kibriyâdır ki: M² “kibriyâdır”.

mürğî mând bî-pervâ-yı û) ve bu mısra'da olan û zamirleri ikisi bile 'âşıkâ râcî'dir. O 'âşık mürğ-i bî-per gibi 'âciz ve dermânda kaldı, eyvâh ol 'âşıkâ. Hülâşâ 'aşk u şevke ta'b-ı miñnete mâ'il ve râğib olmayan sâlik, zafer-yâb-ı emel olamaz. Hülâşâ ez cenâb-ı Ankaravî veyâhut ma'nâ şu vechile²⁴⁰ ola, zâhir olan bunda 'aşk ma'sûk ma'nâsına ola ve ma'sûk bâ-cem'iyet-i esmâ ve şîfât-ı Hakk ola, bu şûrette ma'nâ-yı beyt-i şerîf şu vechile olur: Ma'sûk-ı hâkîkîniñ 'âşıkâ meyl u muhabbeti olmazsa 'âşık bî-per u bâl

M^{123b} kalıp vâsıl-ı sâha-i vişâl olamaz ve belki vücûda gelmez ve bû-yı hestîyi bile tatmaz, maşûd ve matlûb şu bahş-i dağîktir ki ma'sûk-ı hâkîkî ki Hakk'tır ve 'âşık dahî insândır ve belki bi'l-cümle mañlûkâttır bir muktezâ-yı (beyit) :

Feyz-i cebb-i ezeli ber heme eşyâ sâbirest / Ver ne bülbül nezdî pür gül bî-dil-i feryâd
'Aşkdan hâlî ve muhabbetten 'ârî hiçbir mañlûk yoktur ve lâkin sâ'ir mañlûkuñ 'aşkı insânîñ 'aşkı mişillü değildir ve bu hüküm Hakk sübhânehû ve te'âlânîñ kemâl-i esmâsına nazar eder ve kemâl-i esmâ vücûd-ı halka mevķûftur Şemseddin Mağribî kudîse sırruh.

Zuhûr-ı tû bimenest ve vücûd-ı men ez tû / Vest(?) tezâhhur ... şümme lem ekün levlâke. Tâ ki cenâb-ı Hudâ-yı lem-yezeliñ bi'l-cümle esmâsı zâhir ola li-ecl-i hâzâ sübhânehû ve te'âlâ 'aşk u muhabbet-i halk ile zâhir ola²⁴¹. 'Ale'l-huşûş ki insân cem'iyet-i esmâ ile zuhûrda cenâb-ı Hudâ'ya muhtâttır ve cenâb-ı ... müte'âl bi'l-cümle esmâ ve şîfâtıyla insân-ı kâmile 'âşıktır, bu şûrette insân-ı kâmile meyl ü per[v]ası ekmeldir. Hâfız kudîse sırruh:

M^{215a} Der ezel ber tû hasenet zi tecellî dem zed / 'Aşk peydâ şüd u âteş biheme 'âlem zed. Cilve kerd râht dîd mülk-i 'aşk nedâşt / Ayn-ı âteş şüd ezîn gayret u ber âdem zed
'Akıl miñhâst girân-ı şu'le-i çerâğ efrûzed / Berķ-i gayret beder añşîd u cihân ber hem zed

Müdde'î h^vâst ki âyed be-temâşâ ki râz / Dest-i gayb âmed u der sîne-i nâ-mağrem zed
Ve bu bahş in-şâ'allâhu te'âlâ;

Bâng-i mey âmed ki ey tâlib beyâ / Cûd muhtâc-ı gedâyân çün gedâ²⁴², beyt-i lâtifî tercümesinde tafşîl olunacaktır ve mümkündür ki ('aşk) muhabbet ma'nâsına

²⁴⁰ veyâhut ma'nâ şu vechile: Bu bölüm M² nüshasında yoktur.

²⁴¹ Ola: M² "oldu".

²⁴² Sağ hâşiye: "Bu beyt-i şerîf cild-i evvelde 'A'râbî-i Bâdiye Nişin' hikâyesiniñ âhîrine karîb,

M^{124a} ola. Hâşıl-ı ma'nâ şu vechile olur ki 'aşkıta meyl ü pervâ-yı 'âşık mevcûddur, eğer 'âşık olmasa 'aşk miyânededen mürtefi' olur ve çünkü bu 'aşk Hakk'a müte'allıktır ve Hakk'ın bu 'aşka ta'allukunda pervâ-yı 'âşık mevcûddur ve hâşıl-ı ma'nâ-yı beyt şu vechile olur ki eğer 'aşkın 'âşıkı kayırması ve pervâsı olmasaydı ya'ni 'aşk 'âşıkı kayırmasa idi 'âşık bî-per ü bâl olurdu. Zîrâ per-i 'âşık 'aşkıtır. Ve eğer bu 'aşk evrende olmasaydı ta'alluk-ı 'aşktan Hakk'ın 'âşıkâ ihtiyâcî kalmazdı, bu şûrette 'âşık mürğ-ı bî-per gibi bî-nevâ kalırdı ve belki ma'dûm olurdu, ve bu 'aşk çünkü ortada kalmadı. Hakk'ın ta'alluk-ı 'aşkıta 'âşıkâ ihtiyâcî kalmadı, bu şûrette 'âşık bî-nevâ kaldı ve belki ma'dûm oldu. Zi 'aşk bâ beheme mâ cemâl-i yâr-ı müstağnîst / Bâb u reng u hâl u hat çi hâcet rû-yı zîbâ râ

Men çi gûne hûş dârem pîş u pes

Çün nebâşed nûr-ı yârem pîş ü pes

Bu beyt-i şerîf ve nazm-ı lâîfîn ma'nâsında her bir şârih bir tarafa zâhib olmuştur. Evvelâ cenâb-ı Ankaravî 'aklı hâdî ve râhber bilenler tarafından mahrûm-ı rehberî-i 'aşk olanlar peyrev-i 'akl-ı hâdî olup maqşad u ma'îlûba yol bulsunlar, su'âl-i muqadderine cevâbtır²⁴³. Üslûb-ı hakîm üzere kendi nefis-i nefislerini meydâna koyup hitâb etmişlerdir. Hûlâşa-i ma'nâ benim nûr-ı yârim pîş u pesimde zâhir ve bâtınımda bânâ hâdî olmazsa ben ne vechile 'akl u fikri hâdî-i müstaqîl ve metbû'-ı kâbil ittihâz ederim, ya'ni etmem zîrâ 'akıl ma'îlûkât-ı İlâhiyye'den bir ma'îlûktur, ba'zı umûrda işâbeti Hakk'ın hidâyetiyledir. Hûlâşa elfâzı tebdîl ve tahvîl ile nakl olundu ve bu ma'nâ ifhâm-ı mübtediyâna ve idrâk-i etfâl-i tâlibâna eshel ve aķrebdir. Cenâb-ı 'Abdü'l-'alî Bahru'l-'ulûm şu

M^{124b244} vechile takrîr buyururlar (men çi gûne hûş dârem pîş ü pes) pîş u pes hûşu ne vakîit tutardım ya'ni tutmazdım, (çün nebâşed nûr-ı yârem pîş u pes) eğer cânânımıñ

Çınân ki gedâ 'âşık-ı keremest u kerîm ilâ âhîrihi surhındadır. Minhu".

²⁴³ cevaptır: M² "ve" ilâve edilmiştir.

²⁴⁴ Üst hâşiye: "Câmî quddise sırruh; A'yân heme âyîne u hakk cilvegerest / Bâ nûr-ı hakk âyîne u a'yân şûret / Der çeşm-i muhakkiķ ki hadîdü'l-başarest / Her yek zîn der âyîne-i ân diğereṣt. Minhu".

* u: Bu harf M² nüshasında yoktur.

nûru ve zühûru pîş u pesde olmayaydı nûr-ı Hakk ve zühûr-ı feyyâz her yerdedir²⁴⁵, mevcûddur, benim a'zâ ve cevârihime sârist(?) ve belki her bir zerre câm-ı cihan-nümâdır²⁴⁶.

Mî bîn ruḥ-ı can-fezâ-yı sâķī / Der câm-ı cihân-nümâ-yı bâķī

M²15^b Ve bu beyt-i şerîften maḳşûd cenâb-ı Hudâvendigâr ḳuddise sırruḥ **bi'l-cümle** kâ'inât muẓâhir ve cenâb-ı Hudâ bâ-cem'ıyyet-i esmâ ve şıfât anda zâhir ve bâhirdir. Bu şûrette Hakk her bir şeyde meşhûd olur ve bu hûş u şu'ûrda kâ'inât bâķīdir. (Tefhîm) Sâlik ḫâlet-i fenâ-fillâhta cemî' kâ'inâtı hûş u şu'ûrundan ġâ'ib eder ve belki ġâ'ib ettiğine ve kendisine ve vücûduna aşla şu'ûru ḳalmaz . İştılâḫ-ı şûfiyyede bu ḫâlet, fenâyı etemm ve fenâ ender fenâ emşâli ta'birât ile mu'abberdir Bu maḫvden şaḫve rücû' eder ise şaḫv-ı mezkûre şaḫv-ı şânî ve beķâ billâḫ ve cem'u'l-cem' emşâli esmâ ile tesmiye ederler. Tekrar kâ'inât nazar-ı sâlikte peydâ ve hüveydâ olur ve lâkin bu keşret, mir'ât-ı Hakk ve âyîne-i Cemâl-i Muṭlaḳ olur ve keşrette ḫaḳḳ mer'î ve müşâhed olur veyaḫut bununı 'aksine zühûr eder. Ya'ni Hakk mir'ât-ı kâ'inât olur ve mir'ât-ı Hakk'ta kâ'inât müşâhade olunur. Ve cenâb-ı Mevlânâ bu beyt-i lâṭifte mir'ât-ı kâ'inâtta ve âyîne-i ḫalkta Hakk müşâhed olduğunu beyân buyurdular ve ḫulâşası şu demektir ki eğer keşrette vahdet ve ḫalkta Hakk meşhûdum olmayacak olsaydı fenâdan beķâyâ maḫvden şaḫve sekrden hûşa gelmezdim.

Merâ be-kâr-ı cihân hergiz iltifât nebved / Ruḥ-ı nû der nazar-ı men çünîn hûşeş ârast

M¹25ª Men çi ġüne ilâ âḫirihi, eğer benim cânânımıñ²⁴⁷ nûru pîş u pesimde beni muḫâfız olmasaydı ben ne vechile esrârı muḫâfaza ederdim ya'ni cânânımıñ meded u muḫâfazasıyla ḫıfz-ı esrâr ederim, ve lâkin ma'sûḳ-ı ḫaḳīķī ḫıfz-ı esrârı hûş 'addetmez. ('Aşḳ ḫ'âhed in suḫan bîrûn buved ilâ âḫirihi (mürşidüdünâ ḳıble-i 'âlem ḳuddise sırruḥ) Şeyḫ 'Atṭâr fermâyed;

Dâd çârubî bedestem ân nigâr / Güft zîn derya beyâver in ġubâr

²⁴⁵ yerdedir: M² "yerde".

²⁴⁶ Sağ hâşiye 1: "Ve bu baḫş ḳarîben in-şâ'allâhu te'âlâ tafşîl olunur. Minhu". "Minhu" kelimesi M² nüshasında yoktur.

Sağ hâşiye 2: "Lâzım gelen bir miḳdâr tafşîl 'ilâve olundu. Minhu". "Minhu" kelimesi M² nüshasında yoktur.

²⁴⁷ cânânımıñ: M² "cânânım".

Âb âteş şüd u çârûbem bi-suht / Güft çârübî kezin âteş biyâr

Çünkü esrâr-ı keşf hâddin tecâvüz etti, cenâb-ı pîr-i dest-gîr ‘özür diler ki pîş u pes muhâfız ve **zarâr** ve zebânı mülâhaza kâr-ı ‘aql-ı dûr-endîştir. Mağlûb-ı ‘aşk-ı dildâr ve maḥkûm-ı şevk-i dîdâr müstağrak-ı deryâ-yı hayrettir. Yemînden yesârın ve leylden nehârın fark etmez ve esrârı fâş etmeyi daḥi bir an terk etmez ve bir muktezâ-yı dil-ḥâh-ı ‘aşk ‘amel eder ki (‘aşk ḥâhed) ilâ âhirihi (Mirzâ Rızâ ve müşidünâ kıble-i ‘âlem) kuddise sirruh:

Mâ râ bimen‘-i ‘aql metersân mey beyâr / Kân **şahne** der velâyet-i mâ hîç kâre nîst (Men çügûne) ilâ âhirihi benim pîş u pese ya‘ni cemî‘ kâ’inâta şu‘ûrum olmazdı. Eğer nûr-ı ma‘şûkum pîş u pesimde olmasaydı ve Muhammed Rızâ’nın yazmış olduğu ma‘nâ ki keşf-i esrâr çok olduğuna mebnî şu vechile ‘özl-ḥâh olur ki pîş u pes nazâr ve sedd-i râh-ı zarar kâr-ı ‘akıl-ı dûr-endîştir ve maḥkûm-ı ‘aşk-ı yâr ve mağlûb-ı nûr-ı dîdâr hâmuş olmaz ve pîş u pesi muhâfaza kılar, yollu kelâmı sehv u ḥaṭâdır ve belki bu ma‘nâ elfâz-ı beyt-i şerîften münfehim ve müstahrec olmaz. Meğer ki mışra‘-ı şânîde bir zaîf te‘vîl ihtiyâr kılına ilâ âhirihi (Şeyḥ Muhammed Efzal ve Velî Muhammed)

M²16^a kuddise sirruhumâ.

‘Aşk ḥâhed kâyin süḥan bîrûn büved

Âyîne gammâz nebved çün büved

M¹25^b (‘Aşk ḥâhed²⁴⁸ in süḥan bîrûn büved) ma‘şûk bu sözü ya‘ni esrâr-ı tevḥîdi zuhûra gelmesini ve herkes andan feyiz-yâb olmasını ister. Ya‘ni eğerçi söylenen esrâr, fehmi kalîl ve idrâki ‘alîl, bezm-i ‘irfândan dûr, defter-i ma‘âriften bî-şu‘ûr olanlara göre nâ-münâsıptır. Velâkin ma‘şûk-ı ḥaḳîkî bir muktezâ-yı ‘küntü kenzen maḥfiyyen aḥbebtü en u‘rife²⁴⁹ sırr-ı tevḥîdiñ zuhûrunu ve bi‘l-cümle zerrât ve esmâ ve şîfât olduğunu ve vesâṭat-ı kâ’inât ile ancak kendisini ṭâhir idüğünü herkesin bilmesini ister ki sırr-ı küntü kenzen maḥfiyyen kemâliyle zâhir olsun şaḥḥ.

²⁴⁸ ‘aşk ḥâhed: Bu ibare M²’de yoktur.

²⁴⁹ Aclûni, *Keşfu’l-hafâ*, II, 132.

(Âyîne gâmmâz nebved çün büved) âyîne gâmmâz olmamak ve esrârı fâş etmemek kâbil mi ya'ni âyîne elbette esrârı fâş eder ve gizli tutmaz ve bu mısra' temşîldir. Âyîne, bir kimsenin sırrını gizlemediği gibi ma'sûk-ı hâkîkî dahî esrâr-ı tevhîdî ve Hâkîk'ın halkta zuhûrunu ve bi'l-cümle zerrât müzâhir-i şems-i zât olduğunu mestûr kalmayıp zâhir ve bâhir olmasını ister. (Şeyh Efzal) (ve Velî Muhammed kudîse sırruhumâ)(Âyîne gâmmâz nebved çün büved) 'Aşk âyîne-i envâr-ı tecelliyât-ı Hâkîk'tır ve âyînenin âşikâr olması gâmmâz olduğu²⁵⁰ müsbet ve muhakkaktır ya'ni muktezâ-yı 'aşk oldur ki bu ebhâs-ı tevhîdî ve Hâkîk'ın halkta zuhûrunun zâhir olmasıdır ve âyîne ki a'yân-ı mümkinedir²⁵¹. Ne için gâmmâz olmaya, elbette gâmmâz olur ve sırr-ı tevhîd zuhûra gelir ve eğer 'aşk ma'sûk ma'nâsına da ahz olursa şâhîh olur. (Bahru'l-'ulûm ve mürşidünâ kıble-i 'âlem Şeyh İmdâdullâh kâddesallâhu sırrahumâ).

Âyîne-i cânî ez ân gâmmâz nîst

Zânki jengâr ez ruheş mümtâz nîst

(Âyîne-i cânî) terkîb-i izâfidir, zarûret-i vezn için âyîne olan hemze hîffetle telâffuz olunur, (ez ân) ez ân sebep-i takrîrindedir, (zânki) mısra'-ı evvelde olan ez ân'ı te'kîddir, jengâr pas ma'nâsınadır ve bu beyt-i şerîf su'âl-i mukaddere cevâbtır. (s.)²⁵² Eğer âyîne-i cân gâmmâz-ı râz-ı²⁵³ Hudâ olup (ifşâ-yı esrâr-ı kibriyâ eylemek muktezâ-yı şânından ise bizde dahî cân mevcûddur. Âyâ ne sebebe mebnî levh-i kalbimizde şüver-i esrâr-ı girdigâr rû-nümâ olmuyor ki âyîne-i kalbimiz ol esrârı

M¹²⁶ mazhar u gâmmâz ola?

(Cevâb) Seniñ âyîne-i cânın ol sebepten gâmmâz değildir ki jengâr-ı hubb-ı mâsivâ ve çirk-i 'alâ'ik-ı heves u hevâ anın yüzünden cüdâ olmuştur. Hâfız kudîse sırruh:

Hâne hâlî kün ki tâ menzilkî(?) sultân şevîd / Kâyin heveskârân-ı dil u cân cây leşker

²⁵⁰ âşikâr olması gâmmâz olduğu: Bu ibare M²'de yoktur.

²⁵¹ ve Hâkîk'ın halkta zuhûrunun zâhir olmasıdır ve âyîne ki âyân-ı mümkinedir: Bu bölüm M²'de yoktur.

²⁵² Metnin bazı yerlerinde "soru" ve "cevap" kelimeleri yerine kısaca (s.) ve (c.) yani (س) ve (ج) kullanmıştır. Metinde nasıl geçiyorsa öyle verilmiştir.

²⁵³ râz: M² "râ".

M²16^b mîkûnend. Şem‘î merhûmuñ tercümesi;

Sür çıkar gayrı gönülden tâ tecellî ede Hakk / Pâdişâh konmaz sarâya hâne ma‘mûr olmadan. Ba‘zı nüshada mısra‘-ı evvel şu vechile vâkı‘dır: Âyînet dâni çırâ gammâz nîst) Bu şûrette su‘âl ve cevâb şan‘atını müstemil olur. (s.) Seniñ âyîne menzilesinde olan cânıñ ne sebebe mebnî gammâz olmadığını bilir misin? (Cevâb) Jengâr-ı hubb-ı mâsivâ ile âlûde ve çirkâb-ı ‘avâ‘ik-ı heves u hevâ ile endûde olduğundandır.

Dâsitân-ı ‘âşık şüden-i pâdişâh kenizekî râ ve harîden-i pâdişâh orâ ve rencûr şüden-i kenizek ve tedbîr-i pâdişâh der mu‘âlece-i û.

(Dâsitân) pâsbân vezninde efsâne ve meşel ve hikâyet-i güzesteğândır²⁵⁴. Ba‘zı nüshalarda (hikâyet) vâkı‘dır, (pâdişâh) pād ile şâhtan mürekkebdir, (pād) hâfız ve mürâ‘î ve devâm ve şebât ve mâl ve menâl ve taht ma‘nâsınadır. Ve (şâh) aşıl ve şâhib ve hudâvend ve dâmât ma‘nâlarıdır ve kezâ şûret ve sîrette, zâhir ve bâtında, emsâl ve akırânda fâ‘ik ve mümtâz ma‘nâsınadır. Bu şûrette mezkûr pâdişâh lâfzında dört gûne i‘tibâr câri olur: (1) Hâfız ve râ‘î-i ‘azîm demek olur ki selâfine bu ma‘nâyı isnâd şahîhtir, zîrâ anlar ‘ibâdullâhıñ hıfz u himâyet ve ri‘âyetlerine me‘mûrlardır ve (2) dâmâd ma‘nâsına daği hamli münâsibtir zîrâ mülk ‘arûs ve pâdişâh dâmât menzilindedir. (3) Aşıl ve şâbit²⁵⁵

M¹26^b ve hudâvend ma‘nâlarının münâsebeti zâhirdir, (4) taht u serîr ma‘nâları cümleden akrebdir ve pâdişâha ‘Arabî’de sultân derler, (kenizek) keniz kâf-ı ‘Arabî’niñ ve nûnuñ kesriyle câriye ma‘nâsınadır (*Burhân-ı Kâfî*) ve *Ferheng-i Cihângîr*’de kâfiñ ve nûnuñ kesriyle zabt olunmuştur ve âhîrinde olan kâf edât-ı taşğırdır ki lisân-ı Türkî’de cik, cegizcik ve çağız ile edâ olunur. (Harîden) Mısra‘: Şatın almağa harîden dediler ya‘ni şîrâ. (Bîmâr) hasta ve marîz ma‘nâsına bîm ile ârdan mürekkeptir, korku verici ma‘nâsınadır.

²⁵⁴ güzesteğândır: M² “güzesteğân”.

²⁵⁵ Sol hâşiye: “Allâhü yerfa‘u bi’s-sultânî mu‘zaleten / ‘An dîninâ rahmeten minhu ve rızvânen Levle‘l-e‘immetu lem te‘men lenâ sübûlün / Ve kâne ez‘afünâ nehben li-ekvânâ. Li‘bni‘l-Mübârek rahimehullâhu rahmeten vâsi‘aten”.

(Dâsitân-ı ‘âşık şüden-i pâdişâh kenizekî râ) bir pâdişâhın bir kenizeke ‘âşık ve dil-dâde olduğunun (ve harîden-i pâdişâh ûrâ) ve pâdişâhın kenizeki satın aldığı, (ve rencûr şüden-i kenizek) ve kenizekiñ hasta ve bîmâr olmaklığı, (ve tedbîr-i pâdişâh der mu‘âlece-i û) ve pâdişâhın mu‘âlece-i kenizekte tedbîri dâsitân ve hikâyettir.

Ebhâs-ı âtîniñ tavzîh ve tefhîmi maqşadına binâ’en muqaddime tarzında bir kaç satır taştîr kılındı. Cenâb-ı mübdi‘-i mevcudât ve mûcid-i kâ’inât te‘âlâ teqaddes hazretlerinden ibtidâ şâdir olan bir mevcûddur ki anı kendi şüreti üzere esmâ ve şîfât ile **M^{217a}** muttaşîf halk eyledi, vücûd ile ‘adem beyninde vâşıta ve hâdişîñ **kademe** ta‘allukuna râbîta kıldı. Mevcûd-ı müşâruñ ileyh rûh-ı a‘zam ve halîfetullâh-ı ekber ve rûh-ı Muhammedî’dir. Habîb-i Hudâ ve Rasûl-i Kibriyâ ‘aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm **M^{127a}** lâ yu‘ad ve lâ yuhşâ (mâ halekallâhu te‘âlâ halkan a‘zame mine’r-rûhi)²⁵⁶ hadîş-i şerîfiyle bu rûh-ı a‘zâmı irâde buyurdular ve rûh-ı müşârûn ileyh bir cevher-i nûrânîdir. Cevheriyeti hayşiyetinden ‘âlem-i zühûrda mütecelliyeye olan zât-ı te‘âlâ ve teqaddesiñ mazharıdır ve nûrâniyyeti hayşiyetinden ‘ilm-i ezeli Rabb-i müte‘âl-i muqaddesiñ mazharıdır.

Ve rûh-ı müşârûn ileyh cevheriyyeti i‘tibâriyle nefis-i vâhîde ile mua‘bber ve müsemmâdır ki cenâb-ı vâcib-i te‘âlâ ve teqaddesiñ, (halekaküm min nefsin vâhîdetin)²⁵⁷ kavî-i muqaddesinde mezkûrdur ve kezâlik nûrâniyyeti i‘tibâriyle ‘aql-ı evvel ile müsemmâdır. Nitekim (evvelü mâ halekallâhu el-‘aqlu)²⁵⁸ hadîş-i şerîfinde mezkûr ve mübeyyendir ve kezâ rûh-ı müşârûn ileyhiñ hudûs ile kıdem beyninde iki cenbi vardır. Cenb-i eyserinden nefis-i külliye halk olundu, cüz’üñ küllünden infişâli gibi mecâzen rûh-ı a‘zâmdan münfaşıl oldu ve cinsiñ cinsine meylinden lâzım gelen taht u tecâzüb beyinlerinde vâkı‘ oldu. Nitekim Âdem ve Havvâ ‘aleyhime’s-selâm’ıñ beyninde vâkı‘ oldu. Kazâ-ı ezeli, ilâhî rûh ile nefsiñ izdivâcî ve netîcelerinin intâcına cârî oldu ve kendisinde olan te’sîr ve fî‘il sebebiyle rûhuñ müzekkeriyyeti te’eşşür ve infî‘âl sebebiyle nefsiñ mü’ennesetinden içün izdivâc-ı mezkûr beyinlerinde vâkı‘ oldu. Rûh ile nefisten netîce-i ba‘de uhrâ kâ’inât tevellüd eyledi, hattâ emr-i mezkûr âhîr mevlûda muntehî oldu ki nev‘-i insândır

²⁵⁶ Bu hadisin kaynağı bulunamamıştır.

²⁵⁷ en-Nisâ’ 4/1.

²⁵⁸ Aclûni , *Keşfu’l-hafâ*, I, 309.

M^{127b} ve hilkat-i insânda dâ'ire-i vücûduñ nihâyetiniñ bidâyetine intibâkı zuhûra geldi ve bidâyet-i dâ'ire-i vücûdda olan müzekkeriyet rûh ve mü'enneşiyet nefsiñ insâna mahşûş olan zükûriyet ve mü'enneşiyet ile insânda zuhûra geldi. Ve rûh ve nefsiñ şûreti insânda zâhir olmaklığı ve 'aklıñ insâna muhtaş kılınmaklığı, rûh ve nefsiñ hâşşaten insânda zuhûruna 'alâmettir ve nev'-i insândan şahş ol ki anda şûret-i rûh zâhir oldu, Âdem 'aleyhi's-selâm'dır. Ve kezâlik şûret-i nefis-i zâhire olan Havvâ 'aleyhi's-selâm'dır ki cenâb-ı Âdem 'aleyhi's-selâm'dan halk olundu ve Âdem ile Havvâ 'aleyhi's-selâmıñ izdivâcından zürriyeti müteselsilen tevellüd eyledi. Ânifen izdivâc-ı rûh ile nefisten 'alâ merâtibihim kâ'inâtıñ tevellüdü gibi ve ba'de zâlik her bir insânda rûh-ı cüz'iniñ ve kezâlik nefis-i cüz'iniñ şûreti zâhir oldu.

Rûh-ı cüz'î ile nefis-i cüz'iniñ izdivâcından kalb zâhir oldu ve kalb rûh ile nefsiñ sırrıdır ve rûh ile nefsi câmi' berzahıdır. (Beynehumâ berzahun lâ yebgiyân)²⁵⁹ ve rûhuñ ve nefsiñ ve 'aklıñ ma'nâları yekdiğere qarîb olduğundan ba'zı kere rûh zikr **M^{217b}** olunur, nefis veya kalb murâd olur ve nefis veya kalb zikr **olunur**, rûh murâd olur²⁶⁰. Ve kezâlik 'aql zikr olunur, rûh murâd olunur (evvelu m â halekallâhu'l-'aql) hadîs-i şerîfinde 'aql ile rûh murâd olunduğu gibi ve kezâlik rûh zikr olunur, nûrâniyeti i'tibâriyle 'aql murâd olunur ve²⁶¹ nefis zikr olunur, nûrâniyeti i'tibâriyle 'aql-ı şânî murâd olunur. İlââhirihi min *Şerh-i Tâ'îyyetü'l-kübrâ* li-Maḥmûd Kāşânî ḳuddise sırruh.²⁶²

M^{128a} Bu hikâye mâ-ḳablinde olan âyîne-i cânî ezân gammâzî ilâ âhirihi beyt-i şerîfine merbûttur. Şöyle ki âyîne-i cânıñ nuḳûş-ı mâsivâdan ve seḳâmet-i heves u tefhîmen bu hikâyeyi îrâd buyurdular. (Anḳaravî ḳuddise sırruh) 'dan ḥulâşa olundu, bu dâsitân-ı mergûb-ı dil-sitânıñ ebḥâş-ı sâbıkaya rabṭ u münâsebetinde şerrâḥ-ı Hind ihtilâf ettiler velâkin mâ-sebeḳa rabṭ-ı ḥâcet yoktur zîrâ bu hikâye ibtidâ-yı kitâb-ı müstetâbdır ve

²⁵⁹ er-Rahmân 55/20.

²⁶⁰ olur: M² "olunur".

²⁶¹ ve: M²'de bu kelime yoktur.

²⁶² Sağ hâşiye: "Şerḥ-i mezkûr Mışır'da tab' olunmuştur ve 'Abdü'r-Rezzâḳ Kāşânî'ye isnâd olunmuştur velâkin ḥaṭ eylemişlerdir, şerḥ-i mezkûr Maḥmûd Kāşânî Bey'indir. *Nefâḥâtü'l-ünş* ve *Keşfü'z-zünûn*'a ḥîn-i mürâca'âtta zâhir olur".

ammâ ebhâs-ı sâbika irtibâtına dâ'ir olan akvâliñ dañi ercañ ve a'lâsı Şeyh Velî Muhammed kıddise sırruh hazretleriniñ beyânıdır. Şeyh-i mezkûr:

Rev tû jengâr ez ruñ u pâk kün / Ba'de zân ân nûr râ idrâk kün²⁶³. Beyt-i lâtifine merbût kıldı şü vechile ki âyîne-i dil-i jengâr ta'alluk-ı mâsivâ ile âlûde ve mir'ât-ı cân, hubb-ı dünyâ ile endûde oldukça esrâr-ı Hudâ'yı fehme muqtedir ve cemâl-i bâ-kemâl-i kibriyâyı merâyâ-yı halkta müşâhadeye kâdir olamaz, göñlü jengâr-ı ta'allukât-ı nuqûş-ı mâsivâdan, nefsi lezâyiz-i heves u hevâdan evvelâ pâk ve muṭahhar ve şaykal-ı zikrullâh ile muşaykal eylemek gerek ki âyîne-i tecellî-i Hudâ ola. Nitekim pâdişâh kenizekiñ zergere olan marâz-ı muḥabbet ve ta'b-ı elem-i ta'alluktan tedbîr-i ṭabîb-i ilâhî ile ḥalâş eyledi (Bahru'l-'ulûm) kıddise sırruh (rev tû jengâr ilâ âñhirihi) beyti mülḥakâtandır. Ânifen beyân olunduğı vechile âyîne-i cânet beytine merbûttur.

Meşnevî-i Şerîf iñ nüshalarına dâ'ir bir miqdâr ma'lûmât vermek

M^{128b} lâzım geldi. Huzûr-ı cenâb-ı pîr-i dest-gîr de *Meşnevî-i Şerîf* i kitâbet edenleriñ birincisi cenâb-ı **Hüsâme'l-ḥakḫ ved'-dîn** Çelebi hazretleridir ve ikincisi cenâb-ı Bahâ'ü'd-dîn Şultânü'l-Veled zâdellâhu envâra feyzihî ile'l-ebed hazretleridir. Kitâbet buyurmuş oldukları nüsha-i şerîfeyi 1282 senesi Ramazân-ı mağfiret-encâmında Fâtih Şultân Mehmed Hân hazretleri câmi'-i şerîfinde Kürd Muhammed efendiniñ kitâb sergisinde ḳable'l-'aşr ziyâret naşib oldu. Ba'de'l-'aşr *Meşnevî-i Şerîf* dersi taḳrîri ḥitâm bulduḳta tekrâr ziyâreti ḳaşdıyla gittim, bundan çeyrek sa'at muḳaddem biri geldi, hediyesi olan yirmi beş altını verdi ve *Meşnevî-i Şerîf* i aldı, dedi, merkûm Kürd Muhammed efendi el'ân ber-ḥayâttır, şimdiki ḥâlde şahḥâflarıñ şeyhidir. Mu'tedil bir **M^{218a}** kıṭ'ada idi ve her surḥuñ hâmişinde bir ḳaç beyit yazdı ve beyitleriñ taḥtında **surḥ** ile Veled imzâsı var idi.

Ve mezkûr ebyât-ı *Meşnevî-i Şerîf* i taḥrîr buyururlarken ḳalb-i ilhâm-ı peyvend-i münîrlere ilhâm olunduğunu cenâb-ı Mevlânâ min-küllî'l-vücûh evlânâ hazretlerine i'lâm buyurduklarında hâmiş-i *Meşnevî-i Şerîf* e şebt u taḥrîrini emir buyurmuşlar ve biri dañi 'Osmân bin 'Îsâ el-Mevlevî kıddise sırruh hazretleridir ve cenâb-ı 'Ubeyd dedeniñ yazdığı *Meşnevî-i Şerîf* ler bu nüsha-i müteyemmîne-i mübârekeden müstensah imiş ve mûmâ ileyiñ nüshasınıñ târîḥ-i ḥitâmı altı yüz altmış

²⁶³ Sol hâşiye: "Bu beyit zann-ı 'âcizâneme göre Hazret-i Şultân Veled'indir kıddise sırruh".

sekiz olduğunu cenâb-ı şârih İsmâ‘il Ankaravî altıncı cildiñ şerhi nihâyetinde beyân buyurdular.

Bi‘l-cümle nüsaḥ-ı maṭbû‘ada ebyât-ı mülḥaḳa pek çoktur, bunların beyninden **M^{129a}** Şultân Veled ḳuddise sırruh ḥazretlerine mensûb olan ebyâtı fark ve temyîz müte‘assir ve belki müte‘azzırdır.

Bişnevîd ey dostân in dâsitân

Ḥûd ḥaḳîḳat naḳd-i ḥâl-i mâst ân.

Bişnevîd, diñleyiñ, ey dostân, ey ḥarf-i nidâ, münâdâsı dostândır ve muzâfun ileyh maḥzûftur, dostânım demektir ve dostân dostuñ cem‘idir, in, ḳarîbe mevzû‘ ismi-i işârettir, müşârün ileyhi dâsitândır. Dâsitân hikâye ma‘nâsınadır, ḥûd taḥḳîḳ ma‘nâsınadır, ḥaḳîḳat’ten der maḥzûftur, der ḥaḳîḳat demektir ḥaḳîḳatte demektir, naḳd-i ḥâl-i mâst, naḳd ḥâle ve ḥâl mâya muzâftır, bizim ḥâl-i mevcûdumuzdur, ân ba‘îde **mevzû‘ ismi-i işârettir**, ol hikâye demektir ve mısra‘-ı şâni dâsitânıñ şıfâtıdır. (Bişnevîd ey dostân in dâsitân) ey benim dostlarım bu dâsitân-ı dil-sitânı diñleyin ve muḳtezâsınca ‘amel eyleyin lüzûm ‘alâḳasıyla istimâ‘ ḳabûl ma‘nâsınadır (semi‘allâhu limen ḥamideh) de semi‘a ḳabile ma‘nâsına olduğu gibi (ḥûd ḥaḳîḳat naḳd-i ḥâl-i mâst ân) taḥḳîḳ ol hikâye ḥaḳîḳatte bizim naḳd-i ḥâlimizdir ya‘ni bi‘l-cümle sâlikânıñ naḳd-i ḥâl ve mevcûd-ı bâlîdir zîrâ bu hikâyede pâdişâhtan murâd rûhtur ve kezâlik kenizekten murâd daḥi ‘aḳl-ı cüz’idir²⁶⁴ ki rûḥuñ memlûküdür ve rûḥ ‘aḳl-ı cüz’îye ‘âşıḳtır ve ‘aḳl-ı cüz’î daḥi zerger-i nefse ‘âşıḳ ve dil-dâdedir. Eṭebbâdan murâd meşâyıḥ-ı müzevvirîndir ki anlarıñ tedbîr-i vasâṭatıyla maḳsad ḥuşûl-pezîr olmaz, sâlike lâzım ve bil ki elzemdir ki dergâh-ı Ḥudâ’ya müteveccih olup tazarru‘ ve zârî ḳıla ki luṭf-ı şamedânî maḥz-ı kereminden elem ve derdine müdâvî bir ṭabîb-i Rabbânî irsâl buyura ve ba‘zılar pâdişâhtan murâd ‘aḳl-ı cüz’î ve kenizekten nefis u zergerden dünyâyı aḥz etmişlerdir **M^{129b}** ve ṭabîb-i İlâhîden ‘aḳl-ı küllîyi murâd ḳılmışlardır ve ‘aḳl-ı cüz’î mezmûmdur bu şûrette memdûḥ olması lâzım gelir diyerek olunan i‘tirâz bî-câ ve bî-maḥaldir zîrâ ‘aḳıl her ḥâlde memdûḥ ve maḥmûddur ki ‘aḳıl menâṭ-ı tekliṭtir ve sebeb-i iktisâb-ı kemâlât-ı **M^{218b}** şerîf ve lâṭiftir. Meger ki **tâbi‘-i nefis** ve müştegil-i iktisâb-ı esbâb-ı dünyevî ve

²⁶⁴ cüz’idir: M² “cüz’iyyedir”.

mütevaggil-i lezâyiz-i nefsanî ve gâfil-i ‘uqûbât-ı uhrevî ola ve bu şûrette ‘aql nefse mağlûb ve belki nefiste fâni ve nâbûd olur. Bu gûne ‘aql elbette ma’yûb ve mezmûmdur.

Cenâb-ı pîr-i dest-gîr kıddesenallâhu bi-sırrihi’l-münîr (hûd hakîkat nakd-i hâl-i mâst ân²⁶⁵, buyurdular. Biz ki sâlikân-ı râh-ı Hudâ ve tâlibân-ı dîdâr-ı cemâl-i kibriyâyız, bu kışsa-i pür-hişşe bizim nakd-i hâlimiz ve netîce-i bâlimizdir. (Hulâsa-i kışsa) pâdişâh bir kenizeke²⁶⁶ ‘âşık olup kendi ‘îş u ‘işret ve zevk u şafâsı için kenizek-i mezkûru şatın aldı ve lâkin kenizek daği bir zergere ‘âşık olduğundan nâşî pâdişâha ‘îş u ‘işret müyesser olmayıp belki belâ ve miḥneti müzdâd oldukça kendi etîbbâsına câriye-i mezkûreden emrâz-ı muḥabbetin izâlesi için mürâca‘at etti. Etîbbâ-yı merķûm mü’essir-i hakîki Hakk olduğundan gâfil olduklarından, in-şâ‘allah demeyip câriyenin tedâvisini der‘uhde ettiler. Cenâb-ı Müsebbibü’l-esbâb etîbbânın câriyeye i’tâ ettikleri mu‘âlecâtın te’sîrinde ma‘kûs kıldı, pâdişâh bunların elinden bir iş hâsıl olamayacağını aḥlayınca dergâh-ı mucîbu’d-da‘vât-ı İlâhîye müteveccih oldu ve cenâb-ı Hakk ve feyyâz-ı muṭlak lutf-ı kereminden bir ṭabîb-i hâzık u kâmil u mâhir-i fâzılı gönderdi ve kenizeki zergerin ‘aşkıdan rehâ-yâb ve pâdişâhı kâm-yâb eyledi. Pâdişâhtan murâd rûhtur ki mâlik-i mülk-i bedendir ve rûḥ mâlik-i mülk-i beden oldukça kendi memlûkü olan ‘aql-ı cüz’î ‘âşık oldu ki rûḥuñ

M^{130a} ²⁶⁷ vezîri meşâbesindedir ve ‘aql-ı cüz’î daği nefse ‘âşık oldu ve rûḥa ḥidmetten i’râz eyledi zîrâ rûḥ (der dimâgeş cüz-i gam-ı Allah nîst) mûcibince dâ’imâ ‘aşk u şevk-i Hudâ ile meşgûl olmak arzusundadır ve ‘aql-ı cüz’î daği zerger-i nakş u hevânın ḥidmetiyle müsteğil olduğundan maḳşûd-ı rûḥ hâsıl olmadı. Bu kışsadan hişşe alıp meşâyıḥ-ı müdde‘î ve durûğ-ı zenden iş bitmeyeceğini bilip dergâh-ı İzid-i müte‘âle çeşm-i giryân ve dil-i sûzân ile müteveccih ola ki cenâb-ı Hudâ bir pîr-i bâ-şafâyı göndere, yed-i pür-enverinden câm-ı muḥabbet-i nûş el vere.

Megû aşhâb-ı dil reftend ve şehir-i ‘aşk şûd hâlî / Cihân pür Şems-i Tebrîzest dilberî.

Gû cû(?) Mevlânâ (Tenbîh) bu kışsada pâdişâhtan murâd rûḥ veya ‘aql ve kenizekten murâd ‘aql veya nefis ve zergerden murâd nefis veya dünyâ, ṭabîb-i İlâhî’den murâd

²⁶⁵ Parantezler kurallara uygun olarak kullanılmamıştır.

²⁶⁶ bir kenizeke: M² “kenizeke”.

²⁶⁷ Üst hâşiye: “Beküned kâr-ı ḥired nefs-i cügerdîd muṭî / Düzd çün şaḥne şevd emn küned ‘âlem râ”.

mürşid-i kâmil veya ‘aql-ı mecâz ve isti‘âre tārîkiyledir zannolunmaya zîrâ bi’l-cümle ebyâtı taṭbîk, nazm-ı dilkeş-i *Meşnevî-i Ma‘nevî*’niñ leṭâfeti muḥtel olur ve belki ba‘zı maḥalle taṭbîk müte‘assir ve belki²⁶⁸ müte‘azzir olur ve şerrâhıñ, şâhtan murâd rûhtur dedikleri müsâmaḥaya maḥmûldür. (*Bahrü’l-‘ulûm*)

Bûd şâhî der zamânî pîş ezîn

Mülk-i dünyâ bûdeş u hem mülk-i dîn

Bûd bûden maşdarından fi‘l-i mâzîdir, hikâye-i ḥâl-i mâziye maḥmûldür. Şâhî yâ vaḥdet, der edât-ı zarf, zamânî yâ vaḥdet, zamân kâbil-i taḫsîm-i vaḫt ma‘nâsınadır. **M²19^a** Li-ecl-i hâzâ vaḫt-i ḳalîl ve keşîre ıtlâḳ **olunur**, cem‘i ezminedir, pîş muḳaddem ma‘nâsına, ezîn ezîn zamân taḳdîrindedir, ezîn zamandan ba‘zı şerrâḥ, zamân-ı sa‘âdet-i risâlet-penâḥ şallâllâhu ‘aleyhi ve sellem’i aḫz

M¹30^b etmişlerdir, ‘**an ḳarîb vechi** gelir taḳdîri: (Şâhî pîş ezîn zamân-ı sa‘âdet mevcûd bûd)’dur. Mülk-i dünyâ terkîb-i izâfîdir ve izâfet-i lâmiye ve beyâniye olmaḳ ihtimâli vardır velâkin lâmiye olduḡu taḳdîrce mübâlâğa ifâde eder ki dünyânıñ mülkü demek olur. Beyâniye olduḡu taḳdîrce dünyâdan olan mülk (mülk) mimiñ ḥarekât-ı sülâşî ve lâmiñ sükûnuyla bir nesneyi istiḳlâl vechi üzre zîr-i dest-i istîlâya almaḳ ma‘nâsınadır. Bûdeş, zamîn-i bâriz şâha râci‘dir, hem edât-ı iştirâk, mülk-i dîn mülk-i dünyâ gibi terkîb-i izâfîdir ve (dîn) resim ve râḥ ve ‘âdet ve inḳıyâd-ı evâmir-i İlâhî.

(Hulâşâ) (bûd şâhî der zamânî pîş ezîn) vaḫt-i sa‘âdet-i risâlet-penâḥ şallâllâhu ‘aleyhi ve sellem’den muḳaddem bir zamânda bir pâdişâḥ mevcûd idi, mısra‘-ı şâni pâdişâhıñ şıfâtıdır, (mülk-i dünyâ bûdeş) pâdişâḥ-ı mezkûr mülk-i dünyâya mâlik idi, (ve hem mülk-i dîn) ve kezâlik mülk-i dîne daḥi mâlik idi ya‘ni mâlik-i dîn u dünyâ bir mülk-i bî-hemâ zamân-ı sa‘âdetten muḳaddem var idi.

İttifâḳâ şah rûzî şûd sūvâr

Bâ ḥavas-ı ḥ^vîş ez behr-i şikâr

²⁶⁸ belki: M², de bu kelime yoktur.

İttifâkan bunda teşâdüfen ma'nâsınadır, rûzî yâ vahdet rûz zarf-ı zamân gün ma'nâsınadır, zurûf-ı zamâniyeden der'in hâzıfı kıyâsıdır, der rûzî taqdîrindedir, şüd süvâr taqdîri (süvâr şüd)'dür, süvâr oldu demektir, bâ-havâş-ı h^vîş (bâ) me'a ma'nâsınadır, (hâvâş-ı h^vîş) terkîb-i izâfîdir ve izâfet-i lâmiyedir (h^vîş) kendi ma'nâsınadır. (Ez behr-i) edât-ı tahşîştir velâkin muzâf olarak isti'mâl olunur, şikâr şayd ma'nâsınadır (hulâşa-i beyt) bir gün pâdişâh li-ecl-i şayd u şikâr kendi havâşıyla süvâr oldu.

M¹³¹^a

Yek kenizek dîd şeh ber şâhrâh

Şüd gulâm-ı ân kenizek cân-ı şâh

Yek kenizek dîd şeh, yek esmâ-ı a'dâddan biriñ ismi, dîd dîden maşdarından mâzî muzâri'i bîned gelir dîdiñ fâ'ili şeh, mef'ûlu yek kenizektir, bir edât-ı isti'lâ, şâhrâh işlek cadde, şüd oldu, gulâm bıyıkları terlemiş civâna derler. Lisân-ı Fârisî'de mecâzen nûger ve hizmetkâr maqûlesinde müsta'meldir, ân ism-i işâret müşârün ileyhi kenizektir, cân-ı şâh terkîb-i izâfîdir izâfet-i lâmiyedir, yek kenizek dîd şeh ber şâhrâh.

Hulâşâ pâdişâh kûh ve deşt cânibine şikâra giderken bir güzêr-gâh-ı hâş u 'âm ve şâhrâh-ı dil-ârâmda bir kenizek-i hûş-endâmı gördü, şüd gulâm-ı ân kenizek cân-ı şâh pâdişâhın dil u cânı ol kenizekiñ esîr-i hüsn-i ânı oldu ya'ni pâdişâh-ı mülk-i beden şikâr-ı ma'rifetullâh ve vuşlat-ı ilâllâha kaşd u 'azmiyle eseb-i bedene süvâr olduқта şâhrâh-ı dünyâda kenizek 'aql-ı cüz'iyi gördükte hüsn-i leîâfetine meftûn ve 'aşkıyla dil-hûn oldu.

M²¹⁹^b

Mürğ-i cânêş der kafes çün mî tabîd

Dâd mâl u ân kenizek râ harid

Mürğ-i cânêş (şın) zamîr-i gâ'ib şâha râci'dir, (mürğ-i cân) müşebbehün bihiñ müşebbehe izâfeti kabîlindendir, mürğ gibi olan cânı demektir, der kafes der edât-ı zarf, (kafes) kâf ve fânın fethiyle lisânımızda dañi kafes derler ki ma'rûftur, 'Arabî'de şâd ile müsta'meldir çün vâv-ı meçhûl bunda tevķitiyedir izâ ma'nâsına, (mî tapîd) tânın kesriyle tapîden maşdarından mâzîdir tap tab etti ya'ni muztarip oldu, dâd dâden maşdarından mâzîdir

M^{131b} verdi ma'nâsına muzâri'î dehed gelir zamîr-i müstetir şâha râci'dir, mâl mef'ûlûdür, harîd aldı. Mürğ-i câneş der kafes çün mî tabîd pâdişâhîñ mürğ-ı cânı kafes-i tende câriyenîñ muhabbet ve 'aşkıyla muztarib olduğa, dâd mâl u â kenizek râ harîd pâdişâh mâl ya'ni sîm u zer verdi, ol kenizeki iştirâ eyledi.

Çün harid ûrâ vü berhurdâr şüd

Ân kenizek ez kazâ bîmâr şüd

Çün tevķitiye, ûrâ û zamir-i gâ'ib kenizeke râci' râ edât-ı mef'ûl, berhurdâr **ber-meyve** hurd hurdenden maşdar-ı muraḥḥam ûrâ edât-ı nisbet berhurdâr naşıpli ma'nâsınadır mâldâr kabîlindendir zerdâr bu kabîlden değildir zîrâ zerdâr vaşf-ı terkîbîdir, ân kenizek mübtedâ ez kazâ eziñ müte'allıkı mu'aḥḥar şüddür, bîmâr şüd bîmâr şüdüñ muḳaddem²⁶⁹ mef'ûlû ve fâ'ili tahtında müstetir zamîrdir ki kenizeke râci'dir ve cümlesi mübtedânîñ haberidir.

Çün harîd ûrâ vü berhurdâr şüd kenizek-i mezkûre iştirâ eyledikte pâdişâh berhurdâr ve kâm-yâb oldu, ân kenizek ez kazâ bîmâr şüd o kenizek kazâ-ı İlâhî'den bîmâr oldu ya'ni rûḥ 'aql-ı cüz'îye mâlik olduğa memnûn ve ḥandân ve mesrûr ve kâmrân oldu zîrâ 'aql-ı cüz'î rûḥuñ ḥâdimidir çi fâ'ide ki 'aql-ı cüz'î daḥi dâm-ı muhabbet-i nefse giriftâr ve hevâ-yı nefis ile bî-ḳarâr oldu.

Ân yekî ḥar dâşt pâlâneş nebûd

Yâft pâlân kürk ḥar râ der rebûd

Ân yekî ol birisi yekîde yâ nisbet içündür ya'ni bir kimse demektir, ḥar dâşt bi-ḥubbi'l-isti'mâl ḥara mâlik idi ma'nâsınadır, pâlâneş zamîr-i muttaşıl ḥara râci'dir, **M^{132a}** izâfet-i ednâ mülâbese içündür, nebûd nâ-mevcud idi ma'nâsına, yâft yâften maşdarından mâzîdir zamîr-i müstetir yekîye râci'dir ve çün maḥzûftur, çün yâft demektir, pâlân yâftuñ mef'ûlûdür, kürk sükûn-ı râ ve kâfıyla ḳurt ve zi'b ma'nâsınadır, sibâ'den ma'rûf canavardır başını gügercin kümesine ta'lîḳ mûzî ḥayvanâtı dâfi' ve ḳoyun ağılı içine defn-i tedricî ḳoyunların helâkini mûriş ve ḳuyruḡunu şıḡır otlaḡına

²⁶⁹ muḳaddem: M² "ve" ilâve edilmiştir.

M^{20a} ta‘lik otlaktan şığırları mâni‘dir. Açlıklarından kırılısalar **ol** otlaktan otlamazlar ve necisini buhûr-ı eṭraftan fareleri ol mekâna câlib ve bevli üzre tebevûl qarıları hamliden mâni‘dir (*Tibyân-ı Nâfî*), ḥar râ der rebûd rebûden maşdarından mâzîdir kıptı ma‘nâsınadır taḥsîn-i lâfz ve tekmîl-i vezn içündür râ edât-ı mef‘ûl ḥar rebûduñ mef‘ûlûdür kürk mübtedâ rebûd cümlesi haberidir. Lisân-ı Fârisî’de fâ‘iliñ fi‘le taḳaddümünü tecvîz edenlere göre kürk rebûden fâ‘ilidir.

Ân yekî ḥar dâşt pâlâneş nebûd ol bir kimse ḥar ve merkebe mâlik idi, merkebiñ pâlânı nâ-mevcûd idi merkebe süvâr olup kâmrân olmak müyesser olmazdı, yâft pâlân kürk ḥar râ der rebûd pâlânı buldukta kırt merkebi kıptı, zafer-yâb olmak arzusunda olduğı emeli eleme münkalib oldu.

Gurûr etme cihanıñ varlığına / Necâtî düşte şulṭân olmadın mı?

Kûze bûdeş âb mî nâmed bi-dest

Âb râ çün yâft ḥud kûze şikest

Kûze bûdeş taḳdîri yekî râ kûze bûdeş ya‘ni bir kimsede şu içecek âlet var idi, âb mî nâmed bi-dest, nemî âmed âb bi-dest taḳdîrindedir ve nâmed li-ecli’z-zarûre neyâmedden muḥaffef kılınmıştır, nâmediñ fâ‘ili âb ve mef‘ûlün bih ğayr-ı şarîḥi bi-desttir bâ sıla içündür.

M^{132b} Kûze bûdeş âb mî nâmed bi-dest kûze mevcûd idi velâkin şu müyesser olmazdı, âb râ çün yâft ḥud kûze şikeste şuyu buldukta kûze şikest oldu. Cenâb-ı pîr-i dest-ġır ḳaddesanallâhu bi-sırrihi’l-münîr bu iki beyt-i pür-nükte ile tenbîh buyururlar bu nişâne-i ‘unşûriyeniñ netîce-i bûdu nâbûd ve maḥşûl-i kemâli zevâldır ve kezâlik beyteyn-i mezkûreyñ ḥâl-i pâdişâhı bu iki kimseniñ ḥâline temşîl ve teşbîhtir velâkin teşbîh-i tâmm değıldir belki teşbîh şu miḳdârdır ki bu iki kimse murâd u merâmından berḥurdâr ve kâm-vâr olmadığı gibi pâdişâh dağı vişâl-i kenizekten kâmınca behre-dâr olmadı.

Şeh ṭabîbân cem‘ kerd ez çepp u râst

Güft cân-ı her dü derdest-i şümâst

Şeh mübtedâ, cem‘ kerd mâzî mürekkeb cümlesi mübtedânıñ haberidir, ṭabîbân ṭabîbiñ cem‘i cem‘ kerdıñ mef‘ûl-i muḳaddemidir, ez çep ez cem‘ kerde

müte'allikîr çep şol ve yesâr ma'nâsınadır, ve râst vâv-ı 'âtıfedir râst çep üzere ma'tûftur sağ ve yemîn ma'nâsına, cân-ı her dü, cân-ı her dü mâ taqđîrinde bizim her ikimiziñ cânı, derdest-i şümâst dest-i şümâ terkîb-i izâfî.

Şeh tabîbân cem' kerd ez çepp u râst pâdişâh eţrâf-ı eknâftan eţîbbâyı cem' eyledi, güft cân-ı her dü derdest-i şümâst bizim her ikimiziñ canı siziñ eliñizdedir dedi.

Cân-ı men sehlest cân-ı cânem ôst

Derd-mend u ħasta'em dermânem ôst

M^{20b} Cân-ı men sehlest cân-ı men terkîb-i izâfî izâfet-i lâmiyedir cân mübtedâ sehlest ħaberidir benim cânım kolaydır ya'ni benim cânımıñ qadr u i'tibârı yoktur, cân-ı cânem ôst, cân-ı evvel muzâftır cân-ı şânîye ve cân-ı şânî daĥi zamîr-i mütekellime muzâftır o kenizeke râci'dir, est edât-ı ħaber, cân mübtedâ, üst ħaberidir.

M^{133a} Derd-mend mend edât-ı nisbettir derdli ma'nâsına, ħasta marîz ma'nâsınadır, dermân 'ilâç ma'nâsınadır.

Cân-ı men sehlest cân-ı cânem ôst benim cânım sehl u âsândır ya'ni bî-qadr u i'tibârdır benim cânımıñ cânı mezķûr kenizektir, derd-mend u ħasta'em dermânem ôst derdli ve ħastayım benim dermânım mezķûr kenizektir. Ya'ni rûĥuñ 'aql-ı cüz'ü zîr-i taşarrufunda olmazsa mürġ-ı bî-per u bâl gibi âşiyânından pervâz ve eflâk-ı ma'ârif-i Ĥudâ cânibine tek u tâz edemez.

Her ki dermân kerd mercân-ı merâ

Bürd genc u dürr u mercân-ı merâ

Her ki herkes ki taqđîrinde her edât-ı sur, kes mübtedâ, ki râbıt-ı şîfât, dermân kerd dermân 'ilâç ma'nâsına kerdîñ muqaddem mef'ûlü cümlesi mübtedânıñ ħaberidir, mercân-ı merâ (mer) cân-ı merâdaki râ-yı te'kîddir cân-ı merâ kerdîñ mef'ûl-ı şânîsidir, bürd bânıñ zammıyla bürden maşdarından mâzîdir muzâri'i bânıñ fethiyle berd gelir getirdi ve aĥz etti ma'nâsına, genc kâf-ı Fârisî'niñ fethiyle mâl-ı keşîr ma'nâsınadır, dür incidir, mercân ma'rûf, merâ men rânıñ muĥaffefidir.

Her ki dermân kerd mercân-ı merâ her kim ki benim cânıma ya'ni cânım meşâbesinde olan kenizeke dermân ve 'ilâç ederse, bürd genc u dürr u mercân-ı merâ

benim genc u dürr u mercânımı götürür ya'ni ben aña bî-hesâb sîm u zer ve inci ve cevher baḡş u iḥsân ederim.

Cümle güftendeş ki cânbâzî künîm

Fehm gird ârîm u enbâzî künîm

M^{133b} Cümle güftendeş zamîr şâha râci'dir, ki beyâniye, cânbâzî yâ maşdariye cânbâz vaşf-ı terkibîdir cân oynayıcılık ya'ni cân fedâ ederiz, fehm gird ârîm ârîm âverden maşdarından muzâri' cemi' mütekellim, gird kâf-ı Fârisî'niñ kesriyle bunda cem' ma'nâsınadır fehmimizi²⁷⁰ cem' ederiz, enbâzî künîm künîm kerden maşdarından muzâri', mütekellim-i me'a'l-ğayrdır enbâzîde yâ maşdariye enbâz şerîk ve ortak ma'nâsına bunda müzâkere ve müşâvere ederiz demektir. Cümle güftendeş ki cânbâzî künîm eṭṭibbânîñ cümlesi pâdişâha canbazlık ve fedâkârlık ederiz dediler, fehm gird ârîm u enbâzî künîm fehm u idrâkimizi cem' edip müzâkere ve müşâvere ederiz dediler.

Her yekî ez mâ Mesîḥ-i 'âlemist

Her elem râ der kef-i mâ merhemist

Her yekî ez mâ her yek kes ez mâ taḡdîrindedir bizden her bir kimse demektir, **M^{221a}** Mesîḥ-i 'âlemist 'âlemiñ **Mesîḥa'sıdır** cenâb-ı Mesîḥa ehl-i zamânına tefevvuk ettiḡi gibi bi'l-cümle efrâd-ı 'âleme bizim her birimiziñ faẓl-ı meziyeti vardır, her elem râ her küll-i efrâdı ma'nâsınadır elem-i marâz ma'nâsına râ edât-ı taḡşîş her bir eleme maḡşûş, der kef-i mâ der edât-ı zarf kef-i mâ izâfet-i lâmiye bizim âyâmızda, merhemîst bir devâ vardır, her yekî ez mâ Mesîḥ 'âlemist eṭṭibbâ dediler ki bizim her birimiz 'âlemiñ Mesîḥa'sıyız, her elem râ der kef-i mâ merhemist her bir renc u eleme ve derd u vereme²⁷¹ bizim yed-i taşarrufumuzda bir merhem-i şâfi ve devâ-yı vâfi vardır, ölse bile iḫyâ ederiz da'vâsında bulundular. İmâm-ı Suyûtî *Er-raḡmetü Fi't-ṭıbb Ve'l-ḫikme* nâm risâle-i celîlinde

²⁷⁰ fehmimizi: M² "fehmi".

²⁷¹ vereme: M² "verem".

M^{134a} eṭṭibbâ emrâzı def u ref'e muḳtedir deĝildir; ne vechile merîzi dest-i mevtten rehâ-yâb edebiliriz²⁷² ettiĝi tedbîrde te'sîr, yed-i ḳudret-i mü'eşşir-i ḥaḳîḳîdedir buyurdular.

Ger Ḥudâ ḥ^vâhed negüftend ez beṭar

Pes Ḥudâ bünmud şan 'ac-z-i beşer

Ger Ḥudâ ḥ^vâhed ger edât-ı şarṭ 'Arabî'de in mürâdifidir, ḥ^vâhed ḥ^vâsten maşdarından muzâri' gâ'ibtir fâ'ili Ḥudâ'dır Ḥudâ isterse demektir ki 'Arabî'de olan in-şâ'allâhın mefhûmudur, negüftend ez beṭar ez negüftende müte'alliḳtır, beṭar bânîñ ve ṭânîñ fethiyle bâb-ı râbî'den ifrât üzre şâdumân olmak ve keşret-i mâl u menâlden mest u medhûş u ḥayrân olmak ma'nâsına ki mest-i mey-i iḳbâl olan nev-devletleriñ şîvesidir keşret-i mâl u ni'met, vefret-i câh u 'izzet sebebiyle küfrân-ı ni'met ve tuĝyân-ı Rabb-ı 'izzet etmek ma'nâsınadır ki lisânımızda lisân-ı 'Arab'dan me'hûz **biṭavrlıḳ(?)** ta'bîr olunur, pes fâ-yı cezâ'îye ma'nâsınadır, Ḥudâ bünmud şan, bünmud nümûden maşdarından mâzî gâ'ib muzâri'i nümâyid gelir zarûret-i veznden nâşi nûn sâkin ḳılınmıştır Ḥudâ fâ'ili şan mef'ûlûdür ṭabîbâna râcî'dir şan (ş) zamiriniñ cem'idir, 'ac-z-i beşer izâfet-i lâmiyedir ve bünmuduñ mef'ûl-ı şânisidir, ger Ḥudâ ḥ^vâhed negüftend ez beṭar eṭṭibbâ gaḫlet ve tuĝyânlarından²⁷³ nâşî in-şâ'allâh demediler, pes Ḥudâ bünmud şan 'ac-z-i beşer Ḥudâ-yı müte'âl anlara beşere mensûb olan 'ac-z u za'afı gösterdi.

M^{134b}

Terk –i istiṣnâ murâdem ḳasvetist

Nî hemîn güften ki 'ârız ḫâletist

Terk-i istiṣnâ maşdarıñ mef'ûlüne izâfeti ḳabîlindendir istiṣnâyı terk ez maḫzûftur, murâdem murâdemin taḳdîrinde ya'ni terk-i istiṣnâdan benim murâdım, ḳasvetist yâ vahdet ḳasvet ḳâfiñ fethi sinin sükûnuyla ve kezâlik ḳasavet ḳatı gönüllü ve ḳara gönüllü olmak ma'nâsınadır ve mışra'-ı şânî mışra'-ı evvelden izrâbdır ve hemîne muzâf olan terk zarûret-i vezne binâ'en maḫzûftur ve taḳdîri belki nî terk-i hemîn güften

²⁷² edebiliriz: M² "edebilir".

²⁷³ tuĝyânlarından: M² "tuĝyânlardan".

ki hâlet ‘ârızest nî edât-ı nefy, hemîn hem ile înden mürekkebtir, hem edât-ı iştirâk, în karîbe mevzû‘ ism-i işârettir müşârun ileyhi güftendir, ki râbıt-ı şîfât, ‘ârız hâletist hâlet-i ‘ârızîdir.

Terk-i istiṣnâ murâdem ḳasvetist terk-i istiṣnâdan murâdım ḳasvet-i ḳalb ve **M^{21b}** ḡaflet-i dildir ya‘nî fa‘‘âlün **mâ** yürîd olan ḳâdir-i muṭlaḳtan ve hûlîḳ-ı ef‘âl-i ‘ibâd olan cenâb-ı Hâḳḳ’tan ḡaflet ve ḳasvettir, nî hemîn güften ki ‘ârız hâletist benim maḳṣûd u merâmım ancaḳ lisânıyla bu söylemeyi terk deḡildir ki ḳasvet-i ḳalbe muḳârin söylenen in-şâ‘allâha hâlet-i ‘ârızîdir ve terk-i istiṣnâda dâhildir.

Ey besâ nâverde istiṣnâ bigüft

Cân-ı ô bâ cân-ı istiṣnâst cüft

Ey harf-i nidâ münâdâsı maḥzûftur, ey kes demektir, besâ taḳdîri **M^{135a}** besâ kesdir çok kimse demektir, nâverde aşlı niyâverde idi zîrâ maṣdar ve müştâḳânîñ evâ‘ilinde hemze-i memdûde mevcûd olursa (bâ) (mim) (nûn) harflerinden biri düḡûlünde hemze yâya münḳalib olur getirmemiş demektir, istiṣnâ lâfz-ı istiṣnâyî, bigüft’de bâ şıla veyâḥut zarfıyedir ve güftenden güft maṣdar-ı muraḥḥamdır zikre veya zikirde demektir, cân-ı ô terkîb-i izâfî ve izâfet-i lâmiyedir ve o zamîri muḳadder kese râci‘dir bâ cân-ı istiṣnâ bâ me‘a ma‘nâsınadır, cân istiṣnâ izâfet-i lâmiyedir, cüft ma‘lûm, ey besâ nâverde istiṣnâ bigüft ey muḥâṭab çok kimse lisânıyla in-şâ‘allâh demeyi terk etti, cân-ı ô bâ cân-ı istiṣnâst cüft o kimseniñ cânı istiṣnânîñ cânıyla cüfttür cân bunda ḡulâṣa ma‘nâsınadır meṣelâ insânîñ ḡulâṣası cânıdır bî-cân olan insânîñ kıymeti olmaz ve elinden bir iş gelmez velâkin cân ba‘de’l-mufâraḳa ‘ani’l-beden nice işler görür aşḡâb-ı mu‘cizât ve ehl-i kerâmâtîñ cânları gibi ve istiṣnânîñ ḡulâṣası tevḡîd-i ef‘âl ve tevḡîd-i esmâ ve şîfât ve tevḡîd-i zâttır. Ki umûru tefvîz meṣiyet-i Ḥudâ’dır eḡer istiṣnâyı lisânıyla zikr etmişse bile işi görür velâkin beden-i insân bilâ-cân bir iş göremediḡi gibi umûru Ḥudâ’ya bilâ-tefvîz lisânıyla istiṣnâ daḡi bir iş göremez. Cenâb-ı Mevlânâ ḳaddesanallâhu bi-sırrihi’l-a‘lâ ḡazretleriniñ naẓm-ı dürer-bârlarından münfehim olan ḳalb-i mü’mîn Hâḳḳ’tan bi-dûnî’l-ḡaflet lisânıyla istiṣnâyı terk kebîre olmayıp belki evlâyı terktir ve ḳalbiñ Hâḳḳ’tan ḳasavet ve ḡafleti kebîredir zâhir-i mebhâṣe naẓaran ba‘zı kesânîñ ḡâtırına ḡuṭûr eder ise ki (ve lâ teḡûlenne liṣey’in innî

fâ'ilün zâlike ğaden illâ enyeşâ'allâhu)²⁷⁴ âyet-i kerîmesiniñ sebeb-i nuzûlü haqqında müfessirîn-i kirâm hâzerâtı müttefiklerdir ki küffâr-ı Kureyş ta'lîm-i Yehûd ile rûh u aşhâb-ı Kehf ve Zü'l-karneyn'den su'âl ettiler. Cenâb-ı server-i enbiyâ

M^{135b} şallâllâhu 'aleyhi vesellem efendimiz, yarın geliñ ve cevâbını alıñ buyurdular velâkin fem-i sa'âdetten in-şâ'allâh şudûr etmedi, on beş gün mikdârı vahy-i cenâb-ı kibriyâ te'eħhür eyledi ve şanâdîd-i Kureyş'îñ inkârı müzdâd oldu. Ba'de zâlik Şûre-i Kehf nüzûl eyledi. (Cevâb) hâzret-i risâlet-penâh istiñnâ ile me'mûr olmazdan evvel bu vak'a vuķû' bulmuş idi, bu şûrette lisânen istiñnâyı tekellüm şallâllâhu 'aleyhi ve sellem'e ba'dehû vâcib oldu ve bâ-ħuşûş cenâb-ı Kâdî Beyzâvî beyyazallâhu vechehu hâzretleri (hiye te'dîbun minallâhi te'alâ linebiyyihi şallâllâhu 'aleyhi vesellem) ya'ni bu nehy şallâllâhu 'aleyhi vesellem'i ta'lîmdir demektir. Ba'de zâ şallâllâhu 'aleyhi vesellem'e in-şâ'allâh demek vâcib oldu ve ümmetine sünnet kılındı. Enbiyâ-yı 'izâm ve **M^{22a}** kibâr-ı evliyâ-yı kirâm terk-i evlâ ile **mu'âteb** ve muħâtab olurlar nitekim tabakât-ı kübrâ İmâm Sübkî vesâ'irede mervîdir ki seyyidü't-tâ'ifeti Ebu'l-kâsım. Cüneyd ķuddise sırruh buyururlar ki; mescid-i **Şevniziye'de(?)** cenâze namazı kılmak için cenâze muntazır oturmuş idim ve kezâlik ehl-i Bağdâd 'alâ merâtibihim cenâze muntazır oturmuşlar idi nâĝâh üzerinde câmeşûy 'alâmeti mevcûd tese''ül eder bir faķîri gördüm, nefsimde, şan'atıyla meşĝûl olsa nefsinî gedâlıktan ħulâşa ile haqqında ecmel ve efzâl olurdu, dedim. Menzilime 'avdette 'âdet ittihâz etmiş olduğum evrâd u ezķâr ve şalât ve bükâ' ve teveccüh ve efķâr cümlesi baña taķabbûl geldi, oturmuş olarak şabâhladım, nevm baña ğalebe edip ħ'âba daldım.

M^{136a} Nâĝâh faķîr-i mezkûru rüyâda gördüm, birlikte bir ğurûh-ı ricâl ve dōşenmiş bir şofra mevcûd idi, ol cemâ'at baña anı ğıybet ettiĝinden nâşî etinden ekl et dediler, ben anı ğıybet etmedim belki nefsimde söylendim dedim. Anlar baña senden bu ğûne a'mâliñ daĝı şudûruna râzı olmazlar sen mezkûr faķîrden 'afvını taleb et dediler şabâh olduğta eķrâf ve eķnâfı sû-be-sû cüstücû ettim, bir maħalde bakla yaprakları toparlar buldum, selâm verdim, baña: Ya Ebe'l-kâsım beni tekrâr ğıybet edecek misin, dedi. Ben aşla bir daĝı ğıybet etmem dedim, faķîr-i mûmâ ileyh; ğaferallâhu lenâ ve leke buyurdu.

²⁷⁴ el-Kehf 18/23-24.

Herçi kerdend ez ‘ilâc u ez devâ

Geşt renc efzûn u hâcet nâ-revâ

Herçi kerdendiñ muqaddem mef’ûlü, geşt renc efzûn geşt kelimesiniñ renc fâ‘ili ve efzûn mef’ûlüdür, u hâcet nâ-revâ ve hâcet nâ-revâ geşt demektir nâ-revâ nâ edât-ı nefy revâ reften maşdarından şıfât-ı müşebbehedir. Herçi kerdend ez ‘ilâc u ez devâ kenizekiñ izâle-i marazıyçün ‘ilâc-ı devâdan her ne i’tâ ettilerse , geşt renc efzûn u hâcet nâ-revâ ‘aksine te’sîr edip maraz ziyâde oldu ve tedbîr ve hâcetleri nâ-revâ oldu.

Ân kenizek ez maraz çün mûy şüd

Çeşm-i şeh ez eşk-i hûn çün cûy şüd

Ez maraz çün mûy şüd ez mu’ahhar şüde müte‘allıktır çün edât-ı teşbîh çün mûy kıl gibi za‘îf ve naḥîf, şüd oldu, çeşm-i şeh izâfet-i lâmiye, **M^{136b}** ez eşk-i hûn ez mu’ahhar şüde müte‘allıktır eşk-i hûn kanlı yaş ma’nâsınadır. Ân kenizek ez maraz çün mûy şüd mezkûr câriye marazdan kıl gibi za‘îf ve naḥîf olduğta, çeşm-i şeh ez eşk-i hûn çün cûy şüd pâdişâhıñ gözü kanlı yaş akıtmaktan ırmağ gibi oldu.

Ez kazâ sirkengebîn şafrâ füzûd

Revğan-i bâdâm hışkî mî nümûd

Ez kazâ ez mu’ahhar füzûde müte‘allıktır kazâ cemi‘ kâ’inâta ḥükm-i icmâl-i İlâhî’dir meşelâ bi’l-cümle insân ölecektir ve kader tafşîlîdir. Meşelâ Zeyd falan târihte **M^{22b}** şu yaşta şu ecelden vefâtını ḥükm gibi. Sirkengebîn lâfz-ı **mürekkbedir** sirke ile engebînden bâl ve şekere daḥi ıtlâk ederler. Şitâda bal ve şayfte sükker ile terkîb ederler , şafrâ aḥlât-ı erba‘anıñ biridir, qarîben tafşîli gelir in-şâ‘allâhu te‘âlâ. Füzûd füzûd efzûden maşdarından muzâri‘i efzâyid gelir ziyâde etti ma’nâsına füzûduñ fâ‘ili sirkengebîn ve mef’ûlü şafrâdır, revğan-i bâdâm izâfet-i beyâniyedir bâdâm yağı , hışkî mî nümûd hışkîde yâ edât-ı maşdardır mî zarûret-i vezn içündür nümûd nümûden maşdarından mâzîdir gösterdi ve peydâ eyledi demektir muzâri‘i nümâyid gelir.

Ez kazâ sirkengebîn şafrâ füzûd kazâ-yı İlâhî'den sirkengebîn müşhil-i şafrâ iken şafrâyı ziyâde etti ve bir 'aks-i te'sîr eyledi, revğan-i bâdâm hışkî mî nümûd raḡbe ve müşhil olan bâdâm yağı yubûset peydâ eyledi.

M^{137a}

Ez helîle kabz şüd ıtlâk reft

Âb âteş râ meded şüd hemçü нефt

Ez helîle kabz şüdde ez mu'ahhar şüde müte'allıktır şüdüñ fâ'ili kenizeke râci' zamîr-i müstetirdir kabz mef'ûlûdür, helîle Fârisî'dir mu'arabi ihlîlec helîlec'dir. Üç nev'dir, sarı nev'ine sarı helîle derler ve kara nev'i ki tamâm nezc u kemâl bulanıdır ve bir nev'ine daḡi kâbüli derler ki mürebbâsı olur hunâkıñ envâ'ını müzîl ve havâssı ḡafız ve şada'ı dâfi'dir ve mi'dede vücûdu bir ḡânede müdebbire kedbânû vücûduna mu'âdildir ve tıbb-ı nebevîde envâ'ı üç nev'e münḡaşırdır ki aşḡarı kâbil-i hindidir, aşḡarı şafrâ-yı kâbüli balḡam-ı hindi sevdâyı müşhildir. Ve helîle şecer-i cennetten olup yetmiş derde dermân olduḡu ḡadîs-i şerîfte rivâyet olundu. Âb âteş râ meded şüd meded şüd mu'în oldu ma'nâsına mâzî mürekkebtir ve âb fâ'ilidir ve âteş mef'ûlû ve râ edât-ı mef'ûldür. Bu mişillü terkîblerde fâ'il-i muḡaddemi mübtedâ yapmak kavâ'id-i 'Arabî'ye evfaḡ olur ki emşâli mirâren mürûr etti velâkin fâ'il kılmaḡta ihtisâr-ı kelâm vardır. Hemçü нефt nûnuñ fetḡi ve kesriyle de lûḡattır ekşer aşḡâbü'l-lûḡat kesriyle faşîḡ ve fetḡiyle ḡalaḡtır dediler mu'arabi tâ ile nâftıdır ki Türkî'de нефt yağı tesmiye olunur. Şîrvân diyârında ba'zı mevâzi'den ḡaynayıp çıkar ve diḡer diyârdan daḡi ḡaynayıp çıktığı mervîdir, aḡ ve siyâḡ olur aḡı aḡsendir ki riyâḡı muḡallil ve taşları müzeyyeb(?) ve süddeleri müfettiḡ ve sancıya nâfi'dir ve kızarcası fercde mütekevvin ḡurtcaḡızları mühliktir.

Ez helîle kabz şüd ıtlâk reft ḡikmet-i bâliḡa-i İlâhî'den eḡıbbânıñ kenizeke ettikleri tedâvî ve tedâbir bi'l-cümle 'aksine te'sîr eyledi meşelâ helîleniñ te'sîr-i ḡabi'îsi ishal iken bâdî-i inḡıbâz oldu ve ḡabi' kenizekte olan ruḡûbet ve ıtlâk maḡv oldu, âb âteş râ meded şüd hemçü нефt ve kezâlik âbıñ te'sîr-i ḡabi'îsi teskîn-i ḡarâret iken bi'l-'aks нефt yağı gibi mu'în-i ḡarâret oldu.

M^{137b} / M^{23a} Zâhir şüden-i ‘acz-i hekimân ez mu‘âlece-i kenizek ber pâdişâh ve rûy-ı âverden-i pâdişâh bedergâh-ı Hudâ ve h^vâb diden-i pâdişâh mübeşşir-i gaybî râ ve yâften-i tabîb-i İlâhî ve hâşıl şüden-i murâd-ı ô.

Zâhir şüden-i ‘acz-i hekimân ez mu‘âlece-i kenizek ber pâdişâh zâhir şüden maşdar-ı mürekkebtir ve fâ‘ili olan ‘acze muzâftır ‘acz-i hekimân izâfet-i lâmiyedir ez şüdene müte‘allıktır, mu‘âlece-i kenizek maşdar mef‘ûlüne muzâftır, ber pâdişâh der ber pâdişâh taqdîrindedir zîrâ der maḥzûftur ve ber bunda nezd ve ḥuzûr ma‘nâsınadır ber pâdişâh izâfet-i lâmiyedir.

Nezd-i pâdişâhta mu‘âlece-i kenizekten eṭıbbânî ‘aczi zâhir²⁷⁵ ve hüveydâ olması beyânında bu surḥ-ı âti, ve rûy-ı âverden-i pâdişâh bedergâh-ı Hudâ ve rûy-ı âverden-i pâdişâh maşdar-ı mürekkebiñ fâ‘iline izâfeti kabîlindendir, bedergâh-ı Hudâ izâfet-i lâmiyedir bâ şıla ve bedergâh-ı Hudâ âverden maşdarınıñ mef‘ûlün bih gayr-ı şarîhidir ve pâdişâh-ı pür-intibâhıñ dergâh-ı Hudâ ve ḥuzûr-ı kibriyâya müteveccih olduğu beyânındadır. Ve h^vâb dîden-i pâdişâh mübeşşir-i gaybî râ, h^vâb dîden der h^vâb dîden taqdîrindedir zîrâ der maḥzûftur, dîden-i pâdişâh maşdarıñ fâ‘iline izâfeti kabîlindendir, mübeşşir-i gaybî râ râ edât-ı mef‘ûl mübeşşir-i gaybî mevşûfuñ şıfâtına izâfeti kabîlindendir mübeşşir dîden lâfzınıñ mef‘ûlün bih gayr-ı şarîhi h^vâb gayr-ı şarîhidir ve pâdişâh-ı dil-âgâhıñ rüyâda mübeşşir-i gaybîyi müşâhedeşi beyânındadır. Ve yâften-i tabîb-i İlâhî ve hâşıl şüden-i murâd-ı ô, (yâften-i tabîb) maşdarıñ mef‘ûlüne izâfeti kabîlindendir tabîb-i İlâhî izâfet-i lâmiyedir ve hâşıl şüden-i murâd maşdar-ı mürekkebiñ fâ‘iline izâfeti kabîlindendir murâd-ı ô izâfet-i lâmiyedir tabîb-i İlâhî’yi bulup pâdişâhıñ murâdı hâşıl olması beyânındadır.

Şeh çü ‘acz-i ân hekimân râ bidîd

Pâ birihne cânib-i mescid devîd

Şeh mübtedâ, çü tevķītiye ‘acz-i ân izâfet-i lâmiye ve ânıñ müşârun ileyhi hekimân’dır hekimân eṭıbbâ

²⁷⁵ zâhir: M², de bu kelime yoktur.

M^{138a} ma'nâsınadır, pâ birihne pâ ayak birihne pâniñ kesriyle çıplak ma'nâsınadır pâ birihne yalın ayak tezellülden kinâyedir 'ubûdiyet tezellülü îcâb eder, Sa'dî kıddise sırruh: Çü tâ'at küni lebs-i şâhî mepûş / Zi dil çün gedâyân ber âver hırûş

Ve buķ'a-i mübâreke-i mescide ta'zîmî iş'âr eder ve kütüb-i menâsikte mestûr ve muşarrahtır ki bi'l-cümle enbiyâ-i 'izâm efendilerimiz Kâ'be-i Mu'azzama'yı tavâf ettiler ve Mekke-i Mükerreme zâdallâhu şerefehu ilâ Yevmi'l-Kıyâme'ye küşâde ser ve birihne pâ ve mâşiyen 'alâ kademeyn dühûl ettiler ve cümlesi merkeblerini Zî't-tuvâ'da bağladılar velâkin risâlet-penâh şallâllâhu 'aleyhi ve selem efendimiz beni cum'a olduğundan ümmetine merhameten ve muvâfık-ı şurûṭ na'leyn ile beni râkiben dühûl buyurdular, (pâ birihne) devîdiñ fâ'ili olan zamîr-i müstetirden hâldir, cânib-i mescid izâfet-i lâmiyedir ve devîdiñ mef'ûlûdür, devîd devîden maşdarından mâzî gâ'ibtir muzâri'i dûd gelir yeldi ve koştu ma'nâsına.

M^{23b} Şeh çü 'acz-i ân hekîmân râ bidîd **pâdişâh** tabîbleriñ 'aczini görünce ya'ni bilince zîrâ dîden maşdarınıñ bilmek ma'nâsında isti'mâli çoktur, pâ birihne cânib-i mescid devîd birihne pâ olarak mescid cânibine koştu. Cenâb-ı pîr-i dest-gîr surḥ-i şerîfte birkaç beyt-i lâṭîf ile sâlik-i tarîḳ-i muḥabbet ve meveddete tenbîh buyururlar ki iş başa gelmezden evvel ḳalb-i sûzân ve çeşm-i giryân âh u figân ile müteveccih-i dergâh-ı Yezdân olmak gerektir ki şecere-i cehd u ictihâdı ber âver ola.

Reft der mescid sûy-i mihrâb şûd

Secde-gâh ez eşk-i şeh pür âb şûd

Reft der mescid reft gitti ma'nâsına muzâri'i reveddir bâ ma'nâsına şıla, sûy-ı mihrâb der sûy-ı mihrâb taḳdîrindedir sûy-ı mihrâb izâfet-i lâmiyedir, şûd oldu ma'nâsınadır, secde-gâh ism-i mekân şûdûñ fâ'ilidir, pür âb şu tolu ma'nâsına şûdûñ mef'ûlûdür, ez eşk-i şeh ez şûde müte'allıktır eşk-i şeh izâfet-i lâmiyedir.

Reft der mescid sûy-i mihrâb şûd mescide gitti ve mihrâb cânibinde oldu, emkeneniñ ba'zınıñ ba'zı üzere fazl u rüchânı olduğuna bunca eḥâdiş-i şerîfe delâlet eder. Bâ-ḥuşûs Mescidü'l-ḥarâm'da

M^{138b} bir nice maḥalliñ müstecâb-ı da've olduğu eḥâdiş-i nebevîde beyân olunmuştur. Secde-gâh ez eşk-i şeh pür âb şûd secde-gâh eşk-i pâdişâh-ı dil-âgâhtan pür âb oldu, işâret buyururlar ki sâlik-i râh-ı Hudâ ḥîn-i münâcât-ı kibriyâda nâlân ve giryân olmak

gerektir, hadîs-i şerîf-i kudside gelmiştir: kâlellâhu te‘âlâ li enînü’l-müznibîn eḥabbü ileyye min zeceli’l-müsebbihîn²⁷⁶, *Nihâye-i İbn Esîr*’de beyân olunduğuna göre zecelü’z-zâkirin şavt-ı ‘âlî-i zâkirîn ma’nâsınadır cenâb-ı Hudâ buyurur ki; benim ‘indimde müznibînin âh u enîni müsebbihîn ve zâkirîniñ ‘âlî şavtından eḥabbdır.

Çün beḥ’îş âmed zi ğarḳâb-i fenâ

Hoş-zebân bûğşâd der medḥ u şenâ

Çün beḥ’îş âmed çün tevkîtiye beḥ’îşte bâ mu’ahḥar âmede müte‘alliktir ḥ’îş vâv-ı ma’dûle ile kîş vezninde kendi ma’nâsınadır (ğarḳâb) şuya batmış, ğarḳâb-ı fenâ müşebbehün bihiñ müşebbehe izâfeti kabîlindendir (fenâ) ıstılâḥ-ı hâzerât-ı şûfiyyede ḥudûş ve kıdem beyninde tefriḳa ve temyîziñ maḥv u zâ’il olmasıdır, hoş-zebân şıfâtıñ mevşûf üzerine takdîmiyle vaşf-ı terkîbîdir, bûğşâd bâ zarûret-i vezn içün ziyâde kılınmıştır ve kezâlik kâf-ı Fârisî sâkin kılınmıştır küşâden maşdarından açtı demektir muzâri’i küşâyed gelir. Çün beḥ’îş âmed zi ğarḳâb-i fenâ ğarḳâb gibi olan fenâdan kendine gelince ya’ni ğarḳâb gibi olan ḥâl-i fenâdan şahv-ı şâni ve fark-ı ba‘de’l-cem’ ve beḳâ ba‘de’l-fenâya geldikte merhûndur, mısra‘-ı şâni hoş-zebân bûğşâd der medḥ u şenâ cenâb-ı Hâḳḳ’ı medḥ u şenâda güzel bir lisân açtı ya’ni cenâb-ı Hâḳḳ’a

M²⁴ kemâl-i edeble medḥ u ḥamd şenâ eyledi ve bu birkaç beyte izâḥ vermek ümniyyesiyle İbn ‘Aṭâ’ullâh İskenderî’niñ kitâb ḥükmünde meştûr ba’zı eḥibbâsına yazdığı bir mektûbuñ ḥulâşa-i tercümesini derc eylemek münâsib göründü. Sâlikiñ başîreti küşâde olup ancak mu‘fî-i Hâḳḳ te‘âlâ olduğunu müşâhede ederse bu ḥâl ancak müsteḥaḳḳ-ı şükr-i Hâḳḳ te‘âlâ olup andan gayrı kimseniñ şükre istihḳâkı olmadığını îcâb ederse de

M³⁹ şerî‘at bize yedinden ḥayr u ni‘met vâsıl olan maḥlûḳa daḥi şükr etmekliğimize emirdir zîrâ hadîs-i şerîfte; eşkürü’n-nâsellâhe eşkürühüm linnâsi²⁷⁷ vârid oldu saña iki cihete bile nazar edip ḥaḳḳate cenâb-ı Hâlîḳ-ı kevn u mekâna ve mecâzen ḥalḳa şükr etmek lâzımdır. Bi’l-vâsıta ni‘âm-ı Hudâ ve kerem-i kibriyâya vâsıl olan insanlar edâ-yı şükrede üç kısma münḳasımdırlar; birinci kısmı başîreti a‘mâ ve ḥubb-ı mâ-sivâ ile nâ-

²⁷⁶ Aclûni, *Keşfu’l-hafâ*, I, 305.

²⁷⁷ Beyhaki, *Şuâbu’l-iman*, 6/9118.

bînâ olarak ancak mu‘tî halkı görüp Hakk’tan mahcûb olur. Bu şûrette mü’essir ve mu‘tî ‘abddır i‘tikâd ederse şirk-i celî aşhâbından olup ribka-i imândan hâriç olur. Ve eğer i‘tâ ve ihsânı istinâden mahlûka nisbet ederse şirki şirk-i hafî olur zîrâ i‘tikâdında Hakk ile halkı işbât etmiş olur, ikinci kısmı mütağrak-ı bahr-i tevhid olup ‘indeinde vücûd-ı mâ-sivâ nâbûd ve nâbedîd ve müşâhede-i müsebbibü’l-esbâb şuhûd-ı esbâbdan anı mahv ve fânî kılar ve bu mertebede olan sâlik hakîkate müteveccihdir dergâh-ı Kibriyâ olur ki bu güruhuñ üzerine nûr ve ziyâ-yı hakîkat zâhir olarak tarîkate sâlik ve nihâyet kemâle mâlik olur ise de cem‘i farka ve sekri şahva ve fenâsı bekâyâ gâlib olduğundan makşad-ı akşâ olan kemâl-i i‘tidâlden mahrûm olur. Üçüncü kısmı şol gürûh-ı pür-fütûhtur ki şürb-i şarâb-ı muhabbet, sebep-i izdiyâd-ı şahv ve edeb ve hulk ile ihtilât edip şûretâ reyden(?) gaybûbeti bâ’iş-i huzûr olur ve cem‘i farka ve farkı cem‘e ve fenâsı bekâsına ve bekâsı fenâsına hicâb olmaz ve her bir makâm ve mertebeniñ icâbını icrâ eder. Hûlâşa-i kelâm bu makâm ve mertebeniñ aşhâbınıñ zâhirleri zînet-i şerî‘at ile ârâste ve bâtınları ziver-i hakîkat ile pîrâste olup halka ve Hakk’a hâmid ve şâkir olur ve muhâlâta-i halk müşâhede-i Hakk’a setr u hicâb olmaz ve bu makâm ki makâm-ı cem‘u’l-cem‘dir. Bi’z-zât makâm-ı hazret-i Nebî-i ekrem ve Habîb-i muhterem şallâllâhu ‘aleyhi vesellem efendimiziñ makâmıdır. Cenâb-ı ‘Â’işe-i şiddîka’nın olunan ifk iftirâdan berâtı lisân-ı cenâb-ı Rasûl-i Hudâ üzre nâzil oldukça hazret-i şiddîk-i ekber radıyallâhu ‘anh efendimiz bu makâmdan bi’l-verâseti hitâbü’l-cenâb ‘Â’işe radıyallâhu ‘anhâ buyurdular²⁷⁸.

²⁷⁸ buyurdular: M² “buyurdular ki (yâ ‘Âyişe eşkürî lî rasûlullâh şallâllâhu ‘aleyhi vesellem) yâ ‘Âyişe hazret-i rasûlullâh şallâllâhu ‘aleyhi vesellem’e şükür ve hamd et. (Feķâlet ve lillâhi li’enne şükran illâ lillâh) hazret-i Şiddîka, Hudâ’ya kasem ederim ki ancak Hakk’a şükrederim buyurdu. Cenâb-ı Şiddîk radıyallâhu ‘anh, hazret-i ‘Âyişe radıyallâhu ‘anhâ’yı makâm-ı fenâdan efzal ve ekmel ve a‘lâ ve ecmel olan makâm-ı bekâyâ delâlet eyledi ki makâm-ı bekâ muktezâ-ı işbât-ı âşârdır ki cenâb-ı Hudâ (en eşkür lî ve livâlideyke) [Lokman 31/14] buyurdu.

M²24^b Ve şallâllâhu ‘aleyhi vesellem efendimiz (lâ yeşkürükallâhe men lâ yeşkürunnâs) [Aclûni, Keşfu’l-hafâ, II, 376] buyurdular. Velâkin hazret-i Şiddîka o hâlde mütağrak-ı bahr-i tevhid idi ki vâhid-i Kahhâr’dan mâ‘adâ âşârı müşâhade etmezdi. Cenâb-ı pîr-i dest-gîr kaddesanallâhu bi-sırrihî’l-münîr pâdişâhıñ tabîbâna mürâca‘atiyle mertebe-i ulâya ve (Çün beğ’iş âmed zi ğarkâb-i fenâ) mısra‘ıyla ikinci ve üçüncü mertebeye işâret buyurdular.

Ey kemîne bahşîşet mülk-i cihân

Men çi gûyem çün tû mîdânî nihân

M^{139b} Sâlik-i râh-ı Hâkķ hengâm-ı münâcât-ı Rabb-i muṭlaķta ķabûl ve ‘adem-i ķabûl ile muķayyed olmamaķ gerektir ve pâdişâh ‘ârif-i dil-âgâh olduğundan bu münâcâtını ḥaṭâ ‘addeylemesi ba‘îd değildir ‘âşiyân ez günâh tevbe künend ‘ârifân ez ‘ibâdet istiğfâr (Allahu a‘lem).

Ey kemîne baḥşîşet, ey ḥarf-i nidâ münâdâsı maḥzûftur ey Ḥudâ demektir, (kemîne) kem eksik ma‘nâsınadır, (in) edât-ı nisbet hâ-yı resmîyye edât-ı taḥşîşdir kemîne baḥşîşet taķdîri baḥşîş kemîne et demektir kemîne baḥşîşin şıfatıdır, mülk-i cihân izâfet-i lâmiyedir mülk-i cihân mübtedâ kemîne baḥşîşet haberidir mübtedâ’ me‘a haberuhu Ḥudâ’nın şıfatıdır ve baḥşîşin mef‘ûlü maḥzûftur baḥşîş kemîne et merâ taķdîrindedir, men zamîr-i mütekellim-i münfaşıldır, ķi edât-ı istifhâm, gûyem güften maşdarından muzâri‘ mütekellim, ķün edât-ı ta‘lîl, dâni dânisten maşdarından muzâri‘ muḥâṭab bilirsın demektir, nihân gizli.

Ey kemîne baḥşîşet mülk-i cihân, ey Ḥudâ-yı Vehhâb-ı müte‘âl ki mülk-i cihân seniñ baña bir kemîne baḥşîşindir ya‘ni benim ḥaķķımda ol derece büyük in‘âm iḥsânlar eylediñ ki anlara nisbet beni cihâna pâdişâh eylediğın pek küçük bir iḥsândır. Men ķi gûyem ķün tû midânî nihân ben ne söyleyeyim ya‘ni benim ‘arz-ı cânân etmekliğime ḥâcet yoktur zîrâ sen esrârı bilirsın.

Ey hemîşe ḥâcet-i mârâ penâh

Bâr-ı diger mâ ğalaṭ kerdîm râh

Ey Ḥudâ-yı müte‘âl, hemîşe dâ’ima, ḥâcet-i mârâ ḥâcet-i mâ izâfet-i lâmiye râ edât-ı mef‘ûl ḥâcet-i mârâ muķadder şüdeniñ mef‘ûlü, râh mef‘ûl-i şânisi.

Ey hemîşe ḥâcet-i mârâ penâh / Bâr-ı diger mâ ğalaṭ kerdîm râh. Bâr, diger mışra‘-ı evvele vaş olunursa ma‘nâ bu vechile olur; ey Ḥudâ-yı mücibü’d-da‘ve dâ’ima bizim ḥâcetimize penâh olmuşsuñ bu def‘a daḥi bizim ḥâcâtımıza penâh ol ki biz bunu ğalaṭ eyledik ve eğer bâr-ı diger mışra‘-ı şânîye şarf olunursa ma‘nâ bu vechile olur. Bizden dâ’ima şudûr eden ḥaṭî’ât ve cerâyimi luṭf u kereminden ‘afv edip bizim ḥâcâtımıza penâh sen olmuş idiñ bu def‘a daḥi şudûr eden cürm ü günâhı daḥi ‘afv buyur ki biz bunu ğalaṭ eyledik ki eṭıbbâ-yı şuverîden şifâ ümîd ettik.

Ba‘zı şerrâḥ bâr-ı digere ikinci def‘a ma‘nâsını vermişler ḥaṭâ-yı evvelin ta‘yîninde daḥi ihtilâf etmişlerdir, ba‘zıları ḥaṭâ-yı ol câriyeye ta‘aşşuķtur demişler velâkin ḥaṭâ etmişlerdir zîrâ câriyeye ta‘aşşuķ ḥaķıķatte

M^{225a} Hâkķ’a ta‘aşşuķtur ki câriye mücellâ-yı tecellî-i cemâlîdir ki ekmel-i mücellâ-yı cemâl ve ekmel-i mezâhir-i kemâl cemâl-i insândır ve ba‘zıları ḥaṭâyı ol eṭıbbâyâ mürâca‘at olunduğuna zâhib olmuşlar ve Şeyḥ ‘Abdüllâtîf ḥaṭâ-yı şânîniñ işbu münâcât olduğuna ķarâr vermiş ve (lîk güfti) ilḥ. beytini bu beyitten istidrâk olduğuna zâhib olmuş ve Velî Muḥammed şeyḥ-i müşârun ileyhe şu vechile ... etmiş ki cenâb-ı şeyḥ-i ekber misk-i ezfer ḳaddesanallâhu bi-sırrihi’l-ezher izḥâr-ı ‘ubûdiyyet için olan du‘â (yâ ķabûl ü nâ-ķabûl ô râ ķi ķâr) mışra‘ının mefhûmu olan du‘âdır ve sibâķ-ı kışşa bu du‘ânın li-ecli’l-ķabûl olduğuna bürhândır. Nitekim ḥazret-i pîr ve ḥazret mirâren tenbîh ve te’kîd buyurmuşlardır ki ” bu kısım M¹ nüshasında yoktur.

Lîk güftü gerçi mîdânem sîret
Zûd hem peydâ küneş ber zâhiret

Lîk edât-ı istidrâktir (men çü gûyem çün tû mîdânî nihân) mîşra‘ından istidrâktir, Şeyh ‘Abdu’l-lâîf’e göre mâ-ķablindeki yâr diğerk beytinden istidrâktir. Gerçi in-i vaşliyye ma‘nâsına edât-ı şarttır, mîdânem dânisten maşdarından muzârî‘ müfred mütekellim, sîret mîdânemiñ mef‘ûlü zûd çâbuķ, hem edât-ı iştirâķ, peydâ kûn izhâriyet ma‘nâsına, ş zamîr-i gâ‘ib sîre râci‘dir, ber zâhirette ber peydâ kûn kelimesine mûte‘allîķtır.

Lîk güftü gerçi mîdânem sîret velâkin sen buyurduñ ki her ne ķadar ben seniñ sırrıña vâķıf isem de ķâlellâhu te‘âlâ (ve in techer bi’l-ķavli fe’innehu ya‘lemu’s-sırta ve aķfâ)²⁷⁹. Zûd hem peydâ küneş ber zâhiret sen ‘ale’l-fevr lisân-ı zâhiriñ üzre o sırrı peydâ et niyâz ve tazarru‘ tarîķine git, ķâlellâhu te‘âlâ (ed‘ûnî istecib leküm)²⁸⁰.

Çün ber âvered ez miyân-ı cân ģurûş
Ender âmed baķr-i baķşâyış becûş

Çün tevķitiye izâ ma‘nâsına, ber âvered ber zarûret-i vezn içündür âvered mâzî götürdü ez miyân-ı cân ez âverde mûte‘allîķ, miyân-ı cân izâfet-i lâmiye, ģurûş muţlakâ feryâd u fiğân ya‘ni girye muķârin veyahut bilâ-muķârenet girye feryâd eylemek velâkin bunda giryeye muķârin feryâd murâddır, ender âmed zarûret-i vezn içün ziyâde ķılınmıştır, âmed mâzî müfred gâ‘ib geldi ma‘nâsına muzârî‘i âyed gelir, baķr-i baķşâyış müşebbehün bihiñ müşebbehe izâfeti ķabîlindendir. Baķşâyış merģamet ve şefķat ve hibe ve iģsân ma‘nâsınadır zîrâ baķşûden esirgemek ve mihribânîdir ve baķşîden hibe eylemek ma‘nâsınadır ve bu iki maşdarıñ²⁸¹

M^{141a} şîģa-i istikbâli baķşed ve ism-i maşdarı baķşâyıştır, becûşta bâ şıla ve cûş ģaleyân ma‘nâsınadır. Çün ber âvered ez miyân-ı cân ģurûş miyân-ı cândan pâdişâģ feryâd u fiğân

²⁷⁹ Tâhâ 20/7.

²⁸⁰ Mü‘min 40/60.

²⁸¹ M¹ nüshasında 39^b’den 41^a’ya atlanmış.

M^{225a} eyledikte, ender âmed baħr-i baħşâyiş becûş **derya-yı**²⁸² bî-pâyân-ı raħmet-i Raħmân cûş u ğaleyâna geldi.

M^{225b}

Der miyân-ı girye ħ^vâbeş der rubûd

Dîd der ħ^vâb ô ki pîrî rû-nümûd

Der miyân-ı girye der edât-ı zarf girye ağlamak miyân-ı girye izâfet-i lâmiye, miyân mimiñ kesriyle orta ma'nâsınadır, ħ^vâb Rûm zammıyla uyku, ş pâdişâha râci', der rubûdda der zarûret-i vezn için rubûd rubûden maşdarından mâzî ğâ'ib kıptı ma'nâsına muzâri'i rebâyedir, dîd dîden maşdarından mâzî ğâ'ib gördü muzâri'i bîned, der edât-ı zarf, ħ^vâb bunda rüyâ ma'nâsınadır, ô zamîr-i ğâ'ib pâdişâha râci'dir, ki edât-ı beyân pîrî bâ vaħdet, rû yüz ma'nâsına nümûduñ muqaddem mef'ûlü, nümûd nûn ve mîmiñ zammıyla nümûden maşdarından mâzî-i ğâ'ib gösterdi muzâri'i nümâyed.

Der miyân-ı girye ħ^vâbeş der rubûd girye arasında pâdişâhı uyku kıptı ya'ni cenâb-ı kâzi'ü'l-hâcâta münâcâtta giryân ve sûzân ve nâlân olurken ħ^vâba vardı. Dîd der ħ^vâb ô ki pîrî rûnümûd rüyâda gördü ki aña bir pîr-i münîr revnümâ ve peydâ ve hüveydâ oldu, cenâb-ı pîr-i dest-gîr kudise sırruhu'l-münîr bu kışsa-i pür-ħişşe nûket-i bî-ġâye ve rumûz-ı bî-nihâyeye işâret buyurdular. Birkaç nûkteyi ta'dâd münâsip göründü:

- (1) Akrabu tûruķu vuşûlin ile'l-maṭlûbi 'aşķ u şevķ, ma'şûķ u maḥbûb, mergûb-ı ḥaķṭķi,
- (2) Meşâyıķ-ı müzevvir ve mütekebbirden maķşad netice-peżîr olmayacaġı,
- (3) Müteveccih-i dergâh-ı Ĥudâ olarak münâcât ve 'arz-ı ḥacât etmek sâlike ehemm ve elzem olduġu,
- (4) Tezellûl ve iftiķârı kendine şî'âr ve tekebbür ve iftiḥârdan tecerrüd etmekliġi iş'âr buyurdular.
- (5) Fiġân u girye sebeb-i kabûl-i du'â ve ḥâce olduġunu îmâ ve beyân buyurdular.

- M^{141b} (6) Sâlik nâle ve girye ile fânî olmazdan evvel maķâm-ı beķâ billâha vâsıl olamayacaġı,
- (7) Fenâ ve beķâ mevḥîbe-i Vehhâb olduġu,

²⁸² M^{225a} sayfasının ilk sekiz satırı bir önceki sayfanın dipnotunda yer almaktadır. Bu kelime M¹'deki ilk kelimedir.

(8) Hîn-i münâcâtta mesâcid ve tekâyâ gibi buğ'a-i mübâreke ve müteyemmineyi ihtiyâr etmek bâ'is-i huşûl etmek olduğu,

(9) Sâlik nakl-i tecellîye tâb-âver muķâvemmet olamayacağından li-'ecl'i-'işmet 'ani'd-dehşet ibtidâ-yı keşf-i hâl nevmde olduğu (cenâb-ı şeyh-i ekber kıddesallâhu sırrahu'l-eṭhar) *Fütûḥât-ı Mekkiyye*'de (cenâb-ı risâlet-penâh şallâllâhu 'aleyhi vesellem hîn-i nüzûl-i vahyde sırtı üzre yatarlardı, heybet-i Hudâ ve dehşet-i kibriyâdan a'zâ ve cevârihine mâlik olamazlardı) buyurdular, bu surḥ-ı şerîfîñ ebyât-ı âtisini îzâḥ ümniyyesine binâ'en bir muķaddime serd etmek münâsib oldu.

Ma'lûm ola ki nüzûlen merâtib-i vücûduñ dördüncüsü 'âlem-i mişâldir ve 'ilm-i küllî ma'nâ olarak ümmü'l-kitâbdan levḥu'l-maḥfûza nâzil olur ve levḥ-i maḥfûz 'âlemiñ kalbi

M^{26a} menzilindedir ve levḥ-i maḥfûzdan 'âlem-i mişâle nâzil olduğta **ma'nâ** mütecessid olur ve 'âlem-i mişâlden 'âlem-i his ve şehâdete hîn-i nüzûlünde müteḥakkik ve müşâhid olur ve insânda olan ḥayâliñ iki vechi vardır, biri 'âlem-i mişâl cânibine muttaşıldır ve diğeri vechi daḥi nefis ve yediñ cânibine muttaşıldır ve ḥayâl-i insânîde her ne vakit bu cihet-i süflîden bir nakış nefiste muntabî' ve bir şûretle nefiste mütemeşşile olsa hey'et-i nefsâniyenîñ veyaḥut hey'et-i mizâciyenîñ miḥakk ve müşâbihi olur veyaḥut aşḥâb-ı mâlihulyânîñ ve aşḥâb-ı ḥummânîñ ebḥire-i mizâciyesiniñ dimâğa şu'ûdu kabîlinden olur ve bu gûne olan rüyâlarıñ aşıl ve ḥaḳîḳati yoktur, onlara ezğâs-ı aḥlâm ta'bîr olunur. Ve her gâh ki ḥayâlde 'âlem-i 'ulvîden ya'ni 'âlem-i mişâlden veyaḥut kalb-i nûrânî-i insânîden bir şûret muntabî'a olup ḥayâl-i insânîde mütecessid olsa ol mütecessid olan, şûret-i ḥaḳḳ ya'ni müteḥakkik olur. Bu inṭibâ' gerek hâl-i nevmde ve gerek hâl-i yaḳazada olsun

M^{42a} bu mişillü olan rüyâlar ta'bîr ve te'vîle muḥtâç değildir zîrâ bu mişillü rüyâlar rüyâ-yı şâdîka veyaḥut vahiy ve ilhâmdır zîrâ lâ-rayb ve şekkdir ki 'âlem-i mişâlden muntabî'a olan rüyâlar ḥaḳḳ ve şâbittir. Zîrâ 'âlem-i mişâl tavassuṭ, 'âlem-i melekût semâviye ile ḥızâne-i 'ilm-i ḥaḳḳtır, oñda ḥaṭâ mümkün ve nutaşavver değildir ve kezâlik kalb-i münevverden nûr-ı kıuds vâsitâsıyla mün'akis olan şuver daḥi ḥaṭâdan maşûn ve maḥfûzdur. Ancak kuvve-i mutaşarrıfe-i insâniye mer'î olan rüyâda veya vahiyde şûret-i şebih ve münâsibine intikâl ile taşarruf ederse rüyâ ta'bîre ve vahiy te'vîle muḥtâç olur. *Tercüme-i Kâşânî* min Faṣl-ı İshâkî.

‘An Â’iŝe rađıyallāhu te‘âlâ ‘anhâ evvelu mâ būdie bihi Rasûlullāh şallāllāhu ‘aleyhi vesellem mine’l-vahyi e’r-rü’yâ eş-şâdıkah fekâne lâ yerâ rü’yen illâ câ’e mişle felâkı’ş-şubhî.²⁸³

Hazret-i ‘Â’işe rađıyallāhu te‘âlâ ‘anhâdan mervîdir ki Nebî-i muhterem şallāllāhu ‘aleyhi vesellem efendimize ibtidâ mûmâ ileyhden bed’ olunan şey rüyâ-yı şâdıkadır ki her ne görürlerse bilâ-hafâ’ zuhûr ederdi. Der miyân-ı girye hâbeş ilâ âhirihi beyt-i şerîfiniñ nüktesi bu ebhâstan kemâliyle zuhura geldi. Ve tenbîh-i diğerkâle Rasûlullāhi şallāllāhu ‘aleyhi vesellem; izâ nâme’l-‘abd ve hüve ‘ale’t-tahâreti ‘urucu rûhuhu ile’l-‘arşi ve kânet rüyâhu sâdıkatene ve in lem yenem ‘ale’t-tahâreti kasratu rûhuhu ‘ani’l-bülûğî fetekûne’l-menâmâtü esgâsu ilhâmi felâ tesaddak ve şadeka Rasûlullāh.²⁸⁴ (Mine’t-tahâreti elletî tüşmiru şıdku’r-rü’yâ tahâretü’l-bâtinetü ‘an hadşı’l-hevâ ve kudûreti muhabbeti’d-dünyâ ve’t-tenezzühi ‘an incas gıllin ve’l-hıkd ve’l-hased ve izâ tahharati’n-nefsü ‘ani’r-rezâ’ili encelet mir’âtü’l-ğalbi ve kâbele ellevha’l-mahfûza fi’n-nevmi ve’t-tenakkuşa fihi ‘acâyibe’l-ğaybiyye (‘*Avârifü’l-ma‘ârif*).

Hazret-i risâlet-penâh şallāllāhu ‘aleyhi vesellem efendimiz buyurdular ki ‘abd tahâret-i kâmile üzre nâ’im olduğa rûhu ‘arş-ı a’lâya ‘urûc eder ve rü’yâsı şâdıka olur ve eğer tahâret üzre nâ’im olmazsa ‘arş-ı a’lâya bülüğdan rûhu kâşır olur ve menâmâtı ezgâs-ı ahlâm kabîlinden olup rüyâsı taşdıķ olunmaz (şadeka Rasûlullāhi şallāllāhu **M²⁶** ‘aleyhi vesellem). cenâb-ı ‘Ömer Sühreverdi ‘*Avârifü’l-ma‘ârif*’te enva’-ı tahâreti şerh sırasında (şıdk-ı rü’yâyı müşmir tahâretten biri dağı bătını hadeş-i heves u hevâ ve hırâşiden ve²⁸⁵ hubb-ı mâsivâdan tahtîrdir ve gıll u giş ve kînedene ve hıkd ve hasetten tenezzüh ve tebâ’uddür ki rûhu muṭahhar ola. Nefsi rezâ’ilden muṭahhar olunca mir’ât-ı ħalbi muncelî olur ve hâlet-i nevmde levh-i mahfûza muķâbil olur ve ‘acâ’ib-i ħaybiye nefiste munaķķaş olur.

M⁴²

Güft ey şeh müjde hâcetet revâst

Ger ħarîbî âyedet ferdâ zimâst

²⁸³ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Vahy”, 21.

²⁸⁴ Sühreverdi, *Tasavvufun Esasları*, *Avârifü’l-ma‘ârif*, s. 454.

²⁸⁵ ve: M²’de bu kelime yoktur.

Güft fi'l-i mâzî gâ'ib, ey harf-i nidâ, şeh münâdâsı, ey şeh müjde cümle-i mu'teriza hâcetet revâst cümlesi güftün mef'ûlü hâcet²⁸⁶ mübtedâ revâst haberidir. Ger edât-ı şart, ğarîbîde yâ vahdet ve âyedet fi'il ve mef'ûldür ve fâ'ili ğarîbe râci' zamîr-i müstetirdir, ferdâ erte ma'nâsına zarf-ı zamândır ve der maḥzûftur ğarîbî mübtedâ zimâst haberi. Güft ey şeh müjde hâcetet revâst mübeşşir-i gaybî rû'yâsında pâdişâha dedi ki ey pâdişâh saña müjde olsun ki seniñ münâcâtın dergâh-ı Hudâ'da maḳbûl ve hâcâtın ğarîbu'l-ḥuşûl oldu. Ger ğarîbî âyedet ferdâ zimâst ger bunda muḥaḳḳaḳu'l-vücûd olan izâ ma'nâsınadır yarınki günde bir ğarîb gelecektir ve o bizdendir.

(Güft ey şeh müjde ilâ âhirihi) beyt-i lâtifinden tabîb-i İlâhî ve 'azîz-i me'âlic ve müdâvî rû'yâda müşâhade etmiş olduğu 'azîziñ gayrı olduğu münfehim²⁸⁷.

(İn hayâlî râ ki şeh der ḥ'âb dîd / Der reh-i miḥmân hemî âmed perîd beyt-i şerîfenden ikisi bir zât olduğu mütebâdir olur. Bu bahşin tevcih-i vecîhi şu vechiledir ki pîrden murâd rûḥ-ı pür-fütûḥ-ı misâfir ola zîrâ ervâḥ-ı kâmilîn ebdânlarından nice müddet aḳdemdir. Şadreddin Konevî ve cenâb-ı Mevlânâ ve İbn-i Fârîz ve sâ'ir muḥaḳḳikîn beyân ve buña dâll olan ḥadîs-i şerîfi bürhân ityân etmişlerdir:

Mevlânâ kâlib ez mâhest şüd mânî ez û İbn-i Fârîz

Ve ba'de feḥâli fike kâmet bi-nefsihâ / Ve bîneti fî sebḳ rûḥa bîneti. Buna binâ'en rûḥa pîr ıtlâḳı şaḥîḥ olur veya tevcihi 'âlem-i ma'nâda mübeşşir-i gaybiyye pâdişâha buyurdu ki yarın bir misâfir gelecektir o misâfir bendendir zîrâ ben gelecek misâfiriñ ḥaḳıḳatıyım. Şûret-i misâfirinden neşv u nemâ bulmuştur ve câ'izdir ki rû'yâda şûret-i mişâliye 'azîz-i müşârûn ileyi müşâhade etmiş ola zîrâ şûret-i mişâliye ile şûret-i 'ayniye beyninde²⁸⁸.

M^{143a} Farḳ olduğundan nâşî beynehümâda muğâyereti müsted'î olan izâfet şaḥîḥ olur ve bu taḳdîrce ma'nâ şu vechile olur ki şûret-i mişâliye tabîb-i İlâhî buyurmuş olur ki ferdâ bir ğarîb gelecektir. O ğarîb bizdendir ya'ni bizim zıll-i pertevimizdir nitekim naḳdü'n-nuşûšta bu 'âlem ḥiss u şehâdette olan bi'l-cümle mevcûdât 'âlem-i mişâlde olan şey'in zıll u pertevidir. Ve bu bahş ğarîben in-şâ'allâhu te'âlâ tafşîl olunacaḳtır ve bu taḳrîr

²⁸⁶ hâcet: M² "ḥacât".

²⁸⁷ münfehim: M² "ve" ilâve dilmıştır.

üzerine vârid olur ki şûret-i ‘ayniye şûret-i mişâliyenin fer’i ola velâkin âb ve âyîne de mün‘akis ve nümûdâr olan şûret şûret-i ‘ayniyyenin zıll u fer‘idir ve âb u âyîne de mün‘akis ve nümûdar olan şûrete daği şûret-i mişâlî derler ve münâsîp olan h^vâbda görülen şûret daği şûret-i ‘ayniyyenin fer’i olmağtır. Ve şu vechile h^vâb i‘tâ olunur ki **M²27^a** ahvâl-i ‘avâlim-i hamse **bu** ‘âlem-i hiss u şehâdetin ‘aksinedir.

**Çünkü âyed ô hakîm-i hâzıkest
Şâdıkeş dâñ kû emîn u şâdıkest**

Çünkü âyed âyedin fâ‘ili garîbe râci‘ zamîr-i müstetir, ô mübtedâ, hakîm hayrı hâzık hekîmin şıfatı, st edât-ı haber, şâdıkeş zamîr-i garîbe râci‘dir²⁸⁹, şâdıķ kâzibiñ zamîridir. Şâdıķu’l-kavl kavli kizbden berî, şâdıķu’l-muhabbet muhabbeti gıll u gıştan ‘ârî, kû ki onun muhaffefidir ki edât-ı ta‘lîl ô mübtedâ emîn haberi, emîn kendisinde hîle ve mekr olmayan kimse, vâv ‘âtıfe şâdıķ emîn üzre ma‘tûftur, st edât-ı haberdur. Çünkü âyed ô hakîm-i hâzıkest o garîb geldikte bir hekîm-i hâzıktır, şâdıkeş dâñ kû emîn ve şâdıkest sen garîb-i mûmâ ileyhi şâdıķ bil zîrâ o zât-ı ‘âlî-kadr emîn ve şâdıktır şahh.

**Der ‘ilâceş sihr-i mutlak râ bibîn
Der mizâceş kudret-i haķķ râ bibîn**

Der ‘ilâceş zamîr-i garîbe râci‘dir, ‘ilâc marîza müdâvâ eylemek ma‘nâsınadır. Yeķâlû ‘âlece merîzan izâ dâvâhu, sihr-i mutlak râ edât-ı mef‘ûl sihr-i mutlak bibîn kelimesinin muķaddem mef‘ûlû sihr-i mutlak te’sîr-i ‘azîm ma‘nâsınadır. İşbu sihr maddesinde ba‘zen his ve leţâfeti taşavvur olunur ve minhu (inne mine’l-beyânî lesihran)²⁹⁰ ve ba‘zen diķķat fi‘ili taşavvur olunur ve minhu yeķûlû eţıbbâ’ (eţ-tabî‘atü sâhîratün) ve şabâh gıdâsına sihr ıtlâķı te’sîriniñ luţf u diķķati mülâhazasıyladır ve andan zamân-ı gıdâ olan seher vaķtı teferru‘ olundu. Veyağut evķâtin elţâfı ve pek nâziki olmağla diķķat ve leţâfet taşavvurundan aħz olundu veyağut aķciğeriñ hâlî olan

²⁸⁹ râci‘dir: M² “bir” ilâve edilmiştir.

²⁹⁰ İmam Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-ıvsat*, 8/7667.

teneffüs i'tibârından taşavvur olundu zîrâ vakt-i mezkûr gecenin idbârı ve gündüzün ikbâli hengâmı olmağla şoluğun alıp vermesine teşbîh olunmuştur. İntehâ. *Tercüme-i Kāmûs*. Der mizâceş ş ğarîbe râci'dir mizâc kitâb vezninde bir şeye katılıp karıştırılmağla bâ'is-i terkîb olan şey'e denir, kâtıngı ta'bîr olunur. Şuverî ve ma'nevîden e'ammdır ve ma'nevîde keyfiyet ta'bîr olunur meşelâ mizâc.

M¹⁴³^b Aleyke bihâ farқан ve in şi'te mezcehâ / Fe'adluke 'an zulmi'l-ceybi hüve'z-zulm. El-meşrâbu mâ yemzecü bihi ya'ni şarâba mezc olunan nesnedir şu gibi ve mizâc'ul-bedeni mâ rukkibe 'aleyhi mine't-ţabâyi'i ya'ni ţabâyi'-i erba'adan bedenin medâr-ı terkîbi olan ţabî'attır. Madde-i bedene memzûc olduğu için ıtlâk olunmuştur. Ma'lûm ola ki 'inde'l-muḥakkıķın mizâc-ı beden 'anâşır-ı erba'anın birbirlerine mûmaâss ve müterekkib ve mütecânis olup beynlerinde fi'il ve infi'âl vukû'undan keyfiyât-ı erba'a ḥâşıl bir keyfiyet-i mütevassıttadır ve iki gûnedir birine mizâc-ı evvel ve birine mizâc-ı şâni derler. Mizâc-ı evvel oldur ki 'anâşır-ı mürekkebeden bilâ-vâşıta ḥâşıl ola ve mizâc-ı şâni birkaç nesnelerin ictimâ' ve imtizâclarından ḥâdiş olur ki ol nesneler daḥi 'anâşırdan mürekkeb olup her birinde olan kuvvet, âḥarda olan kuvvete muḥâlif olur. Meşelâ ḥarâret ve burûdet ve ruṭûbet ve yubûset mizâcdır kezâlik demevî ve şafra ve yelek mizâcdır ve sû-i mizâc dedikleri işbu mizâcın müteğayyer olmasıdır. Şoğuktan ve sıcağtan veya sâ'ir 'ârızadan olur anıñcün 'ilâç da ta'dîl-i mizâca muḥtâttır

M²⁷^b ve sû-i mizâc ya ḥar veya bâridir veya raṭb veya yâbistir. Ya müfred veya mürekkebtir, bunlardan her bir maddî veya ğayr-ı maddîdir. Ve muṭlâkâ maraz üç cinstir, birine sû-i mizâc ve birine maraz-ı terkîb ve birine teferruk-ı ittişâl derler ve maddî dedikleri aḥlât-ı erba'anın birinden olur ve ğayr-ı maddî aḥlâtтан olmuş değildir ve bunun tafşîli kânunda meşrûhtur. (*Tercüme-i Kāmûs*) Kuvvet-i ḥakk terkîb-i izâfet-i lâmiyedir ve râ edât-ı mef'ûl ḥakkın kuvvetini (bibîn) dîdenden emr-i ḥâzır gör ve müşâhade eyle.

Der 'ilâceş siḥr-i muṭlak râ bibîn ol ğaribiñ ya'ni ṭabîb-i İlâhî'niñ kenizeke i'tâ eylediği mu'âlecede te'sîr-i 'azîmi gör, der mizâceş kudret-i ḥakk râ bibîn ve anıñ mizâcında Ḥakk'ın kuvvet ve kudretini gör ya'ni ṭabîb-i Rabbânî ve ḥâzık-ı şamedânî olan mezkûr ğarîb, Ḥakk'ın kuvvet ve kudretiyle kâdirdir ve 'âlem anıñ kudretiniñ musaḥḥarıdır.

M¹⁴⁴^a Andan şıḥḥat ve 'âfiyet taleb edene Ḥakk'ın kudretiyle şıḥḥat ve 'âfiyet verir ki anın mazḥarından zâhir-i ḥakktır. Velâkin zîr-i ḥicâb-ı ṭabâbette mestûr olduğundan

kānûn-ı hikmet-i tıbbıya muvâfık ‘amel eder ya‘ni a‘mâl ve ef‘âl ve harekâtı zîr-i perde-i esbâb eder nitekim cenâb-ı Hakk eğerçi ihtiyâc-ı esbâbdan vârestedir velâkin kânûn-ı hükm-i İlâhî esbâbın hâlel-pezîr ve ‘ilelin rahne-gîr olmamasını icâb ettiğinden bir şey’i zîr-i perde-i esbâb icâd eder. Bî-şek ve şüphedir ki kudret-i Hakk bidûn-i esbâb her şey’de mutaşarrıftır ve ba‘zı kere izhâr-ı kudret için bi-dûni’l-esbâbda nice müsebbib vücûda getirir. Mürşidünâ kible-i ‘âlem İmdâdullâh kuddise sırruh; sihr-i muṭlaḳ sihr-i kâmil demektir ya‘ni anın ‘ilâcında te’sîr-i serî‘i gör, mu‘âleceyi ancak sür‘at-i te’sîr-i sihre teşbîh buyurmuşlardır ve sihrin haram olmaḳlığının teşbîhe zararı yoktur ki *Buḥârî-i Şerîf* hadîşlerinden birinde cenâb-ı Rasûl-i kibriyâ ‘aleyhi’s-selâm vahyin bir nev‘ini bâng-i cerese ya‘ni çan şadâsına teşbîh buyurmuşlardır ve ba‘zen his ve leṭâfeti olan şey’e ve te’sîrinin lûṭf ve diḳḳati olan şey’e sihr itlâḳ olunur. Bu şûrette teşbîhe hâcet kalmaz. (Ahmed Hasan Şâhib) kuddise sırruh.

Çün resîd ân va‘de-gâh u rûz şûd

Âfitâb ez şark-ı aḥter sûz şûd

Çün tevḳîtiye, resîd erişti, ân²⁹¹ ism-i işâret müşârun ileyhi va‘de-gâhtır, va‘de-gâh ism-i zamân va‘de vaḳti demektir, rûz şûd gündüz oldu, âfitâb mâhitâb vezninde bi-hasebi’l-lügât tâb-ı âf ma‘nâsınadır pertev-i şems demektir mâh-tâb gibi ki tâb-ı mâh ya‘ni ay aydını. Ve ba‘zılar dediler ki âfet-i âbdır ya‘ni şu âfeti, güneş, şuyu harâretiyle tahlîl ve ifnâ eylediğinden nâşi gûyâ ki âfetidir. Bi-hasebi’l-işṭilâh şems ma‘nâsınadır ve gündüz ve nehâr ma‘nâsına da gelir ve şarâb-ı engürden kinâyeye olunur ve erbâb-ı sülûk ‘inde âfitâbdan rûḥ ve mâhitâbdan nefis murâd olunur gûyâ ki bedende rûḥ ve nefis, felekte şems ve kamer menzilesindedirler. Kamerin istifâzası şemsten olduğu gibi nefsin istifâzası daḳı rûḥtandır (*Tıbyân-ı Nâfi*).

M²28^a Ez şark-ı ez mu‘aḥḥar şûde müte‘allıktır, şark maşrıḳ ma‘nâsınadır, aḥter yıldız, aḥter sûz vaşf-ı terkibi yıldız yakıcı, şûd oldu. Çün resîd ân va‘de-gâh u rûz şûd ol va‘de zamânı ve müjde âvânı

M¹44^b erişip gündüz oldukça, âfitâb ez şark-ı aḥter sûz şûd, şems maşrıḳtan ṭulû‘ edip yıldızlar mestûr oldu.

²⁹¹ ân: Bu kelimenin M²’de üstü çizili değildir.

Çendân bûd ger şemme u nâz sehî qadân / Kâyed bi-cilve ser u şanevber harâm mâ
Bûd ender manzara şeh muntazır / Tâ be bîned ânçi bünmûdend sır
Ender manzara ender edât-ı zarf, manzara nazar-gâh ve temâşâ-gâh ma'nâsınadır.
Muntazır ifti'âl bâbından ism-i fâ'ildir intizâr edici, tâ edât-ı ta'lîl, bünmûdend bâ
zarûret-i vezn için, nümûdend nümûd kelimesiniñ cem'idir, ta'zîmen şîga-i cem'i ityân
buyurdular, sır bunda kazâ ve kader ma'nâsınadır. Bûd ender manzara şeh muntazır
pâdişâh dil-âgâh, nazar-gâh ve temâşâ-gâhta muntazır idi bûd bunda edât-ı mâzîdir ve
muntazır maşrûftur. Tâ be bîned ânçi bünmûdend sır kazâ ve kaderden gösterdikleri
şey'i görmek için ya'ni kazâ ve kaderden gösterdikleri şey'i li-ecli'l-müşâhade temâşâ-
gâhta muntazır idi.

Did şahşî fâzılî pür-mâye'i

Âfitâbî der miyân-ı sâye'i

Did zamîr-i müstetir pâdişâha râci'dir, şahşî yâ vahdet şahş insânîñ ve
gayrısıñ uzaqñan görülen qaraltısına denir cem'i eşhâş gelir, fâzılî yâ vahdet fâzılî
şahşîñ şıfatıdır, pür-mâyei şâhib-i şervet ve şâhib-i kemâl ma'nâsınadır şahşîñ şıfat-ı
ba'de's-şıfatıdır, âfitâb yine şahşîñ şıfat-ı ba'de's-şıfatıdır, der miyân-ı sâye'i âfitâbîñ
şıfatıdır, der muqadder şunda kelimesine müt'e'allıktır, miyân vasa'at ma'nâsınadır sâye
gölge ma'nâsınadır. Did şahşî fâzılî pür-mâye'i bir şahş-ı fâzıl-ı pür-mâyeyi gördü,
âfitâbî der miyân-ı sâye'i gölgeniñ vasa'atında bir âfitâb gibi ya'ni güneş sâyeyi mahv ve
nâ-pezir ettiğî gibi müşârûn ileyhiñ

M^{145a} rûh-ı münevverî zulmet-i ta'ayyûn-i bedenîsini mahv ve izâle eylemiş idi zîrâ
zuhûr-ı şems haqîqatte vücûd-ı zıll-i mecâzî mahv ve nâ-bedîd olur. İntehâ. (Âfitâb
me'a'l-esmâ' ve's-şıfat ehadîyet-i zâtan isti'âredir ve sâye-i zıll-i haqq olan ta'ayyûn-i
hâştan 'ibârettir ya'ni pâdişâh-ı dil-âgâh 'ârif-i billâh olduğundan mazhar-ı misâfirde
zât-ı ehadîyet-i te'âlâya bi'l-cümle esmâsıyla zâhir müşâhade eyledi ki misâfir-i gaybî
fânî fillâh ve bâkî billâh maqâmında idi. Beyt-i âtî bu taqrîri mü'eyyid ve mü'ekkiddir
(Mürşidünâ kıble-i 'âlem İmdâdullâh kuddise sırruh).

Mî resîd ez dûr mânend-i hilâl

Nîst bûd u hest ber şekl-i hayâl

Mî resîd ez dūr mî resîd hikâye-i hâl-i mâzî erişirdi ez resîde müte‘allik dūr uzak ma‘nâsına, mânend-i hilâl hilâl²⁹² gibi yeñi aya hilâl derler. Nîst bûd u hest tağdîri **M^{28b}** nîst bûd u hest bûd, bûd **edât-ı** mâzî, nîst bûd yok idi ve hest bûd var idi, ber şekl-i hayâl hayâl gibi. Mî resîd ez dūr mânend-i hilâl uzaktan hilâl gibi erişirdi, nîst bûd u hest ber şekl-i hayâl yok idi ya‘ni fânî fillâh olmuş ve zindân-ı ta‘ayyünden kurtulmuş idi ve maqâm-ı beka-yı Rabbânî ile bâkî ve câvidânî idi. Hâfız Şirâzî kuddise sirruh:

Hergiz nemîred ânki dileş zinde şud bi-‘aşk / Sebbitest ber cerîde-i ‘âlem devâm-ı mâ Ya‘ni nâs müşâhade-i hilâl içün ictimâ‘ ve intizârda olurlar ve bu intizâr sebebiyle mağall-i ba‘îd olan âsumândan hilâlî müşâhade ederler. Pâdişâh-ı pür-intibâh iştiyâk-ı tâmm ve arzû-yı tamâm ile intizârda olup uzaktan tabîb-i İlâhî‘yi müşâhade etti ki hayâl gibi şûrette nâbûd, hâkîkatte bûd idi veyahut keşret-i riyâzat ve nahîfi-i bedenden hilâl gibi olarak hayâl gibi hest u nîst olmuş idi veyahut nîstî-i evşâf-ı beşerî ve ma‘dûmî-i taşarruf-ı şuverîniñ şûret-i hestî-i ma‘nevî ile ictimâ‘ı hest u nîst ve ‘adem ve vücûduñ vücûd-ı hayâlde ictimâ‘ı gibi olmuştu ve bu bahş ile bahş-i âtîniñ îzâhı zımında daha bir mikdâr hayâle müte‘allik ebhâs-ı muqaddime şeklinde tahrîri

M^{145b} münâsib göründü. Fehm u idrâk mesâ‘il-i dağâyık ve ebhâs-ı hağâyıka cümlemizi cenâb-ı Vehhâb-ı muvaffâk ile ey sâlik-i şâdık ve tâlib-i ‘aşık, ma‘lûmuñ olsun ki vücûd-ı kevineyniñ aşlı ve hâkîkatî hayâldir ve ma‘bûd-ı hâkîkîniñ kemâl-i zuhûru hayâldedir. Cenâb-ı Hâkk ve feyyâz-ı mutlakta olan i‘tikâdını bir nazâr-ı tedkîka al ve gör ki seniñ i‘tikâdında olan vahdâniyyet-i Hudâ ve esmâ ve sıfât-ı kibriyâ saña nerede zâhir oldu ve bu i‘tikâd-ı muhtezâsı üzere Hâkk saña nerede tecellî eyledi. Lâ rayb ve şek bu tecellî seniñ hayâlinde oldu, buña binâ‘en kemâl-i zuhûr-ı Hudâ-yı müte‘âl, zât-ı hayâldedir. Bu bahşı fehm u idrâk edince saña zâhir ve bâhir olur ki hayâl, bi‘l-cümle ‘âlemiñ aşlıdır zîrâ Hâkk cemi‘ eşyân-ı aşlıdır ve Hâkk’ın ekmel-i zuhûru ancak aşlı olan mağalde olur ve aşlı olan mağall-i mezkûr da hayâldir.

Bâ sirruhâ cemi‘ ‘avâlimiñ aşlı hayâl olduğı şâbit oldu ve sen görmez misiñ ki menba‘-ı ‘ilm-i Hudâ muqassim-i feyz-i kibriyâ ‘aleyhi şalâvâtü mâ lâ yuhşâ efendimiz bu mahsûsâtı menâm ve menâmı dağı hayâl ‘addettiler ve buyurdular: Ennâsü yenâmün

²⁹² hilâl: M², de ikinci hilâl kelimesi yoktur.

fe'izâ mâtû intebahu²⁹³ ya'ni öldüklerinde dâr-ı dünyâda oldukları hâkâyıkları kendilerine zâhir olur ve bilirler ki dünyâda h'âb-ı gaflette imişler. Velâkin zann olunmasın ki mevt ile intibâh-ı küllî hâşıl olur zîrâ gaflet-i 'anillâh ehl-i berzah ve ehl-i maşşer ve ehl-i nâr ve ehl-i cennet üzere daği ... dir. Hattâ ehl-i cennet-i ... ye hürûc ederler. Cenâb-ı Hakk ehl-i cennete ... de tecellî eder ve Hakk'ı ehl-i cennet müşâhade ederler ve bu gaflet-i nevmidir. Ma'lûm oldu ki bi'l-cümle 'avâlimiñ aşlı hayâldir, bu sebebe binâ'en 'avâlimde mevcûd bi'l-cümle eşhâş hayâl muqayyed kılar. İmdi ümemden her bir ümmet 'avâlimden her kağı 'âlemde olur ise olsun hayâl ile muqayyedir meşelâ ehl-i dünyâ me'âş ve me'âd ile muqayyed olup gerek me'âş ile muqayyed olması ve gerek me'âd ile muqayyed olması huzûr-ı ma'allâhtan gâflettir. Emir böyle olunca anlar nâ'imlerdir ancak nevm u gâfletten mütenebbih olan hâzır-ı **M^{29a}** ma'allâh **olanlardır**, hâzır-ı

M^{146a} ma'allâh olanlarıñ daği nevminden intibâhı hâzır-ı ma'allâh olduğı miqdârdır. Ba'de zâlik hafî olmaya ki ehl-i berzah her ne kadar nâ'imler ise de velâkin nevmi ba'zı ehl-i dünyânıñ nevminden eħaftır. Zîrâ ehl-i berzah işlemiş oldukları a'mâl ve kendilerine işâbet eden na'im veya 'azâb ile nâ'imlerdir ve bu iştiğâl daği nevmidir zîrâ anlar bu iştiğâl ile Allâh'tan sâhî ve gâfillerdir²⁹⁴. Ve kezâlik ehl-i maşşer huzûr-ı İlâhî'de bile vâkıf olduklarında nâ'imlerdir zîrâ anlar huzûr-ı muhâsebededir, huzûr-ı ma'allâhta değillerdir. Bu daği nevm 'addolunur zîrâ huzûr-ı ma'allâhtan gâfillerdir velâkin ehl-i berzahıñ nevminden eħaftır ve kezâlik ehl-i cennet ve ehl-i nâr ni'am ve 'azâb ile nâ'imlerdir zîrâ ehl-i cennet ni'am-ı cennet ile ve ehl-i ceħim 'azâb-ı nâr ile müşteğillerdir bu daği nevm-i gâflettir ve intibâh değildir velâkin ehl-i maşşeriñ nevminden eħaftır zîrâ ehl-i cennet ve ehl-i nârıñ nevmi **resene(?)** menzilindedir. Bu 'avâlimiñ ehlinden cümlesi min hayşü'l-hakıka ve hakk hakk olduğı hayşiyetten ma'a'l-hakıktır zîrâ; ve hüve ma'aküm eynemâ küntüm²⁹⁵ buyrulmuştur velâkin gâfil-i 'ani'l-hakıktır ma'a'l-hakıktırlar, ma'a'l-yakaza ve ma'a'l-intibâh ma'a'l-hakıktır değillerdir ancak intibâh ehl-i A'râf ve kîtîde olanlara maşşûştur zîrâ anlar ma'allâh derler ve anlarıñ daği intibâhı tecellî miqdârı olur ve dâr-ı dünyâda bi-hüküm-i taqđîr-i ezelî ehl-i

²⁹³ Şevkanî, *Katru'l-velî*, 262-272.

²⁹⁴ ve bu iştiğâl daği nevmidir zîrâ anlar bu iştiğâl ile Allah'tan sâhî ve gâfillerdir: Bu kısım M²'de yoktur.

²⁹⁵ el-Hadîd 57/4.

cennetiñ mu’ahharan cennette göreceği tecellîyi her kim görürse ve Hakk’a ‘ârif olursa o zât yakaza ve intibâhta olur ve nevm u gaflette olmaz. Li-ecl-i hâzâ seyyidü’l-enâm ve bi’z-zât şâhib-i hâzâ’l-mağâm ‘aleyhi’s-şalâtü ve’s-selâm kemâl-i intibâh ve teyakkuзда nâssıñ nevm ve gafletini bildiğinden ennâsü yenâmü buyurdu. Bu takrîrât ve tenbîhâttan ehl-i ‘avâlimiñ cümlesi nevm ile maḥkûm olduğunu bildinse ‘avâlim-i mezkûruñ cümlesiniñ hayâl olduğuna hükm eyle zîrâ nevm ‘âlem-i hayâldir. El-insânü el-kâmilün. Mûtû kable en temûtû sırrına mazhar olan / Haşri neşri bunda görmüş nefḥa-i şûr olmadan.

Nîst veş bâşed hayâl-ender revân

Tû cihânî ber hayâlî bîn revân

Veş edât-ı teşbîhtir, hayâl bâşediñ fâ’ilidir, ender edât-ı zarf , ender revân hayâlîñ zarfıdır

M^{146b} revân mısra‘-ı evvelde insâna maḥşûş olan rûḥ-ı mücerred ma’nâsınadır ki hukemâ nefs-i nâtîka ta’bîr ederler ve mısra‘-ı şânide reften maşdarından şîğa-i mübâlâğadır gidici ve açıcı ma’nâsına, cihânî yâ tenkîr, ber hayâlî kezâlik yâ tenkîr veyaḥut vaḥdet, bîn dîden maşdarından emr-i ḥâzır gör ve bil ma’nâsınadır.

Nîst veş bâşed hayâl-ender revân nefs-i nâtîka-i insânide hayâl görünmemekte ve müşâhed olmamakta ‘adem gibidir, tû cihânî ber hayâlî bîn revân sen ‘âlemi hayâl üzere cârî gör ve bil. Cenâb-ı pîr-i dest-gîr mısra‘-ı evvel ile hayâlîñ ‘ademe müşâbehini beyân ve mısra‘-ı şânî ile mevcûdiyetini işbât ve ‘ıyân buyurdular zîrâ muḥarrik-i ‘âlem hayâldir ve eğer hayâl ma’dûm olaydı ‘âlemi ne vechile muḥarrik olurdu. Ma’dûmuñ mevcûdda taşarrufu muḥâldir.

M^{29b}

Ber hayâlî şulḥışân u cengişân

Vez hayâlî faḥrişân u nengişân

Ber edât-ı isti’lâ muḥadder şüd veyaḥut şevende kelimesine mûte’allıktır, hayâlîde yâ vaḥdet veyaḥut tenkîr, şân ş zamîriniñ cem’idir ve şulḥ-i şân muḥadder şüd veya şevendeniñ fâ’ilidir, neng utanmak ma’nâsınadır. Ber hayâlî şulḥışân u cengişân ehl-i cihânîñ şulḥ u muşâlâhaları ve ceng u cidâlleri bir hayâl üzere olucudur. Vez

hayâlî fahrişân u nengişân ve kezâ fahr ve iftihârları ve neng u hayâlleri daği bir hayâlden olucudur, bu şûrette bi'l-cümle ehl-i 'âlemde hayâliñ mutaşarrıf olduğı ve her ne kadar hıste nâ-mevcûd ise de haķıķatte mevcûd olduğı bürhânıyla şâbit oldu.

Ân hayâlâtî ki dâm-ı evliyâst

'Aks-i meh-rûyân-ı bustân-ı Hudâst

Ân hayâlâtî hayâlât hayâliñ cem'idir yâ tenkîr, dâm mutlaķa aç ma'nâsına ya'ni gerek balıķ ağı olsun ve gerek sâ'ir hayvanât şayd olunan aç olsun ve ehl-i taḥķıķ 'inde zehârif-i dünyeviyye ve 'alâyıķ-ı ve 'avâyıķ-ı nefsiyye murâddır ki mâni'-i şeref-i vuşûl olur, dâm-ı evliyâst evliyâyâ dâmdır. 'Aks-i meh-rûyân izâfet-i beyâniye veya lâmiye meh-rûyân meh-rûnuñ cem'idir, meh-rû maḥbûb ma'nâsınadır ân hayâlât mübtedâ dâm-ı evliyâst haberidir mısra'-ı şâniniñ taķdîri ân hayâlât-i 'aks-i meh rûyân-ı bustân-ı Hudâst'tır, bu taķdîrce mısra'-ı şâni mübtedâ-yı maḥzûfa haber vâķı' olur. Bustân-ı Hudâ izâfet-i lâmiye bu beyt-i lâtif su'âl-i muķaddere cevâbtır.

M^{147a} Kâne sâ'il 'acabâ zümre-i evliyâ hâzerâtı daği giriftâr-ı dâm-ı hayâl midir veyaḥut âzâde-bâl midir diyerek su'âl eyledi ve cenâb-ı pîr-i dest-gîr zümre-i evliyâyı aç-ı vesâvis-i hayâlden âzâd olduklarını beyân ve anlarda daği diğer bir nev' hayâl-i mutaşarraıf olduğunu bu beyt-i dil-ârâ ile beyân buyurdular. Ân hayâlâtî ki dâm-ı evliyâst ol hayâlât ki evliyâ'ullâha dâm olmuştur, 'Aks-i meh rûyân-ı bustân-ı Hudâst hayâlât-ı mezkûre bustân-ı Hudâ ve gülistân-ı kibriyânıñ meh-rûlarınıñ 'aks u pertevidir ya'ni maķâm-ı vâḥidiyyette evliyâ'ullâhı 'aşķa atan ve belki anlara pâ-y- bend olan hayâlât-ı ehl-i dünyânıñ hayâlâtı gibi vesâvis olmayıp belki esmâ ve şıfât-ı Hudâ'nıñ 'aks u pertevidir ki bi'l-cümle zerrâtı mezâhir-i İlâhi müşâhade ederler ve mezâhir-i mezkûre vâsitâsıyla anlara esmâ ve şıfât pertev-endâz olup anlara pâ-y-bend olur²⁹⁶. (Tafşîl) Ba'zı şâriḥ bustân-ı Hudâ'dan murâd mütenâzilen ... mertebe-i ğayb olan 'âlem-i me'ânîdir ve meh-rûlardan murâd, şuver-i 'ilmiye-i Haķķ'tır ki a'yân-ı şâbite ta'bîr ederler ve 'aks-i ziyâ-yı a'yândır ki şaḥâyif-i ḳulûb-ı evliyâda pertev-endâz olur. Ve bu hayâliñ 'aşķ u şevķine giriftâr olur ve diğer bir şâriḥ, meh-rûlardan murâd

²⁹⁶ ve mezâhir-i mezkûre vâsitâsıyla anlara esmâ ve şıfât pertev-endâz olup anlara pâ-yı bend olur: Bu bölüm M²'de yoktur.

enbiyâ-yı Rabbi'l-‘ibâddır dedi zîrâ evliyâ-yı kirâm tâbi‘-i enbiyâ-yı ‘izâm ‘aleyhime’s-selâm’dır ve her bir velîniñ kalbinde leme‘ân eden envâr-ı ma‘ârif kendisiniñ tâbi‘ olmuş olduğu nebî-i zîşânıñ mişkât-ı kalbiniñ ‘aks-i pertevdir ve her bir velî tâbi‘

M^{230a} bulunduğu nebîniñ dâ‘ire-i ‘irfânıñ hâricine hürûc **edemediğinden** bu in‘ikâs pây-bend-i velî-i mezkûr olduğu tâhir ve bâhirdir (*Lâtîfî’l-ma‘nevî*).

Velâkin meşhûr olan meh-rûlardan şuver-i ‘ilmiyye-i Hakk te‘âlâ ve teğaddes ve bustân-ı Hudâ’dan ‘âlem-i me‘ânî murâddır ya‘ni gürûh-ı evliyânıñ hayâlâtı vesâvis-i dünyevî ve hevâcis-i nefsânî kabîlinden olmayıp belki cenâb-ı Feyyâzdan feyezân eden pertev-i şuver-i ‘ilmiyye-i Hakk’tır ve mümkündür ki meh-rûyân-ı ervâh muğaddese-i mufâraka-i ebdândan kinâye ve bustân-ı Hudâ dañi ‘âlem-i berzahtan kinâye olalar ki ervâh-ı ‘âlem-i berzahta

M^{147b} derecât ve merâtibi miqdârı behre-dâr-ı mevâhib-i İlâhî’dirler ve ‘aksten murâd ve maflûb şûret-i mergûb-ı mişâlileridir ki ervâh-ı muğaddeseleri şuver-i mişâlileriyle muşavver olup nezd-i evliyâ ve ‘ind-i etkîyâda hâzır olurlar. (Nûrullâh) ‘aks-i zıll ve pertev ma‘nâsınadır ve meh-rûyân hârice anın zılâlidir, şuver-i ‘ilmiyye-i İlâhiyedir ki mevcûdât ve bustân-ı Hudâ sâhat-ı ‘ilm-i İlâhî’dir ki mertebe-i ehadayette ‘ayn-ı zâttır²⁹⁷. (Hâsıl-ı ma‘nâ) hayâl-i evliyâ pertev-i şuver-i ‘ilmiyye-i Hudâ’dır ki bu tâ‘ife-i kirâmıñ hayâlleri vesâvis ve hevâcis kabîlinden olmayıp belki me‘a’l-ı haqîqadır ki hayâllerinde her ne şey’ nümâyân olsa anıñ ‘ayn ve mu‘âbıkı ‘âlem-i his ve şehâdetle muşavver ve ‘ıyân olur buña binâ‘en (ân hayâlâtî ki şeh der h‘âb dîd) ilâ âhirihi buyurdular. (Mürşidünâ kıble-i ‘âlem) quddise sırruh ân hayâlâtî ki dâm ilâ âhirihi bu beyt-i dil-ârâdan ğarâz hayâlât-ı aşhâb-ı heves u hevâ ile evliyâ-yı Hudâ’nıñ hayâlâtını tefrîktir ve dâmdan maqşûd ve maflûb evliyânıñ şayd oldukları dâmdır ve bustân-ı Hudâ’dan ta‘ayyün-i şâni zât-ı mertebe-i vâhidiyettir ki esmâ-ı İlâhî bu mertebede yekdiğerden mümtâz olurlar ve meh-rûyân, esmâ-yı Hudâ’dan ‘ibârettir. (Hâsıl-ı ma‘nâ) zümre-i evliyâ‘ullâhıñ müteveccih ve şikârı oldukları hayâl-i ‘aks ve pertev-i esmâ-yı Hudâ’dır ki esmâ-yı İlâhî ol hayâlde zâhir ve mütecellî olur ve evliyâ‘ullâh esmâ-ı İlâhî’yi ol hayâlât ile müşâhade ederler ve ba‘dehû ol esmâdan zât-ı Hakk’ı müşâhade

²⁹⁷ hârice anıñ zılâlidir, şuver-i ‘ilmiyye-i İlâhiyedir ki mevcûdât ve bûtsân-ı Hudâ sâhat-ı ‘ilm-i İlâhî’dir ki mertebe-i ehadayette ‘ayn-ı zâttır: Bu bölüm M²’de “şuver-i ‘ilmiyye-i İlâhî’dir ki mevcûdât-ı hâriciyye anıñ zılâlidir ve bûtsân-ı Hudâ sâhat-ı ‘ilm-i İlâhî’dir ki mertebe-i ehadayette ‘ayn-ı zâttır” şeklindedir.

ederler. Ya‘ni her neye nazar ederlerse esmâ-yı Hudâ’nın mazharı görürler ve belki ‘ayn-ı esmâ ve belki ‘ayn-ı zât müşâhade ederler. Nitekim cenâb-ı Mevlânâ min-küllî’l-vücûh evlânâ *Meşnevî-i Şerîf*’in diğeri bir mağallinde buyururlar:

Zıll-i a‘yânend ervâh heme / Zıll-i ervâhend eşbâh²⁹⁸ heme²⁹⁹

Bâz esmâ zıll-i zât-ı mutlakend / Çünkü dânistî ki zıll-i gîfî

Fâriğî ger mordî ve ger zîstî

Ma‘lûm-ı zarâfet-melzûmdur ki bu tâ‘ife-i ‘aliyye-i şûfiyyeniñ ‘indinde gerek zıll ve gerek mazhar ‘ayn-ı zî-zıll ve ‘ayn-ı zâhirdir ve bu beyt-i lâtf su‘âl-i muqaddere cevâbtır ki ehl-i hevâ giriftâr-ı dâm-ı hayâl olduğu gibi zümre-i evliyâ dağî dâm-ı hayâle şayd ve şikârdır. Bu şûrette beynlerinde fark nedir cevâb buyururlar ki (ân hayâlâtî ki dâm) ilâ âhirihi.

M¹48^a / M²30^b

Ân hayâlî râ ki şeh der h^vâb dîd

Der ruḥ-i mihmân hemî âmed pedîd

Ân ism-i işâret müşârun ileyi hayâl ve hayâlde yâ tenkîr veyahut vahdet, râ edât-ı mef‘ûl der edât-ı zarf der h^vâb mef‘ûlün fiḥ hayâlîñ zarfıdır, dîd fi‘il-i mâzî gördü fâ‘ili şâh mef‘ûlü hayâlî râ ki edât-ı beyân, şeh dîdiñ fâ‘ilidir, der ruḥ-ı mihmân der edât-ı zarf ruḥ-ı mihmân izâfet-i lâmiye, hemî tekmiîl-i vezn içün ziyâde kılınmıştır veyahut hâ te‘kîd mî edât-ı hikâyet, âmed mâzî geldi veya gelirdi ma‘nâsına pedîd pâ-yı Fârisî’yle zâhir ma‘nâsına. Mısrâ‘-ı şânîniñ taqdîri ân hayâl der ruḥ-i mihmân hemî âmed pedîddir, der ruḥ-ı mihmân maḥzûf olan ân hayâlîñ zarfıdır, âmediñ fâ‘ili zamîr-i müstetir ân hayâl maḥzûfa râci‘dir, pedîd âmediñ mef‘ûlüdür.

Ân hayâlî râ ki şeh der h^vâb dîd ol hayâlî ki veyahut ol bir hayâlî ki pâdişâh rüyâda gördü, der ruḥ-i mihmân hemî âmed pedîd, ol hayâl misâfir ve mihmânıñ yüzünde zâhir oldu veyahut zâhir olurdu. Bundan münfehim olan misâfir-i gaybî rüyâda gördüğü zât idi nitekim ânifen beyân olundu, *Meşnevî-i Şerîf*e şerḥ yazmağa taşaddî eden bir zât-ı şâhidin murâd-ı nefis-i Mevlânâ ve tabîb-i İlâhî Şems-i Tebrîzî ve rüyâda

²⁹⁸ eşbâh: M² “zıll”.

²⁹⁹ heme: M² “bâz a‘yân zıll-i esmâ-yı ḥakend” ilâve edilmiştir.

gördüğü zât kutubdur deyû tevehhüm eylemiş. Ne ‘acib vehme düşmüş gördüğü bir vâkı‘a ile te’yîd ve te’kîde çalışmış. Ve hel yeşlihu’l-‘attâr mâ efsedehu’d-dehr.

Şeh becây-ı hâcibân fâpîş refî

Pîş-i ân mihmân-ı gaybî h^vîş refî

Şeh muhaffef şâhtır ve mu’ahhar refîñ fâ‘ilidir, becây-ı hâcibân terkîb-i izâfî izâfet-i lâmiye bâ şıla elif ve nûn edât-ı cem‘, fâpîş fâ bâ ve bih ma’nâsına edât-ı mef‘ûldür, ba‘zı nüsaḥ-ı kâlemiyyede bâ pîş daḥî vâkı‘dır ve nüsaḥ-ı maṭbû‘alarda derpîş vâkı‘dır, refî mâzî müfred gâ‘ib gitti ma’nâsına muzâri‘i reveddir fâpîşde **M^{148b}** ve becâyde bâ refî kelimesine müte‘allîktir, pîş-i ân izâfet-i lâmiye bâ maḥzûftur be pîş-i ân taḥdîrindedir, mihmân-ı gaybî terkîb-i tavṣîfî, mihmân-ı gaybî h^vîş terkîb-i izâfî izâfet-i lâmiye ve gaybîde yâ nisbet içündür ve işbu yâ-yı nisbetiñ suḳûtu câ‘iz deḡildir zîrâ ma’nâ-yı nisbet yâñiñ şübûtuna menûttur ve gâhîce lâḥîḳ olduḡu³⁰⁰ kelime bir şıfatla mevşûf olup yine yâ-yı merḳûme ḥâli üzere ḳalır meşelâ İrân ḥalkı iyilik şıfatı ile Tûrân ḥalkı yaramazlık şıfatıyla mevşûftur. Ve yine ... İrânî nîk ve Tûrânî bed derler ve gâhîce bir kelimeye muzâf vâkı‘ olur yâ-yı nisbet kitâbette ḥâli üzere bâḳî ve telâffuzda hemze-i müleyyine telâffuz olunur, eşrefî sırrun ve şâhî ḳalbun gibi (*Tıbyân-ı Nâfi*). Ma‘lûm oldu ki maṭbû‘ mihmân-ı gayb-ı h^vîş nüshaṣı gâlaṭ vâkı‘ olmuştur. **M^{231a}** Şeh becây-ı hâcibân fâpîş refî pâdişâh-ı dil-âgâh ḥâcibler maḥalline ileri gitti ya‘ni mihmân-ı gaybîye ta‘zîmen ḥâcibleriñ ṭurduḡu maḥalle gitti veyaḡut ḥâcibleriñ ḥidmetini kendi ihtiyâr etti, mısra‘-ı şânî bu mısra‘ıñ ‘atf-ı tefsîridir, pîş-i ân mihmân-ı gaybî h^vîş refî ta‘zîmen ve tekrîmen kendisiniñ mihmân-ı gaybîsi önüne gitti.

Her dû baḥrî âşinâ âmûḡte

Her dû cân bî dûḡten ber dûḡte

Her dû pâdişâh ve ṭabîb-i İlâhî, baḥrî eḡer yâ-yı meḡḥûl ile ḳırâ‘at olunur ise yâ tenkîr ve ta‘zîm içün olur, her ikisi bir ‘azîm baḥr idi. Ve eḡer yâ-yı ma‘rûf ile ḳırâ‘at olunur ise yâ-yı nisbî olur ve ma’nâ şu vechile olur ki her ikisi bile deryâ-yı ma‘rifet

³⁰⁰ olduḡu: M² “olan”.

câ nibine mensûb idiler, âşinâ sükûn-ı şın ve feth-i nûn ile yüzgeçlik ve yüzgeç olmak ma'nâlarıdır, ehl-i haqîkat 'inde ol kimesneye ıtlâk olunur ki bizâtihi ya'ni bilâ-vâsıta mezâk-ı rûhânîsi neş'e-i rahîk-i haqîkatten mütekeyyif ve şâhid ve hiddetle mürtebi ve mü'telif ola. (Âmûhte) âmûhten maşdarından mâzî naklî muzâri'i âmûzeddir öğrenmiş, dûhten değmek ma'nâsındır bunda iki şey'i birbirine muttasıl kılmak, ber dûhte ber tahsîn-i lâfz ve tekmîl-i vezn içündür, dûhte dûhten maşdarından ism-i mef'ûldür denilmiş ve muttasıl olmuş. Her dû baḥrî âşinâ âmûhte her ikisi baḥr-i bî pâyân-ı kemâlât idiler ve her ikisi deryâ-yı ma'rifette şenâverlik öğrenmişler idi ve yâ-yı ma'rûf ile telâffuz olunduğuna³⁰¹ binâ'en her ikisi deryâ-yı ma'rifete mensûb ve deryâ-yı ma'rifette şenâverlik öğrenmişler idi. Her dû cân bî dûhten ber dûhte ve her ikisi şûret-i zâhirde cânları birbirine değmiş iken ma'nâda cânları birbirine değmemiş ve belki ma'nâ müttehid olmuş idiler.

Revveḥa rûhî ve rûhî revveḥa / Men ra'yi rûḥayn 'âşâ fi'l-beden.

Güft ma'sûkam tû bûdestî ne ân

Lîk kâr ez kâr ḥîzed der cihân

(Güft) pâdişâh dedi, ma'sûkam tû bûdestî mekûl kûl taqdîri ma'sûk-ı men tû bûdî benim ma'sûkum sen idiñ, ne ân taqdîri ân kenizek nebûd o kenizek benim ma'sûkum değil idi, lîk edât-ı istidrâk, kâr ez kâr ḥîzed taqdîri ḥîzed kâr ez kârdır ya'ni iş işten peydâ olur, der cihân dünyada güft ma'sûkam tû bûdestî ne ân pâdişâh ḥekîm-i İlâhî'ye haqîkatte benim

M^{149a} ma'sûkum sen idiñ câriye değil, lîk kâr ez kâr ḥîzed der cihân, velâkin iş işten zâhir olur ya'ni eğer ben kenizeke 'âşık ve dil-dâde olmamış olaydım seniñ şeref-i ḥidmetiñ ile müşerref olamazdım.

Ey merâ tû Muştafâ men çün 'Ömer

Ez berây-ı ḥidmetet bendem kemer

³⁰¹ olunduğuna: M² "olduğuna".

Mısrâ‘-ı evvelîñ takdîri ey hekim-i hâzık tû men râ çün Muştafâ metbû‘ ve **M²31^b** muḳtedâ‘î ve men çü ‘Ömer nevger-i **şâdık** ve hâdim ve emîn-i tev‘em, ey harf-i nidâ münâdâsı maḥzûftur, ey hekim-i İlâhî demektir, merâ aslı men râ‘dır baña demektir, Mustafâ‘dan edât-ı teşbîh olan çün hâzıf olunmuştur, ez berây edât-ı ta‘lîl, ez berây-ı hîdmet saña hîdmet etmek ümniyyesine binâen bendem kemer kemer³⁰² bağlarım.

Ey merâ tû Muştafâ men çün ‘Ömer, ey hekim-i İlâhî baña metbû‘ ve muḳtedâ ve hâdî ve reh-nümâ olmaḳtasın, cenâb-ı Muştafâ menzîlindesin ve ben daḥî emriñe imtişâl ve inḳıyâdda ḥazret-i ‘Ömer gibiyim. Ez berây-ı hîdmetet bendem kemer, seniñ edâ-yı hîdmetiñ içün kemer-bend olurum, ḥulâsâ sen deryâ-yı bî-pâyân-ı kemâlât ve melce-i bi‘l-cümle aşḥâb-ı ḥacâtsın ve benim iḳtidâ ve inḳıyâdım zâhiren ve bâṭinen sañadır ve ben saña mürîd-i şâdık ve hîdmet-güzâr-ı muvâfıkım. (s.) Bûd şâhî ilâ âḥirihi beyt-i şerîfinde pâdişâh-ı dil-âgâh zaman-ı sa‘âdet-encâm Nebî-i muḥterem şallâllâhu ‘aleyhi ve sellem’den aḳdem olduḡu beyân olunmuş idi³⁰³. Bu şûrette ne keyfiyetle ḥazret-i Muştafâ şallâllâhu ‘aleyhi ve sellem ve ḥazret-i ‘Ömer raḏıyallâhu ‘anhden ḥaberdâr oldu? (c.) Pâdişâh-ı dil-âgâh ol hekim-i pür-intibâha; sen baña muḳtedâ-yı râh-ı Hüdâ ve metbû‘ u mürşid-i tarîk-i Hüdâsın. Ben daḥî saña bende-i şâdık ve hîdmetkâr-ı muvâfıkım dedi ve cenâb-ı Mevlânâ ḳuddise sırruh, ey merâ tû ilâ âḥirihi beytini naḳl-i bi‘l-ma‘nâ tarîkiyle aḥz buyurdu, (s.) ḥazret-i ‘Ömer’iñ taḥşîş olunmasına bâ‘iş nedir? (Cevap) ‘Ömer raḏıyallâhu ‘anhu

M¹49^b³⁰⁴

³⁰² kemer: M²’de ikinci kemer kelimesi yoktur.

³⁰³ olunmuş idi: M² “olunmuştu”

³⁰⁴ M²31^b’nin son on altı satırı ile M²32^a’nın ilk dört satırı M¹49^b’dir. M¹ nüshasında okunmayan bu sayfa diğerk nüshada şöyledir: “ḳuddise sırruh ey merâ tû ilââḥirihi beytini naḳl-i bi‘l-ma‘nâ tarîkiyle aḥz buyurdu (s) ḥazret-i ‘Ömer’iñ taḥşîş olunmasına bâ‘iş nedir? (cevâb) ‘Ömer raḏıyallâhu ‘anh ḥazretlerine umûr-ı dîniyyeden nice umerâ hem ḳable’n-nüzûl ḳalb-i şerîflerine ilḳâ ve ilhâm olunduḡu ve şalâbet ve şadâḳatte ‘âlim oldukları mülâbesesiyledir.

Ez Hudâvend-i velîyyü’t-tevfîḳ der ḥ’âsten-i tevfiḳ-i ri‘âyet-i edeb der heme ḥâlihâ ve beyân kerdn ve ḥâmet zararhâ-yı bî edebî

Ez Hudâvend-i velîyyü’t-tevfîḳ velîyyü’t-tevfîḳ ḥudâvendiñ sıfatıdır, velîyyü’t-tevfîḳ izâfet-i lâmiye ve velî şâhib ma‘nâsınadır, der ḥ’âsten-i tevfiḳ der taḥsîn-i lâfz, ḥ’âsten-i tevfiḳ maşdar mef‘ûlüne muzâftur ve tevfiḳiñ ri‘âyete izâfeti kezâlik maşdarın mef‘ûlüne izâfetidir ve kezâlik ri‘âyet maşdar mef‘ûlü olan

M^{150a} (Ez Hudâ cûyîm) cüsten maşdarından emr-i ğā'ib cemi' mütekellimdir³⁰⁵ taleb edelim demektir (tevfîk-i edeb) maşdar mef'ûlüne muzâftır edebe tevfiķ, (bî-edeb) edebsiz, (maḥrûm-ı geşt) maḥrûm geştin muḳaddem mef'ûlüdür ki maḥrûm oldu demektir ez geşte müte'allik, (lûtf-ı Rabb) izâfet-i lâmiye.

Ez Hudâ cûyîm tevfiķ-i edeb cenâb-ı Hudâ'dan edebe tevfiķ isteyelim, bî-edeb maḥrûm-ı geşt ez lûtf-ı Rabb, bu mışra' mışra'-ı evvelin 'illetidir zîrâ bî-edeb lûtf-ı Rabb'dan maḥrûm oldu.

Bî-edeb tenhâ ne hûd râ dâşt bed

Belki âteş der heme âfâķ zed

Mışra'-ı evvelin taḳdîri (nedâşt bî-edeb tenhâ hûd râ bed) dir. Nedâştin fâ'ili bî-edeb, (tenhâ hûd râ) mef'ûl-i evveli, (bed) mef'ûl-ı şânîsi ve mışra'-ı şânînin taḳdîri (belki der heme âfâķ âteş zed) dir, (belki) ızrâb içündür, (der heme) der bihi ma'nâsınadır.

Bî-edeb tenhâ ne hûd râ dâşt bed bî-edeb yalnız kendüyi bed tutmadı belki anın bî-edebliği ğayrılara daḡı sirâyet eyledi, belki âteş der heme âfâķ zed belki bi'l-

ûya muzâftır, der heme hâlihâ der maḡzûf şevende kelimesine müte'alliktir. Heme hem cem'iyet ve muḳâreneti müfiddir ve hâ-yı naḡliyye ile mürekkeb olduḡta mecmu' ve cemî' ma'nâlarını ifâde eder, hâlihâ hâ edât-ı cem'dir ve û 'âṭife beyân kerdin kelimesinin muḳaddem mef'ûlü kerdin maşdarının ve hâmete izâfeti kezâlik maşdarın mef'ûlüne izâfeti, ve hâmet zararhâ izâfet-i lâmiye hâ edât-ı cem' zararhâ-yı bî-edebî kezâlik lâmiye zararhây muzâfîn âhiri elif olduḡundan yâ ziyâde kılınmıştır ve hâmet vâvin fethiyle şe'âmet ma'nâsınadır. Hudâ-yı veliyyü't-tevfîķten bi'l-cümle aḡvâlde edebe ri'âyete tevfiķ taleb etmek sâlike lâzım olduḡu ve bî-edebliğın zararları şe'âmetini bu baḡş beyân eder.

Bu baḡşın bu kışşa ve dâsitâna münâsebet-i rabṭ u ityânı zâhir ve hüveydâdır ki ṭabîbân-ı Türk istiṣnâyı

M^{232a} ... kenizeki müdâvâtta verdikleri mu'âlecâtta fâ'ide nümâyân olduḡu şöyle tursun 'aksine te'sîr edip zarar ziyân âşikâre ve 'ıyân oldu ve pâdişâh-ı dil-âġâh edebe ri'âyete mescidde nâlân ve giryân ve misâfir-i ğaybînin istiḡbâlini bendegân ve ... bırakmayıp ileriye kendisi pûyân olup te'dîbî ḡacâtını müşmir oldu."

Ez Hudâ cûyîm tevfiķ-i edeb

Bî-edeb maḥrûm-ı geşt ez lûtf-ı Rabb

³⁰⁵ mütekellimdir: M² "mütekellim".

cümle âfâka âteş urdu, ya'ni bî-edebiñ şe'âmeti ğayrılara daħi sirâyet eyledi ve bî-edebiñ şe'âmetinden âsmândan belâ nâzil oldu ve o belâyâ nîk ü bed ve şâlih u tâlîh mübtelâ oldular.

Mâ'ide ez âsmân der mîresîd

Bî-şudâ' u bî-fürûht u bî-ħarîd

(Mâ'ide) fâ'ide vezninde buğday ve arpa mişillü zaħîreye denir ve üzerinde bi'l-fi'il ta'âm olan şofra ve tepsiye denür ve eğer ta'âmdan ħâlî ise ħân denir, (âsmân) âs ile mândan mürekkebtir, âs değirmen ve mân daħi mânend kelimesiniñ muraħhamıdır, ma'nâsı değirmene mûmâşil ve müşâbih demek olur. Felek daħi dönmekte değirmene mûmâşil ve müşâbih olduğundan âsmân feleğe 'ilm-i ħaşş kılındı, (der) zarûret-i vezn içün ziyâde kılınmıştır, (mîresîd) ħikâye-i ħâl-i mâzî erişirdi, (bî-şudâ') bî edât-ı nefy (şudâ') şadıñ zammıyla derd-i ser bunda elem ve ta'b ve derd ve meşakķat murâddır, (fürûht) fürûhten maşdarından

M^{150b} maşdar-ı muraħham ve muzâri'i ħilâf-ı kıyâs üzere fûrûşed gelir, ħarîd ħânıñ fethi ve kesriyle ħarîden maşdarından kezâlik maşdar-ı muraħhamdır (kezâ fî cem'u'l-fürs)
M^{232b} mâ'ide ez âsmân der mî resîd. **Mâ'ide** ve ni'am ve zehîr ve ta'âm zamân-ı Mûsâ'da âsmândan erişirdi, bî-şudâ' ve bî-fürûht ve bî-ħarîd elem ve ta'bdan 'ârî ve bey' ve şürâdan berî idi ya'ni kavm-i Mûsâ 'aleyhi's-selâm ber mûcib-i kavluhu te'âlâ; ve zallelnâ 'aleykümü'l-ġamâme ve enzelâ 'aleykümü'l-menne ve's-selvâ³⁰⁶ biz buluştu siziñ üzeriñize zulüm kıldık ve siziñ üzeriñize menn ve selvâyı inzâl eyledik. Ya'ni kavm-i Mûsâ 'aleyhi's-selâm Mısır'dan çıkıp deryâyı geçtikte Mısır ile Şam beyninde şahrâ-yı Tîh'te gölgelenecek ebniye yok idi, cenâb-ı Hudâ buluşta emretti üzerlerine sâye-bân ola ve menn ve selvâ inzâl eyledi, menn ekşer-i müfessirîn 'indinde kudret ħelvasıdır qar gibi beyaz idi ve qar gibi yağar idi. *Baħr-i Mevâc* nâm tefsîrde ba'zı müfessirîn menn kelimesini bal ma'nâsına aħz ve diğerk ba'zı müfessir âb-ı engür ile

³⁰⁶ el-Bakara 2/57.

yoğrulmuş ve pişmiş beyaz etmek³⁰⁷ ma'nâsınadır dedi. Ve selvâ belvâ dedikleri vahşî kuştur ki bıldırcından küçürek olur, mezkûr kuşcağazları bâd-ı zebh edüp şems pişirüp tüleri şoyulmuş ve cevfi pâk olmuş olduğu hâlde önlerine hâzır gelirdi, bu takrîrden münfehim oldu ki mâ'ide-i ni'met ma'nâsınadır ve mecâz değildir.

**Der miyân-ı kavm-i Mûsâ çend kes
Bî-edeb güftend kû sîr u 'ades**

Der miyân güftend kelimesinin mef'ûlün fihidir, miyân kavme ve kavim Mûsâ'ya muzâftır izâfetler lâmiye çend kes güftendiñ fâ'ilidir bî-edeb kesin şıfatıdır, kû sîr u 'ades güftendiñ mef'ûlüdür sîr şarmısak 'ades mercimek kû istifhâm kanı ma'nâsına. Der miyân-ı kavm-i Mûsâ çend kes / Bî-edeb güftend kû sîr u 'ades. Kavm-i Mûsâ 'aleyhi's-selâm arasında bî-edeb birkaç kimse sarımsak ve mercimek kanı dediler.

**Münkaṭı' şüd ḥân u nân-ı âsmân
Mând renc-i zer' u bîl u dâsmân**

Münkaṭı' şüd mâzî mürekkeḳ ve meçhûl kaṭ' olundu, ḥân şofra bunda ni'met murâd, ḥân münkaṭı' şüdün nâ'ib-i fâ'ilidir vâv-ı 'âṭife nân etmek, mând ḳaldı, renc-i zer' izâfet-i lâmiye veya beyâniye vâv-ı 'âṭife bîl lisân-ı Türkî'de bil ta'bîr ederler, dâs oraḳ, mân mârâ

M^{151a} ma'nâsınadır, münkaṭı' şüd ḥân u nân-ı âsmân âsmânın ḥân u nânı münkaṭı' oldu Mând renc-i zer' u bîl u dâsmân bize oraḳ ve bel bellemek ve³⁰⁸ ekin ekmek renc u meşakḳati ḳaldı ya'ni miyân-ı kavm-i Mûsâ 'aleyhi's-selâm'da mevcûd bulunan birkaç bî-edeb ve ḥayâ ve şikem-perver-i bî-ḥamd u şenâ sebebiyle âsmân rahmet-i Raḥmân'dan ḥân u nân u ni'am-ı bî-imtinân münkaṭı' oldu. Anların şe'âmet ve denâ'etleri bizleri giriftâr-ı ta'b-ı bî-girân ve renc u elem-i bî-pâyân eyledi.

³⁰⁷ ma'nâsına aḥz ve diğḳer ba'zı müfessir âb-ı engür ile yoğrulmuş ve pişmiş beyaz etmek: Bu kısım M²'de yoktur.

³⁰⁸ ve: Bu kelime M²'de yoktur.

Bâz ‘Îsâ çün şefâ‘at kerd hâkķ
Hân firistâd u ğanîmet ber tabaķ

Bâz tekrar ve yine ve bir daķi ma‘nâsınadır, çün tevķîtiye, şefâ‘at kerd diledi ve niyâz eyledi ma‘nâsına mâzî mürekkeb şefâ‘at kerdîñ fâ‘ili ‘Îsâ (‘a.m.)³⁰⁹ dir mef‘ûl **M²33^a** maķzûftur ki resîden hân ez âsmândır, **firistâd** gönderdi fâ‘ili hâkķ ve mef‘ûlü hân. Bâz ‘Îsâ çün şefâ‘at kerd, tekrar ‘Îsâ şalâvâtullâhi ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhi hâzretleri şefâ‘at ve münâcât ettikte, Hâkķ hân firistâd u ğanîmet ber tabaķ cenâb-ı Hâkķ ve Feyyâz-ı muṭlaķ hân ya‘ni mâ‘ide gönderdi ve tabaķ üzerinde ni‘am ve ğanîmet gönderdi. Cenâb-ı ‘Îsâ ‘aleyhi’s-selâm’ıñ aşķâbı ya‘ni havâriyyûn-ı ‘Îsâ ‘aleyhi’s-selâm’a ya Meryem’iñ oĝlu ‘Îsâ seniñ perverdigârıñ âsmândan ni‘am ile memlû hân inzâline ķâdir olur mu dediler. Havâriyyûnuñ bu talepleri ibtidâ-yı İslâm’larında idi, nice vechile su‘âllerinde terk-i edeb ettiler evvelâ eṭ‘ame nev’inden mâ‘ide ve şâniyen yâ nebiyallâh ve yâ Rasûlâllâh demeyip Meryem oĝlu ‘Îsâ ta‘bîr ettiler. Şâlişen ķudret-i İlâhî’de señi mûcib-i elfâzı isti‘mâl ettiler. Ķâlellâhu te‘âlâ: (ķâle ‘Îse’bnü Meryeme)³¹⁰ Meryem’iñ oĝlu ‘Îsâ (‘a.m.)³¹¹ dedi, (Allâhümme)³¹² ey bizim Allah’ımız, (Rabbenâ)³¹³ ey bizim perverdigârımız, (enzil ‘aleynâ)³¹⁴ bizim üzerimize inzâl eyle, (mâ’ideten mine’s-semâ’i)³¹⁵ âsmândan hân-ı pür-ṭa‘âm, (tekûnü lenâ ‘îden)³¹⁶ o hân-ı pür-ni‘amıñ zamân-ı nüzûlü bizim içün **M¹51^b** ‘îd olsun, (li’evvelinâ ve âķirinâ)³¹⁷ bizim ehl-i zamânımız içün ve bizden soñra gelenler içün ya‘ni bizim zamanımızda bulunanlar ve bizden mûte’ahķhar gelenler içün ol zamân ‘îd olsun veyaķut ehl-i zamânımız ve ba‘de mâ gelenler ol mâ’ideden behre-

³⁰⁹ (‘a.m.): M² “‘aleyhisselâm”.

³¹⁰ el-Mâide 5/114.

³¹¹ (‘a.m.): M² “‘aleyhisselâm”.

³¹² el-Mâide 5/114.

³¹³ el-Mâide 5/114.

³¹⁴ el-Mâide 5/114.

³¹⁵ el-Mâide 5/114.

³¹⁶ el-Mâide 5/114.

³¹⁷ el-Mâide 5/114.

dâr olsun, (ve âyeten minke)³¹⁸ ve mâ'ide-i mezîkûresinden kemâl-i kudretine dâll bir âyet-i bî-mişâl ve benim şîḡḡat-i risâletimi mübeyyen bir 'alâmet-güzîn ola. (Ve'r-zuknâ ve ente hayru'r-râzîkîn)³¹⁹ bize ol ḡân-ı pür-ni'âmdan merzûkiyyeti naşîb ve ni'am-ı bî-pâyân-ı İlâhiye'ye şükrâna tevḡîḡ iḡsân buyur. Ve sen râzîḡîniñ bih-teri ve bî-naẓîrisin ba'dehu âsmândan iki pâre bulut arasında bir kırmızı şofra olarak bulutlar zemîne nâzil ve mâ-beyninden şofra havâriyyûnuñ arasına düştü. Cenâb-ı 'Îsâ 'aleyhi's-selâm giryân olarak (allâhümme'alnî mine's-şâkirîn) buyurdu ve tekrar yâ Ḥudâ-yı vehhâb, bu ḡân-ı pür-ni'amı rahmet ile sebep-i niḡmet ve 'azâb eyleme, 'aḡîbinde âbdest alıp namaz kılıp ağlayup bismillâhi ḡayra'r-râzîḡîni diyerek şofranıñ üzerinden mendili kaldırdı, müzeyyen bir şofra zâhir ve bâhir oldu şofra³²⁰ üzerinde puldan 'ârî ve kılçıktan berî kendisinden yağ damlar kebâb olmuş bir balık var idi. Ve mezîkûr balıḡıñ baş tarafında tuz ve kıyruk cânibinde sirke mevcûd idi etrâfî pırasadan mâ'adâ³²¹ envâ' sebzevât ile ârâste idi ve şofra üzerinde beş 'aded raḡîf ya'ni yufḡa etmek birinin üzerinde zeytûn ve diḡeriniñ 'asel ve diḡeriniñ temr³²² ve diḡeriniñ peynîr ve diḡeriniñ baştırma mevcûd idi.

Bâz küstâḡân edeb begüzâştend Çün gedâyân zellehâ berdâştend

Küstâḡân küstâḡıñ cem'idir, küstâḡ kâf-ı Fârisîniñ zammıyla (tarz ve etvârı bî-edebâne küstâḡ) begüzâştend küzâştan maşdarından mâzi cemi' ḡâ'ib terk ettiler küstâḡân fâ'ili edeb

M^{233b} mef'ûlü gedâyân **gedânıñ** cem'i zellehâ zelleniñ cem'i hây-ı cem' olunan kelimâtıñ âḡirinde hâ-yı resmî³²³

³¹⁸ el-Mâide 5/114.

³¹⁹ el-Mâide 5/114.

³²⁰ üzerinden mendili kaldırdı, müzeyyen bir şofra zâhir ve bâhir oldu, şofra: Bu kısım M²'de yoktur.

³²¹ pırasadan mâ'adâ: Bu iki kelimenin altı çizilmiş ve yan tarafa “‘‘Aceb neden? Tedḡîḡi lâzımdır’’ yazılmış.

³²² temr: Yan tarafa “‘(temr) (ḡurmâ)’’ yazılmış.

³²³ Bir sonraki sayfanın 52^a ile devam etmesi gerektiḡi hâlde 51^a ile devam etmiş. Biz de metne baḡlı kaldıḡımız için bu tekrarı 51^{2a} ve 51^{2b} şeklinde gösterdik.

M^{1512a} bulunur ise hâlet-i cem‘de hâ-yı resmî hâzıf olunur zelle zânın fethi ve lâminin teşdidiyle ta‘âmın bakıyyesine derler, berdâştend kaldırdılar.

Bâz küstâhân edeb begüzâştend ve yine bir gürûh-ı bî-şerm ve hayâ ve küstâh-ı bî-pervâ edebi terk ettiler. Çün gedâyân zellehâ berdâştend dilenciler gibi bakıyye-i ta‘âmı mâ‘ideden kaldırdılar ve ferdâya şakladılar.

Lâbe kerde ‘Îsâ îşân râ ki în

Dâ’imest u kem negerded ez zemîn

Lâbe tâbe vezninde söz ve sühan ve izhâr-ı hulûşla ricâ ve niyâz ve lâbîden ism-i maşdardır ve bir nesneye baştan ayağa kadar şarılmış nesne ma‘nâlarıdır. Lâbe kerde ‘Îsâ ‘Îsâ ‘aleyhi’s-selâm anlara niyâz ve ricâ eylemiş, îşân ô zamirinin cem‘idir küstâhâna râci‘dir ki edât-ı ta‘lîl în kelimesinin müşârun ileyi hân în mübtedâ dâ’imest haberi kem negerded dâ’imesti te’kîd ez negerdede müte‘alliktir. Lâbe kerde ‘Îsâ îşân râ cenâb-ı ‘Îsâ (‘a.m.) mezkûr küstâhlara hırş ve âzı terk edip bakıyye-i ta‘âmı iddihâr etmeleri için ricâ ve niyâz eylemiş. Ki în dâ’imest u kem negerded ez zemîn zîrâ bu hân u nân dâ’imîdir ve ehl-i zemînden kem ve nâ-peydâ olmaz.

Bed gemânî kerdin u hırş âverî

Küfr bâşed pîş-i hân-ı mih-terî

Evvelâ ma‘lûm ola ki bu beyt-i lâtifte iki ihtimâl mevcûddur: Birincisi; temme-i pend ve naşihat-ı ‘Îsâ ‘aleyhi’s-selâm olmaştır. İkincisi; cenâb-ı pîr-i dest-gîr tarafından mürîdân ve tâlibâna naş u pend olmaştır ve taqdîri (der pîş-i hân-ı mih-terî hırş âverî bed gemânî kerdin küfrân-ı ni‘metest) tir bed gemân vaşf-ı terkîbîdir fi’l-aşl gemân bed idi kerdin maşdarının muqaddem mef‘ûlûdür ve bed gemânîde ve hırş âverîde yâlar maşdariyedirlir.

M^{1512b} Vâv-ı ‘âtîfe, hırş-âver vaşf-ı terkîbîdir harîş ma‘nâsına, küfr bâşed küfrân-ı ni‘met olur demektir, pîş-i hân-ı mih-terî der maḥzûftur pîş h^vâna ve h^vân mih-tere muzâftır mih-terîde yâ edât-ı nisbettir.

Bed gemânî kerdin u hırş âverî / Küfr bâşed pîş-i hân-ı mih-terî

Hudâ-yı ekber ve Yezdân-ı mih-teriñ ni‘am-ı bî-pâyânı huzûru ‘indinde bed gemânlık ve hırş âverlik etmek ve bu ni‘met münka‘atı‘ olur diyerek iddi‘hâr-ı mâl u menâl-ı bî-şümâr eylemek küfrân-ı ni‘met ve sebep-i inķırâz-ı sa‘âdetdir. Hazînedârî-i mîrâs-hâr kân-ı küfrest, yekûlü mu‘tribü ve sâķī bi-fetvâ def u tayy (Hâfız Şîrâzî rahmetullâhi rahmeten vâsi‘aten)³²⁴.

M²34^a

Zân gedâ rûyân-ı nâdîde zi âz

Ân der-i rahmet ber îşân şüd firâz

Şûret-i zâhirleri dilenci gibi müflis ve miskîne müşâbih kavm-i harîşîñ hırşından nâşî ol der-i rahmet ve bâb-ı ni‘met anlarıñ üzerine kapandı ve kendileri qarada ve hanâzîr şûretine mesh olundular. Zîrâ cenâb-ı Hudâ anlarıñ haķâyıklarından şuver-i insâniyeyi soydu ve haķâyıkları olan şuver-i hanâzîre tahvîl eyledi ve üç gün soñra cümlesini helâk etti. Bu baķşîñ tafşîli in-şâ‘allâhu te‘âlâ; Her hayâlî kû küned der dil va‘tan / Rûz-ı maķşer şûretî h^vâhed bedân. Beyt-i şerîfî şerhinde şerh olunacaktır. Mesh olunanlar seksen üç kimse idi veyahut üç yüz otuz kimse idiler. (Mâ‘ide) ‘inde’ş-şûfiyye mâ‘ideden murâd ğıdâ ve rûh olan haķâyık-ı ma‘ârifîr şöyle ki mertebe-i ‘Îsâ’da olan mürşid-i kâmil sâlikân-ı şâdıkânı isti‘dâdları fevķinde olan haķâyıķa raġbet-i vuķûftan dâ‘imâ tahzîr eder ki anda havf-ı ‘azîm ve bîm-i helâk-ı elîm vardır, zîrâ sâlike taķammülü fevķinde bir ser-münkeşif olduķta müteķammil olamayıp zâll ve belki muzill olur sâlike lâzım gelen evvelâ tahşîl-i isti‘dâdât ba‘de zâlik taleb-i terfî‘-i derrecâttır.

M¹52^a

Ebr ber nâbed pey-i men‘-i zekât

Vez zinâ üfted vebâ ender cihât

³²⁴ vâsi‘aten: M² “Zân gedâ-rûyân-ı nâdîde zi âz / Ân der-i rahmet ber îşân şüd firâz. Gedâ-rû vaşf-ı terkîbîdir dilenci yüzlü ki şûret-i zâhiri ve tarz-ı etvârı dilenciye müşâbih kimseye ıtlâķ olunur. gedâ-rûyân cem‘idir, nâdîde müflis ve bî-mâye ma‘nâsına, çün edât-ı teşbîh maķzûftur, âz hırş, der-i rahmet izâfet-i lâmiye ve beyâniye, firâz fânîñ fethiyle ... ķapalı ve açık ma‘nâlarına ve bunda ķapalı murâddır. Nâdîde gedâ-rûyânîñ şıfatıdır.” ilâve edilmiştir.

Ebr bulut ber nâbed taḥsîn ve tekmi'l-i vezn içündür nâbed fi'l-aşl nebâyed idi zarûret-i vezn için yâ ḥazf olunmuştur, pey edât-ı ta'lîl, men'-i zekât maşdarıñ mef'ûlüne izâfeti kabîlindendir, üfted muzâri' gâ'ib vâkı' olur demektir vebâ fâ'ilidir vebâ tâ'ûn marazına denir. 'Alâ kavî her 'âm u şâmil olan maraẓa denir, şâriḥ der ki ba'zı a'lâmıñ ta'rifleri üzere vebâ'³²⁵ 'ilel-i sâriyedendir ki ahlât-ı fâside ve ehviye-i reddiye sebeb-i şuverîsidir lâkin tâ'ûn tasallut ve **haziyye-i cender(?)** 'ârızası cerâyih-i guẓât gibidir, ikisiniñ de eṣer-i hâricîsi tedbîr ve müdâvâta muvaffaq olmaqla mündefi' olur ikisiniñ de zuhûru maḥallinde bulunan kimseniñ eğer 'ömrü tamâm olmadıysa zuhûruyla müte'ezzî daḥi olmaz. Eceli gelen kimse ol dâ'irede dâhil iken âḥar sebepten fevt olması emr vukû'udur, qazâ-yı mübremden ḥalâş emr-i muḥâldir. Lâkin def'-i vahşet için tebdîl-i mekân tecvîz olunmuştur ve bu madde veḥâmet maddesinden me'hûzdür. Ve minhu'l-ḥadîs in hâẓâ'l-vebâ recz. İntehâ. *Tercüme-i Kāmûs*

M^{234b} Ebr ber nâbed pey-i men'-i zekât cenâb-ı Mevlânâ min külli'l-vücûh evlânâ bî-edebleriñ şe'âmeti 'umûma 'âm ve şâmil olduğunu beyân şadedinde buyururlar ki nâs, ḥaqq-ı fuqarâ olan zekâtı men' edüp i'tâ etmediklerinden nâsî bulut zuhûr ve maṭar nüzûl etmez. Vez zînâ üfted vebâ ender cihât vez nânıñ ifşâ' ve intişârından etrâf ve cihâta vebâ 'illeti vâkı' olur. Qâle'n-nebiyyü şallâllâhu 'aleyhi vesellem (Ḥamsün biḥamsin mâ naqẓa'l-'ahde qavmün illa selleṭâllâhu 'aleyhim 'adüvvehüm vemâ ḥakemû bi-ğayri mâ enzelallâhu illâ efşâ fihimü'l-faḳra velâ zaharet fihimü'l-fâḥişetü illâ efşâ fihimü'l-mevte velâ tetaffefû li'l-keyli ve'l-mîzân illâ münî'u en-nebâte ve üḥizû bi's-sinîn velâ meneu'z-zekâte illâ ḥubise 'anhümü'l-qaṭr şadeḳa Rasûlullâhi.³²⁶

M^{152b} İcmâlen tercümesi: Beş ḥişâl muḳâbilinde cenâb-ı Hudâ-yı lem-yezel 'adliyle beş cezâ eder. (1)³²⁷ Bir qavim Allah eliyle olan 'ahdini ve bir qavim ile kendi beynlerinde olan 'ahdi naqz ettiklerini 'adüvv ve düşmanlarını anlarıñ üzerine musallât kılar. (2) Ve cenâb-ı Hudâ'nıñ Kitâb-ı Kerîm'inde inzâl buyurduḡu ḥükm-i İlâhî'niñ gayrıyla ḥükm ettiklerinde faḳr u ihtiyâc zâhir ve keşîr olur. (3) Zînâ ve livâṭa zâhir ve keşîr olduḡta mevt keşîr olur. (4) Kîl ve mîzânı nâkış kıldıklarında qaḥṭ u ḡalâ zâhir ve bâhir olur,

³²⁵ vebâ': M² "vebâ' ve".

³²⁶ Bu hadisin kaynağı bulunamamıştır.

³²⁷ (1), (2),...: Bu rakamlar M²'de yoktur.

açlığa ve yolsuzluğa giriftâr olurlar. (5) Zekâtların vermediklerinde vakt-i hâcette maâtâr nâzil olmaz.

Çale Rasûlullâh şallâllâhu ‘aleyhi vesellem (İzâ ra’eytümü’l-kaâtari kaad mene’a fa’lemû inne’n-nâse kaad mene’û’z-zekâte femene’ullâhu mâ ‘indehu ve izâ ra’eytümü’l-vebâ’ kaad feşâ fâ’lemû inne’z-zinâ kaad feşâ³²⁸.

Âsmândan vakt-i hâcette maâtârın nüzûlünü münkaatı’ müşâhede ettiklerinde nâsın zekâtı men’ ettiklerini bilmiş oluñ ki cenâb-ı Hudâ’da ‘indinde olan maâtârı men’ u kaat’ eyledi ve vebâ’ ‘illetinin zâhir ve munteşir olduğunu gördüğünüzde bilmeñiz gerektir ki zinâ zâhir ve keşir oldu.

Herçi ber tû âyed ez zulumât u gam

Ân zi bî bâ kî vû küstâhîst hem

Herçi şart ber tû âyed ber tû âyed cümle-i şartiyye ez beyân herçi bî-beyân eder zulumât zulumât³²⁹ lâmin fethi ve zammı ve sükûnu câ’izdir bunda lâmin sükûnuyladır zulmete cem’idir ve zulmet karanlık ma’nâsına ise de mâ ba’di karînesiyle guşsa murâddır. Gamm cem’i gumûm gelir guşsa ma’nâsına ehl-i Fûrs mimiñ tahfifiyle isti’mâl ederler şârih-i *Çâmûs* der ki gamm maddesi setr ve tağti’e(?) ma’nâsına mevzû’dur hüzün ve endûhe ıtlâkı server-i kalbî setr ettiğine mebnîdir. İntehâ. Gam zulumâtın ‘atf-ı tefsîridir. Ân müşârun ileyi

M^{153a} zulumât kelimesidir, zi bî bâkî zi eziñ muhafeffi müte’alliki mahzûf âyed veya âmed kelimesidir veya maşdariye bî-bâk bî-havf ve bî-pervâ ma’nâsına bî-bâkî ma’nâyı lâzımîsi olan ‘işyân murâddır. Küstâhî lâ’übâlîlik ya’ni dâ’ire-i şer’at hâricinde hareket etmek murâddır. Hem edât-ı te’kîd, herçi âyed ber tû ez zulumât u gam saña **M^{235a}** elem u ta’b ve renc ve ‘anâdan her ne vâkı’ olur ise, ân zi bî bâ kî vû küstâhîst hem cümlesi siniñ ihtiyâr-ı ma’siyet ve bî-edebâne hareketinden vâkı’ olur veya vâkı’ oldu. Sûre-i Şûrâ’da vâkı’ şu âyet-i celîleye işârettir: Çâlellâhu te’âlâ (Mâ eşâbeküm)³³⁰

³²⁸ Bu hadisin kaynağı bulunamamıştır.

³²⁹ zulumât: M²’de bu kelime tekrarlanmamıştır.

³³⁰ eş-Şûrâ 42/30.

ey mü'minler sizlere her ne işâbet ederse (min muşîbetin)³³¹ âfet ve muşîbetten, ya'ni ey mü'minler ecsâm u ebdânîñîza mâl u emvâlîñîze ehl ü 'ıyâlîñîze her ne belâ ve muşîbet ve nokşân ve âfet erişirse, (fîmâ kesebet eydüküm)³³² siziñ elleriñiziñ kesb eylediği şey sebebiyledir ya'ni işlemiş olduđuñuz ma'âşîniñ şe'âmetidir her ne kadar ki benim kıazâ ve kaderimledir velâkin sizleriñ günahları 'uķûbetidir, ve bi-'afv-i cenâb-ı Hudâ 'affeder ve mu'âhaza etmez, 'an keşîrin çok günâhlardan veyahut çok günâh işleyenlerden ya'ni cenâb-ı Hudâ çok günahları veyahut çok günah işleyenleri 'affeder ve mu'âhaza etmez.

Her ki bî bâ kî küned der râh-ı döst

Rehzen-i merdân şüd u nâmerd ôst

Her ki aşlı herkes ki ki râbıt-ı şîfat bâ mevşûf bî-bâkî maḥzûf kesiñ şîfatıdır. Künediñ fâ'ili taḥtında müstetir kese râci' zamîrdir, her ki şart küned cümlesi fi'il-i şart rehzen vaşf-ı terkîbî yol urucu ya'ni muzill râh-ı dost ve rehzen-i merdân izâfetleri lâmiyelerdir, rehzen-i merdân şüd cezâ-yı şart nâmerd denî ve alçaķ ve bî-kadr u i'tibâr ma'nâlarıdır. Her ki bî bâ kî küned der râh-ı döst dostuñ yolunda ya'ni şer'-i şerîf-i Hudâ-yı müte'âlde bî-bâkî ve küstaḥlıķ eyler ve cadde-i tarîķ-ı müstaķîmden ḥurûc eder, rehzen-i merdân şüd u nâmerd ôst,

M^{153b} merdân-ı İlâh'îñ ve maḥlûķât-ı bî-günâhiñ rehzeni oldu ya'ni anıñ küstaḥlıķı şe'âmeti sâ'ir bî-günâhlara te'sîr eyledi. Mâ'ideden bakıyye-i ta'âmı küstaḥlarıñ iddiḥârı âsmândan ḥvân ve nânıñ sebep-i inķîţâ'ı olduğu gibi veyahut bî-ḥavf ve bâkleriñ cadde-yi evliyâ-yı kirâmdan 'udûl ve inḥirâfları bir nice sâde-dilânıñ sebep-i izlâli ve 'adem-i iķtidâ-yı evliyâyı mûcib olur velâkin ma'nâ-yı evvel-i ûlâdır fetedbîr.

Ez edeb pür-nûr geşttest îñ felek

Vez edeb ma'sûm u pâk âmed melek

³³¹ eş-Şûrâ 42/30.

³³² eş-Şûrâ 42/30.

Ez edeb müte‘alliktir geşttest kelimesine, pür-nûr vaşf-ı terkîbîdir, fi’l-aşl nûr-ı pür idi, geşttest geşte mâzî-i naklî ekşeriyâ est ile isti‘mâl olunur ve âhîrinde olan hâ-yı resmiyye hazf olduğundan estiñ dağhi hemzesi sâkıt olmuştur, îñ müşârun ileyhi felektir îñ mübtedâ geşttest cümlesi haberidir ve melek mübtedâ ve âmed cümlesi haberidir.

Ez edeb pür nûr geşttest îñ felek bu felek ri‘âyet-i edebden pür nûr olmuştur, Şûre-i

M^{235b} Fuşşilet’te vâkı‘ bu âyet-i kerimeye işârettir: Kâlellâhu te‘âlâ (şümmestevâ ile’s-semâ’i [ve hiye dühânün] feķâle lehâ ve li’l-erzi’tiyâ tav‘an ev kerhen ķâletâ eteynâ tâ’i’în)³³³ ba‘dehu semâyı hâlk ve îcâda ‘amd u ķaşd etti hâlâ o duhân hey’etinde buhâr idi semâyı buhardan hâlk eyledi. ‘Aķîbinde semâya ve arza dedi ki rızâ ve ihtiyârıñız veyahud a‘râz ve ıztırârıñızla gelin ya’ni emrime münķâd olun. Anlar; emriñe ihtiyârımız ile münķâd olmuşuz, bu gûne edeblerinden nâşî semâyı pür nûr ve ziyâ ve arzı ni‘am-ı gûnâgûn memlû ve envâ‘ şükûfe ile pür şafâ eyledi. Vez edeb ma‘şûm u pâk âmed melek ve melek dağhi edebe ri‘âyetten ma‘şûm ve pâk gelmiştir, Şûre-i Bakara’nıñ evâ’iline karîb iş bu âyet-i şerîfeye işârettir. Kâlallâhu te‘âlâ (ķâlû sübhâneke lâ ‘ilme lenâ illâ mâ ‘allemtenâ inneke ente’l-‘alîmü’l-ķakîm)³³⁴ melâ’ike-i kirâm; seni bi’l-cümle noķşân şıfatlardan tenzîh ederiz bizim seniñ ta‘lîm ve ilhâmından mâ‘adâ hiçbir şeye ‘ilmimiz yoktur. Ancak sen ‘alîm ve ķakîmsiñ dediler. Bu gûne mutribâne hareketleri bâdî-i ma‘şûmiyetleri

M^{154a} oldu³³⁵.

Büd zi küstâhî kûşûf-ı âfitâb

Şüd ‘azâzîlî zi cür’et redd-i bâb

Bed bûduñ muhaffefîdir, kûşûf ķu‘ûd³³⁶ vezninde güneş tutulmağa ıtlâķ olunur, redd-i bâb izâfet-i lâmiyedir merdûd ma’nâsınadır bâbıñ muzâfun ileyhi maħzûftur merdûd bâb-ı rahmet demektir. Büd zi küstâhî kûşûf-ı âfitâb âfitâbıñ kûşûfu

³³³ Fussilet 41/11.

³³⁴ el-Bakara 2/32.

³³⁵ Üst hâşîye: “Zi cür’et zi şüd kelimesine müte‘alliktir, cür’et cesâret ma’nâsınadır, muzâfun ileyhi maħzûftur, taķdîri cür’et küstâhîdir”.

³³⁶ ķu‘ûd: M² ““uķûd”.

‘ibâdîñ irtikâb, ‘işyân ve me‘âşîsi senden oldu ya‘ni ‘ibâdîñ ‘işyânı şe‘âmetinden âfitâba kûsûf vâkı‘ olur. Nitekim tercümân-ı lisân-ı gayb Hoca Hâfız buyurur:

Günâh mîkûnî ve ber zemîn nemîdânî / Ki mâh ber felek ez şûmî-yî günâh mî gîryed

Ve me‘âşî-i mezkûreden biri dahî: İnkâr-ı gürûh-ı evliyâ / Ve ezâ u cefâ-yı etkîyâdır.

Hiç kavmî râ Hudâ rûsvâ nekerd / Tâ dil-i ehl-i dilî neyâmed bederd

(Tahkîk-i mebhâş) Me‘âşî hadd-i zâtında bir emr-i muzlimdir ki evvelâ tab‘-ı ‘âşîye te’sîr edüp siyah ve zulmânî kılar. Yavaş yavaş ‘âr ve hayâyı mahv kılar ve mürtekib olduğu me‘âşî ‘âleme fâş olur, ba‘zı kere işlediği me‘âşîniñ şe‘âmeti ‘alev-gîr ve bi’l-cümle âfâka münteşir olur, âsmândan şâ‘ıklar nâzil ve ehl-i âfâka belâ-yı tâ‘ûn-ı vebâ ve³³⁷ kaht u galâ te’sîr eder. Hattâ ecsâm-ı münîre-i âsmân olan şems ve kamer dahî birkaç sa‘at siyah ve muzlim olur ki nâs âgâh olup tevbe ve istigfâr ve şalât ve ezkâr ile meşgûl olalar velâkin ehl-i hey‘et ‘indinde sebep-i kûsûf şu vechiledir ki; dâ‘ire-i şems ‘ukdeteyn ile müsemma noktateyn ‘indinde mâ‘il kameri muqâti‘dir. Âfitâb ile kamer ‘ukdeteyniñ birine takarrub ettikte kamer ki hadd-i zâtında muzlimdir, âfitâb ile ehl-i zemîniñ beyinde mâ‘il olur ve nûr-ı âfitâb zemîne vâsıl olmaz ve âfitâb ebşâr-ı ehl-i zemîne siyah görünür ve bu zulmet kameriñ zulmetidir, âfitâbiñ değildir zîrâ âfitâb kendi nûr u ziyâsı üzere bâkîdir. Ve eğer kûsûf ayıñ yirmi sekizinde vâkı‘ olur ki

M^{236a} vaqt-i ictimâ‘ şems ve kamer ekşer ayıñ yirmi sekizinde **vâkı‘** olur ve ehl-i hey‘etiñ kûsûf-ı şemste olan haşarları bâtıldır. Zîrâ ‘ahd-i Rasûlullâh şallallâhu ‘aleyhi vesellem’de püser-i Rasûl-i ekrem ‘aleyhi ve ‘alâ âlihi şalâvâtullâhi’l-etemm nâm-ı ‘âlî-i mübârekleri İbrâhîm idi vefât ettikte

M^{154b} şems münkesif oldu halbuki vefât-ı hazret-i İbrâhîm şalevâtullâhi ‘alâ ebîhi ve ‘aleyhi ayıñ sekizinde vâkı‘ olmuş idi, ba‘zılar ayıñ on sekizinde vuqu‘unu rivâyet etti. Her iki şûrette bile şems ve kamer müctemi‘ olmadığı zâhir ve âşikârdır. Cenâb-ı Hüseyin radıyallâhu ‘anhîñ şehâdetinde rivâyât-ı şâhîha ile şâbittir ki şems münkesif olmuştu, Yevm-i ‘Aşûra yevm-i ictimâ‘ değildir. Bu takrîrden münfehim oldu ki ehl-i hey‘etiñ hükümleri sebep-i kûsûf ve hûsûf değildir belki nâsıñ günahları şe‘âmetidir ki hazret-i İbrâhîm şalevâtullâhi ‘alâ ebîhi ve ‘aleyhi vefât ettikte büyük ferah ettiler anlarıñ günahlarıñ şe‘âmetinden bir zerre ziyâ-yı âfitâba perde olmuştur ve kezâlik hazret-i İmâm ‘aleyhi’s-selâm efendimiziñ şehâdeti a‘zam-ı ma‘âşîden olduğundan

³³⁷ ve: M², de bu kelime yoktur.

günahlarının şe'âmeti etemm-i vechile şems muzlim oldu zulmet bi-tamâmihi yevm-i mezkûrûn nihâyetine dek şemsde vâkı' oldu. Ve bir gün bi-tamâmihi kameriñ şemse hâ'il olmaklığı muhal uşûl-i kavâ'id-i ehl-i hey'ettir şu kadar vardır ki ekşer kûsûf ve hûsûf kavâ'id-i ehl-i hey'ete muṭâbık vâkı' olur ve farazâ ki kavâ'idleri kâ'ide-i külliye olsun. Ehl-i ma'âşîniñ 'işyânı kûsûfa sebep olmasına mâni' değildir zîrâ cenâb-ı Hakk ve Kâdir-i Muṭlak kâdir idi ki neyyireyn ictimâ' etmeyeler belki cenâb-ı Hudâ şu vechile ve bu nemaṭ üzere hareket verdi ki kâh kûsûf ve kâh hûsûf vâkı' olsun ve nâs eşer-i ma'âşîde neyyireyn siyah olduğunu görsün tevbe ve istigfâr kılsın. Li-ecl-i hâzâ şalât-ı kûsûf ve hûsûf teşrî' kılındı ve ekşer şerrâh küsaḥlığı âfitâbıñ geçerliğine ḥaml etmişler ve kelâmlarını kavâ'id-i felâsifeye muṭâbık binâ etmişlerdir ki şems kurb-ı 'uḳdeteynde kec-rû olur, şemsiñ kec-rûluk küstâḥlığı bâ'is-i kûsûf-ı âfitâb olur velâkin zihne şu vechile teşvîş ve ḥelecân gelir ki şems kendi dâ'iresinde hareket eder ve bu dâ'ire çünki maḳâtı' mâ'ildir ḥaylûlet lâzım gelir, ne vechile şemse küstâḥlık isnâd olunabilir? Şu vechile cevâb mümkündür ki şems hareketinde muḥtârdır. Ne içün tevaḳḳuf³³⁸ etmiyor ki kamer ileriye geçe? Ve eğer kamer ileriye geçe şemse kûsûf vâkı' olmaz idi.

M^{155a} Ve Şeyḥ 'Abdu'l-lâṭîf bu beyt-i lâṭîfi ḥazret-i 'Ömer raḳıyallâhu 'anh'ıñ kışşasına işâret aḥz etmiştir. Şöyle ki cenâb-ı raḳıyallâhu 'anh bürehne güneşte oturup pîrâhen-i mübârekine yama yamalardı, ḥarâret-i âfitâb beden-i mübâreklerine te'sîr ettikte ḡazab-nâk bir nigâḥ ile âfitâba nazar ettikleriniñ 'aḳṭbinde kûsûf vâkı' oldu eğer bu rivâyet şıḥḥate muḳârin ise tevcîḥ-i Şeyḥ 'Abdu'l-lâṭîf pek lâṭiftir. Şüd 'Azâzîlî zi cür'et redd-i bâb 'Azâzîl küstâḥlığı cür'etinden merdûd-ı bâb-ı raḥmet-i İlâhî oldu.

Mülâkât-ı pâdişâḥ bâ ân ṭabîb-i İlâhî ki der ḥ'âbeş bişâret dâde bûdend bi-mülâkât ô. Pâdişâḥıñ ol ṭabîb-i İlâhî ile mülâkâtı beyânındadır ki pâdişâḥa rû'yâsında mülâkî olacağını bişâret etmişlerdi.

M^{236b}

Dest bûḳşâd u kenâr âneş girift

Hemçû 'aşḳ ender dil u câneş girift

³³⁸ tevaḳḳuf: M² "tevkîf".

Dest bükşâd bâ zarûret-i vezn içün ve kezâlik li-ecl-i'z-zarûre bükşâd kelimesinde kâf-ı Fârisî'niñ zammesi hâzıf olunmuştur, kenârân kenârîñ cem'idir tekerrür-i fi'il murâddır vayahut sağ ve şol iki cenbi murâddır, (ş) tabîb-i İlâhî'ye râci'dir, giriftiñ fâ'ili pâdişâha râci' hemçü zamîrdir, hem edât-ı te'kid, çü edât-ı teşbih, (s) kezâlik tabîb-i İlâhî'ye râci'dir, girift fâ'ili kezâlik pâdişâha râci' zamîrdir. Dest bükşâd u kenâr âneş girift, elini açtı tekrâr be-tekrâr pâdişâh tabîb-i İlâhî'yi derkenâr eyledi veyahut elini açtı tabîb-i İlâhî'niñ sağ ve şol kenarını tuttu, tabîb-i İlâhî'ye şarıldı. Hemçü 'aşk ender dil-i câneş girift 'aşk gibi tabîb-i İlâhî'yi dil u cânında tuttu ya'ni derûn-ı cânda câ ve maḥal verdi.

Dest u pîşânîş bûsîden girift

Vez maḳâm u râh pürsîden girift

Bûsîden bâ-yı 'Arabî ile öpmek ma'nâsınadır pürsîden bâ-yı Fârisî'niñ zammıyla su'âl etmek ma'nâsınadır. Dest u pîşânîş bûsîden girift pâdişâh tabîb-i İlâhî'ye hîn-i mülâkâtta ta'zîmen ve tekrîmen elini ve alnını bûs etti, vez maḳâm u râh pürsîden girift maḳâmında ve yolda müşâhade eylemiş olduğu ğarâ'ib ve 'acâ'ibden su'âl eyledi ya'ni merâtib-i vilâyâtta³³⁹ bulunduğu maḳâmdan maḳâm-ı eḫadiyetten ayrılıp mertebe-i insâniyete gelince bu sefer de görmüş olduğu 'acâ'ib ve ğarâ'ibden veyahut mertebe-i insâniyyede seyr u sülûkta müşâhade eylemiş olduğu M^{155b} ma'ârif-i Rabbânî'den su'âl eyledi.

Pürs u pürsân mî keşîdeş tâ beşadr

Güft gencî yâftem âḫir beşabr

Pâdişâh tabîb-i İlâhî'den mezkûr ma'ârif ve esrârı şorarak müheyyâ eylemiş olduğu 'âlî maḥalle çekti ve buyurdu ki şabreyle, cevâhir-i ma'ârif ile tolu bir ḫazîne buldum.

Güft ey hediye-i Ḥaḳḳ u def'-i ḫarec

Ma'nî-i'ş-şabru miftâḫu'l-ferec

³³⁹ vilâyâtta: M² "vilâyâtta".

Ey harf-i nidâ münâdâsı maḥẓûftur, ey ṭabîb-i İlâhî hediyye-i Hakk izâfet-i lâmiye ṭabîb-i İlâhî'niñ şıfatıdır, def'-i ḥarac ism-i fâ'iliñ mef'ûlüne izâfeti kabîlindendir, def' dâfi' ma'nâsınadır ma'nâ bunda ḥulâşa ma'nâsınadır. Eş-şabru mübtedâ miftâḥ haberi, miftâḥu'l-ferec izâfet-i lâmiyedir.

Güft ey hediyye-i Hakk u def'-i ḥarec pâdişâḥ ṭabîb-i İlâhî'ye ḥiṭâb edüp dedi ki ey hediyye-i Hakk ve dâfi'-i ḥarec, (Ma'nî-i'ş-şabru miftâḥu'l-ferec) eş-şabru miftâḥu'l-fereciñ ma'nâ ve³⁴⁰ ḥulâşası olan ṭabîb-i İlâhî dedi³⁴¹:

Ey liḳâ-yı tû cevab-ı her su'âl

Müşkil ez tû ḥall şevd bî-ḳîl u kâl

Ey harf-i nidâ münâdâsı maḥẓûf et ṭabîb-i İlâhî (liḳâ-yı tû) (cevâb-ı her su'âl) izâfetleri maşdarıñ mef'ûlüne izâfeti kabîlindendir³⁴². Liḳâ lâmiñ kesri ve **M²37ª elifiñ** meddi ve kaçırıyla mülâḳât ma'nâsınadır. Müşkil ḥâl şüdüñ fâ'ili ḥall şüd muzâri' mürekkeb ḳîl u ḳâl-i güftâr ma'nâsınadır. Ey liḳâ-yı tû cevab-ı her su'âl ey ṭabîb-i İlâhî seniñ mülâḳâtıñ her su'âliñ cevâbıdır ya'ni seniñ mülâḳâtıñ her bir müşkili ḥall eder, müşkil ez tû ḥall şüd bî-ḳîl u kâl müşkil bî-ḳîl u ḳâl senden ḥall olur.

Tercümânî herçi mârâ der dilest

Dest-gîrî her ki yâpeş der gilest

(Tercümân) tâniñ ve cimiñ zammıyla tâniñ fethi ve cimiñ zammıyla tâniñ ve cimiñ fethiyle tâniñ zammı ve cimiñ fethiyle yekdiğeriniñ lisânını bilmeyen iki

³⁴⁰ ma'nâ ve: M²,de bu kelimeler yoktur.

³⁴¹ Sağ hâşiye: “Güftüñ mef'ûlü ki meḳûl ta'bîr ederler, surḥuñ nihâyetine dek mektûb ve mezkûr olan ebyâttır”. dek mektûb ve mezkûr olan ebyâttır: M² “dektir”.

³⁴² izâfetleri maşdarıñ mef'ûlüne izâfeti kabîlindendir: M² “izâfet”. (Son üç dipnot M¹ nüshasında hâşiyelerde ve kırmızı yazı ile verilmiş, metne sonradan ilâve edilmiş notlar gibi görünüyor. Başka yerlerde de buna benzer durumlar mevcut. M² nüshasında bunların bulunmaması da tahminimizi desteklemekte.)

kimseniñ arasında olan meyâncıya derler. Mez-kûr meyâncınıñ takrîrine tercüme derler, dest-gîr vaşf-ı terkîbîdir.

M^{156a} Mu‘ayyen ma‘nâsına³⁴³ herçi her çiziñ muhaffefidir ma‘lûm ola ki çi kelimesini ehl-i Îrân işbâ‘-ı kesre ile ve ehl-i Hind kesre-i mechûle ile tilâvet ederler ve herçi tercümânîñ mef‘ûl muzâfın ileyh³⁴⁴, der dilest zarf-ı müsteķar herçi mübtedâ der dilest haberidir, dest-gîrî yâ hitâb-ı dest-gîr vaşf-ı terkîbîdir mu‘ayyen ve nâşır ma‘nâsına, her ki herkes ki yâpiş zamîr-i muķadder kese râci‘ her ki herkes ki³⁴⁵ dest-gîriñ mef‘ûl-i muzâfun ileyhi ki râbıta-i şıfattır, yâpiş der gilest herkesiñ şıfatıdır pâý mübtedâ, der gilest zarf-ı müsteķar haberdir. Tercümânî herçi mârâ der dilest bizim gönlümüzde hâşıl ve mevcûd olan her bir şey’iñ tercümânısıñ ya‘ni bizim lisâna getirüp kâl ile saña ‘arz etmeķe hâcetimiz yoktur. (Naķl) Şeyhu‘l-İslâm ve muķtedâ-yı ehl-i ‘irfân Şeyh Şihâbu‘l-mille ve‘d-dîn ‘Ömer Sühreverdî ķuddise sırruh dâru‘l-hilâfetten diyâr-ı Rûm’a geldikte cenâb-ı Seyyid Bürhâne‘d-dîn’iñ şeref-i şöķbetiyle müşerref olmaķı arzu buyurdular. Şâhib-i İsfahânî hâzretleri cenâb-ı seyyide ‘arz etti ki kibâr-ı meşâyıhtan bir ulu kimse eķer izin ve ruķşat olur ise şeref-i huzur ile müşerref olmaķı arzu ediyor. Ba‘de‘l-icâze huzûra dâhil olduķta hâzret-i seyyid ‘âdet-i me‘lûfu üzere topraķa yaşılanarak bî-nuķ u güftâr beynlerinde hezârân esrâr beyân ve ızhâr eylediler cenâb-ı Şeyh Şihâbü‘d-dîn’den rikķat-i bî-pâyân zâhir ve ‘ıyân oldu ve eşk-i rîzân olarak taşrayı teşrîf buyurdu. Bir cem‘iyet, cenâb-ı Sühreverdî’den ‘adem-i mükâlemenîñ esbâbından su‘âl ettiler, cenâb-ı şeyh; beynimizde pek çok mükâleme cereyân etti ve müşkilât-ı bî-pâyân hâll oldu velâkin ehl-i hâl muhtâc-ı kâl deķildir buyurdu. Dest-gîrî her ki pâyeş der gülest, her bir ayaķı çamurda olanîñ dest-gîrisiñ ya‘ni şuverî ve ma‘nevî her türlü belâya giriftâr olanlarıñ zahîr-i mu‘înisiñ tabîb-i İlâhî’niñ ķutbiyyet ve ğavşıyyetine işâret buyururlar.

Merhabâ yâ müctebâ yâ murtaẓâ

În tegab câ’e‘l-ķazâ zâķa‘l-ķazâ

³⁴³ mu‘ayyen ma‘nâsına: Bu kelimeler M²’de yoktur.

³⁴⁴ ileyh: M² “ileyhidir”.

³⁴⁵ herkes ki: Bu kelimeler M²’de yoktur.

Merhabâ merhab maṭlab vezninde maṣdar-ı mîmi olur vüs‘at ma‘nâsına ve ism-i mekân

M¹56^b olur maḥall-i vâsi‘ ma‘nâsına ve minhu ḳavlühüm merhabâ ve sehlen ey şâdıkāt **M²37^b** sa‘te, ya‘ni ‘Arablar vürüd eden mihmâna merhabâ ve sehlen derler **muṣāyakasız** şâ‘ibe-i istiṣkâlden ‘ârî şeh u âbâdân yere geldiñiz vüs‘at-i ḳalîle üns ü ülfet üzere olup ḳaṭ‘an dil-gîr ve mütevaḥḥiş olmamañız me‘mûldür, yâ ḥarf-i nidâ münâdâsı müctebâdır, müctebâ ifti‘âl bâbından ism-i mef‘ûldür muṣṭafâ ve münteḥab ma‘nâsına, mürtezâ ifti‘âl bâbından ism-i mef‘ûldür kendisinden râzı olunmuş demektir, in edât-ı şart tegab in kelimesiyle meczûm aşlı tağîb idi fî‘l-i şart câ‘e‘l-ḳazâ maḥallen meczûm cümle-i cezâ‘iyye el-ḳazâ ölüm ve helâk ma‘nâsına el-ḳazâ şahrâ.

Merhabâ yâ müctebâ yâ murtaẓâ, merhabâ ey zümre-i evliyânîñ münteḥab-ı muṣṭafâsı ve ey ḳavm-i meşâyiḥîñ güzîde murtaẓâsı, in tegab câ‘e‘l-ḳazâ zâḳa‘l-ḳazâ, eğer sen ğâ‘ib olursan mevt ve helâk gelir şahrâ dar olur. Hülâşa vücûdun ve bûduñ bizleriñ miyânında mevcûd olması³⁴⁶ bâ‘iş-i def‘ u ref‘-i belâyâ-yı ehl-i zemîn u zamân ve sebeb-i nüzûl-ı rahmet-i Raḥmân’dır ve eğer aradan çıkub ğâ‘ib olsañ cûlar nâzil olur şahrâ dar olur.

Ente mevle‘l-ḳavmi men lâ yeṣtehî

Ḳad radâ kellâ le‘in lem yentehî

Mevlâ mâlik ve ḳul âzâd eden kimse ve bir adamıñ velîsi ki velî-i nigâh ve velî-i yetîm gibi ve mürebbî ki bir adamı terbiye eden kimse ve seyyid ve zî-şân ma‘nâlarıdır. Ḳavm ḳâfiñ fethi ve vâvîñ sükûnuyla ism-i cem‘dir. Bi‘l-ma‘iyye ricâl ve nisâ‘ cemâ‘atine ıtlâḳ olunur, ‘alâ ḳavl ricâl cemâ‘atine maḥşûştur veyaḥut nisvân-ı bi‘t-tebe‘iye dâhil olur ve ḳavm lâfi³⁴⁷ müzekker ve mü’enneṣ olur, cem‘i aḳvâm ve cem‘u‘l-cem‘i aḳāvîm gelir ilâ âḥirihi³⁴⁸. *Tercüme-i Ḳāmūs. Men* mimiñ fethi ve nûnuñ sükûn üzere binâsıyla isimdir ellezî ma‘nâsınadır ve elfâz-ı ‘umûmdan olmağla eb‘âd ve tûlda mütenâhî kelâm-ı keşîrden muğnîdir zîrâ men yeḳum eḳum me‘ahu dediğîñ ḥinde

³⁴⁶ vücûdun ve bûduñ bizleriñ miyânında mevcûd olması: M²’de bu bölüm yoktur.

³⁴⁷ lâfi: M² “lâfzı”.

³⁴⁸ ilââḥirihi: M² “ilh”.

mağşûduñ ifâde olunmağla cemi‘ nâsın zıkrinden kâfi ve vâfi oldu. Eğer böyle demeseñ in yeķum Zeyden ve ‘Umren ve Bekren ve Beşren ilâ ğayr-i zâlik herkesi ta‘dâd ederek ‘âciz ve dembeste qalacağın derkâr ve ifâde-i garaza tarîķ bulmaq müte‘azzir olur idi zîrâ teselsül gibi ilâ ğayri’n-nihâyeye çekilmekle ceza-ı tekellüme vaķit bulunmaz ve men kelimesi istifhâm-ı maħz için olur ve ħikâye şûretinde teşniye ve cemi‘lenir ki menân ve menûn

M^{157a} denir. Ve zevi’l-‘uķûle mağşûş olmağla min ‘indike ... ħinde mine’n-nâs qavlinden müstağnî olunur ve şartıyye olur; naħu (naħvu) qavluhu te‘âlâ men ye‘mal sū’en yeczîhi³⁴⁹ el-âyeh ve mevşûle olur niteki³⁵⁰ zıkr olundu ve nekre-i mevşûfe olur keķavli Bişr el-Enşâriyyi rağıyallâhu ‘anhu; fekefâ binâ fazlen ‘alâ men ğayrinâ ħubbu’n-nebiyyi Muħammedin iyyânâ. Ve nekre-i tâmme olur. Naħvu merartü bi men muħsinin ey bi-insânin muħsin. Lâ yeştehî, şehvet bir şey’i sevip aña meyl u rağbet etmek iştihâ şehvet ma‘nâsınadır arzu etmezse, kad qâfiñ fethi ve dalıñ sükûnuyla edât-ı taħķîķtir, radâ heleke ma‘nâsına dördüncü bâbdan fi‘il-i mâzîdir, kellâ ħattâ vezninde mâ-ba‘dine şıla olur ya‘ni üzerine vaķıf şahîħ olmayup mâ-ba‘dine vaşlolunur ve rada‘a ve zecere ma‘nâsına olur öyle değil demektir ve kelime-i taħķîķ olur ki ħaķķâ ma‘nâsına olur. *Tercüme-i Kāmûs*. Le in lem yentehî, lâm ibtidâ’iyye, in şartıyye, men şartıyye, lâ yeştehî fi‘il-i şart , kad radâ cezâsı. Ente mevle’l-qavmi men lâ yeştehî ey şabîb-i İlâhî sen bu ‘aşırda bulunan cema‘at-i evliyânın nâsır ve mürebbîsi ve mâlik ve velîsi ve **M^{238a}** seyyid ve mevlâsın³⁵¹ her kim³⁵² ki seni iştihâ ve arzu etmeye³⁵³, **kad** radâ kellâ le’in lem yentehî lâ rayb u şekk helâk oldu, ħaķķâ mezkûr ‘adem-i iştihâdan rücû‘ etmezse bu birkaç beyitte cânibü’l-vehmiyyetten gelen şabîb-i İlâhî’niñ şutbu’l-aķtâb ya‘ni ğavş olduğı münfehim olur ki bu zıkrölunan evşâf ğavşın evşâfidır.

Çün güzest ân meclis u ħ’ân-ı kerem

Dest-i ô bigrift u bürd-ender ħarem

³⁴⁹ en-Nisâ’ 4/123.

³⁵⁰ niteki: M² “nitekim”.

³⁵¹ mevlâsın: M² “velîsin”. Bu kelime önce M¹’deki gibi verilmişken sonradan bu şekilde düzeltilmiş.

³⁵² her kim: M²’de bu ibare yoktur.

³⁵³ etmeye: M² “etmeyen”.

Çün tevkîtiye, güzêşt güzâşt muhaffefidir güzâşt ve güzâred ve güzâşt ve güzâred kâf-ı Fârisî'niñ zammıyla edâ etmek ma'nâsınadır, bigrift bâ zarûret-i vezn için girift giriften maşdarından mâzî gâ'ib muzâri'î gîred müte'addî ve lâzım isti'mâl olunur bigrift dest-i ô müte'addî ve âvâz-ı fülânî girift felân kimseniñ âvâzı tutuldu lâzım olur. Çün güzêşt ân meclis u h'ân-ı kerem pâdişâh-ı dil-âgâh o meclis-i hoş'âmedîde hekîm-i İlâhî'ye lâzım gelen talâtî ve in'âm

M^{157b} edâ ettikte dest-i ô bigrift u bürd-ender harem tabîb-i İlâhî'niñ elin tutup haremeye getirdi.

Bürden-i pâdişâh ân tabîb râ ber ser-i bîmâr, pâdişâh-ı 'âlem-penâhîñ ol tabîb-i İlâhî'yi bîmârîñ yanına götürmesi.

Qışsa-i rencûr u rencûrî bih'ând
Ba'dezân der pîş-i rencûreş nişând

Kıssa-i rencûr taqdîri kıssa-i kenizek-i rencûr rencûr olan câriyeniñ kıssasını ve rencûrî rencûrî-i h'îş taqdirindedir. Ve kendisinin rencûrluğu kıssasını ya'ni câriyeye olan ta'aşşuk kıssasını, bih'ând h'ânden maşdarından mâzîdir okudu ve takrîr etti rencûreş ş tabîb-i İlâhî'ye râci'dir, nişând nûnuñ kesriyle nişândan maşdarından mâzî gâ'ibtir oturttu ma'nâsınadır, kıssa-i rencûr ve rencûrî bih'ând rencûr olan kenizekiñ kıssasını ve kendisiniñ kenizeke olan ta'aşşuku kıssasını takrîr etti, ba'dezân der pîş-i rencûreş nişând andan soñra rencûruñ nezdinde tabîb-i İlâhî'yi oturttu.

Reng-i rû vü nabz u kârûre bidîd
Hem 'alâmâteş hem esbâbeş şenîd

Reng-i rû izâfet-i lâmiye, nabz tamarîñ hareketi, kârûre şırça şişe bunda bol marîz içinde olan şişe ki Fârisî'de pişyâr derler (tabîbiñ baqdığı kârûre adı pîşyâr olmuş) *Tuhfe-i Vehbî*. Hem edât-ı iştirâk, reng-i rû vü nabz u kârûre bidîd, tabîb-i İlâhî kenizekiñ reng-i rûyunu ve nabz u kârûresini gördü, hem 'alâmâteş hem esbâbeş şenîd ve 'alâmât-ı emrâz ve esbâb-ı 'ilelini işitti.

Güft her dârû ki îşân kerdeend

Ân ‘imâret nîst vîrân kerdeend

Tabîb-i Îlâhî buyurdu ki eţıbbâ-yı sâlifeniñ ettikleri her ‘ilâç ve devâ beden-i kenizeki ma‘mûr ve âbâdân etmek olmadı belki vîrân eylemişlerdir³⁵⁴, kütüb-i tıbbiyyede de muşarraḥ ve mübeyyendir ki me‘a her devâ, bir mazarrat ve dâ’ vardır **M²38^b** ‘âkıl-ı dûr-endîş olan kimse esbâb-ı şıḥḥati ḳable’l-maraz derpîş eder, bâ-ḥuşûş tabîb, teşḥîş-i maraz edemeyip ‘aksine ‘ilâç verirse bî-çâre merîziñ ḥâli neye münce olur bundan maraz-ı ma‘nevîye giriftâr

M¹58^a olan bî-çârekân-ı sâde-dilâna iddi‘â-yı irşâd eden müzevvirînden ne gûne zarar ve ziyân işâbet edeceğini ḳıyâs etmek gerektir.

Bî-ḥaber bûdend ez ḥâl-i derûn

Este‘îzullâhe mimmâ yefterûn

Bî-câmidâta maḥşûş edât edât-ı nefydir³⁵⁵ ḥaber ‘ilim ma‘nâsınadır³⁵⁶ bûdend bûduñ cem‘idir bunda edât-ı mâzîdir idiler ma‘nâsına ḥâl-i derûn izâfet-i lâmiye, este‘îzu hemze-i maḳtû‘anıñ fethiyle isti‘âzeden muzâri‘ müfred mütekellimdir³⁵⁷. İsti‘âze i‘tişâm ve ilticâ ma‘nâsınadır este‘îzullâhe Allâh’a sığınırım, bî-ḥaber bûdend ez ḥâl-i derûn ḥâl-i derûndan bî-‘ilm u ḥaber idiler, este‘îzullâhe mimmâ yefterûn anlarıñ iftirâ eyledikleri şeyden Allâh’a ilticâ ve i‘tişâm ederim tenbîḥ buyururlar ki mürîdân peydâ ve nihân zarar ve ziyân müzevvirîn-i müdde‘iyândan isti‘âze-i cenâb-ı Mennân ḳılalar ve (kûn lî veliyyen ve ḥâfiẓan nâşiran ve ‘avnen ve mu‘înen) gibi münâcâtları ta‘vîz-i cân ve vird-i zebân edeler.

Dîd renc u keşf şûd bervey nühüft

Lîk pinhân kerd u bâ sultân negüft

³⁵⁴ eylemişlerdir: M2 “eylemiştir”.

³⁵⁵ edât-ı nefydir: M2’de bu ibare yoktur.

³⁵⁶ ma‘nâsınadır: M2 “ma‘nâsına”.

³⁵⁷ Mütekellimdir: M2 “mütekellim”

Dîd bunda bildi ma'nâsınadır niteki 'Arabî'de rû'yet-i 'alem ma'nâsına isti'mâl olunur dîd ile ta'bîrde nükte 'alemi 'ayne'l-yaķın olduğuna işârettir, keşf şüd mâzî-i mürekkeb âşikâre ma'nâsına, ber edât-ı isti'lâ, vey tabîb-i İlâhî'ye râci' zamîr-i ğâ'ib, nühüft sırr ma'nâsına lîk edât-ı istidrâk, pinhân kerd mâzî-i mürekkeb gizledi, ve bâ sulţân negüft pinhân kerdı te'kîd ve sulţâna söylemedi.

Dîd renc u keşf şüd bervey nühüft tabîb-i İlâhî renc u elem-i kenizeki 'ayne'l-yaķın bildi ve sırr-ı kenizek aña zâhir ve âşikâre oldu, lîk pinhân kerd u bâ sulţân negüft velâkin gizledi ve sulţâna söylemedi. (Mısra³⁵⁸) Şaķlarım esrâr-ı 'aşķı sînede cânım gibi.

Renceş ez şafrâ vu ez sevdâ nebûd

Bû-yı her heyzum bidîd âyed zi dûd

Kenizekiñ renci galebe-i şafrâ ve galebe-i sevdâdan deĝil idi ve mısra'-ı şânî galebe-i şafrâ ve sevdâdan olmadığını ne vechile bildi su'âl-i muķadderine cevaptır. Her odunuñ koķusu duĝânından zâhir ve peydâ

M^{158b} olur ya'ni her bir mü'eşşiriñ bir eşeri vardır, o eşerden mü'eşşire istidlâl olunur (ma'lûm ola ki) 'ilm-i tıbda şu vechile beyân olunmuştur ki cenâb-ı Hâlîķ-ı lem-yezel ve Hâķim-i bî-bedel dünya ve mâ-fihâyı dört şey'den halk eyledi; hava, nâr, türâb, mâ bunlara 'anâşır-ı erba'a ta'bîr ederler bürd, hâr, yâbis, raţbdır.

Bu eşyâ-yı erba'a-i mezkûre bedende dört şey üzerindedir: 1. Balĝam, 2. Merre-i şafrâ, 3. Merre-i sevdâ', 4. Dem bunlara ahlât-ı erba'a ta'bîr olunur. (1. Şafrâ) tabi'atı hâr ve yâbistir, 'unşur-ı nâr-ı tabi'îden mütevellidir, meskeni vücûd-ı insânîde **M^{239a}** merâredir ve merâreniñ meskeni re'stir. (2. Dem) hâr-ı raţbdır **havâ-yı** tabi'îden mütevellidir, vücûd-ı insânîde meskeni beyaz ciĝerdir. (3. Balĝam) bârid-i raţbdır 'unşur-ı mâdan mütevellidir, vücûd-ı insânîde meskeni beyaz cigerdir. (4. Sevdâ') tabi'atı bârid-i yâbistir ve 'unşur-ı 'arzdân mütevellidir, vücûd-ı insânîde meskeni talâķ (taşâl) dır. 1. Harâret şafrâdan, 2. sürûr demden, 3. ĝam balĝamdan, havf sevdâdan hâşıldır. İşte bunlar ıştırılâh-ı etıbbâ-yı tıbda ahlât-ı erba'a ile mu'abbiredir, kavvâm-ı

³⁵⁸ ('Aydın): M², de bu harf yoktur.

beden bu ahlât-ı erba‘a ile ve şalâh-ı beden i‘tidâli ile ve fesâd-ı beden biriniñ galebesiyledir. 1. Şafrâya her bir bârid raṭb ve 2. deme her bir bârid yâbis, 3. balgama her bir hâr yâbis, 4. sevdâya her bir hâr raṭb devâ-yı nâfi‘dir³⁵⁹ velâkin te’sirleri ṭabî‘î değıldir belki bi-iznillâhtır ve her bir ‘illetiñ devâsı zıddıyladır ve zaman dört kısma münkasimdir: 1. Şayf, 2. Harîf, 3. Şitâ, 4. Rebî‘. 1. Şayf hâr yâbisdir merre-i şafrâ ziyâdelenir, 2. harîf bârid yâbistir merre-i sevdâ ziyâdelenir ve 3. şitâ bârid raṭbdir balgam ziyâdelenir, 4. rebî‘ hâr raṭb leyyindir dem ziyâdelenir. 1. Şafrâya eṭ‘ame ve eşribe-i hâmza ile ve 3. balgama tuzlu şeylerle ve 4. sevdâya yağlı şeritler ile muḳâveme olunur ve 2. demiñ ziyâdeliğine hacâmet ile muḳâvemmet olunur. Ma‘lûm ola ki 1. şafrâ şabîye müşâbihtir bir ḥurma ile gôñlü olur ve bir söz ile ğazaba gelir ve sevdâ ökûze benzer bir şabî çeküp götürür velâkin ğazaba gelirse aşla itâ‘at etmez ve balgam yırtıcı hayvana benzer katl edersiñ ḥalâş olursun ve illâ seni katl eder düşmanını ḳahr eder gibi edviye ile balgamı ḳahr ile deme dost ve şiddîḳa eylediğîñ ri‘âyet gibi ri‘âyet et. Şafrâya mâ-fevḳinde olan kesâna ḥuzû‘uñ gibi ḥuzû‘da ol ve sevdâya mücâhede-i ‘aduvv gibi mücâhede et.

M^{159a} şafrâ galebesiniñ ba‘zı ‘alâmâtı levniñ ve gözleriñ şararması ağzıñ acılanması ve lisânıñ kuruması ve başta çibanlar peydâ olması, serin havadan hoşlanması ve teşneliğiniñ şiddeti ve galebe-i demiñ ba‘zı ‘alâmâtı imtilâ’-ı cisim ve ḳaşınmak ve şıḳal-i bedeniñ keşreti ve keşret-i ğaşyân ve galebe-i balgamıñ ba‘zı ‘alâmâtı rîḳı keşir olmak ve yapışkan olmak, cismi bârid olmak ve ol nehârda ta‘âma ‘adem-i iştiḥâ ve teşneliği ḳalîl olmak ve mi‘desi za‘îf olmak ve bevli beyaz olmak, nevmi keşir ve nisyânı vefir ve cisminde kesel olmak ve galebe-i sevdânıñ ba‘zı ‘alâmâtı ve ‘ayniñ yubûseti ve kezâ bi’l-cümle cismiñ yubûseti kılllet-i nevm keşret-i şürb ve demiñ siyah ve ğalîz olması, ṭab‘da vesvese ve fikir ve ğam peydâ olması (reng-i rû vu nabz) ve (renceş ez şafrâ) beyitleriniñ tıbbâ müte‘allik bir miḳtar rumûzu şerḥ olundu. Ma‘lûm ola ki işbu ebyât-ı lâṭîfelerde maḳâm-ı ṭabîb-i İlâhî felek-i kemâlîñ evc-i a‘lâsında olduğuna işâret vardır niteki³⁶⁰ cenâb-ı pîr-i dest-gîr cild-i diğerde bu bahşı şerḥ ve tenvîr buyuracaklardır.

³⁵⁹ nâfi‘dir: M² “nâfi‘ değıldir”.

³⁶⁰ niteki: M² “nitekim”.

Meşnevî cem‘-i şûret-i bâ çünîn ma‘nâ jerf-yı / Nîst mümkin cüz bi-sultân
şigerf

Dîd ez zârîş³⁶¹ kû zâr-ı dilest
Ten hoşest u ô giriftâr-ı dilest

Dîd kezâlik bunda bildi ma‘nâsınadır, zârî yâ edât-ı maşdar zâr nâlân ve **M²39^b** giryân, sûziş u hüzniyle yanık yanık **ağlamak** nizârîñ muhaffefi olarak za‘îf ve nahîf ve arık ma‘nâlarında müsta‘meldir, diğér me‘ânîsi maḥall-i münâsib olmadığından terk olundu, ô mübtedâ zâr-ı dilest haberi, ten mübtedâ, hoşest haberi giriftâr-ı dil ‘âşık. Dîd ez zârîş kû zâr-ı dilest, tabîb-i İlâhî kenizekiñ nâle vu giryesinde veyaḥut neḥâfet-i cismânîsinden gönül hastası olduğunu bildi, ten hoşest u ô giriftâr-ı dilest teni hoştur ya‘ni teninde eşer-i marâz yoktur ve belki o gönüle giriftârdır giriftâr esîr ma‘nâsına gelir, giriftâr-ı diliñ ma‘nâ-yı terkîbîsi gönül esîri³⁶² demektir, li-ecl-i hâzâ ‘âşıkta müsta‘meldir.

‘Âşıkî peydâst ez zârî-i dil
Nîst bîmârî çû bîmârî-i dil

‘Âşıklık gönül zârîliğinden âşikâre ve peydâdır, gönül hastalığı gibi müşkil bir hastalık yoktur.

M¹59^b

‘İllet-i ‘âşık zi ‘illethâ cüdâst
‘Aşk uşurlâb-ı esrâr-ı Hudâst

Uşurlâb lâfz-ı Yunânî’dir ma‘nâsı terâzû-yı âfitâb demektir ki uşur terâzû lâb³⁶³ ma‘nâsına olduğuna Emir Hüsrev’iñ işbu ebyâtı bir bürhândır:
Beyûnânî uşur terâzû büved / Ki der senghâ ‘adl-ı sâz-ı ô büved

³⁶¹ zârîş: M² “zâyiş”.

³⁶² gönül esîri: M² “göñl-i esîr”.

³⁶³ Sağ hâşiye: “Âfitâb güneş sa‘ati rubu‘ dâ‘ire Necâti Elgin”. Bu kısım M²’de yoktur. M¹’de de hâşiye şeklinde ve kırmızı ile verilmiş, Necati Elgin tarafından sonradan eklenmiş olmalı.

Eğer ma‘niyem bâz peres zilâb / Büved hem bigüftâr-i Rûm âfitâb. Ba‘zı rivâyette İdrîs ‘aleyhi’s-selâm’ın veled-i emcedleri kürre-i irtifâ‘ı îcâd eyledi zaman-ı Baṭlâmyus’a gelinceye kadar ehl-i hey’et ḥuṭûṭ-ı mezbûre satıḥ üzerinde müstaḳîm olmaz belki saḳîm olur i‘tikâdında bulundular. Baṭlâmyus merkeb-i süvâr yedinde kürre olarak bir maḥalle giderken merkebi ürküp ḥaşarılık eyledi yed-i Baṭlâmyus’tan kürre sâḳıṭ olduğta merkeb çigneyüp satıḥ şekline getirdi, Baṭlâmyus kürre-i mezbûru alup nazar etti gördü ki ḥuṭûṭ-ı mezkûre ḥalel-peḫr olmamış ve belki satıḥ üzerinde eshel şûrette teşkîl olunacağını fehm edüp uṣṭurlâb ile el-ân meşhur olan nâm dâ’ireyi îcâd ederek ehl-i hey’ete ‘arz etti ve ehl-i hey’et ‘indinde fevḳa’l-‘âde rağbet kazandı ba‘dehu irtifâ‘ toḳsan dereceyi tecâvüz etmediğinden rubu‘ dâ’ireyi ehl-i hey’et îcâd eylediler. Ḥulâṣa-i kelâm zamanımıza gelince ta‘dâdı nâ-ḳâbil âlâtlar îcâd olundu, ‘illet-i ‘âşık izâfet-i lâmiye ‘illet mübtedâ zi ‘illethâ cüdâst haberidir, ‘aşḳ mübtedâ uṣṭurlâb-ı esrâr-ı Ḥudâst haberidir, ‘illet-i ‘âşık zi ‘illethâ cüdâst ‘âşıkın ‘illeti diğerk ‘illetlerden cüdâdır ya‘ni diğerk emrâza ettikleri ‘ilâç ve tedâvi ‘âşıkâ fâ‘ide vermez, belki zarar ve ziyân eder, ma‘lûmdur ki ‘âşıkın ‘illeti ‘aşḳtır ve ‘aşḳ ‘illet değıldir zîrâ ‘illet şâhibini helâk eder, ‘aşḳ ise merâtib-i ‘âliyye eriştirir ‘aşḳa ‘illet ta‘bîri meşâkile cihetindendir. ‘Aşḳ uṣṭurlâb-ı esrâr-ı Ḥudâst ‘aşḳ esrâr-ı Ḥudâ’nın uṣṭurlâbıdır ya‘ni uṣṭurlâb ile aḥvâl-i şems bilindiğı gibi ‘aşḳ ile de esrâr-ı Rabbânî bilinir.

‘Âşıkî ger zîn ser u ger zân serest

‘Âkıbet mârâ bedân ser rehberest

‘Âşıkî yâ edât-ı maşdar, ger edât-ı şart zi ez muḥaffefi ibtidâ’iyye, ser bunda cihet ma‘nâsınadır, in ism-i işâret müşârun ileyhi ta‘ayyünât ve anın müşârun ileyhi zât-ı Ḥaḳḳ, bedân aşı beân idi li-ecli’l-bâ hemze dâla ḳalboldu, rehber yol gösterici ḳılâvuz ma‘nâsınadır³⁶⁴.

³⁶⁴ ma‘nâsınadır: Bir sonraki varağa geçmeden önce M² nüshasında yarım sayfadan daha uzun ve ilk nüshada olmayan bir bölüm var. Bu bölüm işaretlenerek yan tarafına “fesh” yazılmış: “Âfitâba şurû‘ edip maḥbûb-ı ḥaḳîḳîniñ gayrıya müte‘allik ekşer ḥuḫûzu dağı maḥv ü müstehlek eyledi velâkin maḥbûbe-i ḥaḳîḳîye nazar ve kelâmını istimâ‘ lezzeti bu maḳâmda aşı maḥv ve fânî olmaz ve maḥbûbe-i ḥaḳîḳîyeniñ gayrıya müte‘allik ḥuḫûzun dağı eşedd ve aḳvâsı lezzet-i vehmiyyeden ‘ibâret olup ḥubb-ı

M¹⁶⁰ / M²⁴⁰ ‘Âşıkî ger zîn ser u ger zân serest / ‘Âkıbet mârâ bedân ser rehberest

‘Âşıklık şuver ve ta‘ayyünâtan nâşî olsun veyahut haqîkat cihetinden olsun ‘âkıbetü’l-emr bizi haqîkat cihetine rehberdir, biz cenâb-ı Mevlânâ raqıyallâhu ‘anha şîğa-i mütekellim me‘a’l-gayr ki bizidir kayd îrâd etti ki maqşûd biz ki ‘ârifân-ı billâh olmuşuz bi’l-cümle zerrâtı mezâhir-i İlâhî müşâhade etmekteyiz, bizleri şûret muqayyed kılmaz bizim ta‘alluğumuz mazhara değildir belki mazhardan zâhir olan cenâb-ı Hudâ’yadır ve bizler mezâhiri me‘a’z-zâhir müşâhade ederiz ki **mâ ra’eytü şey’en illâ ve ra’eytüllâhe me‘ahu** buyrulmuştur. Bu bahış ânifen tercüme hükümünde beyân olunmuş idi ve ‘aşk hadd-i zâtında mergûb ve maḥbûbtur velâkin şu kadar var ki ehl-i heves ve hevâ ve ‘âşık-ı mâsivâ olan bir gürûh cehl u hicâblarından nâşî, şûretten ma’nâyı, maḥlûktan Hudâ’yı fark etmeyüp hayâl-i maḥz olan şûreti haqîkat zannedüp kendilerine ma’sûk ve ba’zıları daḥi ma’bûd ittiḥâz edüp Haqq’tan ba’id olurlar bu şûrette ma’yûb va maḡzûb olan cehldir, ‘aşk u muḥabbet değildir ve bu bahşı bir miqdâr îzâh için ḥulâsatü’l-levâmi‘ Câmî kudise sırruh[u’s-s]sâmîden mütercemen birkaç satır tahrîr etmek ḥâtıra ḥutûr etti: (Muḥabbetin derece-i a‘lâsı muḥabbet-i zâtîdir,

riyâset ve kabûl-ı ḥalk ve teveccüh ve iḡbâl-i nâs gibi olan şeylerdir ki en nihâyette maḥv ve fânî olur. Kâle’n-nebiyyü şallâllâhu ‘aleyhi vesellem (Âḥiru mâ yeḡrucu min kulûbi’s-şiddîkîn ḥubbü’l-câh.

H^vâce Hâfız kudise sırruh:

(Tû kez sarây-ı tabî‘at nemî revî bîrûn) (Kücâ begûy haqîkat sefer tûvânî kerd) ve ‘inde’n-nâs olan ḥubb-ı câhta bu maḡâmıda ḡalb-i sâlikten çıkar velâkin ‘inde’l-Haqq olan ḥubb-ı câh ki maḡâm-ı şefâ‘at ve maḡâmât-ı ‘ulyâya teraqqî muḥabbetinden ‘ibârettir. Bu maḡâmıda ḡalb-i sâlikten ḥurûc etmez belki fenâ ender fenânîñ intehâsında ḥâriç olur kemâ kıle; üridü vişâle ve yürîdü hecrî fe’etrukü mâ üridü tâberîd. Tercüme-i H^vâce Hâfız kudise sırruh;

Meyl-i men sûy-ı vişâl u kaşd-ı ô sûy-ı firâk / Terk-i kâm-ı ḥod giriftem tâ ber âyed kâm-ı dôt

Nâzım raqıyallâhu ‘anh esbâb-ı mezkûreye binâ‘en aḡvâl-i şerîfe ve esbâb-ı lâtfelerini setr ü ihfâya muḥabbet ettiler, iştihâr sebebiyle ḥubb-ı câh ve kabûl-ı ḡalk gibi mevânî‘ peydâ ve ḡa‘il olmaya. Vekezâlik aḡvâl-i lâtfeye-i mezkûreden bir şey’iñ ḡîn-i zuḡûrunda nefis-i ḡufye lezzet i‘câbı iştirâk eylesinden daḥi ḡavf ve ḡazer buyurdular ve nefis ba‘zen umûr-ı ḡayriyyeye delâlet ḡilesiyle aḡvâl-i şerîfeyi izḡâr eder. Velâkin nefsiñ murâdı ancak lezzet-i câh ve lezzet-i i‘câbdır ve **nefik(?)** bu ḡüne ḡiyel u ḡud‘asını ender olarak sâlik ve reg ve tafattun eder. Ḥulâşa nefis bu ḡüne ḡiyel ve ḡud‘a ile merâtib-i ‘ulyâya teraqqî ebvâbını sed eder ki sâlik, merâtib-i ‘ulyâya ve maḡâmât-ı kuşvâya vâsıl olmaya ve nefsiñ bu ḡüne ḡiyel u ḡud‘asını ancak şâḡib-i murâkabe ve ḡâfız-ı enfâs olan sâ‘ir ve sâlik tafattun eder cenâb-ı Mevlânâ raqıyallâhu ‘anh fermâyed.”

maḥbûb-ı Hakk ve maṭlûb-ı muṭlaḳa derûn-ı muḥibb-i tâlib u dil-i ‘âşık-ı râgıbdâ meyl u ta‘alluk ve incizâb ve ta‘aşşuk bedîdâr olarak ta‘ayyûn-i ‘âşıkı maḥv ve fânî

M²40^b kılar ve kendisinde bir cezbe bulur ve cezbeniñ nereden gelüp ve anı nereye çektiğinden daḥi bî-ḥaber ḳalır ve bunun ‘alâmet-i şihḥati şu vechiledir ki ‘âşıkıñ ‘indinde ma‘şûḳuñ ḳahr u luṭfu ve ḥuṭâb u ‘itâbı ve ‘adüvv u ‘îdi, taḳrîb ve teb‘îdi, i‘zâz u izlâli, hidâyet ve izlâli yeksân ola ve ḳahr u celâliñ merâret-i âşârı luṭf u cemâliñ ḥalâveti gibi elezz ola. *Meşnevî*: ‘Âşıkam ber luṭf u ber ḳahreş be-cidd / Bü’l-‘aceb men ‘âşık-ı îñ her dû zıd. İn-şâ‘allâhu te‘âlâ bu beytiñ tercümesinde bu bahş bir miḳdâr daha îzâḥ olunur. Ve merâtib-i muḥabbetiñ ednâsı muḥabbet âşârıdır ki anıñ müte‘allıḳı ḥüsn ile ma‘ber olan âşâr-ı cemâldir ve ḥüsn fi’l-ḥaḳîḳa şûret-i keşrette sırr-ı vaḥdetiñ zuḥûrudur ve ḥüsn, şuverî-cismânî ve ma‘nevî-rûḥânî olarak iki kısma münḳasimdir: Ḥüsn-i ma‘nevî-rûḥânî ‘ilm u ma‘rifet ve tevâzu‘ u meskenet ve luṭf u mülâyenet

M¹60^b gibi evşâf-ı ḥasene ve eṭvâr-ı müstaḥsenedir ki sebeb-i celb-i ḳulûb-ı muḥibbân-ı şâḍıḳân ve mürîdân-ı muvâfıḳân olur ki kendü ḥ^vâhiş ve ihtiyârlarını fedâ-yı irâdet-i muḳtedâları kılarlar (ḥüsn-i şuverî-i cismânî) tenâsüb-i a‘zâ ve eczâ ve elvân ve eşḳâlden ḥâşıl bir kuvvet-i ma‘neviyyedir ki câlib-i ḳulûb-ı nev‘-i insânî olur.

Şuver-i ‘unşurîde müşâhade-i cemâl edenler dört kısma münḳasimdir:

1. Nüfûs-ı tayyibeleri ğubâr-ı şehvetten muşaffâ ve ḳulûb-ı tâhireleri levş-i tabî‘atten müberrâ olarak mezâhir-i ḥaḳıyyede müşâhade-i vech-i Hakk ve merâyâ-yı kevnıyyede muṭâla‘a-i cemâl-i muṭlaḳ kılarlar ve ‘indlerinde bi’l-cümle zerrât, ekvân-ı ebniyye-i rûnümâ-yı cemâl-i cânân olur. Ve bi’l-ḥ... istâğniyet ‘an ḳadeḥî ve min şemâ’iliḥ lâ min şümûlî ... neşûnî(?).

2. Bir tâ‘ife-i pâk bâzân meydân-ı muḥabbet ve³⁶⁵ şeḥsüvârân-ı şahrâ-yı meveddettir ki ‘inâyet-i bî-‘illet-i Ḥudâ ile veyahut keşret-i riyâzât ve mücâhedât ile aḥkâm-ı keşretten ve kedûret-i tabî‘atten fi’l-cümle şâf olmuşlar ise de aḥkâm-ı tabî‘at bi’l-küllî zâ’il olmadığından bilâ-mazḥar idrâk-i me‘ânî anlara müyesser olmaz ve nev‘-i insânda zuḥûr-ı âşâr-ı cemâl sâ’ir mezâhirden etemm ve ekmel olduğundan ma‘şûḳ hem-cinsiniñ âteş cemâli meş‘ale-efrûz olarak yavaş yavaş ğâḥ u giyâḥ-ı ḥırmen-i hestî-i ‘âşıkı yaḳar ve aḥkâm-ı mâ-bihî’l-imtiyâz aradan ḳalkar. (‘Âḳıbet mârâ bedân ser

³⁶⁵ ve: M², de bu kelime yoktur.

rehberest) ve hükm-i mâ, bihi'l-ittihâd kuvvet bulur ve meyl u hubb-ı mazhar aradan izâle ve ebvâb-ı müşâhade reviyeye küşâde olur.

3. Bir gürûh-ı bî-çâregândır ki dâm-ı 'adem-i terakķiye pâ-y-bend olmuşlardır ki ba'zı ekâbir bu gürûhtan isti'âze kılop buyurmuşlardır: (Ne'ûzu billâhi mine't-tenekkûri ba'de't-ta'arrufi ve mine'l-hicâbi ba'de't-tecellî). Eğerçi bu zümreye şuhûd u keşf-i muķayyed müyesser olmuş ise de ta'alluk-ı hûsn-i şuveriden geçemeyüp bir şûrete olan ta'alluk hîn-i inķitâ'ında şûret-i diğer ile muķayyed olur. Bu hâl sebebi ihticâb u hırmân ve bâ'is-i fitne ve hızlân olur. (E'âzenallâhu ve sâ'ire's-şâdıķtine min şerri zâlik).

4. Esîr-i nefis-i emmâre olmuş bir gürûh-ı âlûdegândır

M¹⁶¹^a ki âteş şehvetleri 'alev-gîr-i iltihâb ve muhâlefet-i nefiste nâ-tuvân ve za'îf ve bî-tâb olarak evc-i felek-i insâniyetten esfel-i sâfilîn-i tabî'ata düşe çâh-ı behîmette pâ-beste kılarak vaşf-ı hâş-ı insânî olan 'aşķ u muhabbet kendilerinden muntefâ ve zî-kemâl âdemi olan ta'at-i rikķat onlarda muhtefâ olarak maḥbûb-ı ḥaķîķiyyi ferâmûş ve maḥbûbân-ı mecâzîyi hem-âgûş kılarak hevâ ve heves-i nefse 'aşķ nâmını vermişler.

M²⁴¹^a Rubâ'î:

'Aşķ erne kemâl-i nesl-i âdem bûdî / Âvâze-i 'aşķ der cihân kem bûdî

Ver şehvet nefis-i 'aşķ bûdî ḥar u kâv / Ser defter-i 'âşıkân-ı 'âlem bûdî

Bu muķaddime ma'lûm olduğta cenâb-ı Mevlânâ ḳaddesanallâhu bi-sırrihi'l-a'lâ 'âķibet mârâ bedân sû rehberest kelâm-ı sa'âdet-encâmıyla medḥ buyurduķları 'aşķ-ı mecâzî birinci ve ikinci kısmıdır ve ('aşķhâyî kez pey-i rengî büved) ilâ âḥirihi ebyâtıyla zemmi u medih buyurduķları üçüncü ve dördüncü kısmıdır gerek medḥa ve gerek zemme müte'allik olan ebyâtın beyninde münâfât ve mu'ârazât muntefî ve belki nâ-bûddur ve bir miķdâr daḥi aşḥâb-ı şurûḥuñ kelimât-ı pür-fütûḥuñ naķl münâsip göründü. ('Âşıkî ger) ilâ âḥirihi erbâb-ı kemâl dört kısma münķasimdir: (1) Meczûb-ı muṭlaķ, (2) sâlik-i muṭlaķ, (3) meczûb-ı sâlik, (4) sâlik-i meczûb birinci ve ikinci kısmı nâķışdırlar, bu şûrette üçüncü ile döördüncü kısmı³⁶⁶ kâmil ve mükemmeldirler. Şöyle ki (meczûb-ı sâlik) cezbesi sülûkune muķaddem olan gürûhtur ki maḥbûbîn ile daḥi müsemmâdırlar, bu zümreye cânib-i³⁶⁷ Ḥudâ'dan cezbe u muhabbet kendilerinin sülûk u muhabbetinden

³⁶⁶ kısmı: M² "kısmı".

³⁶⁷ cânib: M² "cenâb".

muḳaddem olur (yuḥibbuhum ve yuḥibbûnehu)³⁶⁸ (sâlik-i meczûb) ba‘de’s-sülûk ve mücâhede kendisinde muḥabbet ḥâsıl olur ve bu gürûha muḥibbîn ta‘bîr ederler, zîn ser ile sâlik-i meczûb ve zân ser ile meczûb-ı sâlik murâd olunmuştur. Ya‘ni muḥabbet eğer ‘abd cânibinden ḥazret-i Hudâ’ya olur ve eğer Hudâ cânibinden ‘abde olursa bu her iki şûrette de ‘aşk uşurlâb-ı esrâr-ı Hudâ’dır, ‘Âkıbet bizi Hudâ’ya vâsıl eder³⁶⁹ (Şeyḥ Muḥammed Efzal ḳuddise sırruh).

M^{161b} (‘Âşıkî ger zîn ser) ilâ âḥirihi in kelimesiniñ müşârun ileyhi cânib-i ta‘ayyünâtır ve ân kelimesiniñ ḥazret-i Ḥaḳḳ’tır ya‘ni ‘aşk gerek meżâhire ta‘alluḳtan nâşî olsun ki aña ‘orf-i şu‘râda ‘aşk-ı mecâzî tesmiye ederler ve gerek taḳayyüd-i meżâhirden muṭlaḳ olarak Ḥaḳḳ’a ta‘alluḳ eylesin ki aña ‘aşk-ı ḥaḳîḳî tesmiye ederler biz ki ‘ârif-i yezdân ve tâlib-i sübhânız, bizim işimizi cânib-i Ḥaḳḳ’a rehberdir zîrâ ‘ârif bilir ki meżâhirden zâhir Ḥaḳḳ’tır³⁷⁰ ve kendiniñ ta‘alluḳu mazhara olmayıp Ḥaḳḳ’adır velâkin³⁷¹ cehillerinden nâşî zannederler ki ma‘şûḳları müşâhade ettikleri şûret-i zîbâ ve rû-yı dil-ârâdır ve bu vechile anları esîr-i ḥüsn-i şûret-i cemâl ve maḥbûs-ı hevâ ve heves³⁷² neye ḳalâl ve ḡafil-i ‘an cemâl-i zü‘l-celâl ve‘l-cemâl eyler. Şi‘ir³⁷³:

Nazartu ileyhâ ve‘l-melih batnatî / Nazartu ileyhi lâ ve cismühâ el-elemi (?)

Ve bu cehilden nâşî füşât-i meydân-ı ‘aşk anlara neng u nâm u nâmusları âlûde-i neng olur niteki buyururlar: (Taḥḳîḳ-i maḳâm) (ma‘şûḳiyet) (maḥbûbiyet) (ma‘bûdiyet) sıfat-ı muḥtaşsa-i Ḥaḳḳ’tır ve şirket-i mâsivâ muḥâldir ve her neye ki ‘aşk u muḥabbet ve ‘ibâdet u tâ‘at ta‘alluḳ eylese ol mazhardan zâhir olan Hudâ’yadır ve ḥuşûş-ı mazhara değildir. Bu şûrette Hudâ-yı müte‘âl bir mazharda zâhir olup bir kimseniñ ma‘bûd u ma‘şûḳu olur ve mazhar-ı diğerde zâhir olarak diğerkimseniñ ma‘şûḳ ve ma‘bûdu olur, **M^{241b}** bu ma‘nâ ‘ârif zâhir **olduğundan** mazhardan zâhir olan Ḥaḳḳ subḥânehu’ya ta‘alluḳ eder.

³⁶⁸ el-Mâide 5/54.

³⁶⁹ eder: M² “veyâḥut ‘aşk ve gerek mecâzî olsun ve gerek ḥaḳîḳî olsun ‘âkıbet bizi Hudâ’ya” ilâve edilmiştir.

³⁷⁰ Ḥaḳḳ’tır: M² “Ḥaḳḳ’ıdır”.

³⁷¹ velâkin: M² “cuhâl” ilâve edilmiştir.

³⁷² ettikleri şûret-i zîbâ ve rû-yı dil-ârâdır ve bu vechile onları esîr-i ḥüsn-i şûret-i cemâl ve maḥbûs-ı hevâ ve heves: M² “ettikleri şüverdir ve zülf-i kerîhîlerine pây-bend olurlar ve bu cehl onu esîr” şeklindedir.

³⁷³ Şi‘ir: Bu kelime M²’de yoktur.

Cüz ez Hakk mî neyâyed dilrübâyî / Ki şirket nîst der kâr-i Hudâyî

Bu taqdîrce ‘aşk-ı mecâzî ‘ârif-i rehber-i Hudâ-yı lem-yezel olur ve vâsıta-i ‘aşk ile mezâhîrde müşâhade-i cemâl-i bî-bedel kalır ve bu daķıkadan ġâfil ve câhil olanlara vebâl-i ‘azîm ve zalâl-i kavîm olur ve bu daķıka ile ‘aşk-ı mecâzîyi zemme müte‘allik olan ebyât-ı âtîniñ mu‘ârazası def u ref

M^{162a} oldu. Baħru’l-‘ulûm ‘Abdü’l-‘Alî ve mürşidünâ kıble-i ‘âlem kıddise sırruhumâ (‘Âşıkî ger zîn ser u ger zân serest) i‘tirâz-ı muķadderi def u ref dir şöyle ki ‘aşk-ı mecâzî ne vechile uşurlâb-ı esrâr-ı İlâhî olabilir? (Hulâşa-i cevâb:) ‘aşk gerek mecâzî ve gerek haķıķî olsun nihâyetü’l-emr bizleri Hudâ’ya rehberdir. Maħdûm-ı Sâmi ‘Abdurrahman Câmî kıddise sırruh buyururlar:

Metâb ez ‘aşk rû gerçi mecâzîst / Ki ân behr-i haķıķat kâr sâzîst

Bi-levh-i evvel elif bâ tâ neh‘ânî / Be-Ķur‘ân ders h‘ândan key tevânî

Şünîdem şüd mürîdî pîş-i pîrî / Ki bâsed der sülûkeş dest-gîrî

Bigüft er pâ neşüd der ‘aşkat ez cây / Berev ‘âşık şev ân ki pîş-i men ây

Ki bî-câm-ı mey-i şûret keşîden / Ne yârî cür‘a-i ma‘nî çeşîden³⁷⁴ (Ahmed Hasan Şâhib kıddise sırruh).

(‘Âşıkî ger zîn) ilâ âħirihi bu beyt-i lâţîf daħl-i muķadderi dâfi‘ ve râfi‘dir şu vechile ki eğer sen derseñ ki (‘aşk uşurlâb-ı esrâr-ı Hudâst) beyt-i şerîfinde ‘aşk-ı muţlak zikrolundu bu şûrette ‘aşk-ı mecâzî daħi uşurlâb-ı esrâr-ı İlâhî olması lâzım gelir ve ‘aşk-ı mecâzî ne vechile kâşif-i estâr-ı esrâr-ı İlâhî olur. Zîrâ ki ‘aşk-ı mecâzîde ‘âşıkıñ tevcîhi Hakk’ıñ ġayrıya vâķı’dır ve belki bi’l-küllî tevcîhi ma‘şûķ-ı mecâzîsinedir³⁷⁵ ve ‘âşıkıñ ma‘şûķ-ı mecâzîsi sivâ ve ġayrdır ġalbuki ‘âşık anda maħv ve fânîdir, bu i‘tirâz-ı muķadderiñ cevâbında deriz ki ‘aşk eğer mecâzî ve eğer haķıķî olsun ‘âķıbet bizleri haķıķate vâşıl eder. Ya‘ni her ne ķadar ‘aşk maħlûķa daħi olursa bizleri haķıķate vâşıl eder, zîrâ haķıķatte o ‘aşk u muħabbet haķıķatedir eğerçi ‘uşşâķıñ ba‘zıları ġaflet sebebiyle ma‘şûķu kim olduġunu bilmezse de velâkin nazar-ı ‘ârif-i haķıķat-beyninde ma‘şûķ-ı haķıķî zâhir ve bâhirdir. Bu şûrette bizlere ‘aşk-ı mecâzî kâşif-i estâr-ı esrâr-ı İlâhî’dir veyahut deriz ki perde-i ġaflet çeşm-i ‘âşıkıñ izâle

³⁷⁴ çeşîden: M² “keşîden”.

³⁷⁵ ve belki bi’l-küllî tevcîhi ma‘şûķ-ı mecâzîsinedir: M² “ve belki ma‘şûķ-ı mecâzîsine bi’l-küllî müteveccihdir” şeklindedir. M¹’de de bu şekilde yazılmışken sonradan üzeri karalanarak yan tarafa M²’deki gibi yazılmış.

olundukta ‘âşık görür ve bilir ki anıñ ma‘şûku Hudâ ve nuķûş-ı mâ-sivâ perde-i vech-i kibriyâ imiş (el-mecâzu kaçtaratu’l-ħaķıķati) ma‘nâsı budur ya‘ni mecâz ħaķıķatiñ köprüsüdür köprü-i mecâz³⁷⁶ geçildikte kûy-ı ħaķıķate

M^{162b} vuşlat naşib ve müyesser olur (Mirzâ Muhammed Rızâ) bu beyt-i pür-nüketiñ şerhinde yazmış ki ‘âķıbet bizi ħaķıķate vâsıl eder şu ma‘nâya ki nazm:

Gâzî bedest-i pûr-i ħod şemşîr-i çûbîn mîdehed / Tâ enderân üstâ şeved şemşîr gîred der gazâ

‘Aşķı ki ber insân büved şemşîr-i çûbîn ân büved / Ân ‘aşķ bâ Raĥmân büved çün âķir âyed ibtilâ

‘Aşķ-ı Züleyhâ sâlhâ ber Yûsuf âmed ibtidâ / Şûd ‘aşķ-i û ‘aşķ-ı Hudâ mîkerd ber Yûsuf kaçâ

M^{242a} Görmez misin ki esb-i serkeşi evvelâ râm, ba‘de zâlik zîn-i sultânî ile müzeyyen kırlarlar. İntehâ. Mevlânâ’nıñ ġaraż-ı maķşûdunu fehm etmemiştir, fete’emmül (Velî Muhammed ħuddise sırruh) cenâb-ı Mirzâ Rızâ’nıñ ityân eylediġi üç beyit cenâb-ı pîr-i dest-gîriñ *Dîvân-ı Kebîr*’iniñ evvelinde vâķı‘ uzunca bir manzûmeden menķûldür ve Velî Muhammed’in Mirzâ’ya i‘tirâzı şu vechiledir ki bu beyitten murâd pîr-i münîr-i ‘ârif-i billâha olanlar her şeyde ve her şeyden Ĥaķķ’ı müşâhade ettiklerinden nuķûş-ı mâsivâ ħicâb-ı cemâl-i Hudâ olmaz. Cenâb-ı Mevlânâ Câmî’nıñ Mirzâ Rızâ’nıñ kelâmları el-mecâzu kaçtaratü’l-ħaķıķati’niñ me‘âlidir ve Velî Muhammed kendisi daġı bu ma‘nâya kaç’il oldu, buña binâ’en fete’emmül ile i‘tirâzınıñ cevâbına kendisi işâret etti.

Herçi ġüyem ‘aşķ râ şerĥ u beyân

Çün bi-‘aşķ âyem ħacl bâşem ezân

Herçi herçiziñ muĥaffefidir ve ġüyemiñ mef‘ûlüdür, ‘aşķ râ’da râ edât-ı taĥşîş, ‘aşķ ifrât-ı muĥabbet ma‘nâsına veyahut ma‘şûķ ma‘nâsınadır, şerĥ u beyân der maĥzûtur der şerĥ u beyân taķdîrindedir, (ezân) müşârun ileyhi herçi’dir. Herçi ġüyem ‘aşķ râ şerĥ u beyân ‘aşķıñ şerĥ u beyânında veyahut ma‘şûķuñ şerĥ u beyânında her ne

³⁷⁶ köprü-i mecâz: Bu ifâdenin altı çizilmiş ve soru işâreti koyulmuş, alta da “kaçtara-i mecâz” yazılmış. M²’de böyle bir vurgu yok.

şey’ söylersem ve her ne vechile vaşf edersem, çün bi-‘aşk âyem hacı bâşem ezân,
çünkü ‘aşka gelirim şerh u beyânımdan hacı ve şermende olurum ya’ni ‘aşk ile muttasıf
olmazdan evvel ta’rîf ve tefhîm-i ‘aşkıta her ne söylersem hîn-i ittişâfımda anı nâkış ve
nâ-tamam bulurum ve ta’rîfîmden

M^{163a} hacı u peşîmân olurum zîrâ ‘aşk vicdâniyâtıdır, ta’rîfî nâ-mümkündür niteki
cenâb-ı pîr-i dest-gîr kıddesallâhu bi-sırrihi’l-münîr buyururlar: Pürsîdî ki ‘âşıkî çîst?
Güfem ki çü men şevî bedânî. Veyahut evşâf-ı ma’sûkıta kıble’l-vuşûl söylemiş
olduğum bi’l-cümle kelimâtıtan, ba’de’l-vişâl³⁷⁷ hacı u peşîmân olurum.

Ey mürğ sihr-i ‘aşk zi pervâne beyâmûz / Kân sûhte râ cân şüd vü âvâz neyâmed
Kâyin müdde’iyân der talebeş bi-haberânend / Kânra ki haber şüd haberî bâz neyâmed

Gerçi tefsîr-i zebân rûşengerest

Lîk ‘aşk-ı bî-zebân Rûşen-terest

Tefsîr pûşîde ve gizli olan şey’i peydâ ve âşikâre eylemek ve kelimeniñ
ma’nâsını beyân etmek ma’nâsınadır, tefsîr-i zebân izâfet-i lâmiyedir, rûşengerestte ger
edât-ı ism-i fâ’ildir rûşen zâhir ve âşikâre ve peydâ ma’nâsınadır, lîk lîkin kelimesiniñ
muḥaffefidir lîkinde daḥi lâkin kelimesiniñ elifi imâle olunmuştur istidrâk ve istiḥnâ
edâtıdır, ‘aşk-ı bî-zebân terkîb-i tavşîfidir, tefsîr mübtedâ rûşenger haberi ve kezâlık
‘aşk mübtedâ Rûşen-ter haberidir. Gerçi tefsîr-i zebân rûşengerest ‘aşk u muḥabbeti
eğerçi lisânîñ tefsîr ve beyânı³⁷⁸ rûşen ve hüveydâ kılıcıdır. Lîk ‘aşk-ı bî-zebân rûşen-
terest velâkin bî-zebân u beyân olan ‘aşk Rûşen-ter ve hüveydâ-terdir veyahut hîn-i
keşf-i ğıṭâda ma’sûk-ı bî-zebân zâhir-ter ve peydâ-terdir. (Lîk ‘aşk) ilâ âḥirihi ma’sûk ki
zât-ı

M^{242b} Haḳḳ’tır vaḳt-i keşf-i ğıṭâda bî-beyân lisânı rûşen-ter ve ‘**ıyân-terdir** (mürşidünâ
kıble-i âlem kıddise sırruh) (gerçi tefsîr) ilâ âḥirihi ya’ni eğerçi bir kimse ben ‘âşıkım
diyerek diğeri bir kimseye ‘aşkı vaşf u beyân etse ‘inde’l-müstemi’ evşâf-ı ‘aşk zâhir
olur velâkin ‘aşk-ı bî-zebân ki evşâf-ı ‘aşk ile muttasıf olmaḳtır. ‘Aşkı daha ziyâde

³⁷⁷ vişâl: M² “vaşl”.

³⁷⁸ beyânı: M² “zâhir ve âşikâre kılıcıdır veyahut ma’sûk-ı ḥaḳîḳîyi lisânîñ tefsîr ve beyânı” ilâve edilmiştir.

rûşen ve peydâ eder zîrâ ‘aşk kalem müstevlî keyfiyyât-ı vicdâniyyedendir ve vicdâniyât kable’l-ittisâf kemâ yenbegî zâhir olmaz.

Çün kalem-ender nüvişten mîşitâft

Çün bi-‘aşk âmed kalem ber hûd şikâft

Ender nüvişte eender bâ-yı şıla maķâmındadır, nüvişten yazmak ma’nâsına maşdardır muzâri’i hilâf-ı

M^{163b} kıyâs sin ile nüvîsed gelir, mîşitâftta mî tekml-i vezn içündür şitâft ‘acele etti muzâri’i şitâbed gelir, ber hûd kendi üzerine, şikâft kâf-ı Fârisî ile şikâften maşdarından mâzî gâ’ib muzâri’i hilâf-ı kıyâs şikâfed gelir. Çün kalem-ender nüvişten mîşitâft çünki kalem yazmakta ‘acele eyledi ya’ni şâtır ve çâbük oldu, çün bi-‘aşk âmed kalem ber hûd şikâft ‘aşkıñ vaşf ve ta’rîfine gelince çatladı, ‘aşkı ta’rîf ve tavşife kâdir olmadı. ‘Ârif Câmî kuddise sırruh:

Şıfat bâde-i ‘aşkeş zi menest mepürs / Zevk-i in mey neşinâsî be-Hudâ tâ paşşî

Yahut ma’nâ şu vechiledir ki kalem çünki evşâf-ı ma’sûku tavşif ve tahrire geldi ya’ni ma’sûku müşâhade eyledi, mahv ve nâbûd oldu, ahvâl-i müşâhadeyi beyâna kâdir olmadı.

‘Aķıl der şerheş çü har der gil bi-hüft

Şerh-i ‘aşk u ‘âşıkî hem ‘aşk güft

Der şerheş zamîr-i gâ’ib ‘aşka râci’dir, çü edât-ı teşbîh har der gil bi-hüft ‘âciz oldu ma’nâsına kinâyedir, hüft hüften maşdarından fi’il-i mâzîdir muzâri’i hilâf-ı kıyâs husbed gelir, şerh-i ‘aşk maşdar mef’ûlüne muzâftır, ‘âşıkîde yâ maşdariyyedir. ‘Aķıl der şerheş çü har der gil bi-hüft, ‘aķıl ‘aşkıñ şerhinde eşek gibi çamurda yattı ya’ni mütehammil-i bârgirân-i şerh-i ‘aşk olamadı.

Çü ‘aşk âmed helâ ey ‘aķıl ber hîz / Ne mord âteşî ey penbe bigorîz

‘Aķıl, ma’sûk-ı haķîķîniñ şerhinde ‘âciz kaldı, şerh-i ‘aşk u ‘âşıkî hem ‘aşk güft ‘aşkıñ ve ‘âşıklıķıñ şerhini hem ‘aşk kendi söyledi veyahut ‘aşk-ı evvel ma’sûk ma’nâsına ve ‘aşk-ı şâni kendi ma’nâsına ola, ma’sûkuñ ve ‘âşıklıķıñ şerhini hem ‘aşk beyân etti veyahut ‘aşk-ı evvel ve şâni ma’sûk ma’nâsına ola, ma’sûkuñ ve ‘âşıklıķıñ şerhini

ma‘şûk kendi söyledi, bu maḥalliñ bir miqdâr izâh ve taḥkîki; ‘akıl, şerḥ-i zât-ı Hakk’tan ‘âcizdir ve zât-ı vâhid-i Hakk’ın keşrette zuhûrunu inkâr eder ve vücûd-ı zât-ı Hakk’ı ‘ayn-ı mümkünât görmeyüp belki ... -i vücûd-ı mümkünât ‘addeder ve ‘aklıñ bu gûne hükmü hilâf-ı vâki‘dir. Velâkin ‘aşk kendünün ve ma‘şûkuñ şârihidir, bu şerḥte ‘aklıñ müdâhalesi

M^{164a} yoktur.

Âfitâb âmed delîl-i âfitâb

Ger delîlet bâyed ez vey rû metâb

Delîl-i âfitâb ism-i fâ‘iliñ mef‘ûlüne izâfeti kabîlindendir, bâyed bâyisten maşdarından muzâri‘dir gerekse metâb tâften maşdarından nehy-i hâzırdır çevirme **M^{243a}** demektir, âfitâb âmed delîl-i âfitâb âfitâbın delîli yine âfitâb oldu, **ger** delîlet bâyed ez vey rû metâb eğer saña âfitâba delîl gerekse âfitâbdan yüz çevirme ve şemsiñ kendisinden gayrıya ilticâ etme ya‘ni ‘aşka delîl yine zât-ı ‘aşk³⁷⁹ oldu. Eğer ‘aşka delîl ve revnümâ saña gerekse ‘aşktan rûgerdân olma veyaḥut ma‘şûk-ı ḥaḳîkî kendi zâtına delîl ve hâdî yine kendi zâtı oldu eğer saña delîl lâzım ise ma‘şûk-ı ḥaḳîkîden i‘râz eyleme. Âfitâb-ı evvelden murâd âfitâb-ı felek ve âfitâb-ı şâniden‘aşk olursa ‘aşka delîl âfitâb-ı felek oldu ki kendisi zâhir ve eşyâyı mazhardır ve kezâlik ‘aşk kendi zâhir ve gayrı mazhardır veyaḥut iki âfitâbdan bile murâd âfitâb-ı felek ola³⁸⁰ âfitâb-ı feleğe delîl yine kendidir zîrâ kendi zâtıyla zâhir ve bi‘l-cümle eşyâyı mazhardır ve kezâlik ‘aşk kendi ḥadd-i zâtında zâhir ve bi‘l-cümle eşyâyı mazhardır ve bu beyit daha bir çok ihtimâli ḥâvîdir.

Ez ve’y er sâye nişânî mîdehed

Şems her dem nûr-ı cânî mîdehed

Ez mîdehede³⁸¹ mûte‘allıktır, ve’y zamîr-i gâ‘ib âfitâba râci‘dir, er in-i vaşlıyye ma‘nâsına veyaḥut edât-ı şart, nişânîde yâ vaḥdet veyaḥut tenkîr, mîdehed mî

³⁷⁹ zât-ı ‘aşk: M² “‘aşk”.

³⁸⁰ ola: M² “ola ve”.

³⁸¹ mîdehede: M² “ez vey de ez mîdehede”.

tekmîl-i vezn için³⁸² dehed dâden maşdarından muzâri‘, her dem her an, nûr-ı cân izâfet-i lâmiye, ez vey er sâye nişânî mîdehed âfitâbdan sâye her ne kadar nişân verirse de veyahut eğer âfitâbdan sâye nişân verir ise de verdiği nişân tam değil nâkışdır. Şems her dem nûr-ı cânî mîdehed şems her an cân nûrunu verir ya‘ni şemsiñ delâleti kâmilidir, bu beyt-i lâtf beyt-i evvelîñ mısra‘-ı şânîsine mürtebiğtir ki (ger delîlet bâyed) ilâ âhirihi ya‘ni âfitâbıñ vücûduna delil zât-ı âfitâbdır diğér delîle ihtiyâç yoktur. Sen yüzünü âfitâbdan cânib-i diğér delîle çevirme ve her ne kadar (el-eşyâ‘u tenkeşif bi ezdâdihâ) muktezâsınca sâye âfitâba delîldir velâkin delîl-i kâşırdır, âfitâb kendi zâtına delîl-i kâmilidir, kâmilî terk nâkışî ihtiyâr kâr-ı ‘aqlı değildir ve bu takrîr mişâldedir mümeşşilde değildir.

M^{164b} Ve mümeşşilde şu vechile takrîr olunur ki eğerçi sâye ki maḥlûkâttır zât-ı Hakk’a delîldir kemâ kıle:

Ebû Nüvas (Fefî külli şey’in lehu âyetun / Tedüllü ‘alâ ennehu vâhidün)³⁸³

Velâkin delîl-i kâşırdır ve zât-ı Hakk kendi nefesine delîl-i kâmilidir, böyle bilince zât-ı Hakk’tan cânib-i diğér delîle yüz çevirme. (Er) edât-ı şart olduğuna binâ‘en mısra‘-ı evvel su‘âl ve mısra‘-ı şânî cevâb olur şu vechile ki şems kendi kendi³⁸⁴ zâtına delîl-i kâmilidir, şemsiñ zâtına delîl sâyedir. (Cevâb) sâye şemsten eğer nişân verirse de kâşırdır, sâyeye nûr-ı cânı şems verir ve eğer su‘âl-i mümeşşil lehte takrîr olunacak olursa ma‘nâ şu vechile olur ki; maḥlûkât ki zıll-i vücûd-ı Hudâ ve sâye-i kibriyâdır, sâye vücûd-ı şems-i feleke delîl olduğu gibi maḥlûkât daḥi vücûd-ı Bârî‘ye delîldir. (Cevâb) maḥlûkât eğer zât-ı Hakk’a delîl ise de delîl-i nâkıştır, şems zât-ı câdadır³⁸⁵ ve cânâ nûr i‘tâ eder ve o nûrdan cân her dem şems-i zâtı müşâhade eder.

³⁸² için: M² “içündür”.

³⁸³ Sağ hâşiye: “Zuhûr-ı cümle-i eşyâ be-zıddest / Velî Hakk râ nemânend u ne niddest
Çü nebüved zât-ı Hakk râ zıdd ü hemtâ / Nedânem tâ çigüne dânem ô râ
Nedâred vâcib ez mümkün nümüne / Çigüne dânedes âḥir çigüne
Zehî nâdân ki ô hurşîd-i tâbân / Bi-nûr-ı şem‘ cûyed der beyâbân ”.

³⁸⁴ kendi: Bu kelime her iki nüshada da tekrar edilmiştir.

³⁸⁵ câdadır: M² “cânibindedir”.

Sâye h^vâb âred türâ hemçün semer
Çün der âyed şems inşakka'l-kamer³⁸⁶

Sâye, zıll ve gölge âredîñ fâ'ilidir ve türâ mef'ûlûdür, semer siniñ ve mimiñ fetñiyle gece efsâne ve hikâyesi ma'nâsınadır, çün tevkîtiye der âyedîñ fâ'ili (şems inşakka'l-kamerdir³⁸⁷. Sâye h^vâb âred türâ hemçün semer, sâye-i kâ'inât hikâye ve efsâne gibi saña h^vâb-ı ğaflet îrâş eder, çün der âyed şems inşakka'l-kamer kendisinden **M²43^b** kamer, ta'ayyün-i münşakḳ olan şems-i **zât** zuhûra gelince ya'ni sâye-i vücûd-ı kâ'inâtı delîl-i ma'rifet-i zât-ı eḥadiyyet kıılma, zîrâ sâye h^vâb-ı ğaflet îrâş eder ve bu 'âlem-i şehâdette her ne var ise (elem tera ilâ Rabbike keyfe medde'z-zılle)³⁸⁸ muḳtezâsınca sâye ve hayâlden ğayrı değildir, eğer sâyeye giriftâr olur iseñ h^vâb-ı ğafletten bîdâr olamazsın ve nûr-ı zât seniñ üzerine pertev-nişâr olmaz. Ve inşakka'l-kamer kelimesinde bir remiz vardır şöyle ki zuhûr-ı şems bâ'ış-i inşikâḳ-ı kamerdir, kân cenâb-ı Mevlânâ raḳıyallâhu 'anh şuna işâret buyururlar ki cenâb-ı şemsü'l-ḥaḳḳ-ı Tebrîzî serâpâ mu'cize-i Muḥammedî idi şallâllâhu 'aleyhi ve sellem kamer-i münevver anıñ tâbişine tâb-âver olamayınca bilâ-şekk ta'ayyün-i³⁸⁹ vücûd-ı mürîd-i beşer maḥv ve müstehlek ve heder olur. Muḥammed Rızâ ve mürşidünâ kıble-i 'âlem ḳuddise sırhumâ ya'ni cenâb-ı Şemseddîn-i Tebrîzî ḳuddise sırruh vâriş-i etemm-i Rasûl-i şekaleyn idi, anıñ daḫi zuhûrunda vücûd-ı zıllî-i mürîdân maḥv ve müstehlek oldu (Sâye h^vâb) ilâ âhirihi.

Zuhûr-ı cümle-i eşyâ be-zıddest / Velî Ḥaḳḳ râ ne mânend u ne ziddest

Çü nebüved zât-ı Ḥaḳḳ râ zıdd ü hemtâ / Nedânem tâ çigûne dâned ô râ

Nedâred vâcib ez mümkün nümûne / Çigûne dânediş âḫir çigûne

Zehî nâdân ki ô ḥurşîd-i tâbân / Bi-nûr-ı şem' cûyed der beyâbân

M¹65^a Gece söylenen hikâye ve efsâne h^vâb-âver olduğı gibi bu vücûd-ı zâhirî daḫi bâ'ış-i h^vâb-ı ğaflet olur ve ḥaḳâyıḳ-ı eşyâ saña revnümâ olmaz, şems-i 'aşḳ tâli' ve seniñ ḳalbine müsteavlî olduḳta kamer-i hestî-i mevhûmuñ münşakḳ olur. Vücûd-ı mevhûma kamer ıtlâḳ buyurdular zîrâ kamer ḥadd-i zâtında münevver olmayup nûr-ı şems ile

³⁸⁶ el-Kamer 54/1.

³⁸⁷ Birkaç kelime evvel açılan parantez kapanmamıştır.

³⁸⁸ el-Furkan 25/45.

³⁸⁹ ta'ayyün: M² "yakîn".

nûrânî olur kezâlik seniñ hestî-i mevhûmuñ hestî-i hâkkıtır ki sende zâhir olmuştur. (Hulâsâ:) ‘Aşk müstevlî oldukta ‘âşıkı ma‘şûkta mañv ve müstehlek kılar ba‘dehu meşhûd ve müşâhid kalmaz, ancak hâkk kalır ve tâ-yı muhâtab aradan kalkar ene’l-hâkk, hüve’l-hâkk ve ente’l-hâkk olur ve eğer ebyât-ı sâbıkada ‘aşk ma‘şûk ma’nâsına ise sâyeden murâd bu ta‘ayyünât olur. (Hulâsâ:) Bu ta‘ayyünât saña bâ’is-i h’âb-ı ğâflet olur, halbuki sen zann edersin ki mâsivânın vücûd ve beķası vardır heyhât heyhât çünkü şems-i hâkîkat ki zât-ı Hâkk’tır, zâhir oldukta seniñ kamer-i vücûd-ı mütevehhimin mañv ve fânî olur. Şerrâh bu beyt-i şerîfî (ikterabeti’s-sâ‘atü venşakka’l-kameru)³⁹⁰ âyet-i celîlesine işâret ‘addetmişlerdir, eğer denilirse ki âyet-i kerîme-i İlâhî’de kamerden murâd kamer-i âsumânîdir ki ve inşikâķ-ı mu‘cize-i Rasûl-i kibriyâ ‘aleyhi’s-şalâtü ve’s-selâm-ı mâ lâ yuhşâdır, ne vechile işâret olabilir? (c.) (İnnehu li’l-kur’âni zahran) Kur’ân-ı ‘azîmü’s-şânın zahri vardır ve zahri mefhûm-ı ‘avâm u havâşşdır ve îmân ‘avâma ve havâşşa farzdır (ve batnen) ve daħi Kur’ân-ı ‘azîmü’s-şânın batnı vardır ve batnı ile kâ’im ancak havâşşdır ve Şeyh-i Ekber misk-i ezfer quddise sırruhu’l-ezher zahır ve batn her ikisi bile maķşûdun bil-ifâdedir. Batnı i’tibâriyle sâ‘atten murâd kıyâmettir ki ‘ârifin, her anda müşâhade etmektedirler ve kamerden murâd vücûd-ı mevhûm-ı kâ’inâtıdır. (Ma’nâ kıyâmet yaklaştı ki sâye-i sa‘adet-mâye-i cenâb-ı seyyid-i enbiyânın müşâhabeti berekâtıyla aşhâb-ı güzîn rızvânullâhi ‘aleyhim ecma’in müşâhade buyurdular ki kendi vücûd-ı mevhûmlarına her an fenâ ‘âriz olmaktadır ve bu fenâda memerr-i hestî-i mevhûmları münşakķ oldukta ve fânî fi’l-lâh mertebesini³⁹¹ buldukta maķâm-ı beķâ billâhta karar kıldılar.

M^{165b} Semere-i sa‘adet-i ebedî olan bu devlet-i Aħmedî ilâ kıyâme’s-sâ‘ati mûmtedd olduğundan sâye-i vâriş-i kâmil-i Muhammedî’de tâlibîn-i şâdıkîn ve mücâhidîn-i müştâķîne müyesser olmaktadır ve bu beyt-i şerîfin âyet-i celîle işâret olması şahîh ve çesbândır. (s.) Cenâb-ı pîr-i dest-gîr yakında bu âyet-i kerîmeyi tefsîr buyuracaklardır ve **M^{244a}** te’vîl edenleri (Kerde-i te’vîl-i harf-i yek râ)/(H’îş râ te’vîl kün ne zıkr râ)³⁹² ilâ âhîrihi ebyâtıyla cerh u kadħ buyuracaklardır denilirse (c.) surħ-ı mezķûrde cenâb-ı pîrin cerh u kadħi ehl-i zalâletten bir fırķasıdır ki anlar inşikâķ-ı kameri inkâr ederek

³⁹⁰ el-Kamer 54/1.

³⁹¹ mertebesini: M² “mertebesiyle”.

³⁹² Kerde-i te’vîl-i harf-i yek râ/ H’îş râ te’vîl kün ne zıkr râ: Bu şiir M²’de yoktur.

seyenşakku ile te'vîl ettiler halbuki bizler evvelâ mu'cize-i Nebî-i muhterem şallâllâhu 'aleyhi vesellem olarak inşikâk-ı kameri ikrâr ve işbât ettik.

(İkterabeti's-sâ'atü venşakka'l-kameru)³⁹³ cenâb-ı Hudâ 'ilm-i ezeliinde bildi ki ervâh-ı enbiyâ' ve mürselîn ve melâ'ike-i muqarrabîn ve evliyâ' ve 'ârifîn ve Âdem 'aleyhi's-selâm'ın bi'l-cümle evlâd-ı şâlihîni keşf-i rü'yet-i Hakk'a ve kurb-ı vişâle ve duhûl-i civâra intizârdadırlar anlara maflûbları kudûm-ı Muhammed şallâllâhu 'aleyhi vesellem efendimize maqrûn olduğunu ihbâr etti ve habîb-i ekrem ve Nebî-i muhterem şallâllâhu 'aleyhi vesellem nübüvvet ve risâletle zühûr ve hürûc ettikte müşrikler şekk ve şüpheye düştüler. Allâhu te'âlâ anlara şıdk va'dini a'zam âyâtı olan inşikâk-ı kamer ile gösterdi ki hattâ bilirler ki bu mu'cize ile kurb-ı ityân-ı sâ'ayı ihbârı irâde buyurdu ki Kıyâmet-i mezkûrede âyât ve şıfât ve zâttan küşûf-ı 'acâ'ib ve zühûr-ı garâ'ib vardır ('Arâyisü'l-beyân).

Hod garîbî der cihân çün şems nîst

Şems-i cân bâkîst k'ôrâ ems nîst

Garîbî yâ vahdet garîb bir nice ma'nâya gelirse de bunda misâfir veyahut 'acîb ma'nâsınadır, cihân cimiñ fethi ve kesriyle 'âlem-i kevn u fesâd ki mâsivâ'ullâhtan 'ibârettir, çün edât-ı teşbîh, şemsden murâd cihân qarînesiyle âfîtâb-ı âsumânîdir ki güneş ta'bîr olunur, der cihânda der nîste müte'allıktır, şems-i cân terkîb-i izâfî cânıñ şemsi yâhut terkîb-i tavşîfî ve cân muzâftır bâkîye ve zarûret-i veznden nâşî nûnuñ kesresi sukûf etti.

M^{166a} Bi'l-cümle 'âlemiñ cânı olan şems demek olur, k'ôrâ aslı ki ôrâdır ki râbıt-ı şıfat ô zamîr-i münfaşıl şemse râci'dir, râ edât-ı tahşîş, ems zamân-ı güzeste ki 'Arabî'de mâzî ta'bîr ederler ve dünki gün ma'nâsınadır. Hakîm Senâ'î quddise sırruh:

'İllet rûz u şeb hûrest yakîn / Çün güzestî ne ânet mâned u ne in Hakk'ın 'indinde mâzî ve müstakbel yoktur, Celâleddin Devvânî quddise sırruh, rubâ'î;

Der 'ilm-i Hakk u kelâmeş ey ehl-i kemâl / Çün nîk beniger neyâbî işkâl

Încâst heme mâzî u müstakbel u hâl / Ancâ heme hestîst 'adem râ çi mecâl

³⁹³ el-Kamer 54/1.

Hod ğarîbî der cihân çün şems nîst, bî-şekk ve lâ-rayb cihânda şems gibi bir misâfîr yoktur ki her gün sür‘at seyriyle hareket etmektedir velâkin her gece âfil ve nûru ‘âlemden zâ’ildir. Hâfız:

‘Aks-i hayy ber ‘ârîzeş bîn kâftâb-ı germ-rû / Der hevâ-yı îh ‘arek tâ hest her rûzeş tebest

Veyaħut ‘âleme nûr-efşân ve ziyâ-pâş olmaħta şems gibi bir ğarîb ve ‘acîb nesne yoktur velâkin her gece ‘âlemden ziyâsı âfil ve zâ’ildir³⁹⁴. Şems-i cân bâķîst k’ôrâ ems nîst. Şems-i zât ki meşhûd-ı cânđır veyaħut cân heme ‘âlemdir ya‘ni ‘âlemiñ beķāsı anıñ vüçduyladı, şems-i zât içün ufûl ve zuhûl yoktur ve bi‘l-cümle ‘âlem her an zâhib-i kenz-i ‘adem olmaħtadı, tebeddül ve teĝayyürden münezzeh ve müberrâ ancaķ Ĥudâ-yı te‘âlâdır ve şems-i zâtı cânâ nisbette (fenefaħtü fihi min rûķî)³⁹⁵ nazm-ı celîliniñ

M^{244b} müşârun ileyhi olan **münâsebate** işâret vardır. (Şems-i cân bâķîst k’ôrâ ems nîst) daħi nüşadı³⁹⁶.

Şems der ĥâric eĝerçi hest ferd

Mî tuvân hem mişl-i ô taşvîr kerd

Taķđîri; şems ki der ĥâric mevcûdest eĝerçi ferdest velîkin kesî mî tuvânîd ki mişleş taşvîr kerdendir ve edât-ı rabt olan ki maħzûftur ve ĥazfî keşîru‘l-vuķû‘dur, hest edât-ı ĥaberdî est ma‘nâsına, mî tuvân mî tuvânîdiñ muraħĥamıdır, kerd maşdar-ı muraħĥamıdır, şems der ĥâric eĝerçi hest ferd, şems ki ĥâricde mevcûddur eĝerçi ferddir, mî tuvân hem mişl-i ô taşvîr kerd bir kimse anıñ mişlini ĥâricde vayaħut zihinde taşvîr eylemeĝe ķâdir olur bu beyt-i şerîf ve mâ-ba‘dinde iki beyt-i lâtf ba‘zı dehânıñ vehmine gelen evhâmı def‘ u ref‘dir.

M^{166b} Şu vechile ki şems ĥâriķte eĝerçi ferddir velâkin nazîri ve mişli mümkündür, cevâb biz zât-ı bî-nazîr ve bî-hemtâyı tefhîmen li‘l-ķâşîrîn şems ile ta‘bîr buyurduĝu ĥâricde vâĥidü‘l-vücûddur lâkin bizler bu ta‘bîr ile mişliyyet ķaşd etmedik zîrâ şems-i zât-ı ĥaķîķî ĥâricde ve zihinde mişl u nazîrden münezzeh ve müberrâ bir zât-ı bî-hemtâdır.

³⁹⁴ Bu sayfada dipnotun bulunduĝu cümlemin yan tarafındaki ķarpı ve soru işâretleri M² nüshasında bulunmamaktadır.

³⁹⁵ el-Hicr 15/29.

³⁹⁶ nüşadı: M² “nüşadı taķđîri”. Taķđîri kelimesi M¹‘de beyitten sonra gelmektedir.

Şems-i cân kû hâric âmed ez eşîr
Nebvedeş der zîhn u der hâric nazîr

Şems-i cân terkîb-i tavşîfî bunda zât-ı Hudâ'dan kinâye olur, kûde ki râbıt-ı şıfat, û zamîr-i münfaşıl cânâ râcî', eşîr hemzeniñ fethi ve şâ-yı müşelleşîñ kesriyle 'âlî ve bülend ma'nâsına ve bu münâsebetle feleğ e ıtlâk ederler bu beyt-i şerîfte olduğı gibi. Ve kürre-i nâriye 'anâşır-ı erba'anıñ bülend ve 'âlîsi olduğı-çün kürre-i nâriyeye de ıtlâk ederler, hâric âmed ez eşîr felekten münezzeh ve müberrâ oldu. Şems-i cân kû hâric âmed ez eşîr, şems-i cân ve zât-ı sübhân ki eflâkden 'âlî-ter ve münezzeh-terdir, nebvedeş der zîhn u der hâric nazîr, zihinde ve hâricde anıñ nazîri olmaz.

Der taşavvur zât-ı ôrâ günc kû
Tâ der âyed der taşavvur mişl-i ô

Der taşavvur der³⁹⁷ taşavvur evvelde edât-ı zarf ve şânîde bâ-ı şıla ma'nâsına, günc kâf-ı Fârisî'niñ zammıyla güncîdenden ism-i maşdar, kû kâf-ı 'Arabî'niñ zammıyla istifhâm. Der taşavvur zât-ı ôrâ günc kû taşavvurda şems-i cânıñ zâtına sığmaqlık kanı, tâ der âyed der taşavvur mişl-i ô, tâ ki taşavvura anıñ mişli gele.

Çün hadîş-i rûy-ı Şemseddîn resîd
Şems-i çârum âsmân ser der keşîd

Rûy bunda zât ma'nâsınadır, Şemseddîn cenâb-ı Şemsü'l-mille ve'd-dîn-i Tebrîzî'dir ki cenâb-ı pîr-i dest-gîr müşâhabetinden fâ'ide-i 'azîme müşâhade eyledi ki tafşîli³⁹⁸ *Menâkıb-ı Sipehsâlar*'da beyân olunmuştur. Şems-i çârum âsmân izâfet-i lâmiye dördüncü feleğîñ güneşi veyahut zarfıyyedir, ser der keşîd gurûb etti ki hacîl oldudan kinâyedir, çün hadîş-i rûy-ı Şemseddîn resîd çünki cenâb-ı Şemseddîn-i

³⁹⁷ der: Bu kelime M²'de yoktur.

³⁹⁸ tafşîli: Bu kelime M²'de yoktur.

Tebrîzî'niñ zâtınıñ hadîsi erişti ya'ni şems-i felekten bahş olundu ve Şemseddîn hazretleriniñ ismi zikr olundu.

M^{167a} Şems-i cârum âsmân ser der keşîd felek-i cârumuñ âfitâbı Şemseddin-i Tebrîzî'niñ vaşfını istimâ' edince gurûb eyledi ya'ni hacîl oldu zîrâ şems-i felekîden eşyâ-yı mübaşşırânıñ gayrı münkeşif olmaz velâkin vücûd-ı pür-cûd Şemsü'l-hakk ve'd-dîn-i Tebrîzî'den hakâyık-ı eşyâ peydâ ve hüveydâ olur.

M^{245a}

Vâcib âmed çünki âmed nâm-ı ô

Şerh-i gerden remzî ez in'âm-ı ô

Cenâb-ı Şemseddîn-i Tebrîzî'niñ nâm-ı şerîfleri çünki lisâna geldi tevhîde müte'allik in'âm ve ihsânlarından bir remzi şerh u beyân vâcib oldu.

În zaman cân dâmenem ber tâftest

Bûy-ı pîrâhân-ı Yûsuf yâftest

Pîrâhân pîrâhen mürâdifidir, bu zamân menzile-i cânım ve makâm-ı rûh-ı revânım olan cenâb-ı Çelebi Hüsâmeddîn efendi dâmenim büktü ya'ni ricâ ve ilhâh eyledi, mısra'-ı şânî temsîldir. Yûsuf 'aleyhi's-selâm'ın gömleğiniñ râyiha-i tayyibesini buldu ya'ni Ya'kûb 'aleyhi's-selâm Yûsuf 'aleyhi's-selâm'ın bûy-ı pîrâheniñ işmâm ettikte şevk u iştîyâkı müzdâd olduğu gibi hakikat-i şemse iştîyâkı müzdâd oldu. Hâtıra gelmesin ki cenâb-ı Ya'kûb 'aleyhi's-selâm hubb-ı sivâ ile muqayyed ola, hâşâ şümme hâşâ, ta'aşşuk ve ta'alluku cenâb-ı Hudâ'ya idi, ancak Yûsuf 'aleyhi's-selâm cemâl-i kibriyâya bir mazhar idi, eğer denilirse ki ekmelîn, mazhar-i cüz'î ile muqayyed degillerdir; cevâb-ı kâmilîne nisbeten eğerçi her zerre-i hâk bir câm-ı cihân-nümâ ise de mazhar-ı insân o câm-ı cihân-nümânıñ ekmeli ve bâ-huşûş o 'aşırda en ekmel zuhûru mazhar-ı Yûsuf 'aleyhi's-selâm'da idi ve meyl-i külli ilâ cüz'iyeye daği³⁹⁹ buña

³⁹⁹ daği: Bu kelime M²'de yoktur.

munzamm olmuş idi ve kezâlik⁴⁰⁰ Mevlânâ kıddise sırruh hazretlerinin zamân-ı sa‘âdetlerinde ekmel-i zühûru mazhar-ı Şemseddîn-i Tebrîzî’den idi.

Gez berây-ı hak-ı sohbet sâlhâ

Bâz gû hâlî ez ân hoş hâlhâ

Gez berâyda g edât-ı beyân, ez berây edât-ı ta‘lîl, hak-ı sohbet izâfet-i lâmiye, sâlhâdan der mahzûftur der sâlhâ demektir, hâ edât-ı cem‘, bâz gû âşikâre söyle ez bâz gûya müte‘allık, hoş hâlhâ hoş hâl sıfat mevşûfuñ üzerine taqdimiyle vaşf-ı terkibîdir. Gez berây-ı hak-ı sohbet sâlhâ bunca senelerde olan sohbet hakkı-çün, bâz gû hâlî ez ân hoş hâlhâ âşikâre söyle ve vâzîh beyân eyle ol hoş ahvâlden bir hâlî ya‘ni cenâb-ı Şemseddîn-i Tebrîzî hazretleriyle nice seneler olan müşâhabet hakkı-çün ol ahvâl-i hüceste-bâlden bir miqdâr vâzîh ve âşikâre söyle⁴⁰¹.

M¹67^b

Tâ zemîn u âsmân handân şevd

‘Akl u rûh u dîde şad çendân şevd

Tâ edât-ı ta‘lîl, âsmân gök ve semâ ma‘nâsınadır fi‘l-aşıl elfâz-ı mürekkebeden idi, âs değirmen mân mânendiñ mürâhhamı mişl ma‘nâsına ma‘nâ-yı terkibî değirmen gibi demek olur gök döndüğü için ‘alem-i hâşş kılındı, handân handîden maşdarından sıfat-ı müşebbehedir gülgen ma‘nâsına, çendân miqdâr ma‘nâsınadır. Tâ zemîn u âsmân handân şevd zemîn ve âsmânîñ handân olması-çün mezkûr ahvâl-i haseneden bir hâlî âşikâre söyle, ‘akl u rûh u dîde şad çendân şevd ‘akl ve rûh ve dîde yüz mişli olması-çün beyân eyle ya‘ni ehl-i zemîn ve ehl-i âsmân terakkî-yâb olup handân ve feraḥ-nâk olması-çün ve aşḥâb-ı ‘uḳûlûñ ‘aklı ve kâmilîniñ kemâli ve kuvvet-i ervâhı ve aşḥâb-ı

⁴⁰⁰ vekezâlik: M² “vekezâlik zamân-ı Mevlânâ kıddise sırruh hazretlerinde ekmel-i zühûru, mazhar-ı Şemseddîn-i Tebrîzî’den idi”.

⁴⁰¹ hâlî ya‘ni cenâb-ı Şemseddîn-i Tebrîzî hazretleriyle nice seneler olan müşâhabet hakkı-çün ol ahvâl-i hüceste-bâlden bir miqdâr vâzîh ve âşikâre söyle: Bu bölüm M²’de bulunmamaktadır. 66^b ve 67^a sayfalarında kırmızı ile yazılmış beyit ve hâşiyelerin yan taraflarına genellikle yeşil bir kalemle çarpı işareti konulmuş.

müşâhadeniñ müşâhadesi yüz mişli terakķī eylemesi-çün⁴⁰² esrâr-ı tevḥîdi bir miķdâr zâhir ve âşikâre beyân eyle.

M²45^b

Lâ tükellifnî fe'innî fi'l-fenâ

Kellet efhâmî felâ uḥşî şenâ

Lâ tükellifnî baña esrâr-ı tevḥîdiñ beyânını ve cenâb-ı Şemseddîn'in medḥ u şenâsını teklif etme, fe'innî fi'l-fenâ bî-şekk ve lâ-rayb ben fenâdayım ya'ni fânî fillâh ve müstağrak billâh olmuşum, kellet efhâmî benim fehmlerim muncemid oldu, felâ uḥşî şenâ imdi ben cenâb-ı Şemseddîn'in şenâsını ta'dâda muktedir değilim.

Küllî şey'in ķālehu ğayru'l-müfīķ

İn tekellef ev teşallef lâ yelīķ

Küllî şey'⁴⁰³ her bir şey' ki, ķāle o şeyi söyledi, ğayru'l-müfīķ hüşyârın ğayrı ya'ni her şeyi ki bî-hûş söyledi, in tekellef eğer tekellüf eylese, ev teşallef yaḥut lâf ursa, lâ yelīķ lâyıķ olmaz ya'ni maķām-ı istiğrâķta söylenen kelâmı aşḥâb-ı şaḥv idrâķ etmez.

Men ği ğüyem yek regem hüşyâr nîst

Vaşf-ı ân yârî ki ô râ yâr nîst

Ği cim-i Fârisî'niñ kesri ve hâ-yı resmiyye ile edât-ı istifhâmdır, ehl-i İrân bu ği kelimesini kesre-i şaķīle ve ehl-i Hind kesre-i ḥafffe ile tilâvet ederler, hüşyâr yâr edât-ı nisbet hüş hüşuñ muraḥḥamıdır, 'aķl-ı ḥulkī ki andan temyîz ta'bır olunur, hüşyâr

⁴⁰² eylemesi-çün: M² "olması-çün".

⁴⁰³ Sağ hâşiye: "Küllî ibtidâ'ıyyet üzere merfû', şey' külli kelimesiniñ muzâfun ileyhi, ķāle de zamîr-i ğā'ib külli şey'e râci'dir ve maḥallen menşûb, ķāleniñ me'ûlûdür ve ğayr lâfzen merfû' fâ'ilidir ķāleniñ el-müfīķ ğayr kelimesiniñ muzâfun ileyhidir, ķāle cümlesi külli şey'in şıfatıdır, lâ yelīķ cümlesi külli şey'in ḥaberidir".

ve hüşyâr, hüşvâr ve hüşvâr ‘âkıl ve şâhib-i başîret ma‘nâsınadır, yâr ol dost ve muhib ma‘nâsına ve yâr-ı şânî nazîr ma‘nâsınadır.

M^{168a} Men çi gûyem yek regem hüşyâr nîst ben ne söyleyim ki benim bir tamarım bile hüşyâr değildir, şerh-i ân yârî ki ô râ yâr nîst ol yârîñ şerhinde ki anıñ yâr u nazîri yoktur. Bu beyt-i şerifte cenâb-ı Şemseddîn-i Tebrîzî’niñ kûtbu’l-aqtâb ve ferdü’l-efrâd olduğuna îmâ’ ve işâret vardır niteki cenâb-ı Şeyh-i ekber kendi zât-ı şerîfleri hakkında buyururlar kıddise sırruh:

(Liküllî ‘aşrîn vâhidün yüsemmâ bihi) (Ve ene bâktî’l-‘aşrî zâke’l-vâhidü).

Şerh-i îñ hicrân u îñ hûn-i ciğer

Îñ zamân begüzâr tâ vaktî diğér

Şerh-i îñ izâfet-i lâmiye ve hûn-ı ciğer kezâlik lâmiye, begüzâr küzâşten maşdarından emr-i hâzır terk et ma‘nâsına, şerh-i îñ hicrân begüzârîñ muqaddem mef’ûlûdür ve îñ hûn-ı ciğer ve şerh-i îñ hûn-ı ciğer demektir, tâ intihâ-ı gâyet için vaktî yâ vahdet ve diğér vaktîñ sıfatıdır.

Şerh-i îñ hicrân u îñ hûn-ı ciğer bu hicrânîñ şerhini ve bu hûn-ı ciğeriñ şerhini, îñ zaman begüzâr tâ vaktî diğér bu zaman terk et tâ ki diğér vakitte şerh u beyân edeyim. Zaman u vakt ‘ind-i ‘âlîlerinde tecellîden ‘ibârettir qarîben beyânı gelir in-şâ‘allâhu te‘âlâ ve kâmilîn da’ima hicrânda olduğu muqaddemâ şerh u beyân olundu zîrâ seyr-i fillâhîñ nihâyeti yoktur, her kangı mertebede olsa mâ-fevķine nisbeten hicrândadır ve cenâb-ı Şemseddîn mazhar-ı zât ve cemi‘ esmâ ve şîfât olup hazret-i pîr-i dest-gîr kıddesanallâhu bi-sırrihi’l-münîriñ ta‘alluk ve ta‘aşşuku bî-şekk o mazhardan zâhir olan cenâb-ı Hakķ’adır.

Kâle et’ımnî fe’innî câ’i’un

Ve’tecil fe’l-vaktü seyfün kâtı’un

Kâle cânım menziline olan cenâb-ı Çelebi dedi, et’ımnî baña et’ame ver, fe’innî zîrâ ben tahķîķan câ’i’un ve açım ve et’ameye muhtâcım, ve’tecil ‘acele et, fe’l-vakt zîrâ vakt, seyfun kâtı’un keskin kılıç gibidir. Her neye uğrasa kat’ edüp geçer ya’ni benim et’ame-i ma‘ârife ihtiyâcım derece-i nihâyededir, beni it’âm ve işbâ’da

‘acele eyle, zîrâ tecelliyât-ı İlâhî birbirini müte‘âkıbdır biri gider diğeri gelir, bu ânın muktezâsını ver zîrâ ân-ı âtî diğeri tecellîyi muktezîdir.

M^{246a}

Şûfî ibnû’l-vakt bâşed ey refîk

Nîst ferdâ güften ez şart-ı tarîk

M^{168b} Şûfî bâşediñ ismi, ibnû’l-vakt haberidir, ey harf-i nidâ münâdâsı refîktir ve mışra‘-ı şânîniñ taqdîri güften ki ferdâ gûyem şart-ı tarîk nîst belki şart-ı tarîk ânest ki hemân begûyî. (Hulâşa-i ma‘nâ) şûfî ibnû’l-vakttir her zamanıñ ve belki her anıñ muktezâsını icrâ ve i‘tâ eder, yarın söylerim ve yakında beyân ederim demek şart-ı tarîk değildir, belki şart-ı tarîk hemen söyleyip bu zamanıñ ve bu anıñ muktezâsını vermektir zîrâ diğeri tecellî zühûr ettikte zühûr eden tecellîniñ icâbını vermek iktizâ eder.

Tafşîl:

Cenâb-ı İmâm-ı Kuşeyrî sened-i muttaşıl ile hâzret-i Cüneyd kâddesallâhu sırrahâdan rivâyet eder ki; (et-taşavvufu en yumîteke’l-haqqu ‘anke ve yuhayyiyeke bihi) ya‘ni taşavvuf oldur ki cenâb-ı Haqq seni seniñ nefsinden oldura ve kendü ile ihyâ ede ya‘ni vücûd-ı kevnîden fânî edüp kendü beğâsıyla bâkî kıla.⁴⁰⁴ İmdi bi-hasebi’z-zâhir bu taqdîrce şûfî murâdif-i velîdir ve velî şol zâttır ki fânî fillâh ve bâkî billâh ola ve cenâb-ı ‘Abdurrahman Câmi kâddesallâhu sırruhu’s-sâmî *Nefahâtü’l-üns*’te taşavvuf ve velâyet ikisi bir şey’dir buyurmuşlardır. Velâkin cumhûr-ı evliyâ’ullâhîñ kelâmından müstefâd olan taşavvuf velâyetten bir mertebe-i hâstır, şâyet bu ihtilâf ıstılâha mebnîdir ve cenâb-ı Şeyh Muhibullâh âlihi âbâdî kuddise sırruh buyurular ki; muhabbet ve şevk tamâm oldukça manşib-ı mutaşavvıf rû-nümâ olur ve beyân-ı merâtib-i muhabbet gâyet tavîl ve tafşîli ‘asîr ve belki nâ-kâbildir velâkin muhabbet kemâle eriştikte muhibbi kendisinden mahv ve fânî kılar ve maḥbûb ve ma‘şûkundan mâ-‘adâ bi’l-cümle eşyâyı mahv ve fenâ ve bi’l-cümle zerrâttan cemâl-i cânân rû-nümâ olur ve lisân-ı evliyâ’ullâhta buña ‘aşk ta‘bîr ederler. Cenâb-ı Hâfız Şîrâzî kuddise sırruh buyururlar: Keşed naḡş-ı ene’l-haqq ber zemîn-i hûn / Çü Manşûr **erkünî(?)** ber dârem imşeb

⁴⁰⁴ Sağ hâşiye: “(En yumîteke’l-haqqu ‘anke) Yüşîru ilâ ennehu metâ baḡıye li-nefsi’l-‘abdi baḡıyyetü iḡsâsin lâ yûḡâlû lehu şûfiyyü’l-kâmilü ve hüve’l-haqq. (es-Seyyid Muştafâ el-‘Arûsî).”

Ve taşavvuf kalbi gayrdan hıfz ve şıyânettir ya'ni gönle Hakk sübhânehu ve te'âlânîñ gayrı yol bulmaya ve Hakk'tan gayrı mevcûd bilmeye cenâb-ı Hüseyn bin Manşûr kuddise sırruh'a şûfiden su'âl ettiklerinde, (hüve vahdâniyyü'z-zâtî lâ yakbeluhû ehadün velâ yakbelu ahaden) cevâbından murâdı ancak budur ve kezâlik bunu İmâm-ı Kuşeyrî sened-i muttasıl ile rivâyet etti. Şurûh-ı *Risâle-i Kuşeyrî*niñ ba'zısında bu şûfiniñ a'lâ ahvâlidir deyû meştûrdur⁴⁰⁵ ve mezkûrdur eğerçi bu hâl u makâm ber-devâm değilse de ve Şeyh-i ekber ve misk-i ezfer⁴⁰⁶

M¹⁶⁹^a kaddesanallâhu bi-sırrihi'l-ezher tavâ'if-i evliyâ'ullâhtan bir tâ'ife dañi şûfiyye ile müsemma derler ve tâ'ife-i mezkûre aşhâb-ı mekârim-i ahlâkırlar, mekârim-i ahlâқта senden ber-ter olan rüteb taşavvufta da 'âlî-terdir denilir. (*Meşnevî*)

Men nedîdem der cihân cüstucû / Hiç ehliyet ye hûy-ı nikû. İmdi şûfiyye mekârim-i ahlâkı ihtiyâr edenlerdir ve müşârun ileyhim hâzerâtı irzâ-yı bi'l-cümle bendegân-ı Hudâ'ya bir kimse kâdir olmadığını bildiler. Meşelâ Zeyd'i irzâ ba'zı kere mûcib-i saht-ı 'Ömer olur, müşârun ileyhim hâzerâtı cemi' 'ibâdullâhîñ irzâsı nâ-kâbil olduğunu müşâhade ettiklerinde irzâya evlâ olan kimseye mekârim-i ahlâkı ihtiyâr ettiler ve irzâya evvelâ cenâb-ı Hudâ ve cenâb-ı Hudâ'nîñ sevdiği melâ'ike-i kirâm ve rusûl-i 'izâm ve enbiyâ-yı ekrem ve ekâbir-i evliyâ-yı efham hâzerâtını ihtiyâr ettiler ancak bu zevât-ı⁴⁰⁷ kirâma mekârim-i ahlâkı üzerlerine vâcib ve lâzım kıldılar ve şol ahlâkı ihtiyâr ettiler ki **M²⁴⁶^b** ahlâk-ı mezkûrde rızâ-yı Hudâ ve rızâ-yı bi'l-cümle rusûl u enbiyâ şalevâtullâhi 'alâ nebiyyinâ ve âlihi ve 'aleyhim ecma'in ve rızâ-yı evliyâ'ullah ve melâ'ike rızvânullâhi 'aleyhim mevcûd ola. Ve ba'de zâlik bi'l-cümle hayvanât ve nebâtâta dañi mekârim-i ahlâk ile mu'âmele eylediler ancak cinn ü insden küffâra mekârim-i ahlâk ile

⁴⁰⁵ meştûrdur: M² "meştûr".

⁴⁰⁶ Sağ hâşiye: "(Feķâle hüve vahdâniyyü'z-zâtî lâ yakbeluhu ehadün) Ey ve zâlike liennehu kad telâşa 'ani's-sivâ bi-vâsitâtî istihlâkihi fi'l-ünsi bihi te'âlâ ellâzimi minhu gâyetü'l-vahşeti min kâffeti'l-halkı fehüve hîne'izin lâ münâsebe beynehu ve beynehum (es-Seyyid Muştafâ el-'Arûsî). (Hüve vahdâniyyü'z-zâtî lâ yakbeluhu ehadün velâ yakbele ehaden) ey meşgûlün billâhi te'âlâ velem yebka fihî vüs'un lli-halâtı gayrihi ve lâ li-keîlâmin ve hâzâ 'alâ ahvâli's-sûfi ve in lem yedüm lehu zâlik ve innemâ hiye bi-hasebi men yes'eluhu ve yücibuhu fe'izâ kâne es-sâ'ilü mimmen yede'i't-taşavvufe nebbehü 'ale'l-makâmi'r-refî'i fihî li-yetesarrefe tefhemu ve tezhebu 'anhu de'âvîhi (Zekerriye'l-Enşârî). (Ve in lem yedüm lehu) liennehu lâ devâme lehu 'alâ hâlin ve 'alâ makâmin li'stimrâri terakkîhi (yehtaşşu bi-raḥmetihi men yeşâ') [el-Bakara 2/105] (es-Seyyid Muştafâ el-'Arûsî)."

⁴⁰⁷ zevât: M² "zât".

mu‘âmele etmezler ve bi’l-cümle mâ-verâ-yı küffâra mekârim-i ahlâk ile mu‘âmele ederler ancak halîfe veya kâzî oldukları vakitte ve üzerlerine edâ-yı şehâdet farz olduğu zamanda ikâme-i hudûd-ı şer‘î ve şehâdet ederler. İkâme-i hudûd-ı şer‘î ve şehâdet-i cenâb-ı Hudâ’ya ve Rasûl-i kibriyâ, mekârim-i ahlâktır şalâvâtullâhi ‘aleyhi ve âlihi ve sellem cenâb-ı Hudâ’ya ve Rasûl-i kibriyâyâ şalâvâtullâhi ‘aleyhi ve âlihî ve sellim mekârim-i ahlâk ‘indlerinde ehemmiyet ve elzemdir ve bâkî ahlâk tettebbu‘dur ve kendilerine mübâh kılınan ahlâkı eşrâr-ı şaķiline ya‘ni küffâr-ı cinn ve inse de şarf ederler. İntehâ. *Risâle-i Kuşeyriyye*’de ‘Ömer bin ‘Osmân-ı Mekki kuddise sırruh hazretlerinden taşavvufî su‘âl olundukta cevâb i‘tâ eylediği şu kelâmın tafşîli beyân olunacak ki cenâb-ı ‘Ömer buyurdular ki;⁴⁰⁸

M^{169b} (Taşavvuf) ‘abd bulunduğu her bir vakitte ‘abde o vakitte ‘indallâh evlâ olan emir ile müştegil ola ya‘ni şûfî şol zât-ı mükerrerdir ki a‘mâl ve ahlâk ve ahvâl ve sâ‘ir Hakk’a takarrub edecek esbâbın kendi mevcûd olduğu vakitte ‘indallâh evlâ olan şey’e mülâzım olandır.(Bizim şeyh ve muhtedâmımız cenâb-ı Muhyiddin ibn-i ‘Arabî kuddise sırruh *Fütûhât-ı Mekkiyye* nâm kitâb-ı şerîflerinin yüz altmış dördüncü bâbında buyururlar ki; taşavvuf ile müte‘avvit olmanın şartı hakîm-i şâhib-i hikmet olmaktır ve eğer hakîm-i şâhib-i hikmet olmazsa taşavvuf nâm ve laķabından anıñçün hazz u naşîb yoktur. Şüphesiz taşavvuf serâpâ hikmettir; zîrâ taşavvuf ahlâktır ve bu hikmet ma‘rifet-i tamm ve ‘aql-ı râcihe ve huzûr ve temekkün-i kavîye muhtâcdır ki agraż-ı nefşânîyye

⁴⁰⁸ Sağ hâşiye 1: “Fe’s-sûfiye hümu’l-lezîne hâzû mekârime’l-ahlâķi şümme innehum rażıyallâhu ‘anhum ‘alimû enne’l-emra yaktezî en lâ yakdira ehadün ‘alâ en yurziye ‘ibâdallâhi bi-halkın fe’innehu mehmâ erzâ Zeyden rubbemâ eşha’a ‘Amran felemmâ ra’ev en huşûle maķâmî mekârime’l-ahlâķi me’a’l-cemî‘i muhâlün nazarû mine’l-ülâ en yü‘âmîle bi-mekârime’l-ahlâķi velâ yültefet ilâ men yeshâtu zâlike felem yecidû illallâhe ve eķibbâ’ehu mine’l-melâ’iketi ve’t-beşeri el-muṭahharîne mine’r-rusuli ve’lenbiyâ’i ve ekâbiru’l-evliyâ’i mine’s-seķaleyni fe’lt-tezemû mekârime’l-ahlâķi me’ahüm şümme erselûhâ ‘âmmeten fî sâ’iri’l-hayvânâti ve’n-nebâtâti ve mâ ‘adâ eşrâre’s-seķaleyni ve’l-lezî yakdirûne ‘aleyhi min mekârime’l-ahlâķi mimmâ übiha lehum en yaşrifûhu me’a eşrârû’s-seķaleyni fe’alû ve bâderû ileyhi ve hüve ‘alâ’l-haķıķati zâlike’l-halku me’allâhi illâ fî ikâmeti’l-hudûdi izâ kânû hukkâmen ve edâ-i’s-şehâdâti izâ furizat ‘aleyhim f’a’lem zâlike el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye c. 2, ş. 22”.

Sağ hâşiye 2: “(Ve sū’ile ‘Ameru’bnü ‘Osmânü’l-Mekki ‘ani’t-taşavvufi feķâle): Hüve (en yekûne’l-‘abdü fî külli vaktin) hüve fîhi müştegilen (bimâ hüve evlâ bihi) ‘indallâhi (fî) zâlike (el-vakti) fe’s-şûfiyyü men kâne mülâzimen limâ hüve ülä bihi fî vaktihi min a‘mâlihi ve ahlâķihi ve ahvâlihi ve sâ’iri mâ yetekarrabu bihi ilâ Rabbihi.”

hükmetmeye ve bu makâm-ı ‘izâm şâhibine Qur’ân-ı ‘azîmü’s-şânî kendüye imâm eylemek gerektir. İmdi cenâb-ı Hudâ-yı müte‘âl kendi nefsinî vaşf eylediği şey cânibine nazar ede ve kezâlik kangı hâlde Hakk te‘âlâ kendi nefsinî vaşf eylediğine nazar ede ve cenâb-ı Yezdân kendini vaşf eylediği vaşf kangı kimseye şarf eylemiştir nazar ede ve şûfiye gerektir ki cenâb-ı Hudâ’nın kendini vaşf eylediği vaşfılla kâ’im olmak ve bu vaşf ile kâ’im olan sınıf ile kâ’im olmak. Ve yine cenâb-ı şeyh radıyallâhu ‘anh bu bâbda buyurmuşlardır ki; hikmet hayr-ı keşîredir zîrâ bi’l-cümle mevcûdâtâ sârîdir ve cenâb-ı Hudâ hikmeti hayr-ı keşîr ile vaşfeyleti ve kıllet anda dâhil olamaz ve vâcib-i te‘âlâ insânı kendüye halîfe kıldı ve insândan gayrıyı halîfe kılmadı. İmdi insân bi’l-cümle maḥlûkât üzere emîn-i Allah’tır. İmdi maḥlûkât hakkında sünnet-i İlâhî den ‘udûl etmek gerektir zîrâ mevcûdât emîn-i İlâhî olan zâtın yedinde emânettir zîrâ emânet-i mezkûr insâna ‘arz olundukta insân emânet-i mezkûreyi haml eyledi.

M^{170a} Bu şûrette eğer bu emânetinin hakkın ifâ edüp sünnet-i İlâhî üzere tasarruf eder ise bu evşâfiyla muttasıf olan zât-ı mükerrem şûfidir ve bu evşâfın hilâf u zıddıyla muttasıf olan zalûm ve cehûldür. Halbuki hikmet cehl ve zulmün nakizidir ve **teḥallekû bi-aḥlâk illâhi** ancak bu tasavvuttur ve kezâlik bilmek gerektir ki ba‘zı kere şûfi şâhib-i **M^{247a} hâl** olur ve vakt u hâl-i şûfiye gâlib olur⁴⁰⁹. Ve vakt u hâl-i şûfiye gâlib eder ve galebe-i hâlden nâşi maḥall-i âdâb ba‘zı işleri işler ve ba‘zı sözleri söyler ve bu gürûha şûfi-i maḥlûbu’l-hâl tesmiye ederler ve hâlin galebesi sebebiyle lisânından ba‘zı şaḥiyyât şudûr eder. Şûfi-i mezkûr bu a‘mâl ve aḳvâlde ma‘zûrdur ki kendisi maḥkûmu’l-hâl ve mecbûru’l-bâldır ve ba‘zı kere şûfi şâhib-i makâm olur ki kendi aḥvâline mâlik ve müte‘eddibe ve maḥfûz-ı İlâhî olur, maḥlûbu’l-hâl olan şûfiden mâlik-i aḥvâl olan şûfi erfa‘ ve a‘lâdır, bu iki gürûha da cenâb-ı Hâfız ḳaddesallâhu sırrahu’l-a‘lâ bu beyt-i dil-ârâsında işâret buyurdular:

Râz-ı derûn perde zi rindân mest per / Kâyin hâl nîst şûfi-yi ‘âlî-makâm râ

Ve kezâlik Ḳayşî-i Hindî buyururlar:

Tîz tekân deret tâ nâhiye sûz-ı edeb / Şîr segân beret silsile bend vefâ

Bu taḳrîrden ma‘lûm-ı zerâfet-melzûm oldu ki şûfi, şâhib-i makâm-ı adâb-i şer‘iyye ve esrâr-ı tarîḳiyyeyi ‘alâ vechi’l-kemâl bi’t-tamam maḥfûz ve maşûn tutar ve bir mukteẓâ-yı hâl icâb ettiği ifşâ-yı esrârdan kaçır meḡer ki min tarafillâh me‘mûr ola veyahut

⁴⁰⁹ ve vakt u hâl-i şûfiye gâlib olur: Bu kısım M²’de yoktur.

tâlib-i irşâd olan ba‘zı kesânı li-eclî’l-irşâd ızhâr eyleye ve ızhâr-ı havâriq-ı ‘âdâtan ihtirâz ve ictinâb eder. Niteki cenâb-ı Hâfız-ı Şîrâzî kıddesallâhu sırrahu’l-‘âlî buyururlar:

Bâ harâbât nişînân zi kerâmât melâf / Her sühan câyî u her nükte mekânî dâred

Meğer ki enbiyâ-yı ‘izâm ve rusûl-i kirâm hâzerâtı ızhâr-ı mu‘cizâta muhtaç oldukları gibi şûfiyân-ı şâhib-i maqâm ızhâr-ı havâriq-ı ‘âdâta muhtaç olalar ve ol vakt bilâ ihtirâz ızhâr ederler ve daği şol zevât-ı ‘âlî-kadr ki teblîg-i şerî‘atte kâ‘im-maqâm-ı rusûl-i kirâm olmuşlardır ve havâriq-ı ‘âdât ile de me‘mûr bulunmuşlardır.

M^{170b} Kûtb-ı akţâb gavşü’s-sekaleyn Muhyiddin-i ‘Abdülkâdir Ceylânî rağıyallâhu ‘anh hazretleri gibi velâkin şûfî mağlûbu’l-hâlden havâriq-ı ‘âdât-ı bisiyâr ve kerâmât-ı bî-şümâr zâhir bedîdâr olur ve anlardan ba‘zı kesânın naazarında hâriq-ı ‘âdât hâriq-ı ‘âdât bile değildir ki anlara mezkûr hâriq-ı ‘âdât mu‘tâd olmuştur. Şu üzerinde yürümek ve havada uçmak yer üzerinde yürümeğe müsâvî bilirler zîrâ anlar ‘ayne’l-yakîn bilirler ki ikisi bile kudret-i İlâhî iledir ve onların şuhûdunda vücûd-ı esbâb nâbûd, ancak kudret-i müsebbibü’l-esbâb mevcûddur ve meşâ ber zemîn bâ kudret-i Rabbu’l-‘âlemîndir ve kezâlik meşâ ber âb ez kudret-i Rabb-i Vehhâb’dır ve bu hâlin galebesi sebebiyle hâriq-ı ‘âdet hâriq-ı ‘âdet değildir. Velâkin şûfî-i şâhib-i maqâm bilir ki meşâ ber zemin sehl ve meşâ ber âb ve hava düşvâr olmak üzere sünnet-i İlâhiyye cârî olmuştur eğerçi kudret-i Hudâ’ya nisbeten her ikisi bile müsâvîdir ve bu sünneti icrâda cenâb-ı Hudâ bir nice hikmet-i nihânı nihâdedir ve mezkûr hükm-i pinhânı şâhib-i maqâm olan şûfî bilir. Eğerçi cenâb-ı Hudâ bilâ-esbâb ızhâr-ı eşyâya kâdir ve tuvânâ idi velâkin zîrâ esbâb peydâ ve hüveydâ eylemesi müstemil hükm-i bî-hisâbdır. Buña binâ’en bi’l-cümle esbâbı mağall ve mevzi’ine vaz’ ederler. Hülâşa-i kelâm ve netîce-i merâm şûfî-i mağlûbu’l-hâlden şâhib-i maqâm erfa’ ve evlâdır ve menkûldür ki evliyâ’ullâhtan bir zât şeyhu’s-şuyûh Şihâbüddîn-i Sühreverdî hazretlerine yazdı ki zâtınızın nezdinde bir cür‘adan mest olan bir kimse var mıdır? Cenâb-ı Sühreverdî cevâb yazdı ki öyle zevât vardır ki tamâmen deryâyı nûş ederler ve geçirmezler ve kezâlik cenâb-ı Bâyezid-i Bistâmî’ye min keşreti şûrbü yazdı ve cenâb-ı Bâyezid cevâbında (şeribtü’l-hubbi kâsâ ba‘de kâs) (vemâ nağdü’s-şarâbi vemâ raveytü) (*Mağşûd*) ‘Arûz-ı hâl ile mest-i

M^{247b} bî-mecâl olmak kâr-ı şûfî-i mağlûbu’l-hâldir, bizler ki şâhib-i maqâmız şâhib-i ahvâliz, mağlûbu’l-hâl değiliz, bu takrîrât ve tahrîrât ma‘lûmuñ olduқта ma‘lûmuñ

M^{171a} olsun ki şûfî bir muktezâ-yı hâl ve vakt-i ‘amel eder ve hâl u vaktiñ icâbını hâlî, mu‘aṭṭal terk etmez ve hâl u vakt ‘inde’s-şûfî sol qalb üzere olan vâridden ‘ibârettir ki hâl ol vârid-i şânî ile mütegayyer olur. Şûfî-i şâhib-i maḳâm hâl u vaktiñ muktezâsı üzere ‘amel eder ve şûfî maḡlûbu’l-hâl, esîr-i yed-i taṣarruf-ı hâldir, hâl kendi muktezâsı tarafına şûfîyi çeker ve dil-h^vâhı üzere şûfîde taṣarruf eder velâkin şûfî-i şâhib-i maḳâm her ne kadar mâlik-i aḥvâl ve evḳâtı ve ḥâkim-i vâridâtıdır; velâkin çünki ḥâkîmdir, bir muktezâ-yı ḥikmet her bir şeyi kendi mevzi‘ine qor ve kendi hâliniñ ḥazz u naşîbini i‘tâ eder. Bu taḳrîrden münfehim oldu ki her bir şûfî bir muktezâ-yı vakt u hâl ‘amel eder, hâl u vakti muktezâsından mu‘aṭṭal ve hâlî bırakmaz. ‘Acaba sen görmez misin ki enbiyâ-yı ‘izâm ve rusul-i kirâm şalâvâtullâhi ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhim ecma‘în bir muktezâ-yı vakt u zamân teşrî‘-i aḥkâm eylediler ve ḥalbuki müşârun ileyhim ḥazerâtı cümleden a‘lâ ve dâna idiler ve üzerlerine vârid olan hiçbir tecellîniñ muktezâsını terk etmediler. Ve ehl-i maḳâm olanlar ḥâkîm olduklarından bir muktezâ-yı ḥikmet her bir şeyi maḥall u mevzi‘ine qorlar ve maḡlûbu’l-hâl olanlar ḡalebe-i hâl muktezâsınca ‘amel ederler ve şûfîniñ ibnû’l-hâl ve ibnû’l-vakt olduğunu ma‘nâsı budur. Bu taḳrîr ma‘lûmuñ olduḡta bu ebyâtıñ şerḥi eshel ve âsândır, cenâb-ı Mevlânâ min külli’l-vücûh evlânâ lisân-ı sâ’ilden buyururlar ki; sâ’il baña dedi ki bana eṭ‘ame-i rûḥânî ve ḡidâ-yı Rabbânî ver ki benim qalbim aḡdiye-i ma‘ârife câ‘i‘ ve ḡürüsnedir ve bu sırr-ı tevḥidiñ keşfinde çâbûk ve tîz-rû ol ki vâḳit, seyf-i qâtı’dır ve vâḳit ıstılâḥ-ı evliyâ’ullâhta ânifen ḡüzzer etti ki qalbe olan vâriddir ki şûfîye taḡayyür îrâş eder. Ve seyf-i qâtı‘ ta‘bîri andan nâşîdir ve vakt-i sâbıḳıñ ḥükmünü qat‘ ve kendi ḥükmünü ibḳâ‘ eder ve kendi ḥükmünüñ şebâtını muktezâ olur ve şûfî ibn-i vâḳtîr lâyıḳ ve çesbân deḡildir ki bu vakt u zamanıñ muktezâsını zamân-ı diğere ḥavâle ede ve şûfîniñ ibn-i vâḳt olmasından ancak murâd her bir vâḳtiñ ḥâḳḳıñ edâ ve her bir tecellîniñ icâbını

M^{171b} îfâ eder. Ve üçüncü defterde gelecek *Meşnevî*

Bâşed ibnû’l-hâl⁴¹⁰ şûfî der mişâl / Lîk şâfî fâriḡest ez vâḳt u hâl

Bu beyit ile taḳrîrât-ı ḡüzeşte miyânında münâfât yoktur, murâd-ı Mevlânâ min külli’l-vücûh evlânâ oldur ki her bir ibnû’l-vâḳt ve’l-hâl olan şûfî ‘aceleten icâb-ı hâl ve vâḳti îfâ eder ve eḡer şûfî şâhib-i maḳâm olur ise ki maḡlûbu’l-hâl ve’l-vâḳt deḡildir, belki kendi evḳât ve aḥvâline mâliktir. Bunuñla beraber icâb-ı evḳâtı edâda ibnû’l-vâḳtîr ve

⁴¹⁰ ibnû’l-hâl: M² “ibn-i hâl”.

ebyâtta ibnû'l-vaq̃tten mağlûbu'l-vaq̃ti murâd edüp şûfî iki kısma münkasımdır: İbnû'l-vaq̃t ki mağlûb-ı vaq̃t u hâldir ve ebu'l-vaq̃t ki şâhibu'l-vaq̃t ve'l-hâldir ve burada şûfiden mağlûbu'l-hâl murâddır demek veyahut şûfî ibnû'l-vaq̃ttir ve ebu'l-vaq̃te şâfî tesmiye ederler demek şâhîh değildir ve beyt-i âtîniñ irtibâtı nâ-kâbil olur (Bahru'l-'ulûm 'Abdû'l-'aliyy) rahîmehullâhi rahmeten vâsi'aten bu beyti kemâ yenbegî şerh u tahkîk buyurdu, eğerçi pek çok tekrâr eyledi.

Tû meğer h̃od merd-i şûfî nîstî

Hest râ ez nesye h̃ized nîstî

Meğer bunda edât-ı zann veyahut şâyed ma'nâsınadır, merd-i şûfî terkîb-i **M^{248a}** tavşîfî mışra'-ı evvel istifhâmı mutazammındır **ve** istifhâm ikrârî ve inkârîdir. İstifhâm-ı ikrârîde müşbet olan cümle 'alâ hâlihi müşbet ve menfî olan cümle 'alâ hâlihi menfî bâkî kalır velâkin inkârîde müşbet menfî ve menfî müşbete münkalib olur, bu mışra'da istifhâm-ı inkârî olup ta'accübü dañi mutazammındır. Bu şûrette taq̃dîr-i mışra' şu vechile olur ki; şâyed tû ve bâ pendâr mege tû merd-i şufistî âyâ ez berâ-yı çî esrâr-ı tevḥîd râ mekşûf nemî gûyî demek olur, hest bunda nağd u mevcûd ma'nâsınadır, nesye veresi ma'nâsınadır. Tû meğer h̃od merd-i şûfî nîstî sen şâyed veyahut zannederim ki merd-i şûfî değil misin ya'ni tahkîk sen merd-i şûfîsin ve merd-i şûfî her bir hâl u vaq̃tiñ îcâbını i'tâ eder, 'acaba⁴¹¹ ne sebebe mebnî esrâr-ı tevḥîdi zâhir ve hüveydâ söylemiyorsun ve te'hîr ediyorsun. Hest râ ez nesye h̃ized nîstî eşyâyı mevcûdeye veresiden yokluk peydâ olduğunu

M^{172a} bir kimse 'indinde mevcûd olan bir metâ'ı veresiye fûrûḥt etse metâ'-ı mezḳûr 'indinden gider, maḥalline yokluk gelir, bu bir temşîl-i lâṭiftir kân sâ'il der ki; remz-i esrâr-ı tevḥîdiñ te'hîrinden 'adem-i beyân peydâ olur zîrâ vâridâtı diğeri bir remzi şerh u beyânı îcâb eder.

Güfemeş pûşîde hoş-ter sırr-ı yâr

Hod tû der zımn-ı hikâyet gûş dâr

⁴¹¹ Bu kelimenin önünde bir yıldız işareti var.

Güfemeş zamîr-i câna râci'dir, pûşîde ism-i mef'ûl mestûr ma'nâsına, sırr-ı yâr izâfet-i lâmiye, der zımn-ı hikâyet der bu ya ma'nâsınadır, zımn-ı hikâyet izâfet-i lâmiye, güfemeş pûşîde hoş-ter sırr-ı yâr, ben, makâm-ı rûh-ı revânım olan cenâb-ı Çelebi'ye dedim ki; sırr-ı yâr pûşîde ve mestûr olması daha hoştur. (Mısra') Şaklarım esrâr-ı 'aşkı sînede cânım gibi. Hod tû der zımn-ı hikâyet gûş dâr, taḥḳîḳan sen zımn-ı hikâyeye kulak tut, seniñ maṭlûbuñ olan esrâr, bu hikâyenin zımnında beyân olunacaktır.

**Hoş-ter ân bâsed ki sırr-ı dilberân
Güfte âyed der ḥadîş-i diğerrân**

Cânım menziline olan Çelebi'ye dedim ki dilberlerin diğerrlerinin ḥadîş ve hikâyâtı meyânında 'alâ tarîḳi'r-remz ve'l-kinâye beyân olunmak daha hoş ve dil-keştir. (Hulâşa-i cevâb-ı bâ şavâb) kalbe her bir gelen vâridât ve andan peydâ ve münkeşif olan esrârâtı bî-mübâlât ifşâ etmek muḳtezâ-yı hikmet değildir ve belki muḳtezâ-yı hikmet esrârı setr etmektir ki hikmet, nâ-ehil olanlara mûcib-i şıḳlet ve maraz-ı inkârlarına bâ'îş-i vefrettir. Hâfız:

Bâ müdde'î megûyîd esrâr-ı 'aşk u rindî / Tâ bî-ḥaber **bimîrdâz** derd-i⁴¹² ḥod perestî
Yüsâ 'iülnî 'an sırrı Leylâ radedtühüm / Bi-'amyâ'i 'an Leylâ bi-gayri yaḳîn
Yeḳûlûne ḥabirnâ fe'ente emînuhâ / Vemâ ene ḥabbertuhum bi-emîn

**Güft-i mekşûf u birihne bî-gulûl
Bâz gû def'am medih ey bu'l-fuzûl**

M¹72^b

**Güft-i mekşûf u birihne bî-gulûl
Bâz gû def'am medih ey bu'l-fuzûl**

⁴¹² derd: M² "der".

Mekşûf ‘üryân ve zâhir ve birihne ‘atf-ı tefsîri gulûl evvel ve şânîniñ zammıyla hıyânet ma’nâsınadır, bunda kinâye ve mecâz murâddır, def’am medih beni def’ etme ya’ni zîr-i perde söyleme, fuzûl fânîñ zammıyla fazl kelimesiniñ

M^{248b} cem‘idir bu’l-fuzûl kemâlât şâhibi demektir ve ba‘zı kimse besiyâr gû ma’nâsına haml etmiş velâkin negû gû veyahut hûb gû mahzûf gözetmek lâzımdır ya’ni ey çok söyleyici ve iyi söyleyici demek olur. Hûlâşa-i beyt, benim rûh-ı revânım ve bedenimde cânım cenâb-ı Çelebi baña dedi ki mekşûf ve birihne ve bî-hıyânet ya’ni zâhir ve âşikâre, bi-dûni’l-mecâz ve’l-kinâye söyle ve beni def’ eyleme ya’ni rumûz ve işâre ile söyleme ey şâhib-i kemâlât olan zât-ı me‘âlî-şifât.

Perde berdâr u birihne gû ki men

Mî nehusbem bâ şanem bâ pîrehen

Perdeyi kaldır ve âşikâre söyle ki ben hengâm-ı vişâlde mahbûbem ile bâ pîrehen yatmam, hulle-i cennet olursa çekeyim çâk edeyim, dem-i vaşlinda baña hâ’il olur pîrehenim. Bu iki beytiñ hûlâşası; cenâb-ı Çelebi tekrâr su’âl buyururlar ki; esrârı âşikâre söyle ve esrârıñ âşikâre beyân olunması ‘ayn-ı hikmettir zîrâ enbiyâ’ ve mürselîn dîni âşikâre kıldılar ve anlara iktidâ ‘ayn-ı hikmettir.

Güftem er ‘uryân şeved ô der ‘ıyân

Nî tû mânî nî kenâret nî miyân

Cevâb olarak cenâb-ı Çelebi’ye dedim ki bu esrâr-ı tevhîdi perde ve hicâb zâhir ve âşikâre olursa ne sen kalırsın ve kenarıñ kalır ve ne miyânıñ kalır ya’ni fenâ-yı etemm ile fânî olursun.

Ârzû mîh’âh lîk endâze h’âh

Ber netâbed kûh râ yek berg-i kâh

Ârzû iste velâkin ölçüñ miqtarı iste, mısra‘-ı şânî temsîldir bir şaman yaprağı
bir tağı hâmil olmağa kâdir olamaz (felemmâ tecellâ Rabbehu lilcebeli)⁴¹³ el-âyeh.

Âfitâbî gez vey in ‘âlem fûrûht
Endekî ger pîş âyed cümle sûht

Bir âfitâb ki bu ‘âlem andan ziyâdâr oldu ve eşcâr ve nebâtât neşv u nemâ
buldu, anıñ ziyâ ve harâreti bir miqdâr ziyâde olsa cümle ‘âlemi yaçar. (Hâşiye:) Ba‘zı
nüshada pîş bâ-ı Fârisî’yle mestûr olmuştur ya‘ni bir miqdâr daha yakîn gelse hamle
‘âlemi yaçar ve harâb ve kebâb eder.

Fitne u âşûb u hûnrîzî mecûy
Bîş ezîn ez Şems-i Tebrîzî megûy

Fitne u âşûb u hûnrîzliğı isteme arzu etme bundan ziyâde Şems-i Tebrîzî’den
bahş eyleme, hûlâşa-i ebyât oldur ki nâ-ehile keşf-i esrâr lâyıq ve sezâvâr değildir belki
sırr-ı yâr zîr-i perde ve astâr beyân olunmak gerektir. Görmez misin ki cenâb-ı Mûsâ
şalâvâtullâhi ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhi hazretleri qable fenâ-yı etemm baqıyye-i cüz’iyye
ile rû’yet taleb ettiklerinde

M^{173a} (len terânî) cevâb aldılar vaqtâ ki cenâb-ı zü’l-celâl cebel-i Tûr’a tecellî kıldı
(felemmâ tecellâ Rabbuhu lilcebeli ce‘alehu dekken ve harra Mûsâ şa‘ikâ)⁴¹⁴ cebel-i
Tûr’u medkûk eyledi ve cenâb-ı Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm peygamber-i ‘ulû’l-‘azm iken
göğsü üzere düştü, ifâkat bulduқта

M^{249a} (kâle tübtü ileyke)⁴¹⁵ yâ Rabbi saña tevbe ve rücû‘ ettim dedi **ve** ‘accelete’s-su’âl
buyurdu ve kezâlik kavm-i İsrâ’il cenâb-ı Mûsâ’ya (len nü’mine leke hattâ nerallâhe
cehraten)⁴¹⁶ dediklerinde anları şa‘ikâ ahz etti şu vechile ki cenâb-ı Hudâ Mûsâ
‘aleyhi’s-selâm’a nâstan li-ecli’l-i’tizâr ‘an ‘ibâdihî bi’l-‘acel bir gürûh götürmesini
emir buyurdu, cenâb-ı Mûsâ şalâvâtullâhi ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyh hazretleri hıyâr

⁴¹³ el-A‘râf 7/134.

⁴¹⁴ el-A‘râf 7/143.

⁴¹⁵ el-Bakara 2/55.

⁴¹⁶ el-Bakara 2/55.

[hayırlılar] kavminden yetmiş kimseyi ihtiyâr etti ve anlara şıyâm ve tanzîf-i ebdân ve tahtîr-i şiyâb ile emir buyurdu ve anlar daği emr-i cenâb-ı Mûsâ'yı yerine getirdiler ve birlikte Tûr-ı Sînâ'ya çıktılar. Anlar cenâb-ı Mûsâ'dan Rabb'in kelâmını istimâ'ı cenâb-ı Hudâ'dan tazarru' ve niyâz etmesini tazarru' ve niyâz ettiler ve Mûsâ 'aleyhi's-selâm kavminiñ ricâsını cenâb-ı Hudâ'ya 'arz ettikte Allâhu te'âlâ hazretleri daği kabul buyurdu. Mûsâ ('a. m.) cebel-i Tûr'a takarrub ettikte âsmânda 'amûdî bir bulut tağ üzere nâzil ve cebeli bi'l-küllî gaşy ve ihâta eyledi ve Mûsâ 'aleyhi's-selâm bulutuñ derûnuna duhûl ve kavmi daği duhûl eylemesini emir buyurdu ve kavm-i Mûsâ emr-i Mûsâ'yı kabûl ile derûn-ı buluta duhûl ettiler. Cümlesi secde ederek yere kapandılar, cenâb-ı Hak Mûsâ 'aleyhi's-selâm'a kelâm ettiği vakitte rûy-ı Mûsâ'da bir nûr peydâ olurdu ki hiç kimse nazâr etmeğe kâdir olamazdı ve kavm-i Mûsâ 'aleyhi's-selâm'ın öñlerine cenâb-ı Hudâ perde çekti ve anlar cenâb-ı Hudâ'nın hazret-i Mûsâ'ya emir ve nehiy ile kelâmını işittiler. Vakta ki Mûsâ 'aleyhi's-selâm fâriğ olup bulut münkeşif olduğa ve kavmi üzerine ikbâl buyurduğa kavmi; biz cehraten ve 'iyânen Hudâ'yı görmeyince saña inanmayız dediler. 'Aķibinde anları şâ'ika ahz eyledi (şâ'ika) ba'zılar 'indeinde semâdan bir şavt-ı mehîb gelüp anları ihlâk⁴¹⁷ etti ve 'inde'l-ba'z âsmândan âteş nâzil olup anları yakup mahvetti, ba'dehu hazret-i Mûsâ'nın münâcât ve şefâ'ati berekâtıyla cenâb-ı Hudâ anları ba's ve ihyâ eyledi.

M^{173b} Ya'ni kavm-i Mûsâ mertebe-i bidâyede tecellî-i zâtiyyeyi taleb ettiler envâr-ı zâtan bir zerre münkeşif olduğa cümlesi yandı ve mahv u müstehlek oldu. Bu tafşîlât şûret-i müstahşenede ebyât fehm olunmak ümniyyesine binâ'en tahtîr kılındı.

(Fitne u âşûb [u] hunrîzî mecûy) ilh bu mışra' esrâr-ı Şemseddîn kudîse sırruh beyân olunmuş olduğa delâlet eder ve ebyât-ı sâbıka henüz beyân olunmamış ola zîrâ güftügü-yı cenâb-ı Mevlânâ cân ile idi ve cân esrârı mekşûf ve birihne söyle deyû niyâz ederdi ve cenâb-ı Mevlânâ bî-perde söylemem diyerek naz ederdi velâkin (güftem er 'uryân şevd ô der 'ıyân) ilh. beytinden bu maħalle gelinceye kadar maṭlûb-ı cânı iddi'â-yı ibâ ve inkârda izhâr ve zîr-i perdede bî-perde söylediler. (Fete'emmell) (Velî Muhammed kudîse sırruh) Velî Muhammed'in maṭşûdu sırr-ı Şemseddîn kudîse sırruh'dan maṭşûd-ı esrâr-ı tevḥîd idi ve esrâr-ı tevḥîd zuhûra geldikte ta'ayyün-i sâlik mahv ve müstehlek olur (nî tû mânî) ilh. Bu şûrette esrâr-ı Şems

⁴¹⁷ ilhâk: M² "helâk".

söylenmiş olur velâkin âhirinde fete’emmel getirüp bu vechiñ i’tirâz-pezîr olduğuna işâret buyurdu zîrâ cânîñ maqşûdu o sırrîñ güftügü ile yalnız beyânı olmayup vicdânı zevk-yâb olması olduğundan (nî tû mânî) ilh. buyurdular ve sırr-ı tevîd-i vicdânî zuhûru nizâm ve intizâm-ı ‘âlemiñ bâ’is-i inhilâlidir zîrâ sebeb-i intizâm ‘âlem-i ğaflettir. Eğer ğaflet bir taraf olsa bu dâr-ı ğurûru ma’mûr kılmaya kim bezl-i miknet ve maqderet eder ve esrâr-ı tevîdi bî-hicâb ve perde-i güft ü gû dağı câ’iz değildir

M²49^b zîrâ bir takım sebük mağzân kec-fehmân lâfî eğri aňlayup **bâ’is-i** ceng u cidâl olur. (Fitne u âşûb u ğunrîzî mecûy) ilh. buña binâ’en evliyâ’ullâh bir takım ıstılâh vaz’ ettiler ve ıstılâh-ı mezkûr ile nâ-ehli fehmden men’ ettiler ğazret-i şârih İsmâ’il Anğaravî’ye iktidâ⁴¹⁸.

Cândan murâd cenâb-ı Çelebi Hüsameddin olmak üzere şerh olundu velâkin cândan murâd cân-ı Mevlânâ olmak ve mecâz ve kinâye irtikâb olunmayarak ma’nâ verilmek dağı ba’îd değildir ve bâ-ğuşûş ki ğağığat mümkün olan mağalde irtikâb-ı mecâz câ’iz değildir

M¹74^a kâ’idesine dağı ri’âyet olunmuş olur ve bi’l-cümle şerrâh ehl-i Hind ve Anğaravî’den muğaddem olan şerrâh-ı Rûm cânı kendi ma’nâsına ağz etmişlerdir ve sırr-ı tevîdiñ zuhûrunda nî tû mânî) ilh. bu zehâba mânî’ olamaz. Zîrâ (ve ğarra Mûsâ şâ’ikâ)⁴¹⁹ muâlâ’a olundukta bilâ-şekk ğabûl olunur. Sürûr-ı kâ’inât ve mefğar-i mevcûdâta vahiy nüzûl ettikte şırtı üzere yatlardı, zîrâ efendimiz şallâllâhu ‘aleyhi ve sellem vahyiñ heybetinden bir tamara bile mâlik olamazlardı niteki *Fütûğât-ı Mekkiyye*’de taşrih ve tafşil kılındı ve kezâlik *Menâkıb-ı Sipehsâlâr*’da gelir; ki tâ zaman-ı Ħudâvendigâr; hiç âferîde râ ber ğâl-i ô ıttılâ’î nebûd ve’l-ğâletü ğâzihi hiç kes râ ber ğağâyığ-ı esrâr-ı ô vukûf neğ’âhed bûd peyveste der ketm-i kerâmât bûdî ve ez ğalk şöhret-i ğôd râ pinhân dâştî bi-tarığa vu libâs-ı tüccâr bûdî beher şehir-i ki refî der kârvân-serrâhâ nüzûl kerdî ve kilîd-i muğkem ber der nihâdî ve der enderûn bi-ğayr-i ğaşîr nebûdî ve ğâh ğâh şalvâr bend bâftî ve ma’îşet ez encâ fermûdî mesken-i işân Tebrîz bûd ve Sultânü’l-veled ki ferzend-i mehîn-i ğudâvendigâr bûd mürîd-i ô bûd. (Tercüme:) Zamân-ı Mevlânâ ğuddise sırruğu’l-a’lâ ğazretlerine gelince bir kimse ğağâyığ-ı esrâr cenâb-ı sultânü’l-evliyâ Şemseddîn-i Tebrîzî’ye vâğıf olmadı ve ile’l-ân

⁴¹⁸ iktidâ’: M² “ve” ilâve edilmiştir.

⁴¹⁹ el-A’râf 7/143.

kenzîne-i esrârı bi'l-cümle maḥlûḳâttañ nihân ḳaldı. Da'imâ kerâmâtıñ mestûr ve şöhretin cemi' ḥalktan dûr ve kendüsini mehcûr tutardı ve tüccârlarıñ libâs ve hey'etinde bulunurlar idi ve her ḳangı şehre duḡûl etseler kârbân-ı serrâlara nüzûl ederler idi. Ve istikrâr ettikleri ḥücreniñ ḳapusuna muḥkem bir kilid ururlardı ve derûn-ı ḥücrede bir ḥaşırdan mâ-'adâ hiçbir şey yoḡıdı ve ba'zen uçḳur toḳuyub bahâsıyla ma'îşet ederler idi ve meskenleri şehir-i Tebrîz'de idi ve cenâb-ı pîr-i dest-gîriñ ferzend-i büzürgvârı ḥazret-i Sultân Veled dâme feyyazu 'ale't-tâlibîn ile'l-ebed ḥazretiñ mürîdi idi.

**În nedâred âḥir ez âḡâz gû
Rev tamâm-i ân ḥikâyet bâz gû**

Be cenâb-ı Şems'in esrârı ebḥâsınıñ nihâyeti yoktur, yürü ol kenizekiñ hikâyesiniñ tamâmını söyle.

M¹⁷⁴^b Ḥalvet talebîden-i ân velî ez pâdişâḥ cihet-i der yâften-i renc-i kenizek

Halvet talebîden muḳaddem mef'ûlûdür, talebîden maşdarıñ fâ'iline izâfeti ḳabîlindendir, talebîden maşdar-ı meḥûldür maşdar-ı meḥûl Fârisî veya 'Arabî isim veya şıfatıñ âḥirine edât-ı maşdar olan (îden) lâfzınıñ 'ilâvesiyle olur ve işbu maşdar-ı meḥûl lisân-ı Fârisî'niñ vüs'atini bâdî olmuştur, cihet bunda berây ma'nâsına edât-ı ta'lîl, der yâften aḡlamaḳ ma'nâsına der yâften renc maşdarıñ mef'ûlüne izâfeti ḳabîlindendir, renc-i kenizek izâfet-i lâmiye renc u marâz-ı kenizeki fehm u idrâk içün ol velîniñ pâdişâhtan ḥalvet talebi beyânındadır.

**Güft ey şeh ḥalvetî kûn ḥâne râ
Dûr kûn hem ḥ^vîş u hem bîḡâne râ**

M²⁵⁰^a Güft ḳâ'ili velîdir ḥalvetî kûn, emr-i ḥâzır mürekkeb ve ḥalvetîniñ yâsı edât-ı nisbettir, ḥâne râ mef'ûlün biḥ şariḥî, dûr kûn kezâlik emr-i ḥâzır mürekkeb, hem edât-ı iştirâk, ḥ^vîş akraba, bîḡâne yabancı.

Ol velî-i dil-âgâh pâdişâh-ı pür-intibâha dedi ki, ey pâdişâh yâd u bîgânededen ve h^vîş u âşinâdan hâneyi hâlî kıl. Evvelâ beyitte bir îmâ-ı lâtf vardır, h^vîş kelimesi kendi ve akrabâ ma'nâsına olmak mülâbesesiyle îmâ' vardır ki hâlvete duhûlde kendi ta'ayyününden bile hâric olup aşla sivâyâ ma'hall kalmaya, cenâb-ı şeyh *Fütûhât*'ta buyururlar; evvelâ mücâhade edüp hevâcis-i nefsi kaç' eyleye. O daği zîkr-i dâ'imî ile hûşûl-pezîr olur, sâlik zîkr-i dâ'imîyi ihtiyâr ettikte hâlvette farazâ Cibrîl ('a.m.) zühûr etse ve ben Cibrîl'im dese Cibrîl'e bile iltifat etmemelidir ve demelidir ki eğer bu zât Cibrîl olsa idi beni zîkrullâhdan meşgûl etmezdi. Cenâb-ı şeyh rağıyallâhu 'anhâ *Fütûhât-ı Mekkiyye*'niñ yetmiş sekizinci bâbınıñ evvelinde buyururlar ki; (i'lem veffağnallâhu ve iyyâke enne'l-hâlvete aşluhâ fî's-şer'i; men zekeranî fî nefsihi zekertuhu fî nefsi ve men zekeranî fî mele'in zekertuhu fî mele'in hayrin minhu⁴²⁰, hâzâ hadîsi şahîhi İlâhî yetezammenü'l-hâlvete ve'l-celveti. (Tercüme) cenâb-ı Hakk sizi ve bizi muvaffak buyuursun âmin. Ey sâlik, ma'lûmuñ olsun ki tahkîk-i şer'-i şerîfte hâlvetiñ aşlı (her kim beni kendi nefsinde zîkr eder ise ben daği ânı nefsimde zîkr eylerim ve her kim beni bir mele'de zîkr eder ise

M^{175a} andan hayırlı bir mele'de zîkr eylerim) bu hadîs-i şahîhi İlâhî hâlvet ve celveti mutazammındır, esrâr-ı hâlvete ittîlâ' murâd edenler bâb-ı mezkûru mu'tâlâ'a ede inşâallâhu te'âlâ (Hâlvet ez ağıâr bâyed ney zi yâr / Bûstîn beher dî âmedenî bihâr) beyt-i şerîfiniñ şerhinde tafsîl olunur.

Kes nedâred gûş der dihlîz hâ

Tâ bipürsem zân kenizek çîzhâ

Kes nedâred gûş kes nedâred fâ'ili ve gûş mef'ûl, dihlîzhâ hâ edât-ı cem' dihlîz dâlîñ kesriyle de'lîz mu'arrebidir hâne ile kapu aralığı ma'nâsınadır, lisân-ı Türkî'de dâlîñ fethiyle müsta'meldir, tâ intihâ'-ı gâyet hûlâşa-i ma'nâ; dehlîzlerde ve sâ'ir kelâm işitilecek ma'halde kimse kulağ tutmasuñ ve söz diñlemesün ba'zı şeyleri ben kenizekteñ su'âl edinceye kadar.

⁴²⁰ Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 13/167.

Hâne hâlî mând u yek deyyâr nî
Cüz tabib cüz hemân bîmâr nî

Hâne âhîrindeki hâ-yı resmiyye taşşîş ifâde eder hâne bir kimseye veyahut birkaç kimseye maşşûş ev, hân bunun zıddıdır ya‘ni bir kimseye maşşûş olmayup ‘umûm için mesken, deyyâr yânî teşdîdiyle dâ‘iriñ şîğa-i mübâlâgasıdır.

Hâne hâlî kaldı ve hânede bir deyyâr kalmadı tabîb-i İlâhî’den gayrı ve bîmârdan gayrı kimse kalmadı.

Nerm u nermek güft şehr-i tû kücâst
Ki ‘ilâc-ı ehl-i her şehrî cüdâst

Ziyâde rıfkıyla seniñ şehrîñ nerededir, zîrâ her bir şehrîñ âhâlîsiniñ ‘ilâcı başkadır zîrâ her bir şehrîñ âb u havâsınıñ tabî‘ati muhtelif ve insanlarınıñ dağî mizâcî muhâliftir.

Enderân şehr ez qarâbet kîstet
H^vîşî vu peyvestegî bâ çîstet

M^{250b} Ol şehirde ya‘ni kendi şehrinde akrabâ ve ta‘allukâtından kim vardır hışım ve akrabalığın ve dost ve âşinalığın ne iledir. Şi‘ir: Velâ tes’eli’l-mer’e ve’nzur qarînehu / Fe’inne’l-qarîn bi’l-mukârin yaktedî.

Dest ber nabzeş nihâd u yek biyek
Bâz mî pürsîd ez cevri-i felek

Elini nabzı üzere koyup çekmiş olduğu cevri-i feleği yek biyek su‘âl etti.

M^{175b}

Çün kesî râ hâr der pâyeş cihed
Pâ-yi hûd râ ber ser-i zânû nihed

Kesîde yâ vahdet, râ edât-ı taḥşîş hâr diken cihediñ fâ'ilidir, der pâyêş, der edât-ı şıla, cihed cehîden maşdarından muzâri' bunda batar ma'nâsına ve cehîden debrenmek ve kıymıdanmak ma'nâsınadır, pâyêşde zamîr kesîye râci'dir pây hûd râ edât-ı mef'ûl, pây-i hûd izâfet-i lâmiye, ber edât-ı isti'lâ, ser bunda taḥşîn-i lâfz ve tekmi'l-i vezn içümdür, zânû diz nihed nihâden maşdarından muzâri' ḳor ma'nâsına. (Hulâşa:) bir kimse ayağına diken battıkta li-ecl-i'l-ihrâc ayağını dizi üzere ḳor.

Vez ser-i sûzen hemî cûyed sereş

Ver neyâbed mîkûned bâ leb tereş

Vez aşlı vâzıdır ez bunda ile ma'nâsınadır, evvelki ser uç, ikinci ser baş ma'nâsınadır, seriñ yedi ma'nâsı vardır. (1) Baş ki 'Arabî'de re's denür, (2) fikir ve hayâl, (3) zor ve kuvvet, (4) üzerine baş ve re'is olan kimse, (5) meyl ve h'âhiş u istek, (6) bir şey'iñ ṭaraf-ı a'lâsı ki fevḳ veya baş ta'bîr ederiz ve ṭaraf-ı esfeli ki aşâğısı ve uç ta'bîr olunur, bu beytiñ mıṣra'-ı evvelinde olduğu gibi, (7) hâliş ve hulâşa ma'nâsınadır. Ş hâra râci'dir, ver ve eđerîñ muḥaffefidir, neyâbed yâften maşdarından muzâri'-i menfîdir, bâ leb bâ muşâḥabet ile ma'nâsına, ter yaş ş pâyâ râci'dir. (Hulâşa:) İğneniñ ucuyla dikenîñ başını arar ve eğer bulamaz ise dudağıyla ayağını ıslatır. İşbu ebyât-ı pür-nükât gönülde muzmar olan hârîñ ihrâcı pek düşvâr olduğunu temsîldir. Bir âdemiñ ayağına bir [di]ken battıkta li-ecli'l-ihrâc ne gûne tedâbîre muḥtâc olur bundan ihrâc hâr-ı dil ne gûne müşkil olduğunu istidlâl etmek gerektir.

Hâr der pâ şûd çünîn düşvâr yâb

Hâr der dil çün büved vâ dih cevâb

Hâr mübtedâ, der pâ zarf-ı müsteḳar hârîñ şıfatı, şûd ef'âl-i nâḳışadan kân ma'nâsına ismi taḥtında zamîr-i müstetir hâra râci'dir, çünîn düşvâr yâb şûdün haberidir düşvâr yâb vaşf-ı terkîbîdir, hâr mübtedâ', der dil zarf-ı müsteḳar hârîñ şıfatıdır, çün vâv-ı ma'rûf

M^{176a} ile istifsâr keyfiyetidir nite ve nice ma‘nâsına bu beyitte olduğu gibi ki ‘Arabî’de⁴²¹ keyfe mürâdifidir. Meşelâ Hudâ-yı bî-çün denir, zât-ı pâki ‘ârîza-i istifsâr keyfiyetinden muḳaddes

M^{251a} demektir ve istifhâm-ı inkârî ve ikrârî edâtı olur ve kelime-i ta‘accüb olur ve çün vâv-ı meḥûl **ile** teşbîh ve tevḳît ve ta‘lîl ve şart edâtı olarak isti‘mâl olunur ve sened ve hüccet talebi zımnında daḥi isti‘mâl olunur, vâ diḥ cevâb bâzde cevâb ma‘nâsınadır ya‘ni cevâbı i‘âde ve i‘tâ et demektir ve vâ bâ vezninde mürâdifidir. (1) Bâz ma‘nâsınadır ki zıkr olundu vâ gûy bâz gûy, (2) Cins-i eṭ‘ameye ıtlâk olunur, Türkî’de aş denir ... ve ... mercimek aş ve mu‘arabi bâcdır, (3) edât-ı mef‘ûl olan mâ mevḳi‘inde isti‘mâl olunur vâ tû mîgûyem bâ tû mîgûyem gibi, (4) vâ kelimesiniñ muḥaffefi olur ki marîz şiddet-i vece‘i ḥâlinde îrâd eder ve te‘essûf ve taḥassür mevḳi‘inde söylenir, (5) açık ve küşâde ma‘nâsına gelir der râ vâ kün kapıyı aç, (6) ric‘at ma‘nâsına vâ küşet geri döndü, (7) ırak ma‘nâsına gelir ez mâ vâ şüd bizden uzak oldu, (8) meşâdir ve ef‘âlîñ evâ‘ilinde taḥsîn-i lâfz içün îrâd olunur vâ kerd ve vâ ḥûr denmesi.

Ḥâr der pâ şüd çünîn düşvâr yâb ayağına batan diken buncileyin ya‘ni bunuñ gibi düşvâr yâb olunca, ḥâr der dil çün büved vâ diḥ, cevâb gönûlde olan diken ya‘ni aḥlâḳ-ı zemîmeyi bulmak ve ‘ilâcîñ kılmak nice olur baña cevâb ver ya‘ni bu mişâlden ḥâr-ı dili bulmak ve tımar kılmak ne derece müşkil olduğu vâzîḥ ve âşikâre oldu.

Ḥâr-ı dil râ ger bidîdî her ḥasî

Dest key bûdî ḡamân râ berkesî

Ḥâr-ı dil râ ḥâr-ı dil izâfet-i zarfıyye veya lâmiye, râ edât-ı mef‘ûl, ger edât-ı şart, bidîdî ḥikâye-i mâzî gördü, her ḥasî bidîdîniñ fâ‘ilidir dest bunda zafer ma‘nâsınadır, key zaman-ı meḥûlden su’âldir lisan-ı Türkî’de kaçan ta‘bîr olunur.

M^{176b} Ve inkâr ve istib‘âd içün daḥi olur bunda olduğu [gibi], bûdî kezâlik ḥikâye-i mâzîdir, ḡamân râ râ edât-ı taḥşîş ḡamân ḡamîñ cem‘idir, ma‘lûm ola zî rūḥuñ ḡayrı hâ ile cem‘ olunur ve eḡer müfrediñ âḥirinde hâ-ı resmiyye bulunursa ḥazf ederler. Dîde

⁴²¹ ‘Arabî’de: M² “örfide”.

dîdehâ gibi ve eğer zî-ruh olursa elif nûn ile cem‘ ederler merd merdân ve şîr şîrân gibi ve ba‘zan hayvanâtta olan zî rûhu daîi hâ ile de cem‘ ederler, mürğ mürghâ gibi ve eseb esebhâ gibi. Şâhib-i neşv u nemâyı hayvana teşbîhen elif ve nûnla ve gayr-ı zî-rûh olduğu-çün hâ ile cem‘ ederler dırahtân dırahtâ gibi ve insânın çift olan a‘zâsı elif ve nûn ve hâ ile de cem‘ ederler çeşmân ve çeşmhâ ebrû‘ân ve ebrûhâ gibi ve teceddüde delâlet eden ism-i zamânları daîi iki türlü cem‘ ederler rûzân ve rûzhâ ve şebân ve şebhâ ve mâhân ve mâhhâ gibi. Velâkin sâl kelimesi müsteşnâdır zîrâ sâlhâ denür sâlân denmez ve ahterîñ cem‘i ahterân ve ahterhâ ve âfitâbîñ cem‘i âfitâbân âfitâbhâ gelir ve câm ile câme ve nâm ile nâme ve lâl ile lâle kelimelerinin hâlet-i cem‘inde iltibâs lâzım geleceğinden hâların ibkâsı ehl-i kalem beyninde olan kâ‘ideye evfaktır velâkin kütüb-i lûgat-ı mu‘tebereniñ ba‘zısında anların daîi âhirinden hâ’ hâz olunur deyû musarrah olduğunu gördüm ve âhirinde hâ-yı melfûza bulunan kelimelerin hâ ile cem‘i hâlinde hâ-yı mezkûr sâbit bırakılır girih girihhâ gibi ve âhirinde hâ-yı resmiyye olan kelimât elif nûnla cem‘i zamânında hâ-yı resmiyye kâf-ı Fârisî’ye kalb olunur zinde

M^{251b} zindegân mürde mürdegân gibi. Has (1) yaban otu ki bî-menfa‘at ola çer çöp ve talaş, (2) şoysuz ve nâ-kes ve bedgevher, (3) kûhistânda neş‘et etmiş eşhâş, bunda ikinci ve üçüncü ma‘nâlar murâddır. Hâr-ı dil râ ger bidîdî her hasî gönülde olan hârı veya gönül hârını eğer her bir nâkes gördü, dest key bûdî gamân râ berkesî bir kimseniñ üzerine gamların zafer ve galebesi ne vâkt olurdu ya‘ni olmazdı zîrâ herkes kendüsi hâr-ı dile dermân

M^{177a} ve ‘ilâç ederdi ve tabîb-i ma‘nevîye muhtâç olmazdı ve hâr-ı dilden murâd ahlâk-ı zemîmedir. Bu iki beyt-i lâtif ile ahlâk-ı zemîme-i kalbiyyeniñ ref‘ ve izâlesi müte‘assir olduğu irşâd buyururlar zîrâ anların ba‘zısı nazarda maqbûl ve mahmûd görünür velâkin hâkîkatte mezmûm ve merdûd olur. Meşelâ ba‘zı münkesir ve mütevâzı‘ kimse inkisâr ve tevâzu‘u sebebiyle kendüsinden hubb-ı câh mürtefi‘ oldu zanneder halbuki anıñ mezkûr inkisâr ve tevâzu‘da maflûb ve maşşûdu gayrılarının fevkinde olup anlardan efzâl ve a‘lâ bilinüp hattâ tâlibân ve mürîdân kendüsine münkâd olalar ve bu ‘ayn-ı câhtır ve ahlâk-ı keşîre buña nazîredir. Tevekkül ve Hakk’ın gayrıdan tama‘ı kaç‘ etmek gibi ve bunda Şeytân’ın ğarazı kalbde ‘ucub peydâ etmektir ki ahlâk-ı rezîledendir, buña binâ‘en ba‘zı ekâbir-i meşâyih mürîdlerine su‘âl ile emir buyurdular ve su‘âlden hâşıl eylediği şey’i diğr fuğarâya taşadduk ettirdiler tâ ki nazar-ı halkta tama‘ olalar ve câh-ı huşûl-i tevekkül ve manşib-ı kaç‘-ı tama‘ sâkıf ve münkaı‘ola. Tenbîh:

Dîd renc u keşf şüd bervey nühüft ilh. Ebyâtına bu beyitler muhâlif ve muğâyir zannolunmaya zîrâ ebyât-ı sâbıkadan renc-i kenizek derd-i ‘aşk olduğu tabîb-i İlâhî’ye keşf olundu ve bu ebyâtıyla kime ‘âşık olduğunu cüstücüdür.

Zân kenizek ber tarîk-i dâstân

Bâz mî pürsîd hâl-i dostân

Ol kenizekten hikâye tarîkiyle dostlarının hâlini su’âl eyledi.

Bâ hakîm ô kıssahâ mîgüft fâş

Ez makâm u hâcegân u şehr tâş

Kenizek-i mezkûre hakîm-i Hudâ’ya âşikâre kıssalar söyledi. Kendi makâmından ve hâcegânından ve hemşehrîlerinden.

Sûy-i kıssa güfteneş mîdâşt gûş

Sûy-i nabz u cesteş mîdâşt hûş

Tabîb-i Hudâ kenizekiñ kıssa söylemesi cânibine kulağını tutardı ya’ni kuvve-i sâmi‘ası istimâ‘-ı kıssa ile muqayyed idi, kenizekiñ nabzı ve nabzının hareketi cânibine huşî tutardı.

M^{177b} Ve ‘aql u hûş hareket-i nabza muqayyed idi.

Tâ ki nabz ez nâm-ı ki ger der cihân

Ô bûd makşûd cânêş der cihân

Tâ intihâ’-ı gâyet için, ki edât-ı rabt, nabz ger deriñ fâ’ilidir, merâren tenbîh olundu ki bu gibi terâkibde nabzı mübtedâ itibâr edüp ger deriñ tahtında zamîr-i müstetir i’tibâr etmek kavâ’id-i ‘Arabî’ye evfaktır velâkin söz uzamamak için fâ’il i’tibâr olunmak evlâdır. Ez beyân, nâm ki izâfet-i lâmiye, ki ism-i istifhâm cihân cim-i ‘Arabî’niñ fethiyle cehîden maşdarından şıfat-ı müşebbehedir ki kıymıldanmak ve

deprenmek ma'nâsınadır, ô kiye râci'dir, bûduñ o ismi, maşşûd-ı cân haberi, (ş) kenizeke râci'dir cihân cim-i 'Arabî'niñ fetî ve kesriyle 'âlem ma'nâsınadır.

M^{252a} Tâ ki nabz ez nâm-ı ki ger der cihân tabîb-i İlâhî'niñ hûşu nabz-ı kenizek ile ol zamâna dek muqayyed idi ki nabz-ı kenizek kimiñ nâmından müteharrik olur ise, ô bûd maşşûd cânêş der cihân cihânda o kimse kenizekiñ maşşûd-ı cânı olur.

Dôstân şehr-i ôrâ ber şümürd

Ba'dezân şehr-i diğêr râ nâm bûrd

Tabîb-i İlâhî kenizekiñ şehriniñ dostlarını ta'dâd etti ba'de zâlik diğêr bir şehriniñ nâmını zikr eyledi.

Güft çün bîrûn şüdf ez şehr-i h'îş

Der kûdâmîn şehr bûdestî tû bîş

Der kûdâmîn kûdâm kâf-ı 'Arabî'niñ zammıyla zevi'l-'uqûl ve gayr-ı zevi'l-'uqûlden istifhâm olur, âhirinde (în) edât-ı nisbettir, bûdestî aslı bûde estî idi yâ edât-ı hitâb. (Hulâşa) tabîb-i İlâhî kenizekten su'âl edüp buyurdu ki kendi şehrinden taşra hürûc ettikte kangî şehirde daha ziyâde qarâr eylemiş idiñ.

Nâm-ı şehri güft ezân hem der güzêşt

Reng-i rû vu nabz-ı ô diğêr negeşt

M^{178a} Kenizeke bir şehriniñ nâmını zikr eyledi ol şehirden şehr-i diğêre geçti, kenizekiñ yüzünüñ rengi ve nabzınıñ hareketi tebeddül ve tağayyür etmedi.

Hâcegân u şehrhâ râ yek biyek

Bâz güft ez cây u ez nân u nemek

Kenizek kendi efendilerini ve gezmiş olduğı memleketleri ve bulunduğı mağall ve kimden nân u nemek yemiş ise cümlesini âşikâre söyledi.

Şehr u şehr u hâne hâne kışsa kerd
Nî regeş cünbîd u nî ruḡ geşt zerd

Şehir be-şehir ve hâne be-hâne kenizek kışsa eyledi, nabzı da hareket etmedi ve yüzü de sararmadı.

Nabz-ı ô ber ḥâl-i ô bud bî gezend
Tâ bipürsîd ez Semerḳand çü ḳand

Bî gezend bî-câmidâta maḥşûş edât-ı selbdir, gezend kâf-ı Fârisî ile gemend vezninde zarâr ve ziyân ma'nâsınadır, Semerḳand Semerkend'in mu'arrebidir, mâverâ-ı nehirde bir beldedir ve aşlı Kendsemer idi ki semeriñ kendi ya'ni semeriñ köyü ve semer ḳamer vezninde tûran pâdişâhlarından bir pâdişâhın ismidir, belde-i mezkûreyi ḳarye niyetiyle binâ edüp âb u havasının leṭâfetinden nâşî bir 'azîm şehir oldu ve anda kâğıdın a'lâsı i'mâl olunur ki kâğız-ı Semerḳandî meşhurdur. (Te'sîr):

Çün nüvîsem vaşf-ı la'let nâme gülbendî şevved / Defterî bâşed eğer kâğız-ı Semerḳandî şevved

Bu beyitten münfehim olan kâğız-ı Semerḳandî ince kâğıttır zîrâ ekşer⁴²² defterleri ince kâğıttan yaparlar ve Semerḳand vaşfında bu beyit meşhurdur.

Semerḳand mişḳal-i rû-yı zemînest / Buḥârâ kuvvet-i İslâm u dînest

Hulâşa kenizekiñ nabzı bilâ-tebeddül ve taḡayyür-i ḥâl ve şânı üzere ber-ḳarâr idi tâ ki **M²52^b** ḥakîm-i İlâhî sükker ve ḳand gibi **ḥalâvet** ve mülâyemetle Semerḳand şehrinden su'âl edinceye dek.

Nabz cest rûy surḡ u zerd şüd
Gez Semerḳandî-i zerger ferd şüd

Nabz hareket etti ve yüzü kırmızı ve sarı oldu zîrâ Semerḳand bir zergerden **M¹78^b** ferd ve cüdâ olmuştu.

⁴²² ekşer: M² "ekseri".

Çün zi rencûr ân hâkîm in râz yâft

Aşl-ı ân derd u belâ râ bâz yâft

Kenizek-i rencûrdan ol hâkîm-i İlâhî bu sırrı aňlayınca ol derd u belânın aşlını âşikâre buldu.

Güftügûy-ı ô kûdâ mest der güzêr

Ol ser-i pül güftügûy-ı Gâtfer

Hâkîm-i İlâhî kenizeke dedi ki; mezkûr zergerin güzergâh ve tarîktan kûy ve mahallesi nerededir. Cevâb-ı kenizek; köprü başında ve Gâtfer mahallesindedir dedi.

Güft dânistem ki rencet çîst zûd

Der ‘ilâcet sihrhâ h‘âhem nemûd

Zûd çabuk ma‘nâsınadır ve mısra‘-ı şânîye merhûndur, sihrhâ sihrin cem‘idir ve sihr te‘şîr ma‘nâsına olduğu, der ‘ilâceş sihr-i muṭlaḳ râ bibîn ilh. beytinde mürûr etti. Hâkîm-i İlâhî kenizeke, senin renc u elemiñ ve derd u ta‘bın ne olduğunu aňladım çabuk senin ‘ilâcında ‘azîm te‘şîrler göstereceğim.

Şâd bâş u fâriğ u eymen ki men

Ân künem bâ tû ki bârân bâ çemen

Eymen hemze ve mimiñ kesreleri ve yâ ve nûnuñ sükûnuyla emnden ism-i fâ‘il olan âmen kelimesiniñ imâle olunmuşudur, bî-havf ve bî-dehşet ma‘nâsına ve hemze kesri ve mimiñ fethiyle ism-i tafşîl olan emn kelimesiniñ imâlelisidir ve hemze ve mimiñ fethiyle mübârek-ter ve sağ taraf ma‘nâsınadır, mübârek-ter ma‘nâsına yemnden ism-i tafşîldir ve sağ taraf yemnden me‘hûzdür. (Hulâşa) şâd ve fâriğ ve emîn ol ki ben bârânın çimene ettiği mu‘âveneti saña edeceğim.

Men ğam-ı tû mîlhurem tû ğam meḥûr

Ber tû men müşfik-terem ez şad peder

Ben seniñ ğamını yerim ve seniñ ğam-güzâr ve yâr-ı vefâdârınım ben seniñ üzerine yüz babadan ziyâde şefkatli ve merhametliyim.

Hân hân in râz râ bâ kes megû

Gerçi ez tû şeh küned bes cüstücû

M¹⁷⁹^a Âgâh ol âgâh ol bu sırrı bir kimse söyleme eğerçi pâdişâh senden çok cüstücû eder ise pâdişâha dañi söyleme.

Gûr hâne râz-ı tû çün dil bûd

Ân murâdet zûd-ter hâşıl bûd

Gûr hâne fi'l-aşl hâne-i gûr idi, ba‘dehu vaşf-ı terkîb kılınup gûrhâne oldu, çün edât-ı şart, hulâsa seniñ râzının gûrhâne ve maķberesi eğer gönûl olur ise seniñ ol murâdın ziyâde çabuk hâşıl olur.,

Güft peygamber ki her ki sırr nühüft

Zûd gerded bâ murâd-ı h‘îş cüft

Hâzret-i Rasûl-i ekrem ve Nebî-i muhterem şallâllâhu ‘aleyhi ve sellem efendimiz

M²⁵³^a buyurdular ki; her kim ki sırrını gizledi ve ketm edüp kimseye bildirmedi, **çabuk** kendi murâdıyla cüft olur. Şeyh ‘Abdullaţîf ve ğayrılar rivâyet ettiler ki; (men keteme sırrahu haşale emruhu)⁴²³ habîb-i Hudâ ve Rasûl-i kibriyâ ‘aleyhi mine’s-şalâti ve’s-selâm-ı mâ lâ yuḥşâ buyurdular ki her kim sırrın ketm ederse anın murâd ve merâmı hâşıl olur.

Dâne çün ender zemîn pinhân şeved

Sırr-ı ô ser sebzi-i bûstân şeved

⁴²³ Hadisin benzer metni için bk. Beyhaki, *Şuâbü’l-ıman*, XIX, 487.

Dâne zîr-i zemînde pinhân olduğta o dâneniñ sırrı ser sebzî-i bûstân olur ve neşv u nemâ bulur.

Zer u nuḡra ger nebûdendî nihân

Perveriş key yâftendî zîr-i kân

Altun ve gümüş eğer gizlenmemiş olsaydılar ne vakîit zîr-i kânda ve taḥt-ı ma'dende perver bulurlar idi, (key) bunda istifsâr-ı zamân ve inkârı mutaẓammındır ya'ni perveriş bulmazlar idi. Ol ṭabîb-i İlâhî lisânından bu bir kaç beyit ile esrârı pinhân eylemeniñ ḳavâ'id-i 'azîmesini beyân ve iḳnâ' içün bir nice temşîlât ityân buyurdular.

Va'dehâ u luṭufhâ-yı ân ḥakîm

Kerd ân rencûr râ eymen zi bîm

Ol ḥakîm-i İlâhî'niñ va'deleri ve luṭufları ol rencûru bîm u ḥavften emîn eyledi.

Va'dehâ bâşed ḥakîkî dil-peẓîr

Va'dehâ bâşed mecâzî tâse-gîr

Ḥakîkî va'deler dil-peẓîr ve bâ'îş-i istirâḥat-i ḳalb-i münîr olur ve mecâzî olan **M^{179b}** tâse-gîr ve bâdî-i endûh-ı kebîrdir, tâse elem ma'nâsınadır.

Va'de-i ehl-i kerem genc-i revân

Va'de-i nâ-ehl şûd renc-i revân

Revân mışra'-ı evvelde reften veya revîden maşdarından şîfat-ı müşebbehedir ve mışra'-ı şânîde nefis-i nâṭıḳa ma'nâsınadır, genc-i revân geçer defîne, ḥâlîş sîm u zer memlû ḥazîne ve Ḳârûn'ıñ ḥazâ'inine daḥi genc-i revân derler da'ima yerin dibine batmaktadır. Eğer genc-i Ḳârûn aḥz olunacak olursa teşbîh-i keşret-i emvâlde bi'l-cümle umûrda değıldir. Ḥulâşa ehl-i keremiñ va'desi genc-i revândır ve bâ'îş-i âsâyiş-i cândır ve bâdî-i sa'âdet-i cihândır ve nâ-ehliñ va'desi mûcib-i renc u elem-i rûḥ-ı revân ve ḥarmân-ı duḥûl-i cinân ve inḥirâḳ-ı nâr-ı hicrândır, ehl-i keremden murâd cenâb-ı Ḥudâ

ve bi'l-cümle enbiyâ' ve evliyâdır ve va'd-i Hudâ, Qur'ân-ı 'Azîmü's-şânda mübeyyendir ve enbiyâ' ve evliyânın va'dleri kezâlik ber mûcib-i ahkâm-ı Qur'ân'dır ve nâ-ehilden murâd Şeytân ve ahzâbıdır. Mî'âd-ı Hudâ'yı kabûl edenler dâhil-i cennet, rû'yet-i Hudâ ve ni'am-ı kibriyâ ile mükerremlerdir, va'd-i Şeyâtîni ve ahzâbını kabûl edenler ne büyük elemelere giriftâr olacaklardır bunda candan e'azz olan ahibbâ anda yekdiğerine a'dâ olacaklardır ve ne elem ve ta'blar çekeceklerdir. (El-eḥillâ'ü yevme'izin ba'zûhum liba'zin 'adüvvün)⁴²⁴ el-âyeḥ ve cenâb-ı Hakk Qur'ân-ı 'Azîmü's-şânda; (ve kâle's-şeytânü lemmâ kuẓiye'l-emru innallâhe va'adeküm va'de'l-ḥaqqı ve va'adtüküm fe'eḥlaqtüküm vemâ kâne liye 'aleyküm min sulṭânin illâ en da'avtüküm festecebtüm lî felâ telûmûnî velûmû enfûseküm mâ ene bimuşriḥiküm vemâ entüm bimuşriḥiyye innî kefertü bimâ eşraktümûni min kablü inne'z-zâlimîne lehüm 'azâbün elîm)⁴²⁵.

Ehl-i cennet cennete duḥûl ve ehl-i nâr nâra duḥûl ile emr-i Hakk münkaẓî olduğta Şeytân diyecektir ki taḥkîḳ cenâb-ı Hakk va'de-i Hakk'ı size va'd etti ki ey ehl-i nâr eğer imân ederseniz ve 'amel-i şâliḥ ityân kıalarsanız sizleri cennete idḥâl ederim. **M^{253b} Ve** ben de size va'd ettim ve va'dimi aḥlâḳ kıldım ve benim siziñ üzeriñiz[e] birazcık ğalebem olmadı.

M^{180a} Tâ ki sizi şirk ve küfre ikrâḥ ve ibrâm idem ancak sizleri vesvese ile da'vet ettim benim bu da'vetimde ḥüccet ve bürhânım yoğidi. Sizler bilâ-te'emmül ve lâ-tedebbür benim da'vetimi kabûl ettiñiz ve cenâb-ı perverdigârın (lâ yeftinennekümü's-şeytân)⁴²⁶ fermân-ı 'âlîsini işitmediñiz ve bir muḳtezâ-yı fermân-ı 'âlî iş etmediñiz, imdi beni levm u ta'n etmeyiñ kendi nefsiñizi melâmet eyleyiñ. Ben sizleri 'azâb-ı İlâhî'den rehânende ve feryâd-res değılim ve ve sizler daḥi beni 'azâb-ı İlâhî'den rehânende ve feryâd-res değılsiñiz.

(Nükte) cenâb-ı Hakk İblîs'in kemâl-i şirkinden (beni levm etmeyiñ nefsiñizi levm ediñ) kavliyle iḥbâr buyurdu. Zîrâ kendi nefsinden nazarı sâḳıṭ olup arada ğayrı görmeklik şirktir, eğer maḳâm-ı kemâl taḥkîḳ ve tevḥîdde olaydı ne nefsine ne de diğeri bir kimseye melâmet ederdi. Cenâb-ı Vâsiṭi ḳuddise sırruḥ ḥazretleriñin kendi nefsiñi

⁴²⁴ ez-Zuhruf 43/67.

⁴²⁵ İbrâhîm 14/22.

⁴²⁶ el-A'râf 7/27.

levm eden şirk eder, maḳām-ı melâmet mürîdiniñ maḳâmıdır ki nefislerini meyl-i hevâdan ve tekâsül-i tâ‘attan nâşî levm ederler ve bu gûne melâmet î mân ve irâde tarîkindendir ki li-ecl-i ragbet mücâhade ve takşîr-i ‘ammâ seleften nâşîdir ve tarîḳ-i ma‘rifet ve tevḥîd ve efrâd-ı ḳadem-i ‘ani’l-ḥudûşdan değıldir, zîrâ tevḥîd isḳât ve sâbiṭtır (*Tefsîr-i ‘Arâyis*’ten ḥulâşa). İntehâ. Et-tevḥîdü isḳâtu’l-izâfâtır, (işâret-i diğeri) (ve ḳâle’ş-şeytânı)⁴²⁷ el-âyet. Ḳuvvet ve ḳudret, ḥaḳḳ ve ‘izzet ve salṭanat ḥâkim-i muṭlaḳ⁴²⁸ Şeytân vehim üzere zâhir olduḳta vehm-i muḳlim nûr-ı Hüdâ ve hidâyet-i kibriyâ ile münnevver ve mücellâ olunca cenâb-ı Ḳahhâr sivâyâ müslim ve muṭbi‘ oldu ve muḥıḳḳ-ı ‘âlem oldu ki ḥalkı Ḥaḳḳ’a da‘vette ḥüccet ancaḳ⁴²⁹ cenâb-ı te‘âlânıdır, kendisiniñ değıldir. Ḥuṭâm-ı dünyâyı tesvîl ve ḥayât-ı bî-beḳâyı tezyîni ile ḥalkı⁴³⁰ bâṭıla da‘veti bî-ḥüccet olduḳunu da⁴³¹ fehm etti ve cenâb-ı bîḥûnuñ ba‘de ḥarâbu’l-beden ‘inde’l-ḥaşri ve’n-neşri beḳâ ve şavâb ve ‘iḳâb ile olan va‘di ḥaḳḳ M^{180b} olduḳunu ve Ḥaḳḳ va‘dine vefâ ettiğini bildi ve ḥayât ancaḳ ḥayât-ı dünyevî ve zevḳ zevḳ-i cismânîdir diyerek eylediği va‘d-i bî-ḥüccete ḥulf etti. Lev m u ta’n bu gûne vâhî ‘ani’l-ḥücceti olan da‘vetleri ḳabûl edenleredir (*Tercüme-i ‘ani’t-te’vîlât-i İmâm Ḳāşânî*) va‘de-i mecâzî tâse-gîr olduḳu güzelce münfehim olduḳunu ümîd-vârım.

Der yâften-i velî renc-i kenizek râ ve ‘arza dâşten-i renc u maraž-ı kenizek râ ber pâdişâh.

Ol ḥakîm-i İlâhî ve velî-i Rabbânî’niñ renc ü elem-i kenizeki ne olduḳunu fehm ü idrâk edip ḥuzûr-ı pâdişâhîde renc ü maraž-ı kenizeki ‘arz eylemesi beyânı.

**Ba‘dezîn berḥâst ‘azm-i şâh kerd
Şâh râ zân şemme-i âgâh kerd**

⁴²⁷ İbrâhim 14/22.

⁴²⁸ ḥaḳḳ ve ‘izzet ve salṭanat ḥâkim-i muṭlaḳ: M² “‘izzet ve salṭanat ḥaḳ’” şeklindedir.

⁴²⁹ ancaḳ: Bu kelime M²’de yoktur.

⁴³⁰ Sol hâşiye: “ḥuṭâm; mâl-ı ḳalîl”.

⁴³¹ da: Bu bağlaç M²’de yoktur.

(Berhâst) berhâsten maşdarından mâzîdir, muzâri‘i berhîzed gelir kıyâm etti. (‘azm) ‘ayınıñ fethi ve zammıyla bir işi işlemeğe kaç‘î rabt-ı kalb ve teveccüh eylemektir, (şemme) şınıñ fethi ve mimiñ teşdidiyle ‘Arabî’de şey’-i kalîl ve muṭlaḳ ḳoḳu ve râyiḥa ma‘nâsına gelir berhâstıñ ve kerdleriñ fâ‘illeri taḥtında müstetir ḥakîm-i İlâhî’ye râci‘ zamîrlerdir, (‘azm-i şâh) maşdariñ mef‘ûlüne izâfeti ḳabîlindendir.

Ḥakîm-i İlâhî marâz-ı kenizeki fehm u idrâk ettikten soñra şâhı görmeğe ve marâz-ı

kenizeki iḥbâr etmeğe ‘azm u niyet-i cezm eyledi ve pâdişâhı cüz’îce âgâh ve ḥaberdâr **M²⁵⁴^a** eyledi. (s.) Velî-i müşârun ileyh bu sırrıñ mektum olmasını ve bâ-ḥuşûş pâdişâha bir vechile izhâr olunmamasını ekîden te’kîd etmişken kendisiniñ ‘arz etmesi âyâ ne ḥikmete müsteniddir? (c.) evvelâ taḳrîr ve beyânda muḳarririñ ehliyeti şarttır ve bu ḥâl kenizekte mefḳûd idi ve bu nükteye cenâb-ı pîr-i dest-gîriñ kitâb-ı ibtidâsında olan bişnev emriyle daḥi emir buyurdular ve şâniyen kenizekiñ ifâdesi pâdişâhıñ ḡayretini mûcib olur idi. Limuḥarririhi’l-faḳîr ḡayretimden seni ḥıfz eyler idim ol rütbe görmeye, kimse ḥayâlâtını rû’yâda bile ve ḥakîm-i İlâhî **küntü lisâneyi** yentîḳu sırrına mazḥar olduğundan iḥbârı taşarruf-ı İlâhî ile idi. Ve sâlike tenbîh daḥi vardır ki mürşidiñ bi’l-cümle ḥarekâtını taḳlîd câ’iz deḡildir ve ḳarîben cenâb-ı ‘Aṭṭâr ḳuddise sırruh ḥazretleriniñ;

Tû şâḥib-i nefsi ey ḡâfil miyân-ı ḥâḳ ḥun mîḥûr / Eḡer şâḥib-dilî zehrî ḥûred ân engebîn bâşed

Beytiniñ şerḥinde tafşîl buyuracaklardır.

M¹⁸¹^a

Güft tedbîr ân büved ân merd râ

Ḥâzır ârîm ez pey-i in derdrâ

(Tedbîr) tef‘îl vezninde ‘âḳıbet-endişlikle encâm-ı kâra naẓar ve şarf-ı naẓar eylemek ma‘nâsınadır ve bir ḥuşûşuñ ḥuşûlü içün sa‘y u tertîb-i esbâb eylemek bundan me’ḥûzdür. Bunda olduğ u gibi güftüñ mef‘ûlü tedbîr ân ilḥ. dir, tedbîr mübtedâ ân büved cümlesi ḥaberidir, (ḥâzır ârîm) ef‘âl-i mürekkebeden mütekellim ma‘al-ḡayr mef‘ûlün biḥ şarîḥi ân merd râdır, ez peyde ez taḥsîn-i lâfz ve tekmîl-i vezn içündür,

pey edât-ı ta‘lîl da‘ima muzâf olarak isti‘mâl olunur ve ‘ibârede ẖazf-i muzâf vardır, ez pey devâ-yı îñ derd râ demektir. Hûlâşa:

Pâdişâh hekimden devâ-yı kenizekiñ tedbîr ve çâresinden su‘âl buyurduķta ẖakîm-i İlâhî câriyedir diye dermân u renc u elemine ârâm vermeķe tedbîr ol merd-i zergeriñ iẖzârıdır buyurdu.

Merd-i zerger râ bi-ẖ^vân zân şehr-i dûr

Bâ zer u ẖil‘at bidih ô râ ğurûr

(Merd-i zerger) terkîb-i tavşîfî zerger altun işleyen ya‘ni kuyumcu, râ edât-ı mef‘ûl, (zân şehr-i dûr) murâd Semerkand’dır, zân ezânıñ muẖaffefî âniñ müşârun ileyhi şehr-i dûr, şehr-i dûr terkîb-i tavşîfî, bi-ẖ^vân ẖ^vânden maşdarından emr-i hâzır, merd-i zerger, mef‘ûlün bih şarîhîdir, zi ẖ^vâna müte‘allıķtır, (bâ zer) bâ muşâḥabet zer altun ẖil‘at, (ẖil‘at) pâdişâh ve vüzerâ ve kibârıñ tekrîmen giydirmiş oldukları libâs-ı fâḥir ki teşrîf daḥi derler. Hâfız Şîrâzî kuddise sırruh;

Her çi hest ez kâmet-i nâ-sâz bî-endâm-ı mâst / Ver ne teşrîf-i tû ber bâlây-ı kes kûtâh nîst

(Bidih) dâden maşdarından emr-i hâzır, ôrâ mef‘ûl-i ûlâ ve ğurûr mef‘ûl-i şânîsidir, ğurûr aldamaķ ma‘nâsınadır (ğurûr) firîften şemsi’l-lüġat. Hûlâşa:

Merd-i zergeri ol ba‘îd şehirden da‘vet et ve aña zer u ẖil‘at ve mâl-ı ba‘îd eyle, firîfte ve maġrûr eyle. Sa‘dî kuddise sırruh:

Her ki zer dîd serfürûd âverd / Ver terâzûy-ı âhenîn bâzûst

M¹⁸¹^b

Çünki sultân ez ẖakîm îñ râ şenîd

Pend ô râ ez dil u cân ber ğüzîd

M²⁵⁴^b Şenîd mâzî muzâri‘i şünûddur, fâ‘ili sultândır, eĝer isterseñ sultânı mübtedâ’, şenîd cümlesini ḥaber i‘tibâr edersen îñ râ muḥaddem mef‘ûlûdür, ez şenîde müte‘allıķtır, (ber ğüzîd) ber taḥsîn-i lâfz ve tekmîl-i vezn içündür, (ĝüzîd) kâf-ı Fârisî’niñ zammıyla iḥtiyâr etti, muzâri‘i kâf-ı Fârisî’niñ zammıyla ĝüzîned gelir

güzîdiñ fâ‘ili sultân (pend-i ô) terkîb-i izâfî izâfet-i lâmiye, râ edât-ı mef‘ûldür, pend ô râ güzîdiñ muqaddem mef‘ûlüdür. Hûlâşa:

Sultân hakîm-i İlâhî’den bu naş u pendî işitince velî-i müşârun ileyhiñ pend u naşını cân u dilden kabûl eyledi.

Firistâden-i pâdişâh rasûlân râ Semerkand beâverden-i zerger

Pâdişâhiñ zergeri celb için Semerkand’a elçileri irsâli beyânındadır.

Pes firistâd ân taraf yek dû rasûl

Hâzıkân u kâfiyân bes ‘adûl

(Pes) bâ-ı Fârisî’niñ fethiyle lisân-ı ‘Arab’da olan fânîñ tercümesidir, ba‘zı kere ta‘ķîb için ve ba‘zı kere tefrî‘ için gelir, ta‘ķîb için olduğta şânî evvelden maḥzâ zamânda mu‘aḥḥar olur ve evveliñ şânîniñ vücûdunda medḥal ve müdâḥalesi olmaz. Meşelâ sen dersin ki; (Evvel Zeyd âmed pes pedereş pes birâdereş) ya‘ni evvelâ Zeyd geldi ve ‘aķîbinde pederi geldi ve ‘aķîbinde birâderi geldi. Zeyd’iñ pederiniñ ve birâderiniñ kelimesinde müdâḥalesi yoktur ve tefrî‘ şu vechiledir ki evveliñ vücûd-ı taḳaddüm-i zâtı ve zamânîsiyle beraber vücûd-ı şânîde daḥl ve müdâḥalesi vardır meşelâ denilse ki (Zeyd bâ gül seḳmonya mübâderet nemûd pes ô râ ishâl şüd) ya‘ni Zeyd seḳmonya eklîne başladı ve ishâl oldu ve ekl-i seḳmonya ishâle ‘illet u sebeb oldu. Ve pes kelimesiniñ havâşşından biri oldur ki hem maḳtû‘u’l-izâfede isti‘mâl olunur, pes kûçe pes dîvâr pes ferdâ denilebilir. Seḳmonya suḳmonya Yunânî’dir ki Maḥmûde ismidir ki bu isimle ma‘rûf dârû ve Maḥmûde otu dedikleri sūd ile memlû bir nebâtîñ ‘uşâresidir ki müşhil-i şafrâdır pes bunda tefrî‘iyyedir zîrâ pend-i hakîmiñ irsâl-i rasûle taḳaddüm-i zâtı ve zamânîsi vardır ve kezâlik irsâl-i rasûle ‘illet u sebeptir. Yazma nüshalarıñ ekşerinde (şeh firistâd) ilḥ.dir ya‘ni pes maḥallinde şehtir me‘âl-i beyt-i şerîfte taḡayyür yoktur. (Firistâd) mâzîdir fâ‘ili

M^{182a} taḥtında müstetir pâdişâha râci‘dir ve mef‘ûlü yek dû rasûldür, (şeh firistâd) olan nüshaya göre şeh fâ‘il firistâd veyaḥut şeh mübtedâ firistâdiñ taḥtında zamîr şeh râci‘dir. (Ân taraf) bâ liṭaraf taḳdîrindedir, (ḥâzıkân) ḥâzıkîñ cem‘idir ḥâzık zeyrek ve dâna ve mâhir ve kâr-âşinâ ma‘nâsınadır, (kâfiyân) kâfiñ cem‘idir, kâfi bir işte diğere ḥâcet bırakmayan ve dâna ve kâr-güzâr ve pîşkâr ma‘nâlarında da müsta‘meldir. (Bes)

bâ-ı ‘Arabî’niñ fethiyle çok ve kâfi ma’nâlarınadır ve teşbîh içün dağı olur şîr-bes arslan gibi ma’nâsına (‘adûl) ‘ayınıñ zammıyla ‘âdiliñ cem’idir, sücûd sâcidiñ cem’i olduğı gibi (hâzıkân), (kâfiyân), (bes ‘adûl) yek dû rasûlün şıfatıdır.

Pâdişâh ber mûcib-i pend-i hâkîm Semerkand tarafına bir iki rasûl ya’ni elçi gönderdi mezkûr rasûller, hâzıklar, mâhirler, kâfiler umûr-âşinâ ve çok ‘âdiller idiler.

Tâ Semerkand âmedend ân dû emîr

Pîş-i ân zerger zi şâhinşeh beşîr

(Tâ Semerkand) tâ intihâ-ı gâyet, (Semerkand) Semerkend’iñ mu‘arrebidir **M^{255a}** semer tûrân pâdişâhlarından biriniñ ismidir, kend kırye ve deh **ma’nâsınadır**, semer-i mezkûr şehr-i mezbûru kırye niyetiyle binâ edüp ba‘dehu tevessü‘ edüp bir ‘azîm şehir oldu. Aşlı kend-i semer idi, mezkûr şehir mâverâ-i nehirdedir, (âmedend) mâzî cemi‘ gâ’ib muzâri‘i âyed (emir) kebîr vezninde fa‘îl bi-ma’nâ fâ’ildir ki bir kıvmiñ re’is ve âmir[i] ma’nâsınadır, (pîş-i ân zerger) izâfet-i lâmiye, be pîş-i ân zerger takdîrindedir, (şâhinşeh) aşlı şâh-ı şâhândır mu‘âşırı bulunan pâdişâhlarıñ her cihetle a‘zamına ıtlâk olunur, (beşîr) emîr vezninde fa‘îl bi-ma’nâ fâ’ildir müjdeciye denir.

Hulâsa; pâdişâhıñ göndermiş olduğı mezkûr iki beğ Semerkand’a dek ol zergeriñ öñüne müşârun ileyh pâdişâh-ı zî-şândan müjdeci olarak geldiler.

Kây lâtif üstâd-ı kâmil ma‘rifet

Fâş-ender şehrhâ ez tû şıfat

(Kây) kâf edât ey ‘Arabî’de hemzeniñ fethiyle ve Fârisî ve Hindî’de hemzeniñ kesri ve bâ-yı meçhûl ile edât-ı nidâdır ve harf-i tefsîr olan (ey) Fârisî’de dağı fethâ hemze ile müsta‘meldir.

M^{182b} Ey harf-i nidâ münâdâsı zerger, (lâtif) nîkû-kâr ve pâkîze kerdâr ve nerm ma’nâlarınadır, (üstâd) perdâd vezninde öğretici ve mu‘allim ve âmûzgâr ma’nâsınadır ki ‘ilim ve sâ’ir hûner ve şan‘at ta‘lîm eden kimse ve küllî ve cüz’î ma‘ârif ve şanâyî’de ‘ârif olan kimseye de denir. Lâtif üstâd vaşf-ı terkîbîdir aşlı üstâd-ı lâtif idi ya’ni şıfat mevşûf üzerine takdîm olunmuştur, lâtif üstâd zergeriñ şıfatıdır, (kâmil ma‘rifet) kezâlik

vaşf-ı terkîbîdir tamâm hünerli ma'nâsına kâmil tamâm ve ma'rifet hüner ma'nâsınadır, (fâş) zâhir, (şehrâ) şehriñ cem'i. Hülâşa:

Pâdişâhın Semerkand'a göndermiş olduğu iki emir ey lâtif üstâd ve kâmil ma'rifet olan zerger şehirlerde ve medînelerde ya'ni ekşer bilâdda seniñ şıfat-ı hüneriñ ve kemâl şan'atıñ fâş ve zâhir olmuştur ya'ni sen bir zerger-i kâmil ve üstâd-ı mâhirsın.

Nek fülân şeh ez berây-ı zergerî
İhtiyâret kerd zîrâ mih-terî

Nek înek muhaffefidir înek în kelimesiniñ muşagğarıdır ki gâyet qarîbe mevzû'dur, lisânımızda aha ve işte ta'bîr olunur, mih-ter pek büyük Sünbülzâde Vehbî; (kih-ter küçürektir dañi mih-ter demektir pek büyüdü⁴³². Hülâşa:

İşte filân pâdişâh zergerlikten içün seni ihtiyâr etti zîrâ sen fen ve şan'atında pek büyük ve pek kâmilsin.

İnek în hil'at bigîr u zerr u sîm
Çün biyâyî hâş bâşî u nedîm

Zer bunda zarûret-i veznden râ-yı müşeddede iledir, taqtî'i (înekîn hil) fâ'ilâtün, ('at bigîr) fâ'ilâtün, (zerr u sîm) fâ'ilât, (çû biyâyî) fâ'ilâtün, (hâş-ı bâşî) fâ'ilâtün, (û nedîm) fâ'ilât, nedîm hem-nişîn ma'nâsınadır. Hülâşa:

İşte bu hil'at ve zerr u sîmi aḥz ile şehir-i şehriyârîye gelirsîñ, havaşş-ı pâdişâhı ve nedîm-i tâc-dârî olursun.

M^{183a}

Merd mâl u hil'at bisiyâr dîd
Gurre şüd ez şehir u ferzendân bürîd

(Mâl) mâ yümîlü ileyhi'l-ḳalbu, bunda zerr u sîm ve emşâli murâddır, Sa'dî ḳuddise sırruh

⁴³² Birkaç kelime önceki parantez kapanmamıştır.

M^{255b} Her ki zerr dîd serfûrû âverd / **Ver** terâzûy âhenîn düşest. Bisiyâr mâl ve hil‘atîñ şıfatıdır, (gurre) ğayınıñ kesriyle maşdar-ı bi-ma‘nâ mef‘ûldür firifte ma‘nâsına, (gurre şüd) firifte ve mağrûr oldu, (ferzendân) ferzendiñ cem‘idir ferzend veled ma‘nâsınadır ki erkek ve dişiye ıtlâk velâkin ekşeren isti‘mâli erkektedir amma şahh. Bunda evlâd u ‘ıyâl ve akrabâ vu ta‘allukât ma‘nâsınadır, (bürîd) bânîñ zammıyla bürîden maşdarından mâzî muzâri‘i bânîñ zammıyla bürîd gelir. Hûlâşa:

Zerger mâl u hil‘at-ı bisiyârı gördü, firifte ve mağrûr oldu, şehrinden ve evlâd u ‘ıyâlınden akrabâ vu ta‘allukâtından münkaṭı‘ oldu, Hâfız kuddise sırruh;
Diyâr u yâr merdüm râ muḳayyed mîküned verne / Çi cây-ı Fâris kâyin miḥnet-i cihân yekser nemî erzed

Ender âmed şâdmân der râh merd

Bî-ḥaber kânşâh kaşd-i câneş kerd

Taḳṭî‘i (ender âmed) fâ‘ilâtün, (şâdmân der) fâ‘ilâtün, (râh merd) fâ‘ilât, (bî-ḥaber kâ) fâ‘ilâtün, (şâh-ı kaşdı) fâ‘ilâtün, (câş-ı kerd) fâ‘ilât. Âmedden bir elif, şâdmândan nûn, kânden kezâlik nûn ve câneşîñ daḥi nûnu taḳṭî‘de sâḳıṭ olur, râhîñ şâhîñ hâları ve câneş şını müteḥarrik i‘tibâr olunmuştur.

(Ender âmed) ender taḥsîn-i lâfz veya tekmîl-i vezn içündür, (şâdmân)da mâ zâ‘iddir şâdânda elif ve nûn zâ‘id olduğı gibi der zarfîyet ve bâ ilşâk Hûlâşa:

Yolda merd-i zerger şâdmân ve feraḥ-nâk oldu ki pâdişâhîñ zergeri olacağım diyerek veyahut pâdişâha zerger olmak ümîdiyle şâd olarak yola girdi, ḥalbuki pâdişâhîñ anîñ cânına kaşd etmiş olduğundan bî-ḥaber idi.

Esb-i tâzî ber nişest u şâd tâht

Hûn bahây-i ḥıṣ râ hil‘at şinâht

(Esb-i tâzî) eseb âḥiri bâ-yı Fârisî ile at, tâzî yâ-yı nisbî ile қоşmağa **M^{183b}** қоşmağa mensûb at demektir ki esb-i tâzî seğırdici attır demek olur⁴³³ veyahut esb-i tâzî bi-ma‘nâ ‘Arabî eseb zîrâ tazı ‘Arabî atı demektir⁴³⁴ yalnız tazı daḥi bu

⁴³³ ki esb-i tâzî seğırdici attır demek olur: M² “ki seğırdici attır” şeklindedir.

ma'nâda müsta'meldir. (Nişest) mâzî muzâri'i hîlâf-ı kıyâs üzere neşined gelir, tâht mâzî muzâri'i tâzed seğırtti, (hûnbahâ) aslı bahây idi ya'ni vaşf-ı terkîbîdir, (hûnbahây-ı h^vîş) terkîb-i izâfî, (şînâht) muzâri'i hîlâf-ı kıyâs üzere şînâsed gelir, tanıdı. Hûlâşa:

'Arabî ata süvâr olup şâd olarak at sürdü ve kendi hûnbahâsını hîl'at bildi ya'ni hîl'at berây-ı ikrâm ve tekrîm i'tâ kılınır, zergere pâdişâh li-ecli'l-katl i'tâ etti. Bu şûrette i'tâ olunan hîl'at değil idi, bil ki zergeriñ diyeti idi.

Ey şûde ender sefer bâ şad rızâ

Hûd bepây-i h^vîş tâ sû'ü'l-kazâ

Ey harf-i nidâ münâdâsı maḥzûf zergerdir, (ender) edât veya ilşâk bâ muşâḥabet, (bâ şad rızâ) bâ edât-ı muşâḥabet, (bepây-i h^vîş) bâ kezâ muşâḥabet, pâ-yı h^vîş terkîb, (tâ) intihâ-ı gâyet, (sû'ü'l-kazâ) maḥzî-i bed ma'nâsınadır, kazâ kazâ olduğu ḥayşiyetten cümle nîk u hûydur, bedlik ve fenâlık maḥzîdedir ve maḥzîde de fenâlık min ḥayşü şûrettir min ḥayşü'l-ḥaḳîḳat hûb nîktir nitekim cenâb-ı pîr-i dest-gîr ḳaddesannallâhu bi-sırrihi'l-münîr;

Küfruhum nisbet bi-hâlîḳ ḥikmetest / Çün bimâ nisbet künî ân niḳmetest. Li-Muḥammedi'l-faḳîr; Cemâlinde celâli gizlidir bil/ Celâlinde cemâli gizlidir bil. Hûlâşa:

M²56^a Ey şad rızâ ve hezâr şafâ ile seferde kendi ayağıyla maḥzî bed ya'ni ölüm cânibine gitmiş olan zerger meyl-i sivâyâ ve 'ale'l-ḥuşûş dünyâyâ meyliden taḥzîr ve tenfîr buyururlar.

Der ḥayâleş mülk u 'izz u mih-terî

Güft 'Azrâ'il birev ârî berî

(Der ḥayâleş) şın zergere râci, (der) edât-ı zarf, (mih-terî) maşdariyye mih-terlik, (birev) reften maşdar-ı⁴³⁵ emr-i ḥâzır git, (ârî) evet veyaḥut âverden maşdarından

⁴³⁴ demektir: M²'de "(ber nişist) bir esebe maşrûftur ber esb-i tâzî nişist" ilâve edilmiştir.

⁴³⁵ maşdar: M² "maşdarından".

M^{184a} muzâri‘ muhâtabdır aşlı âverî idi getirirsin demektir, (berî) bir meyve ve âhîrinde olan yâ tenkîr veyahut bürden maşdarından muzâri‘ muhâtabdır. Hülâşa:

Zergeriñ bu seferde hayâlinde devlet-i dünyevî ve ‘izzet-i şuverî ve mih-terî-i bî-berî cây-gîr olmuş idi, ‘Azrâ’il ‘aleyhi’s-selâm zergere bi-tarîkı’l-istihzâ **git ot(?)** getirirsin ve maşşûda erersin ya‘ni ölürsün veyahut ma‘nâ ‘Azrâ’il ‘aleyhi’s-selâm zergere git maşşûlû götürürsün ve meyve-i emeli bulursun ya‘ni nâ’il-i murâd olamazsın. ‘İzzet Molla:

Ümniyyede merkûz iken lâfz-ı meniyye / Kim kâmiñ alır ölmeden ol emelince

Bu birkaç beyitte cenâb-ı Mevlânâ min külli’l-vücûh evlânâ sefer-i dünyevî ve ictihâd-ı şuverî bî- maşşûl ve belki dâm-ı belâyâ bâ’iş-i nüzûl olduğunu tenbîh buyurdular. Ma‘lûm ola ki ‘inde’s-şûfiyye sefer iki kısma münkasimdir; biri sefer-i şuverî ve diğeri ma‘nevîdir, sefer-i şuverî edâ-yı farîza-i hacc veya ‘âlemden ahz-i ‘ibret ve müşâhabet ve ehl-i kemâlden menfa‘at bulmak ve müşâhid-i evliyâyı ziyâret eylemek için ‘âlemde seyahattir ve ma‘nevî dahî iki kısma münkasimdir. (1) Huzûz-ı uhreviyye için mücâhade, (2) veya ihtiyâr-ı mücâhade li-ecli’l-müşâhadedir, kısm-ı ahîriñ îzâhı zımnında (zâde’s-sâlikîn Hâkîm Sinâyî’den bir kaç beyit şebt u tahrîr olundu:

Çün temennâ-yı rûy-ı dost künend / Hâlî âheng-i kûy-ı dost künend
Merkeb-i cehd zîr-i rân dârend / Ruḥ bedân ferruḥ âsitân dârend
Sefer-i ô ne zâb-ı gil bâşed / Reften-i ô be pây-ı dil bâşed
Der taleb çün resed be maṭlûbeş / Hâşıl âyed vişâl-i maḥbûbeş
Çün sūḥan gūyed ez muḥabbet-i dōst / Ez tarab ber teneş be derd-i pōst
Der miyân zaḥmet-i beyân nebûd / Nükte râ rāh ber zebân nebûd
Sūḥaneş kâmil-i şigerf-i bûd / Bî miyâncî u şavt ḥarf nebûd
Cümle ‘uzuvhâş dîde şeved / Tâ nişânî zi dōst dîde şeved
Zân ki îñ dîde dîd netuvâned / Dîde ez dîdeneş fūrûmâned
Dîde râ dîde-i dige bāyed / Tâ bedân dîde dîdeneş şāyed
Beçünîn dîdehâ ki mâdârîm / Tâḳat-i dîdeneş kücâ ârîm

M^{184b}

Sûy-ı şâhinşâh bürdendâş benâz

Tâ bisûzed ber ser-i şem‘-i tırâz

(Sûy) taraf (sûy-ı şâhinşâh) izâfet-i lâmiye, (bürend) cemi‘, müfredi bürd, muzâri‘i bered (ş) zergere râci‘ (nâz) ma‘lûm muqâbili niyâzdır, (tâ) edât-ı ta‘lîl, (bisûzed) bâ edât-ı istikbâl sûzed sûhten maşdrından muzâri‘ sûhten lâzım ile müte‘addî beyninde müşterektir ve bu iştirâke cenâb-ı Hâfız Şîrâzî kıddise sırruh hazretlerinin işbu beyti bir delîl-i vâzıhtır.

Dûd âh sîne-i sûzân-i men / Sûht in efsûrd kân hâm râ. Bu beyitte vâkı‘ sûzân lâzım ve sûht müte‘addîdir, (şem‘) maḥbûb ve maḥbûbeden kinâye olur, bizim lisânımızda daḥi gözle kandil ve kandilli ta‘bîri vardır, (tırâz) tânî kesriyle üç ma‘nâya

M^{256b} müsta‘meldir: (1) Diyâr-ı Çin’de bir şehir-i ḥûbân-ḥîzdır. **Velî** Muhammed kıddise sırruh bu beyitte ancak bu ma‘nâ enseb olduğunu iddi‘â eder, kenizek zergere satılınca kadar bir çok maḥalli tolaşdığı Velî Muhammed’in iddi‘âsını te’yîd eder. (2) Yakışıklı ve nâzik ve güzel ma‘nâsınadır ve bu beyitte daḥi münâsebetten ḥâlî değildir. (3) Kaftanlar yaḳa ve omuz ve yeḡine urdukları ‘alem ve ‘alâmettir, ‘asâkir-i şâhâne ve tullâb-ı mekâtib ve sâ‘irede olduğu gibi, (ser-i şem‘) izâfet-i lâmiye, (şem‘-i tırâz) terkîb-i izâfî veya terkîb-i tavşîfî. Hûlâşa:

Ta‘zîm ve tekrîmiyle zergeri ḥuzûr-ı pâdişâhîye getirdiler, tâ ki şâhinşâh zerger-i merķûmu şehir-i tırâz-ı maḥbûbesinin başı üzere veyaḥut ol kenizek-i pâkize-i dilâvîzin başı üzere yaḳa veyaḥut yana. Fuzûlî;
Cânıyla ḥoşnûd olur bizden meḡer cânânımız / Câna minnettir fedâ olsun yolunda cânımız

Şâh dîd ô râ besî ta‘zîm kerd

Maḡzen-i zer râ bedû teslim kerd

(Besî) bes besâ besî çok ma‘nâsınadır, bedû aşlında ba û idi bâ gelmek
M^{185a} münâsebetiyle hemze dala ḳalb olundu. Hûlâşa:

Şâh zergeri gördükte ‘azîm ta‘zîm eyledi, altun maḡzenini zergere teslim eyledi ki bir ṭaḳım evânı müzehheb ve eḳdâḥ muraşsa‘ ve daha bir ṭaḳım eşyâ taşnî‘ ve inşâ eyleye.

Pes ḥakîmeş ḡüft ey sultân-ı mih

Ân kenizek râ bedîn ḡ‘âce bidih

(Pes) fâ-yı ta'kîbiyye ma'nâsınadır, tafşîli 'an ẓarîb geçti, (mih) mimiñ kesriyle 'azîm ve büyük ma'nâsınadır, ẓakîmeşde zamîr pâdişâha râci'dir güftüñ mef'ûlü mısra'-ı şânîdir, (h^vâce) vâv-ı ma'dûle ile ẓudâvend-i ẓâne ve şâhib-i mâl ve şeyḥ ve ẓakîm ve vezîr ma'nâlarına isti'mâl olunur. ẓulâşa:

Pâdişâhıñ zergere maḥzen-i zerri teslîmi 'aḳîbinde ẓakîm pâdişâha dedi ki; ey 'azîm sulṭân vey pâdişâh-ı kâmrân, ol kenizeki bu h^vâceye iḥsân eyle.

Tâ kenizek der vişâleş ḥoş şeved

Âb-ı vaşleş def'-i ân âteş şeved

Tâ edât-ı ta'lîl, (âb-ı vaşl) müşebbehün bihiñ müşebbehe izâfetidir, vişâleş ve kezâlik vaşleş zamîrleri zergere râci'dir, (def') bunda dâfi' ma'nâsınadır. ẓulâşa: Tâ ki kenizek zergeriñ vişâlinde ḥoş ola ve za'afi kuvvete taḥvîl ola ve zergeriñ âb gibi olan vaşlı kenizekiñ âteş gibi olan 'aşkıñı dâfi' ola.

Şeh bedû bahşîd ân meh-rûy râ

Cüft kerd ân her du şöḥbet-cûy râ

(Meh-rûy) vaşf-ı terkîbîdir ay yüzlü, (cüft) cimiñ zammıyla tekiñ zıddıdır, (cüft kerd) nikâh etti, (her dû şöḥbet-cûy) 'âşık ve ma'sûḳtan kinâyedir, şöḥbet-cû vaşf-ı terkîbîdir şöḥbet arayıcı ma'nâsınadır. ẓulâşa: Pâdişâh kenizeki zergere bahş etti ve ol her iki şöḥbet-cûyı ya'ni 'âşık ve ma'sûḳu nikâh etti. Cenâb-ı Şeyḥ Efzal buyururlar; kenizek üzere şöḥbet-cû ıtlâkı zâhirdir velâkin zergere ıtlâkı muḥabbet-i da'ima tarafından zuhûra geldiğine binâ'endir, niteki cenâb-ı Mevlânâ min külli'l-vücûh evlânâ **M²57^a** buyururlar: **Hiç** 'âşık ḥod ne bâşed vaşl-cû / Ki ne ma'sûḳeş büved cûyâ-yı û. Tercümesi; 'Aşk odu evvel düşer ma'sûḳa andan 'âşıḳa / Şem'i gör kim yanmadan yandırmadı pervâneyi. Veyaḥut zerger evvelden kenizeke mâlik ve 'âşık idi ve kenizeki furuḥtu şöḥbet-cû olmasına mâni' değildir, insan pek çok sevdiği şeyi ma'a muḥabbetihî zarûretten nâşî sattığı müşâheddir veyaḥut **mâ i** 'tibâriyledir ya'ni ba'de'l-münâkâha şöḥbet-cû oldular. Veyaḥut taḡlîb tarîkıyla ola ki şöḥbet-cûluḳ kenizekiñ şıfatı idi zergere gâlib kılındı velâkin müzekker ve mü'enneş olan maḥallde müzekkeri

mü'enneşe gâlib kılarlar ve bunda emr-i bi'l-'akıdır denilirse cevâb verilir ki burada tağlîb-i mevcûd bir ma'dûmdur ki 'an qarîb mevcûd olacaktır. Bu bahş *Muṭavvef* de mezkûrdur.

Müddet-i şeş mâh mîrândend kâm

Tâ beşîḥḥat âmed ân duḡter tamam

M^{185b} (Rândend) mâzî cemi' gâ'ib muzâri'i rânend sürdürler demektir, (kâm) kâf-ı 'Arabî'le murâd ve merâm ma'nâsınadır bunda olduğu gibi ve ağızın tavanı ki lisânımızda tamağ ta'bîr olunur ve kâf-ı Fârisî'yle adım ma'nâsınadır ve kadem ma'nâsına daḡı olduğu *Şemsü'l-lüḡa*'da meşûrdur. Sünbülzâde *Tuḡfe*'sinde kâm damağa denir daḡı murâd u merâm.

Adıma hem Fârisî kâfiyla ad oldu kâm, mezkûr üç ma'nâyı câmi' beyit Câmi' ḡudde sırruhu's-sâmî: Kesî ki ḡâm derîn baḡr mînehed bî-kâm / Bî-kâm mîresed ammâ velî bî-kâm-ı neheng.

(Tâ) intihâ-ı ḡâyet, (beşîḥḥat) bâ şıla (şîḡḡat) şadıñ kesriyle zehâbu'l-marâz ya'ni bedenden marâz zâ'il olup sağ ve dürüst olmak ma'nâsınadır, burada bu ma'nâ murâddır ve kezâlik her nesne kesr ve raḡne maḡûlesi 'ayb ve naḡışadan berî ve sâlim olmak ma'nâsınadır. Yukâlû şaḡḡa'r-racülû şîḡḡaten mine'l-bâb-i's-şânî izâ zehebe merâzuḡu ve yukâl şaḡḡa's-şey'u izâ beri'e min külli 'aybin. Şâriḡ der ki; şîḡḡat isim ism-i maşdar daḡı olur sağlık ma'nâsına, gerçi mü'ellif zehâbu'l-marâz ile tefsîr eyledi lâkin şîḡḡat-i bedende bir ḡâlet-i ṡabî'yyedir ki mevzî'lerinde ef'âl-i mecrâ-yı ṡabî'îleri üzere selîm olarak şudûr eder. Ve bundan me'ânî-i sâ'ire müste'âr olmuştur, şîḡḡat-ı şalât ve şîḡḡat-ı mu'âmelât gibi. Bu cihetle 'an zevâl-i marâz olduğu gibi 'an ibtidâ-i'l-emr daḡı olur. *Tercüme-i Ḳāmûs* (Tamâm) lisânımızda da müsta'meldir, bilâ-noḡşan ma'nâsına ki dürüst derler. Ḥulâşa:

Kenizekle zerger altı ay miḡdârı murâd ve merâm sürdürler ve râḡat ârâm ettiler tâ ki kenizek vişâl-i zergerde şîḡḡat-ı tamâmı ve 'âfiyet-i mâ lâ kelâmı buldı ve vişâl-i zerger, âteş-ciḡer duḡteri iltihâbdan berî eyledi.

Ba'd ez ân ez behr-i ô şerbet bi-sâḡt

Tâ beḡurd pîş-i duḡter mîḡdâḡt

(Ân) müşârun ileyhi şîhhattir, (tâ) tevkiyet içündür, behurdda bâ tekml-i vezn için ziyâde kılınmıştır, hurd mâzî yedi veya içti ma'nâsınadır, bunda içti ma'nâsı murâddır şahh⁴³⁶. (Pîş-i duhter) terkîb-i izâfî izâfet-i lâmiye der mahzûftur der pîş-i duhter taqdîrindedir, (mî) tekml-i vezn için veya hikâye-i hâl-i mâzî,

M^{186a} güdâht güdâhten maşdarından lâzım ile müte'addî beyninde müşterektir bunda lâzımdır ve müte'addî daği i'tibâr olunabilir. Hülâşa:

Ba'dezîn hekîm zerger için bir şerbet tertîb eyledi, zerger içtikte huzûr-ı **M^{257b}** kenizekte eridi veyahut erirdi **veyahut** şerbet, zergeri eritti veya eritirdi. Dört vech hâsıl oldu a'lâsı mî hikâye-i hâl-i mâzî için olmaştır. (Endek endek der dil-i ô serd şüd) mışra'-ı âtîsi zergeriñ erimesi ve za'f-pezîr olması tadrîcî olduğunu müş'irdir.

Çanı ol zevk u şafâ olmaya encâmı humâr / Ney kim şevkile şâd ol ne elemden bî-zâr

Çün zi rencûrî cemâl-i ô nemând

Cân-ı duhter der vebâl-i ô nemând

(Çün) edât-ı tevkiyet, (zi rencûrî) zi ez muhaffefî nemânda müte'allıktır, rencûrî yâ edât-ı maşdar, (rencûr) ism-i mensûbdur zîrâ ver edât-ı nisbettir aşlı rencûrdur. Keşret-i isti'mâlden nâşî vâvîñ fethâ harekesi mâ-ğabline nakl olundu vâv ve râ sâkin mâ-ğabli meftûh telâffuz müte'assir oldu, fethâ zammeye tahvîl olundu rencûr marîz ve şâhib-i marâz ma'nâsınadır, (cân-ı duhter) izâfet-i lâmiye ve kezâlik vebâl-i ô vebâl-i dürüş ve nâ⁴³⁷güvâr ma'nâsına olup kenizekiñ zergere ta'aşşuku reng u şûretten nâşî olduğundan vebâl ta'bîr buyurdular. Hülâşa; za'af ve rencûrîden ve elem-i bîmârîden zergeriñ cemâli fenâ ve hüsn-i şûreti zîşt ve nâ-zîbâ olduğa cân-ı duhter 'ayn-ı vebâl olan muhabbet-i zergerde giriftâr kalmadı ve zencîr-i muhabbet-i şuverden tahlîş-i cân eyledi.

Çünki zîşt u nâ-hôş ruh zerd şüd

Endek endek der dil-i ô serd şüd

⁴³⁶ şahh: M², de bu kelime yoktur.

⁴³⁷ şuverden: M² "şûret".

Hulâşa; zerger zîşt ve nâ-hûş ve şarî yüzlü olduĸta tederîcî tederîcî kenizekiñ göñlünde âteş-i muĸabbet-i zerger serd ve şoĸuk oldu.

M¹⁸⁶^b

‘Aşķhâyî gez pey-i rengî büved

‘Aşķ nebved ‘âķıbet nengî büved

(‘Aşķhâyî) hâ edât-ı cem‘ yâ vahdet veyahud tenķîr, (neng) ‘ayb ve ‘âr ve ĸasret ve nedâmet. Hulâşa:

Şol ‘aşķ u muĸabbetler veya şol bir ‘aşķ u muĸabbetler ki mücerred renk ve şûretten nâşî olur ya ‘nî anıñ ta‘alluķu ancak ĸûsn-i şûret ve i‘tidâl-i ĸadd u ķâmet ve nermî ten ĸûî bedene müte‘allıķ olur ve anıñ ta‘aşķu mażhar-ı mezķûrdan zâhir olan ĸaķķa olmaz. Bu ĸûne muĸabbet ĸaķķatte ‘aşķ olmayıp soñunda ‘ayb ve ‘âr ve ĸûsrân-ı bî-şûmâr olur. Tafşîl: Bilmek gerektir ki evvelâ ‘aşķ iki ķısma münķasimdir: (1) ‘Aşķ-ı ĸaķķî ki ĸaķķ celle şânuhu’ya olan ‘aşķ u muĸabbettir, (2) mecâzîdir ki maĸlûķa müte‘allıķ olan muĸabbet ve meveddettir. Gerekse mażhar-ı ĸaķķta ĸaķķ-ı zâhiri müşâhade etsin, gerekse renk u şûvere ‘âşıķ olsun. (‘Aşķ-ı ĸaķķî) kezâlık iki ķısma münķasimdir: (1) ĸaķķî zâtıdır ki ‘âşıķ zâtınıñ ma‘şûķu bilâ-mülâĸaza-i evşâf-ı kemâl ve lâ şıfât-ı cemâl maĸzâ zât-ı sübhânehû ve te‘âlâya olur, ‘âşıķ-ı zâtı müşârun ileyhe lutf u ķahr, teb‘îd u takrîb, iĸsân u ta‘zîb müsâvî olur. Bu defterde buyururlar, ĸazret-i pîr raķıyallâhu ‘anh buyururlar:

‘Âşıķam ber ķahr u ber lutfiş bicedd / Ebu’l-‘aceb men ‘âşıķ îñ her dû zıdd

Bu baĸşıñ tafşîli bu beyt-i lâţîfîñ şerĸinde ger ĸudâ ĸ’âhed beyâyed bu maķâm-ı dil-ârâm ehlinden bir ehl-i dil buyurur; Ürîdü vişâlehû ve yürîdü hecrî / Fe’etrukü mâ ürîdü limâ yürîd. Tercüme ez cenâb-ı ĸâfız ĸuddise sırruh; Meyl-i men sûy-ı vişâl ķaşd-ı ô sûy-ı firâķ / Terķ-i ķâm-ı ĸûd giriftem ĸûd giriftem tâ ber âyed ķâm-ı dîst (2) Tavassuţ-ı şıfât-ı cemâl ile ‘âşıķ-ı zâtı, ĸâfız Şîrâzî ĸuddise sırruh;

M²⁵⁸^a Rû-yı ĸûbet âyetî ez lutf ber mâ keşķ kerd / Zân sebeb cüz lutf u ĸûbî nîst der tefsîr-i mâ. Bu zümreye maĸbûb-ı ĸaķķî lutf-ı cemâl ile mütecellî ve takrîb-i vişâliyle müteĸallî olursa mesrûr ve ĸandân ve cânib-i vişâle pûyân olur ve eĸer tecellî-i celâlî ile mütecellî olur ise giryân ve nâlân

M^{187a} ve pûyân ve girîzân olur ve ‘aşk-ı mecâzî daîi kezâlik iki kısma münkasımdır. (1) Zâtîdir ki ‘âşıkîn ma‘şûkuna olan ta‘allûku min hayşü zâtü’l-ma‘şûk olur ya‘ni ta‘aşşukuna sebep hüsn-i şûret ve hûb-ı sîret ve i‘tâ-yı ni‘met olmayup ancak ma‘şûkuñ zâtına olur. Vâlidânın ferzendânına olan muhabbetleri gibi ki bu muhabbet tağayyür-i hüsn-i şûretiyle müteğayyer olmaz ve pâdişâhın kenizeke olan muhabbeti bu kabîlden idi ki kenizekin hüsnüñ tağayyürüyle zâ‘il olmadı ve ‘aşk-ı mecâzîniñ bu kısmı enderdir. (3) Hüsn-i şûret vâsıtasıyla olan ‘aşk u muhabbettir ki cemâl u hüsnüñ ve levn u rengiñ tağayyürüyle müteğayyer olur. Kenizekin ‘aşkıniñ müteğayyer olduğu gibi ekser aşhâb-ı ‘aşk-ı mecâzî bu kabîlendir. Ve (‘aşkhâ-yı gez pey-i rengi) ilh... beyt-i lâtifinde ta‘n u teşnî‘ buyurduğu ‘aşktan garaş-ı Mevlânâ min külli’l-vücûh evlânâ ‘aşk-ı mecâzîniñ ancak kısm-ı ahîridir. (s.) Eğer denilirse ki pâdişâhın kenizeke olan ‘aşkıniñ zevâl-pezîr olmaması seniñ dediğîñ vech vecîh değildir, belki ‘aşk-ı pâdişâh şırf mecâzî değıl idi ve belki ‘aşk-ı haqîkîniñ daîi anda medhali var idi ki âyine-i cemâl-i kenizekte müşâhade-i cemâl-i bî-zevâl-i bî-mişâl-i İlâhî’yi eylerdi. (c.) Evet şâhide bu müşâhade mevcûd olduğu lâ-raybdır velâkin nice evliyâ-yı kirâm-ı zevi’l-ihtirâm müşâhade-i cemâl-i haqîkîyi mazhar-ı mecâzîde eylediler velâkin sonuñda mazhara ‘aşk u muhabbetleri zâ‘il oldu hattâ mazharda kemâl-i cemâl-i Bâkî iken bile pezîr-i fitne-i zevâl oldu⁴³⁸ ya‘ni pek çok vukû‘ buldu, bu şûrette âyine-i mecâzda müşâhade-i cemâl-i haqîkat bâ‘is-i sebât-ı ‘aşk olmaz. Ve bu tafşîl maḥfûz-hâtır olduḡta beyt-i âtîniñ fehmi müşkil olmaz ve ey yâr-ı ‘azîz muḡaddemâ gûzerân eden (Âşıkî ger zîn ser u ger zân serest / ‘Âkıbet mârâ bedân ser rehberest) beytine mu‘ârız ḡannı ve tevehhümünden perhîz edesin ve tevehhüm-i mezkûr şü vechiledir ki beyt-i mezkûrden

M^{187b} muṡlaḡâ ‘aşk-ı mecâzî rehber-i haqîkat olduğu fehmi olundu. Ve gerek mecâzî haqîkî olsun ve gerek şüverî olsun ve bu maḡallde mecâzî zâtınıñ ḡayrı bi’l-cümle mecâzî şüverîniñ zâ‘il olduğunu beyân buyurdılar zâ‘il olunca ne vechile rehber-i haqîkat olur.(c.) ‘Adem-i beḡâ-yı muhabbet-i şüver ‘aşk-ı mecâzîniñ rehber-i haqîkat olmasına münâfi değıldir zîrâ ‘âşık-ı mecâzî fi’l-haḡîḡa ‘âşık-ı haqîḡattir. İsterse ‘âşık-ı haqîkat olduğunu bilsün gerekse bilmesün (ve ḡannû sivâhâ ve hiye fihim tecellet) ve ‘aşk-ı haqîkîniñ kısm-ı şânîsi görmez misin ki cânân-ı ḡahr u celâl ile ile ḡîn-i

⁴³⁸ oldu: M² “hattâ mazharda kemâl-i cemâl-i bâkî iken bile pezîr-i fitne-i zevâl oldu” ilâve edilmiştir.

tecellisinde şademâta nâ-muktedir olarak müteneffir olur. (Fete'emmeli) Velî
Muhammed kuddise sırruh, lâ'edrî raḥimehullâh;

Herkes biyâr dest der âgûş bî-ḥaber / Cûyed ḥaber ziyâr ki ân yâr-ı mâ kücâst

Lâedrî raḥimehullâh;

Bâ tû est ân yâr dâ'im / Vez tû yekdem dûr nîst

Gerçi tû mehcûrî ez vey / Ô zi tû mehcûr nîst

(‘Aşķhâyî gez pey-i rengî büved ilḥ.) ya‘ni ‘aşķ mâdâm ki şûret ve renge müte‘allik **M^{258b}** ola ve ‘âşıkıñ maķşûdı ancak şûret-**bînlık** ola ve mazharda zâhiri müşâhade olmaya, bu türlü ‘aşķ u muḥabbet ‘aşķ u muḥabbet olmayup belki şûret-perestî olur ve ‘âķıbeti ba‘de zevâl reng u şûret ḥasret ve nedâmet olur. Velâkin şol zât-ı ‘âlî-ķadriñ ‘aşķ u muḥabbeti ol mazhardan zâhir olan cenâb-ı Kâdir’e ve ol ‘aşķ u muḥabbetten maķşûdu müşâhade-i Kâdir-i Qayyûm ola ve ancak şûret-i bî-bûd-ı mez̄mûma olmaya. Bu gûne muḥabbet ve meveddet, muḥabbet ve meveddet-i reng u şûret olmayup belki ‘aşķ-ı Hudâ ve muḥabbet-i kibriyâ olur ki ḥalkta Ḥaķķ’ı müşâhade eder, bu nev‘ aşķ neng u ḥasret ve ‘ayb u nedâmet deĝildir ve belki bâ‘iş-i kurb-ı ḥazrettir. Velâkin pûşîde-i vaşfi olmaya ki muḥabbet-i şûrette müşâhade-i ḥazret iki vech üzeredir; vech-i evvel şü vechiledir ki

M^{188a} ‘âşık-ı ma‘şûķ-ı ḥaķîķî Ḥaķķ’ı bi-dûn-ı taķayyüd-i şûret müşâhid ve müşâhade-i şûret-i ‘âşık müşârun ileyhe mâni‘-i rû‘yet olmaz nitekim sultânu’l-‘âşıkîñ ‘Ömer İbnü’l-Fârîz raḍıyallâhu te‘âlâ ‘anhı buyurur: Ve bi’l-ḥadeķi istaķniyet ‘an ķadeḥî ve min şemâ’iliḥ lâ min şümûlî neşûnî ve kezâlık buyururlar;

Ve şarriḥ bi itlâķi’l-cemâli velâ teķul / Bitaķyîdihâ meylen lizuhrufi zînetin

Bunuñla beraber ba‘zı mezâhirde müşâhadede bir taķım ḥâşşa bulunur ki diĝer mezâhirde o ḥâşşalar bulunmaz ve kezâlık mezâhirden bir nev‘de müşâhade envâ‘-ı sâ‘ireden etemm ve ekmel olur ve ḥaķîmun men yeza‘u’l-eşyâ fî mevâzi‘ihi ile ma‘ber olduĝundan müşâhade etemm ve ekmel olan mazharı sâ‘ir mezâhir üzerine terciḥ ve ihtiyâr eder zîrâ anda müşâhade etemm ve ekmeldir. Bu ḥâl-i mezkûr, ḥâl-i ekmel-i kâmilândır ve her bir kâmile daḥi müyesser deĝildir ve bu cihettendir ki seyyidü’s-şekaleyn, imâmu’l-ķibleteyn şallâllâhu ‘aleyhi ve âlihi ve aşķâbihi ve sellim efendimiziñ ezvâc-ı muṭahherât raḍıyallâhu te‘âlâ ‘anhâya olan muḥabbeti ve kezâlık server-i enbiyâ-ı salâtullâhi ‘aleyhim ecma‘în efendimiziñ keşîrû’l-cimâ’ olması ancak

bu cihetten idi. Zîrâ âyine-i⁴³⁹. Rûy-ı nisâda zuhûr-ı cemâl-i Hudâ etemm ve ekmeldir ve bâ-huşûş ki hîn-i cimâ'-ı meşrû'da her ... mükemmele şûret-i ekmelde zuhûr eder. Bu sırrı izhâra binâ'en Rasûl-i Hudâ habîb-i kibriyâ 'aleyhi ve'âlâ âlihi's-şalâti lâ-yuḥşâ efendimiz; (ḥubbibe ileyye min dünyaküm en-nisâ'u)⁴⁴⁰ buyurdu. Ya'ni taraf-ı ulûhiyyetten siziñ dünyañızdan baña nisâ sevdirdildi buyurdular ve habîb kelimesini şîğa-i mebnî lil-mef'ûl ya'ni meçhûl îrâd buyurub bu muḥabbet-i nisâ' kendü neş'e ve ṭabî'atlerinden münteşe' olmayup belki cenâb-ı Hakk'tandır ya'ni ḥubbü'n-nisâ' efendimize Hakk'tan 'atâ' ve iḥsân olunmuştur ki zât-ı 'aleyhlerinde ekmel müşâhade ḥâsıl ola ve bu muḥabbetiñ sırrı cenâb-ı Şeyḫ radıyallâhu 'anh'îñ *Fuṣûṣu'l-hikem* ve *Fütûḥât-ı Mekkiyye*'sinde mufaṣṣalan beyân olunmuştur ve kezâlik kutbu'l-aktâb ancak bu cihetten keşîru'l-cimâ'dır.⁴⁴¹ Nitekim *Fütûḥât-ı Mekkiyye*'de zîkr olunmuştur ve sebebi kûṭbu'l-aḳṭâb, vâriş-i etemm-i Rasûlullâh'tır ve bâtın-ı kûṭbu'l-aḳṭâb, bâtın-ı Rasûlullâh şallâllâhu 'aleyhi ve âlihi ve sellim'dir, bu müşâhade, bi'l-verâseti kûṭbu'l-aḳṭâbda vâkı'dır, yesserallâhu lenâ ve limen yekûlû âmîn. Vech-i şânî oldur ki 'âşık

M^{188b} şûret-i muḳayyedde hakk-ı zâhiri rû'yet ede ve müşâhadesi mazḥar-ı mu'ayyene münḥaşır olur ve bu dâma pâ-beste kalır ve bu gûne 'âşık-ı şûret olanlar fi'l-ḥaḳîḳa 'âşık-ı cenâb-ı ḥazretirler ki Hakk mazḥar-ı mezkûrden zâhirdir velâkin aşḥâb-ı kemâl ve ehl-i maḳâm-ı 'âlû'l-'âl bu maḳâmı dūn ve bu maḳâmda pâ-bend olanı za'îf ve zebûn 'addederler ve naḳl-ı şaḥîḥ ile menḳûldür ki ḥuzûr-ı cenâb-ı Mevlânâ ḳaddesanallâhu bi-sırrıhi'l-a'lâda bir zât cenâb-ı Evḫadüddîn-i Kirmânî 'âşık-ı pâk-bâz ve dâmeni çirkâb-ı me'âşîden muṭaḥhar ve mümtâzdır dedi. Cenâb-ı pîr-i dest-gîr ḳaddesanallâhu bi-sırrıhi'l-münîr; (kâş eger mîgerdî ve mîgüzeştî) buyurdular. Ve kezâlik

M^{259a} mervîdir ki **cenâb-ı** Şemseddîn-i Tebrîzî ḳuddise sırruh Bağdâd'da Evḫadüddîn müşârun ileyh ile mülâḳâtında Evḫadüddîn'den; (Der kûdâm mertebe câ dârî) deyû su'âllerinde (mâh râ der ṭâşt mî bînem) ya'ni şûretten istifâza ederim dedikte (cenâb-ı Şems ḳuddise sırruh) (çırâ der âsmân ne bînî eğer der peste dümel nedârî) Eğer eksinde(?) çîban yogise niçün âsmânda görmezsin? (dümel) çîbân ma'nâsınadır. Ḥulâşa

⁴³⁹ Bu satırın altı yeşil mürekkeple çizilmiş, bir soru işareti ile ve farklı bir hatla hâşiyeye şu yazılmış: "Keşîru'l-cimâ' olmamak hakkında ḥadîs-i şaḥîḥa nazaran bu mütâlâ'a taḥḳîḳ ve ta'mîḳa ve tedḳîḳa yol açar". Bu bölüm M²'de yoktur.

⁴⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/128.

⁴⁴¹ Bu satırın altı yeşil mürekkeple çizilmiş ve yan tarafına bir soru işareti konulmuştur.

şûrette ve mazharda Hakk'ı müşâhade 'ind-i Mevlânâ'da mezmûm ve ma'yûb ise de bu maķâmda bu gûne muhabbeti ta'n u teşnî' murâd olmayup ancak levn u renge müte'allîk olan 'aşk u muhabbeti zemmdir vallâhu a'lemü bi-haķîķati'l-hâl Bahru'l-ulûm Muhammed 'Abdü'l-'aliyy kuddise siruuh *Gülşen-i Râz*;
Müselmân ger bedânistî ki büt çîst / Yakîn dâned ki dîn der büt perestîst⁴⁴²
Bi-cüz hakk mî neyâyed dilrübâyî / Velî⁴⁴³ ki şirket nîst derkâr-i Hudâyî

Kâşkî ân neng bûdî yekserî

Tâ nereftî bervey ân bed dâverî

(Kâş) edât-ı temennîdir n'olaydı ma'nâsına, (neng) bunda 'aşk-ı mecâzî murâddır, (tâ) ta'lîl, (nereftî) vâķı' olmayaydı, (bervey) vey 'aşka râci'dir veyahut zergere râci'dir, bûdî olaydı (bed) kötü, dâverî hükûmet, (bed-dâverî) zulm vey zamîri zergere râci' olursa bed-dâverî maķzîye nisbettir, kazâya nisbet değildir ya'ni zergere nisbeten ölüm acıdır (ve *Fîhi mâ Fîh*). Hülâsa:

N'olaydı ol muhabbet-i şûret şîr şûrete muhabbet olmayaydı tâ ki muhabbet ve meveddeti maķalliniñ gayrı ta'alluk ettirüp reng u levn u tenâsüb-i a'zânîñ tebeddül ve tağayyürüyle 'aşk u muhabbet zâ'il olduķta 'aşk üzere bu kötü hükûmet, ki neng ta'bîridir, vâķı' olmayaydı.

M^{189a} Veyahut ol zerger bi'l-küllî neng olaydı ve zerger üzere, bu maķzî-i bed ki ölümdür, vâķı' olmayaydı. Bu beytiñ şerhinde bi'l-cümle şerrâh her biri bir tarafı ihtiyâriyle tûl ve dırâz bahş etmişlerdir ve cümlesinden a'lâ ve edķa cenâb-ı Bahru'l-'ulûm 'Abdü'l-'aliyy efendiniñ taķaķķuķu olduğundan anı tercümeyle şurû' olundu.(Kâşkî ân neng bûdî yekserî) kâşki ol neng ki 'aşk u meveddet-i şûrettir yekserî ya'ni pâydâr, bâķî olaydı ya'ni şûretten mütecâviz olup ol mazharda zâhir olan Hallâķ-ı cihâna müte'allîk olaydı 'aşkıñ pâydâr olması ma'sûķuñ şebât ve beķâsına mevķûftur ve ancak dâ'imî şebât ve beķâ melzûm-ı cenâb-ı Hudâ'dır. Hülâsası şu vechile olur; 'âşık-ı şûret 'âşık-ı Hudâ olaydı ve 'aşk u şevķi zâ'il olmayaydı ve 'aşk üzere bu zulm vâķı' olmayaydı ya'ni 'âşık-ı şûret 'âşkı mevzî'iniñ gayrıya koyub 'aşka zulm

⁴⁴² perestîst: M²'de "velehu" ilâve edilmiştir.

⁴⁴³ Velî: Bu kelime M²'de yoktur.

etmeyeydi ve maḥmûd ve mergûb olan ‘aşkı maḥall-i mezmûm ma’yûba vaz’ etmeyeydi. Bu şûrette ‘âşık-ı şûret ‘aşk üzere zulm etmiştir. Ba‘zı şerrâh şu vechile takrîr etmiştir ki kâşki ol neng olan muḥabbet-i şûret yekserî ve pâydâr olaydı ve gün be gün zevâl-pezîr ve nokşan-gîr olmayaydı tâ ki kenizek üzerine ol bed-dâverî ki ‘aşkıñ az az maḥv olmasıdır, vâkı‘ olmayaydı bu şâriḥiñ takrîrine göre bed-dâverî ‘aşk-ı

M^{259b} kenizekiñ yavaş yavaş maḥv olmasıdır. **Çünkü** muḥabbet-i kenizek ‘ayb ve neng-i ebedî maḥv olması ne vechile bed-dâverî olur, bâ-ḥuşûş ki şıfat-ı mezmûmeniñ zevâlî ‘ayn-ı ‘adl⁴⁴⁴ u ḥüsndür.

Ve şerrâhtan bir diğeri şu vechile takrîr eder ki; ol neng olan ‘aşk-ı mecâzî yekserî ve pâydâr olaydı ve zevâl-pezîr olmayaydı ve ol zerger üzerine bed-dâverî vâkı‘ olmayaydı zîrâ zergeriñ levn u rengi nokşana yüz tutdukta ‘aşk-ı kenizek daḥi maḥv olmağa başladığını gördüklerinde bi’l-küllî zergeriñ ḥüsniñ fenâsı ve vücûdunuñ maḥvı, kenizekiñ kemâl-i şîḥâtine bâdî olacağını hissettiklerinde zergeri maḥv ettiler. Bu takrîrdan bed-dâverî ki zulmdür, ol velî-i kâmilîñ ve pâdişâh-ı ‘âdilîñ

M^{189b} fi‘ilî üzere lâzım gelir ve cenâb-ı Mevlânâ min külli’l-vücûh evlânâ mişl-i fi‘il-i Hızır (‘a.m.) olduğunu beyân buyuracaklardır ve ez ân cümle cenâb-ı Velî Muḥammed raḥimehullâh şu vechile takrîr buyururlar ki; ‘aşk-ı mecâzî ki kâbil-i zevâldır. Bi’l-küllî neng ve zâ’il olaydı ya‘ni ‘aşk-ı şâh ve kenizek zâ’il olaydı tâ ki zerger üzere zulm-ı zâhiri vâkı‘ olmayaydı zîrâ pâdişâhiñ kenizeke olan muḥabbeti zâ’il olunca zergeri öldürmezdi ve şâniyen buyurdular ki; muḥabbet-i pâdişâh ve meveddet-i kenizek bir tarz ve üslûb üzere olaydı ve zevâl kabûl edeydi ve ‘aşk-ı pâdişâh marâz-ı kenizekden zâ’il olaydı ve zerger üzere zulm vâkı‘ olmayaydı. Velî Muḥammed’iñ takrîr-i şânisi siyâḳ⁴⁴⁵ ve sibâḳ-ı *Meşnevî-i Şerîfe* muḥâlifdir zîrâ sevḳ-i kelâm muṭlaḳa şûrete müte‘allik olan ‘aşk u muḥabbeti beyândır. Ve şâh ve kenizekiñ ḥuşûşî olan ‘aşk u şevḳini beyânda değıldir ve cenâb-ı Velî Muḥammed takrîrinde zulm-i zâhirî kaydıyla zulm-ı ḥaḳîḳîden ihtirâz etmiş ise de cenâb-ı pîr-i dest-gîr zergeriñ katline mişl-i fi‘l-i Hızır ta‘bîr buyurmaları ḥasebiyle zerger üzere bir gûne ḥayf ve zulm vâkı‘ olmadı ki ‘adem-i vuḳû‘ı temennî oluna.

⁴⁴⁴ ‘adl: M² “dil”.

⁴⁴⁵ siyâḳ: M²’de bu kelime yoktur.

Ve ba‘zı şerrâh şu vechile te’vîl etmiştir; bu neng olan ‘aşk-ı şûret yekserî olaydı ve dûserî olmayaydı ya‘ni pâdişâh kenizeke ‘âşık ve kenizek daği zergere ‘âşık olmayaydı, zergere üzerine bu belâ gelmeyeydi, bu şûrette de ıtlâk-ı bed-dâverî şahîh değildir. Zîrâ zergere gelen bilâ-ı katl zergerdir ve katl-i mezkûr zulm değildir ki tâ ki ‘adem-i vukû‘ı temennî oluna.

Ba‘zı zevât şu vechile rabt u zabt etti ki; kâşki muhabbet-i şûret, cümle nâsın ‘inde neng u ‘ayb olaydı herkes muhabbet-i şüverîden ictinâb edeydi ve kenizek daği ‘âşık-ı zergere olmayaydı ve zergere bu cefâ vâkı‘ olmayaydı ve bu takrîre daği i‘tirâz-ı mâ-sebak lâzım gelir ki katl-i zergere cefâ ve zulm değildir. Bu şûrette ıtlâk-ı bed-dâverî ne vechile şahîh olur ve ‘adem-i vukû‘ını temennî ne vechile dürüst olur ve şu da zâhir ve hüveydâdır ki şûrete ta‘aşşuk ihtiyârî⁴⁴⁶

M^{190a} değildir, belki mürğ-i dil-i dâm-ı ‘aşk bilâ-ı kaşd u irâde giriftâr olur ve kudret ve ihtiyârı bedende kalmaz ve ne keyfiyetle ‘aşk-ı mecâzîniñ ‘ayb u neng olduğunu bilmek ile mecâzdan ictinâb edilir. Hoca Hâfız kudde sırruh;

Zülf-i ô dâmet u hâleş dâne-i ân dâm u men / Ber ümîd-i dâne üftâdeem der dâm-ı dôt

M^{260a} Ve ezân cümle ba‘zılar şu vechile beyân-ı merâm etmişlerdir ki kâşki ‘aşk-ı şâh şırf mecâz olaydı ve mazhardan zâhire ve nakışdan nakkâşa muhabbet olmayaydı. Belki mişl-i muhabbet-i kenizek olaydı, zergere bu cefâ vâkı‘ olmayaydı zîrâ zergeriñ katli ilhâm ile oldu. Ve eğer pâdişâh giriftâr-ı şûret olaydı ilhâm nereden gelirdi ve ‘ârif-i billâh olan tabîb daği bîmârî-i kenizeki tımar etmez idi.

Ve bu takrîrde hâl u şân-ı ‘âriften ba‘îd olan hâl u şân ile pâdişâhın ibtilâsını katle müsteħakk olan zergeriñ ‘adem-i katli içün temennî eylemek lâzım gelir ve ezân cümle şu vechile de ma‘nâ vermişlerdir ki kâşki ‘aşk u muhabbet-i şûret neng-i yekserî olaydı ve ‘âşık üzere ‘azâb ve elem ve ta‘b bu dünyaya münhasır olaydı ve âhirette vukû‘ bulmayaydı ve takrîre vârid olur ki ta‘zîb-i İlâhî’ye ve cezâ-yı seyyi’eye bed-dâverî ıtlâkı lâzım gelir. Ve eğer ma‘nâ-yı haqîqîsi irâde olunursa bu ıtlâk küfürdür ve eğer andan ‘ilim irâde olunmazsa her ne kadar ‘ilim ‘ayn-ı ‘azâbdır ya‘ni kazâdan makzî murâd olunursa küfür lâzım gelmez ve fâ‘il olan zâtın daği hâl u şânı kazâ murâd

⁴⁴⁶ Sağ hâşiye: “Keniz: câriye, kenizek: câriye, neng: ‘âr, hayâ, şerm, perde-i neng: ‘âr ve hayâ perdesi”. Bu hâşiye M²⁷de yoktur.

olunmayup makzî murâd olunmaqlığı icâb eder velâkin yine terk-i edebden hâlî olmaz,
'aleyhim rahmetullâhi rahmeten vâsi'aten.

Hûn devîd ez çeşm-i hemçûn cûy-ı ô

Düşmen-i cân-ı vey âmed rûy-ı ô

(Hûn) kan, (devîd) devîden maşdarından mâzîdir, zî-rûh ve gayr-i zî-rûhuñ seğırtmesinde müsta'meldir. Selmân-ı Sâvecî kıddise sırruh;

Çü dîde der talebet vâcibest ger dîden / Sirişk râ biheme cânibî devânîden

M^{190b} (Ez çeşm) göz ma'nâsınadır, (hemçûn cûy) çeşmiñ şıfatıdır mübâlağa-i cereyân irâde olunmuştur, (ô) zergere râci'dir, (düşmen) dostuñ zıddıdır düşmen cânâ ve cân-i veye muzâftır, vey kezâlik zergere râci'dir. Hülâşa, zergeriñ ırmağ gibi olan gözünden yaş yerine kan aktı, zergeriñ bu güzel yüzü cânınıñ düşmanı oldu, bu beyt-i lâtf lisân-ı Mevlânâ'dandır.

Düşmen-i tâvus âmed perr-i ô

Ey besâ şeh râ biküşte ferr-i ô

(Düşmen-i tâvus) izâfet-i lâmiye, (âmed) mâzî muzâri'i âyed geldi, (perr-i ô) izâfet-i lâmiye per kanat, (ô) tâvusa râci', (ey) edât-ı nidâ münâdâsı maḥzûf, (şeh râ) râ edât-ı mef'ûl şeh biküşteniñ muḳaddem mef'ûlü biküşte bâ tekmi'l-i vezn veya taḥsîn-i lâfz küşte mâzî naklidir, mâzî-i naklîniñ müfred gâ'ibinden kıyâsen est ḥazf olunur biküşteniñ fâ'ili ferr-i ôdur, ferr-i ô izâfet-i lâmiye. Hülâşa:

Cenâb-ı pîr-i dest-gîr kıddise sırruhu'l-münîr sâlikân-ı tarîk-ı Hakk'a naş u pend idüp buyururlar; mâl-ı cihân âfet-i cândır. Dîde-i im'ân ile bir nazar eyle, tâvusuñ müzeyyen olan kanadı cânıñ düşmanıdır eğer tâvusuñ müzeyyen ve münakkaş kanadı ve zîbâ rîşeleri olmasa idi cânı selâmette kalırdı. Ey hõsmend, aḥvâl-i cihâna bir nazar eyle ve gözüñ aç, tarîh-i 'âlemi bir gözden geçir bir nice pâdişâhı ferr-i saltanatı ve ziyâyı devleti telef eyledi.

M^{260b}

Güft men ân âhû'em gez nâf-ı men

Rîht în şayyâd hûn-ı şâf-ı men

(Âhû) ceylân, Sünbülzâde;

Nâfe-i mişk ol göbektir kim düşer ceylândan / Çîn iklimindedir ammâ o âhû başka soy
(Gez nâf-ı men) kâf edât-ı râbîta⁴⁴⁷, ze edât-ı ta'lîl, nâf-ı men izâfet-i lâmiye, (hûn-ı şâf)
terkîb-i tavşîfî, şâf-ı men izâfet-i lâmiye. Hülâsa:

Zerger hâlet-i istiğzârda dedi ki; ben ol âhû gibi mazlûm ve bî-günâhım, benim
hüsnümü kemâlından ve rû-yı hûbumdan nâşî bu şayyâd menzilesinde olan pâdişâh
kendi menfa'atı için hûn-ı şâfımı döktü ve bânâ bu 'azîm zulm u cefâyı etti.

M¹⁹¹ Bu ebyât-ı lâtif ilâ âhir surh-ı şerif zergeriñ lâf ve tekebbürüñ beyân ve vaqt-i
ihtizârda bile acz u inkisârı ihtiyâr edüp tevbe etmediğini izhâr ve 'ıyândır ve eğer züill
ve hâksârı bî-muhtâr kalaydı maqbûl velî ve sultân olurdu ve belki maqtûl olmadan
kurtulurdu.

Ey men ân rûbâh-ı şahrâ gez kemîn

Ser bürîd-terem berây-ı pöstîn

(Ey) edât-ı nidâdır zerger tazallüm tarîkıyla 'âmmeye hitâb edüp der, ey nâs,
(rûbâh) dilku [tilki] dedikleri hayvandır, (rûbâh-ı şahrâ) izâfet-i lâmiye, rûbâh-ı şahrâ-
nişîniñ postu nerm olduğundan nâşî andan kürk yaparlar li-ecl-i hâzâ rûbâhı şayd
ederler. (Gez kemîn) de ge râbî-ı şîfat, (z) beyân, (kemîn) yemîn vezninde bir maḥallde
düşmana li-ecl-i'l-ḥamle veyaḥut av avlamak için pinhân olmaḥ. Mevlânâ Câmî ḳuddise
sırruh;

Deyû rehzen der kemîn / Nefs u hevâ a'dâ-yı dîn / Zîn heme bâ sâye-i lutfet penâh
âverde'em

(Ser) baş ma'nâsına bürîdendiñ muḳaddem mef'ûlü ser bürîdendem taḳdîri serem
bürîdenddir, zarûret-i veznden nâşî te'hîr olunmuştur. Berây edât-ı ta'lîl veya taḥşîş
pöstîn 'umûmen derî ma'nâsınadır bunda olduğu gibi ve ḥuşûşen kürk ma'nâsınadır.
Sa'dî ḳuddise sırruh der Gülistân fermâyed;

Çün furûmânî bi-saḥtî ten bi-'acz ender midih / Düşmânân râ pöst ber ken dostân râ
pöstîn

⁴⁴⁷ râbîta: M² "şîfat-ı beyân" ilâve edilmiştir.

Ve mezzemmet ma'nâsına dağî gelir. Tû neber bi-ḥuftî bihi ki der pöstîn ḥalk âfetî.
Ḥulâsa:

Ey merdmân ben ol rûbâh-ı şahrâ-nişîn gibi bî-cürm [u] günâh olduğum hâlde şayyâd-ı bî-âmân gibi pöstînimden fâ'ide⁴⁴⁸ görmek için başım kesüp beni helâk ettiler. Velî-i kâmile ve pâdişâh-ı 'âdile zulm u sitem isnâd etti bu dağî zergeriñ kemâl-i cehline delâlet eder ki müşârun ileyhimiñ bi'l-cümle ḥarekâtı emr-i Hudâ ve fermân-ı kibriyâ ile idi.

Ey men ân pîlî ki zaḥm-ı pîlbân

Rîht ḥünem ez berây-ı üstûhân

(Pîlî) bâ-yı Fârisî'niñ kesriyle mu'arabi fildir ki lisânımızda da bu isim ile ma'rûftur⁴⁴⁹

M¹91^b (Ki) edât-ı râbıt-ı şıfat, (zaḥm) yara, (pîlbân) fil muḥâfızı, Şeyḥ 'Abdüllâtîf *Letâyif-i Ferheng-i Meşnevî*'sinde pîlbânân bâ-yı 'Arabî ile bir cema'attir fili dişini **M²61^a** almak için o fili ururlar ve o okuñ ismi bîldir, mezkûr ok bîl gibi 'arîzdir, **intehâ**. Pîlbân muḥâfız-ı fil ma'nâsınadır nitekim bâğbân muḥâfız-ı bâğ ve derbân nighdâr der ma'nâsınadır ve ba'zı şerrâḥ bilinen bir cema'attir ki filiñ dendânını almak için fili tîr ile urdular ve bîl şol tîrdir ki bîl gibi 'arîz olur deyû tefsîr eylemiş velâkin Şeyḥ Muhammed Efzal ḳuddise sırruh bu tefsîri beğenmeyüp şu vechile i'tirâz eylemiş ki tettebbu'-ı lisân-ı Fûrs edenlere ma'lûmdur ki bân ile mürekkeḳ kıllınan elfâz-ı ḥıfz u ḥırâseti müsted'idir. Ḥıfz u ḥırâset mer'î olmazsa dâr lâfzı ile mürekkeḳ kıllarlar, bîldâr ve teberdâr ve mâldâr gibi ve bîlbân terkîbinde zenende ma'nâsı murâd olduğunda ḥıfz u ḥırâset ma'nâsı bulunmaz ve ḥaḳḳ olan oldur ki bâ-yı Fârisî ve yâ-yı ma'rûf ile bîlbân ola ḥâris fil ma'nâsına. Şekk ve şüpheden vârestedir ki nighbân-ı fil olan tâ'ife-i şikâr künende-i fil ola ve Şeyḥ 'Abdüllâtîf'iñ; bir cema'at tîr ile aḥz-i dendân için fil şikâr eyler, yazdığı ehl-i Hind'iñ maḳâlât ve beyânından aḥz etmiştir velâkin müşârun ileyhiñ her iki muḳaddimesi maḥall-i te'emmüldür. (1) Fili tîr ile şikâr 'aḳlen ba'iddir ve fili

⁴⁴⁸ fâ'ide: Bu kelime M²'de tekrar edilmiştir.

⁴⁴⁹ Sağ hâşiyede bir not var: "bîlbân nüsaḥ". Bu kısım M²'de yoktur.

ancaḳ dendâniçün şikâr daḫi ‘inde’l-‘uḳalâ’ bu‘dden ḥâlî deḡildir. Bizim şikâatten mesmû‘umuz şu vechiledir ki fili dâm ile şikâr ederler, genc olan fili terbiye ve istiḥdâm ederler, pîr olan fil istiḥdâma yaramaz ve dişi kıymetdârdır velâkin gâyet muḥkem ve büyüktür, aḫzi müşkildir. Zâyî‘ olmamak içün pîlbân bir mâcûn-ı zehr-âlûd tertîb eder, fil yedikte hemân olduḡu yere düşer, pîlbân dendânını aḫz eder, zaḫm-ı pîlbân ihlâk ve imâtetten kinâye olmak mümkündür. Ḥulâşa:

Ey merdmân ben ol fil-i mazlûm gibiyim ki pîlbân ya‘ni ya velî veya sultân benim dişimden içün ya‘ni benden menfa‘at görmek içün benim kanımı döktü.

Ân ki güştestem pey-i mâdûn-ı men

Mî nedâned ki neḫusbed-i ḥûn-ı men

M^{192a} (Ân ki) ol pâdişâh ki veya ḥekîm ki demektir zîrâ ân ki’niñ aşlı ânkes kidir, ki râbıt-ı şıfat, (güştestem) taḳdîri güşte est murâddır, pey edât-ı ta‘lîl, (mâdûn-ı men) benden aşağı bir nesne içün eḡer ḳâtilden murâdı pâdişâh ise mâdûnden murâd câriye olur ve ḥekîm ise mâdûn-ı pâdişâh olur, (mînedâned) aşlı nemî dâned idi zarûret-i vezn içün taḳdîm ve te’ḫîr olundu, (ki) beyân, (neḫusbed) ḫilâf-ı kıyâs üzere ḫuften veyaḫut ḫasbîden maşdarından⁴⁵⁰ muzâri‘-i menfidir, (ḥûn-ı men) izâfet-i lâmiye neḫusbediñ fâ‘ilidir. Ḥulâşa:

Ol kimse ki ya‘ni pâdişâh ki beni benden dûn ve bî-ḳadr u kıymet olan câriye içün veyaḫut ol ḥekîm ki pâdişâhıñ ḫâtîri-çün beni ḳatl eyledi, bilmez mi ki benim kanım uyumaz. Elbette anlar beni ḳatliñ cezâsını görürler, bu daḫi zergeriñ ‘ucb u tekebbürü lâf-ı güzâfındandır⁴⁵¹. Baḫru’l-‘ulûm ve Şeyḫ Muḫammed Efzal ḳuddise sırhumâ velâkin Şeyḫ Velî Muḫammed ḳuddise sırruh şu vechile taḳrîr eylemiştir ki; mâdûndan murâd zergeriñ ḫüsnüdür ya‘ni pâdişâh veya velî beni mâdûnum olan ḫüsnüm ki benden gayrıdır, anıñçün beni ḳatl eyledi. Ḥalbuki benim gerdanımda kimseniñ kanı ve mûcib-i ḳatl bir günâh daḫi yogıdi ki müsteḫaḳḳ-ı ḳatl bir cânî olayım ki ol ḳatl u günâh

⁴⁵⁰ maşdarından: Bu kelime M²’de yoktur.

⁴⁵¹ güzâftandır: M²’de “eftedendir(?)” şeklindedir.

M²61^b muḳâbilinde beni ḳışâş ede ve baña⁴⁵² lâyıḳ olan cezâyı vere. **Hâfız;**
Megû bed-kû bireft u cân ber dest / Hêsâbeş bâ kirâmen kâtibînest

Bermenest imrôz u ferdâ berveyest

Hûn-ı çün men kes çünîn zâyî keyest

(Bermenest) ber edât-ı isti‘lâ mûte‘allîḳi maḥzûf vâḳî‘dir, (men) zamîr-i munfaşıl-ı mûtekellim, (st) edât-ı haber, bermenest zarf-ı müstekar-ı haberdır ve mübtedâ in zulm maḥzûf ve muḳadderdir, (imrôz) der imrôz taḳdîrindedir rôz zarf-ı zamân, im ism-i işâret aşlı in idi. Im kelimesi bir kaç maddeye maḥşûştur: (İmsa‘at), (imrôz), (imşeb), (imsâl) gibi velâkin (imhefte), (immâh), (imdem) demek câ‘iz değildir belki in hafta in mâh in dem denir. (U) ‘âtîfe, (ferdâ) zarf-ı zamân, berveyest zarf-ı müstekar-ı haberdır ve cezâ-yı in zulm ferdâ berveyest taḳdîrindedir, (hûn-ı çün men kes) izâfet-i lâmiye, (çünîn zâyî keyest) zâyî‘ çünîn keyest taḳdîrindedir. Hûlâşa:

Bu günde bu zulm benim üzerime vâḳî‘dır ve yarın anın cezâsı anın üzerine ya‘ni ya ḥekîmîn ya pâdişâhın üzerine

M¹92^b vâḳî‘dır. Benim gibi maḥlûm bir kimsenin kanı böyle ne vakitte zâyî‘ olur ya‘ni aşla zâyî‘ olmaz ve bu kelimât daḥi zergerin tekebbür ve ta‘azzumundandır, zergerin katli ilhâm-ı Rabbânî ve işâret-i Yezdânî ile idi ve zulm değil idi.

Gerçi dîvâr efkened sâye dirâz

Bâz kereded sûy-ı ô ân sâye bâz

(Gerçi) (eğerçi) ‘Arabî’de olan in-i vaşliyye ma‘nâsınadır her ne kadar demektir, (dîvâr) efkendiñ fâ‘ilî (sâye) mef‘ûlû, (sâye dirâz) terkîb-i tavşîfî uzun gölge demektir, (bâz kereded) ef‘âl-i mürekkebeden ‘avdet eder ma‘nâsına, (sûy-ı ô) izâfet-i lâmiye ô zamîr-i gâ‘ib dîvâra râci‘dir, (bâz) tekrar ma‘nâsına. Hûlâşa:

Bu beyit beyt-i sâbîḳî temşîldir, her ne kadar dîvar uzun sâye bırakırsa da yine sâye dîvar cânibine ‘avdet eder kezâlik fâ‘il-i zulm her ne kadar büyük zulm işlerse anın cezâ ve ‘azâbı anın cânibine ‘avdet eder. Bu beyt-i lâṭîfe im‘ân-ı nazar ile nazar etmek

⁴⁵² baña: M² “buna”.

gerektir zîrâ dîvârîñ sâyesi dîvardan peydâ oldu yine o sâye dîvara ‘avdet etti kezâlik zâlimden zuhûr eden zulm, şûret-i ‘azâbda yine zâlîme ‘avdet eder ve bu da‘vâya şâhit nice eĥâdîs-i şerîfe vardır. Cenâb-ı Celâleddîn Devvânî’niñ ... ve ... şerhine nazar oluna kıaddesallâhu sırrahumâ:

Zâlimiñ rişte-i iķbâlini bir âh keser / Mânî‘-i rızķ olanıñ rızķını Allah keser

Cenâb-ı ‘Örfî:

Çınân ... u bed ‘örfî beser kün gez pes mürden / Müselmânet bezemzem şûyed u hind u bisûzând

În cihân kûhest u fi‘l-i mâ nidâ

Sûy-ı mâ âyed nidâhâ râ şadâ

(În cihân) mübtedâ, (kûhest) haberi kûh kâf-ı ‘Arabî ile tağ ma‘nâsınadır, (fi‘l-i mâ) izâfet-i lâmiye fi‘l-i mâ bizim işimiz, (nidâ) çağırmaķ, (sûy-ı mâ) izâfet-i lâmiye, **M^{262a}** (âyed) bunda ‘avdet eder demektir, (nidâhâ) nidânıñ **cem‘i**, (râ) edât-ı taĥşîş, (şadâ) tağ ve kıubbe mişillü cemâdâtıñ şavtı. Hûlâşa:

Bu beyt-i lâţîf lisân-ı cenâb-ı pîr-i dest-gîrden olup nuşh pend buyururlar ki cihân kûh menzilindedir ve bizim ef‘âlimiz nidâ gibidir, nidâlarıñ şadâsı bizim cânibimize ‘avdet eder her ne işlersek gerek nîk u gerek bed anıñ cezâsı bize ‘avdet eder. Kıâlellâhu te‘âlâ (femen ya‘mel mişķâle zerratin ĥayran yerah ve men ya‘mel mişķâle zerratin şerran yerah)⁴⁵³ ve kezâlik cenâb-ı Baĥru‘l-‘ulûm

M^{193a} ve mürşidünâ kıble-i ‘âlem Hacı Hâfız Muĥammed İmdâdullâh kıaddesallâhu sırrahumâ lisân-ı cenâb-ı Mevlânâ’dan takrîr buyururlar ki cenâb-ı pîr-i dest-gîr dünyada her ne işlerseñ ef‘âl-i mezkûr rûz-ı cezâda bizlere ‘â‘id olarak zuhûr eder ya‘ni cennet a‘mâlde olan ĥasenât ‘ayn-ı a‘mâlimiz ve dûzaĥta olan ‘azâb ve ‘uķûbât kezâlik bizim ‘ayn-ı a‘mâl-i seyyi‘âtımızdır (kıâlellâhu te‘âlâ) (femen ya‘mel şâliĥan felinefsihi ve men esâ-i fe‘aleyhâ)⁴⁵⁴ intehâ lisan-ı zergerden daĥi takrîr mümkündür. Aĥmed Ĥasan Şâĥib kıuddise sırruh.

⁴⁵³ ez-Zilzâl 99/7-8.

⁴⁵⁴ Fussilet 41/46.

În bigüft u reft der dem zîr-i hâk
Ân kenizek şûd zi ‘aşk u renc pâk

(Der dem) dem dalîñ fethi ve mimiñ sükûnuyla nefis ve sa‘at ma‘nâsnadır ve derdim ‘ale’l-fevr demektir, (zîr-i hâk) lâmiye takdîri bezîr-i hâktir, (şûd) ef‘âl-i nâkışadandır ismi ân kenizektir haberi pâktir. Hülâşa:

Zerger ebyât-ı sâbıkânîñ mefhûm ve me‘ânîsini söyledi ‘alâ’l-fevr zîr-i hâke gitti ve medfûn-ı taht-ı türâb oldu, ol kenizek dañi hevâ-yı zergerden rehâ-yâb-ı renc u elem yedinden şifâ-yâb oldu.

Zân ki ‘aşk-ı mürdegân pâyende nîst
Zân ki mürde sûy-ı mâ âyende nîst

(Zân ki) ezân sebeb ki takdîrindedir, (‘aşk-ı mürdegân) maşdarîñ mef‘ûlüne izâfeti kabîlindendir, mürdegân mürdeniñ cem‘idir elif ve⁴⁵⁵ nûn edât-ı cem‘dir ve kâf-ı Fârisî hâ-yı resmiyyeden ‘ivazdır (pâyende) şâbit ve bâkî, (sûy-ı mâ) besûy-ı mâ takdîrindedir, (âyende) âmeden maşdarından ism-i fâ‘il. Hülâşa:

Bu beyt-i lâîfîñ mısra‘-ı evveli beyt-i evveliñ mısra‘-ı şânîsine ‘illet ve mısra‘-ı şânîsi mısra‘-ı evvele ta‘lîl vâkı‘ olmuştur. Kenizek ‘aşk-ı zergerden ve elem-i tenden ol sebebe binâ’en halâş oldu ki mürdeye ya‘ni mâsivâ-yı Hallâk-ı Bâkî’ye olan meveddet ve muhabbet şâbit ve berdevam olmaz zîrâ ‘aşk u şevkiñ devâm-ı beķâsı, ma‘şûkuñ ve kemâliniñ devâm ve beķâsına mevķûftur ve bu devâm ve beķâ ancak ‘âşık-ı Hudâ ve sermest-i cemâl-i kibriyâ olanlarıñ ‘aşk u şevķlerine maķşûştur. Ehl-i şûretiñ ma‘şûķu veyahut ma‘şûķunda olan

M^{193b} cemâl ve kemâl ‘âzım-ı kûy-ı zevâl olduķta bir daha ‘avdet etmez ve ‘âlem-i âhirete giden dañi tekrar dünyâya gelmez ve ‘âşık-ı sivâ hâ’ib u hâsir ve nâdim u peşimân olur. Eķer ‘aklıñ var ise herķi nepâyed dilbengî râ neşâydi der hâtır ile ve zerre ķadar mâsivâyâ dil verme.

⁴⁵⁵ ve: M², de bu baēlaç yoktur.

(‘Aşk zinde) maşdar mef’ûlüne muzâftır (zinde) hayy u diri ma’nâsınadır ki Hudâ murâddır ya’ni Hudâ-yı müte’âle ta’alluk eden ‘aşk demektir, (der revân) mîşevdiñ mef’ûlün fihi, (u der başar) der revân üzere ma’tûftur, (revân) rûh-ı mücerred ma’nâsınadır ki insana mahşûştur, hükemâ nefs-i nâtıka derler. Fârisî ve Türkî’de cân denir ve ba’zılar fark edip dediler ki revân, nefs-i nâtıka ve cân-ı rûh-ı hayvânîdir. Ma’lûm ola ki İbn-i Sînâ *Risâle-i Mi’râciyye*’de demiştir ki; revân ıtlâk olursa murâd, nefs-i nâtıkadır ve cân ıtlâk olursa murâd, rûh-ı hayvânîdir ve revân bir cism-i lâtıftır ki ecsâm-ı mahsûsa ile müteşâriktir mebâdî-i ‘âliyye ittişâli ve cân gibi fenâ bulmayıp ‘âkıbet-i mebdî-i bâkîye me’âdî i’tibârıyla revân ile tesmiye olundu ve cân-ı rûh-ı hayvânîdir ki her hayvânda olur ve ol bir bihâr-ı lâtıftır ki cism-i lâtif ve cesed-i keşif beyinde ‘alâkadır. Mâdem ki ol bihâr-ı lâtif vech-i şalâhiyyet üzere bâkîdir, hayât mevcûddur ve eğer vech-i şalâhiyyet mantıkî olursa hayat zâ’il olur ve ol cism-i lâtif ki ‘Arabî’de rûh-ı mücerred ve hükemâ beyinde nefs-i nâtıka ve Fârisî’de revân ta’bîr olunur. Beden-i mezbûrdan ki ‘Arabî’de beden ve Fârisî’de kâlbden denir bi’z-zarûre hâric olur ve mecâzen mücâvere ‘alâkasıyla cânâ ve mahall ‘alâkasıyla bedene ıtlâk olunur. (*Tercüme-i Burhân*). (Revân) nefs-i nâtıka ma’nâsınadır, (başar) çeşm ma’nâsınadır, muhabbet-i İlâhî bi’l-cümle a’zâ ve cevârihe sârî ise de başarı zikriyle iktifâ buyurdular, (mîşevd) ismi tahtında müstetir zamîr ‘aşka râci’dir haberi tâze-terdir, (gonca) yoğurmak ve bir görmek ve top etmek ma’nâlarıdır ve gül goncasına ıtlâkı bu münâsebetledir. Hülâsa:

Cenâb-ı Hayy u Kayyûm’a olan ‘aşk u şevk nefs-i nâtıkada ve başar u başîrette ve bi’l-cümle a’zâ ve cevârihte her an tâze-ter ve pâkîze-terdir ve ‘âşık-ı cemâl u celâl olan, zâtiyle ebedü’l-âbâd pâyende ve bâkîdir.

‘Aşk-ı ân zinde güzîn kû bâkîst

Kez şarâb-ı canfezâyet sâkîst

(‘Aşk-ı ân) izâfet-i lâmiye veyahut maşdarıñ mef’ûlüne izâfeti qabilindendir, ânıñ müşârun ileyhi zinde, (güzîn) güzîden maşdarından emr-i hâzır, muzâri’i hılâf-ı kıyâs üzere güzîned ve emr-i hâzırı güzîn gelir, ihtiyâr et (gû bâķîst) kâf-ı râbıt-ı sıfat, (ô bâķîst) zindenıñ şıfatıdır ô mübtedâ bâķîst haberidir, (gez şarâb) (ki) râbıt-ı sıfat, (ez) beyân, (şarâb-ı cânfezâ) terkîb-i tavşîfî, cânfezâ vaşf-ı terkîbî, (sâķîst) mübteda’-ı maḥzûfuñ haberidir taķdîri mısra’;

Ân zinde kez şarâbî ki cân efzâst ve rûḥ-ı fezâyist türâ ô sâķîst, demektir. Hülâşa:

Ol Ḥayy u Bâķî’niñ ‘aşķ u muḥabbetiñ ihtiyâr et o Bâķî ve dâ’im pâyende ve kâ’imdir veyahut ol zindeye ‘aşķ u muḥabbeti ihtiyâr et ki şarâb-ı cânfezâ ve muḥabbet-i nûr-ı efzâdan saña sâķîdir ya’ni ol Ḥayy-ı zindenıñ cemâl ve celâlinde tîğ-ı muḥabbet ve seyf-i meveddetle ḥayât şûrunu maḥv ve fânî eyle ki pâyende ve câvidânî olasın. ‘İzzet Molla;

Cânâne fedâ et kim ânı soñra bulursun / Bir gün ola kim ayrıla bu cân bedenden

‘Aşk-ı ân bûğzîn ki cümle enbiyâ

Yâftend ez ‘aşķ-ı ô kâr u keyâ

M^{263a} (Ân) ism-i işâret müşârun ileyhi zindedir, (ki) edât-ı ta’lîl, (cümle-i enbiyâ) hemze yâya imâle ile telâffuz olunur, (yâftend) mâzî cemi’ gâ’ib buldular, (kâr u keyâ) mef’ûlü (kâr u keyâ) iş ve güç ve kezâlik *Meşnevî-i Şerîf*’iñ diğerk maḥallinde gelir; (Çün sefhânârâst îñ kâr u keyâ / Lâzım âyed yaķtulûne’l-enbiyâ’) zîrâ kâr iş ma’nâsınadır ve keyâ ‘Arabî’de melikû’l-mülûk ve Fârisî’de şâhenşâḥ derler ve pâdişâḥ muḥâfaza-i memleket ve ri’âyet-i ra’iyyet ve ‘izzet u sa’adete mülâzamat ettiğinden bunda ma’nâ-yı lâzımîsinde isti’mâl olundu velâkin cenâb-ı Şeyḥ ‘Abdullâtîf raḥimehullâḥ *Leṭâyîf*’inde buyururlar ki; Mîr Cemâleddîn kâr-ı keyâyı vâv-ı ser taşḥîḥ eylemiştir ve iki ma’nâyı muḥarrer kılmıştır: (1) Bu pâdişâḥ, (2) ‘anâşır-ı erba’adan her biri

M^{194a} ve *Keşfü’l-lügâ*’da kâr fermâ ma’nâsına meşûrdur. Ve kezâlik Şeyḥ-i müşârun ileyh (keyâ) bilâ-terkîb daḥi isti’mâl olunur ve bi’l-cümle *Meşnevî-i Şerîf* nüshalarında vâv ile mevcûddur münfehim olan müfred isti’mâl olunmuştur, bu şûrette kâr u keyânıñ ma’nâsı bi’l-cümle enbiyâ, ‘aşķ-ı Ḥudâ ve muḥabbet-i kibriyâdan kâr u maķşûdu ve keyâ ve pâdişâḥîyi buldular. (Baḥru’l-‘ulûm) ḳuddise sırruh. Hülâşa:

Ol Hayy u Kayyûm ve lâ-yezeli'nîñ 'aşk u şevkîni ve muhabbet u meveddetini
ihtiyâr eyle ki bi'l-cümle enbiyâ ve aşfiyâ ve evliyânîñ 'aşk u şevkînden kâr u keyâ ve
saltanat-ı dünyâ ve 'uqbâyı buldular. Küdûret-i mâsivâ maḥv ve berhevâ olup bezm-i
ittihâdda nûşânûş-ı şarâb-ı şafâ oldular ve ta'ayyün-i hestîyi berbâd ve meclis-i vaḥdeti
âbâd eylediler. Fuzûlî rahîmehullâhi rahmeten vâsi'aten;

Öyle bir mestim ki idrâk etmezem dünyâ nedir / Ben kimim sâķī olan kimdir mey-i
şahbâ nedir

Gerçi cânândan dil-i şeydâ içün kâm isterim / Şorsa cânân bilmezem kâm-ı dil-i şeydâ
nedir

Tû megû mâ râ bedân şeh bâr nîst

Bâ kerîmân kârhâ düşvâr nîst

(Mârâ) râ edât-ı taḥşîş, (bâr) izin ve ruḥşat, (kârhâ) kârîñ cem'i, (düşvâr) güç
ma'nâsına fi'l-aşl lâfz-ı mürekkebdır düş düştüñ muḥaffefidir ve düşt dalîñ zammıyla
züşt ma'nâsınadır, vâr edât-ı nisbettir mecmû'u şa'b ma'nâsında müsta'meldir (*Bahâr-ı
'Acem ve Ğiyâşü'l-lüġa*). Megûnuñ mef'ûlü mârâ bedân şeh bâr nîsttir bâr mübtedâ nîst
haberidir, (bâ kerîmân) bâ şıla veya muşâḥabet edâtıdır kerîmân kerîmîñ cem'idir nîst
leyse ma'nâsınadır düşvâr haberi, kârhâ ismidir veyaḥut kârhâ mübtedâ ismi taḥtında
müstetir. Hûlâşa:

Sen ol pâdişâh-ı bî-çûn ü çırâya veyaḥut muhabbetine bize ya'ni bizim gibi
ednâ ve ḥaķîr ve nâ-tuvânâ olanlara izin ve ruḥşat yoktur deme. Kerîm olan sâliklere
işler şa'b ve düşvâr değildir hestî-i mevhûmunu maḥv ve fenâ ve terk-i meyl-i mâsivâ⁴⁵⁶
ile vâşıl-ı vişâl-i Hudâ olursun zîrâ Rabb ve 'abd beyninde olan beynûnet iki ḥatveden
'ibârettir ki biri terk-i sivâ ve ikincisi ta'ayyün ve hestî-yi fenâdır, ba'de'l-ḥaṭveteyn
müşâhade-i cemâl ve celâl-i Hudâ'dır nitekim yakında gelir;

M^{194b} Nîst şev ez hûd u kemâl înest u bes / Tû hemân aşlen vişâl înest u bes

'Ömre minnet cânile cânân olursa şâf / Câna minnet câme-i cismim çıkarsa âradan.

M^{263b} Fuzûlî ḳuddise sırruh buyurur;

⁴⁵⁶ mâsivâ: M²'de "sivâ" şeklindedir.

Cânile hoşnûd olur bizden meğer cânânımız / Câna minnettir fedâ olsun yolunda cânımız

Veyahut kerîm olanlar ile işler şa‘b ve düşvâr değildir ya‘ni kerîm olan merdân-ı Hudâ ‘âşık-ı cemâl-i kibriyâ olan ehl-i şafâya muķārın ol ki ‘an qarîb vâlih ve şeydâ-yı vech-i Hakk te‘âlâ olursun ve maķşûduna yol bulursun. Cenâb-ı pîr-i dest-gîr buyurur;

Yekdemî bûden bi-merdân-ı Hudâ / Bih-ter ez şad sâl bûden der taķî

Ve kezâlik; Ger tû seng u hâre u mermer şevî / Çün bi-şâhib-i dil resî gevher şevî

Nitekim menâķıb-ı şâhib-i Gülistân ve Bostân Muşliḥiddîn Sa‘dî ‘aleyhi’r-raḥmeti ve’l-ḡufrâni’l-ebedî ḳadem-nihâde-i ‘âlem-i şuhûd olduķta şâhib-i *Tefsîr-i ‘Arâyisü’l-beyân* cenâb-ı Rûzbiḥan Baķlî ḳaddesallâhu sırrahu’s-sâmîniñ *Naẓar-ı Kîmyâ* eşerlerine pederleri ‘arz eyledikte; (‘Aşķ-ı ô râ men baḡşîdem ve naşîbî dâdem velîkin şeyḡ u Şeyḡ Şihâbuddîn Sühreverdî şüde est buyurdular.

Ve kezâlik Sultân Sencer raḥimehullâh bir köprüden geçerken köprünün altında kırķ kimse oturur gördüķte sizler kimlersiz deyû su‘âl ettikte (bizler bir takım bî-ser u pâlarız) eğer dilersen gel bir sa‘at bizimle hem-nişîn ol, ḡubb-ı dünyâ ḡönlünden gider. Ba‘dehu ne ḳayd-ı pâ ḳalır ne ser, sen de bizim ḡibi bir dervîş-i dil-rîş olursun ve eğer dilersen bizleri düşman tût eshel tarîķ üzere serâpâ dünyâyı yut ve âḡireti unut ki imânsız gidersin dediklerinde Sultân Sencer ikisini bile yapmam buyurdu ba‘dehu ol ḳavme vedâ‘ etti ve gitti.

Veyahut ma‘nâ kerîmler ile işler düşvâr değildir belki âsân ve sehldir ve bâ-ḡuşûş ki cenâb-ı Hudâ ekremu’l-ekremîn ve aḡsenü’l-muḡsinîndir.

Cenâb-ı İmdâdullâh ḳuddise sırruh buyururlar ki; bu beyt-i müstetâb su‘âl-i muḳaddereye cevâbdır, su‘âl-i muḳaddere mâ li’t-türâb ve Rabbu’l-erbâb bizim emşâlimiz ‘âciz-i bî-mâyelere ‘aşķ u şevķ-i Hudâ-yı bî-mişâl-i

M^{195a} bî-naẓîri ihtiyâr pek müşkil ve pek düşvârdır, cevâb-ı şavâb buyururlar ki: Sen demek bizlere vişâl-i Hudâ’ya ve muḡabbet-i kibriyâyı yol yoktur kerîmler ile veyahut kerîmlere işler âsândır görmez misin ki ḡadîş-i ḳudsîde gelmiştir: Ḳâlellâhu te‘âlâ (Men teḡarrebe ileyye şîbran eteḡarrabü ileyhi zîrâ‘an ve men⁴⁵⁷ teḡarrabe ilâ zîrâ‘an eteḡarrabü ileyhi bâ‘an ilâ âḡirihi intehâ.

⁴⁵⁷ men: Bu kelime M²’de yoktur.

İzâ teḳarrabe ileyye'l-'abdi şıbran teḳarrabet ileyhi zirâ'an⁴⁵⁸ teḳarrabet minhu bâ'an ve izâ âtânî meşıyyen âteytuhu herveleten ve izâ âtânî herveleten âteytühü sa'yen⁴⁵⁹ ilâ âḫirihi min aḫzâbi ḳuṭbi dâ'irati't-taḳdîs Aḫmed İdrîs ḳuddise sırruh.

Beyân-ı ân ki kuşten ve zehr dâden merd-i zerger râ bi-işâret İlâhî bûd ne bi-hevâ-yı nefis ve te'emmül-i fâsid.

Bu şerḫ-i şerîf ve beyân-ı lâṭîf ḫekîm-i şâḫib-dil ve pâdişâh-ı 'âdiliñ zergeri ḳatli ve zergere zehir vermesi işâret-i Rabbânî ve ilhâm-ı Yezdânî ile olduḡunu ve hevâ-yı nefis ve te'emmül-i fâsid ile olmadıḡını şerḫ u beyân eder.

Güşten-i ân merd ber dest-i ḫekîm

Nî pey-i ümmîd bûd u nî zi bîm

M²64^a (Güşten-i ân) maşdar mef'ûlüne muzâftır güşten maşdar muzâri'i güşed gelir ân ism-i işâret müşârun ileyhi merddir, (ber) der ma'nâsınadır, (ber dest-i ḫekîm) der dest-i ḫekîm taḳdîrindedir, (dest-i ḫekîm) izâfet-i lâmiye, (ümmîd) hemzeniñ zammı ve mimiñ kesri ve taḫfîfiyle iyilik ummaḳ ma'nâsınadır ve mimiñ teşdîdi bu maḥallde ve Câmî'niñ ḳuddise sırruh bu beytinde zarûret-i vezn içündür:

İlâhî gonce-i ümmîd bi-küşâ / Güli ez ravza-i câvîd bi-nümâ. (Bîm) ḳorḳu. Ḥulâşa:

Ol merd-i zerger ḫekîmiñ elinde ḳatli ḫekîmiñ pâdişâhtan bir 'ivâz ümmîdinden veya veya ḫâvf u ḫaşyetten nâşî deḡil idi.

Ô neküşteş ez berây-ı ṭab'-ı şâh

Tâ neyâmed emr u ilhâm-ı İlâh

(Ô) ḫekîme râci' zamîr-i gâ'ib, (negüş) mâzî menfî şın zamîr zergere râci'dir.

⁴⁵⁸ zirâ'an: M², de "ve izâ teḳarrabe ileyye zirâ'an" ilâve edilmiştir.

⁴⁵⁹ Beyhaki, *Şuâbü'l-ıman*, 2/1043.

M^{195b} Âhîrinde zamîr-i muttaşıl zergere râcî'dir, (ez berây) da ez tezyîn-i lâfz ve tekmîl-i vezn içündür berây edât-ı ta'lîl, (tab'-ı şâh) izâfet-i lâmiye tâ intihâ-ı gâyet için, (neyâmed) mâzî menfî, (emr) fâ'ili (ilhâm) 'atf-ı tefsîri (ilhâm-ı İlâh) izâfet-i lâmiye. Hülâşa:

Tabîb-i İlâhî zerger-i ma'hûdu öldürmedi tâ ki emr u ilhâm-ı İlâhî gelmeyince ya'ni hekim-i İlâhî merâ'aten li-tab'-ı şâh ve tama'an li-ihsân-ı pâdişâh zergeri katl eyledi belki katl-i zergere cenâb-ı Hudâ'dan kalb-i pür-nûr-ı hekim-i kibriyâya emr u ilhâm olundu. Ber mûcib-i emr u ilhâm zergeri katl eyledi ve el-me'mûr ma'zûr ve belki me'cûrdur.

Ân püser râ keş Hızır bübrîd halk

Sırr-ı ân râ der neyâbed 'âm halk

Ân ism-i işâret püser müşârun ileyhi (bübrîd) bâ taşîn-i lâfz ve tekmîl-i vezn içündür (bübrîd) bânîñ zammıyla mâzî gâ'ib Hızır fâ'ili (püser râ) mef'ûl-i evveli halk, mef'ûl-i şânîsi (der neyâbed) der tekmîl-i vezn içündür, (neyâbed) muzâri'-i menfî ve maşdarı yâftendir ve fâ'ili 'âm-ı halktır ve (sırr-ı ân râ) mef'ûlû sırr-ı ân izâfet-i lâmiye ve kezâlik 'âm-ı halk. Hülâşa:

Bu beyt-i lâtif bir su'âl-i muqaddere 'alâ tarîkı't-temşil cevâbdır, (s.) katl-i zerger emr u ilhâm-ı Hudâ-yı kibriyâ ile olunca bir gûne günâh hekim ve pâdişâh üzere müterettib değildir ve olmadığı rayb u şekkten berîdir. Velâkin ef'âl-i Rabbânî sırr u hikmetten 'ârî ve hâlî olmaz, 'acabâ katl-i zergerde sırr u hikmet nedir? (c.) Hızır 'aleyhi's-selâm ol püseri katl etti anîñ sırr u hikmetiñ 'avâm-ı nâs fehm u idrâk edemez ve belki Mûsâ şalâvâtullâhi 'alâ nebiyyinâ ve 'aleyhi hazretlerine bile⁴⁶⁰ mestûr ve pûşîde oldu ya'ni hazret-i Hızır ('a.m.) ol püseri ilhâm-ı Rabbânî ve fermân-ı Yezdânî ile katl eyledi ve hazret-i Mûsâ ('a.m.)'iñ fazl u kemâli Hızır ('a.m.)'iñ fazl u kemâlinden kat ender kat ber-ter iken sırr u hikmetiñ derk edemedi ve fi'l-i hazret-i Hızır'a i'tirâz eyledi. Ve katl-i zerger dahî şübhesiz buña beñzer ve 'avâm o sırr-ı hikmetten behre-dâr olmaz.

⁴⁶⁰ bile: Bu kelime M²'de yoktur.

M^{196a} / M^{264b} (Ân püser râ keş Hızır bübrîd halk ilâ âhîrihi) hâşıl-ı maķâm şü vechiledir ki şâh, zergeri ķatl eyledi ve ķatl-i zergere müte‘allık esbâb-ı şer‘î zâhirde nâ-mevcûd olduğundan zâhirde pâdişâh zulm etti zann olundu. Velâkin ķatl-i mezkûr hâķîķatte zulm deēil idi, belki ilhâm-ı Rabbânî ve emr-i Yezdânî ile ķatl eylemiş idi, hevâ-yı şehvetten ve arzû-yı tabî‘atten deēil idi ve zergeriñ ķatli hâzret-i Hızır ‘aleyhi’s-selâm’ıñ ol püser-i nâ-bâligi ķatli mişüllü idi ve püser-i mezkûruñ ķatli bi-hasebi’z-zâhir ol zamanıñ rasûlüne bile bir fi‘l-i nâ-sezâ ve ‘amel-i bî-câ göründü.

(Taḥķîķ-i Maķâm)

Aḥķâm-i şer‘ate müte‘allık ef‘âl iki vech üzeredir, birinci vechi nâzar-ı ḥekîmde külliyyedir ve her ne ķadar ol ḥikmet ba‘zı cüz’iyyâtında taḥallûf ederse de ve bu ḥukm-i küllî ‘ilm-i rusûl şalâvâtullâhi ‘aleyhim ecma‘ındır. Sen görmez misin ki şallâllâhu ‘aleyhi vesellem efendimiz Zem‘a’nıñ veled-i velîdesiniñ hâlinden ḥaberdâr oldular ki veled-i mezkûr nuṭfe-i Zem‘a’dan hâşıl deēildir, li-ecl-i hâzâ ümmü’l-mü’mînîn hâzret-i Sevde raḍıyallâhu te‘âlâ ‘anhâya, bu veled seniñ ķarındaşıñ deēildir buyurdular. Bunuñla beraber veled-i mezkûru ‘abdeyn Zem‘a’ya teslîm eylediler ve bi’l-‘izzî ve’s-sa‘âdeti buyurdular ki; el-veledü li’l-ferrâş bu şûrette ta‘alluķ-ı ḥukm naşb-ı ḥayşiyetinden el-veledü li’l-ferrâş muṭâbık-ı ḥukm-i külliyyedir. Eēerçi ba‘zı cüz’iyyâtında teḥâlûf eder ve imra’e-i zâniyeye ḥîn-i recmde ben seni şâhidleriñ şehâdetinden nâşî recm ettim ya‘ni ‘ilm-i keşfiden nâşî recm etmezdim⁴⁶¹ buyurdular eēerçi ‘ilm-i keşfî ‘ilmdir ve şuhûduñ şehâdetinden hâşıl olan zanneder. Aḥķâm-ı şer‘iyyeniñ ikinci vechi ve tarîķi, aḥķâm-ı şer‘iyyeniñ ḥukm-i cüz’iyye i‘tibâriyle ef‘âl-i cüz’iyyeye ta‘alluķudur ve bu ciheti şâḥib-i ledünnî olan kimseye zâhir ve hâşıldır. Nitekim cenâb-ı Hızır ‘aleyhi’s-selâm şâḥib-i ‘ilm-i ledünnî idi ki cenâb-ı Hudâ-yı müte‘âl Hızır ‘aleyhi’s-selâm hâķķında; (ve ‘allelnâhu min ledünnâ ‘ilmen)⁴⁶² buyurdu, bu şûrette şâḥib-i ‘ilm-i ledünnî olan zâta ḥâkim olduğu şeyde ḥukm-i İlâhî’ye muṭâbık ḥukm-i mekşûf olur bu maķâmıñ şâḥibi mülhem olur ve ilhâma muṭâbık ‘amel eder

M^{196b} ve ‘ilm-i ledünnîniñ rusûl-i kirâm ‘alâ nebiyyinâ ve âlihi ve ‘aleyhimü’s-selâm ḥâzerâtına ḥuşûlü lâzım deēildir, bundan nâşî hâzret-i Mûsâ ‘alâ nebiyyinâ ve âlihi ‘aleyhi’s-selâm’a Rasûl-i kerîm iken hâşıl deēil idi ve bu ‘adem-i ḥuşûl-i ‘ilm-i ledünnî

⁴⁶¹ etmezdim: M² “etmedim”.

⁴⁶² el-Kehf 18/65.

faẓl-ı rasûlü mâni‘ ve kâdiḥ değıldir zîrâ faẓl-ı cüz’î kâdiḥ-i faẓl-ı küllî olamaz ve yine bilinmesi elzem ve ehemmm olan mesâ’ildendir ki aḥkâm-ı şer‘iyyeniñ ḥükm-i cüz’iye ta‘alluḳu ve şâḥib-i ‘ilm-i ledünnîniñ mülhem olmaḳlığı ve ilhâm-ı mezkûr ile ‘amel eylemesi ḥabîb-i ekrem ve nebî-i muḥterem şallâllâhu ‘aleyhi ve âlihi ve sellim efendimiziñ bi‘şet buyrulmasından muḳaddem idi. Zîrâ zamân-ı evvelde ta‘addüd-i şerâyi‘ câ’iz ve belki vâḳı‘ idi zîrâ ba‘zı nebî ol zamanıñ rasûlünüñ şer‘ine muḥâlif şer‘ üzere ola ve ol zamanıñ rasûlünüñ risâleti ol nebî cânibine olmaya ve belki risâleti kendi ümmetine maḥşûş ola. Nitekim ḥazret-i Mûsâ ‘alâ nebiyyinâ ve âlihi ve ‘aleyhi’s-selâm’ıñ ḥazret-i Hıẓr ‘alâ nebiyyinâ ve âlihi ve ‘aleyhi’s-selâm cânibine risâleti yok idi.

Velâkin Rasûlü’s-seḳaleyn nebî-i kâffe-i ümem şallâllâhu ‘aleyhi ve âlihi ve sellim

M²⁶⁵^a bi‘şetinden soñra bu ḥükm câ’iz değıldir zîrâ ol **meḥḥar-i** kâ’inâtıñ bi‘şeti ‘âmmıdır ve ânıñ şer‘-i şerîfinden bir kimse ḥâriḥ değıldir ve ḥâriḥ olmaḳ daḫi mümkün değıldir. Bu şûrette hiçbir kimse ânıñ şer‘-i şerîfine muḡâyir ve muḥâlif-i mülhem olması daḫi câ’iz değıldir hiçbir veliye şer‘-i şerîfe muḡâyir ve muḥâlif ḥükm eylemesi câ’iz değıldir ve şâḥib-i ‘ilm-i ledünnîye ḥükm-i cüz’iye nazaran muḥâlif-i şer‘ ‘amel etmesi câ’iz değıldir ancak mübâḥât-ı şerî‘at-i Muḥammediyye şallâllâhu ‘aleyhi ve âlihi vesellem’de câ’izdir zîrâ mübâḥâtıñ fi’li ve terki câ’izdir. Şâḥib-i ‘ilm-i ledünnî bir fi’l işlemede ḥikmet görürse işler ve eḡer terkini ḥikmet görürse terkeder; bunu bildikten soñra saña cenâb-ı Mevlânâ’nıñ (bûd şâḥ der zamânî pîş ezîn) den murâd ve maḳşûdu ḥâşıl oldu ya’ni zaman-ı kadîmde ta‘addüd-i şerî‘at ve meşrû‘iyyet ḥükm-i cüz’iyye mevcûd idi (*Baḥru’l-‘ulûm*) velâkin ba‘zı mesâ’il tayyolunmuştur.

Ân ki ez Ḥaḳḳ yâbed ô vaḫy u cevâb

Herçi fermâyed büved ‘ayn-ı şavâb

Ol zât ki cenâb-ı Ḥaḳḳ’tan vaḫy ve cevâb bulur, enbiyâ-yı ‘izâm ve kemâl-i evliyâ-yı

M¹⁹⁷^a kirâm gibi her ne buyurursa ‘ayn-ı şavâb ve belki ‘ayn-ı şevâb olur. Ḥekîm ve pâdişâḥ bu ḳabîlden idiler, zergeri ḳatlleri zulüm olmayup ‘ayn-ı şavâb ve belki ‘ayn-ı şevâb oldu.

Ân ki cân bahşed eğer бүкşed revâst
Nâ'ibest u dest-i ô dest-i Hudâst

(Ân ki) (ân kes ki) taqđîrindedir mübtedâ revâst haberidir bahşediñ ve бүкşediñ tahtında zamîrler kese râci'dir ve kes Hakk'tan veya insân-ı kâminden 'ibârettir vâv hâliye, dest-i ô izâfet-i lâmiye, ô zamîr-i gâ'ib nâ'ibe râci'dir, dest-i ô mübtedâ dest-i Hudâst haberidir. Hülâşa:

Ol kimse ya'ni cenâb-ı Hakk ve Feyyâz-ı Muṭlaḳ ki cân bahşeder ve mürdeyi ihyâ eder; eğer bir kimseyi öldürür ise revâdır ki mâlik-i cihân ve mutaşarrıf-ı kevn u mekândır dilerse ihyâ-ı mürdegân ve kâ'inâtı âbâdân eder. İrâde ederse intizâm-ı 'âlemi perîşân, bi'l-cümle zindegânı mürdegân ve zîr-i hâkde nihân eder.

İnsan-ı kâmil, nâ'ib-i Hakk'tır ve ânîñ ve yed-i insân-ı kâmil⁴⁶³, yed-i Hudâ'dır ve taşarruf-ı nâ'ib, 'ayn-ı taşarruf-ı Hudâ'dır. Tafşîl: Bu beyt-i lâtf (innellezîne yubâyi'üneke innemâ yubâyi'ünallâh)⁴⁶⁴ âyet-i kerîmesine işârettir, şâhib-i şer' nâ'ib-i hâḳḳtır bu şûrette zergeri kâtîlîñ yedi yed-i menûb-ı(?)'anhtır ki ânîñ kâtîli şâri'dir. (Kıble-i 'âlem mürşidünâ Şeyh İmdâdullâh ḳuddise sırruh) ân ki cân bahşed eğer бүкşed revâst ilâ âhîrihi bir kimse ki ya'ni Hakk te'âlâ cân bahşeder eğer öldürür ise aña öldürmek câ'iz ve revâdır ki o 'ale'l-ıtlâḳ mâlikü'l-mülktür ve mâlik-i mülk-i hâḳḳîye memlûkünde her gûne taşarruf câ'izdir ve hiçbir kimseniñ çün u cırâya mecâlî yotur. Râmiz Paşa;

Şun'-ı Hakk'a dil uzatma şaḳıñup tâ bi-maḥall / Ḳaṭ' eder ḥaṇçer-i lâ yüs'el 'ammâ yef'al. Ve velî çünki nâ'ib-i Hakk'tır ve ânîñ desti dest-i Hudâ'dır ve velîye daḥi câ'iz ve revâdır ki bir kimseniñ ḳatli ile ḥükm ede ve velîniñ ḥükmü hâḳḳîkate hâḳḳıñ ḥükmüdür ve Şeyh Muḥammed Efzal ḳuddise sırruh şu vechile takrîr eyledi ki ḥafî ve **M^{265b}** pûşîde olmaya ki maẓmûn-ı mışra'-ı şânî mışra'-ı evveliñ maẓmûnı üzerine muḳaddem i'tibâr etmek gerektir. Şu tarîḳiyle

M^{197b} velî-i kâmil müşârun ileyhe nâ'ib-i Hakk idi ve ânîñ desti dest-i Hudâ'dır ve Hudâ ki cân bahşeder eğer öldürür ise revâdır. İntehâ. Ol velî-i kâmil ki ḥayat bahşeder ve

⁴⁶³ ve yed-i insân-ı kâmil: M² "yedi".

⁴⁶⁴ el-Fetih 48/10

mürdeleri ihyâ eder eğer bir kimseyi katl ederse revâdır zîrâ velî nâ'ib-i Hakk'tır ve anıñ yedi yed-i Hudâ'dır. Hoca Hâfız kuddise sırruh vaşf-ı Rasûlullâh şallâllâhu 'aleyhi vesellem'de buyurmuştur.

Ez revân bahşî-i 'Îsâ nezenem pîş-i tû dem / Zân ki der rûh fezâyî çü lebet mâhir nîst

Seyr-i enbiyâ' ve menâkıb-ı evliyâ muţâlâ'a olundukta lâ-yu'ad ve lâ-yuḥşâ mürdeler ihyâ görülür ve bâ-ḥuşûş mürde-dil ve hevâ-yı nefse esîr olan bî-çâre-gânı tarîk-ı hidâyette ihyâ, mezarda çürümüş tenleri ihyâdan aḥsen ve a'lâdır.

Hemçu İsmâ'îl pîşer ser binih

Şâd u ḥandân pîş-i tîgeş cân bidih

Eğer beyt-i evvelde olan ânkiniñ müşârun ileyhi olan kes nâ'ib-i Hakk'tan 'ibâret i'tibâr olunursa pîşer ve tîgeş zamîrleri kese râci'dir ve eğer kes Hakk'tan 'ibâret aḥz olunursa nâ'ib estde olan nâ'ibe râci'dir, (handân) şîfat-ı müşebbehedir gülerken ma'nâsına cân bidihîñ muḳaddem mef'ûlûdür, (bidih) dâden maşdarından emr-i ḥâzırdır. Hûlâşa:

Cenâb-ı İsmâ'îl şalâvâtullâhi 'alâ nebiyyinâ ve âlihi ve 'aleyhi ḥazretleriniñ pederi İbrâhîm 'alâ nebiyyinâ ve âlihi ve 'aleyhi's-selâm'ın tîgî öñünde başını koyup teslîm olduğı gibi sen de nâ'ib-i Hudâ'nın öñünde baş koyup teslîm ol ve şâd u ḥandân olarak tîgîmîñ öñünde cân ver ve ḥayât-ı ebedîyi bul. 'İzzet Molla;

Cânâna fedâ et ki anı şoñra bulursun / Bir gün ola ki ayrıla bu cân bedenden

Sûre-i Şâffât'ta vâkı' bir âyet-i kerîmeye işârettir.

Rabbi heb lî mine's-şâlihîn⁴⁶⁵, ey benim perverdigârım baña şâlihînden bir ferzend iḥsân eyle ya'ni şâyeste ve lâyıḳ bir ferzend-i muvâfiḳ baña iḥsân eyle ki 'ibâdet ve tâ'atte benim mu'înîm ve seferde ve gurbette enîsim ola. Febeşşimâhu bi-gulâmin ḥalîm⁴⁶⁶, biz ânı bir gulâm-ı ḥalîm selîm ile tebşîr eyledik ya'ni bülûğa eriştikte ḥalîm selîm bir diyâr? ve müteḥammil-i bî-şümâr olur. Ba'dehu İsmâ'îl 'aleyhi's-selâmı ḥazret-i Hâcer'den ḥazret-i İbrâhîm şalâvâtullâhi 'alâ nebiyyinâ ve âlihi ve 'aleyhi's-selâm'a iḥsân

⁴⁶⁵ es-Sâffât 37/100.

⁴⁶⁶ es-Sâffât 37/101.

M^{198a} buyurdu. Hük-m-i sübhânî ve emr-i Rabbânî ile hâzret-i Hâcer’i me‘a veledihi arz-ı Şâm’dan Mekke-i Mükerreme’ye nakl eyledi, İsmâ‘îl ‘aleyhi’s-selâm Mekke-i Mükerreme’de neşv u nemâ buldu, hâzret-i İbrâhîm şalâvâtullâhi ‘alâ nebiyyinâ ve âlihi ve ‘aleyhi ferzend-i ercümediñ görmek arzusiyle Şâm’dan Mekke’ye geldikte üç gece mütevâliyen rüyâda evlâdını kurbân eder gördükte rûz-ı ‘îyd-i naḥrda evlâdıyla birlikte Mina’ya müteveccihen hareket ettiler. Felemmâ belega me‘ahü’s-sa‘ye kâle yâ büneyye innî erâ fi’l-menâmi ennî ezbeḥuke fenẓur mâzâ terâ kâle yâ ebeti ef‘al mâ tû’meru setecidünî in-şâallâhu mine’s-şagabeyrîn⁴⁶⁷. Vaktâ ki ol gulâm-ı ḥalîm ve püser-i selîm babası İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm ile yürümeğe bâliğ oldu, pederi

M^{266a} İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm âña dedi kim; ey veled-i ercümedim ve ferzend-i dil-pesendim ben rüyamda müte‘âkıben görürüm ki ben seni zebḥ eylerim, sen bu kâra nazar ve bu kârı mülâḥaza eyle ki seniñ re’yiñ nedir? Cenâb-ı İsmâ‘îl ‘aleyhi’s-selâm dedi ki; emr olundığın şey’i işle sen beni inşâallâhu te‘âlâ emr olundığın zebḥa şabır edicilerden bulursun. Felemmâ eslemâ vaktâ ki hük-m-i Hudâ’ya peder ve püser teslim ve münkâd kerd-i nihâde-i itâ‘at ve inkıyâd oldular, ve tellehû li’l-cebîn⁴⁶⁸ İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm veled-i ercümendini alnı üzere yıktı ya‘ni cenâb-ı İsmâ‘îl ‘aleyhi’s-selâm’ın niyâz ve temennâsından nâşî alnı üzere yere yıktı. Me‘âlîm-i tenzilde gelmiştir ki İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm İsmâ‘îl ‘aleyhi’s-selâm’ın zebḥini ‘azm u kaşd buyurduḡta İsmâ‘îl ‘aleyhi’s-selâm üç vaşıyyet eyledi: (1) Ey benim pederim, benim elim ve ayağım muḥkem bend eyle ki muẓtarib olup dâmen-i pâkini ḥûn-âlûde etmeyem ve ben bu bî-edeblik⁴⁶⁹ ile bed-nâm ve şom olmayam ve bu sebebe mebnî ḥuzûr-ı hâzret-i Hudâ’da ḥasâret görmeyem. Beyt:

Eğer ḥûnem birîzî ḡamm nedârem zân hemî tersem / Ki tâ ki dâmen-i pâket şûd âlûde ez ḥûnem

Li-muḥarririhi’l-fakîr;

Cânı cânâne fedâ pek kolay ammâ kormum / Olmasun dâmeni âlûde benim kanımdan

(2) Ḥâne-i sa‘adete ḥîn-i ‘avdette selâmımı mâder-i dil-fikârıma teblîḡ edesin ve pîrâhen-i ḥûn-âlûdemi âña götüresin ki pîrâhenim ile mütesellî ola. (3)

⁴⁶⁷ es-Sâffât 37/102.

⁴⁶⁸ es-Sâffât 37/103.

⁴⁶⁹ bî-edeblik: M² “edeblik”.

M^{198b} Benim rûyımı toprağa vaz‘ eyle ki hengâm-ı zebhde seniñ nazâr-ı pâkiñ benim rûy-ı dil-ârâma düşmesin ve şefkat-i pederî cûşa gelmesin, olmaya ki emr-i İlâhî’de takşîr ve te’hîr vâkı‘ ola. İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm’ıñ göñlü kavî oldu ve dest u pâ-yı ferzend-i ercümendini muhkem bağladı ve bıçağı boğazına sürdü kârger olmadı ya‘ni tîğ-ı İbrâhîm (‘a.m.) halk-ı İsmâ‘îl’i zebh u kat‘ etmedi. Ve nâdeynâhu en yâ İbrâhîmü kad şaddakte’r-rü’yâ⁴⁷⁰, ve biz İbrâhîm (‘a.m.)’a; yâ İbrâhîm (‘a.m.) taḥḳîḳ-i rü’yâyı taşdîk ettiñ diyerek nidâ ettik. Innâ kezâlike neczi’l-muḥsinîn⁴⁷¹, biz muḥsinîn ve nîkûkârânî böye ba‘de’ş-şiddeti ferc ile cezâ iḥsân ederiz, inne hâza’l-hüve’l-belâ’ü’l-mübîn⁴⁷², lâ-rayb ve bî-şekk bu kâr u ‘amel muḥlişî ğayr-i muḥlişden tefrîḳ eder bir imtiḥân-ı rûşendir, ve fedeynâhu bi-zibḥin ‘azîm⁴⁷³, biz âña ve oğlınıñ yerine zebh etmeğe ‘azîmü’l-cüsse bir çoç verdik. (*Tefsîr-i Hüseyin Vâ‘iz*)’den ḥulâşaten tercüme olundu. Ve işbu âyet-i kerîmede beyân olunan zebh ḥaḳḳında ihtilâf olunmuştur ve sûre-i Yûsuf (‘a.m.)’da müşârun ileyhe Hüseyin Vâ‘iz’iñ naḳl eylemiş olduğu işbu nâme-i Ya‘ḳûb (‘a.m.)’da zebîḥ İshâḳ olduğu muşarrahtır (Nâme-i Ya‘ḳûb ‘a.m.). Ya‘ḳûb (‘a.m.) İsrâ‘îlullâh ibni İshâḳ Zebîḥullâh ibni İbrâhîm Ḥalîlullâh tarafından mülk-i Mısır tarafına mahşûştur. (Emmâ ba‘d) biz belâ-ı Rabbânî ve imtiḥân-ı Sübhânî’ye havâle olunmuş bir ehl-i beytiz ki ceddîm İbrâhîm Ḥalîlullâh’ıñ dest u pâyini muhkem bend edüp âteşe attılar, Ḥaḳḳ sübhânehu ve te‘âlâ âña necât verdi ve pederim İshâḳ (‘a.m.)’ıñ boğazına bıçak çaldılar, cenâb-ı Rabb-ı Raḥîm pederime fedâ bir kebş-i ‘azîm göründü ve benim evlâdlarımıñ cümlesinden ziyâde baña sevgili bir ferzend-i dil-bendim var idi. Birâderleri şahrâya götürdüler, kırtlar yedi diyerek pîrâhen-i ḥûn-âlûdunu baña getirdiler âniñ fırâḳında ol kadar giryân oldum ki çeşmânım sefid oldu. Ve âniñ bir birâder-i a’yânı ya‘ni bir⁴⁷⁴ ana ve baba var idi ki ben âniñ vücûduyla mütesellî olur idim ve sen âni töhmet-i düzdî ile tutup hıfz etmişsin, biz hırsızlık eder kavimden

M^{199a} / M^{266b} değiliz ve bizim âbâ vu ecdâdımızdan daḡi hırsızlık zuhûra **gelmemiştir**. Eğer benim ferzend-i ercümendimi baña ırsâl edersen febîhâ ve illâ seniñ üzerine beddu‘â ederim, yedinci evlâdına dek eşeri erişir. İntehâ. Ve kezâlik bu nâme-i me‘âlim-i

⁴⁷⁰ es-Sâffât 37/104-105.

⁴⁷¹ es-Sâffât 37/105.

⁴⁷² es-Sâffât 37/106.

⁴⁷³ es-Sâffât 37/107.

⁴⁷⁴ bir: Bu kleime M²’de “baba” kelimesinden sonra gelmektedir.

tenzîl ve sâ'ir mu'teber tefâsîrde muharrerdir ve *Tefsîr-i Celâleyn*'de ve fihî kavlıani dediği maḥallde tefsîr-i mezkûrñ ḥâşiyesi cemelde kavlıani şu vechile tavzîḥ ve beyân olunmuştur. İmâm-ı Kurtûbî me'mûrun bi'z-zebḥ kim olduğunda⁴⁷⁵ ihtilâf-ı 'ulemâ' vâkı'dır ve ekser ulemâ' zebîḥ İshâk olduğuna kâ'ildir ez ân cümle cenâb-ı 'Abbâs bin 'Abdü'l-muṭṭalib ve maḥdûmu ḥazret-i 'Abdullah ibni 'Abbâs 'dır raḍıyallâhu te'âlâ 'anhumâ ve müşârun ileyhimâ'dan rivâyet-i şaḥîḥada budur. Ve kezâlik 'Abdullah bin Mes'ûd ve Câbir bin 'Abdullah ve 'Ali ibn-i Ebî Tâlib ve 'Abdullah bin 'Ömer ve pederi 'Ömer rızvânullâhi te'âlâ 'anhüm ḥazerâtından daḥi mervî zebîḥ cenâb-ı İshâk'tır ve bu zıkr olunan yedi kimse şaḥâbe-i kirâmdandır.

Ve tâbi'inden 1. 'Alḳame, 2. Şa'bî, 3. Mücâhid, 4. Sa'îd bin Cebir, 5. Kâbü'l-aḥbâr, 6. Kâtâde, 7. Mesrûḳ, 8. Kâsım bin Ebî Berre, 9. 'Aṭâ', 10. Mekâtil, 11. 'Abdü'r-Raḥmân bin Sâbiṭ, 12. Zührî, 13. Süddî, 14. 'Abdullah bin Ebi'l-hezîl, 15. Mâlik bin Enes. Bu mezkûrât bâ-cem'ihim zebîḥullâḥ İshâk olduğuna kâ'illerdır ve kezâlik Yehûd ve Neşârâ daḥi zebîḥ⁴⁷⁶ ḥazret-i İshâk olduğuna zâhib olmuşlardır ve tâbi'inden ta'dâdı nâ-kâbil zevât bu mesleḡe sâliktir ve Nühâs ve Ṭaberî zevât-ı mezkûre cümlesindendir. Ve ḥazret-i Sa'îd bin Cebîr raḍıyallâhu 'anh buyururlar ki; cenâb-ı İbrâhîm ('a.m.) ḥazreti İshâk 'aleyhi's-selâm Şâm-ı Şerîfte rû'yâda zebḥ eder gördükte cenâb-ı İbrâhîm 'aleyhi's-selâm ḥazret-i İshâk ile birlikte bir gün kuşluk zamânında bir aylık yolu seyr edip Mina'da maḥall-i zebḡe vâsıl oldu. Cenâb-ı Hudâ-yı bîcûn zebḥ olunmaḡı cenâb-ı İshâk'tan kebşe şarf eyledikte kebşi zebḥ edüp bir aylık yolu bir gecede seyr eyleyip Şâm-ı Şerîf'e vâsıl oldu ve ṭaḡlar ve dereler ve şaḥrâlar İbrâhîm ve İshâk şalâvâtullâhi 'alâ nebiyyinâ ve âlihi ve 'aleyhimâ ve sellim ḥazretlerine

M^{199b} tayyoldu. Ve bu kavlı, ḥazret-i nebî şalâvâtullâhi 'aleyhi ve sellem'den ve aşḥâb ve tâbi'în rızvânullâhi te'âlâ 'aleyhim ecma'in'den menḳûl aḳvâliñ aḳvâsıdır ve zebîḥ İshâk olduğuna cenâb-ı Ḥaḳḳ 'azze ve celle İbrâhîm 'aleyhi's-selâm'dan kavmini terk edüp ḥarem-i şâḥib-i sa'adeti Sârre ve birâderzâdesi Lûṭ ('a.m.) ile Şâm-ı behişt-âsâyâ gittikte ḥaber verip buyurdu; (innî zâhibün ilâ Rabbî seyhîdîn)⁴⁷⁷ ve cenâb-ı İbrâhîm 'aleyhi's-selâm du'â edüp buyurdu; (rabbi heb lî mine's-şâliḥîn / febeşşirnâhu bi-

⁴⁷⁵ olduğunda: M2 "olduḡuna".

⁴⁷⁶ zebîḥ: Bu kelime M2'de yoktur.

⁴⁷⁷ es-Sâffât 37/99.

ğulâmin halîm)⁴⁷⁸. Ya‘ni yâ Rabbe‘l-‘âlemîn, baña şâlihînden bir oğul ihsân eyle ve biz İbrâhim ‘aleyhi’s-selâm’ı bir ğulâm-ı halîm ile tebşîr eyledik ve cenâb-ı Hakk te‘âlâ fedâyı; (fedeynâhu bi-zebhîn ‘azîm)⁴⁷⁹ kavlı-i şerîfîyle ğulâm-ı halîm-i mübeşşere olduğunu beyân buyurdu. Ve cenâb-ı İbrâhîm (‘a.m.) ancak İshâk ile tebşîr olundu zîrâ cenâb-ı Hakk te‘âlâ (ve beşşirnâhu bi-İshâk)⁴⁸⁰ buyurdu ve burada ğulâm-ı halîm buyurdu ve bu vak‘a cenâb-ı İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm hazret-i Hâcer’i qable’t-tezevvüc idi ve İsmâ‘îl (‘a.m.) dünyaya gelmiş idi ve Qur‘ân-ı ‘azîmü’s-şânda hazret-i İshâk‘dan mâ‘adâ bir veled ile tebşîr yoktur. Ve bundan hazret-i İshâk (‘a.m.) cenâb-ı İsmâ‘îl (‘a.m.)’dan ekber olduğu münfehim oldu.

Ve kavlı-i şânî ki zebîh İsmâ‘îl (‘a.m.) olduğudur ve anlarıñ sened ve **M²⁶⁷^a** istidlâlleri aşhâb-ı güzîn rızvâvullâhi ‘aleyhim **ecma‘inden** Ebû Hureyre ve Ebû‘t-tufeyl ve Âmir bin Vâsile zebîh cenâb-ı İsmâ‘îl ‘aleyhi’s-selâm’dır buyurdular ve hazret-i ‘Ömer ve ibni ‘Abbâs’tan dañi zebîh cenâb-ı İsmâ‘îl olduğu rivâyet olundu ve tâbi‘inden Sa‘id bin Müseyyeb ve Şa‘bî ve Yusuf bin Mihran ve Mücâhid ve Rebi‘ bin Enes ve Muhammed bin Kâ‘bü’l-karzî ve Kelbî ve ‘Alkame’den kezâlik zebîh hazret-i İsmâ‘îl ‘aleyhisselâm olduğu rivâyet olundu. Ve bu hükm ile hâkim olan zevât-ı kirâm şu vechile ihticâc ettiler ki cenâb-ı Hudâ hazret-i İsmâ‘îl ‘aleyhi’s-selâm’ı şabr ile vaşf buyurdu ve İshâk ‘aleyhi’s-selâm’ı

M¹⁰⁰^a şabr ile tavşîf etmedi, kavluhu te‘âlâ; (ve İsmâ‘île ve İdrîse ve Ze‘l-kifli küllün mine’s-şâbirîn)⁴⁸¹ ve bu maħallde zîkr olunan şabırdan murâd, İsmâ‘îl ‘aleyhi’s-selâm’ın zebh olunmağa olan şabırdır ve kezâlik cenâb-ı Hudâ (innehu kâne şâdıkü’l-va‘d)⁴⁸² kavlinde şâdıkü’l-va‘d ile murâd-ı İlâhî zebha vefâ eylediğidir ve kezâlik cenâb-ı İshâk hakkında (ve beşşirnâhu bi-ishâka nebiyyâ)⁴⁸³ buyurdu; ne vechile zebhile hükm eder ki nebî olacağını va‘d buyurdu ve kezâlik cenâb-ı Hakk; (ve beşşirnâhu bi-İshâka ve min verâ‘i İshâka Ya‘kûb)⁴⁸⁴ buyurdu. Ne keyfiyetle vücûd-ı Ya‘kûb’da olan

⁴⁷⁸ es-Sâffât 37/100-101.

⁴⁷⁹ es-Sâffât 37/107.

⁴⁸⁰ es-Sâffât 37/112.

⁴⁸¹ el-Enbiyâ 21/75.

⁴⁸² Meryem, 19/54.

⁴⁸³ es-Sâffât 37/112.

⁴⁸⁴ Hûd 11/71.

va‘dini incâz etmeden zebhile emr eder ve kezâlik İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm’a nâzil olan kebşîñ boynuzlarınıñ Kâ‘be-i Mu‘azzama’da ta‘lîk olunmuş olduğu iğbâr dañi zebîh İsmâ‘îl ‘aleyhi’s-selâm olduğuna delîldir ve eğer zebîh İshâk olaydı zebhîñ vuķû‘u Beyt-i Muķaddes’de olmak lâzım gelirdi. Ma‘lûm ola ki bu istidlâlâtıñ cümlesi burhân-ı kâfî‘ ve hücet-i sâti‘değildir, evvelâ nübüvvet-i İshâk’ıñ tebşîri câ‘izdir ki İshâk ‘aleyhi’s-selâm zebh ile emr olunup (veķa‘a mâ veķa‘a)’dan soñra ola. Nitekim ibni ‘Abbâd’dan mervî olan evvelâ İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm gulâm-ı ģalîm ile tebşîr ve ba‘dehu zebh ile me‘mûr ve ba‘dehu İshâk ‘aleyhisselâm’ıñ nübüvvetiyle tebşîr olundu ve kezâlik İshâk ‘aleyhi’s-selâm’a nübüvvet ve Ya‘ķûb ‘aleyhi’s-selâm ihsân olunduktan soñra İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm zebh-i İshâk ile me‘mûr oldu denilebilir ve kezâlik Kır‘ân-ı ‘Azîmü’s-şân’da Ya‘ķûb ‘aleyhi’s-selâm’ıñ İshâk ‘aleyhi’s-selâm’dan mevlûd olacağı vârid olmamıştır. Ve kezâlik eğer zebîh İshâk ‘aleyhi’s-selâm olaydı bu emriñ Beyt-i Muķaddes’de olması lâzım gelirdi deyû hükümlerine cevâb, Sa‘îd bin Cebîr ģazretleriniñ mâ-teķaddümde olan beyânıdır velâkin ģazret-i Rasûlullâh şallâllâhu ‘aleyhi ve âlihi vesellim efendimizden zebîh İsmâ‘îl ‘aleyhi’s-selâm olduğu rivâyet olundu denilirse cevâb-ı mâ-teķaddümde İshâk ‘aleyhi’s-selâm mervî olduğu ve bu rivâyet akvâ olduğu beyân olundu.

Ve ģazret-i Zeccâc ķangısı zebîh olduğunu Allâhu a‘lemdir buyurdu ya‘ni ‘ilmi Allah’a ģavâle eyledi ve bu da bir mezheb-i şâlişdir ya‘ni beyân olunan iki ķavliñ biriyle cezm etmeyüp tevaķķuf etmektir.

M^{100b} Bu mes‘ele ma‘rifetiyle mükellef olduğumuz mesâ‘il-i ‘akā’idiyyeden değildir ve Kıyâmet’te bu mes‘eleden bizden su‘âl olunmaz velâkin ‘ilmiyle menfa‘at-yâb oluruz ve ‘adem-i ‘ilminden nâşî zarar-dîde olmaz, *Ĥâşiye-i Celâleyn-i Cemel* den tercüme ve cemel ‘ibâre-i Kırķubî’de taşarruf eylediğini iğbâr etti.

Tâ bemâned cânet ģandân tâ ebed

Hemķû cân-i pāk-i Aĥmed bâ eģad

(Tâ) ta‘lîl, (bemând) emr-i ģā‘ib mânden maşdarından ķala ve ķalsun ma‘nâsına, (ģandân) şıfat-ı müşebbehe, (tâ) intihâ-ı ģāyet, (ebed) nihâyeti yok, (cân-ı pāk) terkîb-i tavşîfî, (pāk-i Aĥmed) terkîb-i izâfî, pāk muķaddes. Ĥulâşa; tâ ki seniñ **M^{267b}** cânıñ ile‘l-ebed şâd u ģandân ķala, cenâb-ı Aĥmed şallâllâhu ‘aleyhi ve âlihi

vesellim efendimiziñ cân-ı pâki ehad ile ile'l-ebed şâd u handân bâkî kaldığı gibi (tafsîl-i beyteyn).

Cenâb-ı Hakk ve Hâkim-i Mutlak şer'an bir kimseniñ katlini hâkim olduğa o kimse icrâ-yı ahkâm-ı şer'ıyyeye me'mûr olan nâ'ib-i Hakk'a kendini katl eylemesi-çün teslim eylemek gerek tâ ki ânı katl eylesün ve o kimse mütemessil-i emr-i İlâhî olsun ki ânıñ cânı tâ ebed şâd u hürrem olsun zîrâ bu imtisâlde nefsini emr-i İlâhî'de bezl etmiş olur. Ve bu bezliñ cezâsı olan hayât-ı ebedîyi bulur ki cenâb-ı Hudâ muhsinîniñ a'mâliniñ cezâsını zâyî' eylemez⁴⁸⁵, (innallâhe lâ yuzî'u ecra'l-muhsinîn)⁴⁸⁶ nitekim cenâb-ı İsmâ'il⁴⁸⁷ şalâvâtullâhi 'alâ nebiyyinâ ve âlihi ve 'aleyhi's-selâm kendi nefsini, nâ'ib-i Hakk olan İbrâhîm 'aleyhi's-selâm'a teslim eyledi ki İbrâhîm ('a.m.) nebî-i 'azîm ve Rasûl-i kerîm idi ve emrine itâ'at farz idi ve İbrâhîm 'aleyhi's-selâm veledini katl u zebh ile me'mûr oldu zanneyledi ve veledine vâkı'ayı söyledi. Ve veledi kendi nefsini itâ'at-i İbrâhîm 'aleyhisselâm'da bezl eyledi ve eğer denilirse ki cenâb-ı İbrâhîm 'aleyhi's-selâm bir ru'yâda görmüştü ki veledini zebh eder ve gördüğü keş idi ki İbn-i İbrâhîm ('a.m.) şûretinde İbrâhîm 'aleyhi's-selâm'a nümûdâr oldu ve İbrâhîm 'aleyhi's-selâm keşîñ zebhiyle me'mûr oldu veledini- zebhiyle

M¹101^a me'mûr olmadı ve İbrâhîm 'aleyhi's-selâm'ın zannı ve rü'yâyı keş ile ta'bîr etmediği haât idi. Şeyh-i Ekber kuddise sırruh *Fuşûşu'l-hikem*'de bu gûne tahkîk buyurdu ve zergeriñ katli ise Hızr 'aleyhi's-selâm'ın püser-i nâ-bâligi katli gibi meşrû' idi. Bu şûrette meşl ile mümeşsilün leh beyninde fark-ı 'azîm vardır su'âl-i mezkûre şu vechile cevâb vermişlerdir; evet cenâb-ı İbrâhîm 'aleyhi's-selâm nefsü'l-emrde zebh-i keş ile me'mûr idi çünkü zebh-i veled ile me'mûr olduğunu zanneyledi bu gûne haât-ı meşl haât-ı ictihâdiyyedir ve ictihâda muâtâbık 'amel haât-ı ictihâd ma'lûm olmadıkça vâcibtir. Bu şûrette İbrâhîm 'aleyhi's-selâm'a veledini zebh vâcib olmuş idi. Ve kezâlik ümmet ve mütâbe'ân-ı İbrâhîm 'aleyhisselâm'a da vâcib idi ve İbn-i İbrâhîm 'aleyhi's-selâm emre imtisâlen nefsini bezl eyledi ve bu vücûb üzerine cenâb-ı Mevlânâ temsîl buyurdular ki; bir kimse üzerine ki şer'an katl lâzım gelirse bezl-i nefis etmek gerektir ki hayât-ı câvidânîyi bulsun, bu şûrette temsîl şahîh ve mümeşsile muâtâbıktır. Mezkûr

⁴⁸⁵ eylemez: Bu kelime M²'de yoktur.

⁴⁸⁶ el-A'râf 7/170.

⁴⁸⁷ cenâb-ı İsmâ'il: M² "İbn-i İbrâhîm".

beyteyn-i lâîfden maşşûd-ı şerîf, şer‘an katl lâzım gelen kimseye teslîm-i nefis vâcibtir ve o katlîñ cezâsı hayât-ı ebediyye ve sa‘adet-i sermediyye olduğunu beyândır, bu maţlabîñ ifâdesinde cenâb-ı kibriyânîñ (veleküm fi’l-kışâşî hayâtün yâ üli’l-elbâb)⁴⁸⁸ nazm-ı celîli nâzil olmuştur ve hayâtünde olan tenvin li-eclî’t-ta‘zîmdir ya‘ni sizlere kışâşda hayât-ı ‘azîme vardır ki itâ‘at emr-i İlâhî’de fedâ-yı cân bâ‘is-i hayât-ı câvidândır ve cenâb-ı Mevlânâ (hemcû İsmâ‘îl pîşes) ilâ âhîrihi meşhûre binâ’endir ve bu maķâm maķâm-ı temşîldir, maķâm-ı taķķîķ deĝildir ve ‘ulemâ-yı zâhir meyânında meşhûr olan zebîh İsmâ‘îl ‘aleyhi’s-selâm’dır velâkin ehl-i keşf ‘indinde muķaķķaķ ve muķarrer olan zebîh İshâķ ‘aleyhi’s-selâm olduğudur nitekim Şeyh-i Ekber Misk-i ezfer kaddesannallâhu bi-sırrihi’l-aţhar *Fuşûşu’l-ĥikem*’de “Faşş-ı İshâķî”de taķķîķ buyurmuştur ilâ âhîrihi Baĥru’l-‘ulûm ĥuddise sırruh. İmâm Yâfi‘î ĥuddise sırruh; Hüve’s-şeyĥ Muĥyiddin ‘ârifu vaķtiĥî / Ve inkârî ehli’l-cehl ‘an kütübîhî taķşur Leķad şâ‘a îmânî bi-küllî kelâmîhi / Femen şâ‘e fe’l-yü’mîn ve men şâ‘e fe’l-yekfur⁴⁸⁹.

M¹101^b bir mîķtar tavzîĥ, maķşaddan nâşî daha ‘ilâve kılındı. Ma‘lûm ola ki selef-i

M²68^a şâlihînden ve ‘ulemâ-ı kâmilînden **tâ‘ife-i** keşîre zebîh İshâķ ‘aleyhisselâm olduğuna zâhib oldu ve tâ‘ife-i Yehûd kâtîbeten zebîh İshâķ ‘aleyhisselâm olduğuna ķâ‘il oldular ve ekşer ‘ulemâ’ İsmâ‘îl ‘aleyhisselâm olduğuna ķâ‘il oldu ve cenâb-ı Şeyĥ bu kitâbda ya‘ni *Fuşûşu’l-ĥikem*’de ma‘zûrdur ve bir muķtezâ-yı mübeşşire beyâna me’mûrdur (*Şerĥ-i Fuşûş-ı Mevlânâ Câmi’* ĥuddise sırruh).

Bu bâbda cenâb-ı Şeyĥ rağıyallâhu ‘anh ĥazretleriniñ ve şâriĥleriñ kelâmından münfehim olan şudur ki cenâb-ı İbrâĥîm Ĥalîlullâh şalâvâtullâhî ‘alâ nebiyyinâ ve âlihi ve ‘aleyhi ĥazretleri bu maķâma vâşıl olmazdan evvel ‘âlem-i mişâlde aĥze mu‘tâd olmuş idi ve ‘âlem-i mişâlde eylediĝi şuver-i mişâliyye ‘âlem-i ĥissde müşâhid olan şuver-i ĥissîyyeye muţâbîķ idi ve ta‘bîre ihtiyâc yogîdi. Cenâb-ı İbrâĥîm ‘aleyhi’s-selâm fenâ fi’llâhta bi’l-küllîye taķķîķ eyledikte mezkûr fenâ fi’l-lâha ‘âlem-i mişâlîñ fevķ ve a‘lâsında mezkûr umûru müşâhade iķtizâ eyledi veyaĥud bir emr-i âĥar tavassuţ etmeyerek vech-i ĥaşdan nefis veya ĥalbinde müşâhade iķtizâ eyledi. Cenâb-ı Ĥudâ

⁴⁸⁸ el-Bakara 2/179.

⁴⁸⁹ İmâm Yâfi‘î ĥuddise sırruh; Hüve’s-şeyĥ Muĥyiddin ‘ârifu vaķtiĥî / Ve inkârî ehli’l-cehl ‘an kütübîhî taķşur / Leķad şâ‘a îmânî bi-küllî kelâmîhi / Femen şâ‘e fe’l-yü’mîn ve men şâ‘e fe’l-yekfur: M² “İmâm Yâfi‘î buyurmuştur: Hüve’s-şeyĥ Muĥyiddîn ‘ârifu vaķtiĥî ve ‘an ‘ilmuhu bâĝa zamân”.

İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm’ın fenâ fi’l-lâhta müteḥakkık olması-çün ve meşhed-i mezkûrden terakkî eylesün hisde bir şûret-i izhârın irâde eyledi ve şûret-i mezkûr zebḥ-i kebş idi, İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm’a zebḥ-i kebş ‘âlem-i menâmda ibnini zebḥ şûretinde gösterdi ve bu zebḥ maḳşûdu setr eyledi ve vehm-i İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm’da ibnini zebḥ maḳşûd olduğu vâkı‘ oldu. Zîrâ cenâb-ı İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm aḥz-i ‘ani’l-‘âlemi’l-miṣâl bi-dûni’l-iḥtilâlihî mu’tâd olmuş idi vehminde vâkı‘ olan zebḥ-i veledîñ şıdkını i’tikâd eyledi ve zebḥa ta’arruz ve taṣaddî eyledi ve veledi İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm’a münkâd oldu. Emr-i İlâhî’ye kemâl-i inkıyâd ve istislâmları zâhir oldu. Ḥakk sübhânehu ve te’âlâ veled-i İbrâhîm ‘aleyhime’s-selâm’a zebḥ-i ‘azîmi fedâ kıldı ve veled-i İbrâhîm’i zebḥden inkâz eyledi⁴⁹⁰ ve menâm-ı İbrâhîm’den şalâvâtullâhi ‘alâ nebiyyinâ ve âlihi ve ‘aleyhi murâd-ı İlâhî zebḥ-i kebş idi ki zebḥ-i kebş İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm’ın fenâ fillâhta taḥakkûkuna bir şûret-i hissiye olsun, cenâb-ı İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm’a meşhed-i mu’tâdından terakkî ḥâşıl

M¹¹⁰² oldu. Zîrâ şûret-i mer’iyye ‘âlem-i miṣâlden değil idi belki bu ma’nâ İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm’a ‘âlem-i miṣâlin fevkinde mertebe-i uḥrâdan fâ’iz oldu ve ḳalb-i İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm’dan münba’is oldu ve ma’nâ-yı mezkûrenin şûreti şûret-i mezkûre ile müteḥayyel oldu ve ibnini zebḥ vâkı‘ olmayıp zebḥ-i kebşin vukû’undan kezâlik bu terakkîye ‘âlem oldu. Ve munşif olan zevâta ḥafî değildir ki İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm’ı cenâb-ı Hudâ’nın ḥüsn-i terbiyesini beyândır ve cenâb-ı Şeyḥ raḳıyallâhu ‘anh’ten İbrâhîm Ḥalîlullâh’a nisbeten aṣlâ sû-ı edeb şâ’ibesi yoktur. *Fuṣûṣ şerḥi*, Mevlânâ Câmî’den tercüme:

‘Âşıkân câm-ı feraḥ ân ki keşend

Ki bi-dest-i ḥ’îṣ ḥûbân şân keşend

(Câm-ı kadeh) müşebbehün bihiñ müşebbehe izâfeti ḳabîlindendir, (ân ki) der ân ki taḳdîrindedir ol zamânda demektir, (güşend) keşiden maşdarından muzâri‘ cemi‘ gâ’ibdir keşiden çekmek ma’nâsına ise de ba’zen nûşiden mevḳi’inde daḥi isti‘mâl olunur, bu maḥallde olduğu gibi. (Ki) edât-ı rabt, (bi-dest-i ḥ’îṣ) bâ muṣâḥabet, (dest-i

⁴⁹⁰ Sağ ḥâşiye: “inkâz, ḥalâş”.

h^viş) izâfet-i lâmiye, (hûbân-ı şân) terkîb-i izâfî şân ‘âşıkâna râci’dir ‘âşıkânı kendi **M²68^b** maḥbûbları demektir, **fekk-i** izâfet ile câ’izdir ‘âşıkları güzeller demek olur, (güşend) öldürürler güşten maşdarından fâ’ili hûbândır. (Hulâsa):

‘Âşıklar feraḥ ve sürûr ḳadeḥini ol zaman nûş ederler ya’ni nâ’il-i merâm ve zafer-yâb-ı murâd u kâm olurlar ki kendi ma’sûklar elleriyle ‘âşıklarını ḳatl eyleyeler veyahud maḥbûblar ‘âşıkları ḳatl eyledikleri zaman ‘âşıklar nâ’il-i merâm olurlar.

Şâh ân hun ez pey-i şehvet negerd

Tû rehâ kûn bed-gümânî vu neberd

(Şâh) negerdiñ fâ’ilidir, (ân hun) ḳatl-i zergerî demektir, (ez pey) ez berây ez beher edât-ı ta’lîldir ez tezyîn-i lâfz ve taḥsîn-i kelâm içündür, (negerd) mâzî menfî, (rehâ kûn) terk et ma’nâsınadır, (bed-gümânî) bed-gümân vaşf-ı terkîbîdir aşlı gümân-ı bed idi. Gümân kâf-ı Fârisî’niñ zammıyla ḳann ma’nâsına, bed-gümân kötû zanlı, yâ yâ-yı maşdariyye sen sû-i ḳann ile ittishâfı terk et demek olur,

M¹102^b (neberd) fethateyn ile ceng u cidâl ma’nâsınadır.

Bâlâda ḥekîm-i İlâhî ve ṭabîb-i Rabbânî’niñ çirk-i beşeriyetten pâk u şâf oldugunu beyân buyurdular. Bu beyt-i lâṭîf mâ-ba’dinde olan beyt-i şerîf ile birlikte pâdişâhîñ garaż-ı nefsanî ve hevâ-yı shevânîden berî oldugunu beyândır ve ba’zı şâriḥ pâdişâh ve ṭabîbî yek vücûd ‘addederek ṭabîb-i İlâhî’niñ tenzîhinde şâhı ve şâhîñ tenzîhinde ṭabîb-i İlâhî’yi müşterek ḳılmışlardır. Hulâsa:

Pâdişâh ol ḳanı şehvet-i nefsanî ve lezzet-i shevânîden nâşî eylemedi, sen mü’minîn-i muḥlişîn ve şâlihîn-i şâdîḳîn ḥaḳḳında sû-i ḳanni ve inkâr ve mücâdeleyi terk eyle ve ḥüsn-i ḳann ile dâḥil-i ḥayme-i esrâr ol. Mıṣra’: (‘Ayb dâñ ez ḡayb dâñ bûyî neberd) ‘ayb dâñlıḳdan berî ol ki ḡayb dâñ olan Ḥaḳḳ te’âlâyı bilesin ve göresin. Ḳavluhu te’âlâ; (yâ eyyühellezîne âmenû’ctenibû keşîran mine’z-ḳanni inne ba’ze’z-ḳanni işmün)⁴⁹¹.

Tû gümân bürdî ki kerd âlûdegî

Der şafâ ḡışş key hiled pâlûdegî

⁴⁹¹ el-Hucurât 49/12.

(Gümân bürdî) ef'âl-i mürekkebeden zannettiñ ma'nâsına, (ki) beyân kerdîñ tahtında zamîr pâdişâha râci'dir, (âlûdegî)'de yâ edât-ı maşdar kâf-ı Fârisî hâ-yı resmiyyeden bedeldir, (âlûdegî) bulaşıklık demektir, (der şafâ) şafâ çirk ve pastan berî olmak ve hadd-i zâtında çirkden hâlîşe da ıtlâk olunur, (ğışş) gayınıñ kesri ve şınıñ teşdîdiyledir velâkin ehl-i Fûrs şınıñ tahfîfiyle isti'mâl ederler. Ecsâmda isti'mâl olunursa çirk ve pas irâde olunur ve insânda ahlâk-ı mezmûme irâde olunır, (key) mey vezninde, altı ma'nâsı vardır: (1) Zamân-ı meçhûlden su'âl olunur ki Türkî'de kaçan ile ta'bîr olunur ve inkâr ve istib'âd mevki'inde dañi isti'mâl olunur, bu beyt-i dil-ârâda olduğı gibi. (2) Pâdişâh-ı 'azîm ve şehinşâh ma'nâsınadır, 'Arabî'de melikü'l-mülûk ve ahhâr ve cebbâr

M¹103^a ve refi'û'l-mikdâr pâdişâha da ıtlâk olunur, 'ulüvv ve rif'atte Geyvan lâfzından me'hûzdür, Geyvan Zühal yıldızıdır ki semâ-ı sâbi'dedir ve 'inde'l-ba'z aşl-ı lûgatte pâdişâh-ı bülend-pâye ve ahhâr ma'nâsınadır ve selâtn-i Fûrs'ün fırka-i şâniyesi **M²69^a** lakabıdır **ki** keyâniyân ve keyân derler. Dört nefer pâdişâhınıñ ismi key ile mükellel olmağla mâ-'adâlarına dahi bi-tarîki't-taglîb ıtlâk olundu, anlar Keykâvus ve Keyhüsrev ve Keykubâd ve Keylührâs ve ba'zılar ... şâhîdesi idrâc eyledi. (3) 'Unşur ma'nâsınadır. (4) Lâtf ve pâkîze ma'nâsınadır. (5) Şoyu pâk ve aşil ve necîb ma'nâsınadır. (6) Sultân ve hüccet ve bürhân ma'nâsınadır ve menkûldür ki bu lâfzıñ esâmî-i salâtîne vâzı'ı zâl zamandır ki peder Rüstem dâsitândır en evvel ... pâdişâha vaz' eyledi ve 'Arabî'de teşdîd-i yâ ile bâkî ve dağ ma'nâsınadır ilâ âhirihi *Bürhân-ı atî*. Velâkin Fârisî'ler tahfîf ile isti'mâl ederler Hoca Hâfız kuddise sırruh; Bi-şûret-i bülbül u kamerî eğer nenûşî mey devâ key güft ki'âharû'd-devâ elkey (key hiled) ef'âl-i mürekkebedendir ne vakit bırakır ya'ni bırakmaz (hiled) hişten veya helîden maşdarından omağ ve şalıvermek ma'nâsınadır.

(Pâlûdegî) bâlûden maşdarından süzmeklik ma'nâsına hâşıl-ı bi'l-maşdardır ya'ni şâf etmeklik (der şafâ) dadır edât-ı zarf şafâ mef'ûlün fih, pâlûdegî hilediñ fâ'ili, ışş muaddem mef'ûlûdür. Hülâşa:

Sen pâdişâhı veyañut ñekîmi ve pâdişâhı âlûdelik ya'ni ber h'âheş-i nefis ve irâde-i tab'-ı hareket etti zannettiñ ve haıat-i hâlden pek ba'id gittiñ zâten şâfi olan şeyde veyañut âlûde olan şeyde süzmeklik ve pak ılmağ çirk ve pası ne vakit bırakır ya'ni bırakmaz. Gerek ñekîm-i İlâhî ve gerek pâdişâh kerrâren ve merrâren süzgî-i

riyâzat ile süzülmüş ve pak ve şâfi olmuş idiler cenâb-ı Şeyh Muhammed Efzal kuddise sırruh

M¹103^b buyururlar ki; (şafâ) şaf etmek ma'nâsına, (ğışş) gayınıñ kesri ve şınıñ sükûnuyla âb-ı tîre ma'nâsına, (pâlûdegî) güdâhten ma'nâsınadır ya'ni âb-ı tîreyi şaf **etmekte eritmek tîrelik** bırakmaz şâf kılar. Ve mısra'-ı şânî 'illet menziline bir temsîldir nitekim sîm u zerri ve gayr-ı nesneyi eritmek sîm u zerrde ve emsâlinde çirk u pas bırakmaz ve pak eyler kezâlik riyâzat dahî evliyâ-yı kirâmı pak eyler. Nitekim beyt-i âtîde tafşîl buyuracaklardır, imdi seniñ hekim-i İlâhî ve haqq-ı pâdişâhîde olan zannıñ nâ-becâdır, bu sû-i zann sebebiyle tarîk-i müstaķîm ve câdde-i kavîmden ba'îd düştüñ.

Behr-i ânest în riyâzat vîn cefâ

Tâ ber âred kûre ez nukre cûfâ

M²69^b (**Beher** ânest) muqaddem haber, (în riyâzat) mu'ahhar mübtedâ (riyâzat) lügatte hayvanı terbiye edip gem ve başlık almağa alıştırmaktır. İştîlâhât-ı şûfiyye'de nefsi tadrîcle 'ibâdet ve tâ'at ve terk-i müstehiyyâta alıştırmak ma'nâsınadır meşelâ leyl u nehârda az az namâz ve niyâz ve zikri ziyâde eylemek ve yavaş yavaş ta'âmı ve nevmi kesmek ve keşret-i zikr ve fikr ile mükâleme-i nefsi mahv etmek gibi. (Cefâ) cimiñ fethiyle ezâ ma'nâsınadır ya'ni nefse arzularını vermemek ile ezâ etmek, (kûre) 'Arabî'dir âteşdân ma'nâsına, cûfâ cimiñ zammıyla pas ve çirk ma'nâsınadır. (Hulâsa:)

Aşhâb-ı sülûk ancak tezkiye-i nefis etmekten içün bu riyâzat ve cefâ ve ezâyı nefis üzerine ihtiyâr etmişlerdir ki pôte-i riyâzatta nefis kaynayup nukre-i sîm u zerr rûh-ı ahlâk-ı zemîme çirkâbını yukarı götüre tâ ki zerr-i pâk ve nukre-i tâb-nâk kıla ve gıll u gışş bi'l-küllî mahv ola.

Beher ânest imtiḥân-ı nîk u bed

Tâ bicûşed ber ser âred zerr zebed

(Beher ânest) muqaddem haber, (imtiḥân) mu'ahhar mübtedâ (imtiḥân) şınamak lisân-ı Fârisî'de âzmûden ile ta'bîr olunur, (imtiḥân-ı nîk) terkîb-i tavşîfi veya izâfet-i beyâniyye veya maşdarıñ mef'ûlüne izâfetidir ve bed nîk üzere ma'tûftur. Bicûşed cûşîden

M¹104^a maşdarından muzâri‘, (âred) âverden maşdarından emr-i gâ‘ib fâ‘ili zerrdir ve mef‘ûlü zebeddir, (zebed) fetḥateyn ile şuyuñ köpüğü ve deveniñ ağzında olan köpük ve altun ve gümüşiñ köpüğü ve bunlardan gayrı ne var ise (*Vanḳulu*). (Hulâşa:)

Cenâb-ı Hudâ’nıñ veyahut mürşid-i râh-ı Hudâ’nıñ sâlikî imtiḥân-ı nîk u bedî ya‘nî gâh luṭf ve gâh ḳahrıyla mu‘âmelesi pôtâ-i riyâzatta cûşa gelmesi ve zerzebedden pâk ve ḥâliş olması-çün ya‘nî zerr gibi olan rûḥu çirk u zebed-i aḥlâḳ-ı zemîmeden rehâ-yâb ola veyahut Hudâ-yı müte‘âliñ veya mürşid-i şâhib-i kemâliñ sâlik-i nîk u bedî imtiḥânı zerr-i ḥâliş gibi olan dervîşânıñ âlûdegân bed-kîşândan cüdâ olmalarıçündür. Zîrâ âlûdegân-ı bed-kîşân müteḥammil-i bârgirân olamazlar ve bâr-ı mücâhadeyi müşâhade eder etmez bâb-ı sa‘âdet-me‘âb mürşid-i kâmilden perîşân ve bevn-i ba‘îde girîzân olurlar.

Ger nebûdî kâreş ilhâm-ı ilâhî

Ô segî bûdî derânende ne şâh

(Ger) edât-ı şart, (nebûdî) mâzî menfî âhirinde yâ edât-ı ḥikâye ve (kâr) fâ‘ili (ş) zamîr-i gâ‘ib pâdişâha râci‘, (ilhâm) mef‘ûlü (ilhâm-ı İlâhî) izâfet-i lâmiye (nebûdî) cümlesi şartıyye mısra‘-ı şânî cezâsı (ilhâm) hemzeniñ kesriyle bir şey’i yutturmak ma‘nâsınadır. Yuḳâlu elhemehü’s-şey’e izâ eble‘ahu ve Hudâ-yı müte‘âl bi-tarîḳi’l-feyz ‘abdiñ ḳalbine bir nesneyi ilḳâ ve telkîn eylemek ma‘nâsınadır, yuḳâlu elhemehullâhu ḥayran ey laḳḳanehu iyyâhu (*Tercüme-i Ḳāmûs*) (ilhâm). Cenâb-ı Hâḳḳ bir işi işlemeyi veya terki ilḳâdır ve bu da vahyiñ bir nev‘idir. Cenâb-ı Hudâ ‘ibâdetten dilediğini ilhâma ḥaş kılar. *Nihâye-i İbni Eşîr*’den tercüme. (Ô) şâha râci‘, (seg) kelb ma‘nâsınadır ki her yırtıcı canavara denir köpek ve arslan ve ḳaplan ve ḳurd gibi, (derânende) derâniden maşdarından yırtıcı ma‘nâsına ism-i fâ‘ildir, (ne) nebûdî taḳdîrindedir ve şâh mef‘ûlûdür. (Hulâşa)

Eğer pâdişâhıñ zergeri ḳatli ilhâm-ı İlâhî ile olmayaydı ol pâdişâh yırtıcı bir kelb olurdu ve pâdişâh olmazdı.

M¹104^b Kâreşde olan zamîriñ ḥekîme ircâ‘ı daḥî câ‘iz olur bu şûrette (eğer ḥekîm-i İlâhî’niñ zergeri ḳatilde işi emr-i İlâhî olmamış olsaydı yırtıcı bir kelb olurdu, şâh-ı ‘âlem-penâh olmazdı. Iştılâḥ-ı şûfiyyede ḳuṭb ve sâ‘ir aşḥâb-ı taşarruf ḥazerâtına şâh ıtlâḳ ederler.

Pâk bûd ez şehvet u hırş u hevâ

Nîk kerd ô lîk nîk-i bed-nümâ

(Pâk bûd) ef'âl-i mürekkebedendir tâhir idi ma'nâsınadır, (nîk kerd) kezâlik ef'âl-i mürekkebeden iyi eyledi, (ô) pâdişâha veyahut hekîme râci'dir, (lîk) edât-ı istidrâk, (nîk-i bed-nümâ) terkîb-i tavşîfî (bed-nümâ) vaşf-ı terkîbî. Hülâşa:

Pâdişâh veyahut hekîm şehvet ve hırş ve hevâdan pâk idi, iyi iş işledi ya'ni katl-i zerger bir fi'l-i hasen ve 'amel-i müstaşsen idi velâkin nazarda bed görünücü idi **M^{270a}** ya'ni zergeri katli bilâ-cinâye olduğundan şûret-i zâhirde **bed** ve kabîh ve zulüm görünür velâkin emr-i İlâhî ile olduğundan bed ve kabîh olmayıp bir fi'l-i müstaşsen idi.

Ger Hızr der baħr keştî râ şikest

Şad dürüstî der şikest-i Hızr hest

(Şikest) fi'l-i mâzî muzâri'i şikendir, (dürüstî) yâ maşadariyye, (der şikest) der edât-ı zarf, (şikest-i Hızr) terkîb-i izâfî, (şikest) maşdar-ı muraħḥam, (şad) mübtedâ hest haberi. Hülâşa:

Eğer hazret-i Hızr 'aleyhi's-selâm derûn-ı deryâda râkib oldukları sefîneyi şikest ettiyse de fi'l-i Hızr 'aleyhi's-selâm'da yüz dürüstlük mevcûddur ya'ni Hızr 'aleyhi's-selâm bilâ-sebeb zâhirî râkib oldukları sefîneyi şikest etti velâkin yed-i gâşıbdan halâş eyledi. Kezâlik pâdişâh ve hekîm zergeri katl eyledi velâkin îmânsız teslim-i rûhtan rehâ-yâb etti ve kezâlik mürşid-i kâmil zehr-i mücâhade ve riyâzatla nefsi-i mürîdi katl eder velâkin rûhunu gâsıb Şeytan'ın ilkâ' ve vesvesesinden

M^{105a} rehâ-yâb ve sâlim kılar. (İcmâlen kışsa-i Hızr ve Mûsâ 'aleyhime's-selâm) cenâb-ı Mûsâ şalâvâtullâhi 'alâ nebiyyinâ ve âlihi ve 'aleyhi helâk-i Fir'avniyândan soñra benî İsrâ'il'i cem' edüp bir huṭbe-i faşîha ve belîga inşâd eyledi ki bi'l-cümle müstemi'ândan feryâd u figân peydâ ve âh u enînleri tâk-ı âsumânda hüveydâ oldu. Cümlesi selâset-i elfâz ve metânet-i me'ânisinde bîhûş ve hayrân ve medhûş-ı sergerdân oldular, kavm-i mezkûruñ 'uzmâ ve kübrâsından bir zât; (Yâ kelîmullâh rûy-ı zemînde senden dâna-ter bir kimse var mıdır?) dedikte zamîr-i münîrlerinden; Benden dâna-ter

bir ferd yoktur, meâlî güzër etmiş ise de lisâna getirüp telâffuzdan hâzer etti. Cenâb-ı Hakk ve hâkim-i muṭlaḳ, cenâb-ı Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’a vahy gönderdi ki bizim Mecma‘u’l-baḫreynde bir ‘abdimiz vardır ki ‘ilm-i hâş ile ânı ‘ibâdım beyninde muḫtaşş kılmıştır, kendi havâşşından biriyle anıñ menziline git ve berâber bir mâhî-i biryân getür ki ol mâhî seni o zâta rehber olur, cenâb-ı Mûsâ (‘a.m.) mâhîyi tehiyye ve ‘azm-i sefer eyledi.

(Qālellāhu tebāreke ve te‘âlā); ve⁴⁹² iz ḳāle Mûsâ lifetāhu lâ ebraḫū ḫattā eblüḡa mecma‘a’l-baḫreyni ev emziye ḫuḳuben⁴⁹³, yâd eyle ol zamânı ki cenâb-ı Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm şâkird ve ḫâdimi olan Yûşa‘ (‘a.m.) ben nûn ve ben iḳrâ‘ım Ben Yûsuf ‘aleyhisselâm’a dedim ki; ben da’ima gideceğim ḫatta Mecma‘u’l-baḫreyn’e vâşıl olunca -ki mekân-ı Hıẓr ‘aleyhi’s-selâm’dır (mecma‘u’l-baḫreyn) baḫr-i Fâris ve Rûm’uñ yekdiğerine mülâḳî olduḡu maḫalldir- veyahut uzun bir zamân giderim. Ba‘zılar ḫuḳb seksen senedir ya‘ni seksen sene giderim, ḫulâşa maḳşûda vâşıl olmadan seferden ferâḡat etmem, Ḥâfız ḳuddise sırruh;

Dest ez ṭaleb nedārem tâ kām-ı men ber âyed / Yâ ten resed bi-cânân ya cân zi ten ber âyed. Ya Yûşa‘ bu bende-i şâliḫi ṭalebde baña muvâfaḳat eder misin? (Cevâb-ı Yûşa‘) Ben saña muvâfaḳat ederim ve saña refâḳati kendime devlet ve sa‘âdet ‘addederim. Mışra‘;

M¹105^b Ḥoşest ô râ ki⁴⁹⁴ hem-râhî çünñ bâşed) cenâb-ı Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm ḫazret-i Yûşa‘

‘aleyhi’s-selâm’a birkaç ‘aded nân ve bir mâhî-i biryân al buyurdular ve birlikte

M²70^b yola revân oldular. **Felemmâ beleḡa mecma‘a beynihimâ⁴⁹⁵** iki deryânıñ cem‘ olduḡu maḫalle eriştiklerinde çeşme kenarında olan taş üzerinde oturdular. Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm ḫ‘âba vardı (Mışra‘);

Zehî merâtib-i ḫ‘âbî ki biḫ ez bîdârîst. Ve Yûşa‘ ‘aleyhi’s-selâm abdest aldı ve Yûşa‘ ‘aleyhisselâm’ıñ yed-i mübârekinden bir ḳatre, mâhî-i biryân üzerine ṭamladı, derḫal duruldu ve deryâya revân oldu ve ḫazret-i Yûşa‘ bu ḫâle müteḫayyer ḳaldı, ḫazret-i Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm ḫ‘âbdan bîdâr olunca ḫâl-i Yûşa‘ (‘a.m.)’dan ve mâhîden su’âl

⁴⁹² ve: M², de bu kelime yoktur.

⁴⁹³ el-Kehf 18/60.

⁴⁹⁴ ô râ ki: M² “ân râ ki”.

⁴⁹⁵ el-Kehf 18/61.

etmeyerek derhal yola revân oldular. Nesiyâ hûtehümâ gâyet ta‘cîl-i seferden kendi mâhîlerini unuttular ya‘ni hâzret-i Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm mâhîden su‘âl etmeyi ve hâzret-i Yûşa‘ (‘a.m.) mâhîniñ dirildiği kıssasını beyânı unuttular, fe’tteḥaze sebîlehu fi’l-baḥri serabâ imdi mâhî deryâda yolunu serdâbe⁴⁹⁶ gibi⁴⁹⁷ yol ve zemîn-i deryâ huşk olurdu. **Felemmâ câvezâ kâle lifetâhu âtinâ gadâenâ lekâd lekînâ min seferinâ hâzâ neşaben**⁴⁹⁸ vaktâ ki mecma‘u’l-baḥreynden geçtiler Mûsâ (‘a.m.) kendi fetâsına ya‘ni Yûşa‘ ‘aleyhi’s-selâm’a kuşluk vakti oldu, kuşluk ta‘âmımızı getir bir miqdâr ekl edelim zîrâ açlıktan bir miqdâr rahat ve âsâyiş edelim, doğrusu bu seferden bize renc u meşakkât erişti buyurdu. Yûşa‘ ‘aleyhi’s-selâm sofrayı huzûra getirdikte kıssa-i mâhî hâtıra hûtûr etti; **kâle era’eyte iz eveynâ ile’s-şahrati fe’innî nesîtü’l-hûte vemâ ensânîhü ille’s-şeytânü en ezkûrahu ve’tteḥaze sebîlehu fi’l-baḥri ‘acabâ**⁴⁹⁹. Hâzret-i Yûşa‘ ‘aleyhi’s-selâm cenâb-ı Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’a; biz sahrâda ârâm ettiğimiz zamânda ahvâl-i hûtu zîkr etmeği ben unuttum, mezkûr ahvâli zîkri unutturmadı ancak Şeytân unutturdu, hût-ı mezkûr deryâda sebîl ve tarîkîni ‘acîb ittiḥâz etti ya‘ni her gittiği yerde geniş bir yol peydâ ve zemîn-i deryâ huşk oldu. **Kâle zâlike mâ künnâ nebği ferteddâ ‘alâ âşârihimâ kaşâşâ**⁵⁰⁰, cenâb-ı Mûsâ (‘a.m.) bu balığın dirilmek kıssası bizim maṭlûbumuz idi buyurdu

M¹106^a zîrâ cenâb-ı Hâkḫ sübhânehu ve te‘âlâ mâhî-i mezkûr maṭlûb ve maḫşûdumuz olan zâta rehber ve reh-nümâ olacağını vahy ile iḥbâr buyurmuştu. Der-‘aḫab izlerine geri döndüler ve âşâr-ı kademlerini tettebbu‘ ederek mâhî-i mezkûruñ deryâda gittiği maḫall ve mevzi‘e vâsıl oldular, deryâda açılmış ve zemîni kurumuş bir tarîk-i vâsi‘ gördüler ve o deryâya girdiler. **Fevecedâ ‘abden min ‘ibâdinâ âteynâhu rahmeten min ‘indinâ ve’allemnâhu min ledünnâ ‘ilmen**⁵⁰¹ imdi anlar bizim ‘ibâd-ı ḫâşşımızdan maḫz-

⁴⁹⁶ Sağ hâşiye: “serdâbe, yer altında olan kış elmasına derler”.

⁴⁹⁷ gibi: M² “ittiḥâz eyledi ya‘ni deryâda revân olduğu maḫallde su, kemer gibi mürtefi‘ ve taḫt giriz” ilâve edilmiştir.

⁴⁹⁸ el-Kehf 18/62.

⁴⁹⁹ el-Kehf 18/63.

⁵⁰⁰ el-Kehf 18/64.

⁵⁰¹ el-Kehf 18/65.

ı ‘inâyet olarak nübüvvet veya tûl-i ‘ömür ihsân olunmuş ve ‘ilm-i ledünnî ve esrâr-ı dînîyi kendüye ta‘lîm eylemiş olduğumuz bir ‘abd-i hâşşımızı buldular.

(‘İlm-i ledünnî) bir ‘ilm-i hâşştır ki ancak ta‘lîm-i Hudâ ve ilhâm-ı kibriyâ ile kulûb-ı havâşşda hâşıl olur. (Hakâyık) *Süllemî*’de cenâb-ı Zü’n-nûn-ı Mısrî’den rivâyet olunur ki; (‘ilm-i ledünnî) ol ‘ilm-i şerîftir ki halkıñ mevâkı‘-ı tevfiķ ve hızlânına anıñla hüküm olunur ve ba‘zı zevât ‘ilm-i ledünnî bî-vâsıta-i kesb u telkîn-i harf hâşıl olan bir ‘ilimdir. Şâhib-i keşfü’l-esrâr, şâhib-i ‘ilm-i ledünnî olan zât-ı muhakkaķtır, kendi vicdân ve vâridâtından söyler, sâ’irleriniñ ma‘lûmâtından bahş etmez buyurdu. Cenâb-ı şeyh-i ekber misk-i ezfer kıddesana’llâhu bi-sırrihi’l-ezher *Fütûhât-ı Mekkiyye*’sinde hâzret-i sulţân-ı ‘ârifîn bürhân-ı vâşılîn Bâyezid-i Bistâmî’den nakl buyururlar ki **M^{271a}** zümre-i ‘ulemâdan **bir** tâ’ifeye hitâben; (ehaztüm ‘ilmeküm meyyiten ‘an meyyitin ve ehaznâ ‘ilmenâ ‘ani’l-hayyillezî lâ yemût) buyurdu. Nitekim cenâb-ı pîr-i dest-gîr kıddesana’llâhu bi-sırrihi’l-münîr aşağıda buyuracaktır:

Gülşenî kez nakl rûyed yek-demest / Gülşenî ez ‘aşķ rûyed haremest

Gülşenî ez gül dehed kereded tebâh / Gülşenî kez dil dehed vâfir hatâh

‘İlm çün ber dil zened yârî şevêd / ‘İlm çün ber gül zened bârî şevêd

Rivâyet olundu ki maķâm-ı Hızır ‘aleyhi’s-selâm’a vâşıl olduklarında Hızır ‘aleyhisselâm’ı câmesine bürünmüş ve ser ve rûyunu mestûr kılmış ve bir mevzi’ê tayanmış buldular, cenâb-ı Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm selâm verdi, hâzret-i Hızır rûyuñ küşâde kılup redd-i selâm etti ve su’âl etti ki, sen kimsin? Cevâb buyurdu ki; ben nebî-i Benî İsrâ’îl Mûsâ’yım, cenâb-ı Hudâ buyurdu ki;

M^{106b} cenâbıñla şöhbet edeyim ve zâtından biraz şey öğreneyim. Hâzret-i Hızır ‘aleyhisselâm buyurdu ki; bir kimse ki peygamber-i şâhib-i şeri‘at ola, ğayrı kimesneden ne vechile ta‘allüm eder?

Ve denilmiştir ki rasûl irsâl olunduĝu kavimden kavm-i mezkûre diniñ uşûl ve furû‘undan anlara getirmiş olduĝu şeyde a‘lem olmak gerektir ve bundan mâ‘adâ umûrda a‘lem olmaması münâfi-i nübüvvet değildir ve (entüm a‘lemu bi-umûri dünyaküm)⁵⁰² nüktesi bu da‘vâyı mü’ekked bir bürhân-ı kavîdir. **Ķâle lehu Mûsâ hel ettebi‘uke ‘alâ en tu‘allimeni mimmâ ‘ullimte rüşden**⁵⁰³ cenâb-ı Mûsâ (‘a.m.) hâzret-i

⁵⁰² Müslim, *Sahih-i Müslim*, XII, 54.

⁵⁰³ el-Kehf 18/66.

Hızır ‘aleyhi’s-selâm’a dedi ki; saña ta’lîm olunan ‘ilm-i rüşd ve hayrî tahşîl için ‘acabâ saña peyrevlik edeyim mi? **Ķāle inneke len testeṭṭi’a me’iye ṣabran**⁵⁰⁴ ḥazret-i Hızır (‘a.m.) buyurdu ki: Sen benimle şabır edemezsin, **ve keyfe taṣbiru ‘alâ mâ lem tūḥiṭ bihi ḥubran**⁵⁰⁵ ve ne kyfiyetle ‘ilmiñ iḥâta etmediği şey’e şabredersin? Cenâb-ı Mûsâ (‘a.m.) dedi ki, ne için şabra kâdir olamam? Ḥazret-i Hızır buyurdu ki; sen peygamber-i şâhib-i şeri’atsın seniñ ḥükmüñ zâhiredir ve şâyed benden zâhiri bed ve münkir bir iş zuhûr eder, sen anıñ vech u ḥikmetini bilmez, aña şabredemeyüp inkâr edersin, **ķāle setecidünî inṣâallahu ṣâbiran velâ a’şî leke emran**⁵⁰⁶ Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm inṣâallâhu te’âlâ yakında beni şâbir bulursun ve hiçbir işte seniñ emrine ‘iṣyân etmem. **Ķāle fe’ini’t-teba’tenî felâ tes’elnî ‘an şey’in ḥattâ uḥdiṣe leke minhu zikran**⁵⁰⁷ ḥazret-i Hızır (‘a.m.) dedi ki; ya Mûsâ imdi sen baña tâbi‘ ve peyrev olursañ benden şâdir olan bir şey’ seniñ nazarında münker görünüp anıñ vech-i şihḥatini bilmezsin anı benden su’âl etme ya’ni sen bâb-ı su’âli açma ve su’âlde ‘acele etme. Ḥattâ ben seniñ için andan zıkr u beyân peydâ ve iḥdâş edeyim ki sen anıñ sırr u ḥaḳîḳatiñ bilesin, cenâb-ı Mûsâ (‘a.m.) şart-ı Hızır ‘aleyhi’s-selâm’ı qabûl buyurdu, ikisi birlikte yola girdiler ve ḥazret-i Yûsa‘ ‘aleyhisselâm anlarıñ ardından giderdi. **Fe’ntaleķā ḥattâ izâ rakibâ fi’s-seffneti ḥareķahâ ķāle eḥareķtehâ lituĝriķa ehlehâ leķad ci’t-e şey’en imrâ**⁵⁰⁸ anlar sâhilde gittiler, bir seffneye rast geldiklerinde ehl-i seffneden istid’â-yı rukûb eylediler. Evvelâ râzı olmadılar ba’dehu Hızır ‘aleyhi’s-selâm’ı tanıdıklarında ta’zîm-i tâmm ve tekrîm-i mâlâ kelâm

M^{107a} ile seffne-i mezkûre irkâb ettiler, ba’de’r-rukûb vasaṭ-ı deryâyâ vâṣıl olduklarında Hızır (‘a.m.) ehl-i seffneden pinhân ve ḥafî, eline bir balta alarak seffneye bir sûrah açtı. Ḥazret-i Mûsâ (‘a.m.) cenâb-ı Hızır ‘aleyhi’s-selâm’a; ‘acabâ ehl-i seffneyi iĝrâķ etmek için mü bu sûrahı açtıñ buyurdu. Zîrâ sûrah duḥûl-i âba bâdî ve duḥûl-i âb mûcib-i ĝarķ-ı seffnedir, bilâ rayb ve lâ şekk sen bir emr-i ‘acîb işlediñ dedi. **Ķāle elem eķul inneke len testeṭṭi’a me’iye ṣabrâ**⁵⁰⁹ Hızır ‘aleyhi’s-selâm buyurdu ki; ya Mûsâ (‘a.m.)

⁵⁰⁴ el-Kehf 18/67.

⁵⁰⁵ el-Kehf 18/68.

⁵⁰⁶ el-Kehf 18/69.

⁵⁰⁷ el-Kehf 18/70.

⁵⁰⁸ el-Kehf 18/71.

⁵⁰⁹ el-Kehf 18/72.

ben saña dedim ki bilâ şeyn ve lâ şekk sen benimle şabredemezsin, kâle lâ tuâhiznî bimâ **M^{271b}** nesîtü **velâ** türhiķnî min emrî ‘usran cenâb-ı Mûsâ (‘a.m.) ĥazret-i Hıẓr ‘aleyhi’s-selâm’a mâbeynimizde olan mu‘âhedeyi ferâmûş ettim, nisyânım sebebiyle beni mu‘âheze eyleme ve benim kârımda baña ta‘b u ‘usret eriştirme ya‘ni nisyânım sebebiyle beni şiddet ve muzâyakaya koyma. **Fe’ntaleķā ĥattâ izâ lekīyen ġulâmen feķatelehu kâle eķatelte nefsen zekiyyeten bi-ġayri nefsin leķad ci’tē şey’en nûkrâ⁵¹⁰** sefîneden çıktılar, bir kıryeye doğru gittiler, ĥâric-i kıryede bir püser-i peri peyker **ķadd** u **ķâmeti mânend-i şanevber leb** u **zeneĥdânında ĥať-ı sebz ü ter peydâ** olmuş bir civân kendine mânend u aķrân olan civânân ile oynar gördüler. Ol civân-ı dil-ârâmı aķranı meyânından aĥz ve bir divar arkasında **zebĥ veya ĥınâķ** ile **ķatl** eyledi cenâb-ı Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm ĥazret-i Hıẓr ‘aleyhi’s-selâm’a ġayrı bir kimseyi **ķatl** etmemiş ve cünĥa-i kışâş ile müttehem olmamış bir nefs-i pâki bi-ġayr-i ĥaķķ âyâ **ķatl** ettiġimi elbette sen nâ-pesendîde bir fi‘le getirdiñ. **Ķâle elem eķul leke inneke len testetfī ma‘īye şabrâ⁵¹¹** ĥazret-i Hıẓr ‘aleyhi’s-selâm cenâb-ı Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’a ben saña evvel emirde elbette sen benim ile ve benim ef‘âl ve a‘mâlim ile şabra kuvvetiñ yoktur demedim mi? **Ķâle in se‘eltuke ‘an şey’in ba‘dehâ felâ tüşâĥibnî ķad belâġte min ledünnî ‘uzrâ⁵¹²** cenâb-ı Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm ĥazret-i Hıẓr ‘aleyhi’s-selâm’a bu kereden soñra bunuñ emşâli ef‘âlden su‘âl eder isem benim müşâĥabetimi terk et, elbette sen benim ‘indimden ‘özre eriştîñ, buyurdu. Zîrâ muĥâlefet üç kere olur (ĥadış-i şerîfte vârid olmuştur ki cenâb-ı Ĥudâ-yı te‘âlâ, birâderim Mûsâ’ya rahmet etsin ki şerm ü ĥayâsından ĥazret-i Hıẓr’a

M^{107b} benim müşâĥabetimi terk et buyurdu ve eġer şabredeydi ve müşâĥabeti terk etmeyeydi daha pek çok ‘aceb şeyler müşâĥade ederdi, **fe’ntaleķā ĥattâ [izâ] eteyâ ehle kıryetinišet‘amâ ehlehâ fe‘ebēv en yûzayyifûĥümâ fevecedâ fihâ cidâran yûridü en yenķazza fe‘eķâmehu kâle lev şī’tē letteĥazte ‘aleyhi ecrâ⁵¹³** ba‘dehu maĥall-i mezkûrdan ĥazret-i Mûsâ ve Hıẓr ‘aleyhime’s-selâm gittiler ĥatta bir ehl-i kıryeye gelip istiť‘âm eylediler. (Kırye-i mezkûr Anťâķiyye ve ya ile idi denildi.) Ol zevât-ı ‘âlî-ķadri misâfir edip it‘âm-ı ta‘âmdan ibâ ve i‘râz eylediler. Cenâb-ı Mûsâ ve Hıẓr

⁵¹⁰ el-Kehf 18/74.

⁵¹¹ el-Kehf 18/75.

⁵¹² el-Kehf 18/76.

⁵¹³ el-Kehf 18/77.

‘aleyhimesselâm anda yıkılmağa mâ’il bir dıvar buldular, Һazret-i Һıızr ‘aleyhi’s-selâm dıvar-ı mezkûru içâme eyledi, cenâb-ı Mûsâ (‘a.m.) bu Һarye ahâlisi bizlere ta‘âm verüp misâfir etmediler. Eğer dileseydiñ bu dıvarıñ ta‘miriçün anlardan ücret alırdıñ buyurdu. **Қале һазъа фирâку beynî ve beynike se’ünebbiûke bite’vîli mâ lem testeti’ ‘aleyhi şabrâ**⁵¹⁴ Һazret-i Һıızr ‘aleyhi’s-selâm dedi ki; bu vaқıt seniñle benim firâk ve ayrılmak vaқtidir zîrâ cenâbıñ mertebe-i şâlişede su’âl edersem benim muşâĥabetimi terk et buyurmuş idiñ ve muşâĥade buyurmuş olduđuñ ef’âliñ zâhiri münker olduğundan cenâbıñ şabra tâkat getiremedi ve ben ‘an qarîb te’vîl ve tefhîmini iĥbâr ederim. **Emme’sseffinetü fekânet limesâkîne ya‘melûne fi’l-baĥri fe’eradtü en e’îbehâ ve kâne verâ‘ehüm melikün ye’ĥuzü külle seffinetin ġaşbâ**⁵¹⁵ amma benim delmiş olduğum sefine-i mezkûr on muĥtâc qarındaşıñ idi, beşi qarada bîmâr ve kôtürüm idi ve diğer beşi sefine-i mezkûreniñ icârıyla anları i‘âşe ederlerdi. İmdi ben seffineyi ma‘yûb kılmadı murâd ettim ĥalbuki anlarıñ öñünde bir kâfir melik var idi ki bi’l-cümle ‘aybdan berî olan sefâyini ġaşb eder idi, ġâşib-ı mezkûruñ ismi Celendi(?) idi deñildi. **Ve emme’l-ġulâmü fekâne ebevâhü mü’mineyni feĥaşînâ en yürĥikahümâ tuġyânen ve küfran**⁵¹⁶ ve amma bizim katl eylemiş olduğumuz püseriñ peder ve mâderi mü’mînler idi, biz bildik

M²⁷²^a veyaĥut kôrktuk ki tazıyık ile ebeveynine tuġyân **ve** küfrü eriştire veyaĥut vâlideyniñ veledine olan muĥabbetinden nâşî ebeveyni ġulâmıñ dini olan küfre

M¹⁰⁸^a duĥûl edeler. **Fe’eradnâ en yûbdilehümâ rabbühümâ ĥayran minhü zekâten ve eġrabe ruĥmâ**⁵¹⁷ imdi biz diledik ki anlarıñ perverdigârı ol ġulâmıñ peder ve mâderine andan mihribân-ter ve levş-i ġunahtan pâkîze ve muţahhar ve aĥlâķ-ı reddiye ve zemîmeden dûr-ter bir veled-i zîbâ iĥsân ve i‘tâ ede. Rivâyet olundu ki cenâb-ı Vehĥâb mişli nâ-yâb bir duĥter-i nîk-aĥter mezkûr püseriñ bedelinde iĥsân ve i‘tâ eyledi, duĥter-i muşârun ileyhâ birini zî-şâna tezvîc olundu, müteselsilen yetmiş peygamber sâĥa-i imkâna ĥadem-nihâde oldu. **Ve emme’l-cidâru fekâne liġulâmeyni yetîmeyni fi’l-medîneti ve kâne taĥtehu kenzün lehümâ ve kâne ebühümâ şâlihâ fe’erâde rebbûke en yeblûġâ eşûddehümâ ve yesteĥricâ kenzehümâ raĥmeten min rabbike ve mâ fe’altehü**

⁵¹⁴ el-Kehf 18/78.

⁵¹⁵ el-Kehf 18/79.

⁵¹⁶ el-Kehf 18/80.

⁵¹⁷ el-Kehf 18/81.

‘an emrî zâlîke te’vîlû mâ lem testeṭî’ ‘aleyhi şabrâ⁵¹⁸ ve amma doğrultup ikâme eylemiş olduğum divar medîne de ya’ni kırye-i mezkûrede sâkin iki yetimlerin idî ve mezkûr yetimlerin isimleri Eşram ve Şarim olduğu rivâyet olundu. Cidâr-ı mezkûruñ tahtında anların kenz ü hazînesi var idi ve halbuki babaları bir şâlih kimse idi ismi Kâşih olduğu mervîdir ve Kâşih-i mezkûr yedinci kıarın ceddî olduğu ekşer tefâsîrde muşarrahtır ve ehl-i kıarye ‘indinde mü’temen idi. ‘İndinde emânet eşya bırakılır idi bilâ-hıyâne muhâfaza eder idi, el-cezâ’u min cinsü’l-‘amel olarak define-i mezkûru da cenâb-ı Hudâ muhâfaza eyledi. Rabbin te’âlâ ve tekdâdes anların ‘aql ü rüşdleri kemâl ü kuvvete bâliğ olduğta rahmet ve re’fetinden anların kenz ü hazînelerini ihrac eylemelerini irade buyurdu ve ben bunu kendi re’yimle etmedim. Belki emr-i İlâhî ile işledim, bu saña ihbâr eylediğim şeyler seniñ şûret-i zâhirine bakıp inkâr eylediğini mevâddın te’vîl ve tefsîridir, denildi ki kenz-i mezkûr altın ve gümüşle dolu bir define idi ve ba’zı aşhâb-ı tefsîr kitâb ile dolu idi buyurdu velâkin meşhûr olan zebercedden maşnû‘ bir levh idi ve üzerinde bismillâhirrahmânirrahîm kazâ ve kader-i İlâhî’ye îmânı **M¹108^b** olan kimse ne vechile endûhgîn olur ben ta’accüb ederim ve kezâlik ben ta’accüb ederim bir kimseden ki cenâb-ı Hudâ’nın Rezzâk olduğuna îmân ede rızık için ne için kendisine elem ve ta’b verir; ve kezâlik ben bir kimseden müte’accibim ki mevti taşdıķ eder niçün şâdmân ve ferahnâk ‘ömür sürer; ve kezâlik baña ta’accüb gelir şol kimseden ki hesâb-ı rûz-ı kıyâmete îmânı vardır ne için gaflette olur. Ve ‘acîbdır dünyâ-yı denîyi ve anıñ inķılâbâtını ve erbâb ve aşhâbının ahvâl ve inķılâbâtını bilir, ne için aña gönül verir (lâ ilâhe illâllâh muhammedün rasûlullâh) yazılmıştı (Hüseyn Vâ’iz’den hulâşa-i tercüme).

Hazret-i Mûsâ şalâvâtullâhi ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhi hazretlerinin sergüzeşti olan üç vuķû’âta tenbîh ile Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’ı Hızr ‘aleyhi’s-selâm irşâd buyurdu. (Vâlîde) vâlîde-i zîşânı cenâb-ı Mûsâ’yı yemme ilkâ eyledi, bu ilkânıñ zâhiri ihlâk⁵¹⁹ ve haķıķatı yedd-i gâşıb Fir‘avn’dan kıurtardı kezâlik harķ-ı sefîneniñ şûret-i zâhiri ihlâk-i bâtın ve haķıķatı yedd-i gâşıbdan rehâyâb olarak necâttır. (Şâniyen) cenâb-ı Hızr ‘aleyhi’s-selâm’ıñ gulâm-ı nâ-bâliğî ki küfr üzere mecbûl ve maṭbû‘ idi, kıatl ile Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’ıñ kıbtî ve giz ile kıatline irşâd ve işâret buyurdu ki sen kııbtîyi

⁵¹⁸ el-Kehf 18/82.

⁵¹⁹ ilhâk: Bu kelime M²’de yoktur.

M²72^b emr u ilhâm-ı İlâhî ile katl eylediñ. (Sâlişen) cidârı ikâme edüp ‘adem-i taleb-i ücret ile cenâb-ı Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’ıñ bilâ-ücret duhterân-ı nîk-ahterân hazret-i Şu‘ayb ‘aleyhisselâm’a sağy mâye işâret ve irşâd buyurdular. Tafşîlâtı *Füşûsu’l-hikem* ve şürûhunda mebsût ve mazbûttur ve cenâb-ı Şeyh buyururlar ki Ebü’l-‘abbâs hazret-i Hızır ‘aleyhi’s-selâm ile mülâkâtımda hazret-i Hızır ‘aleyhi’s-selâm baña buyurdular ki; hazret-i Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’ıñ hîn-i velâdetinden hengâm-ı mülâkâtımıza dek sergüzeşti olan mesâ’ilden biñ mes’ele li-ecl-i beyân hâzır eylemiş idim, mesâ’il-i mezkûrden üçüne bile taḥammül edemedi.

Vehm-i Mûsâ bâ heme nûr u hûner
Şûd ezân maḥcûb tû bî per meper

Cenâb-ı Mûsâ şalâvâtullâhi ‘alâ nebiyyinâ ve âlihi ve ‘aleyhi ol kadar nûr u hûnerle ef’âl-i Hızır ‘aleyhisselâm’dan maḥcûb oldu sen bî-per uçma uçmak fenâda mevkûftur mâdem ki sende

M¹109^a ‘ilm-i zâhir ve bâtın kanadı yoktur. Âsumân-ı ḥaḳîkate uçma ki helâk olursun (ḥulâşa-i beyteyn) hazret-i Hızır ‘aleyhisselâm me’a cenâb-ı Mûsâ süvâr olmuş oldukları sefîneyi şikest ettikte bu kadar nûr-ı bâtın ve kemâl ile ki Hızır ‘aleyhisselâm’ıñ nûr u kemâline zîyâde idi. Sırr u ḥikmetiñ bilemeyüp su’âle mecbûr oldu (tafşîl-i maḳâm) Mûsâ ‘aleyhisselâm rusûl-i kirâm ve ulû’l-‘azm enbiyâ-yı ‘izâmıdan idi ve üzerine nâzil olan aḥkâm-ı teşrî’î, ḥükm-i külliye üzere idi ḥükm-i mezkûr eğerçi ba’zı mevâdda⁵²⁰ muḥâlîf-i ḥikmet olursa da yine bu maḳâm a’lâ ve ekmeldir ve Hızır ‘aleyhisselâm ‘ilm-i ledünnî şâḥibi bir nebî-i zî-şân idi, cenâb-ı Hızır ‘aleyhi’s-selâm’a ḥükm-i cüz’iyye ve meşâliḥ-i cüz’iyye münkeşif olur idi. Aña muṭâbık cenâb-ı Hudâ’dan ḥükm-i şer’î erişirdi ve mûcibince ‘amel buyurur idi ve bu ḥükm ve ‘amele ḡayrıñ ittibâ’ı lâzım değildir belki bu ḥükm-i mezkûr üzere ‘amel bu maḳâmıñ şâḥibine maḥşûş olur ve cenâb-ı Mûsâ’ya nâzil olan ḥükm-i teşrî’î mûcibince ‘amel, ümmeti üzerine ve emir ve ḥitâb ettiği kimseler üzerine vâcib idi ve isterse muḥâtab, nebî-i ḡayr-i Rasûl olsun yine vâcib olur ve Hızır ‘aleyhi’s-selâm’ıñ üzerine ḥükm-i cüz’iyyeniñ nüzûlü ve muḳtezâsı üzerine ‘ameli tekmi’l-i kemâl Hızır (‘a.m.) içün idi ve Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm üzerine

⁵²⁰ mevâdda: M² “ḥikmetten” ilâve edilmiştir.

nâzil olan ahkâm-ı kemâl ümmeti tekmîl içün idi Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’ın olduğu maqâm-ı risâlet, Hızır ‘aleyhi’s-selâm’ın bulunduğu maqâm-ı nübüvvetten a‘lâ ve ekmel olduğunda şekk ve şübhe yoktur ve Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’ın ‘ulûmu, Hızır ‘aleyhi’s-selâm’ın ‘ilminden ekmel idi. Li-ecl-i hâzâ Hızır ‘aleyhi’s-selâm cenâb-ı Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’a buyurdu: (Ente ‘alâ ‘ilmin e‘tâkellâhu ve ene ‘alâ ‘ilmin e‘tânîyallâh) ya‘ni sen bir ‘ilm üzerinesin ki cenâb-ı Hudâ-yı müte‘âl saña i‘tâ eyledi ki ‘ilm-i mezkûr hükmi-küllî ve meşâlih-i ‘umûmîye nazar eder ve ben daği Allâhu te‘âlâ hazretlerinin baña i‘tâ eylediği ‘ilm üzerineyim ki hükmi-cüz’iyyeye nazaran teşrî‘dir ve ‘ulûm-ı hazret-i Mûsâ (‘a.m.)

M^{109b} Hızır ‘aleyhi’s-selâm’ın ‘ulûmundan ekmel ve ekşer idi velâkin kemâl-i insâniyyet ‘ilim ile olduğundan Hızır ‘aleyhi’s-selâm’da olan ‘ulûmu daği kendi ‘ilmine zamm u ‘ilâveye harîş ve arzû-keş olup Hızır ‘aleyhi’s-selâm’a müşâhib oldu. Ve Hızır ‘aleyhi’s-selâm ber-mûcib-i teşrî‘ hükmi-cüz’iyye ‘amel ederek sefîneyi harîş ve gulâmı katl eyledikte Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’ın şer‘ine muhâlif olduğundan ve teşrî‘-i Hızır (‘a.m.)’dan gâfil olduğundan ve emr-i bi’l-ma‘rûftan nâşî Hızır ‘aleyhisselâm üzerine izhâr-ı inkâr eyledi. Cenâb-ı pîr-i dest-gîr kaddesanallâhu bi-sirrihi’l-münîr

M^{73a} ekmeliyyet-i ‘ulûm-ı Mûsâ ‘aleyhisselâm’a (**vehm-i Mûsâ bâ heme nûr u hûner**) ile işâret buyurdu ya‘ni Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’ın eğerçi ‘ulûmu ‘ulûm-ı Hızır ‘aleyhisselâm’dan ekmel ve mertebesi ber-ter idi velâkin sırr-ı ‘amel Hızır (‘a.m.)’dan mahbûb ve bî-haber oldu. Vaqtâ ki cenâb-ı Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’a ‘amel-i hazret-i Hızır (‘a.m.) kendi şer‘atine mu‘âbık ve şer‘-i cenâb-ı Mûsâ’ya muhâlif olduğu ma‘lûm oldu, (**in se‘eltûke ‘an şey’in ba‘dehâ felâ tuşâhibnî**)⁵²¹ buyurdu, ya‘ni ba‘dezin bir şeyden su‘âl edersem benim müşâhabetimi terk et def‘a-i şâlişede bilâ-ücret sırr-ı ta‘mîr-i cidârdan su‘âl ettikte Hızır ‘aleyhisselâm gördü ki cenâb-ı Mûsâ ‘aleyhisselâm kendini müşâhib ittihâzından nehy buyurdu ve Rasûl ‘aleyhisselâm’ın nehy ettiği şey’den ictinâb vâcib olduğunu bildi. Ba‘dehu müşâhabet-i Mûsâ ‘aleyhisselâm’ı terk edüp (**hâzâ firâku beynî ve beyneke**)⁵²² buyurdu (Kezâ fî *Fuşûsu’l-hikem*). Cenâb-ı Mûsâ ‘aleyhisselâm kendisi nehy buyurduğundan nâşî müşâhabet-i Hızır (‘a.m.)’dan cüdâ oldu ve Hızır ‘aleyhisselâm esrâr-ı ef‘âl ve a‘mâlini beyân eyledi ve cenâb-ı Mûsâ

⁵²¹ el-Kehf 18/76.

⁵²² el-Kehf 18/78.

‘aleyhisselâm’a şâhib-i ‘ilm-i ledünnîye olan teşrî‘-i emr u nehyîñ vech ü tarîkı ma‘lûm oldu ve anıñ zevkı peydâ oldu ve bu ‘ilmiñ kendi ‘ilmi ile birlikte ictimâ‘ı mucib-i kemâl ve izdiyâd-ı ‘ulûmu oldu. (Vallâhu a‘lemü bi-ahvâli ‘ibâdihi’l-kirâm) (cenâb-ı Velî Muhammed âlihi âbâdî) şu vechile takrîr ve tahrîr buyururlar ki Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm kendisinde bunca ‘ulûmuñ vücûdu ile ve envâr-ı nübüvvetiñ huşûliyle beraber hâzret-i

M¹¹⁰^a Hızır ‘aleyhi’s-selâm’ıñ ef‘âli -ki velâyet mütē‘allik idi- sırr u hikmetiñ bilemedi zîrâ hâzret-i Mûsâ ‘aleyhisselâm’da ‘ilm-i şerî‘at zevkî idi velâkin ‘ilm-i velâyet zevkî değil idi ve kendisinde zevkî olmayan şey’iñ derk ü fehminde insân ‘âciz ve nâ-tuvândır. Bundan nâşî cenâb-ı Hızır (‘a.m.), Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’a (ve keyfe taşbiru ‘alâ mâ lem tühiṭ bihi ḥubran)⁵²³ buyurdu. Ya‘ni seniñ hayret ve âgâhınıñ muhiṭ olmadığı şey’e ne keyfiyet ve ne vechile şabr edebilirsîñ? Ya‘ni edemezsiñ ve ba‘de zâlik Hızır ‘aleyhi’s-selâm inşaf buyurup dedi ki; ya Mûsâ cenâb-ı Hudâ baña bir nev‘ ‘ilim ta‘lîm ve tefhîm eyledi ki sen anı bilmezsin ve cenâbına bir gûne ‘ilim ta‘lîm ve tefhîm eyledi ki ben anı bilmem (intehâ). Velî Muhammed’iñ işbu beyânı ‘acîb ve ğarîb bir şey’dir, evvelâ ef‘âl ve a‘mâl-i hâzret-i Hızır’ı mütē‘allik-i velâyet ‘addetti, ḥalbuki bahş-i hark-i sefine ve katl-i ğulâm-ı nâ-bâligiñ ḥall u ḥürmetinde idi ve bu ise aḥkâm-ı şer‘iyyedendir ki ḥall u ḥürmet-i mezkûr nübüvvete mütē‘alliktir zîrâ evliyâ-yı kirâm⁵²⁴ ḥall u ḥürmette enbiyâ-yı ‘izâma muḥâlefet edemez zîrâ manşib-ı ḥall u ḥürmet muhtaşş-ı nübüvvettir. Ve şâniyen dedi ki cenâb-ı Mûsâ’da ‘ilm-i velâyet zevkî değil idi ve bu kelâm bî-şekk bâtıldır zîrâ risâlet ve nübüvvet, velâyetten mertebe-i hâşşadır ve ‘ilm-i velâyetiñ nebî ve rasûlde zevkî olmaması bir emr-i muḥâldir ve hâzret-i Hızır ‘aleyhi’s-selâm’ıñ kelâmınıñ ma‘nâsı anıñ añladığı gibi değildir ve belki ma‘nâsı şu vechiledir ki seniñ ‘ilm u haberiniñ teşrî‘-i şerâyi’iñ ḥükm-i cüz’îye nazaran olmasına vâsıl olmamıştır, bu şûrette sen benim ef‘âl ve a‘mâlime şabr edemezsin. Ve hâzret-i Hızır ‘aleyhisselâm inşaf edüp buyurdu ki; saña bir nev‘ ‘ilm iḥsân buyruldu ki ḥükm-i küllîye nazaran teşrî‘-i şerâyi’dir ve ben anı bilmem ve baña bir nev‘ ‘ilm iḥsân olundu ki ‘ilm-i teşrî‘ bi-ḥükm-i cüz’iyyettir ve sen

⁵²³ el-Kehf 18/68.

⁵²⁴ şer‘iyyedendir ki ḥall u ḥürmet-i mezkûr nübüvvete mütē‘alliktir zîrâ evliyâ-yı kirâm: Bu kısım M²’de yoktur.

M^{1110b} ve sen⁵²⁵ anı bilemezsin⁵²⁶ (Baḥr-i ‘ulûm Muḥammed ‘Abdü’l-‘aliyy ḳuddise sırruh)

M^{273b} (**Vehm-i** Mûsâ ilâ âḥirihî) ḥazret-i Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’ın vehmi ya’ni kendi vücûd-ı şerîfinde müdebbir olan ‘aklı bu ... nûr-ı nübüvvet ve hûner-i mu‘cizât ile bile ḥazret-i Hızr’ın bu esrarından maḥbûb oldu. Sen ḳanadsız uçma, madem ki saña yakîn ḳanadı olmaya, sen bu gûne esrâr-ı ledünnî cânibine pervaz etme ve mücerred vehmile meşûb olan ‘akl-ı cüz’î esebine süvâr olup bu tarafa gitme eğer bî-ilhâm-ı Hudâ ‘akıl bu serden ḥaberdâr olaydı bu ḳadar nûr ve hûner şaḥibi olan ḥazret-i Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’ın ‘aklı sırr-ı Hızr’dan ḥaberdâr olurdu. Bundan ma‘lûm oldu ki bî-ilhâm-ı Hudâ mücerred ‘akıl bu sırrın idrâkinde ‘âciz ve fûrûmânde olur imiş (Anḳaravî ḳuddise sırruh). Ve linnâsi fîmâ ya‘şekûne mezâhibe (vehim) vehim insan için bir ḳuvve-i cismâniyyedir ki maḥalli dimağda olan tecvîf-i evsatın âḥiridir, maḥsûsâta mûte‘allik me‘ânî-i cüz’iyyeyi idrâk, vehmin şânındandır. Zeyd’in şehâvet ve şecâ‘atini idrâk gibi bu ḳuvve-i vehmiye koyuna ḳurddan ḥavf-ı vehîmî ile ve veledine ‘âtîfet ve meveddet ile taḥakküm eder ve bu ḳuvve-i vehmiye bi’l-cümle ḳuvvâ-yı cismâniyyeye ḥâkimdir ve kâffesini müstaḥdemdir nitekim ‘akıl bâ sırruhâ ḳuvvâ-yı ‘akliyyeyi müstaḥdemdir. Cenâb-ı Seyyid Şerîf’in *Ta’rîfât*’ından tercüme.

Ve ma‘lûm ola ki bâlâda Velî Muḥammed’e vârid olan i’tirâz andan aḳvâ şûrette Bursalı İsmâ‘îl Ḥaḳḳı ḥazretlerine vârid olur.

Ân gül-i sürḥast tû ḥûneş meḥân

Mest-i ‘aḳlest ô tû mecnûneş meḥân

(Ân) ism-i işâret ve müşârun ileyhi çîzdir, (gül-i sürḥast) gül-i sürḥ terkîb-i tavşîfî, st edât-ı ḥaber, (mest-i ‘aḳlest) muḳaddem ḥaber, (ô) mu’ahḥar mübteda’ mest-i ‘akl terkîb-i izâfî izâfet-i lâmiyyedir, ô zamîr-i gâ’ib ḥekîm ve pâdişâha ‘â’iddir ve bu beyt-i şerîf bir temsîl-i lâtifdir. (Ḥulâşa) seniñ görmüş olduğun şey’ kırmızı güldür, sen aña ḳan okuma, ya’ni ḳandır diyerek ḥükm etme. Bir şey’in kırmızı⁵²⁷

⁵²⁵ ve sen: M²’de bu kelimeler tekrarlanmamış.

⁵²⁶ bilemezsin: M²’de “ve” ilâve edilmiştir.

⁵²⁷ Sağ hâşiye: “Heme dense dü gülidir etrâk / Eserüdür Çagaṭay ya’ni hep”.

M^{111a} renkle ittîşâfî hâkîkatte kan olmasını mûcib değildir ve hiss-i başarıñ aldanmasından mâhiyet ve hâkîkatiniñ tebeddülü lâzım gelmez ve bi'l-cümle bed-nümâ-yı zâhiriñ bâtın ve hâkîkatî bed olmaklığı lâzım gelmez. Kezâlik zergeriñ katli bir fi'l-i hasen ve 'amel-i müstahsen idi velâkin hâkîkat-bîn olmayan ehl-i şûret-i bed-âyine bir fi'l-i bed-nümâ ve zulm-i bî-câ görünür ve hekim veya pâdişâh kemâl-i müşâhadeden ve şarâb-ı rû'yetten mest-i 'aql idi, sen anı mecnûn kıyâs etme ve böyle sû-i zann ile kendini dâm-ı helâke giriftâr kılma. Ya'ni ba'zı gül-i surh kana müşâbih olur ve gören kan zanneder ve aña kan demek hâdîr ve ba'zı evliyâ-yı kirâm müşâhade-i îlâhî'den mest ü müstağrak olur, şûretâ mecnûn görünür aña mecnûn demek hâdîr. Kezâlik hekim veya pâdişâhıñ fi'li şûreten bed ve hâkîkaten nîk idi, aña zişt ve bed ıtlâk etmek tarîk-ı nâ-şevâba gitmektir.

Cenâb-ı Şeyh Muhammed Efzal quddise sırruh gül kelimesini kâf-ı Fârisî'niñ kesriyle taşhîh edüp buyurlar ki; ba'zı topraklar nihâyet derecede kırmızı olur ki nâzır zanneder ki o maħalle kan dökülmüştür. Velâkin meşhûr olan **hamm kâf-ı** 'Acemî iledir ve ikisinde daħi me'âl birdir **vallâhu a'lemü bi's-şavâb** (faķır) Dimaşķ-ı Şâm'da Şâlihiyye'de **mağara aldım ki(?)** ehl-i Şâm'ın i'tikâdınca Hâbil'in kabri andadır, ziyâret **M^{274a}** ettiğimde mağara **kapısından** Şâlihiyye'ye doğru nazar eyledim. Mağara kapısından aşağı bir büyük dere ke'enne kan akmış gibi⁵²⁸ olmuş idi, ve hüve 'alâ külli şey'in qadîr.

Ger bûdî hûn-ı müselmân kâm-ı ô

Kâfirem ger bür demî men nâm-ı ô

(Ger) eğerîñ muħaffefî edât-ı şart, (bûdî) bûdîniñ muħaffefidir, (hûn-ı müselmân)

M^{111b} (hûn-ı müselmân) terkîb-i izâfî ve izâfet-i lâmiyedir. Müselmân Allah'a inanan ve îmân eden kimseye derler, (kâm) kâm dimağa denir daħi murâd u merâm adıma hem Fârisî kâfiyla ad oldu Sünbülzâde (bür demî) de yâ hikâye mâzî içündür bürdem bürden maşdarından müfred mütekellimdir. Hûlâşa: Ve eğer pâdişâh-ı mezkûruñ murâd u

⁵²⁸ gibi: M² "görünürdü ya'ni bir takım mermer taşlarının üzeri kudretten kan gibi" ilâve edilmiştir.

merâmı ve maqşûd u kâmi bi-ğayr-i haqq hûn-ı müselleme dökmek olaydı, medh tarîkiyle anıñ ve emsâliniñ nâmını lisânıma götürmüş olsaydım ben kâfir olurum; zîrâ pâdişâh ırâka-i dem-i müslimi istihlâl eder ise kâfir ve bi-ğayr-i istihlâk etse zâlim ve mürtekeb-i kebîre olur ve kâfiri mü'min ve zâlimi 'âdil i'tikâdı ise küfürdür ve kezâlik îmân ile ve 'adlullâha tavşîf etmek dañi küfürdür (İsma'îl Haqqı) quddise sırruh ba'zı şerrâh bu beyt-i şerîfi mübâlâğa-i şâ'iriyyeye haml ettiler. Cenâb-ı Mevlânâ ve emsâli zevâtıñ kelâmını mübâlâğa-i şâ'iriyyeye haml, meslek-i 'ârif ü kâmil ehl-i dil değildir belki tahkîk-i maqâm ve ifâde-i merâm şu vechiledir ki hasenât-ı ebrâr, seyyi'ât-ı muqarrebîn olunca seyyi'ât, ebrâr-ı muqarrebîne nisbet küfr olur. (Kemâ kâle sultânü'l-âşîkîn); velev haşarat li fî sivâke irâdetün 'alâ hâtırî sehven kazaytû bürdetî, ve kezâlik şirk-i hafî ki 'ubbâd ve zühhâd haqqında ma'ârifdir velâkin haqq evliyâda ma'ârif değildir mânend-i şirk-i celî müstaqbeñ ve müstehcendir. Mürşidünâ kıble-i 'âlem cenâb-ı Şeyh İmdâdullâh quddise sırruh.

(Kâfirem ger bürdemî men nâm-ı ô) kâfirem lâfzı half menzilindedir. Cenâb-ı Mevlânâ quddise sırruh hulf ve sevkend buyururlar ki; şâh ve hekîmiñ kârı ilhâm-ı İlâhî olmasa idi anıñ nâmını lisâna getiremezdim, nerede kaldı ki anı medh eyleyeyim (Ahmed Hasan Şâhib).

Mî bilerzed 'arş ez medh-i şekî

Bed-gemân kereded zi medhaş müttekî

(Mî bilerzed) mî ve bâ tekmîl-i vezn içündür lerzed lerziden maşdarından muzâri'dir titrer demektir, ('arş) fâ'ilidir, (ez) lerzede müte'allıktır, (medh-i şekî) maşdarıñ mef'ûlüne izâfeti kabîlindedir, (bed-gemân) vaşf-ı terkîbîdir, (kerded) kerdiden maşdarından muzâri' gâ'ibdir, bed-gemân kereded sû-i zann edici olur, (medhaş)

M^{112a} ş zamîr-i gâ'ib şekîye râci'dir. Hülâşa; şekî olan kimseler medh olundukta 'arş titrer ya'ni gâzaba gelir ve müttaķî olan kimse sû-i zanna düşer ya'ni cenâb-ı Haqq gâzaba gelir ve 'arş titrer ve müttaķî olan zevât haqq-ı mâdihte sû-i zanna düşer.

M^{274b}

Şâh bûd û şâh-ı bes âgâh bûd

Hâş bûd û hâşşa-i Allah bûd

(Bûd) bu beyt-i şerîfte olan bûdlar edât-ı mâzîdir, (bes) çok ma'nâsınadır, hûlâşa pâdişâh-ı müşârun ileyh pâdişâh idi velâkin çok âgâh pâdişâh idi ya'ni kendisinde gaflet ve zâlimiyet olmayıp belki 'âtıfet ve şefkat ve lûtf ve merhamet ve 'iffet ve 'adâlet mevcûd idi, hâşş idi lâkin hâşşa-i Allah ve güzîde-i evliyâ'ullâh idi.

Ân kesî râ ki çünîn şâhî küşed
Sûy-i baht u bih-terîn câhî küşed

(Ki) râbıt-ı şıfat, (şâhî) de yâ vahdet tefhîm ifade eder ya'ni böyle bir 'azîm pâdişâh demektir, (küşed) kâf-ı 'Arabî'niñ zammıyla olan küşten maşdarından muzâri' gâ'ibdir oldurur demektir, (sûy-ı baht) terkîb-i izâfî ve izâfeti lâmiyedir devlet cânibine demektir, (bih-terîn) bih-terîn iyirek demektir, ter edât-ı tafşîl yâ nisbet, n te'kid içündür, (câh) manşıbdır murâdına erendir kâmyâb, (y) tefhîm ifade eder ne derecede te'kid buyurdukları vâreste-i beyândır, (küşed) keşîden maşdarından muzâri' gâ'ibdir, küşediñ ve kezâlik keşediñ fâ'illeri tahtlarında müstetir zamîrlerdir ki pâdişâha râci'dirler. (Hûlâşa) ol bir kimseyi ki böyle bir pâdişâh-ı a'zam ve rahîm-i ekrem katl ede, baht u devlet ve pek a'lâ olan manşıb ve mekremet cânibine câlib olur zîrâ tavşîf olunan pâdişâh-ı 'âlî-câh (**tehallekû bi-ahlâkillâhi**) sırrına mazhar olmuş idi ve cenâb-ı Hudâ'nıñ (**sebekat rahmeti 'alâ gâzabî**)⁵²⁹ muktezâsınca gâzabı tahtında rahmet mestûrdur. Li-muḥarririhi'l-fakîr:

Cemâlinde celâli gizlidir bil / Celâlinde cemâli gizlidir bil

Ger nedîdî sûd-ı ô der qahr-ı ô
Key şüdî ân lûtf-i muṭlaq qahr cû

(Ger) eḡeriñ muḥaffefi edât-ı şart, (nedîdî) mâzî menfî veya hikâye mâzî edâtıdır,

⁵²⁹ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, XXIII, 91.

M^{112b} (sûd-ı ô) terkîb-i izâfî ve izâfeti lâmiyedir sûd fâ'ide ma'nâsınadır ve ô zamîr-i gâ'ib zergere râci'dir, (kahr-ı ô) terkîb-i izâfî⁵³⁰ maşdarîñ mef'ûlüne izâfeti kabîlindendir kahr bunda lûtfuñ muķâbilidir, (key) zaman-ı meçhûlden su'âlde ve ba'zen istib'âd ve inkârda müsta'meldir bunda olduğu gibi. (Şüdî) yâ edât-ı hikâyettir (key şüdî) na vakit olurdu ya'ni olmazdı, (ân lûtf-i muṭlaķ) taķdiri ân pâdişâh-ı mazhar-ı lûtf-i muṭlaķ demektir ya'ni lûtf-ı muṭlaķ-ı İlâhî'niñ mazharı olan pâdişâh demektir. Hâfız kuddise sırruh;

(Rûy-ı hûbet âyetî ez lûtf ber mâ keşf kerd / Zân sebeb cüz lûtf u hûbî nîst der tefsîr-i mâ)

(Kahr-cû) vaşf-ı terkîbîdir kahr arayıcı ve kahr edici demektir. Hûlâşa:

Pâdişâh ol zergeriñ sûd ve fâ'idesini anı kahr etmekte görmeseydi ve yakînen bilmeseydi idi ol mazhar-ı lûtf-ı muṭlaķ-ı İlâhî olan pâdişâh-ı mihrîbân ne vakitte kahr-cû olurdu? Muḥaḳḳaķ ki olmazdı, lâkin şûreti kahr görünür ise de ma'nâsı ve bâtını lûtf u iḥsândır, nitekim Hızır

M^{275a} 'aleyhi's-selâm'ıñ ol püser-i nâ-bâligı ḳatli, şûrette ḳahrdır velâkin **püseriñ** ḥaḳḳında ve vâlideyni ḥaḳḳında maḥz-ı kerem ve 'ayn-ı ni'amdır zîrâ ... küfrüne mâni' olmuştur.

Beççe mî lerzed ezân nîş-i ḥacâm

Mâder-i müşfik derân dem şâd kâm

(Beççe) ḥayvanâtıñ yavrularına denir ve ba'zen insanıñ şağırû's-sinn olanında müsta'meldir bunda murâd-ı ahîrdır, (nîş) yâ-yı meçhûl ile rîş vezninde her sivri nesneye denir, bıçak ve diken uçları ve arı ve 'akreb iğnesi gibi ve neşter bundan me'hûzdür, (mâder-i müşfik) terkib-i tavşîfî şefkatli mâder, (derân dem) ol zamânda demektir. Ḥacâm fî'l-aşl ḥanıñ fethi ve cimiñ teşdidiyledir velâkin bunda li-ecli'z-zarûretü'l-vezn taḥfîfiyle kırâ'at olunur, ḥacâmetçi ma'nâsınadır. (şahḥ) (Şâd kâm) emel ve murâdınca şâd u mesrûr demektir, hûlâşa:

⁵³⁰ izâfî: M² "ve izâfeti lâmiyedir, sûd fâ'ide ma'nâsınadır ve ô zamîr-i gâ'ib zergere râci'dir, (kahr-ı ô) terkîb-i izâfî" ilâve edilmiştir.

Veled-i şağır hacâmın nîş ve nîşteri zahmında titrer ve havf u keder eder velâkin mâder-i müşfik hengâm-ı hacâmatda şâd kâm olur ve velediniñ marazdan rehâyâb olacağını bilir⁵³¹.

M¹¹³^a Ve kezâlik etfâl-i tarîkat elem-i mücâhedât ve ta‘b-ı riyâzâtan derd-nâk olur velâkin mâder-i müşfik menzilesinde olan mürşid-i kâmil feraḥ-nâk olur ki anlar maraz-ı şehvetten rehâyâb olup şîḥḥat ve ‘âfiyeti bulacakların bilir.

Nîm cân bistâned û şad cân dehed
Ânçi der vehmet neyâyed ân dehed

(Nîm cân) yarım can kılletten kinâyedir, (bistâned) sitânden maşdarından muzâri‘ gâ‘ib alır demektir fâ‘ili mürşid-i kâmile râci‘ tahtında müstetir zamîrdir, nîm can mef‘ûlûdür sebebine isnâd kabîlindendir. Haḳîqatte aḥz ve kâbız ve mün‘im ve mu‘tî cenâb-ı Hudâ’dır ve şad can keşretten kinâyedir, (dehed) dâden ve dehîden maşdarından muzâri‘dir, (ânçi) ân çiz muḥaffefidir, (neyâyed) âmeden maşdarından muzâri‘menfidir, aşlı ne âyed idi hemze yâya kalb olunmuştur. Hülâşa:

Mürşid-i kâmil seniñ yarım canını alır ve bedelinde şad can iḥsân eder ya‘ni pöta-i riyâzâtta cism-i zâhiriñi za‘îf ve nâ-tuvân kılar, ba‘dehu kuvvet-i Rabbânî ile kavî kılar. Seniñ ḥâtır ve ḥayâline ve vehm-i kemâ nîke gelmeyen in‘âm ve iḥsânı saña eder. (Nîm cân ilâ âhirihi) fenâ fi’llâhîñ şemeresi beḳâ billâh olduğuna işârettir (mürşidünâ kıble-i ‘âlem cenâb-ı Hacı Muḥammed İmdâdullâh Şâḥib ḳuddise sırruh). Nitekim sulṭânü’l-‘âşîḳîn ‘Ömer bin Fârîz ḳuddise sırruh buyururlar;

Li-‘amrî ve in etleftü ‘umrî bi-ḥubbiḥâ / Rabiḥtu ve in ebelleḥ ḥaşâyı ebelleḥ ve eyzan Fe’elḳaytü mâ elḳaytü ‘annî şâdıran / İleyye ve minnî vâriden bi-mezîdetî

Tû kıyâs ez ḥ’îş mîgîrî vu lîk
Dûr dûr üftâdei binger tû nîk

⁵³¹ Sağ hâşiye: “Ḳuş yemi çine ve yavrı beççe, lâne yuvadır / Mürğ kuş, bâl kanattır daḥi uçmak pervâz Sünbülzâde”.

(Kıyâs) iki şey'in meyânını ölçmek ve bir kimse ile beraberlik iddi'asın etmek, (mîgîrî) mî muzâri'e dâhil olduğta hâle tahşîş eder, (gîrî) giriften maşdarından muzâri' muhâtabdır, (lîk) liken muhaffefidir, (dûr dûr) ikinci dûr evveli te'kîddir pek ba'îd ma'nasında müsta'meldir, (binger) negiristen maşdarından emr-i hâzırdır, (nîk) nûnuñ kesri ve kâf-ı 'Arabî'yle iyi ma'nâsınadır.

M^{275b} (Hulâşa) **teħallekũ** bi-aḥlâḳillâhi ile muttaşîf nâ'ib-i Hudâ olan mürşid-i bâ-şafânî

M^{113b} ef'âl ve aḥvâlini kendi çirk-âlûd olan a'mâl ve ef'âline kıyâs ediyorsun. Sen tarîḳ-i müstaḳîmden pek ba'îd düştüñ, güzel nazar ile ve zalâlette kalma, sen görmez misin ki Şeytân '**aleyhi la'nũ'l-müste'an** (ene ḥayrun minhu ḥalaḳtenî min nârin ve ḥaleḳtehu min tînin)⁵³² diyerek bir kıyâs tertîb etti, la'net ḥalkası boynuna geçip gitti ve merdûd-ı ebedî oldu. Bu mebhâş-ı müfîdi ḥikâye-i tûtî ve baḳḳâl ile îzâḥ ve tafşîl buyuracaklardır, raḳıyallâhu te'âlâ 'anhu ve 'annâ.

Hikâyet-i baḳḳâl u tûtî u rûḡan rîḡten-i tûtî der dükkân, bûd baḳḳâlî ve ô râ tûtî ḥoş-nevâyî sebz u gûyâ tûtî.

Bu ḥikâyeden maḳşûd ve bu dâsitân-ı dil-sitândan maṭlûb oldur ki ef'âl ve a'mâl-i ehlullâhu kendi ef'âl ve a'mâline kıyâs etmek ḥaṭâdır ve mâ-ḳabline rabṭı ḡâyet vâzîḥ ve âşikâredir, (baḳḳâl) ehl-i Fûrs ıstılâhında tere-fürûş ma'nâsınadır ki lisânımızda sebzevatçı ta'bîr olunur ve ayva ve nar emşâli meyve-fürûşa da baḳḳâl ıtlâḳ ederler ve bu beyt-i lâtiften müstefâd olduğuna göre baḳḳâl 'aṭṭâr ma'nâsına da müsta'meldir, nitekim şâḥib-i **Bihâr-ı 'Acem** naşş eyledi. (Ô râ) râ tahşîş içündür, (ḥoş-nevâyî) vaşf-ı terkîbîdir yâ vahdet, (sebz) yeşil ma'nâsına tûtîniñ şıfatıdır, yeşil renkli güzel sesli bir tûtî idi, (gûyâ) şıfat-ı müşebbehdir söyleyici ma'nâsınadır. (Hulâşa) Bir baḳḳâl var idi ve anîñ bir tûtîsi var idi yeşil renkli ḥoş-nevâ ve gûyâ bir tûtî idi.

Ber dükkân bûdî nigeḥbân-ı dükkân

Nûkte ḡüftî ber heme sevdâ gerân

⁵³² el-A'râf 7/12.

(Bûdî) (güftî) yâları hikâye-i hâl-i mâzî içündür, (nigehbân) nigâhbânıñ muhaffefidir, (bân) hıfz ma'nâsını mutazammın edât-ı ism-i fâ'ildir, (nigeh) nazar ma'nâsınadır nigehbân hâfız ma'nâsında müsta'meldir, (nükte) kelâm-ı lâtif ma'nâsınadır, (sevdâ gerân) ân edât-ı cem'dir (sevdâ ger) siniñ fetihle tüccâr ma'nâsınadır zîrâ sevdâ fâ'ide

M¹¹⁴^a ma'nâsınadır ve ger edât-ı ism-i fâ'ildir. Ebu'l-me'ânî beyt:

Sevdâ gerân 'aşk-ı tû der bañr derd-i hasreteş / Çendîn sefer mî kerde end târîh-i vuşlat yâftend

(Hulâşa) tûfî-i mezîkür dükkân üzerinde nigehbân-ı dükkân idi, bi'l-cümle ahz u i'tâ edenlere lâtif kelâm söylerdi⁵³³.

Der hitâb-ı âdemî nâtık bûdî

Der nevâ-yı tûtiyân hâzık bûdî

(Der hitâb-ı âdemî) hitâb-ı âdemî maşdarıñ mef'ûlüne izâfeti kabîlindendir âdemîde yâ nisbet içündür, (nâtık) söyleyici ve gûyende ve mütekellim, bûdî bûdîniñ muhaffefi, yâ hikâye-i hâl-i mâzî edâtıdır, (der nevâ-yı tûtiyân) nevâ-yı tûtiyân izâfeti lâmiye, (nevâ) hevâ vezninde muṭlaḳ nağme ve âhenk ve âvâz ma'nâsınadır. Gerek insan ve gerek mürgân nağmesi olsun bunda ahîr murâddır, (hâzık bûdî) kemâliyle mâhir idi. Hulâşa:

İnsâna mahşûş hitâbda nâtık ve mütekellim idi, tûtîleriñ âhenk ve nağamâtında geriki gibi mâhir idi ya'ni insân gibi faşîh tekellüm ederdi ve tûtîler gibi hûş terennüm ve tegannî eder idi.

M²⁷⁶^a

H^vâce rûzî sûy-ı hâne refte bûd

Der dükkân tûfî nigehbânî nümûd

(H^vâce) râce vezninde efendi ve aḡa ve kethudâ ve re'is-i hâne ma'nâsınadır ve 'azîz ve mu'azzam ma'nâsına gelir ve ḳoca yaşlı ve müsinn ihtiyâr ma'nâsına da gelir

⁵³³ Sağ hâşiye: "Dâd ve sûtüd alış veriş tüccardır sevdâ gerân".

ve zengin ve hâl ve mal şâhibi kimseye denir ve hâkim ve vâli ve şâhib-i cem‘iyyet ma‘nâlarına gelir ve rûh u cân ma‘nâsınadır ve tavâşî ve hâdim kimseye denir ki âlet-i tenâsülü kesilmiş olur. (Refte bûd) hikâye-i hâl-i mâzî-i muḳayyed bi’l-mâzî’l-muṭlaḳtır gitmiş idi, (nümû) mî nümûd taḳdîrindedir gösterdi ve nümûden maşdarı lâzımla müte‘addî miyânında müsterektir, bunda müte‘addîdir ve cenâb-ı Hâfız’ın; Ki ‘aşḳ âsân nümûd evvel velî üftâd müşkilhâ mışra‘ında lâzım olarak gelmiştir, tercümesi zirâ ‘aşḳ-ı cânân evvelâ kolay göründü lâkin sonunda müşkiller vâkı‘ oldu.

M^{114b} (Ḥulâşa) ittifâḳen ḥ^vâce ya‘ni şâhib-i dükkân, hânesi cânibine gitmiş idi ve tûṭî-i mezkûr dükkânda nighbân ve muḥâfızlık gösterir idi.

Kürbe-i bercest nâgeh der dükkân

Behr-i mûşî tûṭiyek ez bîm-i cân

(Kürbe) kâf-ı Fârisî’niñ zammıyla kedi ki lisân-ı ‘Arabî’de bir çok ismi vardır hüre, sûtûr-ı best gibi âhırinde olan hemze-i hüccetile yâ gibi telâffuz olunur ve ma‘nâyı vahdete dâll olur, (bercest) de ber taḥsîn-i lâfz ve tekmîl-i vezn içün, (cest) cim-i ‘Arabî’niñ fethiyle mâzî muṭlaḳ ve muḥaḳḳaḳ ve şuhûdî şıḳradı maşdarı cüsten ve muzâri‘i cüheddîr, (nâgeh) nâgâhıñ muḥaffefidir, ansızın demektir, (der) edât-ı zarf , (behr) edât-ı ta‘lîl, (mûşî)de yâ vahdet (mûş) fare. Sünbülzâde; Kediye kürbe denir fareye mûş, (tûṭiyek) de kâf edât-ı taşḡîr velâkin bunun gibi maḥallerde ızhâr-ı ‘âtıfet içündür, (bîm) korku. Ḥulâşa:

Bir fareyi şayd içün ansızın dükkânda bir kedi şıḳradı bîçâre tûṭî can ḥavfindan.

Cest ez sûy-ı dükkân sûyî giriḥt

Şîşehâ-yı revḡan-i gül râ biriḥt

(Giriḥt) kâf-ı Fârisî’niñ kesriyle giriḥten maşdarından mâzî şuhûdî kaçtı muzâri‘i girizdedir, (şîşehâ-yı revḡan) terkîb-i izâfî ve izâfeti lâmiyedir şîşehâ şîşeniñ cem‘idir veya li-ecl-i izâfet ziyâde kılınmıştır, (revḡan-i gül) terkîb-i izâfî ve izâfeti beyâniyyedir revḡan bağ ma‘nâsınadır, (biriḥt) bâ tekmîl-i vezn içün ziyâde kılınmıştır,

(rîht) mâzî döktü muzâri‘i rîzeddir. (Hulâşa) tûtî-i mezkûr bîm-i cândan dükkân cânibinden sıçrayıp bir tarafa kaçtı, bu telâş ile kaçarken gül yağı şişelerini döktü.

Ez sûy-i hâne beyâmed h^vâce’eş

Ber dükkân binşest fâriğ h^vâceveş

(Beyâmed) bâ li-ecl-i’z-zarûre ziyâde kılınmıştır ve bâ hemzeden maqlûbedir, (h^vâce’eş)

M¹115^a zamîr tûtîye râci‘dir, (binşest) bâ li-ecl-i’z-zarûre zâ’iddir ve kezâlik nûn

M²76^b sâkindir. Nişist **nişisten** maşdarından mâzî oturdu ma’nâsına muzâri‘i neşineddir, (fâriğ) ferâğ bâb-ı evvelden işten kurtulmak ma’nâsınadır, (h^vâce) şâhib-i devlet, (veş) ismiñ âhirine lâhık olur, edât-ı teşbîhtir. (Hulâşa) hânesi cânibinden tûtî-i mezkûruñ şâhib ve mâliki geldi ve dükkân üzerinde şâhib-i devlet ve şervet efendi gibi fâriğu’l-bâl oturdu.

Dîd pür revğan dükkân u câme çerb

Bersereş zid geşt tûtî gel zi zarb

(Dîd) mâzî muzâri‘i bîned gördü, (dükkân)dan edât-ı mef’ûl hâzıf olunmuştur, (zid) mâzî muzâri‘i zeneddir urdu ma’nâsınadır, (geşt) kâf-ı Fârisî’niñ fethiyle mâzî muzâri‘i (gerdid) oldu, (gel) başı yaralı yahut kelîl ma’nâsına bî-nuṭṭ demektir (cû lekî-i ser birihne) ilâ âhirihi ma’nâ-yı evveli mü’eyyeddir. (Hulâşa) dükkânı pür revğan gördü ve kezâlik câme-i dükkânı daḥi yağlı gördü veyaḥut kendi câmesini yağlı gördü⁵³⁴, tûtîniñ başı üzerine urdu, tûtî h^vâcesiniñ zarbından başı kel ve yaralı oldu veyaḥut hâmûş oldu.

Rûzegî çendî sūḥan kûtah kerd

Merd-i baḳḳâl ez nedâmet âh kerd

⁵³⁴ gördü ve kezâlik câme-i dükkânı daḥi yağlı gördü veyaḥut kendi câmesini yağlı gördü: M² “yağlı gördü”.

(Rûzegî) kâf edât-ı taşğîr veya edât-ı vahdet, (çendî) yâ zâ'id çend üçten ona kadar 'aded-i nâ-ma'dûddan kinâye olur, rûzegî çend bir kaç günceğiz demektir, kûtah kışa ma'nâsınadır, (sûhan kûtah kerd) söz söylemedi demektir. (Hulâşa) mezkûr tûtî birkaç günceğiz söz söylemedi, merd-i bakḳâl nedâmetinden âh etti.

Rîş ber mî kened u mî güft ey dirîg

Kâfitâb-ı ni'metem şûd zîr-i mîg

(Rîş) şaḳal, (ber mî kened) yoldı, (u mî güft) ve der idi, (ey) ḥarf-i nidâ münâdâsı maḥzûftur ey yârân demektir, (dirîg) dalîñ kesriyle ḥayf demektir, (kâfitâbem) ki edât-ı

M^{115b} râbîta-i maḳûl-i ḳavl bi-ḳavli ya'ni güftüñ maḳûlüñe âfitâb-ı ni'metem şûd zîr-i mîgdir güfte rabṭ eder, (âfitâb-ı ni'met) müşebbehün bihiñ müşebbehe izâfeti ḳabîlindendir ya'ni âfitâb gibi ziyâdâr olan ni'met, (m) zamîr-i mütekellim, (şûd) mâzî muzâri'i şevaddir oldu ve gitti ma'nâsınadır, (mîg) bulut ma'nâsınadır. (Hulâşa)

Merd-i bakḳâl nedâmetinden şaḳalını yoldı ve der idi ki; ey benim yârân-ı ğam-güzârım, benim âfitâb gibi rûşen ve ziyâdâr olan ni'metim ya'ni tûṭîmiñ nuṭḳu bulut altına gitti veyaḥut bulut altında oldu ve benim öyle bir 'azîm devlet-i bâhirim ve ni'met-i zâhirim zâ'il oldu zîrâ tûṭîniñ ḳıymeti nuṭḳu ileidir.

Dest-i men bişikeste bûdî ân zamân

Çün zedem men ber ser-i ân ḥoş-zebân

(Dest-i men) terkîb-i izâfî ve izâfeti lâmiyedir, benim elim demektir, (bişikeste) bâ tekmîl-i vezn içün zâ'iddir, (şikeste) şikestenden ism-i mef'ûldür, (bûdî) ef'âl-i temennîdir olaydı ma'nâsınadır, (çün) tevḳîtiye, (zedem) zeden maşdarından mâzî mütekellim, (men) zedemde olan zamîr-i mütekellimi te'kîd içündür, (ḥoş-zebân) **M^{277a}** vaşf-ı terkîbî. **Hulâşa**; kâşki benim elim ol zamân kırılmış olaydı çünkü⁵³⁵ ben ol ḥoş-zebân tûṭîniñ başına urdum ya'ni ne olaydı elim şikeste olaydı ol ḥoş-zebân tûṭîniñ

⁵³⁵ çünkü: Bu kelime M²'de yoktur.

eline⁵³⁶ urmamış olaydım yahut çün istifhâm-ı ta‘accübü ola ol hûş-zebânîñ başı üzere nice urdum.

Hedeyhâ mîdâd her dervîş râ
Tâ beyâbed nuṭṭ mürġ-ı ḥ^vîş râ

(Hedeyhâ) hediyeniñ cem‘i hediyeler, (mîdâd) ḥikâye-i ḥâl-i mâzî verirdi ver buyurdu, (her) edât-ı **sûr**, (râ) edât-ı mef‘ûl, (tâ) edât-ı ta‘lîl, (beyâbed) yâften maşdarından emr-i ġā‘ib. (Ḥulâşa);

Ber mûcib (eş-şadaḳatü⁵³⁷ teradde‘l-belâ‘) kendi kuşunuñ ya‘ni tûṭîniñ nuṭṭuñ bulmaḳ içün her bir dervîşe hediyeler verir idi.

M¹116^a

Ba‘de si rûz u si şeb ḥayrân u zâr
Ber dükkân binşeste bûd nevmîd vâr

(Zâr) zârîden maşdarından inleyici veyaḥut za‘îf ma‘nâsınadır, (vâr) edât-ı teşbîhtir. Ḥulâşa; nevmîd-vâr üç gün ve üç geceden soñra ḥayrân ve zâr olarak dükkânda oturmuş idi ve ba‘de zarfî mışra‘-ı şânî ve beyt-i âyendeye mûte‘alliktir ya‘ni üç gün ve gece mürûrundan soñra ḥ^vâce dükkân üzerinde ḥayrân ve zâr ve nevmîd-i bî-ḳarâr oturmuş ve tûṭîniñ söz söylemesine bir hîle ve vesîle aramaḳta idi.

Bâ hezârân ġuşṣa u ġamm ġeşt cûft
Ki ‘aceb îñ mürġ key âyed bi-ġüft

(Ḥulâşa) merd-i baḳḳâl hezârân ġam u ġuşṣa ve bî-ḥesâb elem ve endîşeye cûft ve muḳârin olmuş idi ki ‘acabâ bu kuş ne vaḳit ġüftâre gelecek ve ‘âdet-i ma‘rûf üzere söz söyleyecektir ve bu beyit nüsaḥ-ı ḳadîmeniñ ekşerinde nâ-mevcûddur.

⁵³⁶ urdum ya‘ni ne olaydı elim şikeste olaydı ol hûş-zebân tûṭîniñ eline: Bu bölüm M²’de yoktur.

⁵³⁷ şadaḳatü: M² “şidḳu”.

Mî nümûd ân mürğ râ her gûn şigûft
Tâ ki bâsed ender âyed ô bigûft

(Mî nümûd) hikâye-i hâl-i mâzî gösterirdi muzârî'i nümâyeddir, (her gûn) her edât-ı **sûr** ba'zı nüsahta şad gûn vâkı'dır, (gûn) kâf-ı Fârisî'niñ zammıyla nev' ve türlü her gûn her türlü demektir, (şigûft) şınıñ kesri ve kâfîñ zammı ve kesriyle şikiftten maşdarından ism-i maşdardır 'aceb ma'nâsına ve kâf-ı Fârisî'yle de lügattir. (Hulâşa) merd-i bakķâl tûti-i mezkûra her türlü 'acîb ve her nev' garîb şeyleri gösterirdi, ola ki anıñ tûti'si 'âdet-i ma'hûde üzere güftâre gele ve söz söyleye.

Cû lekî-i ser birihne mî güzest
Bâ ser-i bî mû çü pûşt-i tās u taş

M^{116b} (Cû lekî) cimiñ zammı ile palas-pûş ma'nâsınadır ki 'abalı (abalı) ve küpeli kimse ve hırka-pûş ma'nâsınadır, (ser birihne) vaşf-ı terkîbî çıplak başlı ma'nâsınadır, (pûşt) bâ-yı Fârisî'niñ zammıyla müşt vezninde arķa ve zahr ma'nâsınadır, (taş) taniñ fethiyle lâkin ma'nâsınadır. Hulâşa:

Bu hâl üzere üç gün ve üç gece mürûrundan sonra merd-i bakķâl pür-melâl olarak

M^{277b} dükkânda otururken **nâgehân** bir çıplak baş, âbâ-pûş, cû lekî tās ve leğen gibi kılsız başla geçti ya'ni mezkûr dervîşin başında saç olmayup tās ve leğen arkası gibi parlak idi.

Tûti ender güft âmed ân zamân
Bânk ber dervîş zed ki ey fûlân

Tûti ol zaman nuķka geldi dervîşin üzerine ey falan diyerek bağırdı.

Ez çi ey kel bâ kelân âmîhtî
Tû meger ez şîşe revğan rîhtî

(Âmîhtî) âmîhten maşdarından mâzî muhâtabdır qarıştî demektir, (rîhtî) rîhten maşdarından müfred muhâtab döktüñ. Hülâşa:

Ey kel ne sebebe mebnî kellere qarıştî ve keller zümresine dâhil olduñ, meğer sen de şişeden yağı döktüñ ya‘ni benim gibi sen de gül yağı şişesini döktüñ ve h^vâceñ seniñ başına urdu, sen de kel olduñ.

**Ez kıyâseş hânde âmed halk râ
Hemçû hûd pindâşt şâhib delk râ**

(Hülâşa) tûftîniñ kıyâsından halka gülme geldi zîrâ dervîş-i şâhib-i delkî kendi gibi zannetti.

**Kâr-ı pâ kânâ kıyâs ez hûd megîr
Gerçi mâned der nüvişten şîr şîr**

(Megîr) giriften nehy-i hâzırdır, tutma ma‘nâsınadır, (mâned) mândenden muzâri‘dir beñzer demektir. Mısra‘ (Beñzemek mânden hem öyle demektir kalmak) Sünbülzâde. (Nüvişten) nûnuñ zammı vâvîñ kesriyle yazmak ma‘nâsına maşdardır, muzâri‘inde hilâf-ı kıyâs

M^{117a} şın sine kalbolur ve nüvîsed denir. Ve ba‘zı nüşha-i qadîmde nîşten vâkı‘ olmuştur, (şîr şîr) ol yâ-yı meçhûl ile arslan ma‘nâsınadır ki sultân-ı sibâ‘dır, şîr-i şânî yâ-yı ma‘rûfuyla sût ma‘nâsınadır ve ba‘zı nüşhada (şîr u sîr) vâkı‘dır, sîr yâ-yı ma‘rûfla şarmısak ma‘nâsınadır. (Hülâşa) pâklereñ a‘mâl ve ef‘âlini kendi ef‘âl ve a‘mâliñe kıyâs etme zîrâ beyninde fark-ı ‘azîm vardır eğerçi a‘mâl-i şulehâ, ef‘âl-i ‘avâma şûret-i zâhirde beñzer ise de ma‘nâda pek büyük bir farkı vardır. Eğerçi tahrîr-i kitâbette şîr şîre beñzer biri arslandır insânı yer ve biri de süttür ki insân anı ekl eder veyahut ketb ü imlâda şîr sîre beñzer velâkin ma‘nâda biri sût ve diğeri şarmısaktır.

**Cümle ‘âlem zîn sebab gümrâh şüd
Kem kesî zâbdâl-i hâkk âgâh şüd**

(Zîn sebab) bu sebepten ya‘ni kendini pâklere kıyâs etmekten , (gümrâh şüd) gümrâh şüdüñ muqaddem mef‘ûlödür, (gümrâh) vaşf-ı terkîbîdir zâll ve azgın

ma'nâsınadır. Hülâşa; cümle 'âlem kendini pâklere kıyâs eylemekten nâşî azgın ve zâll oldu, pek az kimse abdâl-ı İlâhî'den âgâh ve haberdâr oldu. Cenâb-ı Şeyh-i Ekber kuddise sırruh buyururlar ki; abdâl-ı Hâkık zümre-i evliyâ'ullâhtan bir cema'attir ki her ne vakit dilerlerse kendi şûretinde bedelini kâ'im kılarlar, şu vechile ki her gören kimse o zât olduğunda aşla şekk ve gümân etmez velâkin nefsü'l-emrde onuñ ya'ni bedel kılan zâtıñ 'aynı değildir, belki şûrette müşâbihtir. Ve eğer elbette bir kimse kendisiniñ şûretini bedelen kâ'im kılsa ve şûret-i kâ'ime-i mezkûre kendisiniñ bedeli olduğunu **M^{278a} bilmes**e o zât abdâlînden değildir, envâ'-ı evliyâ'ullâhtan bu nev' 'âlî-kadrıñ 'adedleri yedidir ve yediden nâkış ve zâ'id olmaz ve bu heft abdâl aqtâb-ı eķâlîm-i seb'adır. Şâhib-i iķlîm ol

M^{117b} kadem-i cenâb-ı Halîl 'alâ nebiyyinâ ve 'aleyhi's-selâm üzeredir ve iķlîm-i şânîniñ şâhib ve hâfızı kadem-i kelîm 'alâ nebiyyinâ ve 'aleyhi's-selâm hâzretleri üzeredir ve hâfız-ı iķlîm-i şâliş kadem-i Hârûn 'alâ nebiyyinâ ve 'aleyhi's-selâm hâzretleri üzeredir ve şâhib-i iķlîm-i râbî' hâzret-i İdrîs 'alâ nebiyyinâ ve 'aleyhi's-selâm kademî üzeredir ve hâfız-ı iķlîm-i hâmis hâzret-i Yûsuf 'alâ nebiyyinâ ve 'aleyhi's-selâm kademî üzeredir ve şâhib-i iķlîm-i sâdis hâzret-i 'Îsâ 'alâ nebiyyinâ ve 'aleyhi's-selâm kademî üzeredir ve hâfız-ı iķlîm-i sâbî' hâzret-i Âdem 'alâ nebiyyinâ ve 'aleyhi's-selâm kademî üzeredir.

Ve kezâlik cenâb-ı Şeyh-i Ekber ve nûr-ı ezher kâddesallâhu sırruhu'l-eķher buyururlar ki; ba'zen nuķabâ hâzerâtına da abdâl nâmı verilir ve nuķabâ hâzerâtını on iki zevâtan zâ'id veya nâkış olmamak ile tavşîf buyurdular ki burûc-ı işnâ 'aşeriñ 'adedine muvâfıktır ve nuķabânıñ her biri her bir burcuñ hâşiyetine ve her bir burçta vedî'a kılınan esrâra ve te'sîrât-ı kevâkibîne ve havâşş-ı kevâkibîne ber-vech nüzûllerinde vâkıflardır. Ve bunlara 'ilm-i şerâyi' i'tâ kılınmıştır ve kezâlik bunlar hâbâyâ-yı nüfûsu ve mekr-i nüfûsu ve emşâlini istihrâc ederler ve bunlarıñ 'indinde İblîs mekşûf olur ve bunlar İblis'iñ kendi nefsinde olup bilmediği şey'i bilirler ve sa'id ve şakîniñ naķş-ı kademini bilirler.

Ve ba'zı kere recebiyyûn hâzerâtına dañi abdâl nâmı i'tâ kılınır ve recebiyyûn dañi kırk kimsedir ki 'aded-i mezkûrden zâ'id veya nâkış olmaz ve bunlara recebiyyûnuñ vech-i tesmiyesi buña mebnîdir ki Receb ayında maķamlarında kâim olurlar ve seneniñ mâ-beķâsında geşt-i güzâr ederler. Ve mâh-ı Receb'iñ dühûlünde bunlara birinci gününde bir şakl-i 'azîm müstevlî olur ki parmağını bile hareket

ettirmeğe mecâlleri olmaz, şakl-i mezkûr gün be gün tenâkuş eder hattâ şakl-ı mezkûr otuzuncu günü bi-tamâmihâ mündefi‘ olur ve anlara mâh-ı Receb’de keşf vâkı‘ olur ve keşf-i mezkûr ba‘zılarında seneniñ tamâmına dek bâkî kalır. Ve cenâb-ı Şeyh kudde sırruh buyururlar ki; keşfi sene nihâyetine dek bâkî kalmış bir zâta mülâkât oldum ki ahvâl-i refâvîz aña münkeşif idi, sene-i mezkûrde refâvîzi

M^{118a} hanâzîr şûretinde görür idi şıdk-ı dil ile tevbe ettikte insân görürdü ve eğer lisânen tevbe-i kâzibe etse yine hanâzîr şeklinde görürdü ve buyururlardı ki; sen bu da‘vâ-yı tevbede kâzibsin. Bu beyân-ı şerîf ve maṭlab-ı lâṭîf ma‘lûmuñ olduḡta sen bil ki cenâb-ı Mevlânâ min külli’l-vücûh evlânâ’nıñ ebdâl ile murâdları aḡtâb-ı seb‘adır ve muḡtemeldir ki nuḡabâyı murâd buyuralar ve mümkindür ki recebiyyûnu ḡaşd edeler ve muṭlaḡ evliyâ’ullâh olmaḡ daḡı ba‘îd deḡildir (Baḡru’l-‘ulûm raḡmetullâhi raḡmeten vâsi‘aten).

El-ḡavlu fî eṣnâfu’l-vilâyeti ḡaddesallâhu esrârahum ve raḡıyallâhu te‘âlâ ‘anhüm. *Keşfü’l-maḡcûb* nâm kitâbda mestûrdur ki cenâb-ı Ḥudâ-yı müte‘âl bürhân-ı nebevîyi şâbit ve pâyende kılmıştır ve evliyâ’ullâhı anıñ izḡârına sebep buyurmuştur ki da‘ima âyât-ı ḡaḡḡ ve ḡüccet-i şıdk-ı Muḡammed ṡallâllâhu ‘aleyhi vesellem zâhir ve bâhir ola. Ve bî-ṡekk anları ‘âlem-i ḡaḡḡḡatıñ vâfileri eylemiştir ki ḡadîṡ-i cenâb-ı risâlet ṡallâllâhu ‘aleyhi vesellem’i muḡbir ve müceddid olmuştardır ve râh-ı mütâba‘at-ı nefsi taḡrîr ve tebyîn eylemişlerdir ve anlarıñ

M^{78b} iḡdâmı berekâtıyla âsmândan bârân nâzil olur ve anlarıñ şafâ-ı ahvâli sebebiyle zemînden nebâtât peydâ olur. Ve anlarıñ himem-i ‘aliyyeleriyle mü’mînler kâfirler üzerine nuṡret bulurlar ve bunlar dört biñ kimesnedir ki meḡtûmlardır ve birbirlerini bilmezler ve kendi ḡâlleriniñ cemâlini de bilmezler ve her bir ḡâlde kendinden ve ḡaḡḡtan mestûrdurlar ve bunun üzerine iḡbâr ve eḡadîṡ vâridir ve kelâm-ı evliyâ’ nâṡıḡtır lillâhilḡamd bu ma‘nâda ben ‘ayne’l-yakîn mertebesine vâṡıl olmuştumdur.

Velâkin anlar ki ehl-i ḡall u ‘aḡd⁵³⁸ ve serhengân-ı dergâh-ı Ḥaḡḡ derler, bu zevât-ı kirâm ve ricâl-i ‘izâm üç yüz kimesnedirler ki eksik ve ziyâde olmazlar ve bunlara aḡbâr derler ve bunlardan diḡer kırḡ kimseler vardır ki anlara abdâl tesmiye ederler ve bunlardan diḡer yedi kimesne vardır ki anlara ebrâr derler ve bunlardan diḡer

⁵³⁸ Sol ḡaṡiye: “(ḡall) düḡümü çözmek ve ‘aḡd düḡümlemek ya‘ni taṡarruftur”.

dört kimse vardır ki anların beşincisi yoktur, anlara evtâd derler ve diğer üç kimesne vardır ki

M^{118b} anlara nuḳabâ tesmiye ederler ve diğer bir kimse vardır ki anlara ḳuṭb ve ḡavs tesmiye ederler. Bu mezkûrâtın cümlesi birbirlerini bilirler ve ef'âl ve a'mâl ve hareketlerinde birbirlerinin izn ü ruḡṣatlarına muhtâçtırlar, bunun üzerine daḡi eḡâdîs-i şerîfe vârid ve nâṭık olmuştur ve ehl-i ḡaḳîḳat eḡâdîs-i merviyeniñ şıḡḡat ve şıdḡında müttefiktirler. Cenâb-ı Şeyḡ-i Ekber misk-i ezfer ḡaddesanallâhu bi-sırrihi'l-eṡher *Fütûḡhât-ı Mekkiye* nâm kitâbının yüz ṡoksan sekizinci bâbının otuz birinci faşında ricâl-i seb'aya abdâl tesmiye buyurmuşlardır ve maḡall-i mezkûrde zıkr buyurmuşlardır ki cenâb-ı Ḥudâ yeri yedi iḡlîme taḡsîm edip bendegânından yedi kimseyi muhtâr kılip her birini bir iḡlîmin ḡâfızı kılmıştır ve buyurmuşlardır ki ben anlar ile ḡarem-i Mekke-i Mükerreme'de cem' oldum, ben anlara selâm verdim ve anlar da benim selâmımı ḡabûl ve baña selâm verdiler ve anlara söz söyledim ve anlar daḡi baña söz söylediler (vemâ ra'eytü fimâ ra'eytü aḡsen semenen minhüm ve'l-ekşera şuglen minhüm billâhi). Ve kezâlik cenâb-ı şeyḡ buyurmuşlardır ki; anların mişlini daḡi görmedim ancak Konya'da⁵³⁹ bir kimse gördüm (*Nefḡhâtü'l-üns*).

Ba'zı kelâmların şerḡ u ḡalli:

(Âsmândan bârân anların iḡdâmı sebebiyle nâzil olur) velâkin anların taşarrufu yoktur ve anların şerefine nâzil olduğuna da şu'ûru daḡi yoktur ve yek diğeriñ aḡvâlini ve kendi ḡâllerini bilmezler ya'ni taşşîlen bilmezler belki icmâlen bilirler.

Ve ehl-i ḡall u 'aḡd ya'ni kendilerinden şâdir olan umûrda ihtiyâr ve taşarrufları olan zümredir. Anlardan ya'ni zümre-i evliyâ'ullâhtan diğer dört kimesneye evtâd derler, anların maḡâmları şarḡ u ḡarb, cenûb u şimâldir velâkin cihât-ı erba'anıñ taḡsîminde Ka'be-i mu'azzama zâdellâhu şerefehu ilâ yevmi'l-ḡıyâmeḡ merkez i'tibâr olunmuştur. Cenâb-ı Ḥudâ müşârun ileyhimiñ berekâtıyla cihât-ı âlemi ḡıfz buyurur, bu sebebe binâ'en anlara evtâd denildi zîrâ evtâd vetediñ cem'idir ve veted ḡazık ma'nâsınadır ki çadırın ḡıyâmı vetediñ vücûduna mevḡuftur, (mâ ra'eytü ilâ âḡirihi) tercümesi ṡarîḡat cihetinde ve zıkrullâh-ı te'âlâya iştigâl cihetinde anlardan ḡûb-ter görmedim ancak Konya'da **saḡîtü'r-refref'i saḡîtü'l-'arş'ın** 'inde gördüm.

⁵³⁹ Bu iki kelimenin altı kırmızı ile çizilmiş.

M^{119a} Semen en tarîkate ma'nâsınadır ve ma'lûm ola ki evtâd dört kimsedir ki anların beşincisi yoktur, abdâlinden daha ziyâde cenâb-ı Hakk te'âlâya muharreb ve muhtaşşdır ve imâmeyn ki iki kimsedir, biri şâhib-i yemîn cenâb-ı kûtb ve diğeri şâhib-i şimâl **M^{279a}** hazret-i kûtbdur. Şâhib-i yemîn, nâzır-ı melekût ve şâhib-i şimâl, nâzır-ı mülktür ve şâhib-i şimâl ba'de intikâl-i kûtb maķâm-ı kûtbıyeti hâ'iz olur ve imâmânın cenâb-ı Hakk'a kurb u ihtisâsı evtâddan daha ziyâdedir ve cenâb-ı kûtb cümleden ziyâde Allah-ı zü'l-celâli ve'l-cemâle muharrebdır ve abdâl bu tarîkte ve bu tâ'ife-i 'aliyyenin 'örf-i ıstılâhında lâfz-ı müşterektir. Ba'zen ahlâk-ı zemîmeyi evşâf-ı hamîdeye tebdîl eden cemâ'ate ıtlâk ederler, bu şûrette bir 'aded-i mu'ayyen ile maḥdûd olmazlar ve ba'zı bir 'aded-i mu'ayyene ıtlâk ederler ve 'aded-i mu'ayyene ıtlâk edenlerin ba'zısı abdâl kırk zâttır dedi ki bu kırk zât-ı kirâmın bir şıfat-ı maḥşûsada yekdiğeriyle müşterektir. Ve bir gürûh-ı diğeri abdâl yedi zâttır dedi ve yedi olmak üzere ḥukm edenlerin bir gürûhu evtâdı bu yediden ḥâriç 'adetti ve ba'zılar evtâd cümle abdâldandır ya'ni yediler cümlesindendir (şahh)⁵⁴⁰. Ve imâmân ki vezîrân-ı kûtbdur kezâlik abdâl cümlesindendir, vücûd-ı kûtb ile yedi 'aded tamâm olur dedi ve abdâlin sebebi tesmiyesinde daḥi ihtilâf vâkı'dır, ba'zılar vech-i tesmiyeyi şu vechile cezm eyledi ki anlardan biri bu âlemden intikâl eylese mertebede andan fûrû-ter olan bir kimse aña bedel olur. Meşelâ yedilerden birinin ḥîn-i intikâlinde kırklardan biri ve kezâlik kırklardan birinin ḥîn-i intikâlinde üç yüzlerden biri ve üç yüzlerden biri intikâl ettikte 'âmme-i mü'mininden biri bedel kılındığıdır dedi. Ve diğeri bir gürûh-ı şâhib-şükûh vech-i tesmiyenin sebebini şu vechile beyân buyurdu ki; Hakk sübhânehu ve te'âlâ anlara bir kuvvet ve kudret iḥsân eyledi ki bir maḥalle gitmek istediklerinde ve bir sebebe binâ'en kendi şûretleri maḥall-i mezkûrde bâķī kalmaķlığını dilediklerinde kendi şûretinde bir şahş mişâli maḥall-i mezkûrde kendi bedeli bırakılır ve bir cema'atin ki bi-dûni'l-irâde mevzi'inde şahş mişâlisi bâķī kala anları abdâldan 'adetmezler.

M^{119b} Zîrâ abdâlin şahş mişâlisini bi'l-irâde ve't-taşarruf ibkâ eder, bi-dûni'l-irâde şahş-ı mişâlisi mevzi'inde bâķī kalmaķ sâ'ir ḥazêrât-ı evliyâ'ullâhtan pek çok kere vâkı'

⁵⁴⁰ ya'ni yediler cümlesindendir (şahh): Bu kısım M²'de yoktur.

olur intehâ. Şeyh-i aşhâb-ı tarîkat ve reh-nümâ-yı ehl-i hakîkat cenâb-ı Şeyh 'Attâr kuddise sırruh buyurmuşlardır ki⁵⁴¹;

Zümre-i evliyâ'ullâhtan bir gürûh vardır ki meşâyih-i tarîkat ve küberâ'-ı ehl-i hakîkat anları üveysî nâmıyla be-nâm etmişlerdir. Anların zâhirde bir pîre ihtiyâçları olmaz zîrâ anları nebî-i ekrem ve Rasûl-i muhterem şallâllâhu 'aleyhi ve âlihi ve sellem hacet-i 'inâyet ve harem-i sa'âdetinde bilâ-vâsıta et'ame-i füyûzât ile terbiye buyururlar nitekim cenâb-ı Üveys radıyallâhu 'anh hazretlerini perverde kılmışlardır ve bu bir maqâm-ı 'azîm ve mertebe-i cesîmdir⁵⁴². 'Acabâ bu devlet kime yüz gösterir (zâlike fazlullâhi yû'tîhi men yeşâ')⁵⁴³ ve kezâlik evliyâ'ullâhtan ba'zılarına şallâllâhu 'aleyhi vesellem efendimize tâbi' derler, ba'zı tâlibânı şûret-i zâhirde bir pîri olmayarak bi-hasebi'r-rûhâniyye neye terbiye edip mertebe-i kemâle erştirmişlerdir, bu cemâ'at daîhi üveysîlerde dâhildir. Ya'ni üveysî olan zümreyi ancak rûhâniyet-i hazret-i risâlet terbiye etmekliğı lâzımeden değildir, belki her bir kimse ki evliyâ'ullâhtan bir velîniñ rûhâniyetinden terbiye olsa ve ol velî isterse kayd-ı hayâtta olsun ve isterse olmasın aña üveysî tesmiye olunur. Ve bu bahş in-şâ'allâhu te'âlâ *Meşnevî-i Şerîf* in;

Dest-i pîr ez gâ'ibân kûtâh nîst / Dest-i ô cez kabza-i Allah nîst. Beyt-i lâtifiniñ şerhinde tafşil olunur ve meşâyih-i tarîkat-i 'aliyye ve reh-nümâ-yı hakîkat-i ebediyye ekşerîsiniñ ibtidâ-yı sülûkta teveccühleri bu maqâma olmuştur. Nitekim şeyh-i büzürgvâr ve pîr-i 'âlî-niyâr cenâb-ı Şeyh Ebu'l-kâsım **Gürgânî-i Tûsî'niñ** ki silsile-i meşâyih-i Ebu'l-cenâb Necmeddîn-i Kübrâ o zât-ı 'âlî-kadre peyveste olur. İbtidâ-yı teveccühleri bu **M²79^b** maqâma olmuştur, müşârun ileyh Ebü'l-kâsım Kerekânî **Ebû Sa'id** Ebu'l-hayr ve şeyh Ebu'l-hasen Harekânî hâzerâtı⁵⁴⁴ kaddesallâhu ervâhihim ibtidâ ezkârı 'ale'd-devâm üveys **üveys** demek idi (*Tercüme-i Nefahâtü'l-üns Me'a 'Îlâve-i Sey'-i Cüz'î*)⁵⁴⁵.

⁵⁴¹ Şeyh-i aşhâb-ı tarîkat ve reh-nümâ-yı ehl-i hakîkat cenâb-ı Şeyh 'Attâr kuddise sırruh buyurmuşlardır ki: Bu kısım M²'de yoktur.

⁵⁴² Sağ hâşiye: "(Heçr), hânîñ fethi ve kesriyle âğuş ve kucak ma'nâsınadır". Bu kısım M²'de yoktur.

⁵⁴³ el-Mâide, 5/54.

⁵⁴⁴ müşârun ileyh Ebü'l-kâsım Kerekânî Ebû Sa'id Ebu'l-hayr ve şeyh Ebu'l-hasen Harekânî hâzerâtı: M² "ve kezâlik tabaka-i şeyh Ebû Sa'id Ebu'l-hayr'dan ve Şeyh Ebu'l-hasen Harekânî'den pek çok meşâyih-iñ teveccühleri bu maqâma olmuştur".

⁵⁴⁵ Sağ hâşiye: "Cenâb-ı Şeyh Ebü'l-hasen Harekânî kuddise sırruh hazretlerinin kıssasında bu bahş dâ'ir ma'lûmât-ı keşîre vardır, andan taleb oluna". Bu hâşiye M²'de yoktur.

Hemserî bâ enbiyâ' ber dâştend

Evliyâ râ hemçû hod pindâştend

M^{120a} (Hemserî) hem muvâfaqat edâtıdır ve âhırinde olan yâ maşdariyyedir beraberlik ve müsâvîlik demek olur, (berdâştend) mâzî mürekkeb cemi' gâ'ib qaldırdılar ya'ni iddi'â ettiler, (pendâştend) mâzî cemi' gâ'ib zannettiler. (Hulâşa) kemâl-i körlüklerinden enbiyâ-yı 'izâm ve rusûl-i kirâm efendilerimiz ile hemserlik ve müsâvîlik iddi'âsını ettiler ve evliyâ-yı zevî'l-ihtirâm hâzerâtını daği nihâyet-i a'mâlîklarından kendileri gibi giriftâr-ı şehvât zannettiler. Ya'ni enbiyâ-yı 'izâm zamânında olanlar enbiyâ ile hemserlik iddi'âsını ve evliyâ-yı kirâm zamânında olanlar evliyâ ile beraberlik da'vâsını ettiler.

Güfte inek mâ beşer işân beşer

Mâ û işân beste-i h^vâbîm û hûr

(Güfte) âhırinde olan hâ-yı resmiyye terettüb ifâde eder, (inek) karîbe mevzû' ism-i işâret, (beşer) bânîñ ve şınıñ fethi ile insân ma'nâsınadır beşeresi ya'ni cildi zâhir ve nümâyân olması bâ'is-i tesmiye olmuştur (*Ğıyâsü'l-lüğa*). (Mâ) men kelimesiniñ cem'idir, (işân) zamîr-i gâ'ib-i munfaşıl olan önuñ cem'idir, (beste-i h^vâbîm) ism-i mef'ûlün nâ'ib-i fâ'iline izâfeti kabîlindendir. Hulâşa; küffâr-ı bed-şî'âr hâkk-ı enbiyâda ve münkir-i bed-kirdâr daği hâkk-ı evliyâda kendi nefs ceyşlerine kıyâsen bizler beşer ve insânız, bunlar da bizim gibi beşer ve insândır, bizler de bunlar da h^vâb u hûre muhtâcdırlar deyüp iddi'â-yı müsâvât ettiler. Cenâb-ı Hudâ-yı müte'âl hikâyetün 'ani'l-küffâr buyurmuşlardır; (kâlû in entüm illâ beşerun mişlünâ)⁵⁴⁶ tercüme, küffâr dediler ki ancak siz de bizim gibi beşersiniz ve kezâlik cenâb-ı Hudâ-yı Qahhâr hikâyetün 'ani'l-küffâr buyururlar; (ve kâlû mâ lihâzâ'r-rasûli ye'külü't-âme ve yemşî fi'l-esvâki)⁵⁴⁷

⁵⁴⁶ İbrâhîm 14/10.

⁵⁴⁷ el-Furkan 25/7.

tercüme, kâfirler dediler bu risâlet da‘vâsını eden kimseye ne oldu ki ʔa‘âm ekl eder ve şokaqlarda gezer.

În nedânistend işân ez ‘amâ

Hest farkî der miyân bî-müntehâ

M^{120b} (În) ism-i işâret müşârun ileyhi mışra‘-ı şânîniñ mefhûmudur, (nedânistend) bilmediler, (işân) önuñ cem‘idir, (hemserî bâ enbiyâ ilâ âhirihi) beyt-i şerîfiniñ medlûlü olan küffâr ve münkirîne râci‘dir ve nedânistendiñ fâ‘ilidir ve mef‘ûlü mezkûr-ı muqaddem în kelimesidir, (ez ‘amâ) da ez nedânistende mûte‘alliktir, (‘amâ) ‘aşâ vezninde bir âdemiñ şoñradan gözleri bütün kör ve nâ-bînâ olmak ma‘nâsınadır. (Yükâlû ‘amiye’r-racülû ‘amen mine’l-bâbi’r-râbi‘i izâ zehebe başaruhi küllühü) şârih der ki iki gözün bile kör olmasına hâşdır ve bir gözde isti‘mâl olunmaz ve gözde dañi vaşf olur yükâlû ‘amîtü ‘aynâhu (intehâ). Ve ‘amâ kalb kör olmak ma‘nâsına da müsta‘meldir ki murâd cehl ü belâdet ve qasâvettir, yükâlû ‘amiye’r-racülû izâ zehebe başaruhi kalbihi ilâ âhirihi (*Tercüme-i Kāmûs*). Burada nedânistend qarînesiyle ma‘nâ-yı ahîr murâddır ya‘ni cehl ü belâdet murâddır, (hest) mevcûddur muqaddem haber,

M^{280a} (farkî) mu‘ahhar mübtedâ’ ve âhirinde olan yâ-yı vahdet tefhîm ifâde eder ya‘ni bir ‘azîm fark demektir, (bî-müntehâ) farkîñ şıfatıdır. Hûlâşa:

Küffâr ve mu‘ânnidîn ve münkirîn ve münâfıkîn, ‘amâ ve cehâlet ve humk ve belâdetlerinden nâşî bunu bilmediler ki anlarıñ enbiyâ-yı ‘izâm ve evliyâ-yı kirâm ile münâsebet ve müşâbehetleri ancak bi-hasebi’ş-sûrettir. Lâkin min ciheti’l-ma‘nâ ve min hayşü’l-haķîkat beynlerinde fark-ı bî-nihâye ve ba‘de mâ lâ gâye vardır zîrâ enbiyâ-yı mürselîn ve evliyâ-yı ekmelîn hâzerâtına ecsâmları ervâha münkalibdir ve anlarıñ ervâhı ise ecsâm-ı muncemid olup ‘âlem-i ma‘nâdan merdûd ve menî‘dir.

Her dü gûn zenbûr hûrdend ez maħall

Lîk şûd zîn nîş û zân diğەر ‘asel

(Gûn) dûn vezninde nev‘ ma‘nâsınadır, (zenbûr) zânîñ zammı ile eşek arısı ve şarıca arı dedikleri arıya denir. Mü‘elif zübâb-ı lessâ‘ ‘ibâretiyle tefsîr edip şârihiñ ve ümmehât-ı sâ’ireniñ beyânı üzere

M^{121a} ol gûne arı ile tercüme olundu hattâ Zemaşşerî *Muḳaddimetü'l-edeb*'de zembûr mih beyâbânı ve naḥl mih engebîn 'ibâretiyle resm ü beyân eylemiştir. Mü'ellif daḥi naḥl kelimesini bal arısı ile taḳyîd eylemiştir. Hülâşa; naḥl bal arısına ve zembûr eşek arısına denir (*Tercüme-i Ḳāmûs*) (Zembûr) lisân-ı Fârisî'de arı ma'nâsınadır, o daḥi iki nev'dir; (1) mekes şehd ya'ni bal arısı ve diğerk mekes nîş ya'ni eşek arısı. (Mısra') Ez yekî zembûr nûş ve ez diğerk cüz nîş nîst mısra'ı bir bürhândır velâkin 'örf ü 'avâmda fetḥa ile melfûzadır. (*Leṭâyif-i 'Abdüllâṭîf*) (zembûr) zânîñ zammıyladır ve lisân-ı Fürs'te zânîñ fetḥiyle de gelmiştir ve fetḥayla ğalaṭtır, demek 'adem-i ittıla'a mebnîdir, (*Şerḥ-i Gülistân*) (nîş) yâ-yı Fârisî'yle zehir ma'nâsınadır ve arı ve 'aḳrebiñ zaḥm urduğı âlet ma'nâsınadır, (*Şemsü'l-lügat*) ('asel) 'aymîñ ve siniñ fetḥiyle bala denir ki Fârisî'de engebîn derler. Bal arısının lü'âbından 'ibârettir ve 'inde'l-ba'z maddesi ve ḥafice ḥafifçe şebnem gibi ruṭûbetlidir ki Ḥaḳḳ sübhânehu ve te'âlâ havada ḥâdiş edip çiçek ve yaprak maḳûlesi üzere inzâl eder. İlḥâm-ı Rabbânîyle arı kısmı ağızlarıyla ol ruṭûbeti iltikâṭ edip ḳovanına getirip vaż' u cem' eder, işte bal ol ruṭûbet-i müctemi'adan 'ibârettir ve anîñ maddesi bir buḥâr-ı lâṭiftir ki ḥafice arzdan şu'ûd ve cevvi havada imtizâçla nazîc bulup ḥaḳṭat-i uḥrâya taḥvîl eyledikten sonra gece vaḳti bürûdet-i havadan kesb-i ğılzet edip 'asel olarak ḳudret ḥelvası gibi ezḥâr ve evrâḳ üzere nâzil olur. İlḥâm-ı İlâhî'yle arılar anları iltikâṭ u naḳl ederler ve ğâḥ olur ki bi-'aynihi 'asel olarak nâzil olmağla ḥaḳḳ anı iltikâṭ ederler ve ben 'aseliñ menâfi' ve esmâsı bâbında Bir kitâb-ı maḥşûş te'lîf eyledim. Kitâb-ı mezbûr; *Terḳîḳu'l-esel fî Taşfiḳi'l-'asel* ismi ile müsemmâdır (*Tercüme-i Ḳāmûs*). Hülâşa;

Her iki nev' arı bir maḥallden yediler, cism-i ḳalblerine perveriş verdiler velâkin

M^{121b} bundan ya'ni eşek arısından nîş ve zarar ve ziyân ḥâsıl oldu ve diğerkinden ya'ni naḥl ve bal arısından nûş ve menfa'at ve şifâ'-ı emrâz-ı ebdân olan 'asel peydâ oldu. Cenâb-ı Mevlânâ min-küllî'l-vücûḥ evlânâ birkaç beyt-i dil-ârâ ile feyz-i İlâhî yeksân **M^{280b}** ve ḳâbiliyyet-i a'yân mütefâvit olduğuna işâret buyururlar (Mısra') (Ebr-i nîsândan şadef dürdâne ef'î sim ḳapar) ve bu baḥş-i lâṭîfi pek çok maḥallde şerḥ-i îzâḥ buyururlar ve 'ale'l-ḥuşûş cild-i şâlişte çocuklarıñ mekteb ḥü'âcesini evḥâma düşürdükleri ḳışşada berâḥîn-i ḳat'îyye ile mezheb-i ehl-i sünnet şavâb ve mezheb-i ehl-i i'tizâl ḥaṭâ ve nâ-şavâb olduğuna işbât buyururlar.

Ve yakında gelir ki kâbiliyyet-i mezkûre daîhi iki kısma münkasimdir; biri kâbiliyyet-i a'yân-ı ezelî ki tebdîl ve tağyîri kabûl etmez ve diğeri mütebeddeldir; kısım-ı şâniye Şeyh Gâlib rahîmehullâhi 'aleyhi rahmeten vâsi'aten işâret buyururlar; (Müsta'id kıl yoksa lâfzına isti'dâdım / Saña güçlük mü var ey şâh-ı kerem mu'tâdım). İn-şâ'allâhu te'âlâ *Meşnevî-i Şerîf*îñ; (Dâd hâkķ râ kâbiliyyet şart nîst / Belki şart-ı kâbiliyyet dâd-ı ôst) beyt-i şerîfi şerhinde bahş-i mezbûr, meşrûh ve mezkûr olur.

Her dû gûn âhû giyâ hûrdend u âb

Zîn yegî sergîn şûd ü zân mişk-i nâb

(Âhû) hemze-i memdûde ile ceylan ki lisân-ı Türkî'de geyik derler, qaracanıñ nev'idir, (giyâ) kâf-ı Fârisî'niñ kesriyle kiyâh muhaffefidir ot ve ulaf ma'nâsınadır, (nâb) hâlîş ma'nâsınadır. Hûlâşa;

İrşâda kâbiliyyeti olan münkirîni iknâ' içün diğeri mişâl-i lâtif ityân edip buyururlar ki, her iki nev' âhû ya'ni âhû-yı şahrâ ve âhû-yı müşk ot otladılar ve şu içtiler bu birinden ya'ni âhû-yı şahrâdan sergîn ve tezek peydâ oldu ve diğlerinden ya'ni âhû-yı müşkten mişknâb hâşıl oldu.

Her dû ney hûrdend ez yek abhôr

Ve in yegî hâlî şûd ü ân pür ez şeker

(Abhôr) vâv-ı ma'dûle ile dâdger vezninde naşîb ve kısmet ma'nâsınadır.

M^{122a} Hâfız kudîse sırruh;

Der 'îş naķd kûş ki çün abhôr nemâned / Âdem behîşt-i ravza-i dâru's-selâm râ
Der bezm-i devr yek dû kadeh der keş u berû / Ya'ni tîma' medâr vişâl-i devam râ
Ve muṭlaķ şu içecek zarfa daîhi denir, taş ve maşraba ve bardaķ maķûlesini şâmildir, insan ve sâ'ir hayvan şu içip ve şulandıklar[1] mevzi'e daîhi denir. 'Arabî'de menhel ve 'atş ve Türkî'de şuvad ve şulaķ ta'bîr olunur. Ayazma ve pînar ve ... ve nehr ve hark mâ kenarlarında köpük ... dedikleri yerler gibi *Tercüme-i Bürhân* bunda ma'nâ-yı ahîr murâddır, hayvan şulanan maḥall. Hûlâşa; her iki nev' kâmiş ya'ni haşır kâmiş ve şeker

ķamıřı bir řulaķtan şu iķtiler ve şulandılar ve her biri kendi ķābiliyyet ve isti‘dādını zuhûra getirip ķařır ķamıřı şekerden hālî oldu ve şeker ķamıřı pür şeker oldu.

Şad hezârân inĉünîn eşbâh bîn

Fark şân heftâd sâle râh bîn

(Şad) merâtib-i a‘dâddan yüz ‘adediñ ismidir, hezârân şüzûzen hezârîñ cem‘idir ve hezâr merâtib-i a‘dâddan biñ ‘adediñ ismidir, ba‘zen hezârân hezâr mevķi‘inde isti‘mâl olunur ve ba‘zen keşret murâd olunur, (eşbâh) şübeh şınıñ kesriyle şübeh fethiyle emîr vezninde miřl ü naźîr ma‘nâsınadır, cemi‘leri eşbâh gelir ve ğayr-ı kıyâs üzere müşâbih gelir meĥâsin gibi. Hûlâşa;

M²⁸¹^a Ey fehm ü irşâda ķābiliyyeti olan kimse, çeřm-i im‘ân ile bir kerre kevne naźar kııl, bu maĥallde serd ü îrâd olunan emşâl ve eşbâh gibi şûretleri müşâbih nice biñ emşâl ve eşbâh gör velâkin ma‘nâ beynlerinde olan farkı yetmiş senelik yol gör ve bil.

În ĥôred kereded pelîdî zô cüdâ

Ân ĥôred kereded heme nûr-ı Hüdâ

(În) ism-i işâret müşârûn ileyhi evliyâ‘ullâhîñ muķābili olan ehl-i şûret **M¹²²^b** ve ehl-i şabî‘attir, (ĥôred) ĥôrden maşdarından muzâri‘dir, ekl eder, (kerded) kâf-ı Fârisî‘yle kerdîden maşdarından muzâri‘dir ki şûden mürâdifidir kereded olur demektir (pilîdî) yâ maşdariyyedir pilîd pâ-yı Fârisî‘niñ fethiyle yezîd vezninde pis ve murdâr ve necis ma‘nâsınadır. Hûlâşa;

Bu ehl-i şûret ve ehl-i şabî‘at nefis ve pâķ şa‘âmı ekl eder andan pislik ve necâset peydâ olur ve o ehlullâh ekl eder, nûr-ı Hüdâ ve muĥabbet-i kibriyâ peydâ olur.

În ĥôred zâyed heme buĥl u ĥased,

Ân ĥôred zâyed heme ‘aşķ-ı eĥad

(Zâyed) zâyîden maşdarından muzâri‘dir, zâyîden toĝmak ve toĝurmak ma‘nâlarına lâzım ve müte‘addîdir ve ziyâde olmak ve ĥâřıl olmak ma‘nâlarıdır.

Hulâşa; zümre-i ehl-i tabî‘at ve aşhâb-ı şehvet ekl ü şürb eder, buhl u hased peydâ olur, şulehâ‘ ve ‘urefâ‘ ekl eder derûnlarında ‘aşk-ı Ehad ve muhabbet-i Şamed peydâ olur.

În zemîn-i pâk ân şôrest u bed

Vîn firişte pâk ân dîvest ü ded

(Zemîn) kezâlik zemî zâlarıñ fethiyle bir arz ma‘nâsına fi‘l-aşl (zem) kelimesiniñ ism-i mensûbudur ve zem şogukluk ma‘nâsınadır vech-i tesmiye arzîñ tabî‘ati bârid olmasındır, (şôr) tuzlu, çorak ma‘nâsınadır. (Sa‘dî kuddise sırruh); Zemîn-i şûre sünbül ber niyâred / Der u tohm-i ‘amel zâyi‘ megerdân. Takdîri ân zemîn şôresttir. Hulâşa;

Bu enbiyâ ve evliyâ ve ‘urefâ ve şulehânîñ kâlib-i nâzenînleri zemîn-i pâkdir ki kendisine vedî‘a kılınan tohumu terbiye edip kemâline eriştirip iz‘âf-ı muzâ‘afeti peydâ ve izhâr eder ya‘ni e‘ame ki tohm-ı ‘ibâdetdir. Andan hâşıl olan kuvveti ‘ibâdete şarf ederler. Cenâb-ı Sa‘dî kuddise sırruh; (Hûrden berây-ı zîsten ve zıkr kerdeneş / Tû mu‘tekidi ki zîsten ez behr-i hûrdenest)

Ve ol küffâr ve münkirîniñ ebdânı çorak yerdir, kendisine emânet edilen tohumu mahv ve telef eder ve anîñ kuvveti küfr ve inkâr ve buhl ve hased olur ve bu enbiyâ ve evliyâ firişte-i pâkdir ki lâ ya‘şûnallâhe mâ emerahum⁵⁴⁸ ve ol kâfirîn ve münkirîn deyû ve Şeytân’dır ene hayrun minhü⁵⁴⁹ na‘râsın urur ve ded der

M^{123a} ya‘ni muzırdır zîrâ ded yırtıcı hayvana derler.

Her dû şûret ger bihem mâned revâst

Âb-ı telh u âb-ı şîrîn râ şafâst

M^{281b} (Şîrîn) tatlı ma‘nâsınadır. Hulâşa; tatlı şuyuñ ve acı şuyuñ şûretleri birbirine beñzerse revâdır zîrâ acı şuyuñ ve tatlı şuyuñ şafâsı ya‘ni şafveti vardır velâkin ma‘naları muğâyirdir, âb-ı telh ile küffâr ve münkirîni ve âb-ı şîrîn ile enbiyâ ve evliyâyı irâde buyurdular.

⁵⁴⁸ et-Tahrim, 66/6.

⁵⁴⁹ el-A‘râf 7/12.

Cüz ki şâhib-zevk ki şinâsed biyâb

Ô şinâsed âb-ı hûş ez şûre-âb

(Cüz) cim-i ‘Arabî’niñ zammıyla ğayrı ma‘nâsınadır, (ki) ez ma‘nâsınadır, şâhib-zevk fi‘l-aşl terkîb-i izâfîdir li-ecli‘z-zarûre bâ sâkin kılınmıştır, şâhib Fârisî’de vezir ma‘nâsınadır velâkin bunda ‘Arabî’dir ve ma‘nâsı ma‘lûmdur ki Türki’de ıssı ta‘bîr olunur şâhib-i mâl diyecek yerde mal ıssı ta‘bîr olunur. (Ki) istifhâmiyye, (eşinâsed) şinâhten maşdarından muzâri’dir evvelinde hemze zâ’iddir, ba‘zı nüşha-i kadîmede tahrîr olunmuştur ve ba‘zında (şinâsed) bi-dûni‘l-hemze muharrerdir ve ba‘zında (key) yâ ile müşbettir. Hûlâşa zarûret-i veznden nâşî kâfî şinâsedîñ şınına vaşl etmek gerektir, (biyâb) yâften maşdarından emr-i hâzırdır⁵⁵⁰ yâften bulmaqtır vicdân ma‘nâsına, (âb-ı hûş) terkîb-i tavşîfidir mâ-ı lezîz ma‘nâsına, (şûre-âb) vaşf-ı terkîbîdir aşlı âb-ı şûre idi. Takfî‘i; (cüz ki şâhib) fâ‘ilâtün, (zevk ki şinâ) fâ‘ilâtün, (sed biyâb) fâ‘ilât, (ô şinâsed) fâ‘ilâtün, (âb-ı hûş zi) fâ‘ilâtün, (şûre-âb) fâ‘ilât.

Hûlâşa; âb-ı telh ve şûrde ve âb-ı hûş ve şîrînde şafvet ve şafâ mevcûddur ve şûrette yekdiğeriniñ nazîr ve müşâbihidir, şâhib-zevk olan zevât-ı kirâmdan ğayrı kim tanıır ve kim fark edip ayırır yol şübhesiz bulamazsın velâkin o şâhib-zevk âb-ı hûş ve şîrîni âb-ı şûr telhten temiz eder. Âb-ı telh ve şûr ile küffâr ve münkirîni ve âb-ı hûş ve şîrîn ile enbiyâ ve evliyâyı irâde buyurmuşlardır ve kezâlik aşhâb-ı zevk ile anlara muhibb ve müşâhib ve tâbi‘ ve münkâd olan ehl-i vicdânı murâd buyurmuşlardır. (Mısra‘) Ehl-i dil birbirini bilmemek inşâf değıl.

M¹123^b

Sihr râ bâ mu‘cize kerde kıyâs

Her dû râ ber mekr pindâred esâs

Kerdeniñ ve pindârediñ fâ‘illeri tahtında müstetir zamîrlerdir ki cüz ki şâhib-i zevkten münfehim olan küffâr ve münkirîne râci‘dir, (kıyâs) bir şey’i diğér şey’ üzerine takdîr etmektir. Hûlâşa;

⁵⁵⁰ yâften maşdarından emr-i hâzırdır: Bu kısım M²’de tekrarlanmıştır.

Ehl-i zevkîñ gayrı ya'ni küffâr ve münkirîn sihri mu'cizeye kıyâs edip her ikisiniñ dañi esâsını mekr üzeredir zanneder, sihrile mu'cizeniñ miyânında fark şu vechiledir ki sihrden hayâlde şûret peydâ olur ve mu'cizeden hâricte peydâ olur. (Mürşidünâ kıble-i 'âlem Hacı İmdâdullâh Şâhib kıddise sırruh) kıavluhu sihran bi'l-mu'cize) eşkıyâ enbiyâ ve evliyâyı kendileri gibi zann ve gümân ettiler. Kezâlik mu'cize ve kerâmâtı dañi sihr gibi mekr üzere ... kıyâs ettiler intehâ. (Sihr râ ilâ âñirihi) bâlâda mürûr eden hemserî yâ enbiyâ berdâştend ebyât-ı lâtifine rücû' ve beyândır ya'ni sihr, hayâlât-ı hâzırinde taşarruf olduğı gibi mu'cize dañi şırf hayâlde taşarruftur zannettiller, anlarıñ bu zann ve gümânları pek büyük bir hañadır zîrâ mu'cize **M^{282a}** ba'zen 'âlem-i hiss ve şehâdetle ve ba'zen 'âlem-i mişâl-i **muñlakta** taşarruftur. Nitekim cenâb-ı Şeyh-i Ekber misk-i ezfer *Füşûşü'l-hikem*'de "Faşş-ı İshâkî"de buyururlar; (el-'ârifü yahluķu bi-himmetihi mâ yekûnû lehu vücûdu min hârici mañalli'l-himmetihi) ya'ni 'ârif himmetiyle mañall-i himmetiñ hâricinde vücûdu olan şey'i halk eder. *Şerh-i Füşûş*'ta cenâb-ı Dâvud-ı Kayseri kıddise sırruh tañrîr buyururlar:

(İnnemâ kıâle mâ yekûnû lehu vücûdu min hârici mañalli himmetihi ey hâricü'l-hayâlüllezî li-nefsihi ihtirâzen 'an aşhâb-ı simyâ ve's-şü'bde ti fe'innehüm yezherûne şûren hâricetü min hayâlâtihim lâkin leyset hâricetü min mañâmü'l-hayâli li-zuhûrihâ fî hayâlâtî'l-hâzırîn tebsuru fehüm fihâ ve'l-'ârifü'l-mütemekkini fî't-taşarrufi bi-himmetihi yahluķu mâ yahluķ fî âlemi's-şehâdeh kıâ'imen bi-nefsihi kebâķi'l-mevcûdâtî'l-'ayniyyeh ve'l-ğaybu eyzan ke's-şuver rûhâniyyetuhu elletî yahluķuhâ feyedhulû bihâ fî 'âlemi'l-ervâhi. Tercüme cenâb-ı Şeyh radıyallâhu te'âlâ 'anhu, aşhâb-ı simyâ ve şu'bdan ihtirâzen vücûdu mañall-i himmetiñ hâricinde olan şey'i 'ârif halk eder dedi. Ve mañall-i himmet-i 'ârif kendi nefsiñiñ hayâlidir zîrâ aşhâb-ı

M^{124a} simyâ ve şa'bda kendi hayâlâtlarından hâric şuver izhâr eyler lâkin şuver-i mezbûre hâric değildir; zîrâ anlar hayâlât-ı hâzırinde taşarruf edip şuver-i mezbûreyi anda hâşıl ederler halbuki taşarrufta mütemekkin olan 'ârif, 'âlem-i şehâdetle sâ'ir mevcûdât gibi kıâ'imun bi-nefsihi olan şeyden dilediğini halk eder. Ve kezâlik 'âlem-i ğaybda dañi şuver-i rûhâniyyeden dilediğini halk eder ve 'âlem-i ervâha anıñla dâñil olur. Bu muñaddimeden saña ma'lûm oldu ki sihr, mekr-i bâtıl ve mu'cize haķķ ve nefsü'l-emridir. Velî Muhammed kıddise sırruh.

Sihir ile mu‘cize beyinde fark şu vechiledir ki sihrden hayâlde şûret zâhir ve peydâ⁵⁵¹ ve mu‘cizeden ise hâriçte şûret mevcûd ve hüveydâ olur ve mu‘cizeden zâhir olan şey’ sâ’ir vâkı‘iyyât ve mevcûdât mişillü olur; velâkin mu‘cizede Hudâ-yı lem-yazel yed-i Rasûl-i ekremde (şallâllâhu ‘aleyhi vesellem) bir emr-i hâriķ-ı ‘âde peydâ eder velâkin himmet ve taşarruf-ı şallâllâhu ‘aleyhi vesellem ile değil belki cenâb-ı risâlet şallâllâhu ‘aleyhi vesellem anıñ tarîķini bilmez ve her ne kadar ki mezkûr hâriķu’l-‘âde hâzret-i Rasûlullâh’ın du‘âsı ile peydâ veya anıñ işâretiyle zâhir ve hüveydâ olur ise de inşikâķ-ı kamer gibi ki işâret-i engüşt sa‘âdetiyle hâşıl olmuş idi. Zîrâ enbiyâ-yı ‘izâm ve rusûl-i kirâm ‘abd-i maḥẓ olduklarından ityân-ı mu‘cizeye kâdir değillerdir.

Velâkin kerâmât-ı evliyâ ekseriyâ şırf himmet ile hâşıl olur ve veliyullâh kendi himmetinden ‘âlem-i mişâlde veya ‘âlem-i şehâdette irâde ettikleri şûreti peydâ ederler, nitekim cenâb-ı Şeyḫ radıyallâhu ‘anh “Faşş-ı İshâķı”de beyân buyurmuşlardır şöyle ki; ‘ârif-i billâh kendi himmetiyle bir şey peydâ ederler ki o şey’in hâric-i himmet-i ‘ârifte vücûdu olur ve şerhinde cenâb-ı Dâvûd-ı Kayserî buyururlar ki: Taşarrufa muḳtedir olan ‘ârif-i billâh ‘âlem-i şehâdette sâ’ir mevcûdât gibi kâ’imün bi-nefsihi bir şey peydâ eder ve şey’-i mezbûr mevcûdât-ı ‘ayniyyeniñ mişlidir ve ‘âlem-i ğaybda daḫi şûret-i rûḫâniyye mişillü bir şey peydâ eder ve o şûret ile ‘âlem-i ervâḫa dâḫil olur.

M¹²⁴^b İmdi sen tedbîr ve taşarruf eyle ki cenâb-ı Dâvûd-ı Kayserî ‘âriḫi taşarrufa kâdir ile muḳayyed ve mevşûf kıldı ve bu kayd ve tavşîf ile ‘ubûdiyyette müteḫâķķık olan ‘urefâdan ihtirâz eyledi zîrâ müteḫâķķık-ı bi’l-‘ubûdiyye olan ‘ârif-i billâhın

M⁸²^b himmetinde te’sîr yoktur ve enbiyâ-yı ‘izâm ve rusûl-i kirâm himmetinde te’sîr olmayan zevât-ı fiḫâmdandır ve müşâ[run] ileyhim ḫâzerâtının eyâdî-i sa‘âdetlerinde zuhûra gelmiş mu‘cizât-ı bi-ġâyâtı bi-dûn-i şarf-ı himmet cenâb-ı Hudâ-yı müte‘âl ḫalk eder ve mu‘cizât-ı mezbûreniñ zuhûru gerekse anlarıñ du‘âsıyla olsun ve gerekse bilâ-du‘â olsun müsâvîdir ve bu da‘vâ mu‘ciz olan Qur’ân-ı ‘Azîm’de pek zâhirdir. Zîrâ Qur’ân-ı ‘Azîmüşşân’ın i‘câzı cenâb-ı risâlet-penâh efendimiziñ taşarruf ve himmetlerinden olmadı ve bi’l-cümle mu‘cizât-ı Qur’ân-ı ‘Azîmüşşân gibi taşarruf ve himmet-i rusûl ‘aleyhi’s-selâm ile değildir. Bu taķrîr ma‘lûmuñ olunca saña ma‘lûm ve

⁵⁵¹ peydâ: M² “olur” ilâve edilmiştir.

mefhûm olur ki Şeyh Velî Muhammed ile âyâdîniñ mu‘cize şırf himmet-i rusûl iledir buyurduğı ğalaftır. Bahru’l-‘ulûm ‘Abdü’l-‘aliyy kuddise sırruh.

(Hulâşa taqrîr-i Bahru’l-‘ulûm) sihr, mekr u hîleden ‘ibârettir ve mu‘cize ve kerâmet emr-i şâbittir, enbiyâ-ı ‘izâm ve rusûl-i kirâm ‘abd-i maḥẓdır ve evliyâ-yı kâmilîniñ ekmeli ‘ubûdiyet-i maḥẓa ile muttaşıftır. Müşârun ileyhim ḥazerâtında taşarruf ma‘dûmdur ve Bahru’l-‘ulûmuñ taqrîrini cenâb-ı Şeyh raḍıyallâhu ‘anhîñ *Fütûḥât-ı Mekkiyye*’de cenâb-ı ‘Abdü’l-kâdir raḍıyallâhu ‘anhîñ üzerine ḥalîfesi olan Ebu’s-su‘ud bin Eş-Şiblî kuddise sırruh ḥazretlerini tercîhi mü‘eyyedir ve müşârun ileyhe Ebu’s-su‘ud buyurmuşlardır ki; tarîk-ı ‘Abdü’l-kâdir ğarîb ve tarîk-i Ebu’s-su‘ud ağrebun minhu. Ve cenâb-ı Şeyh raḍıyallâhu te‘âlâ ‘anhîñ sebeb-i tercîhi Ebu’s-su‘ud’uñ taşarrufu terkidir zîrâ maḳâmından su‘âl olunduğta otuz sene oldu ki taşarrufu Ḥaḳḳ’a terk etmiştir deyû cevâb buyurdular raḍıyallâhu te‘âlâ ‘anhüm ecme‘în. (Mu‘cize ve kerâmet ve istidrâciñ beynlerini tefrîk).

Cenâb-ı ‘Allâme-i Taḥrîr Faḥre’ddin er-Râzî ‘aleyhi rahmetü’l-Bârî *Tefsîr-i Kebîr*’inde beyân buyurdular

M^{125a} ki; bir insândan ḥâriḳu’l-‘âde ‘âdeti ibtâl edici bir iş zâhir ve şâdır olur ise fi‘l-i mezkûr, iki ḥâlden ḥâlî olmaz ya‘ni ya bir da‘vâya muḳârin dir veyaḥut bilâ-da‘vâ şâdır olmuştur. Da‘vâya muḳârin olan ḥâriḳu’l-‘âde dört kısma münḳasimdir: (1) İddi‘â-yı ulûhiyyet, (2) da‘vâ-yı nübüvvet, (3) da‘vâ-yı velâyet, (4) da‘vâ-yı sihr ya‘ni teşhîr-i şeyâtîndir. (1) cisi iddi‘â-yı ulûhiyyettir, bu iddi‘â ile birlikte şahş-ı mezbûr-ı menḥûsuñ bedende iddi‘âsını mükezzib ve mübtîl ve mu‘âriẓ zuhûr etmeksizin ḥâriḳ-i ‘âdeniñ zuhûrunu ehli’s-sünne ve’l-cemâ‘a tacvîz etmişlerdir nitekim Fir‘avun iddi‘â-yı ulûhiyyet eder idi ve yedinde ḥâriḳu’l-‘âde işler zuhûr eder idi. Kezâlik Deccâl’den daḥi ḥâriḳu’l-‘âde işler zuhûr edeceğı mervîdir zîrâ bu müdde‘îniñ mâl u şanı mükezzib-i da‘vâ ve bürhânıdır zîrâ ḳalbi mürekkebün ‘ani’l-eczâ ve bir mekânda müteḥayyiz ve âkil ve şârib ve emsâli evşâf-ı nâḳışa ile muttaşıftır ve cenâb-ı Hudâ bu evşâfiñ cümlesinden münezzeh ve müberrâdır. (2.) si ki da‘vâ-yı nübüvvet idi⁵⁵² ve bu kısım daḥi iki kısma münḳasimdir zîrâ da‘vâ-yı nübüvvet eden kimse da‘vâsında ya şâdık veyaḥut kâzibdir, kısım-ı evvel ki da‘vâsında şâdık olan zevât-ı sa‘âdet-encâmıdır. Müşârun ileyhimîñ eyâdî-i ‘ulyâlarında ḥâriḳ-ı ‘âdeniñ zuhûr ve şudûru bî-şekk ve

⁵⁵² idi: Bu kelime M²’de yoktur.

şübhe vâcibdir ve bu da‘vâ nübüvvetiñ vücûdunu taşdıķ eden zevâtıñ cümlesiniñ ‘inde müttefekun ‘aleyhtir. Kısım-ı şânî ki da‘vâ-yı nübüvvet edip iddi‘asında kâzib olanlar anıñ yedinde h‘ârık-ı ‘âdeniñ zuhûru câ‘iz değıldir. Velez zuhûr etse iddi‘asını **M²⁸³^a** mükezzib bir şey’iñ zuhûru vâcib olur. (3.) sü ki da‘vâ-yı **velâyet** idi; zümre-i evliyâ’ullâhtan kerâmâtıñ zuhûrunu muķırr ve müşbit olan kavim kerâmetiñ iddi‘ası cevazında ihtilâf eylediler. Ve kezâlik da‘vâsına muvâfık kerâmâtıñ zuhûr ve ‘adem-i zuhûrunda daği ihtilâf eylediler. (4.) sü siħrdir ya‘ni teshîr-i şeyâtındır, bizim aşhâbımızıñ ‘inde yedinde h‘ârık-ı ‘âdeniñ zuhûru câ‘izdir.

M¹²⁵^b Ve mu‘tezileniñ ‘inde câ‘iz değıldir velâkin mu‘tezileden Ğasenü’l-başrı ve refîķi Maħmud Ğ‘arezmî tecvîz etmişlerdir ve kısım-ı şânî ki ba‘zı fışkanıñ yedinde h‘ârık-ı ‘âdâtıñ zuhûrudur, aña istidrâc tesmiye ederler (tercüme ez *Nefâhât*). İstidrâc lügatte yakın etmektir ve h‘ârık-ı ‘âde şâhibini mağrûr edip şekâvet ve esbâb-ı şekâvete takrîb eylediği veche tesmiye olmuştur. ‘Abdü’l-Ğafûru’l-ârî ķuddise sırruh.

Sâhirân-ı Mûsâ ez istîze râ

Ber girifte çün ‘aşâ-yı ô ‘aşâ

(Sâhirân-ı Mûsâ) terkîb-i izâfî ve izâfeti ednâ mülâbese içündür zîrâ siħrleri cenâb-ı Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’iñ mu‘cizesi muķâbelesinde idi, (istîze) ve sitîze ceng u cidâl-i hışm u ğazab ve nâ-sâzkârî ma’nâlarınadır, (râ) ta‘lîl ve yâ taħşîş edâtıdır, (ber girifte) ber taħşîn-i lâfz ve tekmiî-i vezn içün ziyâde kılınmıştır girifte mâzî nakli tıtmuş ma’nâsına fâ‘ili sâhirândır ve mef‘ûlü beytiñ nihâyetinde olan ‘aşâdır. Ğulâşa;

Sâhirân-ı cenâb-ı Mûsâ şalâvâtullâhi ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhi ile muķâbele ve mu‘âraza ve ceng ü cidâlden nâşî yedlerinde Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’iñ ‘aşâsı gibi ‘aşâ tıtmuşlar idi ve bi-ħasebi’s-şûre Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’a müşâbih olmuşlar idi.

Ma‘lûm-ı zarâfet-melzûmuñ olmak gerektir ki sâhirler ‘aşâlarını ğayye eylemişler idi velâkin fi’l-ħaķîķa mezbûr ‘aşâlar ğayye olmamışlar idi belki eşğâs-ı nâzırınıñ nazarında ğayye görünmüşler idi. Nitekim Ğudâ sûre-i A‘râf’ta buyurur: (seħarû a‘yünennâsi vesterhebûhüm ve câ’û bi-siħrin ‘azîm)⁵⁵³ ya‘ni sâhirler insanların gözlerini bağladılar ve anları ķorķuttular ve siħr-i ‘azîm getirdiler. Bu beyândan ma‘lûm

⁵⁵³ el-A‘râf 7/116.

oldu ki sihrin te'sîri ancak nâzırının gözlerine oldu, aşla 'aşâların hakîkatine te'sîri olmadı velâkin 'aşâ-yı cenâb-ı Mûsâ 'alâ nebiyyinâ ve âlihi ve 'aleyhi's-selâm emri-İlâhî'den hakîkate hayye oldu velâkin 'aşânın hayye olması himmet ve tasarruf-ı Mûsâ ('a.m.)

M¹²⁶^a değil idi. Zîrâ Mûsâ 'alâ nebiyyinâ ve âlihi ve 'aleyhi's-selâm vâdi-i muqaddeste 'aşânın hayye olduğunu gördükte hâ'if oldular ve kezâlik şehareniñ sihri zamanında dahî hâ'if oldular ki bu ef'âl-i bâtil nazar-ı humakâ'da gâlib zannolunmaya, ba'dehu emir geldi ki 'aşâyı ilkâ eyle, 'aşâyı ilkâ etti 'aşâ hayye oldu, sâhîrlerin sihrini ekl etti. Eğer himmet-i Mûsâ 'aleyhi's-selâm ile hayye olaydı Mûsâ 'aleyhi's-selâm hâ'if olmazdı ve cenâb-ı Şeyh-i Ekber misk-i ezfer kaddesallâhu sırruhu'l-ezher 'aşâ-yı Mûsâ ('a.m.) sihr-i sâhîrânı yedi ve mahvetti, 'aşâların zevâtını ekl etmedi belki zevât-i 'aşâyât nazar-ı nâzırinde 'aşâyât kaldı ve nazarda görünmüş olan hayye şüretleri bâtil oldu. 'Aşânın anların sihrlerini ekl eylesininiñ ma'nası ancak budur vallâhu a'lemü Bahru'l-'ulûm kuddise sırruh.

(Kâlû yâ Mûsâ)⁵⁵⁴ **sehare** yâ Mûsâ dediler (immâ en tülkiye)⁵⁵⁵ ya sen kendi **M²⁸³^b** 'aşânı evvel ilkâ edesin (**ve** immâ en nekûne nahnu'l-mulkin)⁵⁵⁶ veyahut biz 'aşâ ve hayâlimizi⁵⁵⁷ ilkâ edelim (kâle elkû)⁵⁵⁸ cenâb-ı Mûsâ ('a.m.) enbiyâya mahşûş olan lutf u kerem ve hulk-ı hasenden sizler ilkâ edin dedi (felemmâ elkav seharû a'yünnâsi vesterhebûhüm ve câ'û bi-sihrin 'azîm)⁵⁵⁹ sâhîr ve câdûlar düzdükleri âletleri ilkâ ettikleri hengâmda nâssın gözlerini teşhîr ettiler ya'ni hakîkatî olmayan bir muhayyel şey gösterdiler ve nâsı ürküttüler, bir 'azîm sihr getirdiler. Rivâyet olundu ki büyük ipleri mücevvef ordular ve büyük cûyların derûnunu tehî kıldılar, üzerlerini zift ile muṭṭalâ ve derûnlarını civa doldurdular. Harâret-i şemsten civa harekete gelip yılan gibi birbirlerine şarıldılar ve *Tefsîr-i 'Aynü'l-me'ân*⁷de gelmiştir ki zîr-i zemîni tehî kılup âteş yaktilar, şemsiñ harâreti fevķden ve âteşin harâreti tahtden anları harekete getirdi;

⁵⁵⁴ el-A'râf 7/115.

⁵⁵⁵ el-A'râf 7/115.

⁵⁵⁶ el-A'râf 7/115.

⁵⁵⁷ Sol hâşiye: "Hayâl hıyeliñ cem'idir".

⁵⁵⁸ el-A'râf 7/116.

⁵⁵⁹ el-A'râf 7/116.

(ve evhayanâ ilâ Mûsâ en elki ‘aşâke)⁵⁶⁰ ve biz hâzret-i Mûsâ’ya ‘aşânı ilķâ et deyû vahy eyledik,

M^{126b} hâzret-i Mûsâ (‘a.m.) ilķâ-yı ‘aşâ eyledikte bir ‘azîm ejderhâ oldu (fe’izâ hiye telķafû mâ ye’fîkûn)⁵⁶¹ ‘aşâ ejderhâ olduķta nâgehân tezvîrât-ı sehareyi yuttu (feveķa‘a’l-ķaķķu)⁵⁶² ķaķķ şâbit oldu ve toĖruluķ zâhir ve peydâ oldu (ve beţale mâ kânû ya‘melûn)⁵⁶³ ve sehareniñ yaptıkları şey bâtıl ve zâ’il oldu. Ve seħara birbirlerine dediler ki eğer bu siħr olaydı bizim siħrimizi ibtâl etmezdi, (feğulibû hünâlike venķalebû şâğîrîn)⁵⁶⁴ cenâb-ı Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’ın Ėâlib olduğu maħallde seħare veya Fir‘avun ve ķavmi mağlûb oldu, hûr u ķaķîr döndüler (tercûme ez *Tefsîr-i Hüseyinî*). H^vâce Hâfîz ķuddise sırruh;

Siħr ya mu‘cize pehlû nezened hûş-dil bâş / Sâmirî kîst ki dest ez yed-i beyzâ bibered
(velehu) İsm-i a‘zam bi-küned kâr-ı hûd ey dil hûş bâş / Ki bi-telbîs u Ėıyel dîv
Süleyman neşevêd

Zîn ‘aşâ tâ ân ‘aşâ farkîst jerf

Zîn ‘amel tâ ân ‘amel râh-i şikerf

(În) ‘aşâ-yı sâğîrâna işârettir, (tâ) intihâ-ı Ėâyet, (jerf) Ėarf vezninde derin ve ‘amîķ ma’nâsınadır, bunda ‘azîm murâddır, (zîn ‘amel) seħareniñ ‘ameline işârettir ve ‘amel-i feşada iş işlemektir (ân ‘amel Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’ın ‘ameline ki mu‘cizedir işârettir, (şikerf) şının kesri ve kâf-ı Fârisî’niñ fethiyle muħteşem ve ķavî ve ķalın ve yakışıklı ma’nâlarıdır. Hûlâşa;

Bu seħareniñ ‘aşâsından ‘aşâ-yı Mûsâ ‘alâ nebiyyinâ ve âlihi ve ‘aleyhi’s-selâm’a dek fark-ı ‘azîm vardır zîrâ ‘aşâ-yı Mûsâ dîraħt-ı cennetten idi ki Âdem ‘aleyhi’s-selâm cennetten hûbûtunda me‘an yedinde iħrâc etmiş idi. Şu‘ayb ‘aleyhi’s-selâm’dan Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’a intikâl eylemiş idi veya emr-i İlâhî ‘aşâyı beraber ĖötürmeĖe me’mûr idi, muħsinân-ı sâ’iresi taħrîr olunsa ayrıca bir risâle olur ve

⁵⁶⁰ el-A‘râf 7/117.

⁵⁶¹ el-A‘râf 7/117.

⁵⁶² el-A‘râf 7/118.

⁵⁶³ el-A‘râf 7/118.

⁵⁶⁴ el-A‘râf 7/119.

sehareniñ ‘aşâları menba‘-ı mekr ve içleri cıva ile memlû idi. Kezâlik ‘amel-i seharenden ‘amel-i Mûsâ ‘alâ nebiyyinâ ve âlihi ve ‘aleyhi’s-selâm’a dek pek ba‘îd, pek ‘azîm bir yol vardır, hâşılı ‘amel-i Mûsâ ‘alâ nebiyyinâ ve âlihi ve

M¹127^a ‘aleyhi’s-selâm icrâ-yı emr-i İlâhî idi ve sehareniñ ‘ameli bi’l-‘aks ‘işyân-ı emr-i Hudâ idi.

La‘netullâh în ‘amel râ der kâfâ

Rahmetullâh ân ‘amel râ der vefâ

M²84^a (La‘net) (la‘n) lâmiñ fethi ve ‘ayniñ sükûnuyla tard u ib‘âd ma‘nâsınadır, yükâlu le‘anehu la‘nen mine’l-bâbi’s-sâlişi izâ taradehü ve eb‘adehü. Şârih der ki Hudâ-yı müte‘âl tarafından olursa dünyada hayır ve tevfiqten kat‘ ve âhirette lûtf ve rahmetten ib‘âd murâd olur ve halk tarafından olursa sebb u nefrîn mevki‘inde olur intehâ ilâ âhirihi (*Tercüme-i Kāmûs*). (La‘în) ve (mel‘ûn) matrûd ma‘nâsınadır cem‘i melâ‘în gelir, (le‘ân) ve (le‘âniyye) ve (la‘net) lâmların fethiyle nefrîn ma‘nâsınadır ki matrûdiyetten ibârettir ilâ âhirihi (*Tercüme-i Kāmûs*).

(Kâfâ) kâfiñ fethiyle ‘aşâ vezninde eñse ma‘nâsınadır ki Fârisî’de pes derler, (vefâ) ‘ahd ü peymânı nakz etmeyip muhâfaza etmek ma‘nâsınadır ve zıdd-ı gadr ma‘nâsınadır, la‘netullâh terkîb-i izâfî izâfeti lâmiyedir la‘net mübtedâ’ der kâfâ zarf-ı müstekarr haber edât-ı haber mahzûftur. Hülâsa;

Sihr ‘ameliniñ kâfâ ve ‘akabinde muntehâ ve netîcesinde Allah’ın la‘neti vardır zîrâ sihr bâtıldır ve ‘âmili kâfirdir ve ol ‘amelin ya‘ni mu‘cizâtın vefâsında rahmetullâh vardır. Zîrâ mu‘cize hâkktır ve ‘âmili mü’mindir. İsmâ‘îl Hâkkı quddise sırruh hazretleriniñ bu maḥallde îrâd ettiḡi su‘âl ve cevâbı taḥrîr ve ityân çesbân göründü (s.) sehare-i Fir‘avn bir muktezâyı (kâlû âmennâ bi-Rabbi’l-‘âlemîn. Rabb-i Mûsâ ve Hârûn)⁵⁶⁵ diyerek mü’mîn ve muvahḡid ve belki îmânları sebebiyle merḡûm ve maḡfûr oldular. (c.) bu söz muṭlaḡâ sihr ve sehareye nisbettir ve kezâlik sehare-i Fir‘avn daḡı ḡable’l-îmân şıfat-ı mezḡûre ile muttaşıf idiler, ba‘dehu îmân etmek ḡasebiyle la‘net-i mezḡûr münḡatı‘ oldu (et-tâ’ibü mine’z-zenbi kemen lâ zenbe lehu)

⁵⁶⁵el-A‘râf 7/121-122.

intehâ. Ve *Mesnevî-i Şerîf*’te ve sâ’ir tefâsîrde beyân olunduğuna göre cenâb-ı Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’a ta’zîm ve tekrîm edip ilkâ-yı ‘aşâ etmeğe
M¹127^b ruḥṣat taleb etmeleri bâ’iṣ-i îmân ve iykânları olmuştur ve muḳâbele edip ilkâ-yı ‘aşâ etmeleri cezâsı olarak el ve ayakları gitmiştir.

Kâfirân ender mirâ pûzîne ṭab‘

Âfetî âmed derûn-ı sîne ṭab‘

(Kâfirân) kâfirîñ cem‘idir kâfir fânîñ kesriyle sâtir ma’nâsınadır bî-dîn olan kimse dîn-i ḥaḳḳı setr edip İslâm’a îmân eylemediğiçün kâfir denildi ve ehl-i Fûrs fetḥ-i fâ ile de isti’mâl ederler ve kâfir lâfzını ḥançer ile ḳâfiye kırlarlar. Nitekim *Leṭâyif-i ‘Abdü’l-laṭîf* ve *Mü’eyyidü’l-Fuzalâ* ve *Keşf* ve *Behâr-ı ‘Acem* ve *Müntehab* gibi mu‘teber kütüb-i lügatte muşarrahtır (*Ġıyâsü’l-lüġa*).

Küfr kâfiñ zammı ve fetḥiyle küfûr ve küfrân kâflarıñ zammıyla îmânîñ zıddıdır ki ḥidâyeti veyahut nübüvvet ve şerî‘ati inkâr eylemekten ‘ibârettir, yûḳâlû kefera’r-racülû küfran ve küfûran ve küfrânen mine’l-bâbi’l-evveli zıddun âmene, mü’ellifîñ *Beşâ’ir*’de beyânına göre aşıl küfr setr ma’nâsınadır. Kâfir ḥaḳḳı setr eylediğiçün ıtlâḳ olundu küfr maddesi dîn ve şerî‘at ve küfrân-ı ni‘met inkârında ve küfûr ikisinde de ġâlib müsta‘meldir ve küfûr ve küfrân mün‘imiñ ni‘metini setr ve inkâr eylemek ma’nâsınadır ki şükr muḳâbilidir ilâ âḥirihi. Şâriḥ der ki küfr isim olarak daḥî müsta‘meldir ve dört nev‘ üzeredir; (1) küfr-i inkârîdir ki aşla Bârî te‘âlâ’yı bilmeyip ve iḳrâr ve i’tirâf eylememekten ‘ibârettir, (2) küfr-i cümûdîdir ki ḳalb ile bilüp lisânla iḳrâr

M²84^b eylememekten ‘ibârettir **küfr-i** İblîs ‘aleyhi’l-la‘ne gibi, (3) küfr-i ‘inâdîdir ki ḳalbiyle bilip lisânıyla iḳrâr edip lâkin ḥaseden ve baġyen dîn-i İslâm’la mütedeyyin olmamaḳtır Ebû Cehl’iñ küfrü gibi. Ve ‘inde’l-ba‘z ḥaḳîḳati bilip ve iḳrâr edip lâkin ḳabûlden imtinâ‘ eylemektir Ebû Ṭâlib’iñ küfrü gibi ki aña küfr-i ‘ârî daḥî derler ḳavminden ‘âr eylediğiçün teḳabbûl eylemedi, (4) küfr-i **tefâfîdir(?)** ki lisânıyla iḳrâr edip ḳalbiyle mu‘teḳid olmamaḳtan ‘ibârettir İbn Ebî b.

M¹128ª Selûl Cehûl’ûñ küfrü gibi intehâ. (Mirâ) mimiñ kesri ve yânîñ meddiyle bir kimse ile ḳadr u rif‘atte müsâvâta çabalamaḳ (ya‘ni *Tercüme-i Bürhân*) ve ḥuṣûmet etmek ve şerr u fesâd üzere yek-dil ve yek-ḥüccet olmaḳ ma’nâlarıdır (*Tibyân-ı Nâfi‘*)

mirâ' cidâl vezninde mücâdele ve münâza'a eylemek ma'nâsınadır *Tercüme-i Kâmûs*, (pûzîne)

(seg köpek pûzîne maymun hâres ayıdır fare mûş) Tuhfe-i Vehbî. (Pûzîne) (pûzinîne) (pûzîne) küllühüm bu ol ma'rûf maymun isimleridir gibi daği derler, 'Arabî'de büyüğüne sa'dân ve küçüğüne şebek derler (Hakîm Hâkânî) der kısmiyye; (Birîş tîs u be bînî pîl u ğabğab kâv / Bi-hîres kün pûznîne-i lü'âb) Tîs keçi ma'nâsınadır. hâzret-i Mevlânâ kıddise sırruh beyit:

Ber hân-ı şîrân yek şebî pûzîne-i hemrâh şüd / İstîze rû ger nîstî ô ez kücâ şîr ez kücâ) (Pûzîne) vâv-ı ma'rûf ve kesr-i zâ-ı mu'ceme ve sükûn-ı pâ-yı tahtânî ve feth-i nûnile ve zâ-ı Fârisî'yle de câ'izdir maymun ki kepî daği derler *Ferheng-i Şu'ûrî*, (pûzen) zânîñ kesriyle maymun dedikleri canavara denir ki 'Arabî'de hamdûne derler *Tercüme-i Bürhân*. Bahâr-ı 'Acem nâm lûgat-i mu'tebereniñ şâhibi şu vechile tahtîk u beyân buyurmuştur ki pûzen zâ-ı mu'cemeniñ kesriyle nûn-ı müşeddede ile olan epûzenneniñ muhaffefidir ki maymunuñ künyesidir ki Fârisî'de kepî derler (sol hâşîye: kepî şabî vezninde maymunuñ siyah nev'idir *Tercüme-i Bürhân*) ve (zinne) zânîñ kesri ve nûnuñ teşdîdiyle töhmet ma'nâsına olduğı *Şarrâh* nâm lûgatte muşarrahtır. Ehl-i Fûrs taşarruf edip işbâ'-ı kesre-i zâ ile pûzîne isti'mâl ederler ve câ'izdir ki pûzîne epûzenneniñ muhaffefi ola ve yâ-yı tahtânî nûn-ı evvelden 'ivaż ola nitekim dinariñ aşlı teşdîd-i nûnla dinnâr idi, bu taqdîrce pâ-yı işbâ' olmaz ve 'Arabî'niñ müşeddeder hürûfunuñ tahtîfi lisân-ı Fûrs'te şâyi'dir velâkin muhaffefi müşeddeder kılmak câ'iz değildir (tercüme ez *Ğıyâşü'l-lüğa*) (epûzenne) zânîñ kesriyle maymun dedikleri canavariñ künyesidir (*Tercüme-i Kâmûs*). Bu tafşılden

M^{128b} ba'zı lûgatiñ bâ-ı Fârisî'yle de zabtı haţâ olduğı zâhir oldu, (ţab') tab' vezninde tabî'a seffîne vezninde tabâ' kitâb vezninde insanîñ mecbûl ve meftûr olduğı seciyyeye denir ki sirişt ve halîkasıdır. Yûkâlû hüve kerîmü't-ţab'î ve't-ţabî'ati ve't-tıbâ'î ey seciyyetühü'l-lefî cübile 'aleyhe'l-insân, ve bunlar aşılarda maşdarlardır ve ba'zılar tıbâ'ı fark eylediler ya'ni tab' u tabî'a ma'nâ-yı mezkûre olup maţ'am ve meşreb ve şiddet ve rehâ' ve buhl ve sehâ mişillü min hayşü'l-'âde ev min hayşü'l-hulka zâ'il olmayıp şâbit ve müstekarr olan huy ve hulka denir. İkisine göre de hatm ma'nâsından me'hûzdür mü'ellifiñ *Beşâ'ir*'de beyânına göre tab' bir nesneyi bir şûretle taşvîr eylemek ma'nâsına mevzû'dur, tab'-ı derâhim ve tab'-ı sikke gibi pes hatmden e'amm ve nakşden ehaşş olur. Ba'dehu insanîñ seciyye-i mecbûlesine ıtlâk olundu ki nefsi-

insânîniñ min hayşü hülka ev min hayşü'l-âde şûret-i mâ ile tenakkuşundan ya'ni mütenakkaş olduğu sirişt ve huliķasından 'ibârettir lâkin min ciheti'l-hulķada aģlebirdir ve tabî'atü'n-nâr ve tabî'atü'd-devâ' dedikleri mülâbese-i mezkûre ile Hakk te'âlâ'nıñ anlara ibdâ'la mütekeyyif oldukları mizâçtan 'ibârettir (*Tercüme-i Kāmûs*). Tab' mışra'-ı evvelde sirişt ve hulk ma'nâsınadır ve mışra'-ı şânîde mühürlemek ma'nâsınadır ve Qur'an-ı 'Azîmü's-şân'da (tabe'allâhu 'alâ kulûbihim)⁵⁶⁶ vâķı' olmuştur. Kâfirân

M²⁸⁵^a mübtedâ' pûzîne tab' haberidir ve edât-ı haber mahzûftur **taķdîri** pûzîne tab'attir pûzîne tab' vaşf-ı terkîbîdir ve mışra'-ı şânîde vâķı' olan tab', âmed kelimesiniñ fâ'ilidir ve âfetî muķaddem mef'ûlûdür ve yâ vahdet içündür tefhîm ifâdedir bir 'azîm âfet demek olur. Hulaşa; kâfirler 'inâd ve inkârda ve sitîze ve peykârda maymun-sirişt geldi ki abâ vü ecdâdlarını taķlîden enbiyâya ezâ ve cefâ ve renc ve 'anâ vermekten geri turmadılar ve anlarıñ bu taķlitleri sineleri içre mahtûm bir belâ-yı 'azîm geldi veyahut mışra'-ı şânîde daķi tab' sirişt ve hulk

M¹²⁹^a ma'nâsına ola ve ma'nâ şu vechile olur ki; küffâr-ı bed-kirdâr 'inâd ve inkârda nesnâs tabî'atli derler bir muķtezâyı (naħnu 'alâ mâ vecednâ 'aleyhi âbâ'ünâ)⁵⁶⁷ âbâ' u ecdâdlarını taķlîd edip sûd u ziyânı ve hayr u hüsranı temyîz etmeyip giderler. İmdi derûn-ı sînde sirişt-i nefşânî belâ-yı 'azîm ve âfet-i elîm geldi velâkin bu şûrette ma'yûbü'l-kâfiye olur zîrâ pûzîne ile sîne kâfiye olmak lâzım gelir. Ba'zı nüsaķ-ı maţbû'ada mışra'-ı şânîde tab' yerine tama' vâķı' olmuş şıhhat-i kâfiye zâhir olur ise de min hayşü'l-ma'nâ rekâketi bâhirdir, (tama') mâl u menâle hırş ma'nâsınadır.

Herçi merdüm mîkûned pûzîne hem

Ân küned kez merdüm bîned dem bedem

(Dem) nefes ma'nâsına lisânımızda şoluk ta'bir ederiz (hulaşa); insân her ne işler ise maymun daķi insândan görüp nefes be nefes ve an be an anı işler ve insâna mu'âraza ve muķâbele eder. Fi'l-i mezkûrden maķşûd ve maţlûb ne olduğunu bilmez, şemere-i ef'âlden bî-behre ve ef'âl u a'mâli bî-şemere ķalır ve kezâlik ehl-i taķlîd daķi

⁵⁶⁶ et-Tevbe 9/93.

⁵⁶⁷ el-Mâide 5/104.

enbiyâ ve evliyânın ef'âl ve a'mâlini taklîd ederler ve şunuñda hâ'ib u hâsir tarîk-i hüsârâna giderler.

Ô gemâ[n] bürde ki men kerdem çü ô

Farq râ key dâned ân istîz[e] rû

(İstîze) hemze ve tânîñ kesri ve yâ-yı meçhûl ile ceng ü cidâl ve huşûmet u hışm ve nâ-sâzkârî ma'nâlarınadır istîze rû vaşf-ı terkîbîdir sitîze yüzlü demektir. (Hulâşa); cenâb-ı pîr-i dest-gîr kıddesallâhu bi-sırrihi'l-münîr (kâfirân ender mirâ) ilâ âhirihi beyt-i dil-ârâsıyla ahlâk ve a'mâl-i küffârı maymuna teşbîh buyurmuşlar idi. Bu iki beyt-i pür-nüket ile maymunuñ hulk u siriştini beyân ve tafsîl buyururlar, nesnâs nâs gibi yaptı deyû zann u kıyâs eder. Bu iki a'mâl ve ef'âlîñ beyninde olan farkı ne vakit añlar ya'ni añlamaz ve kezâlik maymun-sirişt küffâr ve münâfıkîn ve münkirîn ve muqallidîn ef'âl ve a'mâlini a'mâl-i aşhâb-ı yakîne

M^{129b} müsâvî kıyâs ederler.

În küned ez emr-i ô behr-i sitîz

Ber ser-i istîze-rûyân hâk rîz

(Emr) fermân ma'nâsına olunca cem'î evâmîr gelir ve emr hâl ve şân ma'nâsına olunca cem'î umûr gelir, iki ma'nâda bile muzâf ile muqadderdir; (1)emr-i **M^{285b}** İlâhî, (2) emr-i maqşûd ve maqlûb demektir, (**în**) kelimesiniñ müşârun ileyhi mü'min muvaḥḥid, (ô) kelimesiniñ maymun ve maymun tabî'atli olan muqallidlerdir, (ber) rîze müte'allîktir, (ser-i istîze-rûyân) terkîb-i izâfî ve izâfet-i lâmiye, (istîze-rûyân) istîze rûnuñ cem'idir, (istîze-rû) vaşf-ı terkîbîdir kavğa yüzlü ma'nâsınadır ba'zılar (rû) kelimesini râ fetḥi ile reften maşdarından emr-i hâzır olmasını daḥi tecvîz eylemişler. İstîze-rûyân müsâvî gidiciler demek olur, (rîz) rîhten veya rîzîden maşdarından emr-i hâzırdır dök ma'nâsınadır. Hulâşa;

Bu ya'ni insân-ı kâmil ve merd-i fâzıl emr-i İlâhî-i bî-icrâ ve şân-ı 'ubûdiyyeti ifâdan nâşî işler ve nehy-i Rabbânî'den ictinâben perhîz eyler veyaḥut bir maqşûd-ı mergûba ve maqlûb-ı maḥbûba nâ'il olmaḥ emeliyle işler. Ḥalbuki maymun ve maymun

tabî'atlı olan ehl-i taklîd sitîze ve cidâlden nâşî işlersin maymun tabî'atlı olan ehl-i taklîd-i sitîze-rûlarıñ başı üzere toprak dök ya'ni asla i'tibâr etme.

Ân münâfık bâ muvâfık der namâz
Ez pey-i istîze âyed nî niyâz

(Münâfık) münâfağa müfâ'ale vezninde ve nifâk cidâl vezninde bir kâfir küfrünü setr edip şûretâ îmân ve İslâm izhâr eylemek ma'nâsınadır. Yüçâlû; nâfeğa fî'd-dîni izâ setera küfrahı ve ezhera îmânehu, şârihiñ beyânına göre vech-i mezkûr üzere 'Arab tavşanıñ nâfakâ' nâm mestûriyyûn ittihâzından me'hûzdür ve bu (münâfık ve nifâk) ta'bîr-i İslâmî'dir, kable'l-İslâm 'Arablar isti'mâl eylemezler idi.

M¹³⁰^a Ve Râgıb'ın beyânına göre nâfıkâ' iki kapılı olmağla nifâk andan me'hûzdür, münâfık kimse gûyâ ki bir kapıdan şer'a dühûl ve bir kapıdan hurûç eder intehâ. 'Arab tavşanı nâfıkâ dedikleri yuvasına girmek ma'nâsınadır yüçâlû; nâfeğa'l-yerbû' izâ eḥaze fî nâfeğâ'ihî *Tercüme-i Kāmûs*.

(Münâfık) o kimsedir ki i'tikâden küfrü izmâr ve kula îmânı izhâr ede, fî'l-aşl nefakdandır, nefak fetḥateynle ol zîr-i zemîne derler ki nâfık ve bir mekâna mahlaş olmaya. Nitekim nâfıkâ' yerbû' derler yerbû' ya'ni fare-i beyâbânî ki Türkî'de 'Arab tavşanı derler, yer içinde anıñ iki deliği vardır, birine nâfıkâ' derler ki mestûrdur ve birine daḥî kâşî'a derler ki zâhir ve mekşûftur anı şayd edene ḥâ-ı mühmele ile ḥâriş derler kâşî'a tarafından geldikte yerbû' nâfıkâ tarafına varıp başıyla anı zarb eder ve çıkıp firâr edip gider nifâk daḥî böyledir zîrâ bir bâbdan şer'a dühûl ve bir bâbdan şer'dan hurûçtur. Nitekim Kır'ân'da gelir; (inne'l-münâfıkîne hümû'l-fâsikûn)⁵⁶⁸ eyi'l-hâricûne 'ani's-şer'i (Bursevî İsmâ'il Hakkı küddise sırruh).

Yerbû' ya'fûr vezninde ma'rûf canavardır Fârisî'de mûş-ı deştî ve Türkî'de tarla şıçanı ve 'Arab tavşanı dedikleridir ki fareye şebîh ve andan ekber ve kıyruğu **M²⁸⁶**^a atvel ve elleri ayaklarından akşar olur ve yuvasına **dört** yerden kapı yaptığı bâ'ış- i tesmiyedir⁵⁶⁹ (*Tercüme-i Kāmûs*). (Muvâfık) iki şey birbirine uymak ma'nâsınadır bunda mü'min-i muḥliş murâddır zâhiri bâtınına ve aḳvâli i'tikâdına uyduğundan ıtlâk

⁵⁶⁸ et-Tevbe 9/67.

⁵⁶⁹ tesmiyedir: M² "tesmiye".

olunmuştur, (niyâz) hicâz vezninde hâcet ve ihtiyâç ma'nâsınadır bunda olduğu gibi ve muhtaç ve emeldâr ve arzû-mend ma'nâsına da gelir ve kezâlik meyl h^vâheş ma'nâsınadır ve tuhf-e-i dervîşâne ma'nâsınadır ki berk sebze ta'bîr olunur. (Hulâşa) ol münâfık-ı bî-din, muvâfık-ı ehl-i yakîn ile namâzda istîze **M^{130b}** ve cidâl ve 'inâd ve taklîd için gelir. Niyaz ve hâcet ve tazarru' ve münâcât için gelmez.

Der namaz û rûze û hacc û zekât

Bâ münâfık mü'minân der bürd û mât

(Rûze) oruç ma'nâsınadır rûz sûz vezninde gün ve gündüz ma'nâlarıdır, tulû'-ı şemsten i'tibâriyle 'Arabî'de nehâr ve Türkî'de gündüz denir ve şafaaktan i'tibâriyle 'Arabî'de yevm ve Türkî'de gün denir, (bürd) gâlib ma'nâsınadır, (mât) mağlûb ma'nâsınadır. (Hulâşa) cenâb-ı Mevlânâ min-küllî'l-vücûh evlânâ ta'mîm-i ba'de't-tahşîş edip buyururlar ki; münâfıkîn fâsıkîn ile mü'minîn muvâhhidîn namâzda ve oruçta ve zekâtta bürd ve mâttedirler.

Mü'minân râ bürd bâşed 'âkıbet

Ber münâfık mât ender âhiret

Hulâşa 'âkıbette mü'minlere bürd olur ya'ni dühûl-i cennet ve ni'am-ı mâ lâ nihâye ile bi-kâm ve müşâhade-i cemâl-i İlâhî ile nâ'il-i merâm olurlar ve münâfıkîne âhirette mât olur ve ebedü'l-âbâd cehennemde hâ'ib ü hâsir mu'azzebe kalırlar.

Gerçi her dû ber ser-i yek bâziyend

Her dû bâ hem mervezî vü râziyend

(Ser) bunda baş ve uç ve taraf ve meyil ve muhabbet ma'nâlarıdır, (ser-i yek) terkîb-i izâfî, (mervezî) merv mimiñ fetî ve rânîñ sükûnuyla Fâris ülkesinde bir belde adıdır, nisbetinde mervî denir ve merevî denir. 'Arabî vezninde ve mervezî denir zâ-yı mu'cemeniñ ziyâdesiyle ki gayr-ı kıyâs üzere şârih der ki insân kısmıyla sâ'ir

nesneniñ beynini fark için irtikâb eylediler, insânî nisbetinde mervezî denir zâ ile şevb maķûlesi eşyanî nisbetinde mervî denir (*Tercüme-i Kâmûs*). Merv Horasan’da bir şehriñ adıdır, Merv Şâhcân ile meşhûrdur, (râzîyend) âhîrinde nd, stiñ cem’idir, (rây) mey vezninde ‘Irak’ta meşhûr bir şehriñ ismidir, şöyle nakl olunur ki: İki şehzâde var idi, biriniñ ismi rey ve diğeriñiñ râz idi, ittifâken bir şehir binâ eylediler ba’de’l-etmâm tesmiyesi bâbında münâza’aya düşüp her bir kendi ismiyle tesmiye

M^{131a} olunmak murâd eylediler ‘âkıbet vaķtîñ ‘iflâsı def’-i nizâ’ ve tevfiķ-i mâ-beyn **M^{286b}** için şehir-i mezbûru **rey** ehl ve sükkânına râz ıtlâķ ederler (*Tercüme-i Bürhân-ı Kâfî*). Bı kışsa Kutbü’-d-dîn Râzî ve sâ’ir fużalâdan daķi mervîdir (hulâşa);

Eğerci her ikisi bir oyun başında veya tarafında veya muhabbet ve sevdâsında derler ya’ni mü’minîn ile münâfıkîñ min-ħaysü’s-şûre bir ‘ameldedirler ve her ikisi birbirine nisbet Merveli veya Râzlı’dır ya’ni vâv terdîd içündür. Mü’minîn Merv’e menşûbdur şehir-i mezbûr Horasan’dandır ki cânib-i şarkîdedir ve şark maķall-i tulû’-ı envâr-ı şemstir ve Rây bilâd-ı ‘Irak’tandır ki Merv’e nisbet mağrib-i ĥaķîķîdir. Kemâ fî kavluhu te’âlâ (Allâhu veliyyüllezîne âmenû yaħricühüm mine’z-zulumâtî ile’n-nûri vellezîne keferû evliyâ’uhümü’t-tâğûtü yaħricühüm mine’n-nûri ile’z-zulumâtî ülâ’ike aşhâbü’n-nâri hüm fihâ ĥâlidûn)⁵⁷⁰ şadeķa ve Merv ile Rey beyninde fark-ı fersaķ mesafe vardır. Namâz u niyâza ve ĥacc u zekâta bâzî ta’bîri a’mâl-i mezķûre zafer ve ĥüsrânda ķumar oyununa teşbîh olduķuna binâ’endir. Bursalı İsmâ’îl Ĥaķķı merĥûm diğeri bir derece daķi beyân eylemiştir ki tağlîbe maķmûl olmaķtır ya’ni münâfıkîñiñ a’mâl ve ef’âli lehv u la’b ķabîlinden olup ĥüsrândan ĥayrı neticesi yoktur tağlîb tarîķiyle a’mâl-i mü’minîne de bâzî ıtlâķ buyurdular.

Her yekî sûy-ı maķâm-ı ĥôd reved

Her yekî ber fevķ-ı nâm-ı ĥod reved

(Maķâm) mimiñ fethiyle fi’l-aşl mevzi’-i kıyâmdır ba’dehu bi’l-cümle emkinede isti’mâl olundu, kendinde aşla kıyâm bulunmayan mevzi’-i ķu’ûda bile maķâm denildi. Ĥulâşa; her biri kendi maķâmı cânibine gider ve her biri kendi nâmına

⁵⁷⁰ el-Bakara 2/257.

muvâfık ‘amel eder. İmdi ‘ilm-i İlâhî’de mü’min olanın maķāmı cennet ve cennette cemâl-i İlâhî’yi rü’yettir, bu şûrette mü’min maķām-ı aşlîsi olan cennet tarafına gider.

M¹131^b Ve anda müsteķarr olur kezâlik kâfir ve münâfık da maķām-ı aşlîsi olan cânib-i ceķîme ve ‘azâb-ı ‘azîme gider ebedü’l-âbâd anda mu‘azzeb olur.

Mü’mineş h^vânend cânêş h^oş şeved

Ver münâfık h^vânend pür âteş şeved

Mü’mine mü’min okusalar cânı h^oş ve mesrûr olur ve eğer mü’mine münâfık dense pür-âteş ya’nî ‘aşab-nâk ve elem-nâk olur ba’zı şerrâh mü’mineşte ve cânêşte olan zamîrleri münâfıķa ve h^vânîniñ mef’ûl maķzûfeti münâfık ve şevedîñ taķtında müstetir olan zamîr fâ’ili münâfıķa râci’ tutmuştur ve şu vechile taķrîr buyurmuştur. Cenâb-ı Mevlânâ rađıķahu ‘anh mü’min ile münâfık beyinde Merv ile Rey beyni ķadar bu’d olup her ikisi bile kendi maķâmları cânibine gittiklerini beyân buyurmuşlar idi ve bu niyet da’vâ-yı mezkûruñ bürhânıdır ki mü’min denildikte göñlü h^oş ve münâfık denildikte pür-âteş olur. Mescid-i Dırar kışşası müţala’a olundukta bu müdde’â kemâ yenbeğî zâhir ve hüveydâ olur.

Nâm-ı ô maķbûb ez zât-i veyest

Nâm-ı in mebgûz zi âfât-i veyest

(Ô) mü’mine râci’dir Kemal Paşazâde merhûm *Deķâyık* nâm kitâbında

M²87^a buyurur ki; o lisân-ı Fârisî’de **zamîr-i** gâ’ib-i münfaşıldır, lisân-ı ‘Arab’da olan hüve gibi cemi’i îşândır ve aşlı ôydır ba’zen elifi hâzıf ederler ve vâva hareke verip vey derler ve ba’zen evvelinden elifi ve âķirinden yâyı hâzıf ederler (v) ķalır ve bu vâvı yalnız isti’mâl ettikleri şûrette ibtidâ bi-s’sâķin müte‘azzir ve müte‘assir olduķundan eķaff-ı harekâttañ olan fethâ ile harekelerler. Ve râ gibi ve eğer evvelinde diğerk bir kelime bulunur ise hareke vermeğerk hâcet yoktur. (Kû) gibi ki aşlı ki o idi ve o kelimeniñ ân kelimesinden farkı şu vechiledir ki ân ba’ide işâret olunur ân kes dersin o kes denmesi câ’iz olmaz ve ân zîd râ begû demek câ’iz değildir ve ân kelimesi muţlaķâ işâret içündür ki müşârun ileyhe mübhem olsun kes gibi ve gerek mu‘ayyen olsun

M¹³² zîd gibi⁵⁷¹ vav lâfzının medlûlü ise şey'-i mübhemdir bu şûrette gayr-ı mübheme veya mu'ayyene delâlet eden isim ile cem'i câ'iz değildir velâkin ve ân da câ'izdir intehâ. (Ô) gâ'ib zamîridir zevi'l-'uqûl tarafına mahşûştur zevi'l-'uqûlün gayrısına ân kelimesi menşûştur *Tercüme-i Bürhân*. (În) karîbe mevzû' ism-i işârettir 'Arabî'de hazâ makâmındadır nitekim ân ba'id için mevzû' ism-i işârettir 'Arabî'de zâlike mevki'indedir lisân-ı Türkî'de ân ô ile in bu ile mu'abbirdir. Hülâşa; mü'minin nâmının mahbûb ve mergûb olması mü'minin zâtındandır ya'ni emr-i 'ârızıyla fıtr-ı aslıyyesini tağyîr ve tebdîl etmemiştir ve münâfıkın nâmının mebgûz ve menfûr oluşu münâfıkın âfâtındandır ki fıtrat-ı aslıyyesini tebdîl ve tağyîr eylemiştir. Bu beyt-i laţîf bu hadîs-i şerîf-i dil-ârâya remz ü işârettir (Küllü mevlûdün yûledü 'alâ fıtrati illâ selâme şümme ebevâhü yühevvidânihi ve yüneşirânihi ev yümeccisânihi)⁵⁷² şadeka Rasûlullâh.

Mîm ü vâv mîm ü nûn teşrîf nîst

Lafz-ı mü'min cüz pey-i ta'rîf nîst

(Teşrîf) hîl'at ki pâdişâhlar ehl-i menâşiba giydirirler. Ebu'l-Me'ânî beyt;
Râziyem yek ne nân ânçi şevved bî-minnet / Der bezm hırka u fakrest be-câyi teşrîf
(*Ferheng-i Şu'ûrî*) Hâfız kuddise sırruh;
Herçi hest ez kâmet-i nâ-sâz bî-endâm-ı mâst / Ver ne teşrîf-i tû ber bâlâ-yı kes kûtâh
nîst
(Hülâşa) mîm ü vâv u mîm ü nûn ki mü'min lafzının harfleridir ya'ni kitâbeten mektûb ve telaffuzan melfûz olan mü'min teşrîf ve hîl'at değildir ki kim giyse ya'ni tesmiye olunsâ mü'min ola belki mü'min lafzı ta'rîf ve tefhîm içündür. Bu lafz ve ta'rîf her kime ki şâdık ola ve ma'nâsı kendisinde mevcûd ola, mü'min o zât-ı mükerrerdir. El-kışşa mü'min-i hakîkîni pek çok emârât ve 'alâmâtı vardır. Resûl-i ekrem ve nebî-i muhterem şallâllâhu 'aleyhi vesellem efendimiz; Ene min nûrillâhi ve'lmü'minü min nûrî⁵⁷³ buyurdu, ben Allah'ın nûrundanım ve mü'min

⁵⁷¹ gibi: M² nüshası burada son bulmuştur.

⁵⁷² Hadisin benzer metni için bk.: Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Cenâiz, 80/93.

⁵⁷³ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, III, 174. Benzer hadis metni için bk.: Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 237.

M^{132b} ve mü'min benim ve nûrumdandır, bu şûrette bi'l-cümle mü'minîn yek-ten ve yek-dil ve yek-cân olurlar Sa'dî kıddise sırruh;
Benî Âdem a'zâ-yı yek-diğerend / Ki der âferîniş zi yek gevherend
Çü 'uzvî bederd âvered rûzigâr / Diğer 'uzvhârâ nebâşed qarâr
Tû kez miḥnet-i diğerrân bi-gamî / Neşâyed ki nâmet nehend âdemî
Rivâyet olundu ki Aşḥâb-ı Şuffe üçyüz zât-ı muşaffâ idiler eğer içlerinden bir zât ekl-i ta'âm edip doymuş olsa idi cümlesinden gürüsnelik ber-taraf olurdu ve eğer biri istibrâ ve istincâya gitse cümlesinden nakzen gider idi.

Mirzâ Rızâ ve mürşidünâ kıble-i 'âlem Şeyḥ İmdâdullâh kıddise sırruh;
Ene men ehvâ ve men ehvâ ene. Mü'min lafzı ta'rîf içündür ve ta'rîften maḳşûd ma'nâ-yı ma'rûftur, ma'nâ-yı mezkûr kimde bulunursa aña şâdık olur.

Ger münâfık ḥ^vâniyeş in lâfz-ı dūn
Hemçu kejdūm mî ḥaled der enderūn

(Ḥ^vâniyeş) zamîr bâlâda zikri sebḳat eden münâfıka râci'dir, (dūn) fevḳiñ zıddı zîr ü ḥaḳîr ü ḥasîs ma'nâlarınadır, (mî ḥaled) mî tekmi'l-i vezn içündür ḥuld ḥalîdenden muzâri'dir. Bund[a] şoḳar ve ezâ ve cefâ eder, (der enderūn) der edât-ı zarf enderūn ve derūn iç ma'nâsıdır. Ḥulâşa;

Eğer münâfıka münâfık deseñ bu lâfız dūn ve ḥasîs münâfıkiñ derūnunda ezâ ve cefâ eder.

Ger ne in nâm iştikâḳ-ı dûzahast
Pes çırâ dervey mezâḳ-ı dûzahast

M^{133a} (İştikâḳ) ifti'âl bâbından maşdardır yarılmış bir nesneniñ nişfini almak ma'nâsıdır velâkin bunda ism-i mef'ûldür me'hûz ma'nâsına, (mezâḳ) mimiñ fetḥi ve zaliñ sükûnuyla zevḳten maşdar-ı mîmîdir bunda çaşni ma'nâsıdır, (dervey) zamîr münâfıka râci'dir, (dûzah) cehennem ma'nâsıdır. Ḥulâşa:

Bu münâfık nâmı cehennemden me'hûz olmayaydı ve münâfıkiñ aşlı cehennem olmasaydı münâfıkta cehennem çaşnisi olurdu. Kendisinde vuḳûd-ı cehennem olan a'mâl ve ef'âl ve kirdâr ve eṭvârîñ vücûdu bir bürhân-ı ḳatı' ve ḥüccet-i

sâti‘dır ki münâfıkîñ aşlı cehennemdir (küllu yerci‘u ilâ aşlihi) münâfık bî-teñ dâhil-i cahîm olur ve ef‘âl ve a‘mâli âteş ve selâsil ve ağılâl şûretinde zâhir olur ve anı mu‘azzeb kılar ve dünya küffâra cennet olduğundan esbâb-ı ‘ukûbât şuver-i lezzâtta anlara zâhir ve nümâyân olur (ve inne cehenneme limuhîtatün bi-l’kâfirîn)⁵⁷⁴ elbette ceḥîm dünya ve âhirette küffârı muḥîttir.

Ziştî ân nâm-ı bed ez ḥarf nîst

Telḥî ân âb-ı baḥr ez zarf nîst

(Ziştî) de yâ maşdariyyedir, (ziştî ân) maşdarîñ fâ‘iline izâfeti qabilindendir, (nâm-ı bed) terkîb-i tavşîfî ez ḥarfte ez nîste müte‘alliktir, (ziştî mübtedâ‘) nîst ḥaberidir, (telḥî) de kezâlik yâ maşdariyye, (âb-ı baḥr) terkîb-i izâfî izâfeti lâmiyedir kezâlik telḥî mübtedâ, nîst ḥaberidir. (Ḥulâşa):

Evvel münâfık nâmınıñ zişt ü qabîḥ olması ḥurûfundan değıldir nitekim deryanıñ şûr ve telḥ oluşu zarfından değıldir belki ma‘nâsındandır ki münâfıkîñ zâtında olan şıfat-ı zemîme ve a‘mâl ve ef‘âl-i qabîḥadandır. Bu beyt-i lâṭifte ḥarf ḥurûf ma‘nâsınadır.

Ḥarf zarf âmed der u ma‘nâ çü âb

Baḥr-i ma‘nâ ‘indehu ümmü’l-kitâb

(Ḥarf) bunda kelime ma‘nâsınadır ya‘ni lâfz, (âmed) ef‘âl-i nâkışadan keenne ma‘nâsınadır ḥarf ismi zarf ḥaberidir, (der u) der edât-ı zarf ve (vâv) o muḥaffefî zamîr-i gâ‘ibdir ḥarfe râci‘dir, (baḥr-i ma‘nâ) izâfet-i lâmiyedir ma‘nânıñ deryâsı demektir, (‘inde)

M^{133b} eğer baḥr-i ma‘nâdan murâd insân-ı kâmil ise ‘indede olan zamîr insân-ı kâmile râci‘dir ve taqdîr-i şânî ve siyâḳ-ı kelâma da ensebdır ve eğer Ḥudâ-yı müte‘âl ise zamîr cenâb-ı Ḥudâ-yı müte‘âle râci‘dir, nazm-ı celîle ensebdır ve bu âyet-i kerîmeye işârettir. (Qavlulu te‘âlâ); mâ kâne li-rasûlin en ye’tiye bi’âyetin illâ bi-iznillâhi liküllü ecelin

⁵⁷⁴ el-Ankebut 29/54.

kitâbün yemhullâhu mâ yeşâ'u ve yeşbitü 'indehu ümmü'l-kitâb)⁵⁷⁵. (Mâ kâne) câ'iz ve şahîh olmaz, (li-rasûli) hiçbir peygamber için (en ye'tiye âyeten) istedikleri mu'cizeyi ityân ve izhâr ede, (illâ bi-iznillâhi) meğer emr-i Hudâ ve vahy-i kibriyâ ile getirir, (liküllî ecelin) her bir vakt için, (kitâb) bir hüküm-i mektûb ve muqadder vardır, zamânı geldikte zühûr eder, (yemhullâhe mâ yeşâ') cenâb-ı Hudâ-yı müte'âl dilediğini mahv eder, (yeşbitü) dilediğini işbât eder, (ve 'indehu ümmü'l-kitâb) aşıl kitâb ki levh-i mahfûzdur Hudâ-yı müte'âlîñ nezdindedir, olmuş ve olacak anda mektûb ve mahfûzdur. (Cenâb-ı Hudâ-yı müte'âl irâde-i ezeliyle nüfûs-ı mürîdândan şîfât-ı beşeriyyeyi mahv ve şîfât-ı rûhâniyyeyi işbât eder ve kezâlik kulûb-ı muhibbînden mu'âraza-i imtîhânı mahv ve nûr-ı îkânı ervâhında işbât eder ve esrâr-ı 'ârifinden evşâf-ı 'ubûdiyyeti mahv edip anda evşâf-ı rubûbiyyeti işbât eder ve kezâlik evrâk-ı kulûbdan 'ulûm-ı müktesebe ve hâdişeyi mahv eder. Ledünniyât-ı 'ilm-i 'irfânı işbât eder ilâ âhirihi ('Arâyisü'l-beyân) bir kaatre mütâla'asına ... vermek için yazıldı. (Hulâşa):

Harf zarf menziline geldi ve ma'nâsı zarfîñ derûnunda olan âb menziline oldu, baħr-i ma'nâ şol insân-ı kâmil ki anıñ nezdinde ümmü'l-kitâb mekşûftur. Cenâb-ı Mevlânâ'nıñ 'indehu ümmü'l-kitâb min 'indehu ümmü'l-kitâb taqđîrinde deryâ-yı ma'nâ ol kimsedir ki aşl-ı kitâb anıñ nezdindedir ya'ni deryâ-yı ma'nâ ol zât-ı fâzıl ve insân-ı kâmil ki Levh-i Maħfûz'da meşûr olan anıñ

M¹134^a 'ilminde hâzır ola (Şeyh Efzal quddise sırruh).

(Kalem) nezd-i şûfiyyede 'aql-ı evveldeñ 'ibârettir ve 'aql-ı evvel melektir ki ehl-i cennet cennete ve ehl-i nâr nâra ve mevt zebh olana kadar vakt-i mu'ayyen ve zamânıyla anda meknûndur ve (Levh-i Maħfûz) nefis-i küllîden 'ibârettir ki ol daħi bir mülktür ki kalemde meknûn olan bi'l-cümle eşya bi't-tafşîl bâ vâsıta-i ilkâ-yı kalem anda müteħakkıktır ve bu kalem, kalem-i a'lâdır ve o levh, ümmü'l-kitâbdır. Velâkin bu ilkâ kitâbet-i raqamiyye ile değıldir belki ilkâ ve kitâbet-i me'ânî ile ki kalem-i a'lâdan nefis-i külle ilkâ olur, kalem-i a'lâ levh-i mahfûza olacak şeyleriñ cümlesini yazdı (ceffe kalemün bimâ hüve kâ'inün) ve çok melâ'ike vardır ki anlarıñ ba'zı kalem ve ba'zı levhtir, anlarıñ kitâbetlerinde mahv u işbât vâkı' olur velâkin kalem-i a'lâ ile levh-i mahfûz tebdîl ve tağyîrden maşûn ve mahfûzdur (Baħru'l-'ulûm 'Abdü'l-'aliyy kaddeallâhu sırruhu'l-cellâ).

⁵⁷⁵ er-Ra'd 13/38-39.

Hâşıl-ı ma'nâ-yı beyt şu vechile olur ki; harf zarf menzilindedir ve ma'nâ âb menzilindedir ve baħr-i Hakkı celle ve 'alâ hazretleridir ki bi'l-cümle kaṭarât-ı münkinâtın rücû'u ol baħr-i haḳıḳat olur. Sen mü'min ve münâfık lâfzına kapılma ve gevher-i ma'nâyı baħr-i haḳıḳatten taleb eyle Mirzâ Rızâ ve mürşidünâ Şeyh İmdâdullâh ḳuddise sırruhumâ.

Bu beyt-i lâṭîfiñ mışra'-ı evveli beyt-i sâbıkıñ mışra'-ı şânîsinde vâkı' olan teşbîhiñ taḥḳîḳidir ve mışra'-ı şânîsi diğeri bir ma'nâ-yı cedîdi müfîddir. Hâşılı ma'nâ şu vechiledir ki; baħr-i ma'nâ ol kimsedir ki anıñ nezinde ümmü'l-kitâb meḳşûftur ve ümmü'l-kitâb levḫ-i maḥfûzdur ki anda tebdîl ve tağyîr cârî değıldir ya'ni harf-i mü'min ve münâfık zarf menziline nifâḳ ve îmân ve evşâf-ı zemîme ve ahlâḳ-ı ḥamîdeniñ ma'nâsı âb menzilindedir ki bu her iki âbıñ feyezân ve cereyânı baħr-i muṭlaḳtandır ki zât-ı Hakkıtır (Velî Muhammed ḳuddise sırruh).

M^{134b}

Baħr-i telḫ u baħr-i şîrîn der cihân

Der miyânşân berzaḫ-ı lâ-yebğıyân

(Baħr-i telḫ) terkîb-i tavşîfi acı baħr, (baħr-i şîrîn) kezâlik terkîb-i tavşîfi tatlı baħr, (der) edât-ı zarf, (miyân) bunda vasaṭ ve orta ma'nâsınadır, (bel, miyân olmuş vasaṭ ma'nâsına daḫi gelir) (şân) zamîr-i muttasıl-ı gâ'ib olan (ş) niñ cem'idir. Taḳṭî'i; (baħr-i telḫ u) fâ'ilâtün, (baħr-i şîrî) fâ'ilâtün, (der cihân) fâ'ilât, (der miyâşâ) fâ'ilâtün, (berzaḫ-ı lâ) fâ'ilâtün, (yebğıyâ) fâ'ilât. Hülâşa;

Cihânda tatlı ve acı baħriñ arasında ḥâ'il ve ḥâciz vardır ki yek diğeriñiñ ḥâşşasını tebdîl ve tağyîr etmez.

Baħr-i telḫten küfür ve nifâḳ gibi evşâf-ı zemîme ve baħr-i şîrînden îmân ve iḥlâş gibi evşâf-ı ḥamîde murâddır ve evşâf-ı zemîme ve evşâf-ı ḥamîde her ikisi de cihânda müteḥakkıktır aralarında ihtilâta mâni' ḳudret-i Hakkı'tan berzaḫ ve ḥâ'il vardır ve belki her birerleri ḥavâş ve âşârıyla yek diğeriñden mümtâzdır. (Berzaḫ) her iki şey beyninde ḥâ'il olan şey'e denir, li-ecl-i hâzâ mevt ile kıyâmetiñ mâbeynine berzaḫ ıtlâḳ ederler ve kezâlik 'âlem-i mişâle de berzaḫ ıtlâḳ ederler. Bu maḥallde maḳşûd ve maṭlûb ism-i Hâdî'niñ âşârı olan bi'l-cümle ahlâḳ ve evşâf-ı zemîme yek diğeriñiñ zıddıdır, hiç biriniñ diğeri üzerine galebesi yoktur velâkin zıddiyet yek diğeriñe galebe edip maḥv etmeğı iḳtiżâ eder ve bu beyt-i lâṭifte bu (merace'lbaḫreyni yelteḳiyân

beynehümâ berzahun lâ yebğiyan)⁵⁷⁶ âyet-i kerîmeye telmîh vardır. Cenâb-ı Hudâ tatlı ve acı iki bahri cem‘ eyledi ikisinin arasında kudret-i İlâhî’den berzah vardır ki yek diğerine galebe edemez hattâ âb-ı şîrin ve âb-ı telh muhteliğ ola ve hâşiyetleri mahv ola ve bu maḥallde lisân işâretiyle ancak ma‘nâ-yı mezḳûr ve meşrûh

M^{135a} murâddır intehâ. (Bahru’l-‘ulûm) ḳuddise sırruh bir miḳtar tafşîl, (merace) maşdar olur tavarı otlamak içün müseyyeb edip mer‘aya şalıvermek ma‘nâsına (yüḳâlû merace’d-dâbbete mercen mine’l-bâbi’l-evveli izâ erselehâ li’r-ra‘yi ve minhü (ḳavluhu te‘âlâ) (merace’l-bahreyni yelteḳiyân beynehümâ berzahun lâ yebğiyan) ey ḥallâhümâ lâ yeltebisü eḥadühümâ bi’l-âḫari ḳâle’l-Beyzavî; ey erselehümâ min meractû’d-dâbbete izâ erseletehâ ve’l-ma‘nâ; ersele’l-bahra’l-milḥa ve’l-‘azbe yelteḳiyânî ey yetecâverânî velâ yetemâssü suṭûhuhümâ. Vâḳı‘â nehr-i Nîl’iñ bahr-i sefîde ḳarıştığı mütercim-i ḥaḳîrîñ meşhûdu olmuştur ki vâfir-i maḥalle ḳadar imtizâç ve ittiḥâd eylemeyip yol gibi nümâyân olarak gider hattâ ta‘amı daḫi müteḡayyer olmadığı menḳûldür. Bahr-i Fâris’e munşab olan Dicle daḫi ol resme olduğu maḥkîdir niteki ḥâlen İslâmbol’da olan Kâğıdhâne şuyunda ve ba‘zı sel sularında daḫi şûret-i mezbûre meşhûddur ve ba‘zıları bahrini bahr-i Fâris ile ki Hürmüz deñizidir ve bahr-i Rûm ile ki Ḳulzûm deñizidir tefsîr eylediler aña göre iltikâları bahr-i muḥîtte olur. Eslâfta Şâm ve Mısır ve Habeş ülkeleri ḳayâşer-i Rûm memâliki olmaḡla bahr-i Ḳulzûm’e bahr-i Rûm ıtlâḳ eylediler. Ve merace bir nesneyi şey’-i âḫara ḳatıp ḳarıştırmak ma‘nâsınadır (yüḳâlû meraceş-şey’ü bi’ş-şey’i izâ ḥaleṭa bihi. Mü’ellifiñ *Beşâ’ir*’de ve Râḡıb’iñ *Müfredâl*’ta beyânına göre merace bu ma‘nâya mevzû’dur. Meşelâ mergzâra ıtlâḳı ihtilât-ı nebâta mebnîdir ve irsâlû’d-dâbbeh ve sâ’ir me‘ânî andan müteferri’dır ilâ âḫirihi *Tercüme-i Ḳāmûs* ma‘nâ-yı işârîsinde pek çok vecihler beyân olunmuştur bir nebzecek ityânı ḥâtıra ḥuṭûr etti.

(Merace’l-bahreyn) milḥ ü ücâc olan heyûlâ-yı cismânîyi ve ‘azb-i Fûrât olan bahr-i rûḫ-ı mücerredî cenâb-ı Hudâ-yı müte‘âl irsâl eyledi, (yelteḳiyân) vücûd-ı insanîde mülteḳâ oldular, (beynehümâ berzahun) rûḫtan şaḳîl ve mükedder ve cisimden lâṭîf ve muşaffâ olan nefis-i ḫayvânîyi aralarında

M^{135b} ḥâ’il ve ḥâciz kıldı, (lâ yebğiyan) ḥaddin tecâvüz edip yekdiğerîñ ḥâşiyetiñ mahv etmez ya‘nî rûḫ bedeni şekâletten berî kılip mücerred kılmaz ve beden daḫi rûḫu muncemid edip ḥâdî kılmaz. Ḥulâşa-i kelâm bu iki zıd şey yekdiğerini kendi cinsinden

⁵⁷⁶ er-Rahman 55/19-20.

eylemez (sübhâne hâliku'l-halku'l-kâdiru 'alâ mâ yeşâ') *Te'vîlât*-ı 'Abdü'r-Rezzâku'l-kâşânî kıddise sırruh.

Dân ki in her dû ziyek aşlı revân

Ber güzër zîn her dû rev tâ aşl-ı ân

(Dân) dânisten maşdarından emr-i hâzır bil ma'nâsınadır, (ki) beyân, (revân) reften maşdarından şıfat-ı müşebbehedir, (ber güzër) güzêşten maşdarından emr-i hâzır ber tekmîl-i vezn için, (rev) reften maşdarından emr-i hâzır. Âgâh ol ki bu iki bahır-i telh u şîrîn ya'ni küfür ve îmân ve ahlâk-ı zemîme ve hamîde bir aşıldan ya'ni bir zâtıñ irâde ve meşiyetinden revân ve cârîdir, bunuñ her ikisinden geç, bahreyn-i mezkûreyniñ aşlı olan zât-ı müstecmi' cemi'-i kemâlât-ı Hudâ'ya vâsıl ol intehâ.

(Dân ki in her ilâ âhirihi) aşl-ı îmân ism-i Hâdî ve aşl-ı küfr ism-i Muzilldir ve (yek aşlı) ki aşıl demektir zât-ı Hakk'tır. Bu her ikisinden geç ve zât-ı Ehadî taleb eyle ve illâ şirk-i hafîde kalırsın (Bahru'l-'ulûm).

Ya'ni îmân ve küfrü maḥkûm-ı hükm-i Hakk bil ve hidâyet ve izlâli yed-i kudret-i İlâhî'de olduğunu bilince dâ'imâ hidâyet-i Hüdâ'yı tâlib ol ve zalâletten cenâb-ı Hudâ'ya ilticâ eyle ve Cibrîl gibi şikeste-pâ olma ve ibâhîler gibi tarîk-i bâtıla sapma ya'ni haram ve helâl ne imiş deme ve zerre kadar hükm-i şer'iden rûgerdân olma. Veyahut ma'nâ şu vechile ola çünkü bu her ikisiniñ aşlı birdir ve diğèr değildir bu şûrette o aşlıñ tâlibi ol ve dâ'ima ol aşla müteveccih ol ve onu ve bunu gönülden çıkar ki tefriçada kalmayasın (ş mürşidünâ kıble-i 'âlem Şeyḥ İmdâdullah kıddise

M¹³⁶ kıddise sırruh, Velî Muhammed kıddise sırruh buyurmuşlardır ki emr-i teşrî'î ve icâbîye nazaran küfr ve îmân ve hidâyet ve zalâlet birbirinden mümtâzdır zîrâ biri ya'ni küfr şerr-i maḥz ve diğeri ya'ni hidâyet ḥayr-ı maḥzdır velâkin emr-i icâdî ve tekvînîye nazaran ikisi bir şeydir ya'ni ḥayr-ı maḥz ve 'ayn-ı hidâyettir evvelâ sâlike lâzımdır nazarı tefriқа ve imtiyâzdan şarf edip her ikisini bir zâtıñ mazharı bile ki şahid-i vaḥdet-i cilveger ola ve illâ tefriқа ve şirk-i hafîde kalır intehâ.

Velî Muhammed'in kelâmı küfr ḥayr-ı maḥz ve 'ayn-ı hidâyet olduğunu nâtiqtir ve bu ise bî-şekk bâtıldır zîrâ küfür ve evşâf-ı zemîme ism-i Muzill'in âşârıdır. Bu şûrette ḥayr-ı maḥz ve 'ayn-ı hidâyet naşıl olabilir ve eğer ḥayriyyeti ism-i Muzill'e nisbeten olduğu murâdı ise doğrudur velâkin ism-i Hâdî'ye nisbeten şerr-i maḥzdır ve

‘ayn-ı hidâyet olmasının ma’nâsı yoktur zîrâ eşer-i Muzill ne vechile eşer-i Hâdî olabilir.

Ve Velî Muhammed’in şirk-i hafîden rehâyâb olmak için küfür ‘ayn-ı hidâyet olmak üzere evvelâ sâlikiñ muṭâlâ’asına hâcet yoktur, belki her ikisi bile zât-ı vâhidiñ mazharıdır müṭâlâ’ası kâfîdir intehâ. Baḥrû’l-‘ulûm ‘Abdü’l-‘aliyy ḳuddise sırruh.

Faḳîriñ ḥâtır-ı fâtırına lâyiḥ olan Velî Muhammed’in kelâmı bâṭıl değildir zîrâ küfrüñ ḥükm-i teşrî’i ve îcâbîye nazaran şerr-i maḥz olduğunu beyân buyurdu ve ḥayr-ı maḥz ve ‘ayn-ı hidâyet ta’bîri emr-i îcâdîma vücûdun nisbettir. Zîrâ vücûd, vücûd olduğu ḥayşiyetten ḥayr-ı maḥzdır ve ḥükmen vücûduñ ḥayr-ı maḥz olduğu bedâhaten şâbittir deyû iddi’â ettiler ve iddi’âlarına daḥi bir çok bürhân ityân eylediler ve hidâyetiñ ḥayr-ı maḥz olduğunun kemâl-i zuhûru da küfrüñ vücûduna mevḳuttur ve ḥazret-i pîriñ; Küfr hem nisbet bi-ḥâlîḳ ḥikmetest / Çün bimâ nisbet künî küfr âfetest

Ve kezâlik; Çünki bîrengî esîr-i renk şüd / Mûsâ bâ Mûsâ der ceng şüd

M¹136^b Çün bi bî-rengî resî kân dâştî / Mûsâ u Fir’avn dârend âştî

Zümre-i şûfiyye ḳaddesallâhu ervâḥahüm ḥazerâtı vuşlat-ı ilâllâha sülûkta üç tarîḳ beyân buyurmuşlardır, cenâb-ı Mevlânâ Câmî ḳaddesallâhu sırruh ḥazretleri *Teveccüh* risâlesinde tafşîl buyurmuşlardır ve risâle-i mezḳûreyi faḳîr tercüme etmiştir ḥulâsaşı (1). Fânî fillâh ve bâḳî billâh olmuş bir pîr pîr-i perverde mürşid-i rûşen zamîre râbîṭadır *Meşnevî-i Şerîf*;

Men neh’âhem lûtf-ı meh ez vâsıta / Pes helâk-ı ḥalḳ şüd îñ râbîṭa

Ve akreb-i ṭuruk daḥi insân-ı kâmile râbîṭadır (2) Zîkrullâhtır o daḥi zîkr-i pâs-ı enfâstır ki her nefeste Ḥudâ’yı sâlik-i zâkir ola ve hevâcis-i nefsanîyi unuta Şeyḥ ‘Atṭâr ḳuddise sırruh;

Ger zamânî gâfil ez Raḥmân şevî / Enderân dem hem-dem-i şeyṭân şevî

Licenâbı sultânü’l-‘âşîḳîn; Veleḳ ḥaṭarat lî fî sivâke irâdetün / ‘Alâ ḥâtırî sehven ḳazaytü bürdetî.

Bi’l-cümle eşyâ nazarından gâ’ib ola sonuñda kendi de gâ’ib ola. (3) Murâḳabedir ve murâḳabe de cihâttañ münezzeh ve müberrâ ve bî-kem ü keyf olarak Ḥudâ’ya teveccühtür ve bu teveccühe de ol emirde sâlike pek düşvârdır. Bu şûrette cenâb-ı Ḥudâ’yı bir nûr-ı muḥîṭ taṣavvur edip o nûra teveccüh ede ve yavaş yavaş kendiden geṇe intehâ. Ba’zı erbâb-ı kemâl ibtidâdan sâlike kendi ‘ayn-ı şâbitesine teveccühü emr eder, şu vechile ki benim ḥaḳîḳatim ben mazharı olduğum ismiñ şânıdır

ve ben ‘ademim zîrâ kendimle kı̄’im değilim ancak Kı̄ayyûm Allah’tır. Hatta hı̄’âba varacak olduķta taşarruf-ı sivâdan rehâyâb olacağım, kemâl-i taşarruf-ı İlâhî zuhûra gelecektir ve bu fenâyı müşâhade edeceğim ve qalbinden cenâb-ı Hudâ’dan kendisinin fenâ-yı etemmiyle fânî olmasını taleb ede ki maķşûdu hâşıl ola.

Zer-i qalb u zer-i nîkû der ‘ayâr

Bî-mehek her giz nedânî zi’tibâr

M^{137a} (Zer-i qalb) terkîb-i tavşîfî qalb altın, (ve zer-i nîkû) hâliş altın, (mehek) mimiñ ve hânîñ fethiyle ve mimiñ kesri ve hânîñ fethiyle zerkeşlerin altın ve gümüş tecrübe ettikleri siyah taştır. Hülâşa;

Qalb altını ve hâliş altını ya’ni tâmmü’l-‘ayâr olan altını bilâ mehek i’tibâr cihetinden bilemezsin, bu beyt-i şerîf bâlâda mürûr eden baķr-i telh ve baķr-i şîrîn der cihân beytine merbûttur. Ve zer-i qalbdan murâd ef’âl-i qabîha ve ahlâķ-ı zemîmedir ve zer-i nîkûden a’mâl-i merîza ve ahlâķ-ı hamîde, mehekden murâd insân-ı kâmilidir. Bu şûrette murâd-ı pîr-i dest-gîr kıddise sırruhu’l-münîr şu vechiledir ki sâlikte pek çok ahlâķ-ı zemîme ve ef’âl-i qabîha bulunur ve sâlik anları esbâb-ı necât-ı câvidân zanneder ve Hakk’tan tebe‘‘udu takarrub zanneder. Sâlikiñ bu varıadan hâlâşı içün bedraķa-i râh bir mürşid-i dil-âgâh gerektir ki şer’an ve tarîķaten merdûd olan ef’âl ve a’mâlden sâliki hıfz ede, ba’zı şerrâh zer-i qalbdan münâfîķ ve mürâ’î ve zer-i hâlişten muvâfîķ ve ‘âşîķ-ı şâdîķ ve ‘ayârdan ‘ilm ü ma’rifet ki enbiyâ ve evliyâyâ maķşûştur murâd olduğunu beyân etmiştir. Aķteri mâ şî’te

Her ki râ der cân Hudâ binhed mehek

Her yakîn râ bâz dâned ô zi şekk

(Her ki râ) her edât râ edât-ı taķşîş her ki herkes ki taķdîrinde ki râbıt-ı şîfat, (der cân binhed mehek) muķadder kesiñ şîfatıdır, binhedîñ fâ’ili Hudâ, mef’ûlü mehektir, (her yakîn râ) râ edât-ı mu’ahhar dânedîñ mef’ûlûdür, bâz taķsîn-i lâfz ve

tekmîl-i vezn içündür. Dânediñ fâ‘ili (ô) dur zi şekkte zi dânedede müte‘alliktir. Hûlâşa hûlâşa⁵⁷⁷;

Her kimseniñ ki Hudâ cânında nûr-ı ma‘rifet korsa her bir yakîni şekkten tefrîk eder ya‘ni enbiyâ ve evliyânîñ kalbine nûr-ı ma‘rifeti ve ziyâ-yı kavîdir ya‘ni gibi her kimiñ dañi kalbine korsa ahlâk-ı zemîmeyi hamîdeden ve ef‘âl-i nâ-marzıyye marzıyyeden tefrîk eder.

Der dehân-ı zinde hâşâkî cehed

Ângeh ârâmed ki bîrûneş nehed

(Der) edât-ı sıla, (dehân) dehen dâlîñ fethiyle ağız ma‘nâsına zinde zânîñ **M^{137b}** kesriyle diri ma‘nâsınadır, (hâşâk) çör çöp (cehed) cehten maşdarından cehed muzâri‘ gâ‘ibtir sin hâya tebdîl olmuştur, fi‘l-aşl sıçramak ma‘nâsınadır. bunda vâkı‘ olursa demektir cehediñ fâ‘ili hâşâktir, (ân ki) ângâhîñ muhaffefidir, (ârâmed) ârâmîden maşdarındandır muzâri‘ gâ‘ib, (bîrûneş) zamîr hâşâke râci‘dir bîrûn taşra ma‘nâsınadır ve edât-ı şart maḥzûftur. Taḥdîri eğer cehed hâşâkî bi-dehân-ı zinde demektir. (Hûlâşa) eğer zinde ve ḥayy olan bir kimseniñ loḳmaları arasında bir ḥâr veya hâşâk ağzına işâbet etse anı iḥrâç etmeyince rahat etmez kezâlik ef‘âl-i insân-ı kâmilde nâ-merzî bir hareket vâkı‘ olsa tevbe ve istiğfâr veya terk-i ârâm u qarâr ile anı kûy-ı ‘ademe atar. Rivâyet-i şaḥîḥa ile mervîdir ki bir ‘azîz şeytândan, cenâb-ı Sehl b. ‘Abdullah Tüster’i nice bulduñ dediklerinde, (c.) bir deryâ-yı ‘azîm bir kimseniñ bevli deryâyı tencis etmediği gibi benim dañi vesvesem ana kâr eylemedi.

Bu beyt-i lâṭîf mâ-ḳablinde olan (her ki der cân ilâ âḥirihi) beyt-i şerîfini temşîldir.

Der hezârân loḳma yek hâşâk-ı ḥurd

Çün der âmed ḥiss-i zinde pey bûbürd

(Der hezârân loḳma) ‘ibârede ḥazf-i muzâf vâkı‘dır, taḥdîri der miyân-ı hezârân loḳmadır, beyhûde ‘ibârette arar ḥazf-i muzâfı var mes‘ele-i mu‘teḳidinde nice

⁵⁷⁷ Hûlâşa: Bu kelime tekrarlanmıştır.

maḥzûf, der edât-ı zarf hezârîñ cem‘idir bunda mübâlâğa maḥşûddur, (ḥâşâk-i ḥurd) terkîb-i tavşîfî, (çün) tevķîtiye, (der âmed) der taḥsîn-i lâfz ve tekmiî-i vezn içündür âmed geldi ve ḥâşıl oldu ma‘nâsınadır, (ḥiss-i zinde) izâfet-i lâmiyedir, (pey bûbürd) ilette ma‘nâsınadır velâkin ḥaberdâr oldu ma‘nâsında müsta‘meldir der âmediñ fâ‘ili ḥâşâk-i ḥurd ve pey bûbürdüñ ḥiss-i zindedir. Ḥulâşa;

Bir nice loḳma miyânında bir ḥâşâk-i ḥurd dâfi‘ olduḳta zindenîñ ḥissi ya‘ni ḥiss-i ḥayvânî âgâh ve ḥaberdâr oldu ve loḳma-i mezkûru aḡzından çıkardı veyaḥut çün şartıyyedir ve ma‘nâ şu vechile olur; eḡer hezârân loḳma miyânında bir ḥâşâk-i ḥurd vâḳı‘ olursa

M^{138a} ḥiss-i zinde ḥaberdâr olur ve ol ḥâşâk-i muzırrayı aḡzından taşra çıkarır.

Ḥiss-i dünyâ nerdibân-i în cihân

Ḥiss-i ‘uḳbâ nerdibân-ı âsmân

(Ḥiss-i dünyâ) dünyâyâ müte‘allik olan ḥis, (ḥiss-i ‘uḳbâ) ‘uḳbâyâ ‘uḳbâyâ müte‘allik olan ḥis. Ḥulâşa;

Dünyâyâ müte‘allik olan ḥis bu cihânîñ nerdibânıdır, dünyâyâ müte‘allik olan menâfi‘ ve maḳâşid anıñ vâsıtasıyla ḥâşıl olur ve ‘uḳbâyâ müte‘allik olan ḥiss-i ma‘nevî nerdibân-ı âsmândır ve anıñ vâsıtasıyla maḳâşid-ı âḥirî ve ḥayât-ı sermedî taḥşîl olunur.

Ma‘lûm ola ki insânda ḥükemâ-ı ḥavâss-ı ‘aşer işbât etmişlerdir, ḥavâss-ı ḥamse-i zâhirî ki (1) sâmi‘a, (2) bâşıra, (3) zâ‘ıka, (4) şâmme, (5) lâmisedir. Ve ḥavâss-ı ḥamse-i bâtınî (1) müteḥayyile, (2) mütefekkire, (3) vâhime, (4) ḥâfîze, (5) ḥiss-i müşterektir, ḥiss-i dünyevî ve ḥavâss-ı ‘aşere olduḡu gibi ḥiss-i uḫrevî daḡi bunlardır. Ḥavâss-ı mezkûre muḳayyedden muṭlak cânibine gider ise ḥavâss-ı uḫrevî olur. Mürşidünâ kıble-i ‘âlem Şeyḫ İmdâdullâh ḳuddise sırruh (ḥiss-i müşterek) ḥânîñ kesri ve siniñ teşdîdiyle ḥavâss-ı ḥamse-i zâhirede mürtesem olan bi‘l-cümle şuver ve menḳûşâtı kabûl eder. Bu şûrette ḥiss-i müşterek bir ḥavz menziline olup ḥavâss-ı ḥamse-i zâhire beş nehir menziline olur ki enhâr-ı mezbûre kân-ı şuyu ḥavz-ı mezbûre akar ve bu ḥiss-i müşterekiñ maḥalli cevfi-pîşânîdir ya‘ni alnıñ derûnundadır intehâ. *Ġıyâşü’l-lüġa* (ḥiss-i dünyâ) ḥavâss-ı ḥamse-i zâhiredir, (ḥiss-i ‘uḳbâ) ḥavâss-ı ḥamse-i bâtınadır kânların vâsıtasıyla nûr-ı ma‘rifet ḥâşıl olur.

Şihhat-i în hiss-i bicûyîd ez tabîb

Şihhat-i ân hiss-i bicûyîd ez habîb

Bu hiss-i dünyevîniñ şihhatini tabîbden taleb ediñ ve o hiss-i ‘uķbevîniñ⁵⁷⁸ hüve’l-ķuvvetülletî tertesimü fihâ şuverü’l-cüz’iyyâtî’l-maħsûseti fe’l-ķavâssü’l-ķamsetü’z-zâhiretü ke’l-ķevâsisi lehâ fetetṭali’u ‘aleyhâ’n-nefsi min semetin fetüdrîķühâ ve maħallehu mîķaddemü’t-tecvîfî’l-evvel mine’d-dimâģi ke’ennehâ ‘ayn-ı tenşe’ibü minhâ ķamsete innehâ (*et-Ta’rifât*) li-cenâbi’s-Seyyidi’s-Şerîf ķuddise sırruh.)

M¹138^b Habîbden taleb ediñiz ya’ni mizâc-ı kemâl-i i’tidâlde olduķça ķavâss-ı şuverî ķavî olur. Ve âmâl-i dünyevî suhûletle ķuşûl bulur, mizâc-ı ebdânı eķibbâ-yı şuverî bi-iznillâh tedâvî eyler mu’tedil ve ıslâķ eder lâkin bâ’is-i ķayât-ı sermedî ve sebebi devlet-i ebedî olan mizâc-ı ma’nevîyi ancaķ habîb-i ķaķıķî olan cenâb-ı Hâķķ ve Feyyâz-ı muṭlaķ ve ķulefâsı olan enbiyâ ve evliyâ ıslâķ eder.

Eģer ‘âķil iseñ mizâc-ı ma’nevîniñ i’tidâlini Hâķķ’tan iste ve bir mürşid-i İlâhî merd-i dil-âģâhı bulup cân-ı dilden teslîm olup ķidmetinde ķemerbeste ola.

Şihhat-i în hiss zi ma’mûrî-i ten

Şihhat-i ân hiss zi taķrîb-i beden

Dünyâya müte’allîķ olan hiss-i şuverîniñ şihhati neng-i ma’mûrîniñ olmaķlıģındandır ve ‘uķbâya müte’allîķ hiss-i ma’nevîniñ şihhati riyâzât ile bedeni taķrîbindendir.

M¹139^a⁵⁷⁹

M¹139^b Ya Hu ya ķazret-i Mevlânâ

Nebüved der ķitâbhâ dil u derd / Vez dilî şad ķitâb bâyed kerd

Kitâblarda bulunmaz ne ğöñül ne ıztırâb / Bir ğöñülde yapılr faķaṭ yüz cildlik ķitâb

⁵⁷⁸ Sol hâşiyey: “(el-hissü’l-müşterek) hüve’l-ķuvvetülletî tertesimü fihâ şuverü’l-cüz’iyyât el-maħsûseti fe’l-ķavâssü’l-ķamsetü’z-zâhireti ke’l-ķevâsisi lehâ fetetṭali’u ‘aleyhe’n-nefsü min semeti fetüdrîķühâ ve maħalluhu mîķaddemü’t-tecvîfî’l-evveli mine’d-dimâģi ke’ennehâ ‘aynün teşne’ibü minhâ ķamse innehâ (*et-Ta’rifât*) li-cenâbi’s-Seyyidi’s-Şerîf ķuddise sırruh”.

⁵⁷⁹ Bu nüshada bu sayfa boştur.

M^{140a} temşîl ve taşvîrde mâhî nedir deryâ nedir ki milk-i ‘azze ve celle⁵⁸⁰

M^{140b} Der beyân-ı ân ki în ihtilâfât der şûret rûşenest ne der haqîkat-i râh

Bu ihtilâfât şûrette rûşen ve zâhirdir haqîkat-i râh-ı sülûkte değil ya‘ni zâhirde kalmış ve haqîkat-i sülûkten haberdâr olmamış kimse ‘indinde zâhir velâkin ehl-i sülûk ‘indinde cehd u tevekkül yekdiğerine zıdd değildir nitekim tafşîl olunacaktır.

Ô zi yek rengî ‘Îsâ bû nedâşt

Vez mizâc-ı humm-ı ‘Îsâ hû nedâşt

(Ô) vezîr-i pür-tezvîre râci‘dir, (yek rengî ‘Îsâ) rengîde yâ maşdariyye (yek) esmâ-ı a‘dâddan biriñ ismidir rengî ‘Îsâ terkîb-i izâfî, (bû) koku, (nedâşt) mâzî menfî bû nedâşt bi-hasebi’l-lüğa koku tutmazdı mî maḥzûftur velâkin bi-hasebi’l-isti‘mâl bî-haber idi demektir. (Mizâc) kitâb vezninde bir şey’e katılıp karıştırılmağla bâ‘iş-i terkîb olan şey’e denir katingî ta‘bîr olunur şuverî ve ma‘nevîden e‘ammdır ma‘nevîde keyfiyet ta‘bîr olunur meşelâ mizâcû’ş-şarâb mâ yemzicü bihi şarâbühü mezc olunan nesnedir şu gibi. Ve mizâcû’l-bedeni mâ rakibe ‘aleyhi mine’t-ṭabâyi‘i ya‘ni ṭabâyi‘-i erba‘adan bedeniñ medâr-ı terkîbi olan ṭabî‘attir madde-i bedene memzûc olduğün ıtlâk olunmuştur. Ma‘lûm ola ki ‘inde’l-muḥaqqıķın mizâc-ı beden ‘anâşır-ı erba‘anıñ eczâları birbirlerine mûmâss ve müterekkib ve mütecânis olup beynlerinde fi‘l u infî‘âl vukû‘undan keyfiyyât-ı erba‘a beyninde ḥâşıl bir keyfiyet-i mütevassıttadır ve iki gûnedir; birine mizâc-ı evvel ve birine mizâc-ı şânî derler. Mizâc-ı evvel oldur ki ‘anâşır-ı mürekkebeden bilâ-vâsıta ḥâşıl ola ve mizâc-ı şânî bir kaç nesnelerin ictimâ‘ ve imtizâçlarından ḥâdiş olur ki ol nesneler daḥi ‘anâşırdan mürekkeb olup her birinde olan kuvvet-i âḥarde olan kuvvete muḥâlîf olur meşelâ ḥarâret ve burûdet ve ruṭûbet ve yubûset-i mizâctır. Ve kezâlik demevî ve şafrâ ve yelek-i(?) mizâctır ve sû-i mizâc dedikleri işbu mizâcın mütegayyer olmasıdır şoğuktan veya şıcaḡtan veya sâ‘ir

⁵⁸⁰ Bundan sonraki yazılar üzeri karalanarak iptal edilmiştir.

‘ârizadan olur. Anıñçün ‘ilâçta ta‘dîl-i mizâca muhtâçtır ve sû-i mizâç ya hâr veya bâriddir ya raṭb⁵⁸¹

M^{141a} ya yâbistir ya müfred ya mürekkebdir bunlardan her biri ya maddî veya ğayr-ı maddîdir ve muṭlaқа maraḓ üç cinstir: Birine sû-i mizâç ve birine maraḓ-ı terkîb ve birine teferruḓ-ı ittişâl derler ve maddî dedikleri aḥlât-ı erba‘anıñ birinden olur ve ğayr-ı maddî aḥlâtтан olmuş değildir. Bunuñ tafşîli *Ḳānun*’da meşrûhtur. *Tercüme-i Ḳāmûs* ‘Âşım Efendi raḥımeḥullāhi raḥmeten vâsi‘aten.

Mizâç ḥum kelimesine muzâftır ve kezâlik ḥum daḥi ‘Îsâ’ya muzâftır (ḥumm-ı ‘Îsâ) ‘Îsâ ‘aleyhi’s-selâm’ıñ mu‘cizâtından olmaḓ üzere rivâyet olunur ki; eğerçi câme yüz renkli bile olsa ḥum-ı mezbûrden sâde ve yek-renk zuhûr eder idi. Şeyḥ ‘Abdüllâtîf Gücerâtî’niñ *Leṭâyiḥ*’inden mütercem; ve ‘Îsâ’yı ehl-i Fûrs âmâliyle ‘Îsâ okurlar. Ḥulâşa, mezkûr vezîr-i kec-bîn ve aḥvâl-i bed-âyîn cenâb-ı ‘Îsâ ‘aleyhi’s-selâm ile Mûsâ ‘aleyhisselâm’ıñ yek-renk ve nâsı tarîḳ-i müstaḳîme irşâdda müşterek olduklarından bî-ḥaber idi ve ḥum-ı ‘Îsâ ‘aleyhisselâm ki muşaddıḳ-ı ‘Îsâ ‘aleyhi’s-selâm idi, ḥum-ı mezbûrden ḥuy tutmamış idi Baḥru’l-‘ulûm ‘Abdü’l-‘aliyy ḳuddise sırruh.

Câme-i şad-renk ez ân ḥumm-ı şafâ

Sâde vü yek-renk keştî çün ziyâ

(Câme-i şad renk) terkîb-i tavşîfî şad-renk vaşf-ı terkîbî, (ez ân) ez keştîye müte‘allıḳ ân ism-i işâret, (ḥumm-ı şafâ) müşârun ileyhi (ḥumm-ı şafâ) terkîb-i izâfî ve izâfeti beyâniyye, (sâde) bî-renk ya‘ni beyaz, (ve yek-renk) vaşf-ı terkîbî bir renkli, (keştî) yâ ḥikâye-i mâzî olurdu demektir. Ḥulâşa;

Yüz renkli câme ol şafâ köyünden ziyâ gibi sâde ve bî-renk olurdu, câme-i şad renk muhtelifül-‘aḳāyid eşḥâştan ‘ibârettir ve ḥum-ı şafâdan meşreb-i ‘Îsâ murâddır ya‘ni meşreb-i ‘Îsâ (‘a.m.)’dan ‘aḳā’id-i bâṭıla ile muhtelif olan eşḥâş ‘aḳā’id-i ḥaḳқа ve tevḥîd-i muṭlaқada ziyâ gibi yek-renk ve sâde oldular. Ya‘ni cümlesi ‘aḳāde-i ḥaḳқа

⁵⁸¹ Sağ hâşiye: “Ve ḥamrâ’u ḳable’l-mezci şafrâ’u ba‘dehu / Etet beyne şevbeyni nercise ve şaḳāyık Ḥakket vecnetü’l-ma‘şûḳ şarfan fesellîṭü / ‘Aleyhâ mizâcen fe’kteset levne ‘âşık”.

olan millet-i İslâm'da cem' oldular ve bi'l-cümle enbiyâyı yekdiğerinden tefrik etmediler. Veyaht câme-i şad renkten murâd 'akâ'id-i rezîle

M^{141b} ve evşâf-ı kabîha ve ahlâk-ı zemîme ve a'mâl-i nâ-marziyye ve tâlib-i dünyâ ve 'âşık-ı mâsivâ olan zâttır ve hûlâşası oldur ki humm-ı 'Îsâ 'aleyhi's-selâm'dan qalbi münevver olur ve bi'l-cümle ta'allukâtı muhabbet-i Hudâ'ya münqalib olur. Ve evşâf-ı rengârenk ziyâ gibi bî-jenk olarak kâbil-i müşâhade-i tecelliyât-ı Hudâ olur, takrîr-i evvel beyt-i evvele enseb ve takrîr-i şânî münâsib-i beyt-i âtîdir. (Kemâ lâ yehfâ) ba'zı şerrâh cenâb-ı 'Îsâ 'aleyhi's-selâm'dan meşhûr olan şu mu'cizeye işâret kılmışlardır. Şu vechile ki; şerr-i küffârdan bir şibâğ hânesinde mütevârî ve muhtefî olmuş idiler, şibâğa boyanmak için bir takım eşvâb teslim eylemişler idi, şibâğın 'ibâdet zamânı geldikte mezkûr câmeleri 'Îsâ 'aleyhi's-selâm'ın nezdinde emânet bırakıp ma'bedinde nezd-i şanemde 'ibâdet ile meşgûl oldu. Kezâlik cenâb-ı 'Îsâ 'aleyhi's-selâm'ın namâzı vakti eriştikte câmeleri sirkat olunur havfile cümlesini bir küpe tıldurdu ve 'ibâdetiyle meşgûl oldu, ba'de'l-ferâğ şibâğ câmeleri şordu, cenâb-ı 'Îsâ 'aleyhi's-selâm sârikin sirkatı havfından nâşî cümlesini şu küpe vaz' eyledim buyurdu. Şibâğ feryâd u figân eyledikte câmelerin her biri diğér bir kimsenin ve her birinin matlûbları olan renk başkadır, sen cümlesini bir küpe vaz' eyledin ve yek-renk kıldın, cenâb-ı 'Îsâ şibâğa; gam yeme hemân, câme şâhiblerinin ismini zıkr et, elini küpe şokup câmesini ber vefk-ı murâd çıkar buyurdu. Şibâğ ve sâ'ir orada bulunup bu mu'cizeyi müşâhade edenler cümlesi îmân ile müşerref oldu ve havâriyyûn bunlardır denildi.

Velâkin aşhâb-ı 'ilm ü zekâyâ hafî değildir ki yek-renk olan câme hum-ı 'Îsâ 'aleyhi's-selâm'dan şad-renk olduğudur ve bu beyt-i lâtiften münfehim olan câme-i şad-renk yek-renk olmasıdır. Li-ecl-i hâzâ bu beyt-i şerifte ta'kid vardır denildi şöyle ki; (çün ziyâ) sâde ve yek-rengin sıfatıdır ve (keştî) kelimesi ef'âl-i nâkışadan şâre ma'nâsınadır ve câme-i şad-renk mukaddem haberidir

M^{142a} ve ismi mu'ahhar sâde ve yek-renktir. Hâşıl-ı ma'nâ; ziyâ gibi sefid olan sâde ve yek-renk câmeler 'Îsâ 'aleyhi's-selâm'ın vaz' eylemiş olduğu küpten şad-renk olduğunu bi'l-cümle elvân-ı kâ'inât sâde ve bî-renk olan küpten zuhûra gelmiştir.

Ve mümkündür ki (çün ziyâ) sâde ve yek-renk sıfatı olmayıp belki mazmûn-ı cümle olur bu şûrette ma'nâ şu vechile olur ki sâde yek-renk olan câmeler şad-renk oldular şöyle ki; ziyâ-yı şems sâde ve yek-renktir. Kâbil-i ziyâ olan eşyâ-yı rengârenk üzere tâbân ve lem'a-feşân oldukça hezârân levniyle nümâyân olur.

Bâde bî-rengest liken renkhâ-yı muhtelif / Mîşevved zâhir zi renk-i ihtilâf-ı câm u ke's
Hafî değildir ki bu gûne tekellüf-i ihtibâra ihtiyaç yoktur, bu beyt mu'cizeye işârettir
demeğe muhtâç değildir, velayse verâ'el-'ibâdeti kurbetün, ba'zı 'ilâve ile Bahr-i
'ulûmdan tercüme; (s.) ta'kîd maḥall-i fesâhat olduğu maḥallinde beyân olundu.

(c.) Bir çün ebyâtın arasında gelmiş olan ta'kîd maḥall-i fesâhat değildir belki
bâdî-i leṭâfet ve ḥiss-i zerâfettir, görmez misin ki ḥâl ḥadd-i zâtında çirkin bir kıyesdir
bir maḥbûbuñ yüzünde vâkı' olsa leṭâfet bahş olur intehâ kavluhu câme-i şad-renk ilâ
âḥirihi) câme-i şad-renkten murâd eşḥâş-ı muhtelifü'l-'akâ'id (sâde ve yek-renk) keştî)
sâde ve yek-renk olurdu ya'ni 'akîde-i nâciye-i İslâm ile muttasıf olurlardı, (çün ziyâ)
şıbâğın ḥ'âheş ve arzusuna muṭâbık ma'lûm ola ki şıbâğ ve ḥum ve câme-i şad-reng
nazar olundukta kışsa-ı mu'cize-i cenâb-ı 'Îsâ 'aleyhi's-selâm'a işâret olmasını teḳâzâ
eder. Velâkin bu beyt-i şerîften zâhir olan oldur ki hezârân hezâr tegâyür ve ihtilâf-ı
yek-rengî-i cenâb-ı 'Îsâ 'aleyhi's-selâm'dan tebeddül-i ittiḥâd ve ittifâk oldu kân-ı evvel
ḥazret ḥum-ı şafâ idiler ki câme-i şad-renk ḥum-ı mezbûre düşüp bi'l-cümle câmeler
mişâl-i bâd-ı şabâ veya mânend-i ziyâ rûşeni ve yek-renkliği kabul ettiler ve
beynlerinde aşla ahlâf ve ihtilâf kalmadı

M^{142b} bu takrîre göre bu beyt kışsa-ı mu'cizeye işâret olmaz fi'l-vâkı' câmelerin ḥum-ı
vâḥidden şad-renk oluşu ğarîb ve 'acîbdır velâkin sâde oluşu ğarîb değildir zîrâ bir siyah
boya küpüne surḥ, zerd ve sâ'ir elvân ile mütelevven câmeler vaz' olunsa cümlesi siyah
olur.

Ḥum-ı 'Îsâ ve ḥum-ı şafâ vücûd-ı muḳaddes-i cenâb-ı 'Îsâ 'aleyhi's-selâm'dan
kinâyedir ki ol zât-ı muḳaddes ve vücûd-ı enfes ḥum-ı şafâ-yı yek-rengî ve ḥurşid-i
ziyâ-yı yegânegî idi ve câme-i şad-renk ehl-i şirk ve nifâkıñ kalb-i kalbine ve aşḥâb-ı
ihtilâfın bâtın-ı talebine işârettir ki envâ'-ı elvân 'akâ'id-i bâtıla ile câme-i muhtelifü'l-
elvân gibi muhtelif derler ve ziyâ gibi olan yek-renkten murâd, dil-i ehl-i tevḥîd ve
aşḥâb-ı tecrîddir (mürşidünâ Hacı Muhammed İmdâdullâh ḳuddise sırruh). Ma'lûm ola
ki nezd-i 'âcizide câme-i şad-renk ziyâ veya şabâ gibi yek-renk olup ve elvân-ı gûnâgûn
ile âyine-i mişkal gibi mütelevven olması daha âgrebdir.

Raḳḳa'z-züccâcu ve raḳḳatî'l-ḥamru / Feteşâbehâ ve teşâkele'l-emr

Ke'ennemâ ḥamrun bilâ ḳadeḥ / Ve ke'ennemâ ḳadeḥun bilâ ḥamri

Rum'da mektûb olan nüshaların ekşerinde şabâ ve Hind ve İrân'da mektûb olan
nüshaların ekşerinde ziyâdır.

Nîst yek-rengî gez u hîzed melâl

Bel mişâl-i mâhî vü âb-ı zülâl

(Nîst) muḳaddem ḥaber, (yek rengî) mu'aḥḥar mübtedâ', (gez u) ki râbıt-ı şıfattır, (ez) edât-ı beyân, (u) yek-rengîye râci' zâmîr-i gâ'ibdir, (hîzed) ḥâsten maşdarından gâ'ibdir bunda peydâ ola ma'nâsınadır ve cümlesi yek-rengîniñ şıfatıdır. Ḥulâşa;

Beyân olunan tevḥîd yek-renkliği öyle bir yek-renklik değildir ki andan melâl peydâ ola, belki mişâl-i mâhî ve âb-ı zülâldir ya'ni mâhî âb-ı zülâlden melûl olmadığı gibi ehl-i tevḥîd bu yek-renklikten bîzâr olmaz intehâ.

(Mâhî) vücûd-ı insân-ı kâminden kinâyedir ve âb-ı zülâl vücûd-ı muṭlaḳtan kinâyedir

M¹⁴³^a intehâ. (Nîst yek rengî) yek-renklikten murâd bi'l-cümle elvânıyla yeksân olmak ve her renkle boyanmaştır, bir renkle muttasıf olmak değildir ki melâl peydâ ola. Bu şürette melâle aşlâ mecâl yoktur (mürşidünâ kıble-i 'âlem) ḳuddise sırruh.

Gerçi der ḥuşkî hezârân renkhâst

Mâhiyân râ bâ yebûset cenghâst

(Gerçi) in vaşliyye ma'nâsınadır 'Arabbiyyü'l-'ibâre taḳdîri; ve in kâne li'l-yubûseti âlâfu levnin mevcûdeten femücâdeletü'l-esmâki me'a'l-yubûseti vaḳı'a, (der) edât-ı zarftır, (ḥuşkî) yâ maşdariyyedir, ḥuşk ḳuru ma'nâsına 'Arabî'de yubûset ta'bîr ederler ki ruṭûbetiñ zıddıdır, (hezârân) hezârîñ cem'idir mübâlâğa maḳşûddur, renkhâ hezârânîñ mümeyyizidir, hezârân muḳadder şüdüñ ismidir ve ḥaberi muḳadder mevcûddur, (st) edât-ı ḥaberdır. Mışra'-ı şânîniñ taḳdîri cenghâ-yı mâhiyân bâ yubûset vâḳı'est, cenghâ mu'aḥḥar mübtedâ', bâ yubûset muḳaddem ḥaberdır. Ḥulâşa;

Yubûsette her ne ḳadar elvân-ı gûnâgûn mevcûd olduysa da mâhîleriñ cenklere yubûset iledir ya'ni bu 'âlem-i şürette hezârân hezâr tecellî-i kirdkâr ve her bir zerre mazḥar-ı zuḥûr-ı yâdır lâkin mâhiyân deryâ-yı ziyâ-yı vaḥdet-i keşretle dâ'imâ ceng ü cidâl etmektedirler.

Kîst mâhî çîst deryâ der meşel

Tâ bedân mâned Melik ‘azze vü cell⁵⁸²

(Kîst) aşlı ki esttir, (ki) âhîrinde hâ-yı resmiyye kâfiñ kesre harekesini beyândır hâzıf olup bedelinde bâ getirildi ve edât-ı haber (st) der hemze-i mütecelliyedir hâzıf olundu kîst oldu (ki) zî-rûhtan istifhâm içündür lisânımızda kimdir ile ma‘berdir muḳaddem haber (mâhî) mu‘ahḫar mübtedâ’dır, (çîst) kîst gibidir, (çi) zî-rûhuñ gayrıdır istifhâm içündür, (meşel) mimiñ ve şâ-yı meşeliñ fetḫalarıyla bunda temşîl ve taşvîr ma‘nâsınadır, (mâned) mânisten maşdarından muzâri‘dir, (Melik) mimiñ fetḫı ve lâmiñ kesriyle pâdişâh ma‘nâsınadır, (‘azz) ‘izzetten fî‘l-i mâzîdir cümlesi melikiñ sıfatıdır. (Hulâşa)

M^{143b} Temşîl ve taşvîrde mâhî nedir deryâ nedir ki Melik-i ‘azze ve cell aña mânend ve şebih olsun (leyse kemişlihi şey) ḳavluhu kîst mâ hiye ilâ âhîrihi) edâ-yı maḳşûda ‘ibâreniñ ṭarlıgını ve temşîlâtıñ kûtahlıgını beyândır mürşidünâ ḳible-i ‘âlem ḳuddise sırruh.

Ḳavluhu kîst mâhî ilâ âhîrihi bu beyt-i me‘a’l-ebyâtü’l-âlâtı edebe ri‘âyetle beraber beyân, tenzîh-i Hudâ-yı müte‘âldir.

Şad hezârân baḫr u mâhî der vücûd

Secde âred pîş-i ân ikrâm u cûd

(Der vücûd) şügend veya güştend muḳadderdır ve vücûd mevcûd ma‘nâsınadır, (pîş-i ân) terkîb-i izâfîdir ve izâfet-i lâmiyedir ve der maḫzûftur taḳdîri

⁵⁸² Sağ haşiye: “Dîd dervîşî ser ender ceyb-i delḳ / Ğarḳ-ı baḫr-ı nîstî fâriğ zi ḫalk

Güft şüfî ser ber âver gül be bîn / Der cevâbeş güft merd-i râh-ı dîn

Serfürû ber der derûn-ı dil niger / Tâ bekey der reng u bû borden beser

Çün nazâr der dil küñî ey ḥordedân / Şâni‘-i ḥod râ tevân diden ‘ayân

Şun‘-ı bînî ger küñî der dil nazâr / Serfürû ber serfürû der dil niger

Şad hezârân rahmet-i Haḳḳ ber revân / Hûb güftest in sūḫan ni‘me’l-beyân

Yâsemen râ ez ḡameş pâ der gülest / Lâle râ ez derd-i ô ḥûn der dilest

Ger nebûdî reng-i ô der lâlezâr / Key zi vey bûlbûl berâncâ nâlezâr

Der heme ḡulzâr reng-i bûy-ı ôst / Ô münezzeh ez şîfât-ı reng u pöst”.

der pîş-i ân der (ikrâm u cûd)’de hâzıf-i muzâf vardır şâhib-i ikrâm u cûd demektir veyahut racûl-i ‘adl kabîlinden olarak ‘ayn-ı ikrâm ve ‘ayn-ı cûd olan Hudâ-yı müte‘âl demektir. Hülâşa;

Lâ yu‘ad ve lâ yuhşâ baħr u mâhî mevcûd oldular, ol şâhib-i ikrâm ve cûd olan Hudâ-yı müte‘âlîñ veyahut ‘ayn-ı ikrâm ve cûd olan Zü’l-celâli ve’l-kemâl’iñ öñünde secde getirdiler ve emrine münkâd oldular.

Kavluhu şad hezârân ilâ âħirihi) bu beyt-i şerîf hükmi-sâbıkâ ‘illet menziline de ne vechile deryâ ve mâhî Melik-i ‘azze ve cell ve Hudâ-yı lem-yezel’e mânend-i şebîh olur, ħalbuki hezârân deryâ ve mâhî-i lâ-yuhşâ anıñ emrine münkâddır, ne keyfiyetle maħkûm ħâkime ve sâcid mescûda beñzer (Aħmed Ĥasan Şâhib ħuddise sırruh).

Çend bârân-ı ‘atâ bârân şüde

Tâ bedân ân baħr dürr-efşân şüde

(Çend) bunda mübâlâğa içündür ne çok demektir, (bârân-ı ‘atâ) terkîb-i tavşîfidir bârân yağmur demektir, (bârân) şıfat-ı müşebbehe yağıcı ve şüdeniñ muğaddem mef‘ûlûdür fâ‘ili tahtında zamîr bârân-ı evvele râci‘dir, (est) maħzûftur zîrâ mâzî naħliniñ müfred gâ‘ibinden ekşeri-yâ hâzıf olunur, (dürr-efşân) vaşf-ı terkîbîdir inci saçıcı ma‘nâsına. (Hülâşa) ne çok bârân-ı ‘atâ yağıcı olmuştur tâ ki ol baħr-i evvel ‘atâ sebebiyle dürr efşân

M¹143^{2a} ve gevher-feşân olmuştur kavluhu çend bârân-ı ‘atâ ilâ âħirihi) pek çok bârân-ı ‘atâ rîzân olmuştur ki deryâ ol vesile ve zerî‘a ile dürr-efşân olmuştur. Bu şürette deryâ ħuşe-çîn-i feyz-i Hudâ’dır. Gedâ şâha ve sâ‘ir mes’ûle ne vechile müşâbih olabilir (Aħmed Ĥasan Şâhib ħuddise sırruh).

Çend ħurşîd-i kerem efrûhte

Tâ ki ebr u baħr cûd âmûhte

(Ĥurşîd) ħurşîd ħur güneş ma‘nâsınadır ba‘zı aşĥâb-ı lûgat (ħur) ħânıñ zammıyla güneş ma‘nâsınadır ve şîd rûşen ve parlağ ma‘nâsınadır ħurşîd âfîtab-ı rûşen demektir velâkin yalnız başına vâvsız ħur denmez. Zîrâ ħumâr ma‘nâsına olan (ħura

mültebis olur, (hürşîd-i kerem) müşebbehün bihiñ müşebbehe izâfeti kabîlindendir, (efrûhte) efrûhtenden mâzî nakıldır, efrûhten endûhten vezninde ateş ve cırâ‘ yakmak ve yalîñlatmak ve iş‘âl ve ilhâb ma‘nâsınadır. Ve bu ma‘nâda lâzım dañi gelir, (efrûz) serdûz vezninde efrûhtenden isimdir yâlîñ ve şu‘le ma‘nâsına ve fi‘l ve emir ve ism-i fâ‘il dañi gelir *Tercüme-i Bürhân-ı Kâfî* ‘Âşım Efendi rahimehullah. (Âmûhte) âmûhten maşdarından mâzî nakıldır lâzım ve müte‘addî isti‘mâl olunur zîrâ (enbiyâ ve evliyâyâ (âmûhtegân) derler ki ezelde öğretilmiş veya ezelde öğrenmiş ma‘nâsı verirler ve mu‘allime âmûzgâr derler müte‘addî ve müte‘allime âmûzende derler ki lâzımdır. Hülâşa;

Lûtf-ı Hudâ’dan ve ‘inâyet-i kibriyâdan pek çok hürşîd-i kerem tâbân olmuştur tâ ki ebr ve şehâb ve bañr ve deryâ kerem u ihsânı öğrenmiştir ya‘ni ta‘ayyün-i evvelden maķâm-ı bañriyyete gelince her bir ‘âlemde kendisine gûnâgûn tecellî ve pek çok ihsân-ı celî olup tecellî-i mezkûrâtıñ şemeresi olarak ebr u şehâb ve bañr u deryâ cûd u şehâyı öğrenmiştir. Kavlulu çend hürşîd-i kerem ilâ âñirihi) pek çok âfitâb-ı cûd-ı İlâhî tâbân olmuştur, o sebeple ebr u deryâ cûd u şehâyı öğrenmiştir. Mu‘allim ve müte‘allim müsâvî ve müşâbih olmaz (Ahmed Hasan Şâhib quddise sirruh).

(Hülâşa-i kelâm) havşala-i meydân-ı kelâm tar olduğundan eseb-i beyân istediği gibi cevelân edemez, tâ cadde-i müstakîmde istediği gibi refât edemediğinden, nâcâr tarîķ-i saķîme şapar. Şâhib-i *Gülşen-i Râz* buyurur;

M¹⁴³^{2b} (Beyit) Me‘ânî her gez ender ħarf ne‘âyed / Ki bañr-i Kûlzûm ender zarf ne‘âyed. Bañr-i Kûlzûm’uñ zarfâ şığmadığı gibi me‘ânî-i külliye ħurûf ve kelimât da şığmaz kemâ yenbeğî beyânı mümkün olmaz demektir. Cenâb-ı Lâhicî quddise sirruh şerħinde buyurlar ki; vahdet-i zât ve şıfât ve zuhûrât tetavvûrât ve tenevvü‘ât tecelliyât gibi me‘ânî-i külliye ihâta ve delâlet-i elfâz ve ħurûftan bîrûndur, Bañr-i Kûlzûm’uñ zarfâ şığmadığı gibi me‘ânî-i külliye dañi zurûf ħurûf ve elfâza şığmaz ve me‘ânî-i külliyei kemâ yenbeğî elfâz ve ħurûftan müstefâd olan me‘ânî-i cüz’iyyeye kıyâs câ‘iz değildir zîrâ gâ‘ib şâhidden gâyetle ba‘iddir ve kıyâs kıyâs-ı me‘a’l-fârîķtır ve bu gûne kıyâs tevehhûmden mâ‘adâ bir şey değildir. Vûs‘at-i meydân-ı ma‘ânî-i nâ-mütenâhî ne vechile sũĥan-ı nengnâs-ı ħurûf ve kelimâtıyla münĥasır ve mütenâhî olur ve ħurûf-ı elfâz ne gûne delâlet-i tâmme ve ihâta-i ‘âmmeye bulunabilir.

Pertev-i dâniş zede ber hâk u tîn

Tâ şûde dâne pezîrende zemîn

(Pertev) aydınlık, (pertev-i dâniş) terkîb-i izâfî izâfeti beyâniyye veya lâmiye der dâniş nûnuñ kesriyle ism-i maşşdar ve hâşıl-ı maşdardır biliş ma'nâsına. (Zede) zeden maşdarından urmuş ma'nâsınadır, (hâk) toprak, (tîn) tîniñ kesriyle çamur ma'nâsınadır, (dâne) tohum, (pezîrende) pezîreften maşdarından ism-i fâ'ildir, (zemîn) zâniñ fethi ile zem kelimesiniñ ism-i mensûbudur zemî dañi derler. Ve kışa zımistân derler zâniñ fethi ve mimiñ kesriyle zîrâ sitân edât-ı mübâlâğadır ve edât-ı zarf ve edât-ı mekân ve edât-ı zamândır velâkin cümlesinde mübâlâğa mutazammındır. Bu şûrette zemîn bârid-i bi't-tab' olduğıçün tesmiye olunmuştur pezîrende kelimesiniñ zemîn fâ'ili ve dâne mukaddem mef'ûlûdür. Hülâşa;

Pertev-i 'ilm u nûr-ı ma'rifet-i Hudâ hâk u tîn üzere tâbân ve pertev-feşân olmuştur ki o nûr-ı ma'rifetle zemîn dâne-pezîr ve tohum-gîr bulunmuştur. Cenâb-ı pîr kâddesallâhu bi-sırrihi'l-münîr zemîniñ 'ilm u ma'rifetini işbât eylemiştir (biraz tafşîl **M^{144a}** tafşîl (lâyiha) cenâb-ı Şadreddinü'l-Konevî kâddesallâhu bi-sırrihi'l-kaviyyi'l-cellâ *Kitâb-ı Nuşûş*'unda buyururlar ki; ('ilm vücûda tâbi'dir) ya'ni hâkâyıktan her bir vücûdu olan hâkîkatîñ tañrı ve te'âlâsına 'ilmi dañi vardır ve 'ilmiñ tefâvütü hâkâyıkiñ kemâlen ve noğşânen vücûdu kabûl hasebiyledir. Bu şûrette her ne ki vücûdu kabûle ('ale'l-vechi'l-etemmi'l-ekmel) kâbildir, bu vechile kabûl-i 'ilmde etemm ve ekmeldir ve her bir şey ki kabûl-i vücûdda ... muttasıftır kezâlik 'ilmde de ... muttasıftır.

'İlmde bu tefâ vütüñ menşe'i ahkâm-ı vücûb ve imkânda olan gâlibiyyet ve mağlûbiyyettir (netîce) her bir hâkîkat ki kendisinde ahkâm-ı vücûb gâlib-terdir, hâkîkat-i mezkûre vücûd u 'ilm-i kâmil-terdir.

Ve kezâlik her bir hâkîkat ki anda ahkâm-ı imkân daha gâlibdir, vücûd ve 'ilm daha nâkıştır, cenâb-ı şeyh radıyallâhu 'anhîñ kelâmında 'ilmiñ ba'zı vücûda tâbi'iyyeti ile vâkı' olan hükmü 'alâ tarîki't-temsîldir ve illâ hayât, kudret, irâdet gibi bi'l-cümle kelimât bu siyâk üzere vücûda tâbi'dir.

Zümre-i evliyâ'ullahtan kâddesallâhu esrârahum ba'zısı bu mebhâşi şu vechile beyân buyurdu; efrâd-ı mevcûdâtan, şıfat-ı 'ilimden 'ârî hiçbir fert yoktur velâkin 'ilm iki vechile müveccehtir: (1) Şol 'ilimdir ki 'örfte aña 'ilm ıtlâk olunur, (2) bi-hasebi'l-'örf aña 'ilm ıtlâk olunmaz. Her iki kısım dañi ehl-i hâkîkat 'indinde 'ilimdir. Zîrâ ehl-i

ḥaḳḳat ‘ilm-i zâtî-i sübhânehu ve te‘âlânî bi’l-cümle mevcûdâta sirâyetini müşâhade ederler. Ve kısm-ı şânî cümlesinden berî âbdır ve âbı bi-ḥasebi’l-‘örf ‘âlem ‘addemezler velâkin biz müşâhade etmekteyiz ki âb-ı miyân-ı bülendi ve pestîyi ve şîb u bâlâyı temyîz eder ve ‘ulüvvden cânib-i süflîye ‘udûl eder ve kezâlik cism-i

M^{144b} cevîf ve dâhiline dâhil ve nâfiz ve cism-i mütekâşifiñ ancak zâhiriyyetini tertîb tenşîf eder geçer ve bunun emsâli diğeri bir takım şeyler daḥî müşâhade ederiz. Bu şûrette bir muktezâ-yı kâbiliyyet kâbil-i cereyânı ve aña ‘adem-i muḥâlefeti ḥâşiyet-i ‘ilimdendir.

Velâkin ‘ilim bu mertebede şûret-i tabî‘atte zâhir olmuştur bi’l-cümle mevcûdâta sereyân-ı ‘ilim bu minvâl üzeredir, belki vücûd-ı zâyî‘ kemâlât-ı İlâhî’niñ bâ sırruhâ mevcûdâta sereyânı bu vechiledir (*Levâiyih-i Câmî* kıddise sırruhu’s-sâmîden tercüme olunmuştur) qarîben tafşîlât gelir in-şâ‘allahu te‘âlâ.

Maṭbû‘ ve mektûb Hind ve İran nüshalarının ekşerinde zâl-ı mu‘ceme ile zâteş ve ba‘zılarında dâniş vâkı‘ olduğu gibi ba‘zılarında ber mâ ve tîn ve ba‘zılar ber âb-ı tîn vâkı‘dır. Kavlulu pertev-i zâteş ilâ âhirihi pertev-i ‘ilm ü dâniş’î Hâḳḳ âb ve güle urup âb ve güle ‘ilm ü dâniş-i Hudâ bahş etmiştir (Aḥmed Ḥasan Şâhib) kıddise sırruh.

Kavlulu (pertev-i zâteş) ilâ âhirihi ya‘ni pertev-i zât-ı Hâḳḳ mâ’ ve tîn üzere urmuştur ya‘ni zât-ı Hâḳḳ maḫhar-ı mâ ve tîn de zâhir olmuştur. Bu zemîn dâne-peḫîr olup münbit olmuştur, ḥaḳḳaten münbitlik maḫhar-ı zemîn de zâhir olan Hudâ’nıñdır, mâ ve tîn de değildir. Mürşidünâ kıble-i ‘âlem Şeyḫ Ḥacı Muḫammed İmdâdullah Efendi kıddise sırruh.

Kavlulu pertev-i zâteş ilâ âhirihi)⁵⁸³ zâhir olan zâl-i mu‘ceme ve tâ-ı fevḳâniye ve muzâfun ileyh olan şîn zamîriyle pertev-i zâteş olmaḫtır ya‘ni pertev-i zât-ı Hâḳḳ mâ ve tîn üzere urmuştur ya‘ni zât-ı Hâḳḳ maḫhar-ı mâ ve tîn de zâhir olmuştur bu cihetten zemîn dâne-peḫîr olup münbit ve rûyendeliği öğrenmiştir ya‘ni münbitlik ki fi‘l-i Hudâ, vâz’-ı cenâb-ı kibriyâdır maḫhar-ı zemîn de ki mâ ve tîndir zâhir olmuştur velâkin maḫhar-ı fi‘li olmayıp belki maḫharda zâhir olan Hudâ’nıñ fi‘lidir ve Şeyḫ Efzâl kıddise sırruh ḥazretlerinin şerḫinden zâhir ola. Dâl-i mühmele ve nûn ve şîn bir kelime olarak dâniş olmaḫtır ki ‘ilm ü dâniş ma‘nâsındır bu şûrette

⁵⁸³ Parantezler kurallara uygun olarak kullanılmamıştır.

M^{145a} ma'nâ şu vechile olur ki; pertev-i 'ilm-i haqq mâ' ve tîn üzere urdu, bu dânilik sebebiyle zemîn dâne-pezîr oldu ve bu ol cihettendir ki Haqq sübhânehu ve te'âlâ ism-i 'Alîm ile muṭahhar mâ tînde zâhir oldu. Bu şûrette şilâh ve kâbiliyyeti mîkdarı mazhar-ı zemînde 'ilm ü dâniş peydâ oldu ve zemîn dâne-pezîr oldu, pertev lâfzının dânişe izâfeti karînesiyle murâd-ı dâniş muṭlak olmayıp belki dâniş haqqtır (Bahru'l-'ulûm) kuddise sırroh.

Hâk emîn vü herçi dervey kâştî

Bî-hıyânet cins-i ân berdâştî

(Hâk emîn) hâk mübtedâ emîn haberidir, (emîn) emîr vezninde kalbinde endişe olmayıp âsûde-dil olan âdeme denir ve emîn gâdr ü hıyânet nakışasından âzâde olan mu'temed âdeme denir ve ism-i mef'ûl şîğası üzere mü'temen ve mu'temede âdeme denir. Bunda ma'nâ-yı evvel murad olmayıp belki ma'nâ-yı uhreteyn maqşûddur, (kâştî) kâştan maşdarından mâzî muḥâtabdır muzâri'i kâred gelir, (bî-hıyânet) bî edât-ı nefydir, (hıyânet) emânete gâdr eylemek ma'nâsınadır, (berdâştî) dâştan maşdarından mâzî muḥâtabdır muzâri'i dâred gelir. Bi-hasebi'l-lügat tutmak ma'nâsına ise de gâliben mâlik olmak ma'nâsında müsta'meldir ve kezâlik ber ile isti'mâl olundukta aḥz ma'nâsında müsta'mel olur bunda olduğu gibi, herçi bunda herçiz ma'nâsınadır, dervey der zarfıyyet içün veyahut bâ-yı şıla ma'nâsınadır ki bûy demek olur vey zamîri zemîne râci'dir, (cins-i ân) terkîb-i izâfî ve izâfeti lâmiyedir ve berdâştîniñ muḥaddem mef'ûlûdür. Hülâşa;

Zemînde veya zemîne her ne şey ekdiñse bilâ-hıyâne anıñ cinsini aḥz eylediñ ve belki eşnâf ve muzâ'afıñ saña i'tâ eyledi ya'ni buḡdây ekerseñ saña buḡday verir arpa vermez (Haşmet).

Eḡdiğîñ ... sîn resm vere hâk budur / Sen de mâ-dûnuna raḥm eyle ki râḥat bulasın

Derde dermân ola gör nabza göre şerbeti ver / Tûr üslûb-ı ḥakîm üzere ḥalâvet bulasın

M^{145b}

În emânet zân emânet yâftest

Kâftâb-i 'adl bervey tâftest

(Emânet) selâmet vezninde bir âdem emîn ve mu‘temed olmak ma‘nâsınadır yükâlû emnü’r-racülû emânete mine’l-bâbi’l-hâmisi izâ kâne emînen deyû ma‘nâda isim dahî olur yükâlû hüve ehlû’l-emâneti eyyû leyse fihi hıyânete *Tercüme-i Kāmûs*. (În) ism-i işâret zemîn müşârun ileyhidir ân kezâlik ism-i işârettir müşârun ileyhi cenâb-ı Hudâ’dır, (yâftest) yâfte istek muhaffefi mâzî fâ’ili tahtında müstetir zamîr zemîne râci’dir (în emânet) mef’ûl-i şarîhidir, zân emânet mef’ûlün ‘anhıdır, (kâftâb-ı ‘adl) müşebbehün bihiñ müşebbehe izâfeti kabîlindendir, (bervey) ber edât-ı isti’lâ vey zemîne râci’ zamîr tâftest mâzî-i naklî hulâşa;

Zemîn bu emâneti ol Hudâ’nın emânetinden bulmuştur zîrâ âfitâb-ı ‘adl-ı İlâhî zemîn üzere mütecell olup zemîniñ kabiliyyeti miqdârı emânet zemîne bahş u ‘inâyet eylemiştir.

Fi’le in emânet ilâ âhirihi ya’ni emânet pertev-i Hakk ki Hâfız cemî‘ esmâ ve şifâtır hâke emâneti ta’lîm buyurdu zîrâ ‘adl-ı İlâhî emâneti ehline zemîne sipariş eyledi ve bu tecellî zemînde peydâ ve âşikâre oldu (mürşidünâ kıble-i ‘âlem kuddise sırruh) kavluhu in emânet ilâ âhirihi ya’ni ya’ni bu zemînde zâhir olmuştur şu vechile ki âfitâb-ı ‘adl ki hakkıtır zemîn üzerinde rûşen ve hüveydâ olmuştur ve ‘adl-i emânetiñ melzûmudur ilâ âhirihi Bahru’l-‘ulûm kuddise sırruh.

Tâ nişân-ı Hakk neyâred nev-bahâr

Hâk sırhâ râ negerde âşikâr

M^{146a} (Tâ nişân) tâ intihâ-ı gâyet nişân ‘alâmet, (nişân-ı hakk) izâfet-i lâmiye, (neyâred) âverden maşdarından muzâri‘ menfî aşlı neyâverddir, (sırhâ) sırrıñ cem’i, (negerde) mâzî nakli neyârediñ fâ’ili nev-bahâr, (nişân-ı hakk) mef’ûlûdür negerdeniñ fâ’ili hâk sırhâ râ mef’ûlû evveli âşikâr mef’ûl-ı şânîsi. Hulâşa;

Hakk’ın nişân ve fermânını nev-bahâr getirmeyince hâk sırları âşikâr eylemez ya’ni emr-i Rabbânî ve fermân-ı Sübhânîyi nev-bahâr getirmeden hâk kendüde meknûz olan şeyleri izhâr eylemez.

Kavluhu tâ nişân-ı hakk ilâ âhirihi ya’ni cenâb-ı Hudâ’nın rûy-ı zemînde hüsnü zâhir olmayınca zemîne kendisinde medfûn olan sırları izhâr eylemez, bu beyt-i

lâtf mâ-ba‘dinde olan ebyât-ı şerîfiyle (fenzûr ilâ âşâri rahmetillâhi keyfe yuhyi’l-arza ba‘de mevtiâ)⁵⁸⁴ mazmûnuna işârettir (mürşidünâ kıble-i ‘âlem kıddise sırruh zâhir).

Ėavluhu tâ nişân-ı hâk ilâ âhirihi ya‘ni hüsn-i hâk zemîn üzerinde olduğa hâk sırları ya‘ni kendüde medfûn ve muhtefî olan şeyleri âşikâre etmez hulâsa-i kelâm zât-ı Hâk zemîninde zâhirdir ve zemîninde evvelâ kendi hüsnünü zemîne mazhar-ı sebze ile âşikâre eyler ba‘dehu zemîninde kendisinde medfûn olan dâneleri peydâ eyler. İmdi bu zemîniñ emîn olması şerhesidir ki nev-bahâr nişân-ı hâkı getirmeden izhâr eylemez Bahr-i ‘ulûm kıddise sırruh kavluhu te‘âlâ (fenzûr ilâ âşâri rahmetillâhi keyfe yuhyi’l-arza ba‘de mevtiâ).

İmdi ey şâhib-i başîret, âşâr-i rahmet-i Ėudâ’ya nazar eyle ki arz mürde ve efserdeyi eşcâr ve eşmâriyla nice ihyâ eyledi.

Cenâb-ı Hâk sübhânehu ve te‘âlâ zemîni envâr-ı ef‘âliyle müzeyyen eder ve külleri Ėandân ve ezhâr ve enbâtı münevver ve tâbân edip a‘yün-i ‘ârifine envâr şıfatıyla mütecellî olur ‘ârifin kâmilîn na‘t-ı hüsn ve vaşf-ı üns ve bûy ve cemâl ve dür ve reyĖân ve semâ‘ âvâze-i bûlbûlân ve vücûh-ı ihsân vâsıtalarıyla müşâhade-i Ėudâ kırlarlar (‘*Arâyisü’l-beyân*).

M¹146^b Berg-i dırağtân-i sebz der nazar-i hüşyâr / Her varâķı defterîst ma‘rifet-i kirdikâr
Çeşm-i ‘ârifte dırağtân terk-i evrâķı / Şübhesiz etti beyân ma‘rifet-i Ėallâķı
Berk-i dırağtân-ı Ėuşk tâze şevad her bahâr / Mîve dehed reng reng ma‘rifet-i kirdikâr
Ėuru ağaçlar olur tâze bahar eyyâmı / Renk renk meyve verir kim bilesin ‘allâmı
Ėatre-i âb-ı menî der şadef-i her nigâr / Gevher-i yek-dâne şud ma‘rifet-i kirdikâr
Şadef-i duğter dîlcûyda bir Ėatre meni / Dürri yekdâne olur tâ bilesin Yezdânı⁵⁸⁵

Ân cevâdî ki cemâdî râ bidâd

În Ėaber hâvîn emânet vîn sedâd

Ân cevâdî mübtedâ’dır ve Ėaber mağzûftur taķdîri ân cevâdî ki Ėudâstır veyağut ân cevâdî mübtedâ’ ve Ėaberi beyt-i âtidir ki ‘â’id mağzûftur veyağut ân cevâdî

⁵⁸⁴ er-Rûm 30/50.

⁵⁸⁵ Beytilerin yan tarafında kime ait oldukları yazılıdır: “Sa‘dî, mütercim-i fakîr, Câmî, mütercim-i fakîr, Câmî, mütercim fakîr.

mübtedâ' mer cemâdî râ küned haberidir bidâd dâden maşdarından mâzîdir muzârî'i deheddir, cemâdî râ dâ dâdîñ muḳaddem mef'ûlü, in haber hâ mef'ûl-i şânîsi, sedâd siniñ fethiyle istikâmet ma'nâsınadır, hûlâşa;

Ol cevâd cenâb-ı Hudâ'dır ki cemâd olan hâke bu haberleri ve bu emâneti ve istikâmeti ihsân buyurdu.

Mer cemâdî râ küned fazleş habîr

'Âkılân râ kerde ḳahr u ô zarîr

(Mer cemâdî râ) her râyı te'kîd içündür ba'zı nûsaḥ her cemâdî vâḳı'dır, (küned)'iñ mef'ûl-i evveli mer cemâdî ve habîr şânîsidir ve fâ'ili fazleştir, (ş) zamîr cevâda râci'dir, 'âkılân 'âkılîñ cem'idir, râ edât-ı mef'ûldür kerdeniñ mef'ûl-i evvelidir, zarîr mef'ûl-i şânîsidir zarîr şonradan kör olana derler. Hûlâşa;

Bî-şekk ol cevâdîñ fazl u ihsânı cemâdî dâna ve habîr ḳahrı da 'uḳalâyı kör ve zarîr eyler.

M¹⁴⁷^a Tafşıl, ḳavluhu, mer cemâdî râ küned ilâ âhirihi habîr haberdâr ma'nâsınadır ki Hâḳḳ'tan ḡafil olmaz, ('âkılân râ) mânend-i İblis dânişmend ve 'âḳıl olanları, (zarîr) nâ-binâ ve kör eyledi, 'âkılândan murâd şol tâ'ifedir ki cemâdâtıñ hayât ve haberiniñ inkâr ederler⁵⁸⁶.

Halbuki cemâdâtıñ habîr ve âgâh olduḡu edille-i şer'iyye ve 'âḳliyye ile şâbit ve müberhen ve eşer-i âgâhiyyeti her yerde zâhir ve bâhirdir, kendisine buḡday teslîm olunduḡta arpa vermez ve arpa teslîm olursa buḡdaya taḥvîl etmez (mürşidünâ ḳıble-i 'âlem Şeyḥ Hacı İmdâdullah efendi ḳuddise sırruh.

(Ḳavluhu mer cemâdî râ) ilâ âhirihi zemîn cenâb-ı Hâḳḳ'tan âgâh ve haberdârdır ki bir lâhza müşâhade ve ḥuzûr-ı Rabbü'l-'âlemînden ḡafil deḡildir ve sâ'ir cemâdât daḡı böyledir. Ve kezâlik zemîn şü ma'nâca da haberdârdır ki arpayı buḡdaya mübeddel ḳılmaz ve her kim arpa teslîm ederse arpa alır ve buḡday teslîm ederse buḡday alır ve sâ'ir cemâdât daḡı kâr u bârlarında haberdârdırlar.

(Ḳavluhu 'âkılân râ kerde ḳahr-ı ô zarîr) mekr-i insân ki 'âḳıl ile muttaşîf olmasıyla beraber hem ma'rifet ve ḥuzûr-ı Hâḳḳ'tan ḡafil ve hem sehv u nisyân ile

⁵⁸⁶ Sol hâşiye: "ḡayret".

muttaşıftır. Bu şûrette cemâdâtın ‘adem-i nisyân ve ‘adem-i ğaflet sebebiyle insân üzerine fazlı olur velâkin kayd-ı ‘ağıldan âzâde ve keşf u zevk-i ma‘rifet hâsıl eylemiş olan insânlar bu hükümden müsteşnâdır. Cemâdâtın insândan efzaliyyeti bahşı *Füşûşü’l-ḥikem*’de “Faşş-ı İshâkî”nin evvelinde muşarrahtır.

Felâ halka ‘alâ min cemâdin ve ba‘dehu / Nebâtün ‘âlâ kadrin yekûn ve evzân
Zîrâ maḥlûkât-ı cismâniyyeden ma‘rifet-i İlâhî’de cemâddan a‘lâ yoktur zîrâ cemâd ma‘rifet-i Hudâ’da meftûr olduğu fıtratı tebdîl ve tağyîr etmedi, cemâddan sonra nebâtür ki fıtrat-ı aşliyyelerini bozmadıkları mîzân ve miqdâr kadar muḥarrebdir ya‘ni her şey’in ki fıtrat-ı aşliyyesinde taşarrufu kem-ter, Hakk’a tebe‘iyyeti ziyâde ve bih-terdir.

Ve zü’l-ḥissi ba‘de’n-nebti fe’l-küllü ‘ârif / Bi-ḥallâkihi keşfen ve îzâha bürhân
Ve nebâtattan sonra şâhib-i his olan hayvanâtür gerek cemâdât ve gerek nebâtât ve gerek hayvanât keşf ve bürhân cihetinden hafî ma‘rifetleri şâbittir.

M^{147b} Ya‘ni bürhân-ı ‘aqlî ve naklî ile şâbittir (1) delîl-i ‘aqlî ile şübûtu şu vechiledir ki cenâb-ı Hakk her yerde mevcûd ve her maḥallde şıfât-ı seb‘ası zâhirdir, (2) delâ’il-i naklîdir ki (ve lillâhi yescüdü men fi’s-semâvâtî ve’l-‘arzi)⁵⁸⁷ ve (sebbeḥa lillâhi mâ-fi’s-semâvâtî ve’l-‘arzi)⁵⁸⁸ mişüllü lâ yû‘ad ve lâ yuḥşâ edille-i nakliyye vardır.

Ve emme’l-müsemmâ Âdemen femuḳayyedün / Bi-‘aqlin ve fikrin ve kılâdeti îmân
Velâkin Âdem ile müsemmâ olan insân fıtrat-ı aşliyyesiyle kanâ‘at etmeyip ba‘zıları hükemâ gibi ‘aql u fikr ile muḳayyed oldular ve bir takımını daḥi ehl-i rüsûmdan olup kılâde-i îmân ile muḳayyed oldular her ne kadar keş cemâd ve nebâtattan ḥasistir velâkin deve ve inek gibi kendisinde taşarruf ziyâde olan hayvandan eşreftir. Bu ‘ulüvv ve şerefi sebebiyle şerîfe fedâ olmağla kâbil oldu ya‘ni cenâb-ı İshâk ‘aleyhi’s-selâm’a fedâ oldu.

Bizâ kâle sehlun ve’l-muḥakkîk mişlenâ / Fe’ene ve iyyâhüm bi-menzili iḥsân
Bu mes’eleyi **Sehl bin ‘Abdullahi’t-Tüsterî** böyle taḥkîk buyurdu ve kezâlik bizim aḳran ve emsâlimiz olan her bir muḥakkîk daḥi bu vechile hüküm buyurdu. Taḥkîkan bizler ve bi’l-cümle muḥakkîkler maḳâm-ı iḥsânda ‘ubûdiyyet ederiz ve gûyâ her bir zerreden ḥakkı cilveger ve tecellî eder görürüz.

⁵⁸⁷ er-Ra‘d 13/15.

⁵⁸⁸ el-Hadîd 57/1.

Femen şâhede'l-emrâlezzî kad şehidtu / Yeķûlû bi-ķavlî fî hafâ'in ve i'lân
Benim müşâhade eylemiş olduğum emri her kim müşâhade ederse hafâda ve zâhirde
ya'ni gizli ve âşikâre benim ķavl ve hükümümle hüküm eder.

Velâ teltefit ķavlen yühâlîfû ķavlenâ / Velâ tebzûri's-semrâ'e fî arzî 'umyân
Bizim ķavl ve hükümümüze muhâlîf olanların kelâmına iltifat etme ve çorak yere buğday
ekme ya'ni münkirîn-i nâ-ķâbili irşâda kalkma bu kelâmları zâyî' etme (Kemâl ķuddise
sırruh);

M¹148^a Piş gem fehman çi hâşıl-ı vaşf-ı Yezdân ey Kemâl / Dâne-i güherçe rîzî mürğ-i
erzen h^vâre râ

Hümü's-şummü ve'l-bükmüllezzîne âtî bihim / Liesemâ'ine'l-ma'sûm fî naşşı Qur'an
Anların togru kelâmı işitmekten sağır ve haķķı iķrârdan dilsiz olduklarını bize esmâ'
içün Nebî-i ma'sûm şallâllâhu 'aleyhi vesellem, Qur'an'da; (şummün bükmün 'umyün
fehüm lâ yübşirûn [ya'ķilûn/yerçi'ûn])⁵⁸⁹ âyet-i kerîmesini getirdi.

Ey 'azîz-i ercümend, bu baḡs-i daķtık-i dil-pesendi fehmi ü idrâk ettiñse ne büyük
devlettir ve illâ buña îmân daḡi ġanimetce sa'âdetdir (Velî Muhammed ķuddise sırruh ve
Te'vîl-i Muḡkem fî Şerḡ-i Füṡûṡü'l-ḡikem) daha biraz tafşîl.

Felâ ḡalķa a'lâ min cemâdin ve ba'dehu / Nebâtün 'alâ ķadrin yekûn ve evzân

Vaķtâ ki sırrû'l-vücûd bi'l-cümle eşyada zâhir olduysa tefâzûl ancak şu vechile
şâbit ve vâķı' olur ki her bir şey' ki ḡaķķ'a aķrebdir, mâ'adâsından efzâldir zîrâ mezkûr
şey ile maķâm-ı cem'î İlâhî beyninde vesâyîṡ ḡalîldir ve tezâ'uf-ı vücûh-ı imkâniye
ma'dûmdur zîrâ umûr-ı mümkineden her bir müterekkib olan şey, imkân-ı İlâhiyye-i
ictimâ'îyye-i hâşıla-i zâlike's-şey' ile muttasıf olur ve o şey'îñ imkânât-ı eczâsıdır. Bu
şûrette imkân mütezâ'if olur vücûh-ı imkân keşîr olduğķa Vâcibü'z-Zât'tan ba'di
müzdâd olur, li-ecl-i zâlik ḡâle te'âlâ (leķad ḡaleķna'l-insâne fî aḡseni taķvîm, şümme
râdednâhu esfele sâfilîn)⁵⁹⁰ eğer 'âlem-i ġaybden 'âlem-i şehâdete gelinceye ķadar bi'l-
cümle maķâmâta olan ta'aşşukunu terk ettiġi gibi bu 'âlem-i süflîye olan meyl u
ta'aşşukı terk edip merâtib-i vücûh-ı naķâyîṡ ve imkânâtten tenezzüh ve i'râz ederek
maķâm-ı aşlîsine rücû'unda vücûb-ı zâtî aña zâhir olur ve kemâlât-ı zâtîyye-i İlâhiyyeyi
müşâhade ķılup min ḡayṡü'l-mertebe a'lâ-yı 'iliyyînde olur ve kezâlik maķâm-ı süflî-i

⁵⁸⁹ el-Bakara 2/18-171.

⁵⁹⁰ et-Tîn 95/5.

beşerîde kendüye hîn-i nüzûlde hâşıl olan her bir şey'e müte'aşşıkân vâkıf olursa esfel-i sâfilinde kalır.

M^{148b} Ve şekk ve şübheden vârestedir besâbi't-i mürekkebâtta ve ba'dehu me'âdin ki cemâdıyla murâd olunmuştur ve ba'dehu nebât ve ba'dehu hayvan cenâb-ı Hakk'a akrebdir. Bunların cümlesi menba'-ı cemî-i kemâlât olan zâta mazhardır, cümlesi de bâtınlarında olan ervâhıyla mertebelerine müte'allik mürebbî-i te'âlâlarına 'ilm-i keşfi ile mevşûflardır velâkin 'adem-i i'tidâlden nâşi insânda 'ilm-i zâhir olduğu gibi anlarda zâhir olmaz. ('Alâ kâdrin yekûnû ve evzân) ya'ni nebât 'indallâh olduğu menzil ve mertebe miqdârı 'âriftir ve vezn kader ma'nâsınadır ki; yükâlû fûlânün lâ vezne lehu 'inde'l-meliki ey lâ kadre lehu ve lâ kıymete 'indehu.

Fezû'l-hissi ba'de'n-nebti ve'l-küllü 'ârif / Bi-hallâkihi keşfen ve îzâha bürhân

Ya'ni ba'de'l-besâbi't ve'l-me'âdin ve'n-nebât Hakk'a akreb olan hayvandır bundan nâşi bunların cümlesine bi'l-cümle muhtâc oldukları şey'i cenâb-ı Vehhâb ihsân eyledi. Kâlellâhu te'âlâ; (ve e'tâ külli şey'in halkahu şümme hedâ)⁵⁹¹ kemâ ... kendilerine ta'yîn olunan mertebeniñ fevğine anlar için tereddî yoktur. Ehl-i keşf ve şuhûd olan zevâtın 'indinde bi'l-cümle mevcûdât hayy ve Rabbilerine 'ârif ve 'âlim oldularsa cenâb-ı Şeyh rağıyallâhu te'âlâ 'aleyh, ve liküllü 'ârif bi-hallâkihi buyurdular.

(Keşfen) fıtrat-ı asliyyeleri 'indinde rûhâniyetlerine hâşıl olan keşf ile Rabbilerini bilirler, (ve îzâh-ı bürhân) ve bizler bürhân-ı şarîh ile de bildik. Ve bürhân ile murâd 'aql-ı münevverin ve şer'-i mu'tahharin i'tâ eylediği edilledir, ez ân cümle cenâb-ı Hakk'ın (sebbehâ lillâhi mâ fi's-semâvâti ve mâ fi'l-'arzi)⁵⁹² ve kezâlik (ve in min şey'in illâ yüsebbihû bihamdihi velâkin lâ tefkâhûne tesbîhahüm)⁵⁹³ kavli-i şerîfleridir, tesbîh ve tenzîh kendisini ne'âyış-ı kevnîyyeden münezzeh ve müberrâ şâhib-i kemâlât bir mürebbîsi olduğunu ma'rifetten soñra olur cenâb-ı Hudâ bu âyât ile onların

M^{149a} 'irfânına ve ins ü cinnin 'adem-i 'irfânına tenbîh buyurdu zîrâ hitâb ümmet-i Muhammed şallâllâhu 'aleyhi vesellem'edir ve risâlet-penâh efendimiz is ü cinne meb'ûstur, cin dağı lâ yefkâhûne tesbîhahüm⁵⁹⁴ kavliniñ tahtında münderiçtir ve kezâlik cin gıyûb-ı mevcûdâtı bilmekte medhâli yotur zîrâ haqâyıktan muhtecib derler nitekim

⁵⁹¹ Tâhâ 20/50.

⁵⁹² el-Hadid, 57/1.

⁵⁹³ el-İsrâ' 17/44.

⁵⁹⁴ el-İsrâ' 17/44.

cenâb-ı Hakk buyurur (felemmâ harra tebeyyenetî'l-cinnü en lev kânû ya'melûne'l-ğaybe mâ lebişû fi'l-'azâbi'l-mühîn)⁵⁹⁵ ve kezâlik İmâm Buhârî'nin Ebî Sa'îde'l-hudrî'den; Kâne'n-nebiyyü yeķûlû izâ vuẓi'atî'l-cenâzetü feḥtemelehâ'r-ricâlû 'alâ a'nâkihîm fe'inne kânet şâlihâten ķâlet; ķaddemûnî ķaddimûnî ve in kânet ğayra şâlihâtin ķâlet li ehlihâ yâ veylehâ ilâ eyne yezhebûne yesme'u şavtehâ külli şey'in ille'l-insâne veleḡ semi'a'l-insânû leşa'ika)⁵⁹⁶ rivâyet eylediği bu ḡadîs-i şerîf dağı cümle-i berâhindendir.

Ve kezâlik İmâm Tirmizî'nin Ebi İmâme'den (enne Rasûlullâh ķâle, faẓle'l-'âlimi 'ale'l-'âbidi kefaẓlî 'alâ ednâkûm şümme ķâle Rasûlullah şallâllâhu 'aleyhi vesellem innallâhe ve melâ'iketehu ve ehl-i's-semâvâtî ve'l-arazîne ḡatta'n-nemlete fi cuḡrihâ ve ḡattâ'l-ḡûte fi'l-mâ'i leyuşallûne 'alâ mu'allimû'n-nâsi'l-ḡayra)⁵⁹⁷ ve kezâlike Ebû Dâvûde ve Tirmizî bâb. Beyân-ı faẓilet-i 'ilimde Ebî Derdâ'dan bir ḡadîs-i tavilde (inne'l-'âlimü liyesteġfferâ lehu men fi's-semâvâtî ve men fi'l-arzi ḡatta'l-ḡaytân fi'l-mâ'i)⁵⁹⁸.

Ve 'an Sehl bin Sa'd raḡıyallâhu 'anh ķâle ķâle Rasûlullâhi şallâllâhu 'aleyhi ve sellem, mâ men müslimü bilebî illâ lebî mâ 'an yemînuhu ve şimâluhu min ḡacerin ve şecerin ev medede ḡattâ yetekâḡḡa'u'l-arẓa min hâḡunâ ve hâḡunâ)⁵⁹⁹ ve bundan nâşî ya'ni cenâb-ı Hudâ'ya olan ma'rifetlerinden nâşî şallâllâhu 'aleyhi vesellem efendimiz'in ķurbân buyurmuş olduğu develer yekdiğerini taķaddüme sa'y ederler idi ki; beyne yedey rasûlullâh evvelu yetekarrabû evvelihi. Her ne ķadar 'aķıl bu tavr-ı ma'rifetten maḡbûb ise de nûr-ı İlâhî ile mûnevver olduķta ve bi'l-cümle mevcûdâtta sereyân-ı vücûd-ı İlâhî'yi bildikte bi'l-cümle mevcûdâtta

M^{149b} nefsi nâḡıķa-i 'âlîme-i sâmi'a olduğunu bilir ve nefsi nâḡıķa-i mezkûre şey-i mezkûruñ 'âlem-i melekûtta nâşîbi olduğunu da bilir nitekim Hudâ (biyedihi melekûtü külli şey'in)⁶⁰⁰ buyurmuştur ve şey'-i mezkûr keşret-i vücûh-ı imkânât ḡasebiyle Hakk'tan dûr ve 'âlem-i nûrânîsinden mehcûr ķalır ve mir'ât-ı ķalbi çirk-peẓîr olup bu

⁵⁹⁵ Sebe' 34/14.

⁵⁹⁶ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, "Cenâiz", 51.

⁵⁹⁷ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, "İlim", 9.

⁵⁹⁸ Ebû Dâvud, *Sünen-i Ebî Dâvud*, "İlim", 1.

⁵⁹⁹ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, "Hac", 14.

⁶⁰⁰ Yâsin, 36/83; el-Mû'minûn 23/88.

güne ma‘ârifi müşâhadeden olur ba‘de zâlik vücûh-ı imkânât ve hicâbâtı izâlesi miqdârı takarrüb eder ve istifâza-i kemâlât kılar ve envârıyla ziyâdar olur bu şûrette besâbiîñ mürekkebâtan ve me‘âdiniñ nebâtan ve nebâtñ hayvandan akreb olduğı şekkden vâreste oldu. Ve kezâlik bu mezkûrâtñ cümlesi Rabb-i te‘âlâlarına ‘ârif ve emrine münkâd ve cenâb-ı Hakk’tan kendilerine ifâza olunan şey’e de muṭṭali‘dirler ba‘dehu mâdûnunu beyâna şurû‘ edip buyururlar;

Fe’emme’l-müsemmâ âdemen femuḳayyedün / Bi’aḳlin ve fikrin ev kılâdeti î mân
Ḥalbuki insân ile müsemmâ olan hayvan eğer ehl-i nazar ve istidlâlden ise vehm-âlûd olan ‘aḳl-ı cüz’î ile muḳayyed ve maḥbûbdur ve kezâlik ‘âlem-i ğaybî cânibine nâzır olmayan kuvve-i fikriyyeye giriftâr ve merbûttur ve eğer muḳallid ise î mân-ı taḳlîdî ile muḳayyedir serî‘an taġyîri ve zevâli kâbildir ve bunlardan ya‘ni ehl-i nazar ve muḳallidlerden hiç biri ḥaḳḳı müşâhid olan ‘ârifñ ittılâ‘ı gibi muṭṭali‘ olamazlar.

(Bizâ kâle sehlun ve’l-muḥaḳḳıḳ mişlenâ / Li ene ve iyyâhüm bi-menzili iḥsân)

Ya‘ni Sehl bin ‘Abdullah et-Tüsterî besâbiṭ mürekkebâtan ve cemâd nebâtan ve nebât hayvandan Hakk’a akrebdir dedi ve her bir ‘ârif-i billâh olan muḥaḳḳıḳ da böyle ḥükm eyledi zîrâ bizlerin cümlesi maḳâm-ı iḥsân ve müşâhadeyiz. Cenâb-ı şeyḥ raḍıyallâhu te‘âlâ ‘anh ‘ârifî mişlinâ ile muḳayyed kıldı

M¹⁴⁹^{2a} zîrâ ḥazret-i şeyḥñ emsâli olan ‘urefâ (hüve ‘alâ beyyinetin min Rabbihi) der ḥaḳîkatü’l-emrden muḥbirler ve iḥbârlarında kizb ve ḥilâf yoktur.

Her ki yâbed her dem ilhâm u cevâb / Herçi fermâyed büved ‘ayn-ı şavâb

Anların bi’l-cümle ḥarekât ve sekenâtları emr-i İlâhî ve irâde-i Rabbânî iledir anlar kendi nefisleriyle zâhir ve iḥbârlarıyla müfteḥir değillerdir.

Güfte-i Yunâniyân peygâm-ı nefest u hevâ / Güfte-i îmâniyân fermûde-i peygamberest
Nîst der râh-ı Hüdâ cuz bûy. Hakk rehber tu râ / Ez ‘alâi cûbû ki bûy-ı bu ‘alâi müstaḳderest

(Femen şâhede’l-emrallazî ḳad şehedtuḥu) / (Yeḳûlû bi-ḳavlî fî ḥafâ’in ve i‘lân)

Benim müşâhadem gibi bulur sırr u ‘alânîde ve âşikâr ve pinhânîde benim ḥükmüm ile ḥükm eder.

(Velâ teltefit ḳavlen yuḥâlifü ḳavlenâ)(Velâ tebzirü’s-semrâ’e fî arzi ‘umyân)

Aşḥâb-ı istidlâlden ve ehl-i ihticâbdan ve ‘ulemâ-ı zâhirden bizim ḳavlimize muḥâlîf olanların ḳavline iltifat etme zîrâ onların ḥaḳâyıḳ-ı umûra ittılâ‘ları yoktur. Ve nefis buġdayı çorak yere ya‘ni ğıdây-ı rûḥ olan kelimât-ı ḥaḳâyıḳı ve kuvvet-i derûn olan

esrâr-ı daķâyıkı nâ-puhte-i ezeliilere söyleme dergirânbahâyı zâyî‘ eyleme zîrâ anlar eşyâda haķķı görmezler ve mezâhirde zâhiri müşâhade etmezler.

(Hümû‘ş-şummû ve‘l-bükmüllezzîne âtî bihim / Liesmâ‘ine‘l-ma‘şûm fî nâşş-ı Kur‘ân Zîrâ anlar toĝru sözü işitmekten şaĝır ve haķķı söylemekten dilsiz ve müşâhade-i Haķķ‘tan a‘mâ Hudâ-yı lem-yezel fî‘l-ezel anlarıñ başîretlerini kör edip isti‘dâd-ı müşâhade vermemiştir nitekim cenâb-ı risâlet-penâh şallâllâhu ‘aleyhi ve sellem cânib-i Haķķ‘tan anlarıñ haķķında (şummûn bükmûn ‘umyûn fehûm lâ ya‘ķilûn)⁶⁰¹ götürmüştür vebihimde bâ ta‘diye içündür ya‘ni

M¹149^{2b} ya‘ni bu kavli anlarıñ haķķında getirdi⁶⁰².

(Hulâşa) (felâ hâķ-i a‘lâ) ilâ âhirihi kavlınden cemâdîñ nebât ve hayvan ve insândan a‘lâ olması her bir cihetten deĝildir şûret-i cemî‘a-i İlâhî üzere maħlûķ olan insân cümlesinden a‘lâ ve efzaldır. Ba‘dehu hayvan ve ba‘dehu nebât ve ba‘dehu cemâddır zîrâ (insân) hayvan nebât ve cemâd merâtibini câmi‘dir min hayşû‘z-zuhûr hayât ve ‘ilim mertebe-i insâniyyede aķvâ ve ezhder ve bi‘l-ittifâķ eşref-i maħlûķât olan insân-ı kâmil ile insân hayvanıñ beyninde de vâsıta yoktur ve insân min hayşû‘z-zâhir aħsen-i takvîm üzere maħlûķtur. Velâkin insân hayvanıñ hayvan ve nebât ve

⁶⁰¹ el-Bakara 2/171.

⁶⁰² Üst hâşiye: “Der eţvâr-ı cemâdî bûd peydâ pes / Ez rûh-ı izâfî geşt dâna pes

Ân ki cünbüşî kerd ô zi kudret pes / Ez vey şûd zi haķķ şâhib-irâdet

Bi-tıflî kerd bâz ihsâs-ı ‘âlem / Derû bi‘l-fi‘l şûd vesvâs-ı ‘âlem

Çü cüzviyyât şûd bervey müretteb / Bi-külliyât reh bürd ez mürekkeb

Ėazap geşt ender û peydâ zi şehvet / Vez işân h‘âst buhl u hırş u naħvet

Be-fi‘l âmed şıfathâ-yı zemîme / Beter şûd ez ded u div u behîme

Tenezzül râ büved in nokta-i esfel / Ki şûd bâ nokta-i evvel muķâbil

Şûd ez ef‘âl-i keşret bî-nihâyet / Muķâbil geşt in dû tâ bidâyet

Eger gerded muķayyed enderîn dâm / Be-gümrâhî büved kem-ter zi en‘âm

Diger nûrî resîd ez ‘âlem-i cân / Zi feyz-i cezbe yâ ez ‘aks-i burhân

Dileş bâ nûr-ı haķķ hemrâz gerded / Vezân râhî ki âmed bâz gerded

Ne cezbe bâz burhân-ı ta‘înî / Rehî yâbed zi imân-ı yakînî

Küned yek ric‘at ez sicn-i füccâr / Ruħ âred sûy-ı ‘illiyîn-i ebrâr

Be-tevbe muttaşîf gerded der ân dem / Şeved der ıstıfâ evlâd-ı âdem

Zi ef‘âl-i nikûhîde şeved pâk / Çü İdrîs-i nebî âyed ber eflâk

Çü yâbed ez şıfât-ı bed-necâtî / Şeved çün Nûh ezân şâhib-sübâtî

Nemâned kuvvet-i cüz vîş der küll / Hâfîl-âsâ şeved şâhib-tevekkül. (İntehâ *Gülşen-i Râz*)”.

cemâddan eb‘ad ve enzel oluşu merâtib-i şelâse-i mezkûreyi cem‘ ile mertebe-i ehadıyyetten anlarıñ cümlesinden daha ziyâde eb‘ad ve enzel oldu ve irâdesi hasebiyle teslim ve inkıyâddan dûr ve ‘aql u fikriniñ taşarrufuyla tevḥîd-i fıtrıyyeden mehcûr oldu ve kendisinde aḥkâm ve sâbiṭ daḥi zâhir ve pedîdâr oldu (ülâ’ike ke’l-en‘âmi bel hüm ezall) (eşeddü kuvveten mine’l-hicâreti) kavli ile muttasıf oldu velâkin merâtib-i şelâse şıfat-ı cemâliyye ve kemâliyyesiyle cümlesi insân hayvandan a‘lâdır. Eğer insân hayvan hayvan⁶⁰³ gibi taşarrufu mâ-huliḳa(?) lehinde maşrûf ve nebât gibi hareketi hevânıñ hubûbuna merbûṭ ve cemâd gibi aşla taşarruf etmeyeydi cümlesinden a‘lâ ve akreb olurdu.

Velâki insân-ı kâmil bi’l-cümle maḥlûkâtıñ eşref ve ekmelidir ve zât ve şıfâtıyla vücûd-ı Ḥaḳḳ’ta fânî olduğundan nâşi bi’l-cümle kemâlât-ı İlâhiyye insân-ı kâmilde zâhirdir ve kâbiliyyetiniñ vüs‘atiyle zât ve şıfâtıñ maẓhariyyet-i külliyesinde kâ’imdir.

Ḥaḳḳ te‘âlâ çün yarattı âdemi / Kıldı âdemle müzeyyen ‘âlemi

Âdeme kıldı ferîşteher sücûd / Daḥi çok lûṭf etti ol lûṭf ıssı cûd

Bosnevî ‘Abdullah Efendi’den ḥulâsa velî taḥte’l-me‘ânî fî me‘âdinühâ ve mâ ‘alâ ve in lem tefhem el-Bakara 11.

M^{150a}

Cân u dil râ tâḳat-i ân cûş nîst

Bâ ki gûyem der cihân yek gûş nîst

Cân u gönülñ ol esrârı zabṭa ve muḥâfazaya tâḳati yôḳtur kime söyleyeyim ‘âlemde istimâ‘a kâbil bir kulaḳ yôḳtur.

Kavluhu cân u dil râ) ya‘ni cân u diliñ bu esrâr-ı İlâhî’niñ cûşunu zabṭa tâḳati yôḳtur ya‘ni cemâdı âgâh ve ḥabîr, ‘âḳili ebleh ve zarîr eyler. Kime söyleyim ki ‘âlemde istimâ‘a sezâvâr ve toḡru añlar ve her bir şey’i kemâ yenbeḡî işitir ve ba‘de’l-istimâ‘ î mân ve ikrâr eder ve cânib-i inkârı ihtiyâr etmez kulaḳ pek nâ-yâbdır. Görmez misin ki nâssıñ ekşeri me‘ânî-i âyât ve ihbârı te’vîl edip ba‘dehu î mân ederler. Ve bir gürûḥ daḥi fehmederler velâkin inkâr ederler.

Şâriḥlerden biri, bu esrârı fehimden nâḳışıñ kulaḳı maḥrûm ve kâmilîñ müstaḡnîdir demiş. İntehâ. Nefsü’l-emrde bu ma‘nâyı bu beyitten añlamak mümkündür

⁶⁰³ hayvan: Bu kelime her iki nüshada da tekrarlanmıştır.

velâkin zevk-i selîm kabûl eylemez zîrâ hiçbir kimseye esrârı söylememek lâzım gelir zîrâ bu şûrette ne nâkışın esrârdan naşibi ve ne kâmilin esrârı istimâ'a ihtiyâcı olur. Ve esrâra söz söylemek 'abeş olur ve eğer şârih-i merkûm mütevassıt olanlar içündür derse işbât-ı gûş etmiş olur halbuki muṭlaḳa gûşu nefy etmiş idi. Hûlâṣa-i kelâm muṭlaḳa gûşu nefy değildir belki nâdire ma'dûm ile hükm kabîlindendir. Velî (Muḥammed ḳuddise sırruh.)

Her kücâ gûşî bûd ez vey çeşm geşt

Her kücâ sengî bûd ez vey yeşm geşt

Her nerede bir ḳulaḳ var idi, istimâ'-ı esrârdan köz oldu, ya'ni her nerede bir 'ilme'l-yaḳîn şâhibi sâlik var idi, bu esrârı istimâ'dan 'ayne'l-yaḳîn maḳâmına vâsıl oldu, her nerede seng-i ḥâre menziline bir ḥaḳîr mürîd var idi yeşm gibi ḳıymetdâr oldu.

Ger tû seng-i ḥâre mermer şevî / Çün bi-şâhib-i dil resî gevher şevî

M¹150^b Ḳavluhu (her kücâ gûşî) ilâ âhirihi gûşî ya'ni sem' kabûl ile istimâ' eder bir sâmi' var idi, (ez vey) bezm-i kelâm-ı dürer-i bârlarımızdan ki esrâr-ı İlâhî'dir, (yeşm) yeşil ḳıymetdâr bir taştır ki olduḡu maḥalle berḳ u şâ'ika işâbet etmez hûlâṣası oldur ki her ne maḥalde esrârı müstemi' bir ḳulaḳ var ise bu esrârın istimâ'ından ḥâşşa-i başarı peydâ eyledi. 'Ârif-i billâha ba'zen şü mertebe iḥsân olunur ki her bir a'zâ kâr-ı diğeri icrâ eyler ve her bir his de ḥâşşa-i diğeri peydâ eder (mürşidünâ ḳible-i 'âlem ḳuddise sırruh).

(Yeşm) cevâhir nev'inden ma'rûf taştır yeşilinden beyazı daha maḳbûldür ḥ'âşşı pek çoktur ez ân cümle âfet-i şâ'ikadan emîn eder mâverâ-ı nehirde şâ'ika çok vâḳı' olur. Lûtf-ı sübhânî ve kerem-i yezdânî nehr-i Kaşğar'da yeşmi ḥalk eylemiştir o diyârın ḥalkı yanlarında birer pâre yeşm götürürler, bi-emrillâh şâ'ikadan emîn olurlar cevher-i mezbûre yeşb daḫi derler Aḫmed Kirmânî beyit:

Kûh-i ten eger çü yeşm gerdid / Ez zaḥm-ı ecel çü yeşm gerdid. *Ferheng-i Şu'ûrî* raḫimehullâh yeşm mu'arreb-i yeşb der ilâ âhirihi *Ġıyâsü'l-lüḡa*.

Ḳâle sulṭânu'l-'âşıkîn fî *Tâ'ıyyeti'l-kübrâ*.

Ve in ṭaraḳtu sıran 'ani'l-vehmi ḥâtırın / Bilâ ḥâtır etraḳtu iclâle heybe

Ve yetrifü ṭarfi in hememtü binazaratin / Ve in besaṭtu keffî ile'l-baştı küffet

Fefî külli ‘uzvin fiyye âsâru rahmetin / Ve min heybeti’l-a‘zâmi ihcâmu rahbeh
 Lifi ve sem‘î fiyye âsâru zahmetin / ‘Aleyhimâ bedet ‘indî keâsârî rahmeh
 Lisânî in ebdâ izâ mâ telâ ismehâ / Lehû vaşafehu sem‘î vemâ şamme bişamti
 Ve üzünî in ehdâ lisânî zikrehâ / Liķalbî velem yetse‘bisi’s-şamte yeşmuti
 Egâra ‘aleyhâ in ühîme bi ħubbiĥâ / Ve a‘rafu miķdârî feünkiru ķayratî
 Kıavlulu her kücâ gûşî bed ez vey) ilĥ ya‘ni her nerede ki bir gûş-ı şâ‘ib-i ĥûş var idi
 ben anı ķeşm eyledim ya‘ni ifâde ve esmâ‘-ı esrâr ile anı taklîd ve ‘ilme’l-yaķînden
M^{151a} derece-i taĥķîķ ve ‘ayne’l-yaķîne vâşıl eyledim ve nerede ki bir seng var idi anı
 da yeşm eyledim ya‘ni seng yeşm olmaĥa ķâbiliyeti vardır ķâbiliyetiñ en a‘lâ derecesine
 eriştirdim velâkin peşimde şalâĥiyet-i yeşm yoktur ki peşimde yeşm edeyim ilâ âĥirihi
 Velî Muĥammed ķuddise sırruh.

Kimyâ sâ zist ĥi būved kimyâ

Mu‘cize baĥşest ĥi būved simyâ

Cenâb-ı Ĥudâ kimyâ-sâz ve ĥâlîķ-ı kimyâdır ya‘ni ķâbiliyet ve isti‘dâdı ĥâlîķtır
 kimyâ nedir ya‘ni Ĥaķķ’a nisbet şey’-i ĥaķîrdır ve cenâb-ı Ĥaķķ mu‘cize-baĥştır simyâ
 nedir kıavlulu kimyâ sâzest ilâ âĥirihi) bâlâda mürûr eden (her cemâdı râ küned fazleş
 ĥabîr) (‘âķılânra kerde ķahr-ı ô đarîr) beytine rücû‘dur ve Ĥaķķ’ı şenâdır ve eĥer mâ-
 ķablinde olan beyte müte‘allîķ ise esrâr-ı cenâb-ı Ĥaķķ’ı da hem-şenâ olur. Zîrâ mâ-
 ķablindeki beyitte te’sîr-i esrâr-ı İlâhî gûşu ķeşm ve sengi yeşm ettiĥi iĥsânı beyân
 buyurmuş idi bunda teraķķî buyurup esrâr-ı cenâb-ı Ĥudâ nühâs-ı vücûd-ı dervîşânı
 kimyâ kılar ve kimyâ nedir? Ĥaķķ’a nisbet bir şey’-i ĥaķîrdır zîrâ cenâb-ı kibriyâ
 kimya-sâz ve ĥâlîķ-ı kimyâdır ve simyâ nedir ya‘ni bir şey’-i ĥaķîrdır zîrâ cenâb-ı Ĥudâ
 mu‘cize-baĥştır. Bâlâda mürûr etmiş olan her cemâdı beynine müte‘allîķ olduĥuna göre
 ma’nâ şu vechile olur ki feyz-i Rabbânî her bir cemâdı ĥabîr eylediĥi ve ķahr-ı Yezdânî
 ‘âķılânı đarîr eylediĥi gibi ba‘zı cemâdı nühâs altın eder kimyâ eder. Ve Ĥaķķ’a nisbet
 kimyâ nedir zîrâ cenâb-ı Ĥudâ ĥâlîķ-ı kimyâdır ve simyâ nedir zât-ı kibriyâ-ı mu‘cize-
 baĥş-ı enbiyâdır ve mükrim-i kemâlât-ı evliyâdır (Velî Muĥammed ķuddise sırruh).
 (Mu‘cize) fi’l-i beşerde te’sîr-i ĥâşş-ı İlâhî’dir ki ķudret-i beşer anı izĥârda ‘âciz kıılır.
 (Simyâ) bir takım te’sîrât-ı ĥarîbedir ki ‘aķl-ı cüz’î-i beşerîniñ tedbîrâtından zuhûra gelir
 ve kezâlik simyâ ‘ilm-i neyyir-i necât ve tılsımât ve şa‘bezelere de derler ve diĥer bir

‘ilme derler ki anıñla rûhuñ diğêr bedene intikâli görünür (kıble-i ‘âlem mürşidünâ Şeyh İmdâdullah kıddise sırruh).

Ol Hudâ kimyâ düzücüdür kimyâ ne olur ya‘ni ol hâzreti kimyâya teşbîh eylemek **M^{151b}** ne ifâde qalır eğer ol kimyâ gibidir denilse bu söz bî-ma‘nâ olur kimyâ şol iksirdir ki nühâş raşâş maqûlesini sîm ü zeheb-i hâşş eyler ve Hudâ-yı te‘âlâ bu iksiriñ şâni‘idir ve kezâlik enbiyâ ve evliyâ her biri ma‘nevî kimyâlardır ki küfr ü ‘işyân ve cehl ü tuğyân mes‘elelerini tâ‘at ve îmâna ve ‘adl ü ‘irfâna tebdîl eylerler. Hâkq sübhânehu ve te‘âlâ bu ma‘nevî olan kimyâları dañi hâlıktır bu şûrette aña kimyâ demek yerinde olmaz ol şâni‘ mu‘cize-bağıştir simyâ ne ola? Mu‘cize şol hâriq-ı ‘âdâtır ki enbiyâ ‘aleyhime’s-selâm’dan ğayrısı anıñ ityânında ‘âcizlerdir zîrâ ol hâriq-ı ‘âdâta anıñçün mu‘cize denildi ki halâyıķı ‘âciz eyler ve ol hâriq-ı ‘âde eğer evliyâdan zuhûra gelse kerâmet denir ve şimyâ sihre müşâbih şol muhayyelâttır ki anıñ hâķîķati yoktur lâkin üstâd anı şan‘atla ‘uyûn-ı nâsa mevcûd şeklinde gösterir. Meşelâ ehl-i şa‘bedeniñ ba‘zı şan‘at-ı ğarîbe gösterdikleri gibi (Anķaravî kıddise sırruh) cenâb-ı Anķaravî bu beyti (çîst mâhî) ilâ âhîrihi beytine müte‘allıķ kıldı bu şûrette de yine şenâ-yı Hudâ olur.

În şenâ ğüften zi men terk-i şenâst

În delîl-i hestî u hestî haķâst

Benden bu şenâ etmek ‘ayn-ı terk-i şenâdır zîrâ bu şenâ eylemek varlığa delîldir ve varlıķ ise ‘ayn-ı haķâdır. Qavlulu ĩn şenâ ğüften zi men) ilâ âhîrihi ya‘ni cenâb-ı Hudâ-yı müte‘âle lâyıķ olan şenâ kendisiniñ kendisine ettiği şenâdır ve bu şenâ mertebe-i farktan ol vaķit mutaşavver olur ki ‘abdiñ ta‘ayyün ve hestîsi miyândan qalka ba‘dehu ‘abdiñ vâsıfîyet ve hâmidîyeti dañi nâķâr aradan qalkar ve eğer hâmidîyeti miyânedan qalkmaz ise varlığa nişânedir. Halbuki varlıķ serâser haķâdır bu şûrette şenâ şenâ olmaz belki terk-i şenâ olur bu şûrette bu beyt şenâ-yı Hâkq’ta olan (her cemâdî râ ilâ âhîrihi) beytine müte‘allıķ olur ve câ’izdir ki beyt-i evvel şenâ-yı esrâr-ı İlâhî’de ola ve bu beyit dañi aña müte‘allıķ

M^{152a} ola. Velâkin esrâr-ı Hudâ ‘ayn-ı zât-ı kibriyâ i‘tibâr olunmaķ gerektir ve esrârıñ te‘şîri ‘ayn-ı teşîr-i İlâhî olur bu şûrette şenâ-yı şenâ-yı kirdikâr olur. Bu şûrette (ĩn şenâ ğüften zi men) terk-i şenâ olduğu toğru oldu (Velî Muħammed kıddise sırruh).

Qavluhu in senâ güften zi men terk-i senâst) ilâ âhirihi ya'ni 'abdiñ bu senâsı fi'l-vâkı' terk-i senâdır zîrâ bu senâ 'abdiñ beğâsı iledir ve maqâm-ı terfrikada vâkı'dır halbuki 'abd senâ-yı Hakk'tan kâşırır meğer ki lisân-ı 'abdden şudûr eden senâ Hakk'ın kendi zâtının kendi zâtına olan senâsı ola. Bu da mümkün değildir meğer ki 'abd hestî-i mevhumîsinden bi'l-küllî fânî ola ve senâ-yı Hakk'ı Hakk'ın lisânıyla nâtık ola zîrâ 'abdiñ enâniyeti bâkî olduğça Hakkı senâsı kâşırır. Bundan nâşî Rasûlullah şallâllâhu 'aleyhi ve âlihi ve aşhâbihi ve sellim efendimiz (lâ uhşî senâ'en 'aleyke ente kemâ eşneyte 'alâ nefsike)⁶⁰⁴ buyurdular ya'ni seniñ senâñı ihşâ etmeye kâdir değilim zîrâ seniñ şîfât ve tecelliyâtının hadd ü gâyeti yoktur ve sen ya vâcib-i te'âlâ sen şöylesin ki kendi nefsinı benim lisânım üzere senâ ettiñ. Zîrâ tarîk-i vahyiñ bir nev'i dahî şu vechiledir ki cenâb-ı Hakk lisân-ı nebî şallâllâhu 'aleyhi ve sellem ile mütekellim ola ve istimâ' eden kimse kelâm-ı Hakk'ı lisân-ı nebî ile istimâ' eder Bahru'l-'ulûm kuddise sırruh.

Pîş-i hest-i ô bibâyed nîst bûd

Çîst hestî pîş-i ô kûr u kebûd

(Pîş-i hest) izâfet-i lâmiye, (hest-i ô) kezâlik ve der maḥzûftur taḳdîri der pîş-i hest-i ô'dur ve hest vücûd ma'nâsınadır, (bibâyed) bâ tekmîl-i vezn içün bâyed bâyisten maşdarından muzâri'dir lâyıḳ olur ma'nâsına bunda lâzım ve vâcibtir ma'nâsını ifâde eder. (Bûd) bûdenden maşdar-ı mürâhḥamdır, (hestî) de yâ maşdariyedir ô cenâb-ı Hakk'a râci'dir, (pîş-i ô) der pîş-i ô taḳdîrindedir, (kôr u kebûd) kôr ma'rûf kebûd gün rengi

M^{152b} burada ittibâ' ve müzâvece tarîkiyle mezkûr ise de münâsebetten hâlî ve 'ârî değildir zîrâ gök renk siyaha qarîbdır çeşm-i kôr ise zulumânî ve bî-nûrdur ve bu ta'bîrden maḳşûd varlığı zulmet ve siyahlık ile tavşîfdır ki nûr-ı âfitâb haḳîqate hicâb ve hâ'il olur (Bursevî İsmâ'îl Hakkı kuddise sırruh). Bu beyit (Kâyin delîl-i hestî ve hestî ḥaṭâst) mışra'ına 'illet menzilindedir (ḥulâşa); cenâb-ı vâcibü'l-vücûduñ vücûdu önünde yok olmak ve fenâ bulmak gerektir. Varlık nedir, vâcib-i te'âlâ ve teḳaddes 'indinde kôr ve kebûd ve perde-i zuhûr-ı nûr-ı vücûddur.

⁶⁰⁴ Müslim, *Sahih-i Müslim*, "Salât", 222.

Ez pey bûd ‘ırâķī zi vucudâ üftâde em / Ez heme-i ‘âlem verâ bûdî nebûdî kâşki

Zümre-i şûfiyyeniñ ifnâ-yı vüçûd ta‘bîrleri ile vüçûd-ı hâricîniñ ifnâ ve i‘dâmı ma‘lûb ve ma‘şûdları değıldir belki rûhuñ ķalbe ta‘alluķundan şoñra zuhûra gelen ta‘ayyûn ve enâniyeti ifnâdır zîrâ menzil-i ma‘şûda ķable’l-vuşûl eğer vüçûd-ı hâricîyi ma‘dûm ederseñ tarîķ-i Hudâ’da piyâde ķalırıñ.

Ger nebûdî kör zô bügdâhtî

Germî hurşîd râ bi-şînâhtî

(Nebûdî), (bügdâhtî), (bi-şînâhtî) hikâye-i hâl-i mâzî edâtıdır kâf-ı Fârisî ile erimek ma‘nâsına olan güdâhten maşdarındandır, muzâri‘i güdâzeddir ve (bügdâhtî)niñ evvelinde olan bâ taḥsîn-i lâfz ve tekmîl-i vezn içündür, (germî) kâf-ı Fârisî’yle germ şıcaķ ma‘nâsınadır ve germîniñ âḥirinde olan yâ maşdariyedir. (Bi-şînâhtî) tanımaķ ma‘nâsına olan şînâhten maşdarındandır ve bâ tekmîl-i vezn içündür muzâri‘i ḥilâf-ı kıyâs üzere şînâsed gelir. Hûlâşa:

Ta‘ayyûn ve enâniyette maḥbûs olan kimse eğer kör olmayaydı zemherî buzu gibi tonmazdı, belki müşâhade-i ‘azamet-i Hudâ’da erirdi ve hurşîd-i tecellî-i İlâhî’niñ germî ve ḥarâretini duyardı ve eriyip şü olup deryâ-yı vişâle vâsıl olurdu.⁶⁰⁵

M^{153a} Heybetinden pârelendi kör Tûr / Âdeme bilmem neden gelmez fütûr

Ver nebûdî ô kebûd ez ta‘ziyet

Key füsûrdî hemçû yehî in nâhiyet

(Nebûdî) mâzî menfî şîġa-i temennâ olmayaydı, (ô) vüçûd-ı mevhûm ile muttaşîf olana râci‘dir, (kebûd) gök rengi ki mâtem eşvâbı rengidir, (ta‘ziyet) bir âdemi muşîbet vuķû‘unda şabr u taḥammüle tergîb eylemek ma‘nâsınadır ve *Mişbâḥ*’ta gelir ki; teķûlû ‘azzeytehu ey aḥsenallâhu ‘azâ’eke ey razeķakellâhu’l-şabre’l-ḥasen. (Key) zamân-ı istiķbâlden istifhâmdır, (füsûrdî) yâ hikâye-i hâl-i mâzî edâtıdır, (yehî) yânîñ fethiyle buz ma‘nâsınadır, (nâhiyet) cânîet ma‘nâsınadır hûlâşa: Ve eğer şâḥib-i vüçûd-ı mevhûm ta‘ziyetten kebûd olmamış olsaydı eşvâb-ı ġaflet ve ebdân-ı ‘illet cehle bürünmemiş

⁶⁰⁵ Yeni sayfa, onu işaret eden kelime ile başlamıyor.

olaydı bu varlık cânibi buz gibi ne vakit muncemid olurdu ya‘ni olmazdı, belki eriyip mahv u müstehlek olurdu.

Burada ta‘ziyetten murâd nefis-i muşibettir zîrâ levâzım-ı muşibetten olmağla ta‘ziye ile muşibet beyinde ittişâl vardır ve ta‘ziyenin mâ-ğabl ve mâ-ba‘dine irtibâtı muhtemeldir, mâ-ğablne mürtebi olduğu göre eğer ol hestî-i mezmûm ve vücûd-ı mevhûm şâhibi varlık belâsı ve benlik muşibet ve ezâsından kör ve kebûd ve gâfil ve mahcûb olmayaydı. Ne vakit nâhiyet-i hestî ve cânib-i ten-i perestîde buz gibi donup kalırdı ya‘ni kalmazdı âfitâb-ı vücûd-ı haqîqînin germiyetinde eriyip şu olup aşlına râci‘ olurdu.

Yâhut hestî-i mevhûm ile mevsûf ve mevsûm olan kör ve kebûd olmayaydı, cânib-i hestîde olan muşibetten yeh gibi efsürde ne vakit kalırdı ya‘ni kalmazdı belki gece ve gündüz sa‘y edip germî-i âfitâb-ı haqîqîden eriyip fenâ bulurdu ve elem-i dünya ve âhiretten halâş olurdu.

M^{153b}

Der beyân-ı hasâret-i vezîr derîn-i mekr [Yahudi vezir hikâyesinin devamı demekmiş]

Hemçû şeh nâdân u gâfil bûd vezîr

Pençe mîzed bâ kadîm u nâ güzîr

(Nâdân) dânisten maşdarından şıfat-ı müşebbehe-i menfiyyedir câhil ma‘nâsına (câhile nâdân mürâ‘î, şûfiye sâlôs de) Sünbülzâde. (Mîzed) mî taşîn-i lâfz ve tekâmîl-i vezn için zed zeden maşdarından mâzîdir urdu, muzâri‘i zened gelir urur, (kadîm) evveli olmayan şey’e itlâk olunur, (nâ-güzîr) güzîr kâf-ı Fârisî’niñ zammıyla ve sükûn-ı yâ ve râ ile çâre ve ‘ilâç ma‘nâsınadır nâ-güzîr nâ-çâr ve ve lâ ‘ilâç ma‘nâsınadır. Lisân-ı ‘Arab’da olan zarûrî mürâdifidir. Hülâşa; pâdişâh gibi vezîr daği nâdân ve gâfil idi ya‘ni her ikisi de ahmağ idi, mısra‘-ı şânî vech-i hamâkatlerin beyândır kadîm ve muhtâcun ileyh olan Hudâ-yı müte‘âl ile pençeleştiler dîn-i ‘Îsâ (‘a.m.) murâd-ı Hudâ idi, anlar kaldırmak murâd ettiler.

Bâ cünân kâdir Hudâyî kez ‘adem

Şad çû ‘âlem hest gerdâned bedem

Bu birkaç beyt-i dilârâ beyân-ı kudret-i Hudâ'dır, (şad) esmâ-ı a'dâddan yüzüñ ismidir bunda keşret ifâde eder. Hülâşa:

Mezkûr pâdişâh-ı cuhûd-ı kîne-gîr ve vezîr-i pür-tezvîr humk u cehâletlerinden nâşî cenâb-ı Hudâ ile pençeleştiler öyle bir kâdir ve tûvânâ Hudâ ki bu 'âlem gibi yüz 'âlemi ve belki nice yüz biñ 'âlemi bir demde 'ademden vücûda getirir.

Şad çü 'âlem der nazâr peydâ küned
Çünkü çeşmet râ bi-hûd bînâ küned

(Der nazâr) âhîrinde çeşmet karînesiyle zamîr-i muhâtab olan tâ maḥzûftur, seniñ nazârında demektir, (bi-hûd) hûd kendi ma'nâsınadır bâ muşâhabet edâtıdır, kendi nûruyla demektir ve bâniñ edât-ı şıla olması da câ'izdir kendi kudretine bînâ kıla demek olur. Hülâşa: Bu 'âlem gibi yüz 'âlem seniñ nazârında peydâ eder çünkü seniñ gözünü kendi nûruyla bînâ ede yâhut bu 'âlem gibi yüz 'âlem seniñ nazârında peydâ eder çünkü seniñ gözünü kendi kudretine bînâ

M¹⁵⁴^a kılar.

Ger cihân pîşet büzürg-i bî bünîst
Pîş-i kudret zerre-i mî dâni ki nîst

(Ger) edât-ı şart, (pîşet) der maḥzûftur der pîşet taḥdîrindedir seniñ nezdinde demektir, (büzürg) büyük demektir, (bî bünîst) büzürgüñ şıfatıdır, cihân mübtedâ' büzürg anıñ haberidir bün, dip ma'nâsınadır bunda nihâyet ma'nâsı maḥşûddur velâkin cihân cismânîdir ve cisim mütenâhîdir, murâd pek büyüktür demektir. Nûsaḥ-ı maṭbû'anıñ ba'zılarında bî şenîst vâkı'dır şâ-yı müşelleşe ile şenî şânîniñ mürâhḥamı olur ve ma'nâsı bî-naẓîrdir demek olur ve ba'zılarında pür bünîst vâkı'dır pür binâ ma'nâsına ya'ni dünyâda pek çok muḥkem binâlar vardır demek olur. (Pîş-i kudret) der pîş-i kudret-i ô taḥdîrindedir izâfetler lâmiyedir, (zerre) gâyet ufaḳ qarınca ve şemsiñ şu'â'ında görünen ufacıḳ nesne, (ki) edât-ı râbıt-ı şıfat nîst zerreniñ şıfatıdır nîst bunda bî-i'tibâr ma'nâsınadır. Hülâşa;

Eğer cihân seniñ nazârında pek büyüktür velâkin Hudâ'nıñ kuvvet ve kudreti katında nâçîz bir zerredir veyahut dünya seniñ nezdinde bî-naẓîrdir, kudret-i Kâdir-i Kayyûm'a nisbeten bir zerre-i haķîredir veyahut seniñ nezdinde çok muhkem binâyı hâvî ve şâmildir velâkin kudret-i Hudâ'nıñ 'indinde bir zerre-i nâçîzdir (şahh).

În cihân hûd habs-i cânhây-ı şümâst

Hîn revîd ân sû ki şahrâ-yı şümâst

În ism-i işâret müşârun ileyhi cihândır în mübtedâ' habs haberidir habs muzâftır cânhâya ve cânhâ daḡi şümâyâ muzâfîñ âharı elif olduğundan nâşî bir yâ ziyâde kılınmıştır, izâfetler lâmiyedir, (hûd) te'kîd veya zâ'id ya'ni taḡsîn ve tekmîl-i vezn içün veyahut cihâna 'â'id zamîr-i gâ'ibtir. (Hîn) edât-ı te'kîddir çabuk ol ve 'acele et (*Şemsü'l-lüḡa*). Hûlâşa:

Bu cihân bî-şekk siziñ cânlarıñızıñ maḡbesidir ya'ni ed-dünyâ sicnü'l-mü'mini ve cennetü'l-kâfiri siziñ şahrâñız olan 'âlem-i me'ânî ve ervâḡ cânibine 'acele gidiñiz.

Bal bûḡşâ u nefis ez şecer-i tûbâ zen / Hayf bâşed çü tû mürḡî esîr-i kafes (H^vâce Hâfız kıddise sırruh velehu;

Beste-i dâm kafes bâd çü mürḡ-i vahşî / Tâ'ir-i sidre eḡer der talebest tâ'ir nîst (intehâ)

(În cihân hûd habs-i cânhây-ı şümâst) bu cihân hûd siziñ cânlarıñızıñ habsidir,

M¹154^b (Hîn revîd ân sû ki şahrâ-yı şümâst) imdi âḡâḡ oluñuz ol cânibe gidiñiz ki siziñ teferrüc-gâḡ-ı vesî' ve şahrâ-yı menba'ıñızdır. Ya'ni bu cihân teng ve fânî ve maḡbes-i cesed-i zulümânîdir, esîr-i taḡb'at olmayıp (arzullâhi vâsi'aten)⁶⁰⁶ kavlı-i kerîmi ile vaşf buyrulan ve mecma'-ı enbiyâ ve evliyâ ve maḡşer-i aşfiyâ ve etḡiyâ olan fezâ-yı haķîḡate taḡrîk-i per ü bâl ediñiz. (Beyit):

Çi didî bâz bîn ez renc-i dünyâ / Ki h^vâḡî refî âḡir-i sûy-ı 'uḡbâ ('Abdullah Efendi kıddise sırruh).

În cihân maḡdûd ân hûd bî hadest

Naḡş u şûret pîş-i ân ma'nâ sedest

⁶⁰⁶ en-Nisâ 4/97.

(Hâd) hânîñ fethi ve dâlîñ teşdîdiyle iki nesne beyninde hâciz ve hâ'il olan şey'e denir ehadühümâ âhara muhteliñ ve müte'addî olmağa mâni' olur Türkî'de sınır ta'bîr olunur. Mü'ellifiñ *Beşâ'ir*'de beyânına göre aşıl mâdde men' ma'nâsına mevzû'dur ve hâd bir şey'in gâyet ve muntehâsına denir, temâdîden⁶⁰⁷ mâni' olduğıçün ilâ âhirihi *Tercüme-i Kâmûs*. Fârisî'de dâlîñ tahfîfiyle isti'mâl olunur, (sed) siniñ fethi ve dâlîñ teşdîdiyle iki nesne aralığında hâciz ve hâ'il olan şey'e ıtlâk olunur. Şârih der ki Qur'ân-ı Kerîm'de beyne's-seddeyn ve's-seddeyn ve min beyni eydîhim sedden ve sedden kıra'atler bu cihettendir ilâ âhirihi (*Tercüme-i Kâmûs*) ve kezâlik sed Fârisî'de siniñ fethi ve dâlîñ tahfîfiyle müsta'meldir bunda olduğı gibi. (Hulâşa):

Bu 'âlem-i şûret şeş cihâttan maḥdûd ve muntehâdir ve teng ve zayyık ve mütenâhîdir zîrâ nakış ve şûret 'âlem-i ma'nânîñ önünde hâ'il ve seddir zîrâ cisim mütenâhîdir ve her mütenâhî nâ-mütenâhiye nisbeten zayyıktır. Ölmezden evvel bu dîvâr-ı şûreti yık, 'âlem-i şûretten çık ki 'âlem-i ma'nâya vâsıl olasın bu zindân-ı ecsâddan kurtulup ferec bulasın ve eşbâhîñ ervâha mübeddel olup ervâhünâ eşbâhünâ diyesin ba'de zâ maḥv-ı ta'ayyün edip vişâl-i cânâna vâsıl olup ḥayât-ı ebedî bulasın.

Şad hezârân nîze-i Fir'avn râ

Der şikest ez Mûsâ-i bâ yek 'aşâ

(Nîze-i Fir'avn) nîze dâr-ı Fir'avn ma'nâsınadır nîze mızrak ma'nâsınadır ki 'asâkir-i müselleḥa murâddır

M¹⁵⁵ yaḥut seḥḥareniñ 'aşâları murâddır ki ḥazret-i Mûsâ 'aleyhi's-selâm'a muḳâbeleda bulunduklarından nâşî nîze ta'bîr buyurdular, (şikest) şikesten maşdarından mâzîdir kırdı ma'nâsına muzâri'i hilâf-ı kıyâs üzere şikenddir. Eğer seḥḥare murâd ise 'aşâları maḥv etti ve eğer 'aşâkir murâd ise deryâya ḡarḳ etti demektir yaḥut ḥazret-i Mûsâ'nıñ bir 'aşâdan ḡayrı silâhı yoğıken Fir'avn'a galebe edip yed-i zulmünden taḥlîş etti (ḥm). (Ez Mûsâ) ez şikeste müte'allıktır ve Mûsâ mevşûf ve bâ yek 'aşâ şıfatıdır. (Hulâşa) 'âlem-i ma'nânîñ 'âlem-i şûret üzerine ḡalebesini îzâḥ ve beyândan nâşî buyururlar; Fir'avn'ın şad hezârân 'asâkir-i nîze-dârı ve çend müselleḥa bî-şumârı var

⁶⁰⁷ Sağ hâşiye: "temâdî uzamak".

iken cenâb-ı Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’da ancak bir ‘aşâ mevcûd idi, Fir‘avn’a muķâbele edip nihâyetü’l-emr deryâya ġark eyledi.

Veyahut Fir‘avn cenâb-ı Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’a ġalebe kaşdıyla lâ-yü‘ad sehğhareyi celb edip Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’a muķâbele eyledi ve ġazret-i Mûsâ (‘a.m.) sehğharenin ‘aşâlarını ya‘ni siğirlerini ibtâl etti.

Şad hezârân tıbb-ı Câlînûs bûd

Pîş-i ‘Îsâ vü demeş efsûs bûd

(Tıbb) tânin ġarekât-ı şelâsesiyle ve bânin teşdidiyle ġekimlik eylemek ma’nâsınadır ki ġasbe’l-iktizâ cisim ve nefsi ġayvânîye ‘ilâç ve tımar eylemekten ‘ibârettir ve ‘ilâç gerek cismânî ve gerek rûġânî olsun ed‘iyye ve raķiyye gibi mişbâġta tânin kesriyle isim olmak üzere mersûmdur ki ġabîlik ma’nâsınadır. Yûķâlû; ġabbe’r-racülû tıbben mine’l-bâbi’l-evveli ve’s-şânî izâ ‘âlice’l-cisme ve’n-nefse, ve bâb-ı evvelde olması kıyâs üzeredir zîrâ muzâ‘af müte‘addî bâb-ı evvelde kıyâsîdir ilâ âġirihi (*Tercüme-i Kāmûs*). (rh) (Câlînûs) ġukemâ-ı Yunân’dan ‘ilm-i tıbb-ı cismânîde mahâret-i kâmile olan bir ġekimdir, cenâb-ı ‘Îsâ ‘aleyhi’s-selâm’a imânı muġtelifün fihtir ve Câlînûs’uñ ‘Îsâ ‘aleyhi’s-selâm’ın âsumâna ‘urûcundan soñra dünyaya gelmesi mefhûm-ı beyte münâfi deġildir zîrâ murâd-ı şerîfleri lâ-yü‘ad ġabî-i cismânî ġuzûr-ı ‘Îsâ ‘aleyhi’s-selâm’da ‘âciz ve pişmânda ġaldığını beyândır. (Tıbb-ı Câlînûs) izâfet-i lâmiyedir, tıbb-ı cismânî demek olduġu münfehim oldu ve Câlînûs’uñ ġazret-i ‘Îsâ ‘aleyhi’s-selâm’a mu‘âşaratı muġtelifün fihtir, câ‘izdir ki mu‘âşaratı keşfen ġazret-i pîre ma‘lûm ola ve bu beyitle şıġhatine işâret buyura⁶⁰⁸.

M¹- Biñ üç yüz on bir sâl-i hicrîsine müşâdif olan ilk def‘a ġicaz’a ‘azîmetim eşnâsında ba‘zı mevâķi‘-i mübârekeyi ziyâret kaşdıyla evvelâ Şâm’a ve ba‘dehû Beyrût’tan Hidiviyye vapuruna râkiben Yafa tarîķiyle ġudûs-i Şerîf ve Ĥalîlû’r-raġmân cihetlerine gidilmiş idi. Beyrût’ta bulunduġum eşnâda İbn-i Fârîz ġazretlerinin ġurûfât basması olan dîvânını iştirâ ederek muţâlâ’a ettiğimde kenarında Emînû’l-Ĥûrî imzâsıyla

⁶⁰⁸ Devam eden üç sayfanın varak numarası yoktur. Sayfa boyutu ve mânâ bakımından deġerlendirildiğinde sayfalar ayrıca yapıştırılmış gibi görünmektedir. Esad Dede burada başından geçen bir hatırayı nakletmektedir.

me‘ânî-i lügaviyeye dâ‘ir meşrûhât manzûrum oldu. Geşt ü güzâr eylediğim maḥall ahâlîniñ mükâlemât-ı ‘azbiyyesi nahve muṭâbık olmamaḳla ‘asîrû’t-tefehḥüm olduğundan tercümanlık vazîfesini îfâ etmek üzere Şâm’dan refâkatime almış olduğum Ebû’l-Ḥayr nâmındaki zâttan bu Emînü’l-Ḥûrî’niñ kim olduğunu su‘âl ettim. ‘Ulemâ-ı Naşrâniyeden bir kimse olduğunu söyledi, Beyrût’tan vapura râkib olduğumuz eşnâda iki çifte kayıkla bir kimseniñ vapura toḡru geldiğini gördüm ki refîkim kayığa işâretle; “işte Emînü’l-Ḥûrî budur dedi. Mûmâ ileyh meḡer Mısır tarîkiyle Fransa’ya ‘azîmet ediyor imiş, vapura çıkıp birinci mevki‘ kâmaraya duḡûl etti, güḡerte üzerinde Qur‘ân-ı ‘Azîmü’ş-şân tilâvetiyle meşḡûl olduğum sırada mûmâ ileyh omuz başıma geldi. Yâsîn sûre-i

M¹- şerîfesine yarım şaḥîfe kadar ḳalmış idi, ḥitâm-ı tilâvete kadar merḳûma iltifât etmedim, vaḳtâ ki tilâvetten fâriḡ olup meşâḥif-i şerîfi ḳapadım. Merḳûm fakîre ḥitâben İbn-i Fâriẓ ḥazretleriniñ *Ḳaşîde-i Tâ‘iyye*’sinden bir beyt-i şerîf okudu, müşârun ileyh ḥazretleriniñ üç biñ kadar beyt-i şerîfi ezberimde bulunduḡundan fakîr daḡi aña daha belîḡ olmak üzere iki beyt-i şerîf okudum, bu hâl üç def‘a tekerrür etti. Merḳûm İbn-i Fâriẓ ḥazretleriniñ eş‘âr-ı şerîfesindeki belâḡati taḥsînen (ḳasem ederim ki İmrü’l-ḳays müşârun ileyh ile hem-‘aşr olsa idi mecmû‘a-i eş‘ârını taḥḳîran iḥrâḳ-ı bi’n-nâr eyler idi) dedi. Fakîr daḡi cevâben; “pek toḡru söylediniñ belâḡat derecât üzerinedir” deyip bir ḳaç ebyât-ı belîḡa daha ḳırâ‘at eyledikten sonra muşḥaf-ı şerîfi açarak baḳıñız, este‘îzû billâh (yâsîn ve’l-ḳur‘ânî’l-ḥakîm)⁶⁰⁹ işte bu da bir kelâm-ı belîḡ ve lâṭiftir. Lisân-ı ‘azbû’l-beyân-ı ‘Arab’ıñ vûs‘ati ma‘lûmuñuzdur, bundaki (ḥekîm) lâfzınıñ yerine diḡer bir kelime bulup

M¹- vaz‘ ediniñ ki ma‘nâda ve fesâḥat ve belâḡatta bu lâfz-ı şerîfe mu‘âdil olsun dedim. Merḳûm gözlerini ḳapayıp bir müddet düşündükten sonra hiçbir kelime bulamadığını ve bunuñ kelâm-ı beşer olmadığını i‘tirâfa mecbûr olarak çekilip ḳamarasına gitti, biraz sonra âyeteyn-i şerîfeteyni tırnaḳla ḳabartma olarak güzel bir ḡaṭṭ ile bir varâḳa üzerine yazıp fakîre ihdâ eyledi. İ‘tirâf-ı mülzimanesi nefesine girân gelmiş olmalı ki biz Yafa’ya çıkıncaya kadar leṭâfet-i havaya raḡmen ḳamarasından çıḳmadı, vapuruñ Yafa’ya

⁶⁰⁹ Yâsîn 36/1-2.

muvâşaletinde biz kayığa râkib olduğumuz sırada anın da güğerte üzerinde tolaşmakta olduğunu gördük⁶¹⁰.

M¹⁵⁶^a Fıkıh ve şüreyyâda necm isti‘mâli gâlib olmuştur, cem‘i eş‘âr gelir. Şârih der ki; vech-i meşrûh üzere şî‘riñ me’hazinde a‘mâl-i zihin ve fetânet-i mu‘teber olup ol daği kaşdıñ eşeri olmağla ittifâkı âyât ve ehadîs-i mevzûneye şî‘r ıtlâk olunmaz ilâ âhirihi (*Tercüme-i Kâmûs*). Şî‘riñ ta‘rîfi; kelâmün muḳaffâ mevzûnün ‘alâ sebîlü’l-kaşdı ve’l-ḳaydü’l-aḫîru yuhricü naḥve ḳavlihi te‘âlâ; (enḳaḫa ḫahrak verafe‘nâ leke zikrak)⁶¹¹ li’ennehu kelâmün muḳaffen mevzûnün lâkin leyse bi-şî‘rin li’enne’l-ityâne bihi mevzûnen leyse ‘alâ sebîli’l-kaşdı (*Ta‘rîfât-ı Seydî*) ḳuddise sırruh. Tercümesi ‘alâ sebîli’l-kaşd olan mevzûn muḳaffâ kelâma şî‘r denilir ve ‘alâ sebîli’l-kaşd ḳaydı cenâb-ı Hüdâ’nıñ (enḳaḫa ḫahrak verafe‘nâ leke zikrak) ve Rasûl-i kibriyâ’nıñ; (ene nebiyyün lâ kezibe ene ibni ‘Abdü’l-muṭṭalib)⁶¹² mişillü ḳavl-i şerîflerini iḫrâc içündür zîrâ mevzûniyetleri ‘alâ sebîli’l-kaşd değıldir.

(İstiṭrâd) taḳrîben biñ iki yüz seksen üç tarihinde ufaḳ kıt‘alı ve nefis ḫaṭṭlı bir *Meşnevî-i Şerîf* iştirâ eyledim. Rumûzü’l-ḫikem şâhibi Sâmi Paşa merḫûma ‘arz eyledim, gâyet beğendi baş tarafında zâ‘id olarak **mezheb-i ber** ser-levḫada; hâzâ kenzün min künûzi’r-rabbânî ilâ âhirihi yazılmış ve serlevḫanıñ fevk ve taḫtında şu kıt‘a yazılmış idi:

Tâ binâ-yı şâ‘irî şüd der cihân / *Meşnevî* bes hemḫü Mevlânâ negüft

Hiç kes ez ehl-i ma‘nâ u yaḳîn / Gevher-i ma‘nâ çü Mevlânâ **nesfet**

Anı daği ‘arz ettim kıt‘a pek ḫoşuna gitmediğini söyledi, faḳîr sebebinde su‘âl ettim zımnen cenâb-ı Mevlânâ’ya şâ‘ir ta‘bîr olunmuş olduğunu ve cenâb-ı Mevlânâ’nıñ şâ‘ir olmayıp belki ḫekîm-i İlâhî olduğunu söyledi raḫimehullâhi raḫmeten vâsi‘aten. *Meşnevî-i mezkûr* daği ḫarîḳ-i mevlevîḫânede sâ‘ir kütüb meyânında yandı. (Pîş-i ḫarf) izâfet-i lâmiye ve der maḫzûftur, (ve ḫarf) güftâr ma‘nâsındır ḫulâşa:

Şad-hezâr ve bî-ḫadd ü şümâr defter-i eş‘âr var idi, ‘âlem-i ma‘nânıñ ümmîsiniñ önünde ya‘ni şallâllâhu ‘aleyhi ve sellem’iñ önünde defter ve dîvânları kendilerine ‘âr

⁶¹⁰ Sayfa sonuna farklı bir hatla şu ifâde yazılmış: “Mişâl-i şâhâne =Muḫammed Es‘ad Dede ḫazretlerinin rûḫları şâd-ı ḫandân olsun”.

⁶¹¹ el-İnşirah 94/3-4.

⁶¹² Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, I, 238.

olmuştu zîrâ Qur'ân-ı 'Azîmü's-şân'ın akşar bir sûresine bile nazîr getiremediler ve cümlesi 'acziyle ebkem oldular.

M^{156b}

Bâ çünîn gâlib Hüdâvendî kesî

Çün nemîred ger nebâşed ô hasî

(Bâ) muķābele ifāde eder, (gālib) kāhir ma'nâsınadır, (çün) işbâ'-ı vâv ile keyfe ma'nâsınadır, (nemîred) mürden maşdarından hilâf-ı kıyâs üzere muzâri' menfidir, (hasî) yâ tenkîr içündür, (has) bes vezninde dört ma'nâsı vardır: (1) beyân-ı **evtâ** ki bî-menfa'at ola ve çör çöp ve talaş maķûlesine de denir, (2) şoysuz ve nâkes ve bed-gevher ma'nâsına gelir, (3) 'umûmen kûhistânda neş'et etmiş eşhâş ve huşûsen şahrâ-nişîn ahşâm-ı küffâr ma'nâsınadır. Ba'zılar bu ma'nâda Hind lûgatidir dediler, (4) bir böcektir bedeni arpa dânesi hey'etinde ve ince uzun ayakları olur, dâ'imâ şu yüzünde gezer ilâ âhîrihi *Tercüme-i Bürhân*. Bu maḥalḍe bu ma'nâların cümlesi münâsebetten ḥâlî değıldir. Ḥulâṣa:

Böyle gālib ve kāhir celîl ve kādir Ḥudâ-yı müte'âlîñ muķābilinde bir kimse nice olmaz ve emrine münķād olmaz ve kendi enâniyyetini ifnâ etmez, o kimse ḥis olmasa ve eğer zerre miķdârı 'aķla mâlik olsa bunca cebâbireyi Ḥudâ kahr ettiğini görür ve evâmîr-i İlâhî'ye münķād ve muṭî' olur.

Bes dil-i çün kûh râ engîht ô

Mürġ-ı zîrek bâ dü pâ âvîht ô

(Bes) çok ve keşîr ma'nâsınadır, (dil-i çün kûh) terkîb-i tavşîfî tağ gibi olan gönül ki 'urefânîñ gönlüdür, (engîht) engîhten maşdarından muzâri'i engîzeddir ve engîziden daḥî müsta'meldir kıoparmak ve peydâ etmek ve yükseltmek ve yükselmek ve şıçramak ma'nâlarındır. (Mürġ-ı zîrek) mürġ-ı zîrek sarı şıgırcık kıuşu nev'inden bir siyah kıuştur tûṭî gibi mu'allem olur ḥulâṣa:

Kemâl-i metânetinden tağ gibi şâbit ve ber-karâr olmuş olan pek çok gönülü kıopardı ve berbâd eyledi ve nice mürġ-ı zîrek gibi dâma düşmeyen 'uķalâyı iki ayağıyla ya'ni 'aķıl ve fikriyle aşdı ve ḥayâl-i bâṭılda helâk eyledi.

M^{157a} (*Nefahâtü'l-üns*'te) mestûrdur ki Şeyh Rükneddîn 'ale'd-devlet kıddise sırruh rivâyet buyururlar; cenâb-ı Mecdü'd-dîn-i Bağdâdî bâña hikâye etti ki cenâb-ı risâlet-penâh şallâllâhu 'aleyhi vesellem efendimiz'i 'âlem-i ma'nâda müşâhade ettiğimde (mâ tekûlü fî hâkkı İbni Sînâ) dedim ya'ni İbni Sînâ hakkında ne buyurursuz dedim; (kâle şallâllâhu 'aleyhi vesellem hüve racûlü erâde en yeşile ilallâhi te'âlâ bilâ-vâsıfatî fehücceytehû biyedî hâkezâ efsekağa fi'n-nâri), şallâllâhu 'aleyhi vesellem efendimiz buyurdular ki; İbni Sînâ bir racûldür ki benim tavassutum olmayarak Hudâ-yı müte'âle vâsıl olmağı irâde etti, elimle şöyle men' ettim, nâra düştü. Hâfız:

Müdde'î h^vâst ki âyed bi-temâşâ ki râst / Dest-i gayb âmed vü ber sîne-i nâ-mahrem zed 'Abdü'l-gafûrû'l-ârî kıddise sırruh şerhinde şu vechile beyân buyururlar:

(Mâ tekûlü fî hâkkı İbni Sînâ) dedim ki yâ Rasûlullah şallâllâhu 'aleyhi vesellem İbni Sînâ hakkında ne buyurursunuz? Cenâb-ı risâlet-penâh şallâllâhu 'aleyhi vesellem cevâb buyurdular ki İbni Sînâ bir âdem idi ki cenâb-ı Hudâ'ya bilâ-vâsıfatî vuşûlü murâd eyledi, anı elimle şu vechile men' eyledim bu 'ibâre şûret-i men'a işârettir, 'aķıbinde ateşe düştü pûşide olmaya ki bu vâkı'anıñ 'ibâresi ancak İbni Sînâ'nıñ Hudâ'ya 'adem-i vuşûlüne delâlet eyler ve kezâlik nâra duhûlüne de delâlet eyler velâkin küfrüne delâlet eylemez zîrâ Hâkk'a gayr-ı vâsıl mü'minler pek çoktur ve 'âşî mü'minler ateşe dâhil olurlar.

Bu vâkı'ada ateşte hulûdüne delâlet eder aşla bir 'ibâre yoktur ki İbni Sînâ'nıñ küfrüne delâlet ede intehâ.

Şeyh Rükneddîn buyururlar ki bu hikâyeyi üstâd Mevlânâ Celâleddîn Çelebi⁶¹³ huzûrunda söyledim müşârun ileyh cenâbları 'acîbdır buyurdular ve buyurdular ki; Rûm'a gitmek arzusuyla Şâm'a gittim ve Şâm'dan şehir-i Muşul'a vâsıl olduğumda Mescid-i Cum'ada

M^{157b} beytütet eyledim. H^vâba vardıkta rû'yâda gördüm ki; bir zât bâña o maħalle gitmez misin ki anda fâ'ide göresin ve me'ârifte behre-mend olasın dedi, bend daħi nazar eyledikte gördüm ki bir nice kimse ħalka olmuş ve ortalarında bir zât-ı 'âlî-kadr oturmuş ve o zâtıñ ser-i sa'âdetinden nûr âsumâna ulaşmış, ol zât-ı müşârun ileyh me'ârif takrîr eyler ve ħâzırın değiller idiler. Su'âl ettim, bu zât kimdir? Dediler ki enbiyâ Muhammed Mustafâ şallâllâhu te'âlâ 'aleyhi ve âlihi bi-'aded-i lâ-yü'ad ve lâ-

⁶¹³ Sol hâşiye: "(çelebi), ekşer nüsaħ cim-i Fârisiyle ve ba'zılarında ħâ-ı mûhmele ile".

yuḥṣâ'dır, ba'dehû es-selâmü 'aleyke yâ Rasûlallah dedim, cenâb-ı risâlet-penâh da 'aleyke's-selâm buyurdular ve halkada baña da maḥall iḥsân buyurdular. Emr-i risâlet-penâh üzere câlîs-i halka olduḡta İbni Sînâ'dan su'âl edip dedim ki; (yâ Rasûlâllah mâ tekûlü fî ḥaḡḡi İbni Sînâ) yâ Rasûlâllah İbni Sînâ ḥaḡḡında ne buyurursuñuz? Buyurdular ki; (racûlün ezallâllâhu te'âlâ 'alâ 'ilmi) bir adamdır ki Allahu te'âlâ anı 'ilm üzerine izlâl eyledi, tekrar su'âl ettim ki Şihâbüddîn Yahyâ Sühreverdî maḡtûl ḥaḡḡında ne buyurursuñuz? Buyurdular ki; (hüve min müttebi'iyehû) o da İbni Sînâ'nın peyrevlerindendir.

Ve kem ḡultü li'l-ḡavmi entüm 'alâ / Şifâ ḡufretin min *Kitâbi's-şifâ*

Felemmâ istehânü bi-tevbîhinâ / Fezi'nâ ilâllâhi ḡattâ kefâ

Femâtü 'alâ dîn-i Restatalis / Ve 'işnâ 'alâ dînine'l-Mustafâ

Ba'dehu dedim ki; 'ulemâ-ı İslâm'dan su'âl edeyim (mâ tekûlü fî ḥaḡḡi Faḡreddîn er-Râzî), dedim ki Faḡreddîn Râzî'nin ḥaḡḡında ne buyurursuz? Cenâb-ı risâlet-penâh efendimiz buyurdular; (hüve racûlü mu'âteb) Faḡreddîn er-Râzî bir mu'âteb âdemdir.

İstiṡrâd: *Meşnevî* der âḡir-i cild-i ḡâmis;

Enderîn baḡs-i erḡurde bîn bidî / Faḡr Râzî râz dâr dîn yidi

Lîk ḡün men lem yezûḡ lem yedür bûd / 'Aḡl ü taḡayyülât-ı ô ḡayret-füzûd

Key şeved keşf ez tefekkür in ene / İn ene meḡşûf şûd ba'de'l-fetâ

Mî feted in 'aḡılhâ der i'tikâd / Der meḡâkî ḡulûl u ittiḡâd

M^{158a} (Yine) su'âl edip dedim ki (mâ tekûlü fî ḥaḡḡi ḡüccetü'l-islâm Muḡammedü'l-ḡazâlî) ne buyurursuñuz ḡüccetü'l-islâm İmâm Muḡammed Ġazâlî ḥaḡḡında? Buyurdular ki; (hüve racûlün veşale ilâ maḡşûdihi) o maḡşûduna vâşıl olmuş bir âdemdir. Ba'dehu tekrar su'âl ettim ki (mâ tekûlü fî ḥaḡḡi İmâmü'l-ḡaremeyn) İmâmü'l-ḡaremeyn ḥaḡḡında ne buyurursuz? Buyurdular ki; (hüve mimmen neşara dînî) benim dînime nuşret eden zevât-ı 'âlî-ḡadrdendir, ba'de zâlik yine dedim ki; (mâ tekûlü fî ḥaḡḡi Ebü'l-ḡasenü'l-eş'ârî) Ebü'l-ḡasenü'l-eş'ârî ḡazretleri ḥaḡḡında ne buyurursuñuz? Buyurdular ki (ene ḡultü ve ḡavlî şıḡḡu'l-îmânî yemânün ve'l-ḡikmeti yemâniyetün) ben dedim ve benim ḡavlim şıḡḡtır ya'ni 'ayn-ı vâḡı'dır Yemen îmân ma'denidir, ya'ni ehl-i Yemen'in îmânı ḡavidir ve ḡikmet daḡı Yemen'e mensûbtur ya'ni ehl-i Yemen îmân ve ḡikmetle memlûdur. Bu ḡadıṡ-i şerîf *Câmi'-i Şaḡîr*'de meşṡûrdur. Ba'dehû yanımda olan kimse baña dedi ki bu su'âllerden ne fâ'ide istersin, saña fâ'ide verecek du'â ṡaleb eyle, andan soñra dedim ki; yâ Rasûlâllah baña bir du'â

ta‘lîm buyuruñ, buyurdular ki; (allâhümme tebbe ‘aleyye hattâ etübü ve‘şimünî hattâ li-e‘üdü ve ħubbibe ileyye’t-‘ta‘âti ve kerrihe ile’l-ħaṭî’âti) bu du‘âyı kıra‘at eyle. Ba‘dehû baña gideceğim maḥalli su‘âl buyurdular, ben daḥi Rûm’a gideceğim dedim, buyurdular ki: (Er-Rûmu mâ deḥale’l-ma‘şûm) Rûm’a ma‘şûm dâhil olmamıştır ya‘ni enbiyâdan bir kimse dâhil olmamıştır ya‘ni Rûm’a gitmekten maḫşûduñ vuşlat-ı rızâ-i kibriyâ ise bilâd-ı ‘Arab aḫdâm-ı enbiyâ ile müşerref olduğundan Rûm’dan eşreftir ve füyûzâtı eltaftır demektir. İstiṭrâd: Enbiyâ-yı ‘izâm ve rusûl-i kirâm dâhil oldukları maḥalde füyûzâtlarını ibkâ ettikleri ve Mekke-i Mükerreme’ye bi’l-cümle enbiyâ dâhil olup füyûzâtlarını Mekke-i Mükerreme’de bıraktıkları ve Mekke-i Mükerreme’nin bi’l-cümle bilâddan efzâl olduğu *Fütûḥât-ı Mekkiyye*’nin cild-i evvelinde ‘Abdü’l-‘azîz Cerrâḥ’ın kışşasında muşarraḥ ve mübeyyendir.

Bu vâkı‘adan bîdâr olduğta mescid-i mezkûrde bir ğurfe var idi ki Mevlânâ Muvaffaḫu’d-dîn Gevâşî ḫuddise sırruh anda sâkin olurlar idi ve âḫir-i ‘ömürlerinde nâbînâ olmuşlar idi, ziyâretine gittim su‘âl buyurdular ki; nereden gelirsin ve ne maḥalle gidersin? Ben daḥi Bağdâd’dan geldim Rûm’a gideceğim dedim (er-Rûmu mâ deḥale’l-ma‘şûm) buyurdular ve ben müte‘accib oldum ve elimi dâmenine urdum

M^{158b} ve dedim ki; dün geceki mecliste zâtıñız ḫâzır idiñiz, buyurdular ki; beni bırak, beni bırak elimi dâmeninden çektim ve geri döndüm.

‘Abdü’l-ġafûrû’l-ârî şerḫinde buyururlar ki; mu‘âteb mu‘âhez ma’nâsınadır ve Hücetü’l-islâm İmâm-ı Ġazâlî ḫaḫḫında kendi maḫşûduna erişmiş bir zâttır buyurdular ve bu ‘ibâreden münfehim olan oldur ki maḫşûd-ı muṭlaḫa vâşıl olmadı ve belki kendi maḫşûduna vâşıl oldu. Ya‘ni Hücetü’l-islâm, ḫable’l-itmâmü’s-sülûk vâşıl-ı ilâllah oldular minhu. Niteki Rûkneddîn ‘Alâ’ü’d-devle ḫazretlerinin vâkı‘ası da aña delâlet eder ve ol vâkı‘a Nûreddîn ‘Abdü’r-raḫmân İsferânî’nin tercüme-i ḫâlinde meşṭûrdur ve Ebü’l-ḫasenü’l-eş‘arî’nin ‘indallah maḫbûl olduğuna bu vâkı‘anın ‘ibâresi delâlet eder ilâ âḫirihi. Şeyḫ Rûkneddîn ‘Alâ’ü’d-devle buyururlar ki; Mevlânâ Cemâleddîn Çelebi bir zât-ı ‘azîz ve şerîf idi ki ‘ulûm ve fûnûnda anıñ taşnîfât-ı keşîre ve te’lifât-ı vefîresi vardır ve anıñ ile İmâm-ı Ġazâlî ḫaddese sırrahumâ mâ-beyninde iki vâşıta vardır. O zâtıñ bu ḫikâyesi cenâb-ı Mecdû’d-dîn ḫaddese sırrahumâ ḫazretlerinin vâkı‘asının şihḫatine delîldir intehâ.

(Bes dil-i çün kûh ilâ âḫirihi Şeyḫ ‘Abdüllâtîf ḫuddise sırruh buyururlar ki; mürġ-i zîrek bir nev‘ ma‘rûf kuştur ki iki ayağıyla ağaca aşılıp bülend-âvâzıyla Ḥaḫḫ Ḥaḫḫ der,

müşârun ileyh bu 'ibâre ile hâkķ kşşunu murâd eylemiş olur ki mürğ-ı şeb-âvîz daħi der; (hâkķ kşşu mürğ-ı şeb-âvîz ayağından aşılır). Ve ba'zılar murâd İblîs'tir dediler ve ba'zılar da Hârût ve Mârût'u irâde ettiler intehâ. Velâkin fakîriñ nezinde **dil-i çün kûhtan(?)** murâd kşlûb-ı erbâb-ı 'irfân ve aşhâb-ı vicdândır ki şükûk-ı evhâm ve şübehât-ı 'aķl ile yerinden kımıldamaz ya'ni evhâm ve şübehânîñ aña hiç te'sîri olmaz. Ve mürğ-ı zîrek de aşhâb-ı 'aķl ve erbâb-ı fikirden kinâyedir ki edille-i 'aķliyye ve fikriyye ile Hâkķ'ı verâ-yı 'âlem ve 'âlemi ve kendilerini ğayr-ı hâķîķî Hâkķ te'âlâ hayâl etmişlerdir. Bu zîreklikleri sebebiyle iki ayağından ki delîliñ muķaddimeteyninden kinâyedir dâm-ı hicrâna aşılıp benlik bendine ile'l-ebed giriftâr oldular, bu şûrette 'uķâlâ-yı tûtfiye teşbîh buyurdular zîrâ tûtfî ğâyet zîrektir ve bu zîrekliğı ile beraber kandise giriftâr olur. Şu vechile ki şayyâd bir ķamışîñ iki tarafından iplik ile bağlar ve iplikleri iki ağacıñ dalına bağlar, mezbûr ķamışa sũvâr olunca ķamış döner ve tûtfî düşmek ħavfindan nâşî

M¹⁵⁹ iki ayağıyla mezkûr ķamışı muħkem tutarak baş aşağı aşılır ve şayyâd gelip anı tutar. Bu takrîrden tûtfî ile aşhâb-ı fikr ü 'aķıl beyinde müşâbeh-i tâmme vardır. Mürğ-ı zîrekten murâd ehl-i 'aķl u fikir olduğunu yakîne (fehm u ħâtır) ilâ âħirihi beyt-i âtîsi delîl-i şarîħtır ve beyt-i âtî mezkûr bu beytiñ leff-i neşr-i ğayr-i mürettebdır (kemâ lâ yahfâ) Velî Muħammed ķuddise sırruh ve rûħallâhu rûħahû. Ĥulâsatü'l-ĥulâşa pek çok tağ gibi sâbit ve pâyende kşlûb-ı 'urefâyı cenâb-ı Ĥudâ peydâ eyledi mürğ-ı zîrek gibi olan 'uķâlâyı dâm-ı ķahrına giriftâr etti.

Ba'zılar mürğ-ı zîreğı iki ayağından sîħ kebâbe aşup biryân eyledi ma'nâsına ħaml eylemiştir ya'ni 'uķâlâdan nice kimseleri ceħîmde biryân eylemiştir demek olur. Bu beytiñ tevcîhinde daha pek çok vücûh mevcûddur, bu ķadar ile iķtifâ olundu.

Fehm ü ħâtır tîz kerdn nîst râh

Cüz şikeste mî negîred fazl-ı şâh

(Ĥâtır) tîniñ kesriyle insanîñ derûnuna lâyiħ olup cevalân eden şey'e denir re'y ve fikir ve tedbîr ve vesvese gibi **hâcis(?)** ma'nâsınadır cem'i ħavâtır gelir ki hevâcis-i nefis demektir ve bu zikri âtî ħareket ma'nâsından ism-i fâ'ildir ķâle fi'l-esâsi 'alâ bâli ve lehû ħavâtıru ve hiye mâ yeteħarreķü fi'l-ķalbi min re'yin, o ma'nâ bu şûrette maħall-i

hıfz olan albe ıtılakı mec za ma m l olur *Terc me-i K m s*. (R h) tarz ve tar k ve s nnet ve rev   *Bah r-ı ‘Acem*.

Fehm   h t r  t z eylemek ve env ‘ ‘ul m-ı ‘a liyyeyi tah  l eylemek r h-ı ma‘nev  ve tar k-ı siv  de ildir,  ikesteden  ayrıy  fazl-ı  l h  kab l eylemez H  ce-i   r z  uddise sırruh;

Z hid  ur r d  t sel met nebord r h / Rind ez reh niy z be-d r ’s-sel m reft

Mevl n  C m   addese sırrahu’s-s m ;

Der ref -i h cb k   ne der cem -i k t b / Ez cem -i k t b m  ne eved ref -i h cb

Der  ayy-ı k t b k c   eved ne  e-i h bb /  ayy k n heme r  va‘d-i il ll h ve t bb inteh . H l  a:

Ol p di  h-ı ins   c nn n  fazl-ı i   n  ve l tf-ı b -p y n   ikeste ve m nkesirden  ayrıy  t tmaz ya‘n  ‘indinde ma b l olmaz ve derg h-ı ‘izzetinde  albi  n   dan  ayrısı kab l olunmaz ve fi‘l- ad   ’l- uds  (ene ‘inde‘l-m nkesirati  ul b h m)⁶¹⁴ ‘Abdullah Efendi  uddise sırruh.

M^{159b} Ve kez lik fi‘l- ad   ’l- uds  (  lell hu te‘ le‘l-kibriy ’u rid ’  ve‘l-‘ zamet  iz r  femen n ze‘n  v h den minh m   azeft h  fi‘n-n ri)⁶¹⁵ *C mi‘u ‘ -    r* .

Ey bes  genc  ken n-ı k nc k v

 n  ay l end   r    d r  -i k v

M  ra‘-ı evvelde olan k v k f-ı ‘Arab  ile tel ffuz olunup buca   azıcı demek olur, (k v) k v den ma darından ism-i f  ildir ya‘n  k nc k v va  -ı terk b dir. H l  a; ey pek  ok  az ne t ldurucu ve buca   azıcı kimseler, ol  ay l-end   olan vez r-i p r-tezv re k v  akalı oldu, isti‘m l-i ehl-i F rs‘te bir n d n ve den  kimseye tebe‘iyet eden kimseye r  -i k v derler.

Bu   rette mefh m-ı beyt-i  er f  u vechile olur ki ey pek  ok emv l cem  edip def neler defn eden a ma lar ve kendi ‘a l u pend r  ile env ‘ ‘ul m-ı felsefeyi cem  edip ve k nc-i ta avvur t ... fikriyle  az p kenz-i  albinde **mefh m ta avvur t n** meml  eden sefh ler, d ny -y  den ye ve nef s-i  as se t bi  olup  ab ‘at mus   aresi

⁶¹⁴ Acl n , *Ke   ’l-haf *, I, 234.

⁶¹⁵ Eb  D vud, *S nen-i Eb  D vud*, XI, 27.

olmuşlardır ve keşf ve şuhûduyla medâric-i i'tilâ-yı melekûta irtifâ ile bi'l-cümle mükevvenâta baş menziline olacağ iken dünyâ-yı denîye gönül vermekle bakarıñ kuyruğu menzilesinde 'âlem-i esfelde pâbeste âb ve 'alef olmuşlardır demek olur (Şarî 'Abdullah Efendi kıddise sırruh.

Qavluhu ey besâ genc âkenân ilâ âhirihi) âkenân taldurucular genc âkenân hazine taldurucular, murâd hükemâ' veya ehl-i dünyâdır, (künc kâv) hıvâne-i Cemşîd'iñ nâmıdır, ân hayâl endiş râ vezîr veya ehl-i dünyâdır, rîş-i kâv ahmağ ve mashara ma'nâsınadır.

Ve hayâl-endişden murâd fehmi ü hâtırı tîz eyleyen kimse olmağ muhtemeldir ki münecim ve hâkîm ve sâhîr ve kâhinden de 'ibâret olur (mürşidünâ kıble-i 'âlem Şeyh İmdâdullah kıddise sırruh). (Qavluhü ey besâ) ilâ âhirihi künc kâv her iki kâf-ı 'Arabî ve kâf-ı evvel mazmûm-ı mütefahhiş ve mütecessis ma'nâsınadır ve her iki kâf-ı Fârisî ve kâf-ı evvel meftûh olduğa

M¹⁶⁰ iki hazineñ yerinin ismidir. Birisi künc-i bârdır ki şâmin hazine-i Pervîz'dir vech-i tesmiyesinde şöyle naql ederler ki; bir tul qarı kızını kocaya verip cihâzını bir inek, şığıra yükletip üstünü dîbâ ile örttü, Meydân-ı Hüsrev Pervîz'e geldikte inek tordu ve tersledi ne deñli urdular yerinden ayrılmadı. Hüsrev bu hâli müşâhade eyleyecek, dedi, elbette bunda bir hikmet vardır, şığırın torduğu yeri kazdılar, defâin-i İskender'den bir defîne zuhûr etti, vaz' u endâmı üzere yüz 'adet büyük güğüm çıktı, cümle lebâleb cevâhir ile memlû idi ve diğeri birisi dağı bir hazinedir ki Behram-ı Gûr zamanında zuhûr etti.

Aşlı budur ki bir dihkân ekin şuvarırken gördü ki suyuñ mecmû'u tarla içinde bir sûrâha akıp ve sûrâh içinden garîb âvâz zuhûr eder, tîz gelip bu keyfiyeti Behrâm tarafına 'arz eyledi, Behrâm emriyle ol sûrâhı kazdılar içinde bir 'azîm ota göründü. Mübid-i mübidân çerâğlar ile içeriye indi gördü ki altından düzülmüş iki şu şığırı timsâli tûrur, gözlerine zî-kıymet yâkutlar oturtulmuş şem' gibi yanar ve cevfleri zerrîn enâr ve emrûd ve elma ve ayva maķûlesi envâ' eşmâr ile taldurulmuş ol mîvelerñ içleri şehdâne inciler ile mâlâ-mâldir ve her şığırın önünde zî-kıymet inciler ile tolu ahurlar yapılmış, etrâf ve cevânibinde envâ' eşkâl ve hûş ve tûyûr ki her biri altundan düzülp nefis cevâhir ile muraşsa' idi ve ol şığırın arkalarında Cemşîd ismi menķuş olmağla bildi ki bu defîne Cemşîd yâdigâridir. Çıkıp Behrâm hâk-i pâyine 'arz eyledikte emr edip mecmû'unu zâhire ihrâc ve fermân-rev-i saltanatda olan 'âmme-i fuķarâ ve

müstehakına ‘alâ-kaderihim bahş u tevzî’ ile maraz ihtiyaclarına ‘ilâç eyledi. Şöyle ki kâffe-i memleketinde gedâ ve fakîr nâmına bir ferd kalmayıp cümlesi şâhib-yesâr oldular (*Tercüme-i Bürhân-ı Kâfir* ‘Âşım Efendi) rahmetullâhi ‘aleyh.

Bu maḥallde künc kâvda her iki vecih câ’izdir taḥdîr-i evvele göre ya’ni her iki kâf ‘Arabî olup kâf-ı evvel⁶¹⁶

M¹160^b mezmûm olduğuna göre genc âkenân cümlesiniñ şıfatı olur ve ey besâda ey ḥarf-i nidâ münâdâsı maḥzûftur ya’ni ey falan kimse, pek çok genc âkenân ḥazîne taldurucular ki murâd-ı ehl-i şervet ve miknettir. Öyle genc âkenân kemâl-i ḥırşlarından genc ümîdiyle her bir köşe kazıp defîne mütâfahḥış ve mütecessis olur veyaḥut ḥazîne vaz’ı içün her köşeyi qazarlar.

Taḥdîr-i şânîye göre gençlik şıfatı olur, ey falan pek çok kimse künc kâv gibi ‘azîm ve zî-kıymet ḥazîne taldurucu aşḥâb-ı şervet murâd olur.

Ve bu beyit kışşaya rücû’dur ve zamîri vezîre râci’dir ya’ni pek çok mâlik-i ḥazâyin-i dünyevî ḥamâkatleri sebebiyle ve ḥâm ṭama’ları vesîlesiyle ol vezîr-i pür-tezvîre tâbi’ oldular ve rîş-i kâv aḥmak ve maşḥara ve ḥâm ṭama’ ve kûteh-endîş ma’nâsınadır. Beyhûde ve bî-mevkî’ olan ṭama’-ı ḥama dildâde olan kimse ḥaḥḥında rîş kâvı zarb-ı meşel kıllarlar nitekim *Nefâḥât*’ta gelmiştir ki bir kimse ferzendinden ‘acabâ hiç rîş-i kâv oldu mu deyû su’âl eyledi. Ferzendi, ey peder rîş-i kâv nedir beyân buyuruñ. Pederi buyurdular ki rîş-i kâv şol kimsedir ki ‘ale’s-seḥer ḥânesinden çıktıḳta ben bugün bilâ-zaḥmet bir defîne bulurum der, ferzendi dedi ki; ey benim pederim ben oldum olası rîş-i kâv olmuşumdur (Velî Muhammed Efzal ḳuddise sırruh).

Kâv ki büved tâ tû rîş-i ô şevî

Ḥâk çi büved tâ ḥaşış-i ô şevî

Ḥulâşa; kâv kimdir ki sen anıñ şaḳalı olasıñ, kâv inehtir anıñ şaḳalı ḳuyruḡudur kâvdan murâd Şeyṭân ve ḥükemâ ve ‘ulemâ-ı ehl-i dünyâ ve meşâyih-i aşḥâb-ı riyâ ve ḡayrihimdir ve ḳuyruk olmaḳ anlara tebe’iyet etmektir. Ḥâk nedir sen anıñ ḥaşışı olasıñ

⁶¹⁶ Sol ḥâşîye: “Ḥâce-i Şîrâz ḳad (bende-i pîr-i ḥarâbâtem ki dervîşân-ı ô (künc râ ez bî-niyâzî ḥâk ber ki mîkünend)” Parantezler kurallara uygun olarak kullanılmamıştır.

ve hâkden murâd dünyâ ve beden ve anıñ haşîşi mertebe-i cemâdiyette kalmağtan ‘ibârettir. Bunlardan geç ki mertebe-i insâniyeti bulasın.

Çün zenî ez kâr-ı bed şûd rûy zerd

Mesh kerd ô râ Hudâ u zühre kerd

M¹⁶¹^a Şu âyet-i kerîmeye işârettir; (kavlühü te‘âlâ) (vemâ ünzile ‘ale’l-melekeyni bi-bâbile Hârûte ve Mârût)⁶¹⁷, (kâr-ı bed) terkîb-i tavşîfî kötû iş ma’nâsınadır ki bu mağallde zinâdan kinâyedir, (rûy zerd) hacîl ve şerm-sâr ve tevbekâr olmağtan kinâyedir, mesh şûret-i a‘lâyı şûret-i ednâya tebdîl, (zühre) felek-i şâlişte seyyâre-i seb‘adan bir yıldızdır hûlâşa:

Çünkü bir ‘avret fi’l-i şenî‘den hacî ve şerm-sâr oldu, Hudâ-yı müte‘âl anıñ şûretini mesh eyledi ve anı zühre eyledi, bu ‘avretiñ zühre olmasında ‘ulemâ’ ihtilâf eylemişlerdir (vemâ ünzile ‘ale’l-melekeyni bi-bâbile Hârûte ve Mârût) âyet-i kerîmesiniñ tefsîrinde müfessirîn bu kıssayı her biri bir türlü hikâye kılmışlardır ve bu ‘avretiñ seb‘a-i seyyâre olan zühre olduğuna ekserîsi kâ’il değillerdir. Ve ba‘zıları seb‘a-i seyyâreden olan zühre bu ‘avrettir demişlerdir ve bu da‘vâya hazret-i risâlet-penâh şallâllâhu ‘aleyhi ve âlihi ve sellem’iñ zikri âtî hadîşini sened getirmişlerdir ki *Câmi’-ı Şagîr*’de mestûr hadîş şahîhtir.

Cenâb-ı Rasûl-i ekrem ve nebî-i muhterem zühre yıldızını gördükte (le‘anallâhu zühraten fe’inneha hiye’lletî fitnetü’l-melekeyni Hârûte ve Mârût)⁶¹⁸ buyururlardı, bu hadîş-i şerîfî İmâm-ı Suyûtî hazret-i ‘Alî kerramallâhu vechehden rivâyet eylemiştir. Şâhib-i *Tebsîr*, *Tebsîr* nâm tefsîrinde buyurur ki; cenâb-ı Hudâ seb‘a-i seyyâreyi semâvât ile birlikte yarattığı gibi zühreyi de yarattı, cenâb-ı Rabb-i müte‘âl Hârût ve Mârût’a gelen zühre nâm ‘avreti mesh eyledi âsumâna ism-i a‘zâm kuvvetiyle çıkardı. Âsumânda el-’ân mu‘azzebdır veyahut sâ’ir memsûhât gibi nâra mülhaktır ve ehl-i hadîşin; le‘anallâhu zühraten fe’inneha hiye’lletî fitnetü’l-melekeyni Hârûte ve Mârût rivâyet eyledikleri hadîşte olan la‘net isimleriniñ tevâfukundan neş’et etmiştir. Ve tefsîr-

⁶¹⁷ el-Bakara 2/102.

⁶¹⁸ Bu hadisin kaynağı bulunamamıştır.

i me‘âlim-tenzilde meşûrdur ki zühre bir cemîle ‘avret idi, eriyle muhâşama edip melekeyn-i mezkûreyniñ maħkemesine geldiler, bunuñ melâhat ve ħabâhatiñ(?)

M¹161^b görüp aña dildâde ve meftûn oldular ve muhâkeme ve muhâşamasını vaqt-i âhara te’hîr ettiler ve diğ̃er bir gün ‘avret-i mezkûre ‘avdet ettikte melekler anı ħalvethânelerine da‘vet ettiler ve aña dildâde olduklarını âşikâre söylediler. (‘Avret) bu siziñ arzuñuz ħâşıl olmaz, ancak üç fi‘li ba‘de‘l-ihtiyâr ħuşûl-pezîr olur:

(1) Benim ma‘bûdum olan şaneme perestiş, (2) şevherimi (Şevher=ķoca-zevc, şevî=zevc her ikisi Fârîsî ve elfâz-ı müterâdifedendir) ħatl, (3) şarab-ı ħamr. Melekler, put-perestlik ve ħatl-i nefis ekber-i kebâ’irden olduğ̃unu bildiklerinden nâşî ħabûlden ictinâb ettiler. Lâkin ħamrîñ mecma‘-ı ħabâyîh ve ümmü‘l-ħabâyîş olduğ̃unu bilmediler ve şarab-ı ħamra rızâ-dâde oldular, melekler ħamrî nûş ile mest olduķta ‘avretiñ tefâzâsına binâ‘en âsumâna ‘urûc ettikleri ism-i a‘zamı zühreye ta‘lîm ettiler, zühre âsumâna ‘urûc etti, fe‘‘âlün limâ yürîdü anıñ şûretini bir kevkeb şûretine meşû eyledi. Bu maħallda, Sûretü‘l-bürûc âyet: 16, cenâb-ı Ĥudâvendigârıñ kelâm-ı dürer-i bârları ‘ayn-ı zühre olmağ̃ı îmâ’ ve işrâb eder ise de ‘ayn-ı zühre meşûre olmasına delâlet-i ħâtı‘ası yoktur ilâ âħirihi (Anķaravî ħuddise sırruh).

‘Avretî râ zühre kerden meşû bûd

Âb u gil geşten ne meşûast ey ‘anûd

Ĥulâşa; bir ‘avreti zühre şûretine taħvîl-i meşû olunca âb ü gil olmak mer-tebe-i rûĥâniyetten münselîh olup cemâdiyette ħalmaķ, ey mu‘annid-i münkir meşû değ̃il midir?

Rûĥ mî bûrdet sûy-ı çarĥ-ı berîn

Sûy-ı âb-ı gil şudî der esfelîn

Rûĥ seni çarĥ-ı berîn ya‘ni âsumân-ı rûĥânî cânibine celb ve cezb eder velâkin sen muktezâ-yı rûĥânîyi terk edip shevât-ı cismânî tarafına meyl edip esfel-i sâfilîn-i tabî‘at cânibine nüzûl edip sicn-i shevâtta esîr ħaldıñ.

H'îştên râ mesh kerdî zîn sūfûl
Zân vücûdî ki bûd ân reşk-i 'uqûl

(Zîn) ez berây ma'nâsınadır, *Bahâr-ı 'Acem*'de gelir ki ez ecliyeye olur zühûrunuñ **M¹162^a** bu beytini delîl getirmiştir. Beyit:

Zi **gölçînân** bâğeş faşl-ı hürdâd / Şikûfte goncêhâ ez cünbüş-i bâd. Bu beyitte zi gülçînân berây-ı gülçînân ma'nâsınadır ya'ni benim memdûhumuñ bağı ol evvel bahârda ve âhîr bahârda gülçînân içün açılmış güllerle müzeyyendir ya'ni aşhâb-ı ihtiyâç her vakit lûtf u ihsânını görürler (*Gıyâsü'l-lüğa*). (Süfûl) zammeteyn ile pestî ma'nâsınadır, 'uqûl 'aqlıñ cem'idir bunda melekler ma'nâsınadır. (Hulâşa) ey gâfil sen kendini manâşib-ı dünyevî ve lezâyiz-i eṭ'ame-i 'âlem-i süflîyi tahşîl içün kendini reşk-i 'uqûl olan aḥsen-i takvîm-i insânîden mesh eylediñ ve mertebe-i cemâdiyette qaldıñ ve a'lâ-yı 'illiyyîn cânibine 'urûc etmediñ.

Pes bibîn kîn mesh kerdên çün büved
Pîş-i ân mesh îñ bi-gâyet dîn büved

Hulâşa; bâlâda mezkûr ebyâtıñ me'âl-i dil-ârâsı ma'lûmuñ olduqdan soñra gör ki bu gûne mesh eylemek nice olur, bedân mevki'inde bibîn ityân buyurmaları her bir nâpuḥte bu sırra muṭṭali' olamayacaklarına işârettir zîrâ rû'yet-i 'ayne'l-yaḳîn olan 'ilimde müsta'meldir ve mıṣra'-ı şânî mıṣra'-ı evvelîñ tefsîr ve tafşîlidir.

Ol meshîñ öñünde ya'ni bir 'avretîñ aḥtere mesh olunmasına nisbeten bu gâyet dîn ve denîdir, evvelâ aḥter nûrânîdir, şâniyen 'ulvî ve fevḳânîdir ḥalbuki sen esfel-i sâfilîn olan ṭabî'at-i ḥayvâniyyeye nüzûl ettiñ ve belki (bel hüm ezall) sırrına mazhar olduñ. Bu birkaç beyit o kadar esrârî câmi'dir ki tafşîli 'alâ ḥaddihi bir mücellid olmağla qâbiliyeti vardır. Beyit:

(Beyt-i men beyt nîst iklîmest) (Hezl-i men hezl nîst ta'lîmest) buyurduklarını muzhırdır, ezân cümle ḥukemâ' işrâḳîn-i kuvve-i riyâzat ile aḥvâl-i ecrâm-ı felekiyâta muṭṭali' olurlar ve kendilerini aşhâb-ı kemâl kıyâs ederler ve bu mertebe mertebe-i insâniyete nisbeten mesh ve dîn olduğuna işâret buyurup (mesh kerd ôrâ Hudâ ve zühre kerd) ile i'tikâdlarıñ redd buyurdular.

Ve mâ'il-i dünyâ-yı denî olanlarıñ andan eşedd ve eşna' olduğuna da işâret buyurdular

M¹⁶²^b ve insânîñ her neye meyl ü muhabbeti ziyâde olur ise hükümü ile mahkûm olacağına da tenbîh buyurdular. (Îzâh) Mevlânâ 'Abdurrahmân Nûreddîn Câmî kıddise sırruhu's-sâmî *Levâiyîh* nâm risâlesinde buyururlar ki; cenâb-ı Hudâ saña varlık ni'metiñ ihsân buyurup seniñ derûnunda bir kalb vaz' eyledi ki muhabbet-i Hudâ'da yek-dil ve yek-rûy olasın velâkin sen kemâl-i hamâkat ve nihâyet-i belâhatinden bir göñlü biñ pâre ve her bir pâreyi biñ belâ ve hevese giriftâr eylediñ. Ve ezvâk-ı rûhânîyi ferâmûş, toğru sözleri istimâ'dan girân-gûş olduñ, zehî hicrân-ı bî-pâyân ve kezâlik müşârun ileyh hâzretleri kıddise sırruh kitâb-ı mezkûrde buyururlar.

Benî-i âdem cismâniyet cihetinden nihâyet keşâfet ve pestîdedir velâkin rûhâniyeti hasebiyle muntelhâ-yı leîâfettedir, her neye rûy-âver olsa anıñ hükümüñ ahz eder ve her bir teveccüh ettiğî şey'iñ levni mülevven olur. Li-ecl-i hâzâ hükemâ demişlerdir ki; nefis-i nâtîka-i insânî şuver-i muîâbık-ı haîâyık ile mütehallî olduğa haîâyık-ı mezkûreniñ hükmi şâdıkı ile mütehaîkık olur. Kân müteveccih olduğu haîâyıkıñ bi'l-küllî 'aynı olur, 'umûm halâyık şuver-i cismânîye şiddet-i ittişâllerinden ve bu peyker-i heyûlânî ile kemâl-i iştiğâllerinden nâşî kendilerini cismâniyetten mâ'adâ bir şey görmezler ve bilmezler ve *Meşnevî-i Ma'nevî* mevlevî kıddesanallâhu bi-sırrihi'l-kavîde mestûrdur. *Meşnevî*,

Ey birâder tû hemîn endîşei / Mâ baî tû üstühân u rîsei

Ger gülest endîşe'et tû gülşenî / Ver büved hârî tû heme gülhanî intehâ. H^vâce Şîrâz kıddise sırruh;

Beyâ ki kaşr-ı emel saht süst bünyâdest / Biyâr bâde ki bünyâd-ı 'ömr berbâdest
Gulâm-ı himmet-i ânem ki zîr-i çerh-i kebûd / Zi herçi reng-i ta'alluk peîred âzâdest
Çi gûyemet ki be-meyhâne dûş mest-i harâb / Sürûş-ı âlem-i çi müjdehâ dâdest
Ki ey bülend-naîar şâhbâz-ı şadre-nişîn / Nişîmen-i tû ne in künc-i miînet âbâdest
Türâ zi küngüre-i 'ârş mîzenend şafîr / Nedânemet ki derîn dâmge çi üftâdest
Naşîhatî künet yâd gîr u der 'amel âr / Ki in hadîş zi pîr-i tarîkatem yâdest

M¹⁶³^a Mecû dürüstî 'ahd ez cihân-ı sast nihâd / Ki in 'acûze 'arûs-ı heîâr dâmâdest
Gam-ı cihân meîôr u pend-i men meber ez yâd / Ki in laîfe-i 'aşkem zi rehberî yâdest
Rîzâ bedâde bidih vez cebîn girih bükşây / Ki ber men u tû der-i ihtiyâr bükşâdest
Nişân-ı 'ahd-ı vefânîst der tebessüm-i gül / Binâl bûlbûl-i 'âşık ki cây-ı feryâdest

Hased çi mîberî ey süst nazm ber Hâfız kabûl-ı hâtır ve lûtf-ı sühan Hudâ dâdest rahmetullâhi rahmeten vâsi‘aten. Ve müşârun ileyh quddise sırruh hazretleri bahş-i mezkûr tetimmesinde buyururlar ki; sâlike gerektir ki zikir ve fikir ve murâkabeye sa‘y ede ki kendi varlığı kendi nazarından pûşîde ve mestûr kıla ve bir zât-ı ‘âlî-kadra ikbâl ve bir hakîkatle iştiğâl ede ki bi’l-cümle mevcûdât o zâtın cemâlî mecâlîsi ve merâtib-i kâ’inât anın kemâlî mürâ’îsidir ve bu nisbette ol derece müdâvemet ve mülâzemet lâzımdır ki rûh u revân sâlike nisbet mezkûr ile âmîzeş kıble ve ene mevhûmî nazarından dûr ola. Ve eğer kendüye teveccüh etmiş olsa aña teveccüh etmiş ola tâ ki muqayyed mutlak ve ene’l-hakık hüve’l-hakık ola ve ene men ehvâ ve men ehvâ ene sırrı zuhûra gele. Âgâh merhûm;

Ene’l-hakık gû hemân Manşûru şanma dâr-ı ‘aşk üzere / Bu da‘vâ dîde-i hakık-bîne her bir sûda zâhirdir. İntehâ. Bu bahşı kemâ yenbeğî cenâb-ı pîr bir gâzel-i dil-pezîrde şerh u beyân buyurmuşlardır ve mezkûr gâzelde şebt ü tahrîr kılındı:

Ey mürğ-ı bülend âşiyâne / Üftâde bedâm be mihr-i dâne
Vâmânde ez hazîre-i quds / Perbeste çü mürgekân hâne
Ez behr-i huşûl-i cîfe-i dîn / Der mezbele kerde âşiyâne
Pervâz kün ez zemîn ber eflâk / Âhîr çi şudî çünîn fesâne
Berhîz zi bend herçi gayrest / Binişîn begamâneş? şâdimâne
‘Âlem becüz ez bahâne-i nîst / Berdâr bahâne ez miyâne
Tevhîd-i vecd? u muvahhîd / Hâhî ki heme şevved yegâne
Ez hestî-i hâşten fenâ şev / Kânest tılsım-ı in hazâne
Ez mihr-i sipîhr-i lâ-mekânî / Ger zânki taleb künî nişâne
Rev der reh-i ‘aşk bî-nişân şev / Câmî be-kef ez ‘âşıkâne
Der câm niger Hudây râ bîn / Ânge begüzêr zihî bahâne
Dürdî keş-i şâf ber cihân bâş / Der meykede bâ def-i çiğâne
Bîgâne zi mâsivâh şev pes / Binger be-cemâl-i ân yegâne
Der ‘aşk çü üstüvâr gerdî / Çün şems şevî tû câvidâne

M^{163b} Cenâb-ı pîr-i dest-gîr kaddesanallâhu bi-sırrihi’l-münîr bahş-i mebhûsuñ tetimmesinde buyururlar.

Esb-i himmet sûy-ı ahter tâhtî

Âdem-i mescûd râ neşînâhtî

(Esb-i himmet) müşebbehün bihiñ müşebbehe izâfeti kabîlindendir eseb gibi olan himmeti demektir esb bâ-ı Fârisî ile at ma'nâsınadır, sûy-ı aḥter izâfet-i lâmiyedir aḥter cânibine demektir, (yıldız aḥter mâh ay aydınlığıdır mâhtâb), (tâhtî) mâzî muḥâṭab sürdün demektir muzâri'î tâzeddir, (âdem-i mescûd) terkîb-i tavşîfî ve muzâfun ileyh maḥzûftur Âdem-i mescûd melâ'ik râ taḥdîrindedir, (neşînâhtî) mâzî muḥâṭab menfî tanımadıñ demektir muzâri'î şînâseddir hûlâşa;

Himmet atını taḥşîl-i 'ilm-i hey'ete şarf ettiñ Âdem-i mescûdu tanımadıñ ve bilmediñ ki eflâk insân-ı kâmilî leyl ü nehâr tavâf etmektedir.

İnsan-ı kâmil⁶¹⁹

Cenâb-ı pîriñ şu gâzeli daḥi şebt olunmak münâsib göründü:

Sermest-i câm-ı 'aşkem bî-bâde u piyâle / Güftem zi men çi ḥ'âhî güftâ ki sûz u nâle

Ey naḥvî hevâyî tâ çend câ'e Zeyd / Vey muḥrî kesâ'î tâ key ḡam-ı imâle

Ey manṭıḳî bî-dîn 'umret gûzeşte zâyi' / Fikret bi-ḳavl-i şâriḥ ḥâtır sûy-ı maḳâle

Diḡer ḥakîm-i kâfir la'net ber i'tikâdeş / Gûyed betû ḥavâdiş ber dehr-i kün ḥavâle

Meşḡulî-i eṭibbâ der güft ü gûy-ı ḳânûn / Baḡş-i faḳîh-i nâdân der şirket u kifâle

Müftî ḳalem girifte kâncâ zamân nebâşed / Ḳâzî bi-fıkr mânde kîn bey' u şerâ ḳâle

Men in u ân nedânem sermest-i câm-ı 'aşkem / Muṭrıb bizen nevâyî sâḳî bidih piyâle

Ger pend-i nîk ḥ'âhî bişnev zi Şems-i Tebrîz / Şâfî meyî ḳadeḥ kün la'î-i lebî nevâle

Âḥir âdem zâde-i ey nâ-ḥalef

Çend pendârî tû pestî râ şeref

Hûlâşa elbette ey nâ-ḥalef sen âdem-zâdesin seniñ aşlıñ olan cenâb-ı Âdem 'aleyhi's-selâm meleklerle

M¹⁶⁴ ise sırr-ı esmâyı ta'lîm eyledi ve mescûd-ı melâ'ike oldu ḥalbuki ey püser-i ṭâliḥ ve nâ-şâliḥ püser senden ... pederden hiçbir eşer yok ne zamâna dek bu denâ'et ve pestliḡi kendüye 'ulüvv-i mertebe ve şeref-i rûtbe zannedeceksin ve bu evhâm ve ḥayâlât cânibine gideceksin? Eḡer aḥterden murâd ḥaḳîḳati üzere necm ise müneccim ve

⁶¹⁹ İnsân-ı kâmil: Bu ifâdenin yan tarafında yuvarlak içine alınmış bir ünlem işareti bulunmaktadır.

mühendis olduñ demek olur ve âdem-zâdesin buyurdular, sen cüz-i âdemsin, sende bi'l-
kuvve âdemiyet mevcûddur, niçin 'uluvv-i himmet olup insâniyet cânibine esb-i
himmeti sürmüyorsun ki sende sırr-ı âdem zühûra gele de mescûd-ı melâ'ike olasın ve
bu ğaflet nedir ki denâ'eti kendüye şeref zannedersin?

Veyañut ma'nâ; esb-i himmeti taşşıl-i manâsıb-ı dünyâya şarf ettiñ ve dünyânıñ
denâ'etten müştak olduğunu bilmediñ pestî ve denâ'eti kendüye şeref 'addeylediñ ve
mescûd-ı melâ'ike olan âdemi bilmediñ ve anı âb u gülden 'ibâret şandıñ. Mürşidünâ
kıble-i 'âlem Şeyh İmdâdullah ve ğayruhu.

Çend gûyî men bigîrem 'âlemî

'Âlemî râ pür künem ez hûd hemî

Nice bir dersin ki ben aḥkâm-ı nücûmuyla bu 'âlemi tutarım ve dünyâyı kendi
'ilmimden tıdudurum veyañut nice bir dersin ki ben manşıbım ve taşarrufumla bu
'âlemi ya'ni dünyâyı tutarım ve dünyâyı kendi taşarrufumla tıdudurum ve 'âlem
benden 'ibârettir.

Ger cihân pür berf gerded ser-be-ser

Tâb-ı hûr bûgdâzedes bâ yek-naẓar

(Burf) ırar, (ser-be-ser) baştan başa, (tâb-ı hûr) güneřiñ ırâreti, (bûgdâzedes) de
bâ tekkmîl-i vezn içündür, (gûdâzed) kâf-ı Fârisî'niñ zammıyla gûdâñten veya
gûdâziden maşdarından fî'l-i muzâri'dir gûdâñten ve gûdâziden lâzım ve mûte'addîdir
erimek ve eritmek ma'nâsınadır, (bâ yek-naẓar) da bâ ırarfiyet veya muřâḥabet.

M^{164b} Hûlâşa; eğer cihân baştan başa ırar ile tılu olsa güneřiñ ırâreti anı bir naẓarda
veyañut bir naẓar ile eritir ya'ni cihânı baştan başa 'asker ve âlet-i ırarbiyle tıdudursañ
ırar u celâl-ı İlâhî bir tecellî ile maḥv ve nâbûd eder. Gözüñ aç ve bir baır ki Nemrûd ve
Fir'avn ve şeddâd n'oldu ve ne vechile ırar u celâl ile nâbûd oldu ve saştanat-ı Cemşîd
nereye gitti? (şî'r):

Perdedârî mîküned der bâb-ı kisrâ 'ankebût / Bûm-ı nevbet mîzened ber gunbed
Efrâsiyâb

Veya hut berf me‘âşîden kinâye ola ya‘ni cihân serâser cürm ve ‘işyân ile memlû olsa tâb-ı hûrşîd-i lûtf-ı Hudâ yek-naẓarda maḥv ve nâ-peydâ eyler.

Ger günâhım kûh-ı Kâf olsa ne ğamdır yâ Celîl / Raḥmetiñ baḥrine nisbet inneḥû şey’un ḳalîl. Raḥimehullah.

Rub‘-ı meskûnda olan dûde-i şem‘-i ‘işyân / Bir yere gelse ruḥ-ı raḥmete bir ḥayâl olmaz. Raḥimehullah. Râşid

Tenkeşif olması izdâd iledir işbânîñ / Şîve-i maġfirete cürm ü günâhtır bâ‘iş. Pertev Paşa raḥimehullah

Eylemeyim mi şubḥa dek âh vâh / Eyledim lâyıḳ-ı ‘afv olacaḳ bir günâh

Âyîne-i maġfîret tal‘at-ı ‘işyânadır / Olmasa cürm ü günâh ğaybdır ‘afv ola

Ḥalk günâh etmese halk eder âḥir ele / Müdde‘iyâna nazîf işbu ḥadîstir ğüvâh. Beşiktaş dergâhı şeyḫi Nazîf Mevlevî raḥimehullah.

Veẓr-i ô vü şad vezîr u şad heẓâr

Maḥv kerdâned Hudâ bâ yek şerâr

(Veẓr-i ô) izâfet-i lâmiyedir ô vezîre râci‘ zamîr-i ğâ’ibtir vezîr vâvîñ kesriyle günâh ve işm ma‘nâsınadır, (vezîr) emîr vezninde ḥavâşş-ı pâdişâhiden şol muḳarrebe ıtlâḳ olunur ki pâdişâhîñ şıḳletini taḥammül ve umûr ve meşâliḫ-i mülkiyyesinde re’y ü tedbîri ile meded ve ‘inâyet eder. Ola ki ḥâlâ destûr-ı a‘zam ve şâḥib-i mihr ta‘bîr olunur, vüzerâ-yı sâ’ireye daḫi bi’l-ḳuvve veya hut ‘uhdelerine mevkûl olan umûr-ı velâyeti rû’yet eylediklerine binâ’en vezîr ıtlâḳ olunur ve iştikâḳı ḥaml-i şaḳl ma‘nâsındandır ve cem‘i evẓâr gelir şerîf ve eşrâf gibi ve vüzerâ’ gelir umerâ’ gibi ilâ âḫirihi (*Tercüme-i Kāmûs*). (Şerâr) kitâb vezninde ve şerer cebel vezninde kıġılcıma denir müfredi şerâre ve şereredir (*Tercüme-i Kāmûs*). (Ḥulâşa) vezîr-i ma‘hûduñ vizr ü günâhını ve anıñ emşâli yüz vezîriñ vizr ü günâhını ve belki nice yüz biñ bu mişillü kimseleriñ vizr ü günâhını

M¹⁶⁵ cenâb-ı Ğaffâre’z-zünûb ve Settâra’l-‘uyûb lûtf u ‘atâsı şerâresinden bir şerâre ile maḥv **eyler zîr-i Hudâ** fe‘‘âlün mâ yürîd ve mu‘tî-i ḥâcât aşḥabü’l-ḥâcâtı ve’l-mürîddir.

Yoktur o şeh-i mülk-i vücûbuñ vüzerâsı / Bir kimseyi Ḥaḳḳ kılmadı **destûr-ı mükerrrem**

Veya hut ma'nâ, mezkûr vezîr-i pür-tezvîrîñ ve anîñ gibi yüz ve belki nice yüz biñ şerârîñ şerr ü zararını kahr u celâlınden bir kıgılcım ile yoğ eyler ve bundan maşşûd vezîr-i mârû'z-zikre müşâbih ve evşâf-ı bed-kerdârda müşârik olan **zulümeniñ** zulm ü tasallutunu Hudâ def' u ref' eyler, zararîñ ve zulmüñ ref'i, muzır ve zâlimiñ in'idâmı iledir. Bir kere cerîde-i 'âleme mücerred bir 'ibret ile nazar eylemiş olsañ lâ-yü'add ve lâ-yuħşâ zâlimleri cenâb-ı Kâhâr-ı muntekimiñ intikâmı mahv ve mün'adim eylemiş görürsün.

'Ayn-ı ân tahyîl râ hikmet küned

'Ayn-ı ân zehrâb râ şerbet küned

Hulâşa; cenâb-ı Kâdir u Kayyûm irâde buyurursa ol hayâl-i fâside ve müfsideyi 'ayn-ı hikmet eyler nitekim cenâb-ı Hücetü'l-islâm İmâm-ı Gâzâlî bir nice müddet tahşîl-i mantık ve hikmet-i şuverî ile meşğûl oldu, şunuñda 'ilm-i haqîkat kendisine münkeşif olduğa 'ilm-i şuverîde kendisine bir büyük kuvvet oldu. Zehrâb zehirli şudur 'işyândan kinâyedir ve 'ayn-ı 'işyânı cenâb-ı Hudâ hasenât eyler kavluhû te'âlâ; (ülâ'ike yübeddilullâhü seyyi'âtihim hasenâtin)⁶²⁰.

Kavluhû 'ayn-ı ân tahyîl ilâ âhirihi cenâb-ı Hudâ-yı müte'âl irâde buyurursa 'ayn-ı hayâl-i fâsidi hikmet eyler nitekim Fir'avun eţfâl-ı nebî-i İsrâ'îl'den her bir tıflı; bu Mûsâ'dır benim saltanatımıñ zevâlî anîñ yedindedir, hayâl-i fâsidiyle katl eyledi bi'l-cümle eţfâl-i maqtûlûñ ervâhı rûh-ı Mûsâ şalâvâtullâhi 'alâ nebiyyinâ ve âlihi ve 'aleyhi ile müctemi' olup Fir'avun'u helâk eylediler. Nitekim *Füşûşû'l-hikem*'de "Faşş-ı Mûsevî"de meştûrdur Velî Muhammed kıddise sırruh kavluhû 'ayn-ı zehrâb ilâ âhirihi zehrâb zehirli şu haqîkati üzere mahmûldür. Nitekim

M^{165b} rivâyet olunur ki bir zât, bir maraz-ı elîme giriftâr olur, o şehriñ eţibbâsı bu derdiñ devâsı yoktur diyerek tedâvîden el çekerler, nihâyetü'l-emr o marazıñ elemine tâb-âver olamaz huddâmına; beni şahrâya atın tâ ki bir sibâ' ekl eylesin der. Vaşiyeti üzere bir şahrâya attılar, nâgâh gördü ki bir mâr-ı siyâh bir âba kayy eyledi, mevt arzusuyla mâ-ı mezkûru nûş eyledi ki çâbûk öle, ânide şıhhat buldu ve zehrâb aña âb-ı hayât oldu.

⁶²⁰ el-Furkan 25/70.

Ân gemân engîz râ sâzed yakîn
Mihrhâ rûyâned ez esbâb-ı kîn

(Ân) ism-i işâret müşârun ileyhi vezîr-i cuhûd veyahut hikem-i resmiyyedir, (gemân engîz) vaşf-ı terkîbîdir ya vezîriñ veyahut hikem-i resmiyyeniñ sıfatıdır ve engîz engîhten maşdarından ism-i fâ'ildir, bi-hasebi'l-lüğa kıparıcı ma'nâsına ise de bunda peydâ edici ma'nâsı irâde olunmuştur, (sâzed) sâhten maşdarından bunda kılar demektir, (yakîn) şekkten vâreste olan 'ilim ma'nâsınadır, sâzediñ fâ'ili zamîr Hudâ'ya râci'dir ve mef'ûl-i evveli zamîr-i müstetirdir. Eğer vezîr ve emşâline ircâ' olunursa yakîn ehl-i yakîn taqdîrindedir ve eğer hikem-i şuverîye ircâ' olunur ise 'ilme'l-yakîn taqdîrinde olur. (Rûyâned) rûyâniden maşdarından muzâri' gâ'ibtir ve müte'addî mechûldür, (rüsten) râniñ zammıyla bitmek ma'nâsınadır müte'addî kılmakta kâ'ide emr-i hâzırıñ âhîrine âniden lâfzınıñ ilhâkıyla hâşıl olur ve rüstüñ emr-i hâzırı (rûy) dur bu şûrette rûyâniden olur, (kîn) gizli gâzab. Hülâsa:

Lûtf-ı İlâhî cûşa gelirse vezîr ve emşâli olan **müşkilleri** ehl-i yakîn ve belki hâdim-i dîn kılar veyahut mûcib-i şekk olan felsefiyâtı 'ilme'l-yakîn kılar ve esbâb-ı kînden muhabbetler peydâ kılar.

Perverd der âteş İbrâhîm râ
Eymenî-i rûh sâzed bîm râ

M¹166^a (Perverid) perverden maşdarından muzâri'dir besler, (eymenî) yâ edât-ı maşdardır, (eymen) hemze ve mîm meksûr olarak bî-havf ve bî-dehşet ma'nâsınadır zîrâ emn lâfzından ism-i fâ'il olan âmin imâle olunmuştur ve eymen mîm meftûh telâffuz olunduğa kezâlik emnden ism-i tafsîl olur. Bî-havf-ter ve bî-dehşet-ter ma'nâsına ve eymen hemze ve mîm meftûh kırâ'at olunduğa yemnden ism-i tafsîl olur mübârek-ter ma'nâsına ve yemnden me'hûz olur sağ taraf ma'nâsına, (bîm) korku ma'nâsına. Hülâsa:

Cenâb-ı Hudâ ol Qâdir u tûvânâdır ki hâzret-i İbrâhîm 'aleyhi's-selâm'ı nâr-ı Nemrûd'da perverde kılar, harâret ve ihtirâkıñ mahv edip gülzâr eder (yâ nârü kûnî

berden ve selâmen ‘alâ İbrâhîmi) Mısra’: Ber hâlîleş nâr râ gülzâr kerd. Hâkîm Senâyî
kuddise sırruh.

Nâm-ı hûd râ çi nehî beyhûde Mûsî-i kelîm / Ki kelîm-i tû becüz bâfte-i hâmân nîst

Yâ der âteş çi revî hemçû Birâhim hâlîl / Ki tûrâ âyet bordî raķam ü ‘üvân nîst

Ve bîm ü havfî rûha emînlik eyler.

Ez sebeb sûzîş men sevdâiyem

Der hayâlâteş çü sofestâiyem

(Sevdâyî) yâ edât-ı nisbet sevdâya mensûb demektir ve sevdâ ahlât-ı erba‘adan bir
hîlât-ı ismidir, sevdâyî mecâzen mecnûn ma‘nâsında müsta‘mel olur zîrâ hîlât-ı
sevdânîñ galebesinden cünûn peydâ olur. (Sofestâ’î) dehriyyeden haķâyık-ı eşyâyı
münkir bir tâ’ifedir ki üç kısma münkasımdır: (1) ‘Înâdiyedir ki eşyâ, evhâm ve hayâlât-
ı bâtıladır derler; (2) i‘tikâdiyedir ki eşyânîñ şübûtunu münkir değıllerdir velâkin zu‘m
ederler ki eşyâ i‘tikâda tâbi‘dir, şöyle ki bir şey’e kadîm i‘tikâd edersen kadîm ve hâdis
i‘tikâd edersen hâdis ve cevher i‘tikâd edersen cevher ve ‘araz i‘tikâd edersen ‘arazdır.

(3) Lâ-edriyyedir ki eşyânîñ şübût ve ‘adem-i şübûtunu münkirlerdir ve
inkârlarında dağı şekk ederler ve şekklerinde dağı şekk ederler. Bu maħalde
sofestâ’îden lâ-ederiyye kısmı murâddır. Hûlâşa:

M^{166b} ben cenâb-ı Hâkim-i mutlaķ-ıñ sebeb-sûzluğundan hayrân olmuşumdur ve hük-
m-i hafıyyesi hayâlâtında sofestâ’î gibiyim ki idrâkten ‘âcizim.

Şoħbetü’l-ibrâr’da Maħdûm Sâmi Nûreddîn ‘Abdurrahmân Câmî hâzretleri
rivâyet buyururlar ki; bir gün cenâb-ı Mûsâ şalâvâtullâhi ‘alâ nebiyyinâ ve âlihi ve
‘aleyhi hâzretleri hâzret-i Kâdir-i lem-yazel ve âlihi bî-meşel ve bedelden bir miķdâr
hük-m-i hafıyye müşâhadesini münâcât eyledikte cenâb-ı Haķķ şabra kâdir
olamayacağını iħbâr eyledi ve hâzret-i Mûsâ (‘a.m.) şabır ve taħammül i‘tâ
buyurmasında tazarru‘ eyledikte yâ Mûsâ (‘a.m.) git falân çeşme kenarında ihtifâ eyle
buyurdu. Bir genç kimse gelip âbdest alıp aķça kesesini çeşmeniñ kenarında unuttu ve
gitti, ‘aķtbinde bir çocuk gelip âbdest aldıķta keseyi bulup ‘acele evine kaçıp gitti.
Ba‘dehû bir a‘mâ gelip âbdest alıp namâzı ile meşğûl oldu, keseniñ şâhibi gelip keseyi
aradı, bulamadı, gidip a‘mâdan su’âl ettikte a‘mâ huşûnetle cevâb verdi, civânîñ ğazabı
cûşa gelip a‘mâyı katl eyledi. Cenâb-ı Mûsâ (‘a.m.); yâ Rabbe’l-‘âlemîn şabra mecâlim

kalmadı, bu hükm-i hafıyyeyi îzâh buyur diyerek münâcâtta bulundu. Cenâb-ı Hakk ve Kâdir-i mutlak vahy eyledi ki mezkûr çocuğun babası bir müddet evvel civâna ücret ile hizmet eyledi, vefâtından sonra hakkını vereşesine edâ etmedi, kîse derûnunda olan bitamâmihâ çocuğun hakkı idi ve mezkûr a'mâ daî ol civânın pederini katl eylemiş idi. Ben de a'mâyı kıssâş eyledim ve bu kıssadan ma'lûm oldu ki bi'l-cümle enbiyâ-yı 'izâm daî hükm-i hafıyyeyi idrâkten 'âcizlerdir.

Qavluhû ez (sebeb-i sûzîş) ilâ âhirihi çünkü cenâb-ı Hudâ müsebbebâtı bî-esbâb peydâ eder ben sevdâyî ve hayrân olurum ve cenâb-ı Hudâ bî-sebeb çünkü bir şey'i peydâ eder ben sevdâyî ve hayrân olurum ve müsebbebâtın isbâta irtibâtını sofestâ'î gibi ki haqâyık-ı eşyâyı hayâlât zannederler, ben de esbâbı hayâlât zannederim

M^{167a} mürşidünâ kıble-i 'âlem Hacı İmdâdullah quddise sırruh qavluhû ez sebeb-i sûzîş ilâ âhirihi ba'zen esbâbın müsebbebâtında te'sîri olmadığından hayrânım. Qavluhu vez hayâlâteş ilâ âhirihi çünkü başar-ı başarıyetle zât-ı Hakk ve vücûd-ı mutlakâ nâzır olurum. Benim nazarımda keşret-i i'tibâriyye mahv ve müstehlek olur, zât-ı vâhid-i Qahhâr'dan mâ'adâ nazarımda mevcûd kalmaz, benim bu rü'yetim sofestâ'îniñ ma'dûmiyet-i eşyâ ile hükümlerine mümâsil ve müşâbihtir velâkin sofestâ'îyye min-küllî'l-vücûh ma'dûmiyet-i eşyâya hâkimlerdir velâkin 'ârifân-ı billâh ve evliyâ-yı dil-âgâh fenâ-yı 'âleme bir vecihten kâ'illerdir. Vech-i mezkûrde haqîkat ve zât mülâhazasına binâ'endir velâkin min-hayşü't-ta'ayyün keşret-i nefşü'l-emri mevcûddur velâkin keşret-i i'tibârîdir, keşret-i haqîki değildir Velî Muhammed quddise sırruh.

Qavluhû sofestâ'îyyem) (sof) Yunân lisânında 'ilim ma'nâsınadır vâsıta mülemma' ve müzahref ma'nâsınadır, bu şûrette sofestâ hikmet-i mülemma' ve müzahref ma'nâsına olur. Sofestâ'î hükemâ-i Yunân'dır, üç fırkadır: (1) 'Înâdiyedir ki haqâyık-ı eşyânın şübûtunu münkirlerdir ve derler ki haqâyık-ı eşyâ aslâ mevcûd değildir ve eğer mevcûd ise ancak vehm ü hayâlde mevcûddur.

(2) 'İndiyyedir ki haqâyık-ı eşyâ mevcûddur velâkin 'aklın i'tibârıyadır, eğer bir şey'i 'akıl cevher i'tibâr eder ise cevherdir ve eğer 'araz i'tibâr eder ise 'arazdır ve eğer kadîm i'tibâr eder ise kadîm ve eğer hâdiş i'tibâr eder ise hâdiştir. (3) Lâ'edriyedir ki haqâyık-ı eşyânın şübût ve 'adem-i şübûtunu münkirlerdir ve derler ki eşyânın şübût ve 'adem-i şübûtunda biz şekk ederiz ve bu şekk de şekk ederiz ve bu ma'halde sofestâ'îden 'inâdiye tâ'ifesini murâddır Velî Muhammed quddise sırruh.

Mekr-i diğér engîhten-i vezîr der izlâl-i kavm-i Naşârâ

Vezîriñ kavm-i Naşârâ'yı izlâlde bir diğér mekr peydâ eylemesi beyânındadır.

M^{167b}

Mekr-i diğér ân vezîr ber hûd bibest

Va'z râ bûgzâşt der hâlvèt nişest

(Mekr-i diğér) terkîb-i tavşîfî, (bibest) bâ tekmîl-i vezn içün, (best) fi'l-i mâzî muzâri'i **bendid**dir, (bûgzâşt) bâ tekmîl-i vezn içün gûzâşt mâzî terk etti muzâri'i gûzâreddir, (nişest) mâzî muzâri'i nişineddir oturdu ma'nâsına. Hûlâşa:

Vezîr-i pür-tezvîr diğér bir mekr dağî ittihâz edip va'z ve naşîhati terk edip hâlveti ihtiyâr eyledi, bunda tenbîh vardır ki ara ve sıra şeyh hâlvèt-nişîn ola ve kulûb-ı mürîdânda şeyhiñ didârına şevk u iştiyâk hâşıl ola ve da'vet-i hâliye ile anları dağî hâlvèt-nişîn olmağa da'vet eyleye. Ma'lûm ola ki hâlvèt ve şöhet muktezâ-yı sülûktendir. Ba'zı kimesne hakkında hâlvèt enfa' ve ba'zı kimse hakkında şöhet enfa' olur, *Dibâce-i Gülistân*'da gelir: Hâllâk-ı râh şavâbest ve 'aks-i re'y ulü'l-elbâb zü'l-fikâr 'Alî der niyâm u zebân Sa'dî der kâm ki, 'ulemâ' hakkında naş u pend eylemek hâlvèt-nişîn olmağtan enfa'dır ve duhûl-i hâlvèt bir merd-i şâhib-i himmetiñ himmetiyle olmağ gerektir ki nâfi' ola Hûâce-i Şîrâz kuddise sırruh.

Genc-i hâlvèt ki tılsımât-ı 'acâyib dâred / Feth-i ân der nâzar-ı himmet-i dervîşânest
Ve şöhet-iñ hâlvete müreccağ olduğu *Meşnevî-i Şerîf* iñ ekşer mağallinde muşarrahtır.
Ezân cümle *Meşnevî-i Şerîf* yek-demî bûden bi-merdân-ı Hudâ / Bih-ter ez şad sâl bûden der taqâ

Ve diğér mağallinde buyururlar:

Ger tû seng-i hâre vü mermer şevî / Çün bi-şâhib-dil resî gevher şevî

Menkûldür ki Mevlânâ Mecdüddîn Atabeg hâzretleri cenâb-ı Mevlânâ **kaddesanallâhu bi-sırrihi a'lâ** hâzretleriniñ aşhâbından idi. Çille-nişîn olmağ heves ü arzûsunda idi, bir gün çille-nişîn olmağa icâzet buyurmalarını niyâz ve tazarru⁶²¹

M^{168a} eyledikte icâzet ve icâbet buyurdular, bir yâr hem-efkârıyla medreseye mülhâk iki hücrede çileye iclâs eylediler. Bir kaç gün mürûrundan soñra açlıktan tâkati tâk

⁶²¹ Sağ hâşiye: "çille kırk gün ma'nâsınadır ki erba'în ta'bîr olunur".

olduğunu yâriyle dermiyân edip bi'l-ittifâk gece vakti çilehânedan çıkıp bir yâr-ı vefâdârın hânesine gittiler ve açlıktan bî-tâkât olduklarını 'arz u beyân eylediler. 'Azîz-i müşârun ileyh mûmâ ileyhümâ için bir battı⁶²² ve birinç tabh u tertîb eyledi, ba'de'l-ekl yine çille-hânelerine 'avdet eylediler. Kemâ fi's-sâbık çille-nişîn oldular şabâh oldukta 'âdet-i ma'rûf vechile hâzret-i hudâvendigâr gelip engüşt-i sa'âdetin hücre kapısına sürüp koçladıқта ey bizim aşhâbımız bu hücreden battı ve birinc koçusu geliyor ve riyâzat koçusu gelmiyor buyurdular.

Her ikisi hücreden çıkıp pâ-yı mübârekine rû-mâl olup istiğfâr eylediler ki böyle bir bahr-i rahmet ve deryâ-yı sa'âdetiñ vücûdu katında kendüyi genc-i halvet ve 'uzlete atmak pek büyük hamâkat ve belâhettir dediler. Vakt ü zamânıñ dahî pek büyük medhali var, işbu zamân-ı fitne-engîzde ekşer mecâlis fitne-âmîzdir cenâb-ı H^vâce Şîrâz kuddise sırruh buyururlar:

Egerçi bâde feraḥ bahş u bâd gülbîzest / Bebâng-i çeng meḥûr bâde muḥtesib tîzest
Şurâḥî u ḥarîfî keret beçeng üfted / Bi-'aql nûş ki eyyâm fitne-engîzest
Der âstîn-i muraḳḳa' piyâle pinhân kûn / Ki hemçû çeşm-i şurâḥî zamâne ḥûnrîzest
Zireng-i bâde bi-şûyem ḥırḳahâ der eşk / Ki mevsim-i vera' u rûzigâr perhîzest
Sipîhr ber şûde Pervîz nîst ḥûn-efşân / Ki rîze eş ser-i kisrâ vü tâc pervîzest
Mecûy 'ayş-ı ḥûş ez devr-i vâjgûn-ı sipîhr / Ki şâff-ı îñ ser-i ḥam cümle derd âmîzest
'Irâk u Fârs giriftî beşi'r-i ḥoş Ḥâfız / Beyâ ki nevbet-i Bağdâd vakt-i Tebrîzest

Der mürîdân der fikend ez şevk sûz

Bûd der ḥalvet cihıl pencâh rûz

(Der) bunda bâ-ı şıla ma'nâsına, (der fikend) der taḥsîn-i lâfz ve tekmîl-i vezn **M¹168^b** içündür, (fikend) fikenden fî'l-i mâzîdir bunda ilkâ etti ma'nâsnadır fâ'ili tahtında olan zamîrdir ki vezîre râci'dir, (ez şevk) ez fikende mûte'allıktır (ez şevk) fikendiñ mef'ûlün 'anhıdır, (sûz) ḥarâret ma'nâsına fikendiñ mef'ûlüdür. Ḥulâsa:

Vezîr-i pür-tezvîr mürîdânıñ kalblerine şevk u iştiyâktan ḥarâret ilkâ eyledi zîrâ ḥalvette kırk elli gün oldu ve mürîdân anıñ yüzünü görmediler ve kelâmıñ işitmediler.

⁶²² Sol hâşiye: "battı kaz derler şu kuşundan kaza battı, ördeğe mürğ-i âb".

Halk dîvâne şügend ez şevk-i ô

Ez firâk-ı hâl u kâl u zevk-i ô

(Halk) maḥlûḳ ma'nâsınadır bunda vezîriñ tebe'ası murâddır, (dîvâne şügend) mâzî mürekkeb mecnûn oldular demektir halk fâ'ilidir, (ez şevk-i ô) şügendîñ mef'ûlün 'anhıdır, (şevk-i ô) izâfet-i lâmiyedir, (ez firâk-ı hâl) (ez) kezâlik şügende müte'allıktır (firâk-ı hâl) terkîb-i izâfî izâfet-i lâmiyedir. Hülâşa; mürîdân-ı vezîriñ şevk u iştiyâkından dîvâne oldular. Vezîriñ hâl u kâl u zevk-i firâkından dîvâne oldular.

Lâbe vü zârî hemî kerdend ô

Ez riyâzat geşte der halvet dû tû

(Lâbe) izhâr-ı hulûşla ricâ ve niyâz ma'nâsınadır, (zârî) yâ maşdariye ile sûziş ve hüzün ile ağlayıcılık ma'nâsınadır, (riyâzat) serkeş atı terbiye etmek ma'nâsınadır, ıstılâhta nefsi ahlâḳ-ı reddiyeden berî ve evşâf-ı marziyeye muttaşif kılmak ma'nâsınadır ki eṭ'ame ve eşrabeyi yavaş yavaş tenkîşi ve 'ibâdât ve ta'âtı derece derece tezyîd ile hâşıl olur, (tû) kat ma'nâsınadır. Hülâşa; vezîriñ tebe'ası vezîriñ terk-i halvet edip va'z-ı naşîhat ile meşgûl olması için niyâz ve tazarru' eylerdi halbuki vezîr halvette riyâzattan iki kat olmuş idi ya'ni mecârî-i demi kurutmuş idi.

M^{169a} Zîrâ; (fe'inne's-şeytâne yecrî min ibni âdeme mecârî'd-demi) vâriddir ve mecârâ-yı demi tazyîḳ etmek sâlike vâcibtir.

Güfte işân nîst mârâ bî-tû nûr

Bî-'aşâkeş çün büved aḥvâl-i kûr

Hülâşa ḳavm-i 'Îsâ vezîre ḥitâben dediler ki; ey vezîr sensiz bizlere nûr yoktur ve bizler bilâ-vâsıta istifâza-i nûra muktedir değiliz, bir 'aşâkeş ve rehber olmazsa körün aḥvâli nice olur? Bunda tenbîh vardır ki mürîd bir merd-i reh-bîn ve şâḥib-i yakîne peyrevliḡi terk etmeye ki necât bula ve illâ tîh-i zalâlette helâk-i nefsi-i gül ü şeytân-ı **bü'l-füzûl(?)** olur.

Ez ser-i ikrâm u ez behr-i Hudâ
Pîş ezîn mârâ meddâr ez hûd cüdâ

(Ez ser-i ikrâm) maḥzâ ikrâmdan nâşî) ez min ecliye ma'nâsına ve ser maḥz u ḥâliş ma'nâsınadır. Hûlâşa:

Maḥzâ ikrâmdan nâşî ve taḥşîl-i rızâ-yı Hudâ için bundan ziyâde bizleri kendinden dûr ve cüdâ tutma, luṭf ile kerem kıl bizleri ḥuzûra ḳabûl buyur.

Mâ çû tıflânîm mârâ dâye tû
Ber ser-i mâ gûsterân ân sâye tû

Biz kemâl-i ihtiyâçta yekî toḡmuş oḡlancıklar gibiyiz ve bizleri şîr-i ma'rifet ile perverde kılan dâye sensin ve bizim başımız üzere sâye döşeyici de sensin ya'ni bizim 'ilm ü kemâlimiz ve râḫat-ı ḫâlimiz hep seniñ luṭf u himmetinden peydâ olmuştur.

Güft cânem ez muḥibbân dûr nîst
Lîk bîrûn âmeden destûr nîst

Hûlâşa vezîr mürîdâna cevâb olarak dedi ki; benim cânım muḥiblerden uzak değildir ya'ni cân u dilim muḥibbân ve dostânım iledir ve himmetim anlara muḳârindir ve beynimizde devri nâbûddur velâkin ḫalvetten taşra çıkmağa ruḫşat yoktur.

Ger çÜ tûṭî şeker bûd ḫûreşt / Cân-ı Şîrîn fedâ-yı pervereşt

M^{169b} Ḥ^vâce-i Şîrâz ḳuddise sırruh;

Der râḫ-ı 'aşḳ merḫale-i ḳurb u bu'd nîst / Mî bî-nemet 'iyân du'â mî firistemet

Bunda işâret vardır ki mürşid-i kâmilîñ cemî' ḫarekât ve sekenâtı emr-i İlâhî ve ruḫşat-ı Rabbânî iledir kendisiniñ ve mürîdânıñ dil-ḫ^vâhı üzere ḫareketten memnû'dur.

Ân emîrân der şefâ'at âmedend
Vân mürîdân der şenâ'at âmedend

(Âm emîrân) bâlâda mürûr eden on iki emîre işârettir, (şefâ'at) ğayr için 'afv veya faẓl taleb etmek ma'nâsınadır, (şenâ'at) istiḳbâḥ ve şetm ma'nâsınadır. Hûlâşa; mezkûr on iki emîr ve sâlâr şefâ'ate geldiler ve ol vezîriñ tebe'a ve mürîdleri kendilerini lev'm edip vezîriñ ḥalvet-nişîn olmaklığını kendilerinin küstaḥlığına ḥaml eylediler ve dediler:

Kîn çi bedbaḥtîst mârâ ey kerîm

Ez dil u dîn mânde mâ bî tû yetîm

Ey kerîmü'n-nefs ve cemîlü's-şiyem olan vezîr, bize bu ne bedbaḥtlık ve **ṭâli'-i nâ-müsâ'idliktir** ki biz sensiz dil ü dînden yetîm kaldık ya'ni bizim sen peder-i ma'nevî ve mürebbî-i ḳavîmizsin, senden münḳaṭı' olunca dil ü dînden ve cân u gönülden yetîm ḳalırız.

Tû bahâne mî kûnî u mâ zi derd

Mî zenîm ez sûz-ı dil demhây-ı serd

(Bahâne) bânîñ fetḥi ile 'öẓr-i bî-câ ve 'öẓr-i nâ-maḳbûl ma'nâsınadır (*Şemsü'l-lüġa*).

Çi cây-ı men ki belagzed sipîhr şa'bede bâz / Ezîn ḥiyel ki der enbâne-i bahâne-i tust
Hûlâşa; ey vezîr sen ḥalvetten çıḳmamak için bahâne eylersin ve ḥalbuki biz derd-i firâḳtan ve elem-i iştiyâḳtan ve gönül ḥarâretinden soġuḳ âḥlar ururuz.

Mâ be-güftâr-ı ḥôşet ḥû kerde'îm

Mâ zi şîr-i ḥikmet-i tû ḥurde'îm

Biz seniñ ḥoş ve laṭîf sözüne ḥuy eylemişiz ve mu'tâd olmuşuz ve biz seniñ ḥikmet ve ma'rifetiñ sūdünden şûrb ü ekl eylemişiz, biz etḫâli bî-vaḳt
M^{170a} sūdünden maḥrûm eyleme ve kemâl ve ḳuvvet yolumuzdan ol cû'-ı maḥrûmiyet ve me'yûsiyette öldürme.

Allah Allah îñ cefâ bâ mâ mekûn

Ḥayr kûn imrûz râ ferdâ mekûn

(Allah Allah) ittekillah taqdîrindedir ve hadîş Allah Allah fî aşhâbî vârid olmuştur ittekullâhe fî aşhâbî ma'nâsınadır ve lâfza-i Celâl'in tekrârı te'kîde maḥmûldür ve mürîdîñ mürşide ittiḳâ ile emri terk-i edebtir buña binâ'en tezkîre maḥmûldür ve ba'zılar tecvîz etmiştir. H^vâce-i Şîrâz ḳuddise sırruh:
Zebân-ı mûr ber âsaf dirâz geşt ü revâst / Ki h^vâce-i ḥâtem-i cem yâve kerd u bâz necüst
Veyahut ez beher rızâ-yı Hudâ ma'nâsınadır.

Hulâşa; Allah'tan ittiḳâ et, Allah'tan ittiḳâ et yahut Allah rızâsi-çün Allah rızâsi-çün bu cefâ şûretinde olan hicrânı bize etme, ḥayr ile ya'ni ḥalvetten taşra çık bu günü yârın eyleme ya'ni bu gün ḥalvetten taşra çık yârın çıkarım deme.

Mî dehed dil mer türâ kîn bî-dilân

Bî tû kerdend âhir ez bî-ḥâşılân

(Mî dehed dil) dil rızâ mî dehed taqdîrinde istifhâm-ı inkârîdir gönül rızâ verir mi ya'ni vermez veyahut (mî dil şehâdet mî dehed) taqdîrinde ola gönül şehâdet verir ya'ni gönül şehâdet eder, (mer türâ) mer taḥsîn-i kelâm içün kelimâtın evâ'iline dâhil olur mer ôrâ dîdîm mer ôrâ güftîm gibi onu gördün aña söylediñ ma'nâlarınadır ve ba'zen ḥaşr ma'nâsını ifâde eder ki lisânımızda ancak ile ta'bîr olunur. Şeyḥ Şîrâz ḳuddise sırruh buyurur:

Mer ôrâ sezed kibriyâ u mennî / Ki mülkeş ḳadîmest u zâteş ğanî
Ya'ni ancak kibriyâ ve enâniyet Hudâ-yı müte'âle sezâvâr ve lâyıktır zîrâ anın saltanatı ḳadîm ve zâtı ğanîdir. (Bî-dilân) bî-dilîñ cem'idir bî-dil 'âşık-ı şâdık ve yâr-ı muvâfık ma'nâsınadır, (kerdend) geştten veya gerdiden maşdarındandır emr-i ğâ'ibîñ cem'idir olalar ma'nâsına. Hulâşa:

M^{170b} Gönül saña rızâ verir mi ya'ni seniñ gönlün râzı olur mu ki bu bî-dil ve bî-vâye olan mürîdânın âḥar-ı kâr sensiz bî-ḥâşıl ve müflis ve bî-mâye olalar hulâşa-i Anḳaravî ḳuddise sırruh.

Yahut gönül saña şehâdet eyler ya'ni seniñ gönlün şâhiddir ki bu bî-vâye mürîdân sensiz bî-mâye olurlar Şeyḥ İmdâdullah ḳuddise sırruh tenbîh buyururlar ki mürîd dâ'imâ teveccüh-i mürşidi tâlib ola ve ricâ ve niyâzda buluna.